

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

KÜRT- NG L Z L K LER

(1918-1925)

DOKTORA TEZ

Levent AYABAKAN

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Safiye KIRANLAR

KASIM – 2016

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

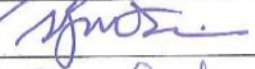
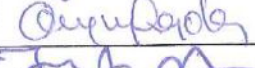
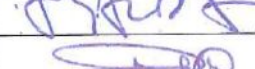

KÜRT-İNGİLİZ İLİŞKİLERİ
(1918-1925)

DOKTORA TEZİ

Levent AYABAKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Tarih

“Bu tez ....../...../201.. tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirliği / Oyçokluğu ile ..... edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Doç. Dr. Safiye KIRANLAR	BASARILI	
Prof. Dr. Ali Fuat ÖRENÇ	BASARILI	
Doç. Dr. Aynur SOYDAN ERDEMİR	BASARILI	
Doç. Dr. İsmail HİRA	BASARILI	
Yrd. Doç. Dr. Turgut SUBAŞI	BASARILI	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyuldu unu, ba kalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygu olarak atıfta bulunuldu unu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadı ını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya ba ka bir üniversitede ba ka bir tez çalı ması olarak sunulmadı ını beyan ederim.

Levent AYABAKAN

29/11/2016

ÖNSÖZ

Bu çalı ma sürecinde deneyimleriyle bana yol gösteren tez danı manım Doç. Dr. Safiye Kıranlar'ın, düzeltilmesi güç hatalara dü memi engelleyici bir rol üstlendi ini ve çalı mayı defalarca inceleme zahmetine katlanarak, anlamsal bütünlü ün sa lanmasına ciddi katkılar sundu unu öncelikle belirterek, kendisine te ekkür ederim.

Altı aylık periyotlar halinde devam eden tez izleme sürecinde, izlenmesi gereken metodoloji hususunda bilgi ve tecrübelerinden istifade etti im, Prof. Dr. Kenan Olgun, Doç. Dr. smail Hira ve Yrd. Doç. Dr. Turgut Suba ı'na te ekkür ederim.

Zorlu çalı ma sürecinde psikolojik deste ini her daim yanımda hissetti im Prof. Dr. Arif Bilgin, Prof. Dr. Haluk SELV ve Yrd. Doç. Dr. Mustafa Sarı'ya; son okuma sürecinde benim için de erli zamanını ayıran, Prof. Dr. Ali Fuat Öreñ, Doç. Dr. Serkan Yazıcı, Yrd. Doç. Dr. Süleyman Uygun, Yrd. Doç. Dr. Abdullah Lüleci ve doktora çalı masına devam eden Vesile Tanınmı 'a te ekkür ederim.

Tüm e itim hayatım boyunca benden maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen her daim yanımda olan sevgili aileme sonsuz te ekkürü bir borç bilirim.

Levent AYABAKAN

Ç İNDEK İLER

Ç İNDEK İLER	ii
KISALTMALAR.....	vi
TABLolar.....	viii
HAR TALAR.....	ix
RES MLER.....	x
SUMMARY.....	x
G R	1
B R NC BÖLÜM	
NG LTERE'N N KT SAD HEDEFLER VE KÜRTÇÜLÜK FAAL YETLER N KONTROL ALTINA ALMA ÇABALARI	26
1.1. ngiltere'nin ktisadi Hedefleri	26
1.2. Sykes-Picot Antlaşması ve Kürt Coğrafyasının Bölünmesi	30
1.3. ngiliz Demiryolu Projesi	34
1.4. Irak'ta ngiliz gal Kuvvetlerinin Konumu	37
1.5. Kürtlerde eyhin Dini-Siyasi Pozisyonu ve Kürt- ngiliz li kilerindeki Rolü	39
1.6. ngilizlerin Kürt Asker Kaçaklarından istifade Etme Çabaları	44
1.7. Irak'ta ngiliz Siyasi Temsilciliklerinin Kurulması ve Kürtlerle letişim Sürecinin Ba laması.....	48
1.7.1. Musul'un gali ve Kürt- ngiliz ttifakının ekillenmesi.....	51
1.7.2. Süleymaniye Kürt Yönetiminin Kurulması	55
1.8. Milli A ıretî Lideri eyh Mahmud ve ngilizler.....	57
1.8.1. Urfa'nın gali ve Sonrasında Ya anan Geli meler.....	60
1.8.2. ngiliz Yüzba ı Wolley'in Milli A ıretî Ziyareti	65
1.9. Yüzba ı Pearson'ın Öldürülmesi ve A ıretîlerin Cezalandırılması	69
1.9.1. A ıretîlerin ngizlere Kar ı ttifak Çabaları	73
1.9.2. Cizre Harekâtının Durdurulması ve Müteakip Olaylar	76
1.10. ran'da Kürt- ngiliz li kileri	79
1.10.1. Osmanlı Devleti- ran Sınırında Kürt-Nasturi Çatışması	84

1.10.2. Simko smail'in Siyasi Destek Arayışları.....	89
1.10.3. Simko smail A a syanı.....	93

K NC BÖLÜM

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİ'NİN SİYASİ GRUPLAR, ULUSLARARASI KONFERANSLAR VE ANTLAŞMALARDA KÜRDİSTAN SORUNU.....	99

2.1. Kürdistan Teali Cemiyeti.....	99
2.1.1. Kürt Kulübü'nün Faaliyetleri.....	107
2.2. Paris Barış Konferansı'nda Kürdistan Sorunu.....	111
2.2.1. Paris Konferansı'nda Kürt- Ermeni Mutabakatının Sağlanması.....	116
2.2.2. Kürt- Ermeni Mutabakatına Tepkiler.....	121
2.2.3. Seyyid Abdülkadir'in Kürt-Ermeni Mutabakatı Hakkındaki.....	
Değerlendirmeleri.....	125
2.3. San Remo Konferansı'nda Kürdistan Sorunu.....	126
2.4. Sevr Antlaşması'nda Kürtler ve Kürdistan.....	130
2.5. Kahire Konferansı'nda Kürdistan Sorunu.....	133
2.5.1. Irak Kürtlerinin Yönetimine Dair Problemler.....	137
2.6. Kürt İngilizliklerinde Belirsizlik Süreci.....	142

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSUL'UN GÜVENLİK SORUNUNA YÖNELİK YENİ YAKLAŞIMLAR VE AĞIRLARI DENETİMİNDE KARŞILAŞILAN ZORLUKLARIN KIL AVLAKLARI.....	145

3.1. Musul'un Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Tedbirler.....	145
3.2. Binbaşı Noel'in İlk Araştırma Görevi ve Kürtler Hakkındaki Tespitleri.....	149
3.2.1. Kürtler için Genel Af Düzenlemesi.....	151
3.3. Seyyid Mahmud Berzenci syanı.....	155
3.3.1. syan Sonrası Kürtlerin Yönetim Problemi.....	158
3.4. İngiliz Yönetiminin Seyyid Taha'ya Özerk Kürdistan Teklifi.....	161

3.5. Ali Batı şyanı.....	166
3.6. Binba ı Noel'in kinci Ara tırma Görevi ve Siyasi Faaliyetleri.....	170
3.6.1. Sivas Kongresi'ne Baskın Giri imi	174
3.7. Tom Hohler ve Seyyid Abdülkadir Görü mesi	183
3.8. Kürt A iretlerin Denetim Problemi ve Ba dat ngiliz Yönetimi'nin A iretler Üzerindeki Baskıyı Yo unla tırması	187
3.8.1. Revandüz ve Zaho'daki Kürt A iretler.....	187
3.8.2. Barzan ve Zibar A iretleri.....	189
3.8.3. ngiliz Subayların Katledilmesi	191
3.8.4. A iretlerin Denetiminin Sa lanması.....	193
3.8.5. Revandüz Siyasi Temsilcili inin Kurulması	196

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT- NG L Z L K LER NDE ÇÖZÜLME SÜREC , KÜRT L DERLER N ALTERNAT F ÇÖZÜM ARAYI LARI VE KÜRTÇÜLÜK FAAL YETLER NDE ÖRGÜTLENME SÜREC NE GEÇ A AMASI.....	202

4.1. Emir Faysal'ın Irak Kralı Olması	203
4.2. Levy Askeri Birlikleri.....	208
4.3. Hamdi Babanzade'nin Kürdistan Planı ve ngilizler	210
4.4. Koçgiri şyanı ve Halil Bedirhan'ın ngilizlerden Talepleri.....	214
4.5. Kürt Liderlerin ngiltere'ye Alternatif Destek Arayı ları.....	223
4.5.1. Yunanistan ile ttifak Arayı ları	224
4.5.2. Fransız Yönetimi ile ttifak Arayı ları.....	229
4.5.3. eyh Mahmud'un Türkiye ile ttifak Çabaları.....	234
4.6. Irak'ta Kürtlerin Statüsüne Dair Yeni Planlamalar.....	239
4.6.1. ngiltere'nin Büyük Kürdistan Planını Ertelemesi.....	242
4.6.2. Irak'ta ngiliz Kar ıtı Faaliyetlerin Artması	250
4.7. Türkiye- Irak Sınır Problemi ve ngiltere'nin Endi eleri.....	254
4.8. Beytü ebap şyanından eyh Said şyanına Kürtçülük Faaliyetleri.....	259
4.9. eyh Said şyanı Sonrasında Kürtçülük Faaliyetlerinde Örgütlenme Süreci ve Kürt- ngiliz li kileri	272

SONUÇ	278
KAYNAKÇA	295
EKLER	313
ÖZGEÇM	321

KISALTMALAR

A.I.R.	: Kraliyet Hava Kuvvetleri Yazı maları.
ATASE.	: Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Daire Ba kanlı ı.
BCA.	: Ba bakanlık Cumhuriyet Ar ivi.
BEO.	: Babı Ali Evrak Odası.
bkz.	: bakınız.
BOA.	: Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi.
C.	: Cilt.
C.O.	: Koloniler Ofisi.
CAB.	: Bakanlar Kurulu.
çev.	: Çeviren.
der.	: Derleyen.
d r.	: Di erleri.
DH. EUM. AY .	: Dâhiliye Emniyeti Umumi Asayi Kalemi Evrakı.
DH. KMS.	: Dâhiliye Kelemi Mahsus Müdüriyeti Evrakı.
DH. SYS.	: Dâhiliye Nezareti Siyasi Kısım Evrakı.
DH. FR.	: Dâhiliye Nezareti ifre Kalemi Evrakı.
ed.	: Editör.
F.C.O.	: Dı i leri ve Milletler Toplulu u Ofisi.
F.O.	: Dı i leri Bakanlı ı Yazı maları.
HR. SYS.	: Hariciye Siyasi.
I.O.R.	: Hindistan Bakanlı ı Kamu Kayıt Ofisi.
K.V.	: stihbarat Yazı maları.
KDP.	: Kürdistan Demokrat Partisi.
KDP- .	: ran Kürdistan Demokrat Partisi.
M.P.K.	: Haritalar ve Planlar.
P.P.	: Parlamento Evrakları.
PREM.	: Ba bakanlık Yazı maları.
TNA.	: ngiliz Devlet Ar ivi.
T P.	: Türkiye ç i Partisi.

TKDP. : Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi.
TTK. : Türk Tarih Kurumu.
W.O. : Savunma Bakanlı 1.
Y.PRK. E A. : Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat.
yay. : Yayınları.

TABLÖLAR

Tablo 1: Kafkasya, ran ve Osmanlı Devleti'nde ya ayan Kürt a iretler.....	8
Tablo 2: ngiliz Levy Birli i'ni te kil eden unsurlar ve sayıları.....	208
Tablo 3: Azadi örgütü il, ilçe, bölge ve ordu yapılanması.....	262

HAR TALAR

Harita 1: Sykes-Picot Antlaşması'nın ihtiva ettiği sınırlar.....32

RESİMLER

Resim 1: Seyh Said şıyanı sırasında yazı malarda kullanılan ve Azadi'nin kurulu tarihini i aret eden mühür.....261

Tezin Ba lı ı: Kürt- ngiliz li kileri 1918-1925	
Tezin Yazarı: Levent AYABAKAN Danı man: Doç. Dr. Safiye KIRANLAR	
Kabul Tarihi: 29.11.2016	Sayfa Sayısı: xii (ön kısım) + 294 (tez) + 12 (ek)
Anabilimdalı: Tarih	Bilimdalı: Tarih
Kürtler, Türkiye, Irak, ran ve Suriye'nin idari sınırlarına yakın yerle im birimlerinde yo un olarak ya amaktadırlar. Kürt milliyetçilerin mevcut idari sınırları kabullenmeyerek dört farklı devletin idari sınırlarında ya ayan Kürtleri, ba ımsız Kürdistan hedefi do rultusunda örgütlenme faaliyetleri Türkiye, Irak, ran ve Suriye'nin devlet güvenli ini tehdit eden çatı malara neden olmaktadır. Dört ülkeyi birinci derecede etkileyen bir sorun olması nedeniyle, Kürt sorunu Ortado u'da ki en önemli sorundur. Sorunun önemine kar ın, Kürtler hakkında yapılan ara tırmalar ise Kürt sorununun tanımlanması ve soruna çözüm üretilmesi bakımından yeterli de ildir. 1918-1925 yılları arasında Kürt- ngiliz ili kilerinde ngiltere'nin vaatleri, Kürtlerin talepleri ve ngiltere'nin taleplere yönelik, sürekli de i kenlik arz eden planlamalarının incelendi i bu çalı mada, 1918-1920 yılları arasındaki Kürt- ngiliz ili kilerine daha fazla yer verme ihtiyacı hissedildi. Belirtilen 2 yıllık süreç, Kürt liderlerin ngiliz temsilcilerle ikili ili kilere yönelerek, özerk yönetim hakkını garanti altına almaya odaklandıkları bir süreçtir. Bu iki yıllık süreç içerisinde, Kürt liderlerin kendi dinamiklerini harekete geçirmelerini engelleyen problemlere de sık sık de inilmi tir. kili ili kilerde 1920 yılından sonraki süreç ise, Sykes-Picot Antla ması do rultusunda belirlenen ve San Remo'da da tasdik edilen planlamalar çerçevesinde, Kürt liderlerin yeni arayı ları ve ngiliz temsilcilerin Kürtlerin kontrolünü kaybetmeme çabaları do rultusunda ele alınmı tir. Çalı mamızda, tartı malı olan Kürdistan ifadesi sıklıkla kullanılmı tir. Bu ifade, farklı ülkelerde, farklı unsurlar tarafından, farklı amaçlar do rultusunda kullanılabilecek esnekliktedir. Kürdistan teriminin siyasi veya co rafi tanımlama oldu u hususunda günümüzde dahi uzla ma sa lanamamı tir. Bizim kullanım amacımız ise sınırsal de i imlerin çok ani oldu u bir süreçte, co rafi tanımlama bo lu unu doldurabilme ihtiyacından ileri gelmektedir. Türkiye'de Kürt sorunu hassas bir konu olarak ele alındı ndan, çalı mada birinci elden kaynakların kullanılmasına özellikle dikkat edildi. 1920-1925 yılları arasında ran, Irak ve Suriye'de, Kürt- ngiliz ili kileri ba lamındaki bilgi akı ının Osmanlı Devleti'nin resmi yazı malarına daha az yansıma olması, ngiltere'nin resmi yazı malarının di er ülkelere oranla daha net bilgiler sunması hususunda etkili olmaktadır. Bu nedenle 2011 yılında National Archiv'den temin edilen ve Kürt- ngiliz ili kilerini aydınlatan evraklardan daha fazla faydalanma ihtiyacı hissedilmi tir.	
Anahtar Kelimeler: Kürtler, A iretler, Özerklik, A a, eyh, Asuriler, ngiltere, Ermeniler, Simko, Seyyid Taha, eyh Mahmud, erif Pa a, Lozan, Sykes-Picot.	

Title of the Thesis: Kurdish-British Relations 1918-1925	
Submitted by: Levent AYABAKAN Adviser: Assoc. Prof. Safiye KIRANLAR	
Acceptance Date: 29.11.2016	Number of Pages: xii (preface)+294 (thesis) + 12 (Annex)
Department: History	Discipline: History
Kurds mainly live in regions close to the borders of Turkey, Iraq, Iran and Syria. The initiatives of Kurdish nationalists rejecting the division of the borders, to organise Kurds living in the borders of four different states along with the aim of an independent Kurdistan causes civil clashes threatening the integrity and security of Turkey, Iraq, Iran and Syria. Since it is a problem mainly affecting these four countries, Kurdish problem is the most important problem in the Middle East. Despite the importance of the problem, the researches on Kurds are not sufficient to define the Kurdish problem and to find a solution to the problem. In the study where the relationships of Kurds and Britain between 1918 and 1925, the relations between 1918 and 1920 are needed to emphasize more. In these 2 years, Britain had difficulties to form policies for Kurds and Kurds missed the opportunity for the independence. Beginning in 1920 in Kurdish-British relations, the Sykes-Picot Agreement was guided and dealt with in the context of planning in San Remo, in the direction of Kurdish leaders' new quests and British representatives to try to lose control of the Kurds. The questioning term of Kurdistan is frequently used in the study. The term has the flexibility to be used for different objectives in different countries by various components. It is even not agreed today if Kurdistan is a political or geographical term. The use in this study aims to meet the geographical definition gap in a process where the changes are so rapid. Since the Kurdish problem is very sensitive in Turkey, use of resources at first hand is especially considered. Since the correspondences within the content of Kurdish – Britain relations between 1920 – 1925 in Iran and Iraq were least reflected in official letters of Ottoman State caused the correspondences of Britain to provide more accurate information. Therefore, the documents in the archives of Britain were needed to benefit more than the documents in the archive of Turkey. For this reason, in 2011 we felt the need to benefit from the National Archives more than the documents we provided in the context of Kurdish-English relations.	
Keywords: Kurds, Tribes, Autonomy, Landlord, Sheik, Assyrians, Britain, Armenians, Simko, Seyyid Taha, Sheik Mahmud, erif Pasha, Lausanne, Sykes-Picot.	

G R

Dini, mezhebi, dili ve etnik kökeni farklı birçok kültürün ya da bir coğrafyada kolonizasyon düzeninin kurulması, kültürel farklılıkların egemen güç lehine sağladığı avantajın etkisiyle daha rahat sağlanabilir. Bu süreçte temas kurulan azınlıklara bağımsızlık vaat edilmesi ise, işgal aşamasında yerel unsurların desteğinin alınması amacıyla uygulanan, en klasik ve en etkili yöntemdir.¹

Basra Körfezi'nden, Irak, İran, Suriye'ye ve Anadolu'ya kadar olan geniş coğrafyada, İngiliz sömürge düzeni kurulması hedefinin ilk adımları, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde iktisadi faaliyetler kapsamında filizlenmeye başlamıştı. İngiltere ve Kürtler arasında iktisadi faaliyetler kapsamında başlayan ilk temaslar da, siyasi ittifaka geçişin ilk ve en önemli halkası olan bilgi birikiminin oluşturulduğu bir süreçti.

Her ne kadar coğrafî ve sosyo-kültürel farklılıklar olsa da, Ortadoğu'da İngiliz sömürge düzeninin tesis edilmesi amacıyla uygulanan yöntemin, Hindistan örneğiyle benzerlikleri dikkat çekicidir. 31 Aralık 1600 yılında İngiliz tüccarlar tarafından kraliyet beratıyla kurulan ve orijinal adı "British East India Company" olan "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", 1773'te İngiliz parlamentosunda çıkartılan "Hindistan Kanunu" ile Hindistan'daki Fransız sömürgelerini de ele geçirdi. Böylece etki alanını genişletti ve Bengal bölgesini kontrol altına aldı. Aynı yıl şirketin yönetimine İngiltere'den genel bir vali atanmasıyla, İngiltere Hindistan siyasetinde söz sahibi ülke konumuna geldi. 1850 yılında şirketin faaliyet alanının genişletilmesiyle birlikte Delhi ve Pençap bölgeleri de İngiliz egemenliğine girdi. Hindistan'da tarıma dayalı geleneksel yapı İngilizler'in para merkezli ticari faaliyetlere yönelmesiyle bozulunca, halk topraklarını satmaya başladı ve siyasi hakimiyetin de elden gitmesiyle, psikolojik çöküşle güven duygusunu kaybederek İngiliz yönetimini kabullenmek zorunda kaldı.²

---

¹ İşgal edilmek istenen bölgedeki yerel elitlerin, iktisadi ve siyasi olarak desteklenmesi yöntemiyle ücretsiz asker devrilmesini sağlayan bu sistem, literatüre "Sandeman System" olarak geçmiştir. Olup, bu sistem hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Christian Tripodi, "The Sandeman System of Pacification as Applied to Baluchistan and the North-West Frontier, 1877-1947" *The Journal of Military History*, Vol: 3, No: 2, Maryland: 2009, s. 767-802).

² Azmi Özcan, "İngiliz Doğu Hindistan Şirketi", *İslam Ansiklopedisi*, C. 22, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul: 2000, s. 294-295; Doğu Hindistan Şirketi 19. yüzyıl başlarında İran'da İranlılarla de temas geçmiştir. İran'da diplomat olarak görev yapan James Morrier'in, 1808-1914 yılları arasındaki garatırma ve gözlemlerini anlattığı "Şehanlı Hacı Babanın Serüvenleri" adlı eserinin I. Bölüm, XIII. Kısımında İngilizlerin İran'da ilk ticari faaliyetleri hakkında bilgi

Hindistan'ın İngiliz sömürgeci haline getirilmesi sürecinin baş aktörü Doğu Hindistan Şirketi'nin 1806 yılında Bağdat'ta bir şube açmasıyla, İngiltere Irak'ta iktisadi faaliyetlerine başladı. Şirketin Bağdat'taki ticari faaliyetlerine ek olarak, şirket bünyesindeki akademik ve askeri heyet de Irak'ta ilk tetkiklerine başladı. Şirket bünyesinde görev yapan araştırmacılar, bulgularını ve tecrübelerini yayınladıkları eserler aracılığıyla geleceğe aktararak, Hindistan örneğinde olduğu gibi, iktisadi faaliyetlerden sömürge düzenine geçiş aşamasının sorunsuz sağlanması adına bilgi birikimleri ölçüsünde zemin hazırladılar.

1806'da İngiliz istihbarat görevlisi McDonnald ve Kolkhan, Kürtler ve Ermeniler ile ilgili araştırmalarına başladı.³ Babanzade Mahmud Paşa tarafından “İngiliz Doğu Hindistan Şirketi”nin Bağdat'taki temsilcisi Claudius James Rich'e gönderilen davet, onun bölgede yapmak istediği araştırmalar açısından eşsiz bir fırsat sunmuştu. Rich, Nisan 1820'de Tuzhurmatu'dan hareketle Leylan, Çemçemal hattı üzerinden Süleymaniye'ye kadar seyahat etti. Süleymaniye'de bir süre konakladıktan sonra Debend, Baziyan, Erbil ve Kelek üzerinden Musul'a ulaştı. Musul'da dört ay kadar konaklayan Rich, 3 Mart 1821'de tekrar Bağdat'a döndü. Bir yıl süren araştırma gezisi esnasında kaleme aldığı notlar, 1836 yılında “Narrative of a Residence” adıyla Londra'da yayımlandı.⁴

Diplomat ve aynı zamanda topografya uzmanı olan İngiliz J. B. Fraser 1821-1822 yıllarında Tebriz'de faaliyet gösterirken, bir grup İngiliz subayı da Süleymaniye'de araştırmalarına devam ediyordu. Fraser, Irak ve İran'da Kürtler ve Kürdistan hakkında yaptığı araştırmaları “Travels in Kurdistan, Mesopotamia” adlı eserinde toplayarak, 1840'ta Londra'da yayımladı. 1840'ta Ninova Antik şehri arkeolojik kazılarındaki görevi esnasında bölge hakkında bilgi birikimi edinen Sir Ausen Henry Layard, 1875'te İstanbul'da İngiliz büyükelçisi olarak göreve başlayacaktı. Doğu Hindistan Şirketi'nin temsilcisi, Bombay ordusundan Henry Rawlinson ve Hindistan Donanması'ndan Binbaşı Felix, 1836 yılında Irak'ta birlikte araştırma yapan önemli isimlerdendi. İkinci subayın notları,

---

verilmektedir. Ayrıca eserde, İran'da ve Osmanlı Devleti'nde bahsi adı altında rüvet düzeninin nasıl yerleştirilene dair bilgiler de sunulmaktadır (James, Morrier, *Hajji Baba of Ispahan*, by. John Murrar, Albamarle Street, London: 1828).

³ Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Levent Yayıncılık, Ankara: 1993, s. 450.

⁴ Bu eser, genel hatlarıyla coğrafî yapı ve antik eserler hakkında önemli bilgiler içermektedir (C. John, Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak'ta Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, çev. Serdar Engül, Avesta Yayınları, İstanbul: 2003, s. 44-45).

aynı yıl makale haline getirilerek “Notes on a March From Zohap to Khuzistan” adı altında JRGS’de yayımlandı.⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi sırasında Kafkasya’da bulunan İngiliz subaylardan General Bikker, Fırat-Aras Havzası’ndaki görevi esnasında Kürt airetler üzerine incelemelerde bulundu.⁶ İngiliz misyoner heyetinden Gertrude Bell, 1909-1911 yılları arasında, Musul, Zaho, Mardin, Malatya, Elazığ, Konya istikametindeki Kürt nüfus yoğunluğunu tespit ederek, Londra’ya rapor halinde sundu.⁷ İngiliz siyasi görevlilerinden Trotter, Sivas Konsolosu Arnold Wilson, Van Konsolosu Clayton’un Kürtlerin sosyo-ekonomik durumu ve Kürt kimliğinin gelişimi hakkında yaptıkları araştırmalar⁸ İngilizlerin ilerleyen zaman içerisindeki faaliyetleri için önemli bilgi kaynağı olmaya adaydı.

1917’den itibaren İngiltere’nin Kürt siyasetini yürütecek olan isimler de, Kürtler ve Kürt coğrafyası hakkında önemli incelemeleri olan uzmanlardan oluşmaktaydı. Bunlardan İngiliz Dış İleri Bakanlığı’nda yapmış olan Lord Curzon 1887-1888 ve 1892-1893 yılları arasında İran’da yaptığı araştırmalarını “İran ve İran Sorunu” adlı eserinde yayımlamıştı. Önemli bir diplomat olan ve 1916’da Sykes-Picot Antlaşması’nı İngiltere adına imzalayan Mark Sykes’in, “Be Türk Bölgesinden Geçiş”, “Halifenin Son Mirası ve Kuzey Mezopotamya’da Yolculuk”, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kürt Airetleri” adlı eserleri, onun Ortadoğu siyasetine yön verebilecek ölçüde uzmanlaştığının açık bir deliliydi.⁹

İngiltere, I. Dünya Savaşı’nın başlamasıyla birlikte geçmişten miras kalan bilgi birikimini etkili bir şekilde kullanarak, Osmanlı Devleti ve İran’da Kürtlerin nüfus olarak yoğun olduğu bölgelerde askeri ve siyasi faaliyetlerini artırmaya devam edecekti. Bu süreçte İngilizler ve Kürtler arasındaki iletişim sürecini etkileyen etkenlerin daha iyi kavranması açısından, Kürdistan coğrafyası ve Kürtlerin sosyo-kültürel özelliklerinin genel

⁵ Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak’ta Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, s. 47.

⁶ Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 451.

⁷ İngiliz istihbarat servisi çalışanı Gertrude Bell, 1909-1911 yılları arasında Ortadoğu’da incelemelerde bulunmuş, I. Dünya Savaşı’nda Kahire’deki İngiliz komiserlik emrinde görev yapmıştır. Emir Faysal’ın 1920 yılında Irak kralı olmasına katkıda bulunmuş ve aynı zamanda onun danışmanlığı görevini de yürütmüştür. Kürtler ile ilgili araştırmaları, Musul, Zaho, Mardin, Malatya, Elazığ, Konya arasında yaptığı araştırmaların notlarından derlenen, “Amurath to Amurath” kitabının 6. ve 9. Bölümü arasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gertrude Lowthian Bell, *Amurath to Amurath*, ed. by William Heinemann, London: 1911).

⁸ The National Archives-Foreign Office (TNA. FO.) 248/382, William Abbot, Trotter, Clayton, 1881-1884; TNA. kodlaması ile yapılacak çevrimiçi taramalarda belirtilen kaynaklara ulaşılamaması halinde, TNA. kodu yerine Public Record Office (PRO.) kodunun kullanılması belgelere erişimi kolaylaştırılacaktır.

⁹ Rohat Alakom, *Kürdoloji Biliminin 200 Yıllık Geçmişi 1787-1987*, Deng Yayınları, İstanbul: 1991, s. 64.

hatlarıyla de erlendirilmesi, çalı manın daha iyi anlaşılmasına önemli ölçüde katkı sa layacaktır.

ngilizlerin faaliyet gösterdikleri Kürdistan co rafyası, günümüzde Irak, İran, Türkiye ve Suriye'nin idari sınırları dahilinde Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı yerleşim birimlerine, co rafi tanımlama ve idari yapılanma gereği verilen bir isimdir.

Kürdistan co rafyasının net bir tanımlaması geçmişte yapılamadığı gibi, günümüzde de net bir tanımlamanın yapılabilmesi pek mümkün gözükmemektedir. Bu nedenle Kürdistan co rafyası için yapılmış ve yapılacak co rafi tanımlamalar arasında farklılıkların olması kaçınılmazdır. 1898 ve 1902 yılları arasında yayımlanan *Kürdistan Gazetesi*'nde bile, Kürt co rafyasının ihtiva ettiği sınırlar hakkında bir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁰ Geçmişte yapılan Kürdistan co rafyası tanımlamaları arasında, üzerinde uzlaşılabilecek bir tanımlama bulunmadığından, farklı görüşleri de erlendirmek suretiyle Kürdistan tanımlamalarının kapsamı co rafyayı genel hatlarıyla ifade etmeye gayret edebiliriz.

Selçuklular zamanında Sultan Sencer, Zafros Dağı ve Hamedan yakınlarında Kürdistan olarak tanımladığı idari bir birim kurmuştu.¹¹ Müstevfi, "Tarih-i Güzide" adlı eserinde, Fars Kralı Tohmares döneminde putpestlinin yayıldığı co rafyanın, "Amul, Sfehan, Kuhendiz, Taberistan, Bâbil, Kürdabad ve Irak-ı Arap" olmak üzere yedi eyaletten oluştuğunu ifade ederken, Kürdabad (Kürdistan) ifadesini kullanmıştı.¹² Aynı yazar "Nüzhetü-l Kulub" adlı eserinde Kürdistan tanımlamasına daha ayrıntılı ele alarak, Kürdistan sınırlarını; Arap Irak'ı, Farsi Irak'ı, Diyarbakır ve Azerbaycan olarak belirtmişti.¹³ 1514 yılında Yavuz Sultan Selim İdris-i Bitlisi'ye görev vererek Osmanlı Devleti'ne bağlı Kürt birimlerinin kurulmasını sağlamış ve bölgeyi Kürdistan olarak adlandırmıştı.¹⁴

Bazil Nikitin, Kürdistan adının ilk olarak 17. yüzyılın sonlarında siyasi bir anlam kazandığını ve Dersim, Muş, Diyarbakır vilayetlerini kapsamını belirtiyordu. Ancak, Osmanlı Devleti idari taksimatında Kürdistan Eyaleti ifadesi, 1847 ve 1867 yılları arasında

¹⁰ Murat İssı, "Kürdistan Gazetesi", *arkiyat İmi Ara tırmalar Dergisi*, S. 9, Nisan 2013, s. 143.

¹¹ Kemal Burkay, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, İstanbul: 1992, s. 7.

¹² Bekir Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", *The Journal of Academic Social Science Studies*, Vol. 6, Issue 2, February 2013, s. 165-202.

¹³ Hakan Özolu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, Kitap Yayınevi, İstanbul: 2005, s. 37-38.

¹⁴ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri*, Öz-Ge yayınları, Ankara: 1993, s. 53.

kullanılmı tı. 1847 öncesinde Osmanlı Devleti'nde idari yapılanmadan ziyade co rafi bir terim olarak Kürdistan ifadesi kullanılmaktaydı.¹⁵ Mezopotamya'da¹⁶ ngiliz ordusunda iki yıl görev yapan W. Richard Hay,¹⁷ 1920 yılında Kürdistan co rafyasının sınırlarını u ekilde tanımlamı tı:

Kürdistan, Kuzey Irak'ın büyük bir bölümünü, ran'ın batı sınırı boyunca uzanan geni alanı, Osmanlı Devleti kontrolü altındaki; Van, Erzurum, Bitlis, Harput ve Diyarbakır'ı ve ayrıca Fransız i gal alanındaki Halep'in kuzeyini içine alan co rafi bir terimdir.¹⁸

W.R. Hay tarafından tanımlanan bölge genel itibariyle Osmanlı Kürdistanı, ran Kürdistanı olmak üzere iki ana bölgeden olu uyordu. Ne var ki, bu tanımlama da Kürt nüfusun yo un yerle im alanlarını tam manasıyla kapsamıyordu. Gerek ran gerekse Osmanlı Kürdistanı olarak tanımlanan bölge haricinde, Ermenistan ve Azerbaycan'da da önemli sayıda Kürt nüfus ya amaktaydı.

Bölgede görev yapan ngiliz konsoloslarından William About'un Kürdistan co rafyasıyla ilgili yorumları dikkate de erdir. About, 9 Eylül 1881 tarihli raporunda, Osmanlı Devleti'nin kuzeyindeki Kars sınırından ba lamak üzere, ran'ın kuzeybatısındaki Urmiye Gölü, Suriye'nin kuzeyinde; Rasulayn, Amuda ve Irak'ın kuzeyindeki; Zaho, Duhok ve Süleymaniye'yi içine alan co rafyayı Kürdistan olarak tanımlıyordu.¹⁹

Kürdistan co rafyası hakkında bir di er tanımlama da, Ba dat ngiliz Yönetimi hizmetinde görev yapan ngiliz Yüzba ı Wolley'in 1918 tarihli raporuna yansımı tı. Kürdistan sınırları; Irak'ın kuzeyinden Malatya, Adana, Kars, Tiflis, Trabzon ve Revandüz'e kadar uzanmaktaydı ve 6 Ermeni Vilayeti olarak tanımlanan yerler de Kürdistan'ın sınırları

¹⁵ Kürdistan ifadesinin yer aldı ı birçok harita bulunmaktadır. Divan-ı Lügatı't Türk'te Ka garlı Mahmud tarafından çizilen ve dünya üzerindeki kavimlerin yer aldı ı haritada Arz'ül Ekrad olarak tanımlanan alan Kürtlerin ya adı ı bölgedir (Ka garlı Mahmud, *Divanu Lugati't Türk*, TDK. Yayınları, Ankara: 2014); Kürdistan ifadesine yer veren birçok harita özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda çizilmi tir. ngilizler tarafından çizilen önemli haritalardan birisi "Travels in Mesopotamia J.S. Buckingham" adlı eserde bulunmaktadır (J.S. Buckingham, *Travels in Mesopotamia*, Londra: 1827); Ankara Milli Kütüphane'de bulunan 19.yüzyıl'da olu turulan "Batılı Haritalar" kitabında da Kürdistan co rafyası belirtilmektedir (19.yüzyıl'a Ait Batılı Haritalar, 1994 No: 763); Kürdistan co rafyasının ortalama sınırlarını gösteren önemli haritalardan bir di eri de, The Nationals Archives, Foreign Office-Maps and Plans 1/292 fon koduyla, Londra National Archive'de bulunmaktadır. ngilizler tarafından olu turulan Ortado u haritalarında Kürdistan ismine rastlamak mümkündür, ancak keskin hatlarıyla co rafi sınırları gösteren bir harita bulunmamaktadır.

¹⁶ Mezopotamya'nın ngilizler tarafından tanımlanan sınırları için bkz. (Ek-1).

¹⁷ William Rupert Hay, 1918'den 1920 yılına kadar Kuzey Irak'ta, Kürtlerin yo un olarak ya adı ı Erbil vilayetinde görevli olan bir ngiliz siyasi subayıydı. I. Dünya Sava ı'nın bitmesiyle birlikte Erbil'de ngiliz Siyasi Temsilcili i görevine atanmı tır.

¹⁸ W.R. Hay, *Kürdistan'da ki Yıl 1918-1920*, çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları, stanbul: 2005, s. 45-46.

¹⁹ Belirtilen bölgede ya ayan Kürt a iretlerin yönetim sistemleri Ortaça Avrupası'nın feodal yönetim tarzına benzetilmekteydi (TNA. FO. 248/382, No: 35, Tebreez, 23 August 1881).

içerisinde gösterilmekteydi. Genel bir tabir ile Kürtler, merkezi Kürdistan olarak tanımlanan Hakkari merkez olmak üzere, Urmiye ve Van Gölü arasındaki dağlık alanda ve Zagros dağ sisteminin güneyine uzanan coğrafyada yaşam sürdürüyorlardı. Wolley'e göre, Kürtler zaman içerisinde eyaletlerde denetim güçlerinin azalmasıyla kuzeye²⁰ ve batıya ilerleyerek, Beyazıt, Erzurum ve Erzincan dolaylarına ve Halep'in kuzeydoğusundaki dağlık alanlara da yerleştiler.²¹

Wolley, genel hatlarıyla tanımlanan coğrafyadaki etnik yapının büyük çoğunluğunun Kürtlerden oluştuğunu belirtmiştir. Kendisi bölgedeki Türk nüfus oranını, çoğunluk devlet görevlisi olmak üzere %1, Ermeni ve Süryani²² nüfus oranını ise %4 olarak tahmin etmiştir. Ayrıca Türkçe konuşan etnik unsurların tamamının Türk kabul edilemeyeceğinden dolayı, Türkçe konuşan unsurların Kürt nüfus içerisinde de değerlendirilmesini önererek, belirlediği nüfus oranlarında yanlıgı payının fazla olabileceğini de peşinen kabullenmiştir.²³

Kürtler ve Ermeniler arasında toprak-yurt sorunu kaynaklı rekabetin bir sonucu olarak 19. yüzyılın ilk çeyreindeki nüfus araştırmaları tartışılmalı olup çok önemli farklılıklar göstermektedir. Osmanlı kaynaklarına göre I. Dünya Savaşı öncesi Kürt nüfusu, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde 1.700.000, İran'da 1.000.000 civarındaydı. Kürtleri gelenlerine göre ise; İran, Irak, Türkiye, Suriye ve Sovyetler Birliği'ndeki toplam Kürt nüfusu 7.000.000'dü. Wolley örneğindeki gibi, bölgenin demografik yapısı hakkında yapılacak yorumlarda yanlıgı payı çok fazladır ve aynı yüzyılın ilk çeyreine ait nüfus tahminleri bunun en belirgin göstergesidir. Kürtler hakkında önemli araştırmalar yapan ve her iki tarafın rakamsal verilerinin abartılı olduğunu yönünde kanaat bildiren Bazil Nikitin, 1914 öncesinde Kürt nüfusun en fazla 5.000.000 civarında olabileceğini iddiasındaydı.²⁴ 1919'da Suriye Kürtlerini bağımsızlık için örgütleme amacıyla olan Yusuf Haydar ve

---

²⁰ Diyarbakır ve Malatya'nın kuzeyi kastedilmiş olabilir. Bell 1911 yılında bölgede yaptığı incelemelerde, Diyarbakır'dan Harput istikametine ilerledikçe Kürtçe konuşan olmadıktan bahsetmektedir (Gertrude Lowthian Bell, *Amurath to Amurath*, by William Heinemann, London: 1911, s. 327).

²¹ TNA. FO. 608/95, No: E-18689, British High Commission Constantinople, Note On Kurdish Station, 6 September 1919, s. 272.

²² Süryani kelimesi birçok eserde bazen bir dini inancın tanımlanmasında kullanılırken, bazen de bir millet tanımlaması olarak ön plana çıkmaktadır. Abraham Yohannan 1916'da kaleme aldığı eserinde Süryanilerin, Nasturi milletine tabi olduklarını ve farklı coğrafyalarda Aram, Kildani, Asurlu, Süryani, Yakubi olmak üzere farklı isimle adlandırıldıklarını görüşünü öne sürmektedir (Abdurrahman Yılmaz, "XX. yüzyılın Başında Nasturiler Kültürleri Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri", *Turkish Studies*, Volume 8/5 Ankara: 2013, s. 229).

²³ TNA. FO. 371/4191, No:100865, From C.L. Wolley To G.H.Q. Aleppo Kurdish National Movement A- General Idea, 20 May 1919.

²⁴ Bazil Nikitin, *Kürtler-Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Özgürlük Yolu Yayınları, İstanbul: 1976, s. 82.

Hayrettin Zerguli, imtiyaz sahibi oldukları *Al-Mufid* gazetesinde yayınladıkları makalede, toplam Kürt nüfusun 3.500.000 olabileceğini tahminini öne sürmüştür.²⁵ 1925 yılında bölgede inceleme ve araştırma yapan Milletler Cemiyeti görevlilerinin araştırmaları neticesinde, Türkiye’de 1.500.000, İran’da 700.000, Irak’ta 500.000, Suriye ve diğer yerlerde 300.000 olmak üzere genel toplamda 3.000.000. Kürt nüfusunun yarıdan fazla kısmı resmi kayıtlara yansımamıştır.²⁶

20. yüzyıl’ın ilk çeyreğine ait yerli arşiv kayıtlarında Kürdistan, yabancı arşiv kayıtlarında Kuzey Kürdistan, Güney Kürdistan, Merkezi Kürdistan²⁷ tanımlamalarına sıklıkla rastlanılmaktadır. Özellikle I. Dünya Savaşı’ndan sonra İngilizler, Kürdistan coğrafyasını Kuzey Kürdistan, Güney Kürdistan, Batı Kürdistan ve Doğu Kürdistan olmak üzere 4 ana bölge altında sınıflandırmışlardır. Cizre-Hakkari hattının güneyindeki alan Güney Kürdistan, bu hattın kuzeyinde kalan alan Kuzey Kürdistan, Suriye’nin kuzeyi Batı Kürdistan olarak tanımlanırken, İran’ın kuzeybatısı ise Doğu Kürdistan olarak tanımlanıyordu.²⁸ Bu kavramlar Sykes-Picot Antlaşması’nın tatbiki ile İngilizler tarafından Kürdistan’ın dört parçalı olarak tanımlanmasıyla paralel olarak ortaya çıkmıştır. Yukarıda genel hatlarıyla belirttiğimiz Kürdistan coğrafyası hakkında bilgi sahibi olmak konusunun anlaşılmasını önemli derecede kolaylaştıracağı gibi, Kürt aile yapısı, aile ve konfederasyon tipi sosyal örgütlenmelerden kısaca bahsetmek de ilerleyen bölümlerde, aileler arası ilişkilerin ve Kürt-İngiliz ilişkileri bağlamında konunun daha iyi kavranmasında faydalı olacaktır.

1826 yılında Osmanlı Devleti, Kafkas ülkeleri ve İran’da yaşayan Kürt ailelerin listesini hazırlayan Lerch, 1838’de Revandüz’de yaşayan aileleri de inceledi. 1860’ta ise Erzurum Rus Konsolosu Aleksander Jaba, Kürt ailelerin sosyo-kültürel özellikleri üzerine araştırmalar yaptı.²⁹ Tiflis’te E. Konratenko ve Albay Kastsov, Kafkasya’daki Kürtler hakkında yaptıkları incelemeler neticesinde, onların yerleşim birimlerini gösteren birer

²⁵ Waide Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, İstanbul: 1999, s. 275.

²⁶ Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak’ta Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, s. 19.

²⁷ Maunsel, Merkezi Kürdistan’ı kabaca Van Gölü’nden Süleymaniye’ye kadar uzanan bölgeyi tasvir etmiştir (François, Richard Maunsel, “Central Kurdistan”, *The Geographical Journal*, London:1901, s. 121-144).

²⁸ TNA. CO. 730/5, No: CO-50343, Mesopotamia, News Summary, 30 September 1921, s. 395.

²⁹ Bu araştırmaların büyük çoğunluğu Aleksander Jaba’nın tekiyle Mella Mahmude Beyazıdı tarafından yapılmış olup, bu arşiv Nisan 2014 tarihinde tasnif edilmek üzere, Rusya’dan Mardin Artuklu Üniversitesi’ne getirilmiştir. Tasnif işlemleri tamamlanamadığı için inceleme imkânımız olmadı. Bu evraklar Mella Mahmude Beyazıdı’nın sosyal ve kültürel araştırmalarının yeniden yorumlanmasına açısından önemlidir. Kürtlerin sosyal yaşamına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. (Mella Mahmude Beyazıdı, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, çev. Abdullah Babekir Pirdari, Peri Yayınları, İstanbul: 1998).

harita yayınladılar. 1908’de Sir Mark Sykes, Osmanlı İmparatorluğu idari sınırlarındaki Kürt aşiretlerin listesini hazırladı. Sykes tarafından hazırlanan haritada, aşiretlerin hangi liderin denetiminde ve nerede yaşadıkları da ayrıntılı olarak sunulmuştur.³⁰ Bu liste 1919’da G.R. Driver tarafından güncellenerek, listeye Irak’taki Kürt aşiretleri ve I. Dünya Savaşı’ndan sonra kurulması öngörülen Kürt devletinin sınırları dışında yaşayan aşiretlerde eklendi. 1919 yılında Musul ve kuzeyinde yaşayan aşiretleri tespit eden İngilizler, aşiretlerin hangi konfederasyona mensup olduklarını da tekrar güncelleyerek düzenli hale getirmişlerdir.³¹ İngiliz Yüzbaşı Wolley, 1918 yılında hazırladığı “Kürt Raporu”nda, Kürt nüfusun dağılımını ve Kürt aşiret isimlerini ve Tablo 1’de olduğu gibi göstermekteydi:

Tablo 1: Wolley’in raporlarına göre Kafkasya, İran ve Osmanlı Devleti’nde yaşayan Kürt aşiretleri.³²

Rusya ve Kafkaslar	Osmanlı Devleti	İran
Kuzey Kafkasya: Mellan, Sharkian, Kaskan. Kars: Mehan, Celalian. Karazman: Badilah, Cemaladdin. Ardahan: Chunkan, Reyhan, Sarekanu .	Van: Akari, Ertuğrul, Mehindan, Baku an, Kavas, emski. Bitlis: Merzebki, Milli, Takuru. Diyarbakır: Memki, Mukri, Yezidi. Harput: Halaji, Seyidki, Celali. Cemaleddini, Milkan, Adoman. Sivas: Hayderan, Zilan, Sıpkı. Erzurum: Neman, Kaskan, Zarkan, Cibran. Süleymaniye: Belkan, adıyan, Çarekan. Kerkük: Bodkan, Komsuran, Seydan, Hasanan, Hotban, Mutikan, Türkran, Dilbaz, Dimilan, Şervan, Garzan, Botan, Kikan, Klajan, Babakurdan, Dersimiyen, Reyhan, Mellan Kebir, Barazi, Karakeçili, Zollu, Rekotan, Heymanan, Caf.	İkikak, Mamu, Kardar, Aru an, Ardoyan, Mellan, Minkan, Celali, Cemaleddini.
Bölgedeki Kürt aşiretleri 150 Alt kabileden oluşmaktadır.	Bölgedeki Kürt aşiretleri 170 Alt kabileden oluşmaktadır.	Bölgedeki Kürt aşiretleri 670 Alt kabileden oluşmaktadır.

Kaynak: TNA. FO. 371/4191, No: 91479, From C.L. Wolley To G.H.Q. Aleppo, 20 May 1919.

³⁰ Mark, Sykes, “The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire”, *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 33, London: 1908, s. 451-486.

³¹ 1950’li yıllarda Kürtler üzerine yapılan araştırmalar artmaya başlamıştır. 1950’li yıllarda Barth, Caf Aşireti’ni incelerken, Şimal Be iki ise Doğu ve Güneydoğu’da yaşayan Alikan Aşireti’ni incelemiştir, M.V. Bruinessen, 1974-1976 yılları arasında hemen hemen tüm Kürt coğrafyasında araştırmalar yapmıştır (A. Vahap Uluç, “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme”, *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 2, 2010, s. 32-52); Kürt aşiretlerin sayıları yıllara göre değişiklik gösterebilmektedir. Aşiretlerin günümüzdeki sayıları ile geçmişte hazırlanan listeler arasında yapılacak bir karşılaştırmayla, aşiret sayısı ve aşiret nüfusundaki değişimi gözlemlemek mümkün olabilir ancak, aşiretlerin istatistiksel nüfus oranlarına ulaşmak pek mümkün değildir.

³² Bu tablo Kürt aşiretlerin yanı sıra, Kürt olduğu tartışılmalı olan aşiretleri de kapsamaktadır. Bu nedenle Wolley tarafından verilen bilgilerin güvenilirliği tartışılmalıdır. Mark Sykes tarafından hazırlanan makalede, Kürt aşiretleri hakkında daha ayrıntılı ve daha net bilgilere yer verilmiş, nüfus üzerine yapılan araştırmalarda oransal veriler yerine aşiretlerin hane sayıları belirtilmiştir. Bu nedenle Sykes’in araştırmaları üzerinden daha güvenilir verilere ulaşılabilir (Sykes, “The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire”, s. 451-486).

Tablodaki veriler, ran'daki a iretlerin daha fazla alt kabileden olu tu una ve aralarında birli i tesis edebildikleri için birkaç a iret bünyesinde toplanmayı ba ardıklarına i aret etmekteydi. Osmanlı Devleti'ndeki a iretler daha az alt kabileden olu urken, daha da ınık görünüm sergilemekteydi. Rusya ve Kafkasya'daki a iretler ise, sayıca az olmalarının etkisi ve toplumsal dayanı mayı sa lama refleksiyle bölünmü bir görünüm sergilemiyordu.

Kürtlerde a iret örgütlenmesinin temelini tüm toplumlarda oldu u gibi anne, baba ve çocuklardan olu an çekirdek aile te kil etmekteydi. Akrabalık ba larıyla birbirine ba lı aileler kabileleri, kabileler ise a iretleri olu turmaktaydı.³³ Kürtlerde 20. yüzyıl'ın ba larında, ya lı bekârlara pek rastlanmayıp, kırsalda ya ayan Kürtlerde evlilik ya ı erkeklerde 20 bayanlarda ise 12 civarındaydı. Kent merkezlerindeki evlilik ya ı bu ya sınının biraz üzerindeydi. Kürtler arasında kuzen evlilikleri oldukça yaygındı. Akrabalar arası evlilik, a iret içi nüfusun artı na katkı sa ladı ndan, bu avantaj hem ailenin hem de a iretin da ılmasını önlüyor ve a iretin gücünü do rudan etkili oluyordu. Kabile içi evlilik çok sık görülmekle birlikte, bu tür evliliklerde ciddi bir zorlama söz konusu de ildi. Evliliklerde, aynı köyden veya aynı a iretten evlilik, a iret dı ı evlili i engellemek amacıyla daha fazla tercih ediliyordu.³⁴

Kürt aile yapısının en temel unsurlarından birisi feodal tarzdaki a iret örgütlenmesiydi. Kürt a iretler büyük oranda aynı bölgede aynı kaderi payla an kabilelerin birle mesinden olu uyordu. Bu sosyal örgütlenme, karma ık ili kiler a ının ürünü olup, gerek bölgesel gerekse zamansal farklılıklar a iret yapısının ekillenmesinde etkili oluyordu. Genel olarak, kendilerinden daha güçlü a iretlerin baskısından korunma, farklı dini unsurlara,

---

³³ Türk aile örgütlenmesindeki kol ve boy kavramlarının Kürtlerdeki kar ılı ı, kar ımıza kabile olarak çıkmaktadır (Orhan Türkdo an, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Tima Yayınları, stanbul: 2008, s. 258).

³⁴ Kürt toplumunda çok e lilik pratikte çok yaygın olmayıp, bu durum a alarda yaygın olarak görülmektedir. Süleymaniye A ireti'nin kurucusu brahim Pa a'nın 40 karısı, Bedirhan Bey'in ise 14 karısı vardı (Viladimir Minorsky, Robert Olson ve d r., *Kürt Milliyetçili i*, Örgün Yayınları, stanbul: Aralık 2008, s. 143); Evlilikteki ya sını günümüzde Do u ve Güneydo u'da ya ayan Kürtlerde daha üst sınırdaki olup kız çocukların evlilik ya ı ortalama olarak 16-21 aralı ndadır. Geçmi le kıyaslanınca günümüzde bekâr Kürtlere rastlamak mümkündür. E itim seviyesini yükselmesi ile birlikte sosyo-ekonomik birçok faktör, evlilik ya ortalamasının yükselmesinde etkili olmaktadır. ran'ın kuzeyinde ise evlilik ya ının kız çocuklarda ortalama olarak 14-15 civarına kadar dü tü ünü Urmiye civarına yaptı ım ziyaret esnasında tespit etme imkânım oldu. Geçmi e nazaran günümüzde, Kürtlerde kadının sosyal statüsünün sadece evin sınırları dâhilinde kalmasının etkisiyle, çok e lili in oldu u ailelerde kadınlar adeta birbirleriyle yarı ırcasına, daha fazla erkek çocuk sahibi olma gayreti göstermektedirler. Daha fazla çocuk sahibi olan kadın, di er kadınlardan daha fazla söz sahibi olma hakkını elde edece i dü üncesiyle hareket etmektedir. Farklı faktörlerin yanı sıra, bu durum da Kürt nüfusun artı oranının yüksek olmasında etkilidir. Ayrıca günümüzde Kürtlerde kadının statüsünün ev sınırları dahilinde belirlenmesi, kadına statü önceli i tanıyan örgütsel yapılanmaların kadınlar tarafından tercih edilmesinde etkili olmaktadır. Kürt toplumunda kadın ve kadının statüsü dikkatle incelenmesi gereken bir alandır.

aynı dinin farklı mezheplerine karşı olan dayanıma ruhu ve ekonomik olarak daha güçlü hale gelme gayretleri ve coşkuyla Kürt ailelerinin ekilenmesinde etkili olmuştur.

Bir kabilenin nüfusu başka ailelerin baskısına karşı koyabilecek yeterlilikte ise, kabile tek başına bir aile olabiliyor, kabile nüfusunun yetersiz olması durumunda, birkaç kabile bir araya gelerek tek bir aile çatısı altında örgütlenebiliyordu. Aileler bölge hâkimiyetini elde etmek amacıyla ve ittifak kurmak suretiyle konfederasyon oluşturup bölgesel bir güç haline gelebiliyorlardı. Ailenin yöneticisi konumunda olan aile başkanı, statüsünü korumak ve aileyi denetim altında tutabilmek için sınırsız bir otoriteye sahipti. Ailelerin bir kısmı yerleşik, diğeri bir kısmı ise konar-göçer yaşam sürdürmekteydi. Dönemsel zorlukların dezavantajından dolayı, aile nüfusu deşerhendi.³⁵ Bu nedenle araştırmacıların bir ailenin nüfusu ve ömrü hakkında farklı tarihlerde sundukları raporlar arasında zaman zaman tutarsızlıklar söz konusu olabilmektedir. Günümüzde yapılan çalışmalarda, demografik yapı incelenirken bu ayrıntıya özellikle dikkat edilmeli ve nüfus oranlarında keskin verilerin yanıltıcı olabileceğie kesinlikle gözden kaçırılmamalıdır.

Kürtlerde ailelerin hükmettiğie alanlar keskin sınırlarla belirlenmiş olmayıp, aileler arası sözlü mutabakat sınırların yasal sözleşmelerle belirlenmesine imkan tanıyordu. Kürt aile örgütlenmesinin merkezinde sülaleler yer alıyordu. Bir aile bünyesinde bir veya birden fazla kabileyi barındırabiliyordu.³⁶ Büyük ailelerin oluşmasında küçük ailelerin güçlü ailelerle aynı kaderi paylaşma istekleri belirleyici faktördü. Aile sayılarındaki sürekli deşerhilerin temel nedeni, bazı ailelerin dirençsiz olmasından dolayı daşılarak başka ailelerin denetimine girmesiydi. Bir aile başka bir aile ile çatışma yaşıyorsa, aralarında amaç birliğini sağlayabilen aileler bir araya gelerek yeni ittifaklara kapı aralayabiliyorlardı. Sık karışılan bu gibi durumlarda lider konumunda olan aile başkanı, diğeri aileyi anlama veya korkutma yoluyla sindirerek konfederasyonların kurulmasında etkin bir rol oynuyordu. Güçlü aile karışısında direnemeyen aile, birkaç parçaya ayrılarak yeni ailelerin oluşmasına neden olurken³⁷, bu sürecin sonunda bir aile içerisinde birden çok liderin ortaya çıkması sıklıkla karışılan bir durumdur. İngilizlerin Orta Çağ'ın feodal örgütlenmeleriyle benzerlikler

³⁵ Basil Nikitine, *Kürtler*, Edt., Ö. Andaç Uurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul: 2010, s. 243-246.

³⁶ 1919 yılında İngilizlerin aileler üzerine yaptıkları çalışmaları kapsamında Musul ve kuzeyindeki daşlık alanda 111 aile tespit edilmiş, konfederasyonların hangi aileleri kapsadığı hakkında teferruatlı bir rapor hazırlanmıştır (TNA. FO. 371/4193, No:149523, Notes on Kurdish Tribes, Mosul Vilayet and Westward to The Euphrates, July 1919, s. 13).

³⁷ Martin Van Bruinessen, *A Aile Devleti*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul: 2011, s. 94-98.

kurdu u a ilet sistemi, Kürtlerin milli anlamda tek bir yönetim çatısı altında bir araya gelmesini engellerken, egemen siyasi otoritenin a iletler üzerindeki denetim gücünü artıran esas unsurdur.³⁸ A ilet örgütlenmesinin Kürtler açısından birçok zararının yanı sıra, en olumlu etkisi dı arıya kapalı bir yapı ihtiva etmesi ve Kürt toplumunun birçok devletin egemenli inde ya amasına kar ın sosyo-kültürel asimilasyonunu zorla tırmasıydı.³⁹

Çalı manın ilerleyen bölümlerinde yeri geldikçe ayrıntılarını payla ca ımız “Kürtlük kavramı” na da kısaca de inmek faydalı olacaktır. Kürtlük, farklı bölgelerde farklı ivelerle konu an ve a iletler halinde sınıflanmı Kürtlerin tamamı için aynı duyguyu ifade ediyor muydu? Kürtler kendilerini nasıl tanımlıyorlardı ve tabi oldukları liderlerine ba lılıklarını sa layan ana unsurlar nelerdi? Bu hususlar Kürtlerin 19. ve 20. yüzyıllardaki sosyo-kültürel durumlarının anlamlandırılması açısından hayati derecede önem arz etmektedir.

Günümüzde Kürtlük kavramı konusunda yapılan çalı malarda, ço unlu un hem fikir olaca ı bir tanımlama yapılamamı tır.⁴⁰ Günümüzde Türk Dil Kurumu verilerinde Kürt kelimesinin kar ılı ının sadece bir topluluk olarak sunulması önemli bir eksiklik olup, bu eksiklikte tanımlama a amasında kar ıla ılan zorlu un birinci derecede etkisi de vardır. Bunun yanı sıra Kürtlerin resmi olarak tanınmasının ayrılıkçı bir hareketi derinle tirece i dü üncesini de do al bir devlet refleksi olarak de erlendirmek mümkündür.

Verece imiz basit bir örnek Kürt tanımında kar ıla ılan zorlu un nedenlerinin daha iyi anla ılmasına katkı sunacaktır. Türkiye'nin Do u vilayetlerinden Irak'a, Süleymaniye'ye kadar uzanan co rafyada yo un olarak konu ulan Kürtçenin “Kırmançı” lehçesi, Kürtleri; Türklerden, Zazalardan ve farklı dini guruplardan ayırt eden bir lehçeydi. Aynı lehçeyi konu an Ezidi Kürtler⁴¹, Sünni Kürtler tarafından, dini inançlarındaki farklılık nedeniyle

---

³⁸ Denetim gücünün kazanılmasında a ilet faktörüne konumuzun ilerleyen a amalarında yeri geldikçe de inece iz.

³⁹ Bu duruma örnek olarak Kürtlerin yemek kültürününün dı arıya kapalı olmasını ve günümüzde dahi bu özelli in ilginç bir ekilde devam etmesini örnek gösterebiliriz. Yine aynı ekilde kılık kıyafet konusunda da Kürtlerin özel günlerde do anın renklerini temsilen renkli kıyafet tercihleri geçmi te oldu u gibi günümüzde de canlılı ını korumaktadır. Belirtti imiz hususlar özellikle Van, Hakkari ve ırnak hattında daha da belirgindir. Bu kültürel zenginlik a ilet sisteminin dı arıya kapalı bir yapı olmasından günümüze kadar varlı ını devam ettirebilmi tir. 19. yüzyılın sonlarında, Kürtlerin yemek kültürü ve kılık kıyafetleri hakkında en ayrıntılı bilgiler Milingen'in eserinin X. Bölümünde yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Frederick, Milingen, *Wild Life Among The Koords*, Hurst and Blackett Publishers, London: 1870, s. 233-259).

⁴⁰ Halaço lu, Kürt (Ekrad) kelimesinin etnik bir unsuru ifade etmek için kullanılmadı ını iddia etmektedir (Yusuf, Halaço lu, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürt-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir De erlendirme”, *Belleten*, TTK, C. LX, Nisan 1996, s. 139-146).

⁴¹ 1918 yılında Ezidiler yo un olarak Musul'un kuzeybatısında ya am sürdürüyorlardı. Ezidiler'in Irak'taki nüfusu Henry Layard tarafından 18.000-20.000 olarak belirlenmi ti. Ezidiler inançlarından dolayı di er Kürt a iletlerin baskısına da maruz kalıyorlardı. ngilizlerin Musul'u i galiyle birlikte Sincar da ında ya ayan Yammo aro isimli bir Ezidi, maa

Kürt olarak kabul görmüyordu.⁴² Osmanlı Devleti'nin farklı kademelerinde görev alan Kürtler ise kendilerini Osmanlı olarak ifade etmeyi tercih ediyorlardı. Irak'ta da durum pek farklılık göstermiyor ve birçok Kürt a İret a ası, atası oldu unu iddia etti i Araplarla övünüyordu.⁴³ Bu örnekler daha da artırılabilir, ancak burada asıl dikkat edilmesi gereken husus, Kürtlerin farklı toplumlar tarafından tanımlanmasında ya anan zorlukların yanı sıra, Kürtlerin kendilerini tanımlama sorununun da belirleyici ana faktörlerden birisi olmasıdır.

19. yüzyılda Kürtlerin dü üncelerini ekillendiren üç ana sınıf bulunmaktaydı. Bu sınıflardan ilki ve en önemlisi, a alar ve eyhlerden olu uyordu. A İretleri dü ünceleri ve çıkarları do rultusunda yönlendirebilen bu sınıf, Kürtler üzerinde tam manasıyla tahakküm kurmu tu. Dahası dini bir otorite olması gereken bu sınıf, politik bir güç olmak için tüm gücünü kullanmaktan çekinmiyordu. kinci sınıf, devletin çe itli kademelerinde yer alan Kürt memurlar ve subaylardan olu up, bu sınıf devletin resmi politikası ve Kürt kimli inin geli tirilmesi dü üncesi arasında adeta sıkı ıp kalmı tı. Bu nedenle bu sınıf Kürt kimli inin geli imi sürecine do rudan katkı sa layabilecek konumda de ildi. Üçüncü sınıf Kürt aydınlarından olu uyordu, ancak aydın sınıfın ba ımsızlık dü üncesini açıkça savunuyor olması, onların devlet güvenli i açısından tehlike olarak algılanarak sürgüne gönderilmelerinde etkili olmu tu. Bu nedenle yurt dı ında etkin olan Kürt aydını, dı ili kiler a ını yönetme tecrübesini elde etmesine kar ın, halk ile ileti im kopuklu unun tesiriyle Kürt kimli ini iste i do rultuda ekillendirme hususunda yetersiz kalıyordu.⁴⁴ Belirti imiz üç ana sınıfın Kürt toplumu üzerindeki etkisinin hissedilebilmesi amacıyla, öncelikli olarak ilk sınıfı olu turan a alar ve eyhlerin toplum üzerindeki etkisine de inerek, di er iki sınıfın faaliyetlerine çalı manın ilerleyen bölümlerinde yeri geldikçe de inmeye gayret edece iz.

19. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin ark vilayetlerini denetleyebilecek yeterli güce sahip olmaması, Kürt a İretler arasında çatı maların artmasında etkili olmu tu. Bu çatı malar, devletin güçsüzlü ünden kaynaklanan denetim bo lu undan istifade etme gayretindeki a İretlerin, bölgesel güç olma hedefi do rultusunda gerçekle iyordu. Olu an

---

kar ılı ında ngilizler ve Ezidiler arasında ba İantıyı sa lamak kaydıyla yönetici olarak atanmı tı (Gertrude, L. Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, çev. Vedii İmen, Yaba Yayınları, stanbul: 2004, s. 99-102).

⁴² Buruinessen, *A a eyh Devlet*, s. 391-392.

⁴³ Sykes, Kürt a İretler hakkında hazırlado ı raporda Baban A İreti'nin, soyunu Halid Bin Velid'e kadar dayandırdı ını belirtmektedir (Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", s. 454).

⁴⁴ Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt li kileri*, Med Yayınları, stanbul: 1992, s. 150.

problem kar ısında Osmanlı Devleti'nin en etkili önlemi ise, bir a irete kar ı di er a iretin yanında yer almak suretiyle denetim görevini sürdürebilme çabası çerçevesinde ekilleniyordu.⁴⁵ Diyalog ile yönetsel sorunları a amayacağını algılayan ve merkezi otoriteyi güçlendirmek isteyen Osmanlı Devleti, 1834 yılında Irak'ın kuzeyindeki Soran Emirli i'ni, 1839 yılında ise Bahdınan Emirli i'ni ortadan kaldırdı. ngilizler, Nasturîlerin katledilmesinden Bedirhan Bey'i sorumlu tutarak onun cezalandırılmasını talep edince, 1847'de Botan Emirli i de ortadan kaldırıldı⁴⁶ ve Bedirhan Bey sürgüne gönderilmek suretiyle cezalandırıldı.⁴⁷ 1850'de ise Baban Emirli i'nin yönetimine son verilmesiyle Osmanlı Devleti'nde Kürt emirlikleri dönemi sona erdi. Emirliklerin kaldırılması, yönetsel sorunları çözmedi i gibi, sorunların büyümesinde ziyadesiyle etkili oldu.⁴⁸

19. yüzyılda Kürt beylerinin yönetsel haklarının Osmanlı Devleti tarafından alınması neticesinde, Kürt toplumu daha da parçalanmış bir görünüme bürünmü tü.⁴⁹ Kürt a alarının halk üzerindeki denetimi kaybetmemek amacıyla çıkarttıkları isyanları da bastıran Sultan Abdülmecid, "kendi ülkesini yeniden fethederek, Kürdistan Fatihî" ilan edildi. 1847'de bölgeyi yeniden idari sınıflandırmaya tabi tutan sultan, ba ta Diyarbakır olmak üzere; Van, Mu Hakkari sancakları ile Cizre, Botan, Mardin kazalarını içeren "Kürdistan Eyaletini" kurdu.⁵⁰ Bu vilayetin kurulması a aların halk üzerindeki otoritesinin devlete devredilmesi amacına yönelik olup, Kürt sorununun siyasalla mayado ru yol aldı nı da açıkça gösteriyordu.

1857'de çıkartılan Arazi Kanunnamesi ile a aların toprak üzerindeki haklarına ve dolaylı olarak halkı sömürü düzenine tamamen son verilerek, Kürt göçebelerin yerle ik düzene

⁴⁵ TNA. FO. 248/382, Memorandum, William Abbott Tebriz, 11 August 1881.

⁴⁶ Botan Emirli i Hz. Muhammed'in ünlü generallerinden Halid Bin Velid'in soyundan geldi ini iddia eden bir aile tarafından yönetilmekteydi. Botan'da Shillet ve Çohsor olmak üzere iki ana konfederasyon bulunuyordu. Konfederasyon en geni sınırlarına ula tı ı yıllarda sınırlar: Van Gölü'nden Bitlis ve Mardin'e; Suriye'de Sincar'a; Irak'ta, Musul ve Revandüz'e, ran'da ise Urmiye gölüne kadar uzanıyordu. Botan'daki otorite de i imi yaklaşık olarak 50 yıllık bir zaman dilimi içerisinde gerçekleş mi ve de i im sürecinde a iretler arası güç mücadelesinde üstünlük sa lanamaması a iret üstü bir yapılanmanın kurulması umudunu zora sokmu tu. lerleyen yıllarda da, Kürtler adeta bir milliyetçi bir tutumla savundukları a iretçili in etkisiyle, emirlikler dönemindeki düzeni tekrar tesis edebilecek lider profilini de ortaya çıkartamayacaklardı (Bruinessen, *A a eyh Devleti*, s. 271-273).

⁴⁷ Eruh'ta iki o luyla yakalan Bedirhan Bey, Girit Adası'ndaki Kandiya'ya sürüldü ve 1868 yılında sürgünde öldü (Hıdır Gökta , *Kürtler, syan-Tenkil*, Alan Yayıncılık, stanbul: 1991, s. 16).

⁴⁸ Cabir Do an, "1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey", *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 22, Aralık 2010, s. 1-18; ayrıca Mehmet Alagöz tarafından çalı ilan ve özellikle Osmanlı Ar iv kaynaklarının kullanıldı ı yüksek lisans tezinde Bedirhan Bey'in isyanına sebep olan etkenler ayrıntılı bir ekilde i lenmi tir (Mehmet Alagöz, *Old Habits Die Hard A Reaction To The Application Of Tanzimat: Bedirhan Bey Revolt*, Bo aziçi Üniversitesi, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, stanbul 2003).

⁴⁹ Eric Jan Zürcher, *Modernle en Türkiye'nin Tarihi*, leti im Yayınları, stanbul: 1996, s. 247.

⁵⁰ Ramazan Balcı, *Osmanlı'nın Do u Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, stanbul: 2010, s. 63.

adapte olmaları hedefleniyordu. Düzenlemeyle birlikte, toprak devletin i letme hakkı ise senet kar ılı ı halkın olacak ve a a sınıfı halk üzerindeki ekonomik denetim gücünü kaybedecekti. Ancak tapu dairelerinin eyh ve a irt a alarının denetiminde olması, rü vet çarkının i lemesiyle düzenlemenin amacından sapmasına ve daha zengin bir a a sınıfının ortaya çıkmasına neden olacaktı. Sultan Abdülaziz ise eyalet yönetiminden kaynaklanan sorunları giderip merkezi yönetimi daha da güçlendirmek amacıyla, 1864 yılında Vilayet Nizamnamesi'ni çıkartarak eyalet yönetimine son verecekti. Kürt beylerine tahsis edilen gelirlerin yerli halka da ıtılmasıyla merkezile tirme adına önemli bir adım atılsa da⁵¹, a alar ve eyhler ekonomik çıkarlarını ve halk üzerindeki denetim güçlerini kaybetmemek için direnmeye devam edeceklerdi.

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde eyh Ubeydullah, Kürt a irtlerden olu an kuvvetlerin ba ında görevlendirilmi ti. Bu durum onun gücünü peki tirirken, Kürt a irtler nezdinde saygınlı mı artırmasında da etkili olmu tu. Siyasi artları son derece planlı ve etkili kullanan⁵² eyh, Hristiyanlara kar ı Müslümanların bir temsilcisi olarak halifelik makamından rol çalmayı da kısmen ba armı tı. Bu süreçte Ruslar Ermenilerin koruyuculu unu üstelenirken, ngilizlerin de Nasturilerin⁵³ koruyuculu unu üstlenmesi Osmanlı'nın do u eyaletlerinde bir arada ya ayan farklı etnik unsurların birlik ve beraberli ine gölge dü ürmekteydi. Siyasi artları lehine kullanan eyh Ubeydullah, Nasturilerin, ngiliz egemenli inde bir devlet kurma giri iminde buldukları hususunda, Kürtleri uyararak halk üzerindeki denetim gücünü iyiden iyiye peki tirdi.⁵⁴ eyh Ubeydullah'ın bu giri imi, çökmekte olan imparatorluktan ve sarayın otoritesinden rol çalma çabasından ileri geliyordu.

Aynı dönemde Osmanlı Devleti'nin, do u eyaletlerindeki ordu mensuplarının maa larını ödeyememesi ve asayiş in tesis edilememesi gibi önemli etkenler de eyh'in gücünü

---

⁵¹ Balcı, *Osmanlı'nın Do u Siyaseti*, s. 65.

⁵² TNA. FO. 248/382, Memorandum, William Abbout, Tebriz, 11 August 1881.

⁵³ Nasturi adı birçok eserde bazen bir dini inancı tanımlarken bazen de bir millet tanımlaması olarak ön plana çıkmaktadır. Do u dilleri profesörü Abraham Yohannan 1916'da kaleme aldı ı eserinde, Asurilerin Nasturi milletine tabi olduklarını ve sadece bölgesel olarak farklı isimler ile adlandırıldıklarını belirtmektedir. Nasturiler farklı co rafyalarda Aram, Kildani, Asurlu, Süryani, olarakta adlandırılmı lardı (Abdurrahman Yılmaz, "XX. yüzyılın Ba ında Nasturiler Kültürleri Kürtler ve Merkezi Otorite ile li kileri", *Turkish Studies*, Volume 8/5 Ankara: 2013, s. 229); Yonca Anzerlio lu ise bu fikre katılmamayarak, Nasturi, Keldani, Asuri ve Yakubilerin Asuri adı altında birle tirilmesini, Asur kimli i adı altında toplum yaratma çabası olarak de erlendirmektedir (Yonca Anzerlio lu, *Nasturiler*, Tamga Yayınları, Ankara: 2000. s. 10-11).

⁵⁴ David McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, çev.: Ne enur Domaniç, Doruk Yayınları, stanbul: 2004, s. 93-95.

artırmasında hissedilir derecede etkili oluyordu.⁵⁵ Sürecin sa ladı ı avantajları çıkarı do rultusunda kullanan eyh Ubeydullah, ran'daki Kürt a iretler üzerindeki denetimini de kuvvetlendirerek siyasi faaliyetlerine devam edecekti. syan için gerekli güce ula tı ını dü ün en eyh, Erci halkına hitaben kaleme aldı ı mektubunda, ranlıların, Müslümanlara büyük kötülükler yaptı ını ifade ederek, 1880 ilkbaharında ran'a kar ı ilan edilen cihada bölgeki tüm Müslümanlarının katılmasını istiyordu.⁵⁶ syan öncesinde emdinana'da 220 a iret reisini toplayan eyh, Mısır Hidivi, Rus Çarı ve Mekke Emiri ile de ba lantı kurarak destek talep etmi ti.⁵⁷

eyh Ubeydullah, Osmanlı-Rus Harbi devam ederken Kürt a iretlerin bir bütün olarak yanında olmasını, halifenin gücünden ziyade kendi saygınlı ına biçilen de ere ba lıyordu. Bu ba lamda Osmanlı Devleti'ne kar ı isyan ederek Kürdistan'ı kurabilecek güce eri ti ini ve halifenin gücüne kar ı kendi gücünü sına ma zamanının geldi i dü ün cesine kapılmı tı. Osmanlı ve ran Kürtleri nezdinde tamamen kendi saygınlı ından kaynaklandı ını hissetti i gücüne güvenen eyh, 1880 yılında Osmanlı Devleti'ne kar ı isyan ba lattı.⁵⁸

syan sürecinde Tebriz'de görev yapan ngiliz elçisi William Abbout, eyh Ubeydullah'ın ba ımsız bir devlet kurabilecek yeterli güce sahip olmadığı dü ün cesindeydi. Abbout, 1881 yılında eyh ile bire bir temasa geçerek ona nihai hedefinin ne oldu unu sorunca, ondan Kürdistan kurma fikriyle hareket etti i cevabını almı tı. eyh Ubeydullah Kürt devleti kurmak istiyordu, fakat yakın çevresindeki ordu komutanlarının halifeye sadakatinin, hedefine ulaşmasında önemli bir engel olaca ını yeterince sa lıklı de erlendirememi ti.⁵⁹ O, her ne kadar yeterli güce ula tı ını dü ün se de, Sultan II. Abdülhamid halifelik makamının tek temsilcisiydi ve sorunların çözümü a masında hali hazırda tek merciydi.⁶⁰ Her ne kadar, eyh Ubeydullah'ın isyanı ba arıya ulaşmasında, Osmanlı Devleti'nin Hakkari ve Bitlis vilayetlerinde, ran'da ve Irak'ta büyük etki yaratmı tı.

---

⁵⁵ Celile Celil, *eyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, stanbul: 1998, s. 51.

⁵⁶ BOA. Y. PRK. E A. 7/34, Dördüncü Ordu'dan Saraya, ubat 1881.

⁵⁷ Gökta , *Kürtler, syan-Tenkil*, s. 18.

⁵⁸ TNA. FO. 248/382, No: 23, William Abbout, Tebriz, 01 October 1881, s. 5.

⁵⁹ TNA. FO. 248/382, No: 23, 01 October 1881, s. 6.

⁶⁰ Selim Deringil, *ktidar Sembolleri ve deoloji: II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*, Yapı Kredi Yayınları, stanbul: 2002, s. 172.

Bu isyan, konu üzerinde çalı an ara tırmacı ve akademisyenlerin büyük ço unlu u tarafından milliyetçi temellere dayalı ilk Kürt isyanı olarak de erlendirilmektedir. syanın milliyetçilik yönünün a ır bastı nını de erlendiren ara tırmacılar, iddialarına ispat olarak, eyh Ubeydullah'ın ran'daki ngiliz Ba konsolosu'na kaleme aldı ı, a a ıdaki milliyetçi söylemleri delil olarak göstermektedirler:

...Kürt milleti ayrı bir halktır, dilleri, kanunları ve adetleri de iktir. ster Türklere ister Farslara tabi olsunlar Kürdistan'ın a ıret a aları, yöneticileri Kürdistan'da oturanlar birle mi ve sorunlarının Osmanlı Devleti ve ran Kaçar Hanedanı tarafından çözülemeyece i yönünde karar alarak, mutlaka bir eyler yapılması gerekti i konusunda hemfikir olmu lardır. Bu nedenle Kürt sorununu Avrupa hükümetlerinin ara tırması gerekmektedir. Biz aynı zamanda ayrı bir milletiz ve meselelerimizi kendimiz halletmek istiyoruz.⁶¹

ngiliz konsolosuna yazmı oldu u mektupta milliyetçi ifadelere yer veren eyh Ubeydullah, Erci halkına hitaben yazdı ı mektubunda ise slami vurguları ön plana çıkartmı tı. eyhin bu yolu izlemesi o günün artları ba lamında haklı gerekçelere dayanıyordu. 19. yüzyılın son çeyre inde, kendilerini Müslüman millet dokusunun bir parçası olarak ifade eden Kürtlerin, etnik kimli in ön plana çıkartıldı ı bir isyanı anlamlandırılması neredeyse imkansızdı. Bu gerçe in farkında olan eyh Ubeydullah, Kürt devleti kurma hedefini ba arıya ula tırabilecek güce eri ebilmek amacıyla, Kürt a ıretleri dini argümanları kullanarak örgütleme yolunu tercih etmi ti. Ba ımsızlık hedefine dı destek olmaksızın ula makta zorluk çekece inin de bilincinde oldu undan dolayı, ngilizlere yazdı ı mektupta ayrı bir millet olduklarını ve nihai hedefinin ba ımsızlık oldu unu ifade ederek, dı deste in sa lanması yönündeki arzularını bildirmi ti. Durumu Londra'ya raporlayan W. Abbott, eyhin amacının, "Kürt devleti kurarak devletin ba ına geçmek, Fars ve Türk topraklarında hâkimiyet kurmak"⁶² oldu unu belirtiyordu.

⁶¹ Jwaideh bu isyanın Kürt milliyetçili inin temel ta ı oldu unu iddia etmektedir (Waide Jwaideh, *The Kurdish Nationalist Movement*, s. 265-268); McDowel ise Kürt milliyetçili inin ba langıcı de erlendirmesinin net bir ifadeyle "abartı" oldu u kanaatindedir (McDowell, *Modern Kürt Tarihi*, s. 88-96); bu görüşlerden McDowel'in yakla ımı daha gerçekçidir. syana katılımda, dini ve ekonomik faktörler fazlasıyla etkiliydi. ngizlere yazılan mektuplardaki milli ö eler isyanın dı deste ini sa lamaya yönelikti. eyhin isyanın dı deste ini sa lamak için ayrı millet olduklarını ifade etmesi, eyhin milliyetçi bir dü ünçe düzleminde oldu unu ispatlamaktadır ancak, halkı dini gücünü kullanarak isyana te vik etmesi bu dönemde Kürtlerde hissedilir bir milliyetçilik anlay ımın olgunla madı ımın açık bir ispatıdır. Ara tırmacıların bu konuyu sadece etnik ve dini nedenleri temel alarak açıklama gayretleri ara tırmaları yüzeyselle tirmekten öteye götürmemektedir.

⁶² McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 89; Kürtlerde dini inancın sosyal ya amın her alanına sirayet etmi olmasından dolayı, a ıret liderleri a ıretleri bir araya getirmek adına, dini daha yo un olarak kullanılmı tır. Buna en etkili örnek Nak ibendi eyhi Barzanlı Ahmed'tir. eyh Ahmed i i çok daha ileri bir boyuta ta ıyarak kendisinin tanrısal bir figür

Bilimsel çalı malarda halkın isyana katılım nedenlerinden ziyade, isyanı ba latan liderinin amacının daha fazla ön plana çıkartılması isyanın esas niteli inin gözden kaçırılmasına neden olmaktadır. eyh Ubeydullah'ın halkın dindar damarından faydalanmak suretiyle isyana katılımı artırma çabası, bu isyanın milliyetçi temellere dayalı ilk Kürt isyanı oldu u tezini zayıflatmaktadır.

eyh Ubeydullah, isyana katılımı artırmak için gerek duydu u dini fanatizmi halifenin varlı na ve gücüne ra men kendi bünyesinde toplamak istemi lakin ba arısız olmu tu. Kendisi keskin bir Kürt milliyetçisiydi fakat, isyana katılan halk hangi amaç u runda devlet kurulaca ı hususunda tereddütte dü mü tü. eyh Ubeydullah'ı ba arısızlı a götüren temel etken buydu. Daha net bir ifadeyle eyh devlet için sava ırken halk din u runa sava ıyordu.⁶³

eyh, isyan sürecinde Kürtlerin tamamının isyana katılımını sa layamamasından dolayı amacına ula amamı , halifeye duyulan sadakat nedeniyle Kürtlerin tamamını bir araya getiremedi i gibi, isyan milli bir niteli e de bürünememi ti. Bu isyan, her ne kadar tüm Kürtlerin deste ini alamamı olsa da, 1895 Hakkari syanı, 1914 Bitlis syanı ve gelecekteki di er Kürt isyanlarına temel te kil edecekti. Yakla ık otuz yıllık süreç içerisinde ya anan bu üç isyan, Kürtlerin nüfus olarak yo un oldukları yerlerde isyan edebilecekleri ihtimalinin akıllarda canlı kalmasına neden olacaktı.⁶⁴ Ba langıçta a iretler üzerinde otorite kurmak amacıyla organize edilen isyanlar, etnik kimli in Kürtler tarafından daha iyi anlamlandırılmasına paralel bir anlayı la milliyetçili in daha fazla ön plana çıktı ı isyanlara evrilecekti.

Çok karma ık nedenleri olmakla birlikte, ilerleyen yıllarda ya anacak her isyan sonrasında Kürtlerin devlet içindeki konumunun yeniden tanımlanması, mevcut devletlerin gündemini

---

oldu unu öne sürmü , müritleri tarafından da öyle kabul edilerek saygı görmü tür (Buruinessen, *A a eyh Devlet*, s. 304).

⁶³ Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasını müteakip laik bir yönetim tarzını benimsemesi, Kürt eyhlerinin dinin hükümlerinin kalktı ı iddiasını etkili bir ekilde kullanarak isyanları geni kitlelere benimsetmelerine zemin hazırlamı tır. 1924 yılında ya anan Beytü ebap isyanı ve 1925 yılında ya anan eyh Said isyanlarının katılım oranı arasındaki ciddi farklılık bu durumun daha net görülebilmesine katkı sunmaktadır.

⁶⁴ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 97-98; De i en dünya artları ile birlikte Osmanlı Devleti'nde milliyetçilik hareketlerinin etkisini artırması, Kürt ileri gelenlerinin de milli kimlik do rultusunda devletle me iste inin artmasında etkili oldu. Bu nedenle 19. yüzyılın son çeyre i ve 20. yüzyılın ilk çeyre inde etkili olan, fakat ba arısızlıkla sonuçlanan Kürt isyanları ya andı. syancıların lider kadrosu tarafından özümşenen milliyetçilik, halk tarafından tam manasıyla anlamlandırılmadı. syanlara katılım, milliyetçi hislerden çok uzak bir konumda olup, ya macılık faaliyetlerinin etkisi isyanların büyümesinde daha etkiliydi (TNA. FO. 608/95, Peace Congress Turkey and Middle East Political, Vitality of Kurdish Nationality, s. 275-277).

me gul edecek, isyanların bastırılmasını müteakip sükûnetin sa lanmasıyla birlikte sorunların üzeri kapatılacaktı. Belirtilen durumun sürekli tekrarı ise, devlet tarafından dikkate alınmanın ön ko ulunun isyan etmek oldu u dü üncesinin Kürtlerin zihinlerinde yer etmesinde rol oynayacaktı.

Osmanlı-Rus Sava ı sonunda, 13 Temmuz 1878'de imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi gere ince Ermenilerin sosyal hakları⁶⁵ Babı Ali tarafından garanti altına alındı. Söz konusu madde, Kürtler ve Hristiyan olan etnik unsurlar arasında dini hassasiyet kaygısı temelinde olu an uçurumun büyümesinde etkili oldu. Bu durum Kürtlerin yönetsel sorunları kendi çabalarıyla a maları için itici bir güç olu turmaktaydı. ⁶⁶ Önde gelen Kürt liderler, ya adıkları bölgelerde Ermenistan riski do rultusunda yurtlarından olacaklarını dü ünerek, Ermenilerle uzlaşma seçene ini geri plana atmayı tercih ediyorlardı.⁶⁷

19. yüzyılın son çeyre inde, Sultan II. Abdülhamid do u eyaletlerinde devlet denetiminin eksikli inden kaynaklanan ba ıbo lu u dizginlemek ve Kürtleri merkezi otoritenin denetimine alabilmek için yeni bir sistem geli tirdi. Sultan kendi ismini verdi i Rus Kazak Alayları tarzında⁶⁸ atlı birlikler olu turdu. Hamidiye Alayları adı verilen bu birlikler, öncelikli olarak devlete sadakatini kanıtlama a ıretlerden te kil ediliyor ve bir alay için her a ıret bir süvari bölü ü verebiliyordu. Aynı a ıretin mensupları tek bir birimde görevlendirilerek a ıret içi dayanı ma da korunmu oluyordu. Alaya dâhil olan a ıret mensupları ise devletin temsilcisi sıfatıyla önemli bir statüyü elde etmi oluyordu. Hamidiye Alaylarına katılan a ıretlerden erkek çocuklarını a ıret mekteplerine⁶⁹ veya stanbul'a göndermeleri isteniyordu. Bu sistem, a ıretlerin devlet otoritesini kabullenmeleri açısından zekice hazırlanmış bir sistemdi. Hamidiye Alayları bir taraftan a ıretleri devlet sistemi içerisinde eritirken, di er taraftan dı tehditlere karşı Osmanlı Devleti'nin do u

---

⁶⁵ TNA. FO. 248/382, Memorandum, William Abboult Tebriz, 11 August 1881; 13 Temmuz 1878'te imzalanan antlaşmanın 61. Maddesi ile Ermenilerin meskûn oldukları Vilayet'i Sitte'de, (Van, Diyarbakır, Sivas, Erzurum, Elazığ, Bitlis) ıslahat yapma hakkı ve Ermenilerin can güvenliklerinin sa lanması kanunen güvence altına alınmıştı. ngilizler 61. maddeyi, Ermeniler üzerindeki Rus etkisini kırmak amacıyla kullanmışlardı (Zeynep Altunta, "1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında ngiltere'nin Rolü", *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, VII/1, 2005, s. 150-183).

⁶⁶ smail Kurtcephe, *Rusya'nın Birinci Dünya Sava ı Öncesinde Kürt A ıretleri Üzerindeki Faaliyetleri*, OTAM. Yayınları, S. 6, s. 256.

⁶⁷ Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, s. 146-147.

⁶⁸ akir Ahmet Paşa Petersburg'da 10 yıl elçilik yaptı ı süreçte Kazak Alayları'nı incelemi ve aynı sistemin Kürtlere uygulanabilece i hususunda Sultan Abdülhamid'e tavsiyede bulunmuştu (Balçı, *Osmanlı'nın Do u Siyaseti*, s. 63).

⁶⁹ Ali an Akpınar, *Osmanlı Devletinde A ıret Mektebi*, Göçebe Yayınları, stanbul: 1994, s. 97-99.

sınırının güvenli i için de kayda de er bir katkı sa lıyordu.⁷⁰ Ayrıca, a iretlerin alaylarda örgütlenmesi Sultan II. Abdülhamid'in Pan- slamist dünya görü ünün de açık bir yansımasıydı.⁷¹

I. Dünya Sava ı'yla birlikte alayların e itim ve denetimleri husunda ciddi sıkıntılar ortaya çıktı. 1917'de Osmanlı topraklarının Ruslar tarafından i gal edilmesiyle birlikte alaylar ba ıbo kaldı ve kendilerine taraftar olmayan Ermenilere ve Kürt a iretlere kar ı hukuksuz yakla ımlar se gilediler. Ayrıca a iret alaylarında herhangi bir suç a kar ı anların yargılamasının askeri mahkemelerce yapılıyor olması yapılan hukuksuzlukların hesap verilebilirli ini tartı ılır hale getirmekteydi.⁷² Hamidiye Alayları'nda üst rütbeleri elde etme iste i, a iret içi ve a iretler arası çeki melerin ya anmasında etkili oldu. 20. yüzyıla girerken, Osmanlı Devleti'nde merkezi otoritenin önemli ölçüde zayıflamı olması a iret alaylarının denetiminde ciddi sorunları ortaya çıkardı. Dört alayı olu turan Sünni Jibran A ireti mezhepçili i fazlasıyla ön planda tutarak, di er a iretler üzerine baskı kurmaya ba ladı. Devlet, alayların maa ını ödeyemeyecek duruma geldi inde, alayın ba ında bulunan a iret a alarının kendi vergilerini toplama giri iminde bulunmaları sorunları içinden çıkılmaz hale getirdi. Bu gibi sorunlar a iretler arası ili kileri olumsuz etkilemekle birlikte, hem Sünni-Alevi hem de Kürt-Ermeni ili kilerinin zayıflamasında etkin rol oynayacaktı.⁷³ Bu çatı ma sürecinde devlet farkında olarak veya olmayarak Kürtleri iki sınıfa ayırmı tı. Alaylar, emirliklerden beri bir bütünlük arz etmeyen Kürtler arasında "devlete sadık Kürtler" gibi bir gurubu meydana getirirken di er taraftan "devlete kar ı Kürtler" gurubunun kendili inden olu umuna ortam hazırlamı tı. Devlete sadık Kürtler devletin maddi imkânlarından ve silah deste inden faydalanabilirken, ikinci grup bölgede egemen olmak isteyen devletler açısından ileti im kurulması ve destek verilmesi gerekli önemli bir grup statüsünde de erlendirilecekti.

Osmanlı Devleti'nin do usunda bu gibi sorunlar ya anırken, ilerleyen zaman içerisinde siyasi sistemin yapı ve i levine kar ı çıkan Kürtler, Askeri Tıbbiye Mektebi'nde olu turulan te kilatlanmalara dâhil olarak, ttihat ve Terakki Cemiyeti'nin çekirdek yapısında yer almaya ba ladılar. ttihat ve Terakki Cemiyet'in kurucularından olan

⁷⁰ Mcdowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 97-98; Hamidiye Alayları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Janet Klein, *Hamidiye Alayları mparatorlu un Sınır Boyları ve Kürt A iretleri*, leti im Yayınları, stanbul: 2014.

⁷¹ "Abdul Hamid's Old Friends", *New York Times*, 1 March 1925.

⁷² TNA. WO. 106/63, Operations in The Dersim District, Report of Maunsel, 15 August 1917.

⁷³ Mcdowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 134.

Abdullah Cevdet ve şak Sukuti, Kürt aydınlarının milliyetçilikten ziyade Osmanlı genelinde ıslahat isteyen ilk örneklerini temsil ediyorlardı. Reform amacı ta ıyan yapılanma içerisinde yer alan Kürtler, bir süre sonra Kürt halkını kurtarma ve Kürt ba ımsızlı ı fikrine geçi in önemli bir halkasını olu turacaklardı. Bu öncü reformistler Avrupa’da buldukları dönemde âdem-i merkeziyetçi dü ünçeyi benimseyerek bir nevi devlet yönetimini ele tirmenin yolunu da açmı oluyorlardı.⁷⁴

Abdullah Cevdet, 6 Haziran 1913’te *Roju Kurd*⁷⁵ dergisinin ikinci sayısında kaleme aldı ı “Birlik Yolu” ba lıklı yazısında, birlik olmanın en güzel yolunun ayrılmak oldu una dikkat çekip, sviçre’nin 20 ayrı kantondan olu ması örne iyle ayrılmanın parçalanmak anlamına gelmeyece i görü ünü öne sürdü.⁷⁶ II. Me rutiyyetin ilanı ve Kanun-i Esasi’nin kabulü ile ya anan özgürlük havası Mısır’da ya ayan Abdullah Cevdet tarafından da büyük bir sevinçle kar ılıandı. Osmanlı halkına hitaben kaleme aldı ı yazının sonunda “birbirinizin dilini ö renin”⁷⁷ tavsiyesinde bulunarak, Kürtçe’nin önemine i aret ediyordu.

stanbul’da kurulan Kürt cemiyetleri de Kürt kimli ini geli tirme dü ünçesinin bir halkası niteli indeydi. stambul’da Said-i Kürdi’nin de aralarında bulundu u Kürt ileri gelenleri tarafından Kürtçe E itim Yayma Cemiyeti kuruldu.⁷⁸ Said-i Kürdi 1896’da, stambul’da bulundu u sırada islami reform önerilerinde bulunurken, Kürtçe e itim için özel istekleri de araya sıkı tırarak II. Abdülhamid’in tepkisine neden olmu tu.⁷⁹ Onun, ilk ba larda a mak iste i temel sorun a iretlerdeki e itim düzeyiydi. Öncelikle Do u’da Kürtçe dini e itimin yaygınla tırılarak geli mi lik düzeyinin önündeki engellerin kaldırılabilce ini dü ünüyordu.

---

⁷⁴ Mcdowel, Modern Kürt Tarihi, s. 134-135; Dini sebeplerin yanı sıra, Ermeni-Kürt çatı masına neden olan ekonomik sebepler de vardı. Hristiyan tacirler ile sürekli ileti im halinde olan Ermenilerin zenginle mesi ve Kürtler’in ise bu zenginlikten pay alamaması çatı maların farklı bir boyutunu gözler önüne sermekteydi (Abdurrahman Yılmaz, “XX. yüzyılın Ba ında Nasturiler Kültürleri Kürtler ve Merkezi Otorite ile li kileri”, *Turkish Studies*, Volume 8/5 Ankara: 2013, s. 217).

⁷⁵ İlk Kürt dergisi olan *Roju Kurd*, genel anlamda Kürtlerde tarih bilincini olu turmaya yönelik bir yayıncılık ilkesiyle hareket etmi tir (Kemal Mazhar Ahmed, *Tarihin Tarihi Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın*, çev. Abdullah Babek Pi deri, Peri Yayınları, stambul: 1997, s. 69).

⁷⁶ Mesut Serfiraz, Serhat Bozkurt ve d r., *Yüzyüncü Yılında Roju Kurd*, Kürdoloji Çalı maları Grubu, Zend Yayınları, stambul: 2013, s. 265-266; Abdullah Cevdet’in sviçre’deki kanton örne i bir bakıma, bölgeye özel siyasi statü verilmesi iste i do rultusunda de erlendirilebilir.

⁷⁷ Djene Rhys Bajalan, *Jön Kürtler Birinci Dünya Sava ından Önce Kürt Hareketi*, çev. Burcu Yalçınkaya, Avesta Yayınları, stambul: 2010, s. 105.

⁷⁸ U ur Mumcu, *Kürt slam Ayaklanması 1919-1925*, Umag Yayınları, Ankara: 2012, s. 122-125.

⁷⁹ Said-i Nursi, *ki Mekteb-i Musubetin ehadetnamesi*, Zehra Yayınları, stambul 2013, s. 167; Ayrıca Kürtlerin e itim sorunlarıyla alakalı olarak Said-i Kürdi’nin bir makalesi vardır (*ark ve Kürdistan Gazetesi*, Sayı: 1, 1908).

II. Me rutiyetin ilanından sonra 19 Eylül 1908’de Emin Ali Bedirhan’ın da içinde bulundu u bir kadro tarafından Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti kuruldu⁸⁰ ve 19 Kasım 1908’de *Kürt Teavün Terakki Gazetesi* yayın hayatına başladı. Bu gazete Me rutiyet döneminde yasal olarak çıkarılan ilk Kürt gazetesiydi; ancak yayın dili Türkçeydi. Aynı dönemde, sürgündeki Kürtler tarafından çıkartılan *Kürdistan Gazetesi*’nin merkezi Mısır’dan İstanbul’a taşındı ve sürgünde bulunan Süreyya Bedirhan’ın *Kürdistan Gazetesi*’nde editörlük yapmasından rahatsızlık duyan Seyyid Abdülkadir, *Hitavi Kürd* adındaki gazeteyi çıkarmaya başladı.⁸¹ İlk milliyetçi cemiyet olan “Kürt lerleme ve Dayanım Cemiyeti” de Jön Türk Devrimi’yle birlikte 1908 yılında kurulmu tu. Ne var ki bu özgürlük ortamı iki yıla yakın bir süre devam edebilecekti.⁸²

31 Mart olayından sonra 22 A ustos 1909’da Kanuni Esasi’nin 113. Maddesinin kaldırılmasıyla, etnisiteye dayalı derneklere ve yayın organlarına yasaklamalar getirildi. Kürtler tarafından çıkartılan gazeteler de bu yasaktan nasibini fazlasıyla aldı. 1913 yılında Emin Ali Bedirhan ve General Ferit Pa a, Mahmut Evket Pa a’nın ölümüyle bağlantılı oldukları gerekçesiyle idama mahkûm edildiklerini⁸³ öğrendiklerinde çareyi yurtdışına kaçmakta buldular.⁸⁴ Aynı dönem içerisinde Kürt Teavün Terakki Cemiyeti ve gazetesi de baskılardan dolayı faaliyetlerini durdurdu.⁸⁵ Cemiyetin ba kanlık tartışmaları sebebiyle aralarında sürtünme bulunan Bedirhanlar ve Seyyid Ubeydullah’ın soyundan gelen Nihri li seyyidler arasındaki dostluk ilişkileriyle, yerini Kürtlere liderlik yapma amacı taşıyan bir rekabete bıraktı.⁸⁶

Yabancı gelişmelerin etkisiyle, Kürtlerde ba ımsızlık düşüncesi devlet otoritesinin denetim altına alamadığı geleneksel a ilet liderlerinin ve Avrupa’da eğitim görmü

---

⁸⁰ Cemiyet Kürtlerin ileri gelen isimlerinin bir araya gelmesiyle kurulmu tur. Cemiyette, Emin Ali Bedirhan, Babanzade Zihni Bey, Naim Baban, Mehmet Ökrü Sekban, Mutkili Halil Bey gibi önemli isimler bulunmaktadır (Djene Rhys Bajalan, *Jön Kürtler*, s. 106); Cemiyetin kurucuları Sultan Abdülhamid rejimine muhalefet eden Kürtlerden oluşuyordu. Yaklaşık 500 kişi cemiyetin kuruluş toplantısına i tirak etmişti (U ur Mumcu, *Kürt İslam Ayaklanması*, s. 122-125).

⁸¹ Naci Kutlay, *Hitavi Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2010, s. 90; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (Ahmed, *Tarihin Tarihi Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın*).

⁸² Graham E. Fuller, Henri J. Barkey, *Türkiye’nin Kürt Meselesi*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, İstanbul: 2011, s. 29.

⁸³ Kutlay, *Hitavi Terakki ve Kürtler*, s. 90.

⁸⁴ Mcdowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 141.

⁸⁵ Bajalan, *Jön Kürtler*, s. 116; Ayrıca Kürdistan Teali Cemiyeti Nizamnamesi’nin tam metni için bkz. (Mehmet Bayrak, *Açık- Gizli/Resmi- Gayri Resmi Kürdoloji Belgeleri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara 1994).

⁸⁶ İstanbul’da Babı Ali yürüyüşünde, Kürt ö rencilerin temsilcileri, Kürdistan’ın ba ımsızlığı isteminde bulununca iki Kürt’ten biri Yemen’e sürülürken, di eri ise hapsedilmiştir (Bajalan, *Jön Kürtler*, s. 116).

yenilikçi Kürt milliyetçilerinin faaliyetleri çerçevesinde gelişimini sürdürecekti.⁸⁷ Kürt milliyetçiliğini savunan lider kadronun girişimleri, bazı Kürt aile liderlerinin zihninde yer edinirken, aile liderlerinin yönetimine tabi olarak toprakla bağlantılı yaşam sürdüren ve bir kısmı göçebe yaşam tarzı ile geçimini sağlayan Kürt toplumunda karışıklığını tam olarak bulamıyordu.⁸⁸ Bu dönemde ailelere mensup Kürtler, tabi oldukları ailelerin baskılarına ailelerin denetiminde olmamasını baskısız yaşam olarak anlamlandırabiliyordu. Bir anlamda Kürt toplumu için baskısızlık ifadesi, Kürdistan fikrinden ziyade, ailenin baskıya maruz kalmadan yaşam sürdürebilmesi ölçüsünde anlam kazanmıştı.

Kürtlerin milli kimliklerini kazanarak, devletle ilişkileri için çalıştıran İngiliz Binbaşı E.C. Noel'in düşüncesi ise, Kürt milliyetçiliğinin gelişimini önemli ölçüde tamamladığını yönündeydi. Binbaşı Noel, geçmişte Osmanlı Devleti'ne isyan eden Ahmet Paşa, Resul Paşa gibi tanınmış aile üyelerinin akrabaları ile 1919'da iletişime geçerek, onlarla yaptıkları görüşmeler neticesinde "milli ruh ve baskısızlık kavramının, abartısız bir şekilde Kürtlerin kalbinde yer etmesi" olduğu kanaatine ulaşacaktı.⁸⁹

Noel'in de etkilemesi Kürt isyanlarına öncülük eden ailelerinin görüşleri ile doğrudan bağlantılı olup, tüm Kürt nüfusun ortak görüşünün bir yansıması olarak depremlendirilemezdi. 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Kürtler arasında Müslüman milleti tanımlaması daha baskınlı ve dini kimlik etnik kimliği de içerisinde barındıran üst kimlik niteliğinde tartışılmaktaydı.⁹⁰ Bu nedenle Kürtler arasında etnik kimlik daha geriplanda kalmaktaydı.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra ekonomik hedefler doğrultusunda kullanılabilir enerji kaynaklarını ve ticari faaliyetleri denetim altına almak, İngiltere'nin en önemli hedefiydi. Bu hedef doğrultusunda Türklerin ve Kürtlerin Müslüman üst kimliği bağlamında İngilizlere karşı ittifak oluşturmasını engelleyebilmek, İngilizlere karşı olabilecek en önemli ittifakın önlenmesiyle eş anlamlıydı.

---

⁸⁷ TNA. FO. 371/4193, Turkey A, No: 141417, General Cherif Pacha, President Delegation Kurde Conference de la Paix, 15 Ekim 1919, s. 21.

⁸⁸ 19. yüzyılda Kürtler, şeyhler ve seyyidler tarafından Müslüman kimliği çerçevesinde örgütlenebiliyorlardı. Milliyetçilik anlayışı ise dini anlayıştan daha geriplanda kalıyordu ("Amed Called Disturber of Peace in Near East", *New York Times*, 23 August 1925).

⁸⁹ TNA. FO. 608/95, No: 18689, British High Commission Constantinople, Prepared by E.W.C. On The Kurdistan Station, Vitality of Kurdish Station, 6 Eylül 1919, s. 275.

⁹⁰ Daniş Natali, *The Kurds and The State Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran*, Syracuse University Press, New York: 2005, s. 3.

Kürtlerin Irak'ın demografik yapısında önemli bir etnik unsur olması, İngilizler açısından Kürtler ile iletişime geçilmesini daha da hayati bir mesele haline getiriyordu. Osmanlı Devleti'nde Müslüman milleti ortak paydasında olan Kürtlerin gözünde ise, bir İngiliz öncelikli olarak Hristiyandı. Bu anlamda İngilizlerin amaçları arasında en önemli sorun, Kürtlerin etnik kimliğinin dini kimliğinden daha fazla ön plana çıkarılması ve bu sayede kendilerine karşı olabilecek Türk-Kürt ittifakının önüne geçilmesiydi.⁹¹ Bu planlamada öncelikle Kürt özerklik sorunu, Londra'nın 1918'den itibaren altı yıllık zaman diliminde yoğun mesai harcamasına neden olacaktı.

Kürtler hakkında araştırma yapan seyyahların eserlerinde, Kürtlerin iyimser ve uyumlu bir toplum olduklarından bahsedilirken, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Avrupa'da, Kürtler hakkında olumsuz yargılar oluştu. Misyoner basının aktiviteleri ve İngiltere'deki güçlü Ermeni yanlı lobi faaliyetleri Kürtler hakkındaki olumsuz düşüncelerin hızlı bir şekilde yayılmasına sebep oluyordu. Bu faaliyetler kapsamında Kürtler, Ermenileri katleden barbar bir ırk olarak tanıtılmaktaydı.⁹² Türklerin ve Kürtlerin, Ermeni tehdidine karşı dini hissiyat öncelikle aynı düşüncede yer almasını engellemek isteyen İngilizler, Kürt-Ermeni ittifakını kurma yönünde de çaba sarf edeceklerdi. İngilizlerin çabalarının olumlu neticelenip hedeflenen ittifakın sağlanması durumunda Kürt-Türk ittifakının önüne geçilmesi hedeflenmekteydi.

Irak'ta ekonomik çıkarları söz konusu olan İngiltere'nin Irak'ı işgal etme isteği, Kürt varlığını tanıyarak, Kürtler ile iletişime geçmesini zorunlu kılıyordu.⁹³ Bu kapsamda seyyah ve konsolosların Kürt coğrafyası ve Kürt kültürüne yönelik yaptığı araştırmalar, İngiliz yönetiminin gelecekte izleyeceği siyasete rehberlik yapması açısından önemli bir kaynak olacaktı.⁹⁴

---

⁹¹ TNA. FO. 371/4193, No:168763, Kurdistan, British High Commission Constantinople, 20 December 1919.

⁹² TNA. FO. 608/95, No: E-18689, s. 274.

⁹³ TNA. FO. 608/95, No: E-18689, s. 275.

⁹⁴ TNA. FO. 371/4193, No:168763, Kurdistan, British High Commission Constantinople, 20 December 1919, s. 49; Aretler hakkında yapılan araştırmalara İngiliz yazımlarında sıklıkla rastlamak mümkündür. Ancak Aretlerin sayıları ve Aret liderleri hakkında sürekli bir değişim söz konusudur. Bu nedenle kesin sayıyı belirleyebilmek, Aret liderlerinin listesini oluşturmak, verilerin fazlalığı ve karmaşıklığı nedeniyle çok zordur. Kürtlerde Aret sistemi hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. (Lale Yalçın Heckmann, *Tribe and Kinship among The Kurds*, Peter Lang Publisher, Frankfurt: 1991).

Ara tırmanın Amacı

Çalı mada, 1918-1925 yılları arasında ba ımsız Kürdistan'ın kurulması hedefiyle ön plana çıkan Kürt liderlerin talepleri ve ngiliz temsilcilerin bu talepler kar ısında çok sık aralıklarla de i kenlik arz eden tutumu Kürt- ngiliz ili kileri ba lamında de erlendirilmi tir. Özerklik-ba ımsızlık sorununun Kürt liderler ve ngiliz temsilciler nezdindeki iç ve dı dinamikleri, Kürtlerin mevcut merkezi otoriteler ile kader ortaklı ındaki gönüllülük ve zorunluluk esasları, ayrıntılı olarak ele alınmı tir. Bu kapsamda, günümüzde genel bir tabirle “Kürt Sorunu” olarak ifade edilen statüsel kaynaklı sorunların kökenleri de, Kürtler ve merkezi otorite ili kilerine de inilmek suretiyle tartı ılmı tir.

ngiltere'nin Kürtlere yönelik resmi politikası, Hindistan Bakanlığı ve Ortado u Komiserli i tarafından olu turulurken, Londra'nın onayı alınmak suretiyle uygulanmaktaydı. Londra'nın resmi politikası, Ortado u'daki kazanımların Lozan'da garanti altına alınması do rultusunda ekillendirilirken, bu politikayı ekillendiren esas unsur, Kürt temsilcilerle bire bir ileti im halindeki ngiliz temsilcilerdi. Çalı manın ana çerçevesi, Lozan'da ngiltere'nin resmi Kürt politikasının yansımından ziyade, Kürtlere yönelik politikanın olu umunun esas unsuru olan, Kürt liderler ve ngiliz temsilciler arasındaki ikili ili ki a ına a ırlık verilmek suretiyle olu turulmu tur. Ayrıca 1921 yılından itibaren Kürt- ngiliz ili kilerinin zayıflamasını müteakip, Kürt milliyetçilerinin örgütlenme faaliyetlerine yönelimini ekillendiren sürecin aydınlatılması da hedeflenmi tir.

Çalı manın tarihsel sınırlamasında, 30 Ekim 1918 Mondros Ate kes Antla ması ve 5 Haziran 1926 tarihli Ankara Antla ması'yla Türkiye, Irak sınırının resmi statüsünün belirlenmesi süreci gözetilmi tir. 1925 yılında eyh Said isyanının bastırılması neticesinde, mevcut sınırları tanımadı ını ilan eden Kürt milliyetçilerinin, Irak yerine Suriye'yi tercih etmesi, Kürt- ngiliz ili kilerindeki dura anlık sürecinin gözlemlenebilmesi açısından önemlidir. Kürt milliyetçileri 1925 yılı itibariyle ran, Irak, Suriye ve Türkiye'de, ba ımsızlık-özerklik taleplerini devam ettirseler de, kendi dinamiklerini harekete geçirmeksizin ba ımsızlı ın kazanılamayaca ını daha net algılamı lar ve yeni bir sürecin ba langıcında etkili olmu lardır. Bu nedenle, farklı idari sınırlarda Kürtçülük faaliyetlerinin yeniden ekillendi i 1926 yılının ilk aylarına konu bütünlü ünün sa lanabilmesi adına, kısaca de inilmi tir.

Ara tırmanın Önemi

1918-1925 yılları arasında Kürt- ngiliz ili kileri Türkiye, ran, Irak ve Suriye'nin siyasal gelece inde derin etkiler bırakmı olmasına kar ın, konu hakkındaki bilimsel ara tırmalarda çok ciddi bir bo luk söz konudur. Kürt- ngiliz ili kilerini konu alan çalı malarda genel olarak kullanılabilir enerji kaynaklarına odaklı iktisadi yakla ım ve kültürel konulara odaklı siyasi yakla ım gözetildi inden, di er alanlar hak etti i ölçüde ara tırılmamı tır. Bu çalı mada, iktisadi hedefler dikkate alınmakla birlikte, Kürt milliyetçilerinin özerklik-ba ımsızlık talepleri ba lamında ikili ili kiler sürecine özellikle de inilmi tir. Kürtler ile alakalı çalı maların ezici ço unlu unda, dı güçler tarafından milliyetçi Kürt çevrelerinin kullanıldı ı vurgusu fazlasıyla ön plana çıkartılmaktadır. Bu nedenle Kürtlerin bölgesel güçler ile ili kilerinde, arz-talep ba lantısı çok geri planda kalmaktadır. Belirtilen eksikli i giderebilmek amacıyla, Kürtlere liderlik yapma hedefiyle ön planda yer alan cemiyet ve ahısların taleplerinin de göz önünde bulundurulmasına gayret edilmi tir. Çalı mada Kürt- ngiliz ili kilerine tesiri bakımından, yer yer Kürt-Türk, Türk- ngiliz ili kilerine de de inilirken, çalı manın ana çerçevesinin dı na çıkılmamasına gayret edilmi tir.

Ara tırmanın Yöntemi

Kürtler hakkında yapılan çalı malara, Türkiye, ran, Irak ve Suriye'de de hassas bir yakla ım sergilendi i ve bu nedenle bilimsel çalı maların pek sa lıklı bir ilerleyi kaydedemedi i kabullenilmesi gereken bir gerçekliktir. Belirtilen hassasiyetin tesiriyle, çalı mamızın önemli bir kısmında ar iv kaynaklarının kullanımına özen gösterildi. Yurt içi, yurt dı ı ar ivler ba ta olmak üzere, 2011 yılından ba lamak üzere oldukça yo un bir ar iv taraması yapıldı. Ba bakanlık Osmanlı Ar ivi, ATASE Ar ivi, Ba bakanlık Cumhuriyet Ar ivi ve National Archive kataloglarında tarama yapılarak çalı ma ile alakalı belgeler toplandı. Ar iv kaynaklarının yanı sıra, ba ta Kürtler hakkında ciddi bir literatür birikimine sahip olan Be ikçi Vakfı Kütüphanesi, Bo aziçi Üniversitesi Kütüphanesi, National Archive Yayınlanmı Eserler Katalo u, Milli Kütüphane, T TE Süreli Yayınlar Katalogu, SAM Kütüphanesi, Atatürk Kitaplı ı, Marmara Üniversitesi Kütüphanesi'nde ara tırma yapıldı. Yerli ve yabancı gazete ve dergiler üzerinde incelemelerde bulunuldu. Emniyet Genel Müdürlü ü'nün ar ivine müracaat edilmesine ra men kayıtların tasnif edilmemi olması gerekçe gösterildi i için bu ar ivden faydalanılamadı.

B R NC BÖLÜM

NG LTERE'N N KT SAD HEDEFLER VE KÜRTÇÜLÜK FAAL YETLER N KONTROL ALTINA ALMA ÇABALARI

1.1. ngiltere'nin ktisadi Hedefleri⁹⁵

Osmanlı Devleti idari sınırlarında petrolün gelece ine yönelik atılan ilk önemli adım, 1889-1898 yıllarında çıkarılan irade ile Musul petrollerini i letme hakkının Hazine-i Hassa'ya devredilmesiydi. Sultan II. Abdülhamid'in Musul Vilayeti'ndeki petrolün gelece i ile alakalı bu stratejisi, yabancı devletlerin petrole olan ilgisini fark ederek, petrol sahasının gelece ini güvenceye alma iste inden kaynaklanıyordu. Bu yasal düzenlemeyle herhangi bir sava durumunda ki isel mülk dokunulmazlı mın sa layaca ı avantajın yanı sıra, gelecekte herhangi bir devlet veya irket petrolü i letme hakkını elde etmek isterse pazarlı ın padi ahın denetiminde yapılması hedeflenmekteydi. Ayrıca, yapımı Almanlar tarafından üstlenilen Anadolu Demiryolu Hattı'nın Basra Körfezine kadar uzatılması durumunda, irketle yapılacak imtiyaz sözleşmesi de güvence altına alınabilecekti. Gerek Osmanlı Devleti'nin gerekse Almanların siyasi faaliyetlerini zayıflatma amacıyla olan ngiltere, 23 Ocak 1899 yılında Hindistan genel valisi Lord Curzon'un giri imiyle, Kuveyt eyhi ile bir antlaşma imzalayarak, Kuveyt'i, Ortado u'daki önemli bir üs bölgesi yapmayı ba ardı.⁹⁶

I. Dünya Sava ı öncesinde petrol sahasının gelece i ile ilgili durum belirsizli ini koruyordu. Önem arz eden petrol sahasının bir kısmı ran'dayken, di er kısmı ise Osmanlı hâkimiyetindeki Musul ve Kerkükte bulunuyordu. ran ve Irak petrol sahasının gelece i, bu alanın yer aldığı co rafyanın siyasi durumuyla yakından alakalıydı. Petrol sahasının geçmi te i letmeye açılmasını büyük oranda olumsuz siyasi artlardan kaynaklanmı tı. stanbul, Musul ve Ba dat eyaletlerinde bulunan petrol sahalarını i letme imtiyazı için

⁹⁵ Musul sorunu ba lamında siyasi faaliyetlere de inilmekle birlikte, ngiltere'nin Ortado u'daki iktisadi hedefleri, Hikmet Ulu bay ve Mim Kemal Öke tarafından yapılan çalı malarda ayrıntılı olarak ele alınmı tır (Hikmet Ulu bay, *mparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara: 2003; Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, Türk Dünyası Ara tırmaları Vakfı, stanbul: 1987); Belirtilen çalı malarda, Musul ve Kerkük'te kullanılabilir enerji kaynakları üzerinden sürdürülen tartışmalara odaklanılmı , zirai üretim ve di er ticari faaliyetler farklı bir çalı manın konusu olabilece i göz önünde bulundurularak de erlendirilmemi tir.

⁹⁶ Ulu bay, *mparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, s. 57; Ortado u'da ngiliz-Alman nüfuz mücadelesinde Almanya'nın Kürtlere yönelik faaliyetlerinde ayrıntılı bilgi için bkz. (Stefanos Yerasimos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Do u*, leti im Yayınları, stanbul: 2015).

uluslararası şirketlerin hararetli pazarlıklarına sahne oluyordu. Özellikle İngilizler ve Almanlar her ne kadar işletme ruhsatını kendileri için alamazlar da rakiplerinin imtiyaz sahibi olmasını engellemeyi başarmışlardı.⁹⁷

1901 yılında İran petrolünün işletme hakkını garantiye alan İngiliz petrol şirketi D'Arcy, Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrolü çıkartma ve işletme hakkını elde etmek için Osmanlı Devleti'yle görüşmelere başladı.⁹⁸ Anadolu Demiryolu şirketi Başkanı Dr. Gwinner ile Osmanlı Maliye Nezareti arasında 1904'te yapılan anlaşma gereğince, Bağdat ve Musul vilayetlerindeki petrol rezervlerini incelemek için bir ara tırma komisyonu oluşturuldu. Ara tırma sonucunun olumlu olması durumunda petrolün işletmek amacıyla bir şirket kurulması kararlaştırıldı. Yapılan ara tırmalar sonucunda olumlu raporlar elde edildi. 1906'da Osmanlı Maliye Nezareti petrol arama işletme imtiyazı için Almanları davet ettiyse de bu teklif artların uygun olmadığı gerekçesiyle Almanlar tarafından kabul edilmedi. 1909 Haziran'ında Bab-ı Ali petrol imtiyazını D'Arcy grubuna vermek için hazır görünüyordu; ancak sözleşme kaynaklı sorunlar nedeniyle, Almanlarla yapılan anlaşma mazlık D'Arcy ile de yapılan anlaşma sağlanamadı. 1911'e gelindiğinde, Amerika petrolü işletme hakkı için imtiyaz talebinde bulunsa da, bu talep Osmanlı Meclisi Mebusan'ı tarafından dikkate alınmadı. 1912'den itibaren görüşmelere, Deutsche Bank, Türk Milli Bankası ve Asya Petrol şirketi'nin⁹⁹ katılımıyla oluşturulan Türk Petrol şirketi ve D'Arcy ile devam edildi.¹⁰⁰

I. Dünya Savaşı başlangıcında İngiliz hükümeti, Irak petrolünün işletilmesi için Almanya ile yeni bir düzenleme yapmak amacıyla bir araya geldi. Düzenleme, Bağdat demiryolunun Basra Körfezi'ne kadar genişlemesi ve Dicle Nehri üzerindeki ticaret faaliyetlerinin garanti altına alınmasını haklarında kapsıyordu. Almanya'nın bu girişimine karşılık, İngiliz Dış İleri Bakanlığı, İngiliz-İran Petrol şirketi başkanı Mr. Greenway'e bir mektup kaleme alarak, D'Arcy şirketi'nin Almanya ile hisse birleşimini kabul etmesini istedi. 19 Mart 1914'te İngiliz ve Alman hükümetleri aracılığıyla, Türkiye Ulusal Bankası, Anglo

---

⁹⁷ TNA. FO. 608/97, Memorandum On The Oil Fields, Of Persia And Mezopotamia, February 1919, s. 217; ayrıntılı bilgi için bkz. (Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul: 1987).

⁹⁸ TNA. FO. 608/97,ubat 1919, s. 219; 1901'de İran'daki petrol haklarını Anglo-Persian Oil Company şirketi ile garantiye alan İngilizler, 1913 yılında İstanbul'da imzalanan Türk-İran Sınır Protokolü'nün II. Bölümünün 7. Maddesi ile B-bölümü sonuç ve değerlendirme kısmında, İngiliz Petrol şirketinin 1901'de İran'da elde ettiği imtiyazları Osmanlı Devleti'ne de onaylatmışlardı (TNA. CO. 730/28, No: E-10331, Protokol Respecting The Turco-Persian Frontier Signet At Constantinople, 4-17 November 1913, s. 121-125).

⁹⁹ Asya Petrol şirketi, Shell Transport şirketi'nin bir pazar şirkettir (TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 219).

¹⁰⁰ TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 219.

Saxon Petrol İrketi¹⁰¹, Deutsche Bank ve D'arcy İrketi arasında yapılan anlaşma mayla Türk Petrol İrketi'nin hisseleri arasında %50'ye kadar olan payla ıldı.

%50 D'arcy Gurubu

%25 Anglo – Saxon Petrol İrketi

%25 Deutsche Bank¹⁰²

İrket, anlaşmanın imzalanmasından kısa süre sonra Musul ve Bağdat vilayetlerindeki petrol imtiyaz hakkının devletlik kazanması için Osmanlı Devleti'ne başvurdu. 30 Haziran 1914'te Osmanlı Devleti tarafından, İngiliz ve Alman büyükelçilerine ortakları sonradan kesinle tirilmek suretiyle petrol sahalarının devletlik hakkının Türk Petrol İrketi bünyesinde bulunan İrketlere kiralanmasına karar verildiği yönünde açıklama yapıldı. I. Dünya Savaşı'nın başlaması yapılan anlaşmanın rafa kaldırılmasına sebep oldu. İngiliz Dış İleri Bakanlığı 23 Kasım 1915'te İngiliz-İrkan Petrol İrketi'ne yazdığı mektupta, D'arcy İrketi'nin yaptığı anlaşmanın artık yasal bir geçerliliğinin olmadığını belirterek, ilerleyen yıllarda petrol bölgelerinin geleceğinin planlanması konusu gündeme geldiğinde İngiliz çıkarlarının iddetle korunması tavsiye ediliyordu.¹⁰³ Osmanlı sadrazamının İngiliz ve Alman Büyükelçilerine Petrol devletlik hakkını Türk Petrol İrketine bırakmayı kabul ettikleri yönündeki 30 Haziran 1914 tarihli sözlü açıklamasında, imtiyaz hakkını ispatlayan resmi bir belge bulunmuyordu. Sadrazamın açıklamasının yasal dayanak gösterilerek petrol alanlarının devletmeye açılması ise mümkün değildi.¹⁰⁴ Bu nedenle 1915'de petrol sahasını incelemek için Sir Maurice Bunsen başkanlığında bir komisyon kuruldu. Komisyonun 30 Haziran 1915 tarihli raporunda, İngiltere'nin Musul'da bütün ekonomik imtiyazlara sahip olmasının, devletin vazgeçilemez hedefi olması gerektiği iddetle vurgulanarak İrketin kararlılıkla yoluna devam edeceği belirtildi.¹⁰⁵ Aynı yıllarda Irak petrollerini devletmek isteyen bir İngiliz İrketi "Lynch

¹⁰¹ Royal Dutch İrketi, Shell İrketi'nin paravan İrketidir (TNA. FO. 608/97).

¹⁰² TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 220.

¹⁰³ TNA. FO. 608/97, s. 221.

¹⁰⁴ TNA. FO. 608/97, s. 222.

¹⁰⁵ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi* s. 15.

Company”, Musul’da birtakım girişimlerde bulunma çabasına karşın¹⁰⁶ olumlu bir netice elde edemeyecekti.

İrân hükümeti tarafından 1901’de İngiliz-İrân Petrol Şirketi’ne 60 yıllık imna verilen ruhsat İrân’daki tüm petrol alanlarında petrolün aranması, işletilmesi ve pazarlanması haklarını kapsıyordu. Şirketin ruhsatı 1914’te İrân’ın onayı ile İngilizler lehine yenilenince, İngilizler hisselerin yarısından fazlasına sahip oldular. Bu derecede önemli bir avantajı elde etmiş olan İngilizler, İrân’ın kuzeyindeki eyaletlerden, Kuzey Azerbaycan, Gilan, Mazanderan, Astarbad ve Horasan’da yaşanan siyasi istikrarsızlıkların etkisiyle petrol arama ve işletme hakkını kullanamamışlardı. İngiltere’nin planına göre, jeolojik açıdan homojen olan İrân ve Irak petrol sahaları bir bütün olarak açılıp işletilmeli ve İrân’da elde edilen imtiyazlar Irak’ta da elde edilene dek, kararlı bir mücadele sürdürülmeliydi.

İngiltere I. Dünya Savaşı’nın bitmesiyle oluşan siyasi durumu göz önünde bulundurup, ekonomik çıkarlarının olduğu petrol bölgelerinde başarılı olabilmek amacıyla aşağıda belirtilen hususlar doğrultusunda bir yol haritası belirlemiştir. Belirlenen hedefler İngiltere’nin vazgeçilmez hedefleri olup, ilerleyen yıllarda Kürt-İngiliz ilişkileri de bu çerçevede şekillenecekti.

İngiltere’nin sözleşme ile güvenceye aldığı petrol sahalarında siyasi istikrarsızlıklar, İrân’la imzalanan anlaşmanın hayata geçirilmesini güçleştiriyordu. Olumsuzlukların üstesinden gelinmeden petrolü işletme hakkının elde edilmesi pek mümkün görünmüyordu. Bu nedenle siyasi anlamda anlaşmaların kazanılması gerekiyordu. Ayrıca Tahran yönetiminin siyasi zayıflığından dolayı İngiliz-İrân petrol şirketinin çalışması büyük ölçüde yerel anlaşmalarla kurulacak iyi ilişkilerle bağlıydı. İngilizlerin Bahtiyari’de bulunan anlaşmaların liderlerinin itibarını koruma gayretleri bu ihtiyaçtan ileri geliyordu. Fakat Pu ti-Kuh Valisi ve Kürt anlaşmaların İngilizlere karşı dümanlıkları petrol işletme imtiyazının kullanılmasına ciddi engel teşkil ediyordu.¹⁰⁷ Aynı şekilde Irak’ta da petrol sahalarının işletilmesi siyasi istikrara bağlıydı. Fakat İngiltere’nin büyük oranda petrol rezervi beklediği bu bölgede

---

¹⁰⁶ Mark Sykes, *Dar-ul İslam*, A record of a Journey through ten of the Asiatic Provinces of Turkey, London:1904, s. 25.

¹⁰⁷ TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 217.

yönetimsel sorunlar vardı. Sahanın Irak bölümündeki petrol, İngiliz yönetimine bağlı bir hükümetin kurulmasıyla işletmeye açılabilirdi.¹⁰⁸

Belirtilen nedenlerle, siyasal istikrarı sağlayacak hükümetlerin kurulması ve petrol alanlarının güvenli bir yasal olarak teminat altına alınması hedeflenmekteydi. İngiltere'nin ilk aşamada Kürtlere yönelik izleyeceği siyasetin ana hatlarında Kürtlerin talepleri dikkate alınırken, ilerleyen safhalarda Kürtlerin ortak bir hedef doğrultusunda birleşmesi İngiltere'nin Kürt siyasetini istediği çerçevede şekillendirmesine olanak tanıyacaktı.

İngiltere'nin Ortadoğu'daki faaliyetleri doğrultusunda yapılan çalışmalarında, kullanılabilir enerji kaynaklarının elde edilebilmesi hedefi büyük ölçüde değerlendirilmiştir. Ancak İngiltere'nin gözden kaçırılan önemli bir hedefi daha bulunmaktadır. İngiltere'nin Ortadoğu'daki zirai üretimi ve ticari faaliyetleri denetleme çabaları da, enerji kaynaklarının elde etme hedefi kadar önemlidir. Bu alanda yapılan akademik çalışmaların oldukça sınırlı kalmasında petrole odaklı yaklaşım fazlasıyla etkilidir.¹⁰⁹

1.2. Sykes-Picot Antlaşması ve Kürt Coğrafyasının Bölünmesi

İngiltere, 1914 yılından itibaren stratejik hedeflerine tek başına ulaşmakta zorlanabileceğinin bilinciyle hareket ederek müttefikleriyle sorun yaşamaya özellikle dikkat etti. Söz konusu hedefler çerçevesinde İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki görüşmeler 16 Mayıs 1916'da Sykes-Picot Antlaşması'nın imzalanmasıyla sonuçlandı. Paylaşım planında Musul'un Fransa'ya bırakılması Londra'nın hedeflerine uygun bir seçenek olmasa da, gerek ittifakın devamlılığını sağlamak gerekse petrollerini güvenceye almak adına, İngiltere Musul'un doğusundaki petrol sahasının küçük bir kısmı ile yetinmek zorunda kaldı. Ayrıca Irak ve ard bölgelerinde müttefikleriyle birlikte hareket

---

¹⁰⁸ TNA. FO. 608/97, s. 218.

¹⁰⁹ İngiltere'nin diğer ekonomik faaliyetleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Levent Ayabakan, "Kürtlerde Tütün Kültürü ve Kürtlerin Tütün Ekonomisinde İngiltere'nin Rolü 1883-1923" C.1, S.2, *Vanivis UTAD*, Sakarya: 2016, s. 14-29).

etmek İngiltere tarafından askeri ve ekonomik bakımdan daha kazançlı bir durum olarak değerlendirilmekteydi.¹¹⁰

Sykes-Picot Antlaşması'nda İngiliz ve Fransız iktisadi gali altında olması planlanan yerlerin sınırları harita üzerinde A ve B bölgelerine ayrılmış, Fransız iktisadi gal alanı A bölgesi, İngiliz iktisadi gal alanı ise B bölgesi olarak belirlenmiştir. A bölgesi: Filistin'den başlamak üzere Adana, Sivas, Diyarbakır, Halep, Kilis, Mardin, Cizre, Revandüz, Erbil ve Musul'u içine alıyordu. İngiliz iktisadi gal alanı olarak belirlenen B bölgesi: Erbil sınır olmak üzere Süleymaniye, Bağdat ve Kerkük'ten düz bir hat boyunca Filistin'e kadar uzanıyor ve oradan da Basra Körfezi'ne kadar olan alanı kapsıyordu. Rus iktisadi gal alanı ise, Van, Bitlis, Dersim dâhil olmak üzere Trabzon ve Kars'a kadar uzanıyordu.¹¹¹ Antlaşmanın ihtiva ettiği sınır planlamasında Kürdistan coğrafyasının Kuzeyi Ruslara, Güney'i İngilizlere, Kuzey ve Güney ayrımının yapıldığı Musul'dan Diyarbakır istikametine uzanan hat ise Fransızlara bırakılmıştı.¹¹² Böylece, çalınmanın girişi bölümünde ayrıntılı olarak tanımladığımız Kürt coğrafyası Türkiye, Irak, İran ve Suriye olmak üzere dört ayrı ülkenin etki alanında kalmış oluyordu.¹¹³ Ortadoğu'da Kürt sorununun dallanıp budaklanmasına yol açan olaylar zincirinin en önemli halkalarından birisi de Kürt coğrafyasının paylaşımında Kürtlerin gelecekteki statüsüne dair net bir planlamanın yapılmamasıydı.

Sykes-Picot, İngiltere ve Fransa'nın ekonomik çıkarlarının katı bir anlayışla garanti altına alındığı bir antlaşmaydı. Antlaşmanın ilk maddesiyle İngiltere ve Fransa, harita üzerinde (A) ve (B) ile sınırları çizilen bölgelerde, Arap bir yöneticinin denetiminde, bağımsız bir Arap Devletini veya Arap Devletleri Konfederasyonu'nu tanımayı taahhüt ediyorlardı. Kurulması planlanan devletin yönetimine Fransız-İngiliz danışmanlar veya Fransa ile İngiltere'nin ortak kararıyla belirlenecek yabancı memurlar atanabilecekti. Antlaşmayla, İngiltere Hayfa ve Akka limanlarında ticari faaliyetlerini garantiye aldığı gibi, Fransız denetimindeki Dicle ve Fırat nehirlerinden su sağlama hakkını da garanti altına almıştı. Ayrıca İngiltere'nin ticari faaliyetleri Fransa'nın garantisinde olacak, İskenderun Limanı'nda İngiltere'nin ticari faaliyetleri için herhangi bir fiyat tarifesi

---

¹¹⁰ Ortadoğu'da İngiltere ve Fransa'nın çıkar çatışmasına rağmen yapmış oldukları ittifaka farklı bir açıdan da bakılmalıdır; bu ittifak Ortadoğu'da Almanya'nın nüfuzunu engellemeye yönelik sıkı bir önlem niteliğinde taahhütmektedir.

¹¹¹ TNA. FO. 608/96-11 Map To Illustrate The Agreements Of 1916 In Regard To Asia Minor Mezopotamia Map. 3.

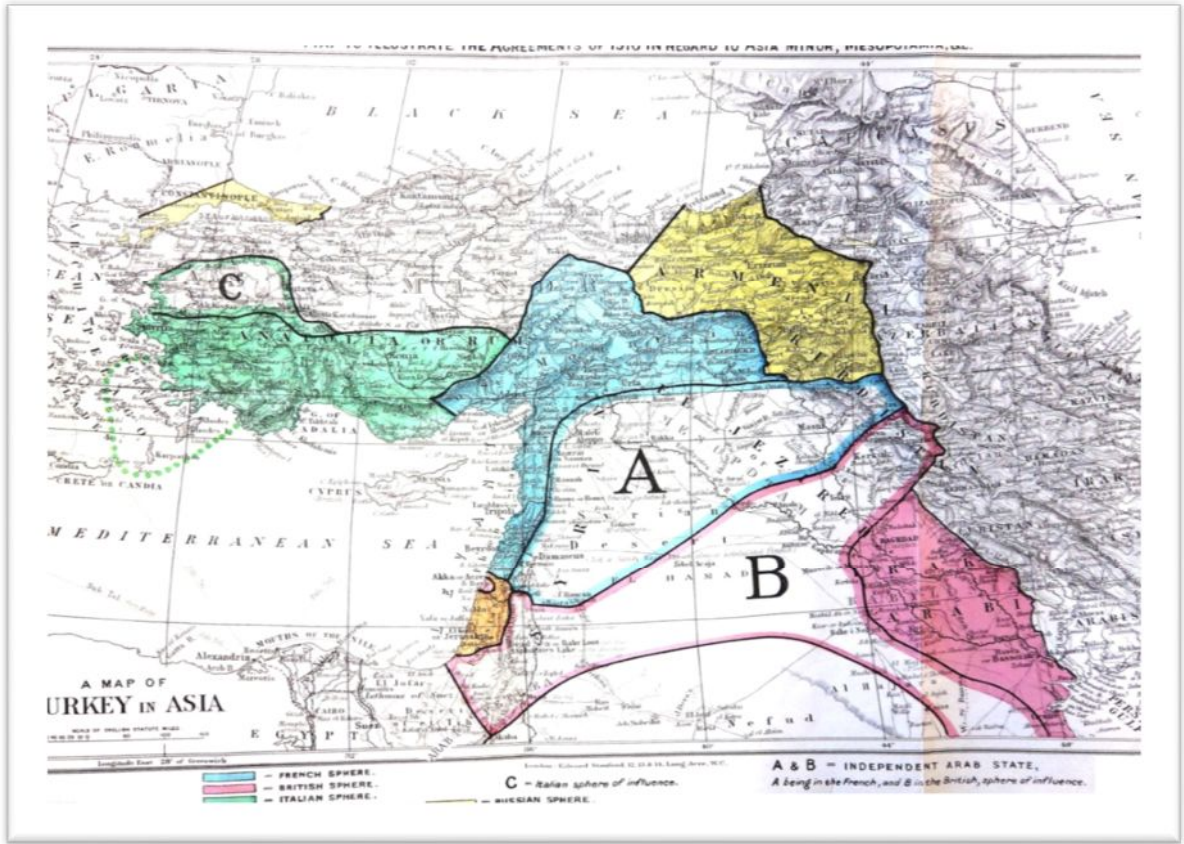
¹¹² TNA. FO. 371/3386, I.O.R. Report, 14 December 1918.

¹¹³ Kürt milliyetçileri tarafından sıklıkla dile getirilen "dört parçalı Kürdistan" tanımlaması, Kürt nüfus yoğunluğunun belirtilen ülke sınırları içerisinde kalmış olmasından kaynaklanmaktadır.

uygulanamayacaktı. Ba dat Demiryolu Projesi ise Musul'un güney istikametine uzatılmayacaktı. ngiltere denetimindeki Samara'nın kuzeyinden Fırat Vadisi istikametindeki ve Ba dat ile Halep arasındaki demiryolu in ası, sadece ngiliz ve Fransız hükümetlerinin ortak kararıyla tamamlanabilecekti. ngiltere Hayfa'yı kendi denetimindeki B bölgesine ba layan demiryolunu i letme, in a etme, devretme ve süresiz olarak askeri kuvvetlerini bu hat boyunca ta ıma hakkına sahip olacaktı.¹¹⁴

Harita 1: Sykes-Picot Antlaşması'nın ihtiva ettiği sınırlar.

Kaynak: TNA. FO. 608/96, Map: 3, Station Mesopotamia, A. Toynbee, 21.01.1919.

Anlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlamak üzere yirmi yıl için, Osmanlı Devleti'nin mevcut gümrük tarifeleri İngiliz ve Fransız denetim bölgelerinde yürürlükte kalacak, gümrük vergilerinde artış anlaşmaya bağlı olarak düzenlenebilecek ve Fransa hükümeti haklarını İngiltere haricindeki güçlere terk edemeyecekti. İngiliz ve Fransız hükümetleri Arap yarımadasında kendileri haricindeki güçlere bölgesel sahiplik edindiremeyecek,

¹¹⁴ TNA. FO. 371/5067, E-14959/9-44, Memorandum On Possible Negotiations With The Hedjaz, Appendix D, Of May 1916 Commonly Known as the Sykes Picot Agreement, s. 18.

üçüncü güçlerin Kızıldeniz'deki adalarda veya doğu kıyısında donanma kurmalarına izin vermeyeceklerdi.¹¹⁵ Arap Devletleri Konfederasyonu'nun sınırları için Araplarla yapılacak müzakereler İngiliz ve Fransız diplomatlar tarafından devam ettirilecekti. Arap Devletleri Konfederasyonu silah ithalatını sadece İngiliz ve Fransız firmaları aracılığıyla yapabilecekti.¹¹⁶

İngiliz ve Fransız temsilciler Kasım 1917'de Bolşevik ihtilali neticesinde Rusya'nın I. Dünya Savaşı'ndan çekilmesiyle oluşan askeri ve siyasi boşluğu doldurmak için tekrar bir araya geldiler. İngiltere, Musul konusunu tekrar ele alarak sınırları Musul'u da içeren bir Kürt devleti kurmayı önerdi. Bu fikir Sykes-Picot Antlaşması'nda, Musul'un Fransız idaresindeki bölgede yer alması gerekçe gösterilerek François Georges Picot tarafından Fransa hükümeti adına reddedildi.¹¹⁷ Tam olarak bu amaçla İngiliz yetkililer Kürtlerin statüsünü tanıyacaklarını ve onların bağımsızlık misyonunun kendileri tarafından üstlenildiğini belirterek Kürtler ile iletişim sürecinin altyapısını oluştururken, Fransa stratejik hatası nedeniyle Kürt siyasetinde etkisiz bir konuma itilmiş olacaktı.

Askeri artların İngiltere lehine olduğunu farkında olan Fransa kendi payına düşen toprakların bir kısmını İngilizlere devretmek zorunda kalınca,¹¹⁸ İngiltere Irak'taki petrol sahaları üzerinde bölünmemiş bir İngiliz hâkimiyeti oluşturmak için elverişli fırsatı elde etmiş oldu.¹¹⁹ Sykes-Picot Antlaşması ile oluşturulan haritada Kürt coğrafyası İngiltere'nin öncelikli ilgi alanları arasında dâhil idi, ancak diğer artların tesiri ve Irak'a hâkim stratejik konumu nedeniyle, Kürt coğrafyasıyla birlikte Kürtlerin geleceği de İngiltere tarafından kaçınılmaz olarak ele alındı.¹²⁰

1918'de İngiltere bir taraftan Mısır'a hakim konumdayken, diğer taraftan Filistin ve Suriye'yi idare etmiş, askeri gücünün çoğunluğu Osmanlı Hindistan askeri birlikleri ile Basra Körfezi'nden başlamak üzere Bağdat'a kadar ilerlemişti.¹²¹ Sykes-Picot Antlaşması'nda kurulması düşünülen Arap devletinin kuzey sınırları Kürtlerin yaşadığı coğrafyayı iki parçaya bölüyordu. Bu paylaşım çerçevesinde çizilen haritanın kuzey

---

¹¹⁵ Edward Peter Fitzgerald "Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul, 1915-1918", *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 4, University of Chicago Press, Chicago: 1994, s. 697-725.

¹¹⁶ TNA. FO. 371/5067, E-14959/9-44, s. 19.

¹¹⁷ TNA. AIR. 20/513, Northern Kurdistan, s. 191.

¹¹⁸ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 167.

¹¹⁹ TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 221.

¹²⁰ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 170.

¹²¹ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, Ankara: 1988, s. 21.

bölümü İngiliz ve Fransız nüfuz alanında yer alıyordu. İngiliz komutan A. Hitzel bu planın hayata geçirilmesinin gelecekte çok ciddi sıkıntılara yola açacağını savunarak planın uygulanması ile Ermenistan'a yer bırakılmamasını sert bir yaklaşımla eleştiriyordu. Bundan dolayı 6 Aralık 1918 tarihinde Bağdat Komiserliği'ne telgraf çekerek Kürdistan ve Ermenistan sınırları için ne gibi bir düzenleme yapıldığını hakkında bilgi edinmek istedi.¹²²

Yapılan yazışmalar neticesinde Hindistan Bakanlığı tarafından A. Hitzel'e verilen cevapta: Botan Nehri'nin güney sınırından başlayarak Dicle Nehrinden Harran dağlarının doğusuna ve Doğu'da İran sınırına kadar uzanan dağlık alan, Kürdistan olarak tanımlanıyordu. Genel bir ifadeyle Kürt coğrafyası olarak belirtilen alan; Osmanlı Devleti ve İran sınır hattına yakın bölgelerdeki dağlık bölgeler ile Süleymaniye'den başlayıp Osmanlı-İran sınırının kesiti noktasına kadar uzanan bölge olarak belirlenmişti.¹²³ Belirtilen sınırlar, Bitlis, Van ve Musul'un bir kısmını kapsarken, Musul Vilayeti'ne bağlı Musul Sancağı'nın¹²⁴ bir kısmı Dicle Nehri'nin batısına düşen gerekçesiyle Kürdistan sınırlarına özellikle dâhil edilmemişti.¹²⁵ Musul vilayetinin Kürdistan sınırlarına dâhil edilmemesi İngiltere'nin Kürdistan misyonunun, Irak'ta İngiltere'nin ekonomik çıkarlarını korumaya yönelik bir adım olduğunu belki de en net göstergesiydi. İngiltere Kürdistan sınırını belirlerken, Irak'ta Dicle Nehrinin Kuzeydoğusunu, Türkiye'de ve Suriye'de ise Fırat Nehrinin doğusunu Kürdistan'ın doğal sınırı olarak belirlemiştir. Belirtilen sınırlar bir bakıma Kürdistan'ın doğal sınırları olarak kabul edilirken, daha özelde Şii-Sünni, Kürt-Arap nüfusunun da sınırsal olarak bölünmesi anlamına geliyordu.

1.3. İngiliz Demiryolu Projesi

Anadolu ve Bağdat Demiryolu Hattı Projesi'nin yapımının Alman ve Fransız şirketler tarafından üstlenilmesi olması nedeniyle, İngiltere 1899'da Kuveyt ile anlaşma imzalayarak, Ortadoğu'nun iktisadi geleceğine yönelik planlamaların dışında olmayacağını açıkça

¹²² Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi, 1918-1926*, s. 28

¹²³ TNA. FO. 371/3386, I.O.R. Report, 14 December 1918.

¹²⁴ Darü'l-takdimata göre vilayet, Kerkük, Süleymaniye ve Musul sancaklarına ayrılmakta idi. 1330/1914 yılında hazırlanan Musul vilayet salnamesine göre, Musul sancağı, Musul, Akra, Dohuk, Madiye, Zaho ve Sincar; Kerkük sancağı, Revandiz, Kurnuk, Kök, Raniye, Selahiye, Erbil; Süleymaniye ise merkez ile birlikte Kalambriya, Ehrizor, Muhammerah ve Bazyan kazalarını içine alıyordu; Zakeriya, Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Kararı Tedbirleri 1921-1923", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 49, Ankara: 2001, s. 49-79; *İslam Ansiklopedisi*, "Musul", C. VIII, s. 744-745).

¹²⁵ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, s. 29.

hissettirmi ti.¹²⁶ 1901 yılında Anadolu Demiryolu İrketi Başkanı olan Dr. Gwinner'ın İngiltere adına petrol görüşmelerini yürüten isim olması, İngilizlerin yeraltı kaynakları ile demiryolu projesini müteker yönettiklerini göstermesi bakımından önemliydi.¹²⁷ Alman demiryolu projesi kapsamında maden arama yetkisinin de sağladığı avantaj, farklı İngiliz İrketlerinin ihtiyarını da kabarttı. İngiltere'de "Euxine and Marmore British Development Syndicate" adlı İrket Anadolu topraklarında demiryolu döeyerek hattın her iki tarafındaki 15'er kilometrelik alanda maden arama yetkisi için başvuruda bulunmasına razı men olumlu bir yanıt alamayacaktı.¹²⁸

1914'te, İngiliz ve Alman hükümeti temsilcileri Irak petrolünün paylaşımı için bir düzenleme yapmak amacıyla bir araya geldiler. Söz konusu düzenlemeyle, Bağdat Demiryolu hattının İngiltere lehine Basra Körfezi'ne kadar genişletilmesi ve Dicle Nehri üzerindeki tahkimat hakkının garanti altına alınması ele alınmış ancak mutabakata varılamamıştı.¹²⁹

Daha önce belirtildiği gibi, 1916 Sykes Picot Anlaşması'yla düzenlenen demiryolları ile ilgili savaş öncesi planlamalar, savaşın başlamasını müteakip Almanya saf dışı bırakılmak suretiyle, İngiltere ve Fransa tarafından yeniden ele alındı ve yazılı hale getirildi. Yeni anlaşmaya göre, Bağdat demiryolu Musul'un güney istikametine genişletilemeyecekti. Ayrıca İngiliz İgal mntikasındaki Samara'nın kuzeyinden başlamak üzere, Bağdat ile Halep arasında Fırat vadisi boyunca demiryolu inası, İngiliz ve Fransız hükümetlerinin ortak iştirakleriyle tamamlanacaktı. İngiltere kendi denetimindeki bölgelerde demiryolu inaat etme ve askeri kuvvetlerini bu hat boyunca tahkimatına hakkına sahip olacaktı.¹³⁰

I. Dünya Savaşı'ndan Ortadoğu'daki etki alanını genişleterek çıkan İngilizler, 1918 yılı itibarıyla Irak'ta Fransa'nın dâhil olmadığı yeni demiryolu projesini uygulamaya başladılar. Bu proje ile Osmanlı Devleti tarafından yapılan demiryollarının oranlarına kadar ulaşması hedefleniyordu. Demiryolu projesi için kullanılan malzemeler ise İngiltere'nin ekonomik sıkıntıları nedeniyle, Hindistan'dan Irak'a tahminen Osmanlı Devleti tarafından yapılan demiryolları ile uyumlu hale getirilecekti. İngilizler

---

¹²⁶ Ulu bay, *mparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, s. 71.

¹²⁷ TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 219.

¹²⁸ Ulu bay, *mparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, s. 103.

¹²⁹ TNA. FO. 608/97, February 1919, s. 220.

¹³⁰ TNA. CO. 730/5, From Office of Director of Railways Bagdad to Secretary High Commisioner Bagdad, 27 August 1921, s. 379.

demiryollarını Irak'ın kuzey sınırlarındaki ulaşımları zor yerlere ordu naklini sağlamak amacıyla tasarladıklarından ilk başlarda ticari faaliyetlere öncelik vermeyeceklerdi.¹³¹

Bağdat Sivil Yönetimi 1920 yılında Irak'taki tüm demiryollarının denetimini tamamen ele aldı. Ticari ve ulaşım amaçlı 32 km. demiryolu sökülerek askeri hedefler doğrultusunda kullanması için ordu denetimine verildi. 1 Nisan 1920 yılı itibariyle, demiryollarında istihdam edilen toplam personel sayısı 24.928 kişiydi. Personelin %80'i Hintli, %3'ü Avrupalı, %17'si ise Arap, Kürt ve Musevilerden oluşmaktaydı.¹³² Bu alanda istihdam edilen yerel unsurların istihdamındaki oransal düşüklük, İngiltere'nin demiryollarında öncelikli olarak güvenlik odaklı stratejiye yöneldiğinin ve yerel unsurlara güvensizliğinin açık bir ifadesiydi.

İstihdam edilen demiryollarında askeri hedefler öncelikli olduğu için Dicle Nehri'ne yakın muntıkaya demiryolu hattı döşenmedi. Zamanla Irak'ın kuzeyinde kısmi denetim sağlayan İngilizler, 1920 yılından itibaren demiryollarını ticari amaçla kullanmak için alternatif yeni hatlar oluştururken, demiryollarının işletilmesi, bakım ve onarımı için ara eleman yetiştirmeye başlayacaklardı. Askeri hedefler doğrultusunda yapılan demiryollarının, ticari faaliyetlerde önemli rol oynayan Dicle Nehri yatağını takip etmemesi askeri faaliyetlerin yerini ekonomik faaliyetlerin alması neticesinde kaldırılacağına dair bir iddiyeydi.¹³³

Irak'ın kuzey batısına kadar demiryolu ağı kurulmasıyla, yeraltı zenginliklerinin işletilmesi, tahminası ve bölgesel güvenliğin sağlanması¹³⁴ hedefleniyordu. Demiryolu projesinin ilk aşamada stratejik hedefler ekonomik hedeflerden daha fazla gözetilmedi. Demiryolları boyunca belirli mesafelerle güçlü polis noktalarının oluşturulması sayesinde Kürtlerin denetiminin rahatlıkla sağlanabileceği öngörülmüyordu.¹³⁵ İngiltere'nin Kürtler ile iletişim kanallarını açık tutmasında, Kürt çorafyasının Dicle havzasına egemen olması ve Kürtlerin kayda değer bir nüfusa sahip olması etkiliydi.¹³⁶ İngiliz yetkililer Irak'ın kuzeyinde kurulacak bağımsız bir Kürt devleti fikrine ise pek olumlu bakmıyorlardı. Bu bakış açısı Irak'ta kurulabilecek bir devletin denetimini sağlamayacağı ve oluşturulabilecek

¹³¹ TNA. CO. 730/5, 27 August 1921, s. 379.

¹³² Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 223-224.

¹³³ TNA. CO. 730/5, 27 August 1921, s. 381.

¹³⁴ TNA. FO. 371/4193, Turkey A- No: 164430, Memorandum, 23 December 1919, s. 1-5.

¹³⁵ TNA. FO. 371/4193, 20 December 1918, s. 1-3.

¹³⁶ Erol Kuruba, *Bağlantıdan 1960'a Değinen Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu*, Ümit Yayıncılık, Ankara: 1997, s. 42.

olumsuzlukların Irak'ta ya ayan Kürtlere de örnek tekil edebileceği endişesinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle İngiltere açısından İran Kürtlerinin kontrolü, Kürtlerin milli duygularının bastırılması için de özel bir anlam taşıyordu.

Kut, Bağdat ve Musul arasında uzanan demiryolları, askeri ve ekonomik hedefler doğrultusunda petrol bulunan bölgeler göz önünde bulundurularak, 1920 yılında Musul'dan, Kerkük ve Erbil istikametine genişletilecekti. Aynı tarihte Revandüz ve Erbil arasındaki demiryolunun bitirilmesiyle İngilizlerin ticari faaliyetlerinde de büyük oranda artış sağlanması hedefleniyordu.¹³⁷ Demiryolunun genişletileceği alan Sykes-Picot Anlaşmasına göre Fransa'nın haklarına karşı açık bir tecavüzdü, ancak Fransız yönetimi İngiltere'nin askeri gücüne boyun eğerek sessizliğini korumak zorunda kalıyordu.¹³⁸

İngiltere'nin Irak politikası uzun vadeli ekonomik hedefler çerçevesinde oluşturulmuştu. Planların pratikte gerçekleştirilebilirlik kazanabilmesinin yolu, Irak'ta ya ayan etnik unsurlar ile iletişimi hayati derecede önemli kılıyordu. Araplara söz verilen bağımsızlık, İngiltere ve Fransa'nın ortak girişiyle kısmen hayata geçirilmişti. Arapların bağımsızlıktan etkilenen Kürt liderler de bağımsızlık isteklerini gerçekleştirebilmek umuduyla İngilizlerle iletişime geçmek için fırsat kolluyorlardı. İngiltere'nin işgal ettiği yerlerde halkın desteğini almadan yönetsel sorunlarının üstesinden gelebilmesi pek mümkün değildi. İngiliz işgal bölgesine Osmanlı Devleti'nden gelebilecek tehlikelerin önlenmesi, Kürt toplumunda toparlayıcı unsur olarak görülen Ağa, Seyh, Molla ve Seyyidler ile temas geçilmesiyle yeni bir sürece girecek ve bu süreç Osmanlı Devleti'nin Kürt siyasetine de yön verecekti.

1.4. Irak'ta İngiliz İşgal Kuvvetlerinin Konumu

İngiltere, Irak'ta bulunan Türk kuvvetlerinin Irak'ın kuzeyine sürülmesini hedefleyen harekât planını 1917'de netleştirmişti. Irak'ın kuzeyini işgal hazırlığında olan İngiltere, ulaşım ve lojistik ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmak suretiyle, Mardin ve Musul arasında kapsamlı bir inceleme yapmıştı. Yapılan çalışmalar neticesinde, Irak'ın kuzeyine İngiltere tarafından yapılacak askeri hareket için kullanabilecek alternatif yol güzergâhları

---

¹³⁷ TNA. CO. 730/5, 27 August 1921, s. 384.

¹³⁸ TNA. AIR. 20/513, Note On Revandüz, s. 180-181.

dahi, yıllar önce netle tirilmi ti.¹³⁹ F. R. Maunsel¹⁴⁰ tarafından geçmi te hazırlanmış rotalar, 1918'de Musul istikametine yapılması planlanan askeri harekât için kullanılabilir durumdaydı. Ayrıca, i gal güzergâhlarındaki su kaynaklarının niteli i ve yeterlili i, köprü durumu, harekâtın yapılabilece i mevsimler, Fırat ve Dicle Nehirlerinden yararlanma olanakları ve nehirlerin nerede derinle ti i ve sı la tı ı dahi, en ince ayrıntılarına kadar belirlenmi ti. Belirlenen rotalarda lojistik açıdan kar ıla ılabilecek temel zorluk, verimli ovaların varlı na kar ın ovalardaki üretimin yetersizli i olarak tespit edilmi ti.¹⁴¹

Aynı yıl içerisinde Irak'ı i gal için gelen ngiliz kuvvetleri; 8 ngiliz birli i, 32 Hindistan birli i olmak üzere toplam 40 askeri birlik ve 14.500 ngiliz askeri, 45.500 Hindistan askeri olmak üzere toplam 60.000 ki iden olu uyordu. ngiliz birliklerinin 1918 yılındaki ekonomik maliyeti ise 18.343.000 sterlin olarak belirlenmi ti.¹⁴² ngiliz birlikleri Basra ehrinden Ba dat'a kadar olan tren hattı boyunca sıralandı ı gibi, ana yollar üzerindeki yerle im alanlarında da ngiliz birlikleri konu landırılmı tı.

Irak'ta ngiliz i gal kuvvetlerinin sayısını, konumunu belirten herhangi özel bir çalı ma bulunmamakla birlikte, Londra ve Hindistan Bakanlı ı arasındaki resmi yazı malardan tespit edebildi imiz kadarıyla, ngiliz kuvvetlerinin Irak'taki yerle im noktaları a a ıda belirtildi i eklide sıralanmı tı:

- 1- Basra ehrinden Ba dat istikametine: Nasıriye, Samara, Divaniye, Küfe, Hilla, Ba dat.
- 2- Ba dat'tan kuzeydo u istikametine: Remadiye, Haditha, Ebu Kemal.
- 3- Ba dat'tan kuzey istikametine: Tikrit, Baiji, Kerkük, Sergat, Altınköprü, Baziyan. Erbil, Musul, Suvara, Duhok, Zaho.

¹³⁹ Musul'dan Nusaybin istikametine askerî harekât için 5 yol güzergâhı belirlenmi tir: 1- Cizre, Tigris, Zaho ve Musul ba lantısını sa layan göç yolları, 2- Cizre ve Zaho'dan Musul'a erzak temini için kullanılacak rota, 3- Nusaybin tren garından Musul'a direkt olarak gidebilecek rota, 4-Nusaybin'den, Hatra, Tikrit, Telafer, geçilmek üzere Musul istikametine giden rota. 5-Nusaybin, Resul-Ayn ve Tikrit güzergâhı (TNA. WO. 106/63, Routes from Ras-El-Ain, Nisibin S. E. towards The Tigris&Euprates, Report of Maunsel, 15 October 1919).

¹⁴⁰ Françis Richard Maunsel, 1897-1898 yılları arasında Van Konsolosu, 1901-1905 yıllarında stanbul ngiltere Büyükelçili i'nde askeri ate e olarak görev yapmı tur.

¹⁴¹ ngilizler, ilerleyen yıllarda tarımsal üretimin artırılmasını te vik ederek bu sorunun üstesinden geleceklerdi (TNA. WO. 106/63, Routes from Ras-El-Ain, 15 October 1919); Irak'ı i gal amacıyla, General Townshend komutasında Basra körfezi'nden hareket eden ngiliz kuvvetlerinin kar ıla tı ı en önemli zorluk ia enin sa lanamaması olmu tur. ngiliz askerlerinin 1916 yılında Osmanlı kuvvetleri tarafından Kut-ül Amare'de esir alınmasında ia e sorunu birinci derecede etkili olmu tur. Bu olumsuzlukla bir daha kar ıla mayı göze alamayan ngiliz temsilcili i harekât rotalarına alternatif rotalar olu turarak bu sorunun üstesinden gelmi tir (Taner Bilgin, "Birinci Dünya Harbinde Arap Co rafyasında Türk Askerleri 1914-1918" *Akademik Sosyal Ara tırmalar Dergisi*, S. 26, Mart 2016, s. 102-128).

¹⁴² TNA. WO. 106/63, Routes from Ras-El-Ain, 21 October 1919.

- 4- Ba dat'tan ran istikametine: Kuhde t, Kirman ah, Hamedan.
- 5- Hamedan'dan kuzey istikametine: Kazvin, Re t, Lahijan.
- 6- Basra ehrinden ba lamak üzere ran istikametine: Ahvaz.
- 7- Ahvaz'dan Ba dat istikametine: Amara, Kut-ül Amara.¹⁴³

Irak'taki İngiliz askeri birliklerinin askeri harekât planları büyük oranda merkez komutanlıkları tarafından belirlenip, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin emri doğrultusunda uygulanmıştır. Sağlık, meteoroloji, istihbarat, araç bakım onarım, fotoğrafçı, muhasebeci, lojistik hizmetleri, topograf ve arkeolog başta olmak üzere birçok uzman Irak'ın işgalinde Kraliyet Hava Kuvvetleri'ne bağlı olarak hizmet vermektedir.¹⁴⁴

İngiliz kuvvetlerinin konumu, Irak'ta İngiliz varlığının görülebilmesi açısından önemli olup, diğer önemli husus İngiliz kuvvetlerinin halk ile ilk iletişim esnasında kullandığı argümanlardır. Bu nedenle Kürtlerde yönetici sınıfın önemli unsurlarından dini kanaat önderlerinin önemine değinmemiz, İngilizlerle birlikte Ortadoğu'da kurulacak yeni düzenin kavranmasına yardımcı olacaktır.

1.5. Kürtlerde İlahî Dini-Siyasi Pozisyonu ve Kürt-İngiliz İlişkilerindeki Rolü

Her aletin özel bir İlahî vardır. Güya bu İlahîlerin ataları mübarek insanlardır. Bunlar Kürtlerde çok saygı gösterilen insanlar. Eğer birisinin evi İlahînin evine yakın ise Kürtler bu eve kötü niyetle yaklaşmazlar ve o evde hırsızlık yapamazlar. Eğer birisi hastalanır veya deli olursa onu İlahînin evine götürürler ve İlahîye hediye olarak koyun ile keçi sunarlar. Eğer hasta ölmeyip iyileşir ise İlahînin dervişi olup orada kalır...¹⁴⁵

17. yüzyıldaki İslami fetihlerden önce Kürtlerin dili ve yazısı hakkında günümüzde pek bir şey bilinmiyor. İslamiyetin yayılmasıyla birlikte, Kürtlerin büyük çoğunluğu Müslüman olurken, aletin sisteminin dışı kapalı güçlü savunma mekanizması, Kürtlerin Arap gelenek

¹⁴³ TNA. MPK. 1/292 No:75, Map of Eastern Turkey in Asia Syria and Western Persia.

¹⁴⁴ Araç, uçak sayısı ve subay sayıları ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır ve Irak'ta İngiliz kuvvetlerinin ayrıntılı bir raporu hazırlanmıştır (TNA. AIR 23/471, Vol: L1, Diary of the Royal Air Force Iraq Command, 1921-1924; İngiliz Kuvvetlerinin konumu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ek-6).

¹⁴⁵ Mella Mahmud Beyazidi, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Peri Yayınları, İstanbul: 1998, s. 55; Ortadoğu'nun bütün bölgelerinde ve tüm mezheplerde İlahîler, seyyidler ve mollalar vardır. Seyyidler bir tarikata girerler ve zamanla İlahî olurlar. İlahî olamayan Seyyidler ise Kürtler arasında "Seccade İlahî" olarak adlandırılırlar (Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak'ta Seyahat ve Keşif 1919-1925*, s. 93); Van ve Hakkari'de seccade İlahî denilen bir unvanın günümüzde hala devam edip etmediğini çok araştırdım ama böyle bir unvana sahip bir kişiyle karşılaşamadım. Bitlis, Siirt, Mardin ve Adıyaman'da ise "İlahî-i Bermal" olarak adlandırılan seccade İlahîleri geleneksel varlığını devam ettirmektedir.

ve göreneklerinin tesirinden korunmasını sağladı. Allah'ın ilahi mesajını yollamak için Kutsal kitap Kuran-ı Kerim'de Arap dilini seçti i dü üncesi Kürtlerde de hakim anlayı tı. Kuran'ın tercümesinin yapılmaması birçok kültürde oldu u gibi, Kürtlerde de Kuran'ı yorumlayacak bir sınıfın yaygınlaşmasına ortam hazırladı. Arapça yazıp okuyabilen ve toplumun uhrevi ihtiyacından dolayı ortaya çıkan bu yeni sınıf, molla (*mele*) olarak adlandırılıyordu.¹⁴⁶ ilerleyen yıllarda, Mollalar halkla iç içe olmanın sağladığı avantajın tesiriyle, a İret içi ilişkilerde önemli bir konumu i gal etmeye başlayacaklardı. Mollalar arasındaki seçkin sınıfın lideri konumundaki İeyhler ise, yüzyıllarca devam edecek süreçte a İret sisteminin ayrılmaz bir unsuru haline gelerek, a İretleri denetleyebilecek gücü elde edebileceklerdi. Bu durum a İret ve merkezi otorite arasındaki ilişkiler a İna yeni figürlerin rol almasında etkili olacaktı.

Osmanlı Kürdistanı'nda emirliklerin kaldırılmasıyla oluşan otorite boşluğu, I. Dünya Savaşı öncesinde a İretler arası mücadelelerin artmasına neden oldu tu. 20. yüzyılın ilk çeyreinde Kürt İeyhleri halk tarafından kendilerine biçilen dini değer çerçevesinde tüm a İretlerle iletişim halindeydi.¹⁴⁷ Bu süreçte Osmanlı Devleti'nin doğu eyaletlerine atanan valiler, a İretler arası mücadelelerde arabuluculuk yapmakta yetersiz kalıyorlardı. Valilerin etkisiz konumlarını bir fırsat olarak değerlendiren İeyh, molla ve seyyidler, dini statülerinin etkisiyle, birbirine düşman a İretler arasında barışın sağlanmasını organize edebilecek yetkinliği elde etmeyi başarmışlardı.¹⁴⁸ Özetle, yönetsel otorite boşluğu dini vasıfları olan kişilerin, a İretler arasında yaşanan hadiselerde hakemlik rolü üstlenmelerinin avantajıyla a İretler üstü bir otorite haline gelmesinde etkili oldu tu.

Özellikle 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin doğu vilayetlerindeki idari denetimin zayıflamasıyla birlikte, gerek Hristiyan unsurlarla yaşanan çatışmalar gerekse a İretler arası mücadeleler, asayişsizlik ortamının artmasına neden oldu tu. Bu ortamda a İretin

¹⁴⁶ Amir Hassanpour, *Kürdistan'da Milliyetçilik ve Dil 1918-1985*, çev. brahim Bingöl, Avesta Yayınları, İstanbul:2005, s. 120.

¹⁴⁷ Kürtlerde İeyh bir a İretin lideri, aşırı anlamını taşımaz. İeyhlik aile kökeni kutsal kabul edilen bir kişiden alınan veya dindar yaşamından dolayı bir kişiye saygı duyulması sonucu kazanılan dini bir unvandır. Seyyid ise peygamber soyundan gelenlere verilen bir unvandır ve İeyh ile hemen hemen aynı statüdedir. ilerleyen zamanda İeyhlerin ismi ön plana çıkmaya başlayınca, seyyidlik atadan geçen bir unvan olmasına karşın yer yer seyyidler de İeyh olarak adlandırılmı tı. Molla ise imamlık yapan kişiyi demektir ve Kürtçe "mele" olarak adlandırılır (W.R. Hay, *Kürdistan'da ki Yıl 1918-1920*, s. 48).

¹⁴⁸ Türkiye Cumhuriyeti Devleti kurulduktan sonra da Kürt isyanlarının bağında dini önderlerin bulunması bu durum ile doğrudan ilişkilidir. İeyh, Kürtlerde halkın saygı duyduğu kutsal bir kişiyi, tarikatların önderiydi. Bazen bu bağlilik tapınmaya kadar gidebilir ve İeyh kendisini tanrının bir gölgesi olarak tanımlayabilirdi. Bu güç İeyhlerin a İretler arasındaki anlaşmazlıkları çözmesinde ve gücünü artırmasında önemli bir faktördü (Bruinessen, *A a İeyh Devleti*, s. 310-311).

üyesi olmak dahi bireylerin can ve mal güvenli i sorununu a ması açısından yetersiz hale gelmi ti. eyhler ise dini otoriteleri sayesinde, a iretler arası birli i tesis ederek a iret bünyesindeki bireylerin güvenlik problemini a masına katkı sunmaktaydı. Böylelikle a iretlere mensup bireyler eyhlerin gücü nispetinde ayakta kalırken, bu durum eyhlerin dini statülerini siyasi çıkarları do rultusunda ekillendirmesine olanak tanıyordu. eyhlerin siyasi statüsü devlet otoritesine zıt kutupta olmasına kar ın, halifenin gücüyle do ru orantılı olarak geli me gösteriyordu. Ayrıca, Avrupalı devletlerin Kürt nüfusunun yo un oldu u yerlerde, Hristiyan unsurlara verdikleri siyasi deste in toplum üzerindeki negatif etkileri de, eyhlerin faaliyetlerinin Osmanlı Devleti ile ortak çıkara hizmet etmesinde etkili oluyordu.

Özellikle Hristiyan unsurların Kürtlere boyun e direce i dü üncesi, Kürt eyhlerinin Avrupalı devletlere bakı açısını olumsuz yönde tetiklerken, bu dü ünce yapısı bir bakıma Osmanlı Devleti'nin i ine geliyordu. Olu an artlar, Kürtlerin büyük ço unlu unun ümmetçilik anlayı ına ba lı kalmasını sa lıyordu. Bu nedenle stanbul ve Ankara hükümetleri, Kürtlerle ileti im sürecinde Kürtlere Müslüman temelinde yakla ımda bulunarak, siyasi ili kilerde Kürt ve Türk Milleti kelimelerini kullanmamaya özen göstermekteydi.

ngiliz General Richard Maunsel, 1917 yılında Gayda Tekkesine¹⁴⁹ yaptı ı ziyaret sonrasında, tekkedeki eyhleri ileri derecede kutsal dini figürler olarak tanımladı. Maunsel'in, tekkeye yapaca ı ziyaret esnasında, eyhin evine yakla ık 400 metre uzaklıktayken eyhe bir saygı ifadesi olarak atından indirilmesi, eyhlerin kutsallı ının belki de en çarpıcı örne iydi. eyhin evine giren Maunsel, Cizre ve civar yerle im merkezlerinden birçok a iret beyinin de orada oldu unu görmü ve Hizan'daki Gayda Tekkesi'nin Kürtler için önemli bir dini merkez oldu unu kavramı tı. Aynı dönemde Maunsel tarafından ziyaret edilen bir di er önemli dini merkez ise Siirt'te bulunan ve “ eyhler ehri” olarak anılan Tillo Kasabası'ydı. Buradaki eyhler de dini kutsallıklarını siyasi yönetici vasıflarıyla peki tirerek halk üzerindeki denetim görevini sürdürmekteydi. eyhlerin halk üzerindeki etkisini gözlemleyen Maunsel, ngiliz görevlilere, Kürtleri yönlendirebilecek en önemli güçlerin tepe noktasındaki olan dini kanaat önderleriyle

---

¹⁴⁹ Bitlis'e ba lı Hizan nahiyesinin 5-6 km kadar güneyinde bulunan Gayda Tekkesi günümüzde de çok fazla ziyaretçi alan dini bir merkez olup ziyarete gidenlerin önemli bir ço unlu u tarafından tekke içerisinde adaklık kurban kesilmektedir.

ileti ime geçmeleri tavsiyesinde bulunuyordu.¹⁵⁰ Bu süreçte halkın hükümetin ne oldu unu dahi anlamlandıramamı olmasın Yarbay zzzettin'in (General zzzettin Çalı lar) 1917 tarihli notlarına da yansıdı tı. O, bölgeyi henüz fethedilememi yerler olarak de erlendirirken, bölgede yeni bir askeri düzen kurulabilecek potansiyelin oldu unu, fakat halkın a iret reislerine ve eyhlere itaati nedeniyle, bu sınıflardan devlete yakın ki iler in aracı olarak kullanılmasının gereklili i izah ediyordu.¹⁵¹

Kürtlerin ya adı ı vilayetlerde görev yapan Osmanlı valileri, klasik bir yöntem olarak, bir a iretin çok güç elde etmesi durumunda, er ya da geç bir a ayı di erine kar ı destekleyip onu güçlendirerek denetimden çıkan a iretin gücünü bastırıyorlardı. Ancak bu takti in eyhlere kar ı uygulanması pek mümkün olmayacaktı. Bunun en önemli nedeni eyhlerin Kürtler tarafından, kar ı çıkılamayacak kadar kutsal bir figür olarak tanımlanmasıydı.¹⁵² Normal artlarda Kürtler açısından eyhler sadece dini kutsallıkları ölçüsünde de er görüyorlardı. Ancak Osmanlı Devleti'nin da ılma sürecinde olu an siyasi bo luk eyhlerin politik nüfuz sahibi olmalarında etkili olmu , halife dahi eyhlerin siyasi gücünün yükselmesini dizginleyebilecek yeni bir strateji geli tirememi ti.

20. yüzyılın ilk çeyre inde Kürt eyhlerinin statüsel yükseli i, a iretin gücünü kontrol eden a iret a alarını da kaygılandırdı. A iret a aları eyhlerin kendi statülerinin önünde yer almasını engellemek adına, kızlarını eyhlerle evlendirme veya eyhin kızıyla evlenerek onun manevi gücüne ortak olma yöntemini denediler. Böylelikle a alar, kar ılarına çıkabilecek bir güce kar ı eyhler ile ittifak zeminini akrabalık ba ıyla güçlendirirken eyhlerin kontrolden çıkmasını da kısmen engellemeyi ba aracaklardı.

Osmanlı Devleti'nin 1857 yılında çıkarttı ı “Arazi Nizamnamesi” eyhlerin ve a aların gücüne güç katmı tı. Toprak reformundan, topra ı i leyen köylü sınıfından ziyade a alar ve eyhler faydalanmı lardı. Kürtler üzerinde egemen sınıf, tapu memurlarının gittikleri yerlerde ilk ileti im kurdukları ki iler olmu ve rü vet çarkının i lemesiyle birlikte toprakları kendi özel mülkleri yapmayı ba armı tı. Göçebeleri yerle ik hayata alı tırma amacını ta ıyan nizamname, a aların toprak a ası olmasına neden olurken, topra ı i leyen köylü sınıfının devletin topra ı üzerindeki geçmi teki geleneksel haklarından da mahrum

¹⁵⁰ TNA. WO. 106/63, Possibility the 30.000 Turkish Desertes in Kihazn, 29 December 1919.

¹⁵¹ Andrew Mango, “Atatürk ve Kürtler”, çev. Hilal Bıçak, *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C.1, S.4, Aydın: 2014, s.16-32.

¹⁵² TNA. WO. 106/63, 29 December 1919.

olmasına sebep oldu.¹⁵³ Süleymaniye’de toprak reformu, Kadiri eyhi olarak da tanınan Berzenci ailesinin bölgenin en zengin ailesi haline gelmesiyle sonuçlandı. Böylelikle Berzenci A ıretı’ne ba lı Kadiri eyhlerinin siyasi gücüne, muazzam bir ekonomik güç eklenmi oldu.¹⁵⁴ lerleyen yıllarda eyhlerin güçlenmesinden rahatsız olan Zibari ve Barzani a aları, eyhleri kendilerine rakip olarak görmeye ba layacaklar ve bu nedenle iç çatı malar kaçınılmaz olacaktı. Barzan ve Zibari a ıretleri arasında gelecekte ya anacak çatı maların ve 1919’da Irak Kürdistanı’nda ya anacak Bahdinan isyanının temelinde ekonomik ve siyasi gücü elde etmek u runa sürdürülen çıkar çatı ması etkin rol oynayacaktı.¹⁵⁵

Irak’ta ekonomik çıkarları olan ngilizler, Osmanlı Devleti ve ran’da Kürt milliyetçili ini te vik amaçlı olarak milliyetçilik faaliyetlerine açık destek sunuyorlardı. ngiltere’nin çabalarına kar ın, I. Dünya Sava ı sırasında Kürtlerin ya adı ı co rafyada, üst kimlik olarak birle tirici bir harç vazifesi gören Müslüman milleti kimli i, etnik milliyetçilikten daha baskın bir durumdaydı. Bu durumu sa lıklı olarak analiz eden ngilizler, Kürtlerle sa lıklı ileti im kurabilmek adına, öncelikli olarak dini kanaat önderleriyle ileti im kurmayı ve onları etnik milliyetçilik do rultusunda yönlendirmeyi deneyeceklerdi.

Kürt milliyetçili i sadece etnik kökene ba lı bir anlayı do rultusunda ekillenmedi i gibi sadece dini de erler çerçevesinde de ekillenmiyordu. XX. yüzyılın ilk çeyre indeki Kürt milliyetçili i ümmetçilik çizgisine paralel, Ermeni milliyetçili i ve Jön Türk hareketine bir tepki olarak geli imini sürdürmekteydi. II. Abdülhamid döneminde Jön Türk hareketinin ortak noktası II. Abdülhamid rejiminden duyulan ortak ho nutsuzluktu. II. Abdülhamid yönetiminden sonraki süreçte Jön Türkler ve Kürt milliyetçileri arasındaki fikir ayrılı ı, ortak çıkarlar do rultusunda hareket edilebilecek bir uzla ma zemini olu turamamalarından¹⁵⁶ kaynaklanmaktaydı. Osmanlı kavramının zayıflaması ve yerine Türk ve Turan kavramlarının daha sık kullanılmaya ba lamasıyla birlikte Kürt ileri

---

¹⁵³ Balcı, *Osmanlının Do u Siyaseti*, s. 65.

¹⁵⁴ Martin Van Bruinessen, *A a eyh Devlet*, s. 346-348; Bu a amada dikkat edilmesi gereken durum, eyhlerin gücü ya am süreleriyle sınırlı olmasına kar ın, (yer yer babadan o ula geçen eyhlik sistemi de mevcuttur) a aların çocuklarının babalarından aldıkları yönetim mirasını sürekli olarak devam ettirmeleridir. eyhle akrabalık ili kisi kurmu bir a anın o lu olmak ilerleyen zaman içerisinde hem a anın hem eyhin gücünün ortak paydada birle tirilmesiyle e anlamlıdır.

¹⁵⁵ TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, s. 192-193.

¹⁵⁶ M. ükrü Hanio lu, “Jön Türkler”, *slam Ara tırmaları Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, stanbul: 2001, C. 23, s. 584-587.

gelenlerinin bir kısmı kendi kimliklerini yeniden tanımlamaya başlayacaklardı.¹⁵⁷ Tabiki bu tanımlama süreci, Kürt a iletlerin ço unlu u tarafından benimsenmiyordu. Kendisini slam devletinin tebaası olarak tanımlayan ve belirsizlik sürecinin sona ermesiye mevcut statülerinden de olmak istemeyen a ilet a aları, Kürt kimli inin yeniden tanımlanma sürecinde tarafsız bir konumda bulunmaya özen gösteriyorlardı.

I. Dünya Sava ı sonucunda Osmanlı Devleti'nin yenilmesi, dengeleri Osmanlı Devleti aleyhine de i tirince bu durum Kürt milli kimli inin yeniden tanımlanma sürecine ivme kazandıracaktı. Zamanla kendini Kürtlerin lideri olarak tanımlayan a ilet a aları ve eyhlerin sayısının artı göstermesi de, bu sürecin do al bir sonucuydu. 1918'de sava ın bitmesiyle birlikte, Kürt milli kimli inin Kürtler tarafından benimsenmesi u runda yapılan faaliyetler geçmi e nazaran etki alanını geni leterek kayda de er bir geli me gösterecekti. Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Sava ı'nda yenilmesi ve ran'da siyasi istikrarsızlıkların devam etmesi, ngilizlerin sömürge alanlarını geni letme çalı malarına hız kazandıracaktı. Bu ba lamda, petrol sahasının kalbinde yer alan Kürtlerin gelece i, Kürtlerin tarafını netle tirme zorluklarının tesiriyle, bölgede egemen güçlerin planladı ı do rultuda ekillenmeye devam edecekti.

1.6. ngilizlerin Kürt Asker Kaçaklarından istifade Etme Çabaları

Osmanlı Devleti'nin merkezi otoriteyi güçlendirme amacıyla yaptı ı reformalar, a ilet a alarının halk üzerindeki denetimi kaybetme korkusuna neden oluyor ve a aların denetimindeki halk, Osmanlı devletine asker ve vergi vermeyi reddediyordu. Bu ve benzeri nedenlerle, stanbul ve Dersim arasında ya anan sıkıntılar 19. yüzyılın ortalarından itibaren artmaya devam etmi , 19. yüzyılın sonuna kadar yapılan tüm müdahalele ve müzakerelere ra men gözle görülür bir uzla ma zemini olu turulamamı tı.¹⁵⁸

ngiliz yetkililer, 1917'de i gal sınırlarını Dersim'e kadar geni leten Rusya'nın askeri faaliyetleri ve bölgede ya ayan Kürt a iletlerin¹⁵⁹ genel durumuna yönelik gerekli ara tırmaları yapmı lardı.¹⁶⁰ Irak'ı i gale hazırlanan ngiltere açısından en hayati konu,

¹⁵⁷ Kadri Yıldırım, *Muhammed Emin Zeki Bey*, maj Matbaacılık, stanbul: 2013, s. 8.

¹⁵⁸ Jandarma Genel Komutanlı ı, *Dersim Raporu* 3. Baskı, Kaynak Yayınları, stanbul: 2000, s. 109.

¹⁵⁹ TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim District, Report of Maunsel, 15 August 1917; Dersim Bölgesi, Erzincan'ın güneyinden Do u'da Ki ı ve Batı'da Kemah'a kadar uzanan alanı ifade etmektedir.

¹⁶⁰ TNA. FO. 371/4191, No: 91479, From C.L. Wolley To G.H. Aleppo, 20 May 1919.

İngilizler, 1917 yılı boyunca ve fırsat buldukça, Bitlis'te bulunan Türk müfreze birliklerine baskınlar düzenlemekle birlikte,¹⁶² yerleşim alanlarını savunmak amacıyla Rus işgaline karşı da direniş geçmişlerdi. Bu bir bakıma Osmanlı Devleti adına farklı cephelerde mücadele etmek istemeyen Kürtlerin, kendi yaşam alanlarını Ermenilere karşı savunma ihtiyacından ileri geliyordu. Osmanlı Devleti ise Ruslara karşı Kürtler ile ittifak yapmak için onları ikna etme gayretindeydi. İngilizlerin gözlemlerine göre, asker kaçakları Kürtler arasında Osmanlı Devleti için savaşma eğilimi zayıftı ve ayrıca Rusların ciddi bir tehdit ile karşılaşacak Kürt birliklerinin kısa sürede dağılma ihtimali çok yüksekti. Bu ihtimalin gerçekleşmesi ve Rus kuvvetlerinin Irak'a kadar ilerlemesi durumunda, Irak'ın kuzeyini işgal hazırlanan İngilizler açısından ciddi bir risk oluşturabilirdi. Asker kaçakları Kürtlerin Türk kuvvetleri ile ittifak yaparak Pülümür'ü ele geçirmeleri durumunda ise, Ruslar buldukları mevkidenden daha kuzeye sürülebilirlerdi. Ancak bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda ise, Osmanlı Devleti bölgede egemenliğini pekiştireceğinden, İngiltere'nin Irak'ı işgal planları çok ciddi zarar görebilirdi.¹⁶³

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, büyük çoğunluğu Kürtlerden oluşan firari askerler¹⁶¹ Bitlis'in doğusunda yer alan ve doğal bir sınırla özellikle Taşyan Hizan'da toplanmışlardı. Bu nedenle Bitlis ve civarı muhalif Kürt hareketinin önemli bir merkezi haline gelmişti. Bu firari askerler 1917 yılı boyunca ve fırsat buldukça, Bitlis'te bulunan Türk müfreze birliklerine baskınlar düzenlemekle birlikte,¹⁶² yerleşim alanlarını savunmak amacıyla Rus işgaline karşı da direniş geçmişlerdi. Bu bir bakıma Osmanlı Devleti adına farklı cephelerde mücadele etmek istemeyen Kürtlerin, kendi yaşam alanlarını Ermenilere karşı savunma ihtiyacından ileri geliyordu. Osmanlı Devleti ise Ruslara karşı Kürtler ile ittifak yapmak için onları ikna etme gayretindeydi. İngilizlerin gözlemlerine göre, asker kaçakları Kürtler arasında Osmanlı Devleti için savaşma eğilimi zayıftı ve ayrıca Rusların ciddi bir tehdit ile karşılaşacak Kürt birliklerinin kısa sürede dağılma ihtimali çok yüksekti. Bu ihtimalin gerçekleşmesi ve Rus kuvvetlerinin Irak'a kadar ilerlemesi durumunda, Irak'ın kuzeyini işgal hazırlanan İngilizler açısından ciddi bir risk oluşturabilirdi. Asker kaçakları Kürtlerin Türk kuvvetleri ile ittifak yaparak Pülümür'ü ele geçirmeleri durumunda ise, Ruslar buldukları mevkidenden daha kuzeye sürülebilirlerdi. Ancak bu ihtimalin gerçekleşmesi durumunda ise, Osmanlı Devleti bölgede egemenliğini pekiştireceğinden, İngiltere'nin Irak'ı işgal planları çok ciddi zarar görebilirdi.¹⁶³

Oluşan durum karşısında İngilizlerin planı, Kürtleri Ruslara karşı kıstırırken, aynı zamanda onların Osmanlı Devleti'yle ittifak yapmalarını da önlemeye yönelik olacaktı. Kısa vadede İngilizleri oldukça rahatlatarak Kürt özerkliğini planlamasının devreye sokulması, Irak'ın kuzeyinde Osmanlı ve Rus kuvvetlerinin İngiliz kuvvetlerine saldırı ihtimalini zayıflatacaktı. Böylece Kürtlerin zihinlerinde İngilizlerin kendilerinin yanında olduğunu hissiyatı oluşacak ve bu durum Osmanlı Devleti ile ittifak hususunda Kürtlerin farklı hiziplere çekilmesinde etkili olacaktı.

¹⁶¹ 1877-1878 Osmanlı Rus Harbi'nde Kafkasya Cephesi Komutanı sıfatıyla görev yapan Gazi Muhtar Ahmet Paşa da, savaş esnasında Kürt ariyetlerin kendisine destek vermediğinden sıklıkla bahsetmektedir (Gazi Muhtar Ahmet Paşa, *Sergüze t-i Hayatının Cild-i Sanisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul: 1996).

¹⁶² TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim, 29 Kasım 1919.

¹⁶³ TNA. WO. 106/63, 15 August 1917.

ngiltere, Irak'ı i gal planının destekleyici bir unsuru olarak, asker kaçaklarından da istifade etmek niyetindeydi. A iretleri da ılmı durumda olan asker kaçakları a a tahakkümünden çıkmakla birlikte, kısmen dini liderlerin denetimine tabi olmu lardı. Bu nedenle asker kaçaklarının ngilizler ile olası ittifakı ise dini liderlerinin inisiyatifindeydi. Fırsatı kaçırmak istemeyen ngiliz yetkililer, Irak'ı i gal sırasında kar ılaabilecekleri zorlukların üstesinden gelebilmek amacıyla, önde gelen Kürt a iret a alarının yanı sıra eyhlerle de temas kuracaklardı.

1917 yılında ngiltere'nin Irak'ı i gali gündeme gelince, bölge hakkında ciddi ara tırmaları olan Richard Maunsel tarafından hazırlanan raporlar ngiliz subaylar tarafından tekrar güncellendi ve daha ayrıntılı hale getirildi.¹⁶⁴ Eldeki verilere göre, Dersim ve Hizan arasındaki Kürt asker kaçaklarından olu an birliklerin sayısı ortalama olarak 30.000 civarındaydı.¹⁶⁵ Bu da nık birliklerin yer yer Ruslara kar ı dü manca bir tutum sergiliyor olmasını fırsat bilen Osmanlı Devleti, bu durumun sa ladı ı avantajı fırsata çevirerek onları tekrar kazanma gayretindeydi.¹⁶⁶ Bu ihtimale engel olmak isteyen ngilizler, öncelikli olarak Dersim ve çevresindeki Kürt a iretlerini sınıflandırarak, Osmanlı denetiminde olanlar, Osmanlı denetiminde olamayanlar ve yararlanılabilecek a iretler olmak üzere üç gruba ayırdılar.¹⁶⁷ Daha sonra, geçmi te bölgeye yaptıkları ziyaretler neticesinde ve Kürt eyhlerinin siyasi pozisyonu hakkında edindikleri önemli bilgiler do rultusunda dini kanaat önderleriyle ve köklü Kürt aileleriyle ileti ime geçtiler. Köklü bir geçmi e sahip olan bir Kürt ailesi olmalarının yanı sıra, Hizan'daki Osmanlı kar ıtı hareketi yönlendirebilecekleri dü üncesi, ngilizlerin Bedirhanlara yana masında önemli

¹⁶⁴ TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim, 29 December 1919.

¹⁶⁵ TNA. WO. 106/63 Operations n The Dersim; Osmanlı-Rus Harbi devam ederken ordudan firar eden Kürtlere rastlamak mümkündür. eyh Ubeydullah'ın komuta etti i Beyazıd ku atmasında, Osmanlı ordusundan firar eden Kürtlerin sayısı 1.500 civarındaydı. Kafkas Cephesi'ndeki çatı maları inceleyen ngiliz komutan Norman, Kürtlerin sava taki pasif davranı larının Osmanlı Devleti'nin durumunu olumsuz etkiledi ini belirtiyordu (Celile Celil, *eyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 43).

¹⁶⁶ TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim, 29 November 1919; ayrıca Kürtler ve Ruslar arasında yapılan yazı malara göre, Rusya'nın Kürtlerin koruyucusu olması iste i de açıkça dile getirilmektedir (BOA, DH, SYS, 24/2-4, Ek. 73-75).

¹⁶⁷ TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim, 15 August 1917; bu a iretler u ekinde sınıflandırılmı tı: 1-Do rudan hükümet kontrolünde olan a iretler: 13 köye sahip Mansur A a'nın denetiminde olan Maksut U a ı A ireti ve 15 köye sahip olan Mahmut A a kontrolündeki Topuz U a ı A ireti olarak belirlenmi ti. Bundan ba ka 6 köye sahip Zeynel U a ı, Beyt U a ı A iretleri de devlete yakın olarak gözlemlenmi ti. 2- Denetime tabi olmayan a iretler: Hozat kazasındaki 16 köyün sahibi Karabuz a iretinin A ası Gençzade, Hozat'taki 12 köyün sahibi Salman A a, Masla Deresi civarının hâkimi Alırza Bey'in gurubu, önemli bir Kürt efi olarak görülen Bitlis Bölgesi'nden Musa Bey, Mu ovasının en do usunda bulunan Çukur Kürtlerinin lideri Ali Bey'di. 3- Kazanılması gereken a iret ise Dreiy Bey'in gurubu olarak belirtilmekteydi. Bu gurup Arap veya Kürt kar ımı bir yapı ihtiva ediyordu. Arap ve Kürtlerin karakterlerinin birbiriyle uyumlu olmaması nedeniyle sa lam bir askeri yapı olu turamamı lardı. Maunsel belirli bir miktar para kar ılı nda bu a iretle ileti im kurulursa ngiltere'ye taraftar olabileceklerini belirtiyordu (TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim, 15 August 1917).

rol oynadı. Bedirhan Bey'in Kürtçülük faaliyetlerindeki etkin rolü ve aile efradının da Kürt kimli inin geli imi adına faaliyetleri sürdürüyor olması bu seçimde hissedilir derecede etkili oldu.¹⁶⁸ Hizan ve Botan arasında halkı etkileyebilecek ba ka aileler de vardı ama halk üzerinde Bedirhanlar kadar etkili bir nüfuza sahip de illerdi. ngilizlerin Bedirhanların nüfuzundan yararlanmakta daha istekli olmaları, onların Hakkari'den stanbul'a kadar hemen her bölgede ya ayan Kürtlerle temas halinde olmalarından kaynaklanıyordu.

Botan ve Bitlis istikametinde uzanan ve devlet denetiminden izole durumdaki da lık alan asker kaçaklarının yanı sıra, göçebe Kürt a iretlerin de sürekli u rak yeri ydi. ngiliz yetkililer, asker kaçakları ile birlikte göçebe a iretlerden yararlanmanın yollarını da ara tırdılar. ngilizlerin yaptıkları ara tırmaya göre yaylalar Kürt a iretler arasında payla ılmı durumdaydı ve a iretlerin hangi dönemde hangi yaylaya göç ettikleri belliydi. Göçebe Kürtlerin yaylalardan dönü vakti, her yıl oldu u gibi Ekim ayında ba lıyordu. Ertu i Konfederasyonu'na ba lı a iretler ilkbahar ve yaz mevsiminde Botan, Habur, Fara in, Tuji, Nebimar yaylalarındayken Miran Konfederasyonu'na ba lı a iretler ise daha kuzeydeki yaylalarda konaklıyorlardı. K1 yakla ınca, bu a iretler Cizre'ye, Habur ve Dicle Nehirleri boylarındaki evlerine evlerine geri dönüyorlardı. ngilizlerin a iretlerin mevsimsel göç istikametlerini dikkate alarak yaptıkları plana göre, Osmanlı Devleti Bitlis ve Dersim civarındaki muhalif Kürtleri denetime almak için harekete geçerse, yaylalardan dönen Kürtler yurtsuz kalacaklarından, Siirt'ten geçerek Diyarbakır'a do ru göç etmek zorunda kalacaklardı. Göçebe a iretlerin, Diyarbakır'a yönelmeleri durumunda Osmanlı Devleti göçü engellemek isteyece inden, Kürtlerin ngilizlerle ittifaka sıcak bakabilece i dü ünülüyordu. Bu a iretlerin Botan'dan güney istikametine göç etmeleri durumunda ise, Osmanlı Devleti'nin Nusaybin'deki askeri birliklerine baskın planlayan ngilizlerin Kürtlerle ittifak yapmaları sa lanacaktı.¹⁶⁹ Bu planların hayata geçirilmesiyle birlikte göçebe Kürtler etkisiz bir konuma itilecek ve ngilizlerin Musul'u i gali sırasında ya anabilecek olumsuzluklar minimum seviyeye indirilecekti.

---

¹⁶⁸ ATASE, Kl.1488-32-3-15; 1843'te Hizan'ın güneyinde bulunan Botan'da ayaklanan Bedirhan Bey'in akrabası Abdülrezzak Bedirhan, Türk kontrolünün zayıf oldu u bölgelerde Kürt milliyetçili inin ilerlemesi yönünde faaliyetlerde bulunuyordu. Sava ortamında olu an artlar, a iret üstü yönetim örgütlenmelerini yok etmi ti. Muhtemelen Osmanlı Devleti de bu tür örgütlenmelere izin vermemi ti. Bedirhan Bey'in isyanından sonra, Türkler Kürt milliyetçili i ba lamında örgütlenmeleri sürekli olarak engellenmi ti (TNA. WO. 106/63); Ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. (Ahmet Kardam, *Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki Son 40 Günü*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2013).

¹⁶⁹ TNA. WO. 106/63, Operations n The Dersim, 29 November 1919.

ngiliz görevliler Kürtlerle temas halindeydi ancak Londra Kürtlerin a iretler arası çeki melerinden kaynaklı sorunları aarak ciddi bir Kürtçülük hareketi olu turabileceklerine ihtimal dahi vermiyordu. Osmanlı'nın do u vilayetlerinden aldıkları bilgileri Londra Sava Bakanlı ı'na gönderen büyükelçiler ise Kürtçülük hareketinin potansiyelinin bulundu u ve sürekli geli im içerisinde oldu u hususunda ısrarcıydı. Kürt milliyetçisi liderler devletle me sürecine destek için ngiliz konsoloslara ba vuru yapınca konsolosların ısrarına ra men Londra, Kürt milliyetçili inin henüz yeterince olgunla madı ı gerekçesini öne sürerek bu iste i geri çevirecekti.¹⁷⁰

1.7. Irak'ta ngiliz Siyasi Temsilciliklerinin Kurulması ve Kürtlerle İletim Sürecinin Ba laması

ngilizler ve Kürtler arasındaki ikili İli kilerin geli tirilmesine yönelik ilk adımlar, Mondros Mütarekesi'nden önce, 1917'de atılmı tı. İlk İletim süreci ara tırmaya odaklı yürütüldü ünden,¹⁷¹ Kürtlerle sa lıklı bir diyalog süreci ba latılamamı tı. 1918 yılının ilk aylarında düzenlenen askeri operasyonlarla, Osmanlı ordusu üzerindeki baskıyı yo unla tıran ngilizler, önce Hanikin'i ve hemen sonrasında Kifri'yi i gal ettiler.¹⁷² Hızlı bir ilerleyi le Tuz ve Kerkük'ü de i gal eden ngiliz ordusu, 1918 Mayıs'ında Güney Kürdistan olarak tanımladı ı Kürt co rafyasına ayak basmı tı.¹⁷³ Kerkük, Tuz ve Kirmati'nin alınması, ngiliz basınında Musul'un i gal edilece inin önemli bir i areti olarak de erlendiriliyor ve *The Times* bu geli meyi Musul yolunda kazanılan zafer ba lı ıyla gündeme ta ıyordu.¹⁷⁴

gal edilen yerlerde öncelikli olarak askeri açıdan güçlenmeyi tercih eden ngilizler, buna ek olarak siyasi temsilcilikler açıp yönetim probleminin üstesinden gelme gayretindediler.¹⁷⁵ 1917 ve öncesinde Kürt bölgeleri ve Kürtler hakkında gerekli bilgi

¹⁷⁰ Öke, *ngiltere'nin Güneydo u Anadolu Siyaseti*, s. 15.

¹⁷¹ TNA. FO. 608/95, Mezopotamia British Relations with Kürdistan, Political Department India Office, 27 A ustos 1919, s. 323; ngilizler Kürtlerle ilk siyasi İli kileri 1917'de kurabilmi lerd. Sava sonrası yapılan yazı malar ise ngiltere'nin stabil bir Kürt siyasetinin olmadı ını göstermektedir (Mesut Ye en, *ngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2011, s. 15).

¹⁷² TNA. FO. 608/95, s. 324; ngilizler i gal öncesinde Hanikin'de aktif faaliyet göstermi ler, 1917 Aralık ayında siyasi temsilciliklerini açarak Kürt a iretlerin denetim probleminin üstesinden gelmek için faaliyet göstermi lerd. ngiliz faaliyetlerinin etkisini artırmasında Bajalan A ireti a alarından Mustafa Pa a'nın hissedilir etkisi olmu tu ("The Case of Kurdistan", *The Times*, 15 November, 1919).

¹⁷³ M. S. Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923*, çev. Mehmet Demir, Öz-Ge Yayınları, Ankara: 1989, s. 26.

¹⁷⁴ "The Victory on the Mousul Road", *The Times*, 20 May 1918.

¹⁷⁵ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 22.

birikiminin elde edilmiş olmasına karşın, 1917 ve 1918 yıllarında Kürtlerle iletişim sorunu ya da İngiliz Ba'dat Sivil Yönetimi tarafından kabul ediliyordu. İngiltere ateşkesti hemen sonra Süleymaniye'yi kuşattığında, bölgedeki Kürt sorununun ileri derecede dallanıp budaklandığına yönelik sağlıklı tespit yapamadığı gibi, ilerleyen bir yıl içerisinde sorunların daha ileri boyutlara ulaşmasına yönelik gerçekçi bir öngöründe de bulunamamıştı.¹⁷⁶ Bu nedenle, İngiliz birliklerinin Basra'dan iç kesimlere doğru ilerlemesini müteakip, askeri otoriteler ve yerli halk arasında iletişimin sağlanması adına, önemli merkezlere siyasi temsilciler atandı. 1918'de Sir Arnold Wilson, İngiliz sivil yönetimlerinden sorumlu olmak üzere Ba'dat İngiliz Komiseri sıfatıyla göreve başladı. Mondros Mütarekesi'yle birlikte siyasi temsilcilere duyulan ihtiyaç daha da arttı. İdari birimlerde kanunları uygulamak ve kamu düzenini sağlamak siyasi temsilcilerin en önemli görevidi.¹⁷⁷ Bu görev tanımlaması iktisat alanının genişlemesine bağlı olarak zamanla, tarım, sulama, demiryolları, posta ve telgraf gibi birçok alanı kapsayacak şekilde genişletilecekti.

Irak'ta iktisat edilen her vilayette siyasi subay ve o subaya karşı sorumlu yardımcı bir subay atandı.¹⁷⁸ Subaylara, bölge halkından gelebilecek tepkileri de göz önünde bulundurmaları koşuluyla geniş hareket serbesiyeti tanınıyordu. Tüm vilayetlerde vergi denetiminin sağlanması,¹⁷⁹ görev bölgesinin coğrafi durumu ve doğal şartları, adetlerin gelenek-görenekleri hakkında ayrıntılı bilgi edinmek, emrindeki jandarma kuvvetiyle kanunun uygulanması ve kamu düzeninin iktisatini temin etmek, sağlık hizmetleri ve belediye hizmetlerinin devamlılığını sağlamak subayların yönetime karşı bulaşca sorumlulukları arasında yer almaktaydı.¹⁸⁰

1918 yılında temsilciliklerin açılmasıyla eş zamanlı olarak, İngiliz iktisatindeki muntaka, yönetimde kolaylık sağlanabilmesi adına Osmanlı idari sistemine benzer şekilde 13 vilayete ayrıldı. İngiliz idari tekilatlanma temasındaki 13 vilayet içerisinde Urfa ve

---

¹⁷⁶ TNA. AIR. 20/513, Report of Special Service Officer Mousul, 10 February 1920, s. 186-194.

¹⁷⁷ W. R. Hay, *Kürdistan'da İki Yıl 1918-1920*, çev. Fahriye Adsay, Avesta Yayınları Kürdoloji Serisi, İstanbul: 2005, s. 16-17.

¹⁷⁸ İlerleyen bölümlerde isimlerinden sıkça bahsedilecek isimiz ve siyasi yönetici sıfatıyla atanan subayların tamamına yakını Hindistan'da görev yapan tecrübeli kişilerdi.

¹⁷⁹ İngilizler tarafından iktisat edilen yerlerde vergi toplama sistemi Osmanlı Devleti'ne ödenen miktarla aynı miktar olmasına dikkat edilmiş, düzenin korunması ve otoritenin kabullendirilmesi için vergi mutlak suretle alınmıştır (Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 120).

¹⁸⁰ W. R. Hay, *Kürdistan'da İki Yıl*, s. 16.

Diyarbakır'ın Resulayn Vilayeti'ne ba lı idari birim olarak gösterilmesi,¹⁸¹ Urfa ve Diyarbakır'ın da ngilizlerin i gal planlarına dahil edildi inin önemli bir deliliydi.

Yönetim merkezlerinin belirlenmesi ve ngiliz siyasi temsilciliklerin olu turulmasının ardından, geli melerin daha sa lıklı kontrol edilebilmesi amacıyla halkla temasa geçildi. General Maude komutasındaki ngiliz birliklerinin, Mart 1917'de Ba dat'ı i galinden hemen sonra, Hanikin'in önde gelen Kürt a iretlerinden Bajalan A ireti A ası Mustafa Pa a ngilizlerden yardım talebinde bulundu. Bu talep ngilizlerin Kürtlerle kontak kurması açısından kaçırılmayacak bir fırsattı. Mustafa Pa a, ngiliz yetkililere Ruslardan çok zarar gördüklerini ve yardıma muhtaç olduklarını belirterek, kendilerine yardım eli uzatılmaması durumunda Araplara kar ı Osmanlı Devleti ile ittifak yapmak zorunda kalacaklarını belirtiyordu. Ayrıca, Türk kuvvetlerinin Diyala'dan ba lamak üzere kuzeye sürülmedi i sürece, Güney Kürdistan'da¹⁸² Türk egemenli inin devam edece i de belirtilerek, Osmanlı Devleti'ne kar ı ittifak aray ının açık mesaj ı veriliyordu. ngiliz yetkililerin de Osmanlı ordusunun Irak'tan kuzeye sürülmesi konusunda Mustafa Pa a ile aynı fikirde olması, Osmanlı Devleti'ne kar ı Kürt-ngiliz ittifakının sa lanmasına yönelik önemli bir adımdı.¹⁸³

ngiliz yetkililer Musul'u i gal hazırlıklarına devam ederken, Kürt-Ermeni ittifakının uygulanabilirli ini de erlendirmek üzere Musul'un kuzeyindeki yerel Kürt a iret liderleriyle görü melere ba ladılar. ttifakın sa lanması adına ilk toplantı, 2 Temmuz 1918'de Mukri Kürtleriyle yapıldı. Daha sonra, Bedirhan A ireti ba ta olmak üzere önemli Kürt a iret liderleriyle de, Kürt-Ermeni ittifakın kurulabilirli ini kontrol amaçlı bir toplantı düzenlendi. ngiltere, olası bir ittifakın Kürtler üzerinde olu turabilece i tepkileri en ba ndan engellemek adına, Kürt ileri gelenlerine ngiltere'nin himayesinde olmak kaydıyla Kürdistan'ın kurulaca ına dair sözlü güvence verdi. Bu güvenceyle birlikte, Ermeni sorununun da kendileri tarafından halledilece inin sözünü de veren ngiliz

---

¹⁸¹ Mezopotamya i dari yönetim eması, Ba dat yönetim merkezi olmak üzere u ekinde sınıflandırılm ı: 1-Ba dat'a merkez yönetimine ba lı Ba dat Vilayeti, Musul Vilayeti, Resulayn (Ras-El-Ayn) Vilayeti. 2-Ba dat Vilayetine ba lı; Ba dat, Basra, Deyr-i Zor Kazaları. 3-Musul Vilayeti'ne ba lı Musul, madiye, Süleymaniye kazaları. 4-Ras-El-Ayn Vilayeti'ne ba lı; Ras-El Ayn, Urfa, Diyarbakır Kazaları (TNA. FO. 608/95, Administrative Graphic, A. Tyonbee, 22 February 1919, s. 406).

¹⁸² ngilizler Zaho, Cizre sınır hattının güneyini Güney Kürdistan, kuzeyini ise Kuzey Kürdistan olarak tanımlıyorlardı (TNA. FO. 608/113, s. 406; "The Case of Kurdistan", *The Times*, 15 November, 1919).

¹⁸³ TNA. FO. 608/95, Mezopotamia British Relations with Kürdistan, Political Department India Office, 27 A ustos 1919, s. 323.

yetkililer, her iki tarafın çıkarlarının iki toplum arasında barın sağlanmasıyla güvence altına alınabileceğini belirttiler.¹⁸⁴

Kerkük'te bulunan Osmanlı askeri birliklerinin sürülmesine 1917 ilkbaharında karar verilmişse de bu kararın hayata geçirilmesi, askeri ve siyasi şartların olgunlaşması nedeniyle, 1918'de sağlanabildi. Osmanlı kuvvetlerinin Musul ve civar kentlerinden çıkartılması amacıyla planlanan yeni operasyonlar, 24 Ekim 1918'de başlatıldı. 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalandığında, İngiliz birlikleri Kerkük ve Erbil arasında bulunan Altın Köprü'nün denetimini ele geçirerek Musul sınırına kadar ilerleyebildikleri.¹⁸⁵

Irak'ta İngiliz egemenliğinin sürdürülebilirliği Musul'un işgal edilmesine bağlıydı. İngiltere'nin ekonomik ve siyasi çıkarları gereği, Musul kayıtsız artsız İngilizler tarafından belirlenecek yeni yönetim sınırlarına dâhil olmalıydı.¹⁸⁶ Kürtler ile ittifak sağlanmadan, Irak'ta İngiliz otoritesinin ne ölçüde kabullenilebileceğini kestirebilmek ise oldukça güçtü. İngiliz yöneticiler ekonomik çıkarların korunması ve Kürtlerin denetimi açısından Musul'un bir anahtar olduğunu düşünüyorlardı. Bu bağlamda Kürt-İngiliz ilişkileri, İngiltere'nin ekonomik çıkarları ve Kürtlerin bağımsızlık istekleri bağlamında gelişimini sürdürecekti. Kürtlere verilen özerk yönetim sözü ise İngiltere'nin Musul ve Kerkük'ü içine alan Mezopotamya yönetimi ve Süleymaniye'yi içine alan Kürdistan yönetimi olmak üzere iki ayrı yönetim planlanmasında etkili olacaktı.

1.7.1. Musul'un işgali ve Kürt-İngiliz ittifakının ekillenmesi

Mondros Mütarekesi'nin 7. Maddesi gereğince işgal edilmediği yerler müttefik devletler tarafından işgal edilebilecekti. General Maunsel'in Musul'un nüfus yapısı ile alakalı araştırma raporuna göre Musul'da ortalama olarak 70.000 Hristiyan ve Yahudi nüfus yaşam sürdürmekteydi.¹⁸⁷ Musul'un etnik yapısını stratejik hedefleri doğrultusunda

---

¹⁸⁴ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, 1917-1923, s. 24.

¹⁸⁵ TNA. FO. 608/95, s. 323.

¹⁸⁶ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 170

¹⁸⁷ Farklı kaynaklarda farklı nüfus oranları geçebilir, ancak etnik kimlik ve nüfus verileri üzerine yapılan bu inceleme son derece önemli olup, Kürtlerin sosyal ve ekonomik durumlarına ilişkin önemli bilgiler de içermektedir (TNA. WO. 106/64, Eastern Turkey in-Asia-Population Of Pricipal Towns-Before The War, s. 210-254).

kullanma amacında olan İngilizler açısından, etnik çeşitlilik hayati derecede önem arz etmekteydi.

Mütareke yürürlüğe girdiğinde 6. orduya bağlı Osmanlı birlikleri, batıdan doğuya istikametine Rakka, Telâfer, Dibeke, Çemçemal ve Süleymaniye hattı üzerinde bulunuyordu. İngiliz kuvvetleri ise Altınköprü, Kerkük ve Hanikin hattına kadar ilerleyebilmişti.¹⁸⁸ Osmanlı sadrazamı Ahmet Zvet Paşa, Ali Hsan Paşa'ya 31 Ekim 1918 tarihinde öleden sonra yürürlüğe girecek bir mütareke imzalandığını ve mütareke şartlarına uyması gerektiğini bildirdi. Ali Hsan Paşa vakit geçirmeksizin, General Marshall'a çatı maların sona erdiğini ve iki taraf arasında kalan bölgenin yasal olarak tampon bölge olması gerektiğini uyarısını yaptı.¹⁸⁹ Paşa Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği telgrafta ise arazide asayişin kontrol altında olduğunu ve Hristiyan unsurlara karşı herhangi bir tahakkük yapılmadığını belirterek, antlaşmanın 7. maddesi gereğince Musul'un işgalini gerektirecek herhangi bir durum olmadığını da bildirdi.¹⁹⁰

General Marshall zaman kaybetmeden mütarekenin 7. Maddesinin uygulanması konusunda ısrarcıydı. Marshall'ın işgal için öne sürdüğü ilk iddia, Türk ordusunun Musul'daki Ermenilerin göç etmesine sebep olduğu idi. Bu iddiaya dayanan Marshall İngiliz ordusuna, Musul'un Osmanlı Devleti tarafından terkedilmesi için gerekli girişimleri başlatması emrini verdi. General Marshall Osmanlı yönetimine, Ali Hsan Paşa'nın işgale karşı itirazları olduğunu ve restleşme kaçınması amacıyla "kullanılmasının çekilmesinin yararlı olacağını" tavsiyesinde bulunarak¹⁹¹ Musul'un İngiliz kuvvetlerine teslim edilmemesi durumunda işgal edileceğini bildirdi.¹⁹²

İngiliz birlikleri, Türk yetkililerinin itirazlarını ve görüşme girişimlerini dikkate almaksızın 8 Kasım 1918'de Osmanlı Devleti'ne ait resmi kurumları devralmaya başladılar. Ali Hsan Paşa, Harbiye Nezareti'ne çektiği telgrafta, oluşan durumun "Musul'un boşaltılmasından ziyade teslimi" olduğunu bildirdiyse de, telgrafına cevap alamadı.¹⁹³ Musul'un, ateşkes şartlarının 7. ve 24. maddeleri ihlal edilerek İngilizler tarafından işgal edildiği tartışmaya

---

¹⁸⁸ *Türk İstiklal Harbi, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genel Kurmay Yayınları, Ankara: 1962, s. 79.

¹⁸⁹ BOA. DH. FR. 49/1-28, Ek. 1-5.

¹⁹⁰ BOA. DH. FR. 601/36 Musul Vali Vekili Nuri Bey'den Dâhiliye Nezareti'ne, 1918, Ek. 1-3.

¹⁹¹ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, s. 22-23.

¹⁹² BOA. DH. FR. 601/104, Nuri Bey'den Dâhiliye Nezaretine, Ek. 1-2; BOA. DH. FR. 49/1-28, Musul'dan Dâhiliye Nezaretine, 5 Kasım 1918, Ek. 2.

¹⁹³ Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi*, s. 24.

mahal bırakılmayacak ölçüde netti. Musul'u i gal eden ngilizler daha önce i gal ettikleri Kerkük'te de askeri operasyonlara ba layarak bölgedeki otoritelerini daha da güçlendirdiler.

ngiltere Musul'u Kürtlerin elde edilmesi için bir kapıydı ve Musul'un i gali Kürtlerin siyasi bo lu a dü mesinde etkili olmu tu. Bu bo lu un Osmanlı Devleti tarafından kullanılabilen endi elenen ngilizler, Musul'un i galinden önce Kürt a ilet a aları ile ileti ime geçmi ler ve i gal sonrasında siyasi ba lantıları daha güçlü hale getirmek amacıyla onları otomobillerle Ba dat'a götürüp a ırlamaya ba lamı lardı.¹⁹⁴ Musul'un kaybedilmesiyle birlikte Kürtler ve devlet arasındaki geleneksel ileti im süreci hızlı bir de i im sürecine girecek ve Kürtlerin de dahil olaca ı sorunlar uluslararası konuma ta ınacaktı.

istanbul ngiliz Komiserli i Sekreteri Andrew Ryan, Kürt sorununun Irak'ta kendilerini zorlayacak bir sorun oldu u kabullenmekle birlikte, i gal sınırlarını Suriye istikametine geni letme yönünde herhangi bir planlarının olmadığını da belirtmekteydi.¹⁹⁵ ngiliz birliklerinin Irak'taki i gal mntikasını Irak'ın kuzey istikametine geni letme çabaları da Ryan'ın bu görü lerini do rular nitelikte olup, ngilizlerin Irak Kürdistanı'ndaki planlarının kısa vadeli olmayaca ının açık bir göstergesiydi.

Irak'ın i galiyle birlikte ngilizler, Kürtlerin tepkisini çekmek istemiyorlardı. gal sonrasında tarımın canlandırılması ngiliz ordusunun gıda ihtiyacını kar ılayaca ı gibi Kürtlerin ilgi ve alakasının kazanılması açısından kısa süreli de olsa etkili bir çözüm olabilirdi. Bu amaçla yetkililere tarımın canlandırılması ve gıda sorununa çözüm bulunması için gerekli talimatlar verildi.¹⁹⁶ Alınan tedbirlerle birlikte, Kürtleri kısmen denetim altında tutabilecek lider sorununa çözüm bulunması için Kerkük'te Kürt- ngiliz görü meleri ba latıldı. ngilizlerin a ilet liderleriyle yakınla maları ve ba ımsızlıkları için yanlarında olduklarını hissettirmeleri kısa süreli de olsa Kürtlerin ngizlere kar ı etkisiz hale gelmesinde etkili oldu. Ate kes imzalandıktan sonra, ilk birkaç ay ya anan geli meler askeri otoriteler tarafından kontrol altında tutuldu.¹⁹⁷ Askeri önlemlerin yetersiz kaldı ının

¹⁹⁴ BOA. DH. FR. 601/104, Nuri Bey'den Dâhiliye Nezaretine, Ek. 1-2.

¹⁹⁵ TNA. FO. 371/4193, No:163681, Turkey A, Memorandum, 20 November 1919, s. 6.

¹⁹⁶ TNA. FO. 608/95, Political Department India Office, 27 A ustos 1919, s. 323.

¹⁹⁷ TNA. FO. 608/95, 27 August 1919, s. 323.

hissedilmesi ve yönetim sorununun üstesinden gelinmesi amacıyla siyasi temsilciler görev almaya başladılar.

İngilizler, İran'ın kuzeyinde Bolşevik Devrimi'nin olumsuzluğu özgürlük havasının, güneye yayılabileceği ve Kürtlere de tesir edebileceği ihtimalini göz önünde bulunduruyorlardı. Böyle bir riske karşı önlem almak amacıyla, İngiltere daha ilk ayı dolmadan Kürtlere bağımsızlıklarını kazanmaları için destek çıkacaklarını belirttiler.¹⁹⁸ Bu bağlamda Kürtlerin İngiltere'nin yanında yer alması sağlanacak ve böylece İngiltere'nin güvenliği sağlanırken, Kürt kimliği varlığını ve gelişimini İngilizlere karşı risk oluşturmaksızın kontrol altında sürdürecekti. Bu amaç doğrultusunda Süleymaniyeli Seyyid Mahmud Berzenci ile İngilizler arasında Kürdistan'ın geleceğine yönelik ilk ciddi temaslar yapıldı.

İngiltere tarafından siyasi temas sürecini şekillendirme amacıyla belirlenen aktörler Kürt toplumunda saygı duyulan ve devlet kültürünün etkisiyle halkı denetim altında tutabilecek yetkinliğe sahip aristokrat sınıftan oluşmaktaydı. İngiltere'nin Kürtlere siyasi temas sürecinden ziyade Kürtlerin kuzeye sürülmesi gibi ikinci bir alternatifi daha bulmaktaydı. İngiltere Arapların statüsünü tanıyıp onlara devletle temas amacıyla siyasi destek sunarken, İngiliz Araplar ve İngilizlerin lehine olduğu halde bu alternatif için herhangi bir girişimde bulunulmamıştı. Bu tür bir planın hayata geçirilmemesi, İngiltere'nin etnik unsurlar arasında dengeleri oluşturup çıkarlarını gelecekte tek toplumun inisiyatifine bırakmama amacıyla birer birer alakalıdır. Ayrıca böyle bir seçeneğin hayata geçirilmesi birkaç yıl içerisinde Kürtlerin Osmanlı Devleti ile sıkı bir ittifaka girmesine neden olabileceğinden İngiltere açısından kısa süreli bir barış ekonomik çıkarların korunmasına kayda değer bir katkı sunmayacaktı.

İngiltere, Kürtlerin geleceğinin kendileri tarafından garanti altına alınacağını sözünü vererek, Kürtleri gerek Suriye ve Irak'a gerekse Osmanlı Devleti'ne karşı bir denge unsuru haline getirme stratejisiyle hareket etmişti. Osmanlı Devleti Kürt ailelerinin otoritesini tanıyıp onlarla iletişim halindeyken, İngiltere bağımsızlık sözü gibi daha cazip bir öneriyle İngiltere'ye direnebilecek Kürt bloğunu bölmeyi başarmıştı. Bağımsızlık sözü Kürtlerin İngilizlere karşı tepkilerini dizginleyen ve onların İngiliz yönetimine sempati duymalarını

---

¹⁹⁸ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 23-24; Mango, "Atatürk ve Kürtler", s.16-32.

sa layan bir seçenek olarak ön plana çıkmı tı. Aslında a alar ve eyhler geçmi ten süregelen özerk yönetim haklarının, ulus-devlet anlayla birlikte eski çizgisinde yürütülemeyece ini son derece iyi tahlil etmi lerdı. Bu nedenledir ki, Kürt liderlerin farklı ittifaklara kapıyı aralaması yönetim gücünü kaybetme kaygısı do rultusunda ekilleniyordu.

1.7.2. Süleymaniye Kürt Yönetiminin Kurulması

1918'de Musul'un ngiltere tarafından i galinden hemen sonra, ngiliz temsilciler eyh Mahmud tarafından görü me yapmak üzere Süleymaniye'ye davet edildiler. Ba dat ngiliz temsilcili i vakit geçirmeksizin, Süleymaniye ve civarındaki Kürt aktivitelerinin incelenmesi amacıyla Binba ı Noel'i görevlendirdi.¹⁹⁹ Noel'in ilk izlenimlerine göre, Musul ve Süleymaniye vilayetlerindeki Kürt nüfus, sava ortamının olu turdu u endi enin de tesiriyle, ngiliz yönetimine oldukça ılımlı bir yakla ım sergiliyordu.²⁰⁰

eyh Mahmud ile görü en Noel, i gal edilen yerlerin denetimini sa layabilmek adına, Musul'un kuzey istikametindeki kırsal kesimlerin de Osmanlı kuvvetlerinden temizlenmesi hususunda onunla anla tı. Ayrıca Süleymaniye'de bir Osmanlı bölü ünün bulunması ngilizler açısından Süleymaniye'nin i galini de zaruri hale getirmekteydi. Süleymaniye Kürt nüfusun yo un olarak ya adı ı bir yer olup, gerek Musul'un güvenli inin sa lanması gerekse Kürt milliyetçili inin ngiltere'nin kontrolünde geli imini sürdürmesi amacıyla, Irak Kürdistanı'nın yönetim merkezi olarak belirlendi.²⁰¹

eyh Mahmud, ngiliz yetkililerle yapılacak görü me öncesinde, Kürt a alarıyla 1918 Aralık ayında temasa geçerek, otoritesini kabullendirebilece i oranda taraftar toplamayı ba armı tı. ngilizlerle Kürt a ilet a aları arasında yapılan toplantıda, a aların ngiliz himayesini talep etmeleri durumunda manda yönetiminin hayata geçirilebilece inin garantisi verildi.²⁰² Toplantıya i tirak eden 60'a yakın Kürt a ilet a asının ço unlu u,²⁰³ Irak'ta Süleymaniye merkezli ve eyh Mahmud liderli inde Kürdistan yönetiminin

¹⁹⁹ Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 119.

²⁰⁰ Musul, Kerkük ve Süleymaniye ve vilayetlere ba lı yerle im birimlerinden 18'inin 13'ünde Arap nüfusu yok denebilecek kadar azdı. Geri kalan 5 kazada ise Arap nüfusu toplam nüfusun yaklaşık %10'u kadardı. Süleymaniye nüfusu büyük oranda Kürtlerden olu uyordu (BOA. DH. FR. 49/1-28, Ek.1-2 ; Musul'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 4 Kasım 1918, Ek. 1 ; TNA. FO. 608/95, 27 August 1919).

²⁰¹ TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, 8 March 1920, s. 19.

²⁰² TNA. FO. 608/95, 27 A ustos 1919, s. 323.

²⁰³ "The Case of Kurdistan, II. Future of Southern Kurdistan", *The Times*, 17 November 1919.

kurulması hususunda fikir birliğine vardılar.²⁰⁴ Bu toplantıya İngiltere'yi temsilen katılan Arnold Wilson, Seyh Mahmud ile özel olarak yaptığı görüşmede Süleymaniye'de bir İngiliz siyasi görevlisi ve bir maliye memuru kalması konusunda, kendisinin egemenlik haklarınının tanınacağına garantisini verdi.²⁰⁵

Wilson, Kürdistan sınırlarının Süleymaniye ile sınırlı kalmayacağı, Van ve Bitlis'e kadar genişletileceği sözünü de vermişti. İngiliz temsilcinin Seyh Mahmud'tan tek isteği ise, Kürt yönetiminin kayıtsız şartsız İngiliz denetiminde kalmayı kabul etmesiydi. Toplantıya katılan 60 civarı Kürt arasında Seyh Mahmud'un liderliğine biat etmeyen birkaç Aîretin olması, yönetimin gelecekte sağlıklı bir ilerleme kaydedemeyeceğinin önemli bir göstergesiydi. Wilson, İngiltere için önem arz eden Kifri ve Kerkük'teki Kürt Aîret liderlerinin Seyh Mahmud'un liderliğinden hoşnut kalmamış olmalarından dolayı, onun Kürtler için alternatifsiz bir lider olmadığından emin olmuştuk. Gerçi, tüm Aîret liderlerinin mutabık kalabileceği başka bir yönetici adayı belirleyebilmek neredeyse imkansız bir durumdu. Kerkük ve Kifri'de, Seyh Mahmud'un liderliğini kabul etmeyen Aîret liderlerinin desteğini kaybetmek istemeyen İngilizler, onların kararlarına sonsuz bir saygıyla yaklaşacaklarını ve kendi iç düzenlemelerini yapmalarına kesinlikle müdahale etmeyeceklerini beyan ettiler.²⁰⁶ Seyh Mahmud'un tüm Aîretlerin desteğini alamaması, İngilizlerin çıkarlarına uygun bir zemin hazırlıyordu. Bu avantaj, Seyh Mahmud'un ilerleyen yıllarda kontrolden çıkması halinde, onun Kürtlerin desteğinden yoksun bırakılmasını sağlayabilecek yeni stratejik ortaklıklara imkan tanıyordu.

Sadece Süleymaniye sınırları dışında değil, Süleymaniye'de de Seyh Mahmud'a muhalif bir sınıf vardı. Özellikle Caf, Bajalan Aîretleri ve Kadiri Tarikatı'na bağlı olan Talabani şeyhleri, muhalif sınıfın önde gelen unsurlarını temsil ediyorlardı. Her ne kadar muhalif gruplar söz konusu olsa da, Revandüz, Hoy ve Raniye gibi uzak şehirlerdeki Kürt Aîretleri Seyh Mahmud'un lider olmasını memnuniyetle karşılamışlardı.²⁰⁷ Seyh Mahmud'un yanı sıra, diğer Kürt Aîretlerinin da İngiliz ordusuna destek olacaklarına dair söz vermeleri,²⁰⁸

²⁰⁴ Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, 2. Baskı, çev. Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul: 2004. s. 114.

²⁰⁵ BOA. DH. KMS. 50/03-25, Erzurum'dan Dâhiliye Nezaretine, 12 Eylül 1919.

²⁰⁶ Seyh Mahmud'a Büyük Zap ve Dicle nehri arasında kalan Kürt Aîretleri yönetme yetkisi verilmiş, Kerkük bu sınırın dışında tutulmuştu. Seyh Mahmud'a kuzeydeki Kürt Aîretleri yönetme hakkı verilmesi daha güneyde yaşayan Kürtlerin statüsünün ayrı belirleneceği anlamına geliyordu (Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, s. 114).

²⁰⁷ McDowell, *Modern Kürt Tarihi*, s. 219.

²⁰⁸ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 26.

ngiliz kuvvetlerinin Süleymaniye ve çevresinde kontrolü sa lamasında ziyadesiyle etkili olmu tu.

Uygun ortamın sa lanmasını müteakip, eyh Mahmud Kürdistan yöneticisi ilan edildi. O, yönetimde henüz birkaç ayını tamamlamadan, kendisine verilen sözleri hatırlatmak suretiyle egemenlik alanının geni letilmesi talebini İngiliz yönetimine sundu. erif Pa a ve Galip Bey'in de yönetim kadrosunda yer alacağı büyük Kürdistan'ın kurulması için İngilizlere baskı yapmaya başladı. Bu i in organize edilmesi için de Binba ı Noel'in görevlendirilmesini talep etti.²⁰⁹ Binba ı Noel'in Süleymaniye'de İngilizler ile Kürtler arasındaki ilk görüşmelerde arabulucu olması²¹⁰ve Kürdistan'ın kurulmasını iddetle savunması, onun isminin zikredilmesinde ku kusuz en etkili faktördü.

Musul'un i galinden sonra, Süleymaniye'de Kürt yönetiminin kurulması, İngilizlere karşı olası bir isyan girişimini engellemi ti. Kürdistan sınırlarının zamanla genişletilece i sözüne rağmen, İngiliz yönetiminin herhangi bir girişimde bulunmaması ise, eyh Mahmud ve İngilizler arasındaki ilişkilerin zedelenmesine yol açtı. Bu a amadan sonra mütareke ile belirlenmiş sınırın kuzeyinde, Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan Kürt nüfusun denetimi, İngilizler açısından daha da hayati bir önem arz etmeye başladı. Musul'un güvenli i, mütareke sınırının kuzeyinde kalan Kürtlerin denetimiyle sa lanabilirdi. Osmanlı Devleti'nin Musul'u İngiliz i galinden kurtarmak amacıyla harekete geçebilece i ihtimalini göz önünde bulunduran İngiliz yetkililer, Kürtler üzerinde siyasi nüfuz artırma çalışmalarına Milli A ıretisi'nden başlamak üzere hız kazandırdılar.

1.8. Milli A ıretisi Lideri eyh Mahmud ve İngilizler

İngiltere'nin Irak Kürtlerini örgütleme faaliyetlerine karşı, devlete isyan suçundan hüküm giymiş olan Milli A ıretisi Başkanı eyh Mahmud, cezai süresi dolmadan 1918 yılında Osmanlı Devleti tarafından serbest bırakılmıştı. Başat İngiliz Yönetimi, Milli A ıretisi'nin Osmanlı Devleti ile ittifak halinde olduğuna dair istihbarat edinince, vakit geçirmeden eyh Mahmud ile görüşme talebinde bulundu. Görüşmeyi gerçekleştiren İngiliz memurunun ilk izlenimlerine göre, eyh Mahmud, Kürtler ve Osmanlı Devleti arasında

²⁰⁹ TNA. FO. 608/95, Mezopotamia British Relations with Kurdistan, 27 August 1919, s. 323-324.

²¹⁰ erif Pa a Kürtlerin isteklerini 1918'in Kasım ayında öne sürmü tü. 1919 Ocak ayında ise Mısır'da oluşturulan Kürt Komitesi, Kürt devleti kurulması sürecine destek verilmesi amacıyla İngiltere'ye müracaatta bulunacaktı. İlerleyen zaman içerisinde ise Kürt liderli i problemi çözülmesi için çözümlenmez bir sorun haline gelecekti (TNA. AIR. 20/513).

barı ve huzur ortamının sağlanabileceği konusunda iyimser bir beklenti içerisinde de idi. O, Wilson prensiplerinin teoride mükemmel olduğunu kabul ediyordu fakat, bu prensiplerin Kürtler tarafından benimsenmesinin pek kolay olamayacağından yakınıyordu. Ayrıca Kürtlerin, bağımsızlık fikrini hayata geçirebilecek deneyimsel yeterliliğe sahip olmadıkları, eyh Mahmud tarafından peşinen kabullenilmi ti.²¹¹ eyh, bağımsızlık amacıyla başlayan isyanlara Kürt toplumunun katılımının kişisel beklentisinden daha zayıf olduğunu, Osmanlı Devleti'ne karşı isyan girişimi esnasında bizzat tespit etmişti. Geçmişte yaşanan isyan nedeniyle, ailesinin sert bir şekilde cezalandırılmış olması da, Kürt bağımsızlığının sağlanması yönündeki tekliflere tereddütlü yaklaşımında birinci derecede rol oynuyordu.

Kürdistan kurulsa bile devlet yönetiminde yer almak isteyen aileler, Kürt hükümetinin kurumsal yapısını ihtiva edebilecek vasıflara sahip de illerdi. Tek bir lider etrafında toplanamayacaklarının farkında olan Kürt ileri gelenleri, lider sorununu çözümü imkânsız bir problem olarak görüyorlardı. Bu nedenle, bağımsızlıktan ziyade egemen bir gücün denetiminde olması kaydıyla özerk Kürdistan fikrine daha ılımlı yaklaşım sergileniyordu. Bağımsızlık ise Kürtler tarafından kabullenilmi bir çaresizlik hissiyatıyla, imkansız bir ihtimal dahilinde de değerlendiriliyordu.

ingilizlerin denetiminde kurulması tasavvur edilen Cizre merkezli Kürdistan'ın yönetimi için, siyasi nüfuz bakımından güçlü olan Bedirhanlar ve sayısal nüfus üstünlüğüne sahip olan Milli Aileti olmak üzere iki önemli aile ön plana çıkmaktaydı. Milli aileti lideri eyh Mahmud, Kürdistan'ın yönetiminde çok istekli gözüküyor ve Bedirhan ailesini İngilizlerin gözünden düşürebilmek amacıyla şu sözleri söylüyordu:

...Kürtler açısından Bedirhan ailesinin soyu çok fazla ön planda değil. Bir kere aile tamamen Kürt değil. Benim ailem son zamanlarda gölgede bırakılmıştır. Benim ailetim Milliler olmasına karşın, diğer aileler üzerindeki etkim daha fazladır. Tabii ki kişisel düşmanlarım da bulunmakta ancak, hiçbir aile bana karşı bir duruş sergilememektedir.²¹²

Bu sözleriyle Kürdistan yönetimine talip olduğunu açık mesajını veren eyh Mahmud, kurulması planlanan devletin yönetiminde Kürtlerden daha etkin olduğunu inandı

²¹¹ TNA. FO. 608/95, Peace Congress, Turkey and Middle East Kurdish National Movement, s. 212- 213.

²¹² TNA. FO. 608/95, Peace Congress, s. 212-213.

Ermenilerin yer almasının da zaruri bir ihtiyaç oldu unu belirtiyordu.²¹³ O, Kürt a iretlerin Osmanlı subayları tarafından kısıtlandıkları için geçmi te Ermenilerle ya anan çatı malarda aktif rol aldıkları kanaatindeydi. Ermeniler ile ya anan problemlerden dolayı İngilizler tarafından cezalandırılma korkusu, özerklik isteyen Kürt a aları ile İstanbul hükümetini destekleyen Kürt a aları arasında fikir birliği olu turulmasını engelliyordu. Milli A ireti ise Kürtler ve Ermeniler arasında ya anan çatı malarda rol almamı tı. Binba ı Noel'in, Ba dat'a gönderdi i raporlar da, eyh Mahmud'un sözlerini do rular nitelikteydi. Raporlarda Ermenilerle ya anan olaylardan dolayı Milli A ireti sorumlu tutulmamı ve a iret için herhangi bir ceza talebinde bulunulmamı tı.²¹⁴ Paris Barı Konferansı'nda Kürt-Ermeni uzlaşmasının sa lanması için İngilizlerin giri imleriyle 1919 yılında ba latılan görüşmeler devam ederken, İngilizlerin deste ini almaya çalı an eyh Mahmud'un, Ermeniler ve Kürtlerin ortak yönetim kurulabilece i yönünde fikir beyan etmesi, İngiliz siyasetine uyumlu ve gayet mantıklı bir yaklaşı mın ürünüydü.

eyh Mahmud'un İngiliz temsilcisine ılımlı yaklaşımına karş ın, denetim altında kalabilecek Kürt lider arayışındaki İngiliz yönetiminin, ona özerk yönetim sözü vermesi İngiliz siyasetine uyumlu bir yaklaşım olamazdı. eyh Mahmud'un deste inin kazanılması u runda; Kürtler üzerinde siyasi a ırlı ı olan ve entelektüel birikime sahip Bedirhanlar gibi bir ailenin yok sayılması stratejik bir hata olurdu. Böyle bir tercih, Binba ı Noel ile birlikte ba ımsızlık fikrinin Kürtler arasında canlandırılması görevini üstlenen Bedirhanların, İngilizlere karşı cephe almasına neden olabilirdi. Bundan dolayı İngilizler tarafından Milli A ireti a ası Kürdistan'ın yönetimi için umutlandırılırken, ona açık bir destek sözü verilmiyordu. Milli A ireti ise İngilizler ile siyasi ileti im kanallarını açık tutarken, aynı anda Osmanlı Devleti'yle de mesafesini korumaya da özen gösteriyordu.

İngilizlerin mesafeli yaklaşımı karş ısında kendisini ispatlama gayretinde olan eyh Mahmud, Halep'teki İngiliz temsilcilerine dostlu unu ve sadakatini ifade eden bir mektup kaleme aldı. Satırlarında İngilizlere karşı bir tutum içerisinde olmadığını ve yanlı duymalara kesinlikle itibar edilmemesini istiyordu. O, Babası İbrahim Pa a zamanında da

---

²¹³ 1919 Mayıs'ında Kuzey Kürdistan'ın sınırları belirlenmi ti. Hanikin'den ba layan Kuzey Kürdistan sınırı Zaho Hakkâri istikametinde uzanmaktaydı. Urfa ve Mardin ise Ermeni-Kürt ortak yönetim alanı olarak belirlenmi ti. Binba ı Noel'in, eyh Mahmud ile daha önce görüşü mü olması ve Ermeniler ile birlikte yönetim planlarına karşı olumlu görüşünmesi bu yönetim planından haberdar oldu u ihtimalini güçlendirmektedir ("The Case of Kurdistan", *The Times*, 18 November 1919).

²¹⁴ TNA. FO. 608/95, Peace Congress, s. 211.

ngilizlerle dost olduklarını hatırlatarak, samimi ili kilerin kesintiye u ramaksızın devam etmesine hiçbir engelin mani olamayacağı'nın altını çiziyordu.²¹⁵

eyh Mahmud'un İngilizler ile ikili ili kilerde dostane yaklaşımı söz konusu olsa da, siyasi ili kiler bakımından tarafını seçmeyi, ya anacak gelişmeler doğrultusunda ve siyasi çıkarları bakımında zamana bırakmı tı. Milli A irleti ve İngilizler arasında görüşmeler devam ederken, Musul'un kuzeyine doğru ilerleme alanını genişletme çabasında olan İngiliz yönetimi, Cizre sınırına kadar olan sınır hattında askeri açıdan güçlenmeyi başarmı tı.²¹⁶

Kürt halkının kayda değer ço unluğu, Kürt milliyetçiliğini savunmaktan ziyade, salamiyet adına Osmanlı Devleti'yle birlikte savaşma eğilimine yönelmi durumdaydı. Türkler tarafından sıklıkla dillendirilen, "Hristiyan İngilizlere karşı Müslümanların savaş" söylemlerinin tesiriyle a irletler arası kötü ili kiler kısmen düzelmi ti. eyh Mahmud ise, bu sürecin sonunda kazanacak tarafı kestiremedi inden, hem İngilizlere hem de Osmanlı Devleti'ne mesafeli bir pozisyonda kalmaya gayret ederek, gelişmeleri gözlemlemekle yetinecekti. Milli A irleti'nin etkisiz bir pozisyona itilmi olması, Urfa'nın ilerliği amacıyla İngilizlerin elini güçlendiren çok önemli bir faktör olacaktı.

1.8.1. Urfa'nın ilerliği ve Sonrasında Ya anan Gelişmeler

Ba dat İngiliz Yönetimi, 1919 Nisan ve Mayıs aylarında Musul'un güvenliğini sağlamak amacıyla, mütareke ile belirlenmi sınır hattında askeri açıdan güçlenmeye yönelik yoğun mesai harcadı. Kürtlere yönelik stratejiyi belirlemek amacıyla Cizre'de bulunan Binbaşı Staff, İngiliz Genelkurmayı'na gönderdiği raporlarda, Cizre'nin ciddi olumsuzluklar nedeniyle kara harekâtına uygun olmadığı ikazında bulunuyordu. Ayrıca, Urfa'nın kuzeydo usundan Cizre istikametine ilerlemek suretiyle, Kürtler üzerinde kontrolün daha rahat sağlanabileceği uyarısı yapılırken, Diyarbakır istikametine yapılacak ilerğiler ise sadece zaman kaybı olarak değerlendirilmekteydi.²¹⁷

²¹⁵ TNA. FO. 371/4191, No:100865, C. L. Wolley, 10 July 1919.

²¹⁶ TNA. AIR. 20/510, Disturbance by Kurds of the Goyan District, for Note on Above Wire by Major Francis See Kurds Files, 24 April 1919, s. 52.

²¹⁷ TNA. AIR. 20/510, Disturbance by Kurds of the Goyan District, General Headquarter, to Baghdad Civil Commissioner, 7 Nisan 1919, s. 37-52; Urfa Mutasarrıfı ve 13. Kolordu'ya göre İngilizler, Irak'a hâkim olabilmelerinin önünde kolorduyu engel görüyorlar ve 13. Kolorduyu la vederek ilerleme sınırlarını Diyarbakır'a kadar genişletmek istiyorlardı. Bu tahminler doğru ancak İngilizler Urfa ve Cizre'de denetimi sağlamadan Diyarbakır'ın ilerliği için hareket geçmek niyetinde de illerdi (ATASE. SH. K.1.G-13, B. 13).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra, Nusaybin'in sınır hattında yakın yerleşim birimlerinde ya da ayan Kürt ailelerinin, aralarında ittifak kuramamaları ve parçalanmış bir görünüm arz etmeleri, bölgedeki Kürt liderlerinin İngiliz mandasına sıcak bakması hususunda önemli bir etkeni. Barazi Ailesi'ne mensup köylüler bağımsızlık isteklerinin olduğunu ancak, dış destek olmaksızın kendi çabalarıyla devlet yönetim mekanizmasını oluşturamayacaklarını belirtiyorlardı. Ailelerin ihtiyaç ve beklentilerini iyi analiz eden İngilizlerin, savunmasız durumdaki ailelerle ittifak kurmak suretiyle, durumu fırsata çevirmesi çok zor olmadı.²¹⁸

Urfa'nın işgalinden bir ay kadar önce, keşif ve istihbarat faaliyetlerinde bulunan İngiliz öncü birlikleri, Mihican ve Dukerli aileleri ile iletişime geçmişti. Siverek ve Urfa arasında ya da ayan bu aileler, 21 Nisan 1919'dan itibaren İngilizlere istihbarat sağlıyorlardı.²¹⁹ Bu gelişmeler yaşanırken, Mardin'de ya da ayan ve Kürt-İngiliz yakınlaşmasını kaygıyla takip eden Yakubiler katliamı uyarıları gerekçesiyle Mardin'in işgali için Bağıdat İngiliz Yönetimi'nden yardım talebinde bulundular. 1919 Mart ayında, Kürtler Mardin'deki Yakubi Patrikliği önünde toplanıp Kürt devleti kurulması için Yakubileri ikna edip, bazı evraklar imzalatmaya çalışıyorlardı. Bu talep patrik tarafından reddedilince, bu defa Osmanlı idaresinde ya da amaç istediklerine dair evraklar patriğe zorla imzalatılmıyordu. Baskı altında ya da adıklarını ve Mardin'den sınır dışı edilme tehlikesiyle karşılaşmaya kaldıklarını belirten Yakubi patriği, Mardin'in İngilizler tarafından işgalinin zaruri olduğunu belirtiyordu. Yakubiler 11 Mart'ta gönderdikleri mektuba cevap beklerken, 24 Mart 1919'da Urfa İngilizler tarafından işgal edildi.²²⁰ Urfa'nın Mardin'e yakınlığı, Mardin'in de İngilizler tarafından işgal edileceği yönündeki beklentileri artıran bir faktördü. Fakat, Urfa'da denetim sağlanmadan Mardin'in işgal edilmesi, İngilizler nezdinde henüz kabul edilebilir gerekçelere dayanmıyordu. Urfa'nın işgalini müteakip, 30

---

²¹⁸ TNA. FO. 608/95, 11677, Kurdish National Movement, Clayton, to General Headquarter, s. 208; işgalinden bir süre sonra, Urfa, Suriye sınırında ya da ayan Barazi Kürtleri'nin vergilendirme hususunda sorun çıkartabilecekleri düşünüldüğü için Urfa dışına çıkartılmaları kararlaştırılacaktı (TNA. FO. 608/113, 12242, s. 154).

²¹⁹ TNA. AIR. 20/510, Disturbance by Kurds, s. 50-51.

²²⁰ TNA. AIR. 20/510, s. 35-36; Jwaideh'e göre, bu faaliyet Kürt Kulübü tarafından organize edilmişti. İmzalatılmaya çalışılan evrakta Kürt, Türk, Yakubi herkesin özerk bir yönetim istediği belirtiliyordu. Yakubi lideri Mar Elias evrakı imzalamayacağını söyleyince özerklik ifadesi kaldırılarak yerine Osmanlı Tebaası olarak İngiliz işgaline karşı oldukları ifadesi konulmuştu ve Patrik anlaşılmayı imzalamak zorunda kalmıştı ve hemen sonrasında İstanbul'a gitmişti (Waide Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul:1999, s. 264).

Mart'ta bir Hint Taburu'nu daha Urfa'ya sevk eden İngilizler, askeri kuvvetlerinin sayısını artırmak suretiyle Urfa'da güçlenmeye devam ettiler.²²¹

Yüzbaşı Baker, 30 Nisan'da tren ile Halep'ten Urfa'ya geçerek, İngiliz i gal kuvvetleri komutanı Yarbay Bedy ile i galin gelece i hakkında fikir alı veri inde bulundu. Görü me neticesinde, Urfa'da Kürt isteklerinin ko ulsuz kabul edilmesi hususunda uzla ıldı. Baker, İngiliz kar ıtı Türk propagandalarının, İngilizlere güç kaybettirmesini engellemek amacıyla Viran ehir ve Siverek'e sık sık yapılacak ziyaretlerin kendilerine fayda sa layabilece ini dü ünüyordu. Bu amaçla ilk olarak Mutasarrıf Ali Bey ve Kadı Mustafa evket Bey ziyaret edildi.²²² Urfa kadısı Mustafa evket Bey, halk nezdinde kaydade er bir saygınlı a sahipti. Bu nedenle, Kürtleri galeyana getirece i dü üncesiyle Mustafa evket Bey'in görevden alınması yerine, onun elde edilmesi yoluna ba vurulacaktı. İlk görü mede Urfa mutasarrıfı Ali Bey her ne kadar İngilizlere güven telkin etmi olsa da, muhbirlik amacıyla telgraf gönderilmesinin önlenmesi amacıyla Siverek'te bir haberci görevlendirilerek bu ihtimalin önüne geçildi.

Urfa'da ttihat ve Terakki Partisi'nin geçmi teki üyeleri, 1918'den itibaren Kürtler ve Ermenilerin artık aynı yönetim altında ya ayamayaca ı yönünde propaganda yaparak, İngilizlere kar ı Kürt direni ini organize etmi lerdı. Urfa'da halkı galeyana getirerek İngiliz otoritesinin kurulmasına engel olabilecek, geçmi te ttihat ve Terakki Partisi ile ili kili olan ki ilerin belirlenip Urfa'dan çıkartılması zaruri bir durumdu. Yüzbaşı Baker, Mustafa evket Bey'e İngiliz i galine kar ı tutum takınan ve Ermeniler ile ya anan çatı malarda sorumlulu u bulunanların isimlerinin verilmesini teklif etti. “İngilizler buradan ayrılır ayrılmaz kellemi alırlar” sözleriyle halk kar ısında konu amayaca ını belirten kadı, muhtemelen ve gizli kalmak kaydıyla Urfa'daki ttihat Terakki Partisi döneminde Ermeni olaylarında sorumlu gördü ü ki ilerin isimlerini verdi.²²³

---

²²¹ TNA. AIR. 20/510, Wire by Major Francis see Kurds Files, 24 Nisan 1919, s. 53; İngilizlerin Mezopotamya kuvvetlerinin toplam sayısının verildi i haritadan yararlanılarak, bir Hint Taburu'ndaki ortalama asker sayısının 1421 ki i oldu u sonucuna ula ılmı tır (TNA. MPK. 1/292, Map Of Eastern Turkey n Asia Syria and Western Persia No: 75).

²²² TNA. FO. 608/113, No: 12242, Political Turkey and Middle East, Report by Capt. Baker, M.C. Staff, intelligence after a visit to Urfa, 30 April 1919, s. 154.

²²³ TNA. FO. 608/113, No: 12242, s. 154.

Elde edilen bilgiler do rultusunda yapılan ara tırmada Urfa'da Müslümanların siyasi dü üncelerini ekillendiren sekiz ttihat ve Terakki üyesinin bulundu u bilgisi edinildi.²²⁴ Baker, 1915'te Kürt-Ermeni çatı malarını azmettirmekle suçladı ı bu ki ilerini, stanbul hükümeti onayıyla tutuklanarak yargılanmalarını talep etti. Böyle bir cezalandırma sayesinde, Ermeni olaylarında aktif rol alan Kürt a iretlerin ngilizlere kar ı korkularının önüne geçilmesi ve Kürtlerin Osmanlı Devleti tarafından cezalandırılması neticesinde Kürtlerle devlet arasındaki ba ın da zayıflatılması hedefleniyordu.²²⁵

Bunun yanı sıra, Kürtlerin Osmanlı Devleti ile münasebetlerinin engellenmesi amacıyla, Diyarbakır ve Mardin'deki ttihat ve Terakki Partisi üyelerinin de cezalandırılması giri iminde de bulunulmaktaydı. Bu tür faaliyetler devam ederken, Kürt ba ımsızlı ı için ngilizler tarafından verilen sözlerin sürekli olarak ertelenmesi, Kürtlerin ngilizlere güveninin azalmasına neden oluyordu. Dolayısıyla ngilizlerin kar ılıklı güveni tekrar tesis etmesi ise net bir politikanın uygulanmasıyla mümkün olabilirdi. Kürtlerin devlet kurabilecek siyasi deneyime sahip olmadıkları görü ünde ısrarcı tutumunu sürdüren Baker, Kürtlerin ngilizlere muhtaç duruma dü ürülmesine katkı sunacak faaliyetlerin kendileri açısından daha fazla fayda sa layaca ı görü ünde ısrarcıydı.²²⁶

Süleymaniyeli e itimli bir Kürt ile yaptı ı görü me, onun Kürtler hakkındaki dü üncelerinin ekillenmesinde etkili olmu tu. Süleymaniyeli Kürt, Baker'e Kürtlerin durumunu son derece iyi tahlil eden u sözleri söylüyordu:

Kürtler hiçbir zaman ve hiçbir durumda ba ımsızlı ı dü ünmediler. Ço unlu u e itimsiz insanlardan olu an Kürtler, Kürdistan bölgelerinin çe itli yerlerine da ılımlardır. A alar ve Kürt liderler arasında Bedirhan ailesi, Seyyid Taha'nın ailesi olmak üzere iki önemli aile bulunuyor. Bu iki aile, son on yıl içinde, kendi politikalarını Rusların politikası ile uyumlu hale getirmeyi denemi ler ve bu bakımdan Tahran ve Tiflis'teki Rus diplomatları ile ili ki kurmaya çalı mı lardı. Sava patlak verdi inde, onlar kendi güçlerini Türk ordusuna kar ı yo unla tırmı lardı. Bol evik iktidarıyla birlikte, onlar Türkiye ile uzla mak için kendilerini pi manmı gibi gösteriyorlardı. Di er yandan da, Kürt ba ımsızlı ını tesis etmek ve yeni planlar olu turmak için çalı ıyorlardı. Yukarıda belirtilen bu iki ailenin tesiri

²²⁴ TNA. FO. 608/113, 12242, s. 154; Jwaideh, Mardin'de Kürt Kulübü'nün 7 ki i tarafından organize edildi ini belirtmektedir. Bu ki iler Ermenilerle kar ılıklı çatı malarda yer aldıkları için ngizlere kar ı Kürtlerin korkularını uyanık tutmaya çalı arak kendilerini korumaya çalı ıyorlardı (Jwaideh, *Kürt Milliyetçili inin Tarihi Kökenleri*, s. 264).

²²⁵ TNA. FO. 608/113, 12242, s. 155; Urfa'da ttihat terakki propagandasının yanı sıra, Arap propagandası da etkiliydi ve bu yönde de önlem alınıyordu. Baker, ngizlere kar ı Arap propagandalarının da etkin bir ekillde yapıld ını Nusaybin ve Mardin'den dönmekte olan Binba ı Noel ile yaptı ı görü mede ö renmi ti (TNA. FO. 608/113, s. 154).

²²⁶ TNA. FO. 608/113, No:12242, Political Turkey and Middle East, Report by Capt. Baker, M.C. Staff, Intelligence After a Visit to Urfa, 30 April 1919. s. 158-159.

altında olmayan bütün e itimli Kürtler, temel anlamda Türk Hükümeti'ne ba lı kalmak dı ında hiçbir ey talep etmemektedirler. E itimli insanların bu kadar sınırlı sayıda oldu u bir yerde, senatosuyla, parlamentosuyla, elçisiyle ba ımsız bir hükümet olu turması imkânsız sayılabilir. Ancak ba ımsızlık konusunda istekli olan Kürt ileri gelenleri, ba ımsızlı ın sa lanması amacıyla halkı cesaretlendirmektedir. Sözü edilen Kürt a iretler, Fırat, Dicle ve Botan Çayı arasında yayılımı durumdadırlar. Kürt A aları, “ba ımsızlık” kelimesinden, kom ularına ya da önemsiz sebeplerden bölgelerine çok sık seyahat eden ki ilere saldırma özgürlü ünü anlamaktadırlar. Örne in, 20 koyunun ve iki e e in alıp götürüldü ü bir durumda, iki kabile birbirlerine sava ilan etmi ti.²²⁷

Yüzba ı Baker'ın bu mülakatı bir bakıma Kürtlerin genel durmunu özetlerken, Kürt liderlerin toplumla ileti im sorununa da e siz bir örnekti. Kürt liderleri en fazla zorlayan sorun Kürt toplumunda millet kavramının anlamlandırılmaması olması ve Kürtleri cezbedebilecek yeni bir yönetim vaat edememeleriydi. Bu zorlu un farkında olan liderler ba ımsızlı ın iç dinamiklerin harekete geçirilmesiyle sa lanamayaca ını defalarca test ettiklerinden, dı destek arayışına girmek zorunda kalıyorlardı. Ko ullu dı destekle ba ımsızlı ın mümkün olamayaca ı ise ngiltere'nin 1920'den sonra Kürdistan planlamalarındaki de i imle daha net görülebilecekti.

Yüzba ı Baker Kürt ileri gelenleri ile yaptı ı görüşmeler neticesinde, Kürtleri kısa vadeli sözler do rultusunda oyalama siyasetine devam ederek, bölgede askeri açıdan güçlenme amacına yönelmi durumdaydı. Kürt liderlere devletle me sürecinde destek çıkacakları telkininde bulunan ngiliz yetkililer, zaman kazanabilmek adına; Paris'te olu turulan Kürt-Ermeni komisyonundan çıkacak sonucun ilanına kadar, onlara sessiz kalmaları önerisinde bulunuyorlardı. Bu öneriyi sunan yetkililer, Ermeni nüfusun Urfa'ya getirilmesi için de planlama yapıyorlardı. Sevr Antlaşması gere ince Türk ordusunun terhis sa lanınca, Mardin ve Nusaybin demiryollarından faydalanılarak, Ermenilerin göç etmek zorunda kaldıkları memleketlerine tekrar gönderilmesi planlanıyordu.²²⁸ Ancak bu plan Kürtlerin ani tepkisine neden olabilece inden, uygulanabilirlik açısından zamana bırakılmı tı. Kürt siyasetine yönelik uzun vadeli çözümler üretemeyen ngiliz siyaseti, çıkar amacına odaklanarak kısa vadeli ve de i ken politikalar üretmeye ba lamı tı.

Baker, Urfa'da çalı malarına devam ederken, İstanbul ngiliz Komiserli i'nde görevli Mr. Ryan, Damat Ferit Pa a ile Urfa'nın ngilizler tarafından i galini de erlendirmek üzere 28

²²⁷ TNA. FO. 608/113, No:12242, 30 April 1919. s. 159.

²²⁸ TNA. FO. 608/113, No:12242, s. 157.

Nisan 1919'da bir araya geldi. Damat Ferit, İngiliz ordularının Viran ehir'e do ru ilerlemesi durumunda Milli A ıreti ile İngilizler arasında sorun ya anabilece i hususunda Ryan'ı uyarıyordu.²²⁹ O, İngilizler açısından olu abilecek problemleri önceden engelleyebilmek adına, General smail Fazıl Pa a'yı, Seyyid Abdülkadir ile birlikte Urfa'ya gönderme önerisinde bulunmu sa da, İngiliz otoriteleri Seyyid Abdülkadir'in seyahatini pek sıcak kar ılamamı lardı.²³⁰

Seyyid Abdülkadir, Kürdistan'ın kurulması için İngilizlerin artık somut adımlar atmasını bekliyordu ve kendisine yeni bir görev verilmesi onu bu hususta fazlasıyla umutlandırabilirdi. Ayrıca, böyle bir seyahat, Damat Ferit'in Osmanlı kabinesindeki durumunu da olumsuz etkileyecekti.²³¹ Bu nedenle, Damat Ferit'in önerisi Ryan tarafından reddedilmekle birlikte, Paris Konferansı'nda İngilizler ve Fransızlar arasında sürdürülen görüşmelerden çıkacak sonucun beklenmesine karar verilmi ti.

1.8.2. İngiliz Yüzba ı Wolley'in Milli A ıreti Ziyareti

Milli A ıreti a ası eyh Mahmud'un İngilizlere kar ı tutumu ö renmek isteyen Ba dat yönetimi, konuyu ara tırması için Yüzba ı Wolley'i görevlendirerek Urfa'ya gönderdi. 10 Mayıs'ta Urfa'ya intikal eden ve Viran ehir'e gitmek üzere Urfa mutasarrıfının sa ladı ı dört asker nezaretinde Urfa'dan hareket eden Wolley, 11 Mayıs 1919'da Karacivan'a, 12 Mayıs'ta ise Siverek'e ula tı. Bir gece Siverek'te konaklayarak Kırvar A ıreti a ası Mahmud Bey ve Zaza Kürtlerinin a ası Cudi Pa a ba ta olmak üzere birçok Kürt a asıyla görüştü. 13 Mayıs'ta Kırvar A ıreti'nden Eyüb Hoca tarafından misafir edildikten bir gün sonra Viran ehir'e ula tı. Wolley, Viran ehir'de Milli A ıreti lideri eyh Mahmud'un karde leri tarafından kar ılandı ve Kürdistan'ın gelece i üzerine görüşü alı veri inde bulundular. Milli A ıreti ileri gelenleri genel itibariyle Türklerden nefret ettiklerini ve bir arada ya amak istemediklerini belirtiyorlardı. Onlar kendilerini Kürt milliyetçisi olarak

---

²²⁹ ubat 1919 tarihli İngiliz idari te kilatlanmasını gösteren emada, Urfa ve Diyarbakır, Rasulayn Vilayetine ba lı kaza lar olarak gösterilmekteydi. Urfa kazası ifadesinin kar ısına ise soru i areti konularak Viran ehir yazılmı tı. Muhtemelen Viran ehir'in yönetim merkezi yapılması planlanıyordu (TNA. FO. 608/95, No: 15-13422, Administrative Graphi, A. Tyonbee, 22 February 1919, s. 406).

²³⁰ Damat Ferit'in, Kürdistan Teali Cemiyeti ve İngilizlerle görüşmeleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Sina Ak in, *İstanbul Hükümetleri Millî Mücadele, Son Me rutiyet, 1919-1920*, C. 2, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 1998).

²³¹ TNA. FO. 608/95, No:12306, Political Situation of Kurdistan, Note by Mr. Ryan, s. 167; Genral Fazıl Pa a, 1908 yılında ran'da Sünni Kürtlerin örgütlenmesi için faaliyetlerde bulunmu tu (*The Times*, 24 January 1908).

tanımlarken, İngilizlere yakın Türklere ise mesafeli bir konumda bulduklarını vurgulayarak ifade ediyorlardı.²³²

Wolley 16 Mayıs'ta Milli A İretisi Eyyuh Mahmud ile görüştü. O, İngilizlerin kendisini Osmanlı Devleti'ne yakın münasebetlerinden dolayı suçlamalarından duyduğu rahatsızlığı ifade etti. Babası İbrahim Paşa, ailesinden Timur Paşa, Eyyüp Paşa, Muhammed Ağa ve kardeşi Abdülhamid'in geçmişte Osmanlı askerleri tarafından öldürüldükleri için unutulmaması gerektiğini ifade ederek, kendisine duyulan güvensizliğin yersiz olduğunu ifade ediyordu. Ayrıca kendisinin de Osmanlı Devleti tarafından iki defa hapse atıldığını, babası İbrahim Paşa'nın ölümünden sonra, Osmanlı ordusunun tüm mallarını yağmaladığını belirterek, Türklerle dost kamasının imkânsızlığını vurgulamaktaydı.²³³

I. Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı Devleti Mahmud Bey'den asker talep edince, kendisi bu talebi yerine getirmiş olmasına karşın, Osmanlı Devleti'nin egemenlik haklarına saygı duymadığı gerekçesiyle o bölgedeki yerel kuvvetleri dağıttı. İngilizlerin edindiği istihbarata göre ise, Mahmud Bey, Kürtleri İngilizlere karşı ayaklandırma sözü vermesinin ödülü olarak Osmanlı Devleti tarafından serbest bırakılmıştı. Bu durum kendisine hatırlatılınca; bu tür duyumlara itibar edilmemesi gerektiğini ifade ederek, devlete vermiş olduğu vetkarlılığında serbest bırakıldığını belirtiyordu. Kendisine karşı sorgulayıcı bir üslupla yaklaşan İngiliz subayına, Urfa'daki İngiliz garnizonunu ortadan kaldıracak güçte olduğunu belirterek açıkça gözdağı vermeyi de ihmal etmiyordu. Ona göre, böyle bir saldırı yapmaması sadakatini ispatlaması açısından yeterli görülmeli ve İngilizler kendisinin sadakatini test etmeye kesinlikle devam etmemeliydi.²³⁴

Bu görüşmenin üzerinden henüz bir ay geçmeden, İngilizler Suriye sınırındaki Ammar A İretisi'ni, Milli A İretisi'ne karşı silahlandırmaya başladılar. Buna ek olarak Suriye topraklarındaki Arap İretilerden; Anazeh, Hazeyl ve İbn-Muhid A İretisi'ni Milli A İretisi'ne karşı kıyırmaya başladılar. Bu tür faaliyetlerden haberdar olan Eyyuh Mahmud, Suriye'deki Kürt çevrelerinde olumlu izlenim yaratacağı düşüncesiyle Halep'teki İngiliz Karargâhına bir ziyaret planladı. Ziyaretinin saldırı amaçlı olmadığını anlaşılabildiği

---

²³² TNA. FO. 371/4191, No: 100865, From C.L. Wolley Captain R.F.A, To G.H.Q. Aleppo Report on Mission to Viranshehir, 20 May 1919.

²³³ TNA. FO. 371/4191, No: 100865, 20 May 1919.

²³⁴ TNA. FO. 371/4191, No: 100865, 20 May 1919.

amacıyla, Halep'teki İngiliz karargâhına a a ıdaki satırları ihtiva eden bir metin kaleme aldı:

...Wolley bana hitaben Milli A ıretı'nin İngiliz birliklerine saldırı için hazırlık yaptı ımız duyumunu aldı ını ve bu konuyu ara tırmak için geldi ini ifade etti. Ate kes döneminde böyle bir eyi dü ünmedik ve u anda da böyle bir hazırlık içerisinde de iliz. Babam zamanında da İngiliz hükümeti ile dosttuk ve aynı ekilde sizden iyi niyetlerinizin devamını bekliyoruz. Hakkımızdaki iftiraların ortaya çıkması için almı oldu unuz duyuları bizzat ahsıma bildirmenizi istiyorum. İngiliz yönetimine kar ı kötü bir niyetimiz yoktur. Size saldırı tertiplede ımız dü üncesiyle, Anazeh, Hazeyl ve bn Muhid gibi a ıretleri üzerimize gönderirseniz buna izin vermeyece iz. Bu a ıretler disiplinden mahrum a ıretler olup hiçbir i e yaramazlar ve sadece kar ı kılık çıkartırlar. Karde lerimin, a ıretlerimin, eyhlerimin saygılarını iletiyorum.²³⁵

Kürdistan'ın yönetimine talip olan eyh Mahmud İngilizlerle bir uyu mazlı ının olmadığı ını ispatlama gayretindeyken, Paris'te devam eden İngiliz-Fransız ikili görüşmelerinde Urfa'nın Fransızlara teslimi konusu tartışılıyordu. Devam eden müzakerelerin sonucunda 15 Eylül 1919'da, Fransa ile Suriye Anlaşması'nı imzalayan İngiltere, Toros tünelleri, Suriye ve Kilikya'dan çekilme hususunda Fransa ile mutabakat sa layarak Urfa, Mara ve Antep'in denetimini Fransız i gal kuvvetlerine bıraktı ını ilan etti.²³⁶

Bu anlaşmanın imzalanması, eyh Mahmud'un İngilizler tarafından, Kürdistan yöneticisi olacağı sözleri do rultusunda oyalandı ını anlamlandırması bakımından önemli bir geli meydi. Anlaşma Kürt ileri gelenlerinin İngiliz mandası altında özerk Kürdistan beklentisine uygun bir nitelik ta ınıyordu. Bu olumsuzluk Kürt liderlerin İngilizlerle münasebetlerini tekrar gözden geçirmesine neden olacaktı. Urfa halkı Fransız i galini İngiliz i galinden daha sert bir tepkiyle kar ıladı ve Urfa'daki Kürt otoriteleri Osmanlı Dâhiliye Nezareti'ne gönderdikleri bir telgrafla Osmanlı egemenli inde kalmak istediklerini belirttiler.²³⁷ Fransız i galinin Urfa'da çok sert kar ılanmasında, zmir'de Yunan i galinin Müslümanlar arasında yarattı ı panik ortamının da önemli tesiri vardı. Fransızların alenen Ermenilere daha fazla yakınlık göstermesi ve Kürtlere güvence

---

²³⁵ İngiltere'nin Milli A ıretı ile ili kileri köklü bir geçmi e dayanmaktadır. Gertrude Lowthian Bell 1909-1911 yılları arasında Milli A ıretı'ni ziyaret etmi ve a ıret hakkında son derece ayrıntılı bilgiler sunmu tur. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Gertrude Lowthian Bell, Amurath to Amurath, by. William Heinemann, London: 1911); TNA. FO. 371/4191, No: 100865, Report on Mission to Viranshehir, 20 May 1919.

²³⁶ Selahattin Tansel, *Mondros'tan Mudanya'ya*, C.I, MEB. Yayınları, stanbul: 1991, s. 50

²³⁷ BOA. DH. SYS. 8415/1762, 17 Kasım 1919.

vermemesi, 1920 yılına Kürtlerin, Ankara hükümeti ile ittifaka daha sıcak bakmasında etkili olacaktır.

Suriye sınırında yaşanan hadiseler Urfa ve civarındaki Kürtlerin İngilizlere olan güvenini ciddi anlamda sarstı. San Remo Konferansı'nda bağımsız Kürdistan kurulması planlanan coğrafyanın İngiltere ve Fransa tarafından paylaşılması, İngilizlerin siyasi desteğini bekleyen Kürt liderlerin umudunu azaltmıştı. İngilizlerden umduklarını bulamayan Kürt liderler İngilizlere alternatif ittifak arayışlarına hız kazandıracaklardı.

Urfa'nın Fransızlara bırakılmasından yaklaşık 6 ay sonra San Remo Konferansı'nda, Suriye'nin Fransız mandasında kalması İngiliz hükümeti tarafından kabul edildi. Bu durum Hicaz Kralı Hüseyin tarafından şiddetle protesto edildi.²³⁸ Hicaz Kralının oğlu, Suriye Kralı Faysal Bin Hüseyin'in Fransız işgaline karşı direnemeyeceğini anlaması uzun sürmedi. 1920 Aralık ayında Hicaz Kralı Hüseyin'in yanına giden Emir Faysal, İngiliz temsilci Sir John Tilley ile temaslarda bulundu. Emir Faysal, yapılan ikili görüşmeden sonra Londra'nın davetiyle İngiltere'ye gitti.²³⁹

İngilizler ve Şeyh Mahmud arasında görüşmeler devam ederken İngiliz ordusu Kuzey Irak'tan Cizre istikametine yapılması öngörülen kara harekâtı için hazırlıkları tamamlanmıştı. Milli A harekâtının Kürdistan vaatleriyle oyalanması ise, onun ırnak ve civarındaki İngiliz karışıklığı çerçevesinde kurulan Kürt blok içerisinde yer almasını engellemesi açısından son derece etkili oldu.

İngilizlerin odaklandığı asıl hedef, güvenlik gerekçesiyle Musul'un kuzeyindeki Cizre, Hakkari ve Zaho çizgisindeki, Kürt nüfus yoğunluğu olan mıntıkanın denetimini sağlamakla ilgiliydi. İngiliz birliklerinin Urfa'nın işgalıyla birlikte Diyarbakır istikametine de ilerleyerek Cizre istikametine yönelmesi de İngilizlerin öncelikli olarak otorite kurmak istediği coğrafyayı göstermesi bakımından önemli bir işaretti. İngiltere Fransızlara Urfa ve civarını bırakarak Osmanlı Devleti'ne karşı yeni bir cephe açmayı başarmıştı. Ayrıca Musul'un güvenliğini sağlamak amacıyla Cizre istikametine yapılacak askeri harekâta karşı çıkabilecek Kürt hareketlerin Osmanlı Devleti ile ittifakı da engellenmişti.

---

²³⁸ Kerim Yıldız, *The Kurds in Syria Forgotten People*, Puluto Press, London: 2005, s. 12; (TNA. 371/5067, E.16024, King Husseyins Portest Against Avard of Syria Mandate to France, 21 December 1920).

²³⁹ TNA. 371/5067, E.16103, Relations between His Majestys Government and The Hejaz, 23 December 1920.

1.9. Yüzbaşı Pearson'ın Öldürülmesi ve A İretlerin Cezalandırılması

İngilizler, 1919 Mart'ında Musul'un kuzeyindeki Kürt mıntıklarında, vergi gelirlerini kontrol altına alabilmek amacıyla, Hristiyanların zorunlu göçe tabi tutulduğunu öne sürerek, askeri müdahale için müzareke artları gereince ihtiyaç duyulan hukuki alt yapıyı oluşturmuşlardı. Bu süreçte göç eden Ermeni ve Nasturiler, Ba dat İngiliz Sivil Yönetimi tarafından Irak'ın kuzeyinde kurulan Batar mülteci kampında toplanırken, mültecilerden gönüllü unsurlar Levy askeri birliklerine katılabiliyordu.²⁴⁰ Kamptaki Hristiyan nüfus, Guyan Bölgesi'ndeki²⁴¹ a İretlerle yaşanan huzursuzluklar neticesinde göçe zorlandıklarını belirtmekteydi. İngilizler 1919 yılı Mayıs'ında Guyan A İreti ve Nasturiler arasındaki huzursuzlukların çatışma boyutuna ulaştığı bilgisi doğrultusunda, Guyan Bölgesi'ne müdahale hazırlıklarına hız kazandırdılar. Co rafi olumsuzluklar nedeniyle, kara harekâtı ile yapılacak askeri müdahalenin başarısızlıkla sonuçlanabileceği öngörüldüğünden, öncelikle Zaho istikametine uzanan yollar kapatılmak suretiyle bölge a İretlerine baskı uygulandı.²⁴²

Ba dat yönetimi bölgeye doğrudan kara harekâtı yapmak yerine, öncelikli olarak Türk subayların Cizre'de yaşanan Kürtlerle bağlantısını kesme stratejisi doğrultusunda hareket ediyordu. Bazı subaylar doğrudan müdahale seçeneğini savunurken, Mezopotamya İngiliz Genel Karargâhı, askeri harekâtın me ru zemininin olmadığı kanaatindeydi ve bölgede daha kapsamlı bir aratırma yapılmasını müteakip askeri operasyon kararını vermemişti. Yapılan çalışmaları neticesinde İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'ne gönderilen raporlarda, Zaho'nun kuzeyinde Kürtler ve Nasturiler arasındaki çatışmalar nedeniyle her iki toplumun karışık olarak birbirlerini katlettikleri ancak, hadiselerin askeri müdahaleyi zorunlu kılacak boyutta olmadığı belirtiliyordu.²⁴³

Ba dat yönetimi, Guyan'a yapılacak hava destekli bir operasyonun Hristiyanlara yarar sağlamaktan ziyade siyasi karışıklığa neden olacağı hususunda ısrarcıydı. Ayrıca Guyan Bölgesi'ndeki görevlilere, Kürt-Nasturi çatışmaları ile ilgili yazıların doğrudan

---

²⁴⁰ İngilizler, ilerleyen zaman içerisinde bu kampta toplanan mültecilerin göç etmek zorunda kaldıkları yerleşim birimlerine tekrar gönderilmeleri için girişimde bulunacaklardı (TNA. FO. 608/95, Mezopotamia British Relations with Kürdistan, Political Department India Office, 27 August 1919, s. 323-324).

²⁴¹ Goyan A İreti'ne mensup nüfusun büyük bir çoğunluğu Hakkâri, İrnak, Cizre ve Zaho arasında yaşıyordu ve bu bölge Goyan Bölgesi olarak adlandırılıyordu.

²⁴² İran ile Osmanlı sınırında bulunuyorlar ve Musul'a kadar devam eden sıradanların eteklerinde yaşıyorlardı ve ortalama nüfuslarının 80.000 kadar olduğu tahmin ediliyordu (BAO. DH. EUM. 4. b. 23/113, Ek. 1).

²⁴³ TNA. AIR. 20/510, 2 April 1919.

stanbul'da bulunan İngiliz Komiserli i'ne yapılmasının daha sağlıklı olacağı tavsiyesinde bulunulmaktaydı.²⁴⁴ Görülen o ki, Ba dat İngiliz Yönetimi olabilecek olumsuz bir tablonun sorumluluğunu, İstanbul İngiliz Komiserli i'nin omuzlarına yüklemeye gayretindeydi. Temsilcilikler arasında yaşanan bu sürtüşme, Hindistan bakanlığı ve İstanbul Komiserli i'nin Kürt politikasına yönelik yaklaşım farklılıklarını gün yüzüne çıkartıyordu.

Askeri harekâtın Cizre'nin kuzeyinde ve güneyinde İngiliz karıtı görüşü güçlendirmesi kuvvetli bir ihtimaldi. Bu ihtimalin tersini savunan İngiliz subaylar, Türk yetkililerin Kürt a iretleri örgütleyerek, silah desteği sağlamak amacıyla, İngiliz kuvvetlerine karşı operasyon yapabilecek güçte olmadıkları inancıyla hareket ediyorlardı. Cizre'nin işgalıyla Irak'ın kuzeyindeki Kürtler ile Osmanlı Devleti arasındaki iletişimin kesilmesi hedefleniyordu. Çünkü Cizre'nin güneyinde ve Dicle Nehrinin doğusunda yer alan Fıhabur, Osmanlı Devleti ve Irak arasındaki en stratejik bağlantı yoluydu. İngilizlerle birlikte lojistik destekten mahrum kalan a iretler İngiltere'nin yanında yer almayı kabul etmeseler bile, İngiliz kuvvetlerine karşı direniş gösterebilecek gücü elde edemeyeceklerdi. İlerleyen zaman içerisinde yaşanan gelişmeler, Ba dat'taki İngiliz karargâhının kanaatinin de bu görüş çerçevesinde şekillenmesinde etkili olacaktı.

İngiliz subayı Albay Leachman, yönetsel sorunların Kürtler üzerindeki denetim eksikliğinden ve baskı politikasındaki zaafiyetlerden kaynaklandığını düşünüyordu. O, bir an önce Musul'un kuzey sınırının güvenliğini sağlamak amacıyla hedeflediğinden, öncelikle Akra ve Zaho'daki İngiliz temsilciliklerini daha aktif duruma getirdi.²⁴⁵ Zaho'da görevli İngiliz siyasi şube görevlisi Yüzbaşı Pearson, Türkiye'nin güneydoğusunda yaşanan çatışmaların yerinde incelenmesi ve Kürt a iret a alarının İngilizler hakkındaki düşüncelerinin öğrenilmesi amacıyla özel olarak görevlendirildi. Yüzbaşı görevine başladıktan iki gün sonra, 7 Nisan 1919'da Zaho'da bulunan Belo bölgesinde saldırıya uğrayarak öldürüldü ve yanında bulunan kırk jandarma esir alınarak silahlarına el konuldu.²⁴⁶ Yüzbaşı saldırı öncesinde Guyan civarındaki Karor Köyü'ndeki Kürt a iretlere İngiltere'nin egemenliğine tabi olmaları önerisinde bulunarak köyden ayrılmasını ve Hristiyan köylerini ziyaret ettikten

²⁴⁴ TNA. AIR. 20/510, 30 March 1919, s. 6.

²⁴⁵ TNA. AIR. 20/513, 30 March 1919, s. 4-6.

²⁴⁶ TNA. AIR. 20/510, 5 April 1919, s. 12.

sonra dönü yolunda öldürülmü tü.²⁴⁷ Hristiyan köylerine yapılan ziyaretin, Pearson'nun katledilmesinde hissedilir derecede etkisi vardı. Saldırı Kürtler ve Hristiyan unsurlar arasındaki çeki menin de açık bir yansımasıydı. Ya anan bu hadise, ngilizlerin Hristiyan unsurları savundukları dü üncesinin, Osmanlı subayları tarafından Kürtler üzerinde daha etkin bir propaganda malzemesi olarak kullanımına imkan tanıyordu.

Yüzba ı Pearson'nun Zaho'da katledildi i haberi ngiliz karargahına ula ınca, Zaho'dan Cizre istikametine hava harekâtı düzenlemek için, talep edilen askeri operasyon yetkisi Albay Leachman'a, verildi.²⁴⁸ Bu yetkiye ek olarak, Leachman'ın 1 Nisan 1919'da Cizre'nin i gal edilmesi teklifine yönelik sundu u rapor da olumlu de erlendirilerek, Cizre'nin i gali için askeri hazırlıkların yapılması talimatı da verildi.²⁴⁹ Generalin gönderece i emrin kendi talebi do rultusunda olabilece i ihtimalini sa lıklı de erlendiren Leachman, emir yazısından önce askeri harekât hazırlıklarına ba lamı tı. Yapılan ilk düzenlemelerle, bir ngiliz birli i Musul'dan Cizre'ye, Hindistan birli i Zaho'dan Cizre'ye, bir topçu birli i ve bir tabur süvari Musul'dan Zaho'ya sevk edildi. Co rafi zorluklar nedeniyle lojistik hizmetlerin yürütülebilmesi için e ek, at ve at arabası temin edilerek ula ım sorunun üstesinden gelindi.²⁵⁰ Cizre'nin i gali için yapılan planlamada, Zaho mühimmatın depolanaca ı ana merkez olacaktı. Plana göre Cizre i gal edilince, idari birim olarak Zaho'ya ba lanacak, oraya atanacak yönetici Zaho karargâhının emri do rultusunda Cizre'yi yönetirken, Zaho-Cizre yolunun güvenli i de sa layacaktı.²⁵¹

Düzenlenecek askeri harekât sırasında ngiliz ordusunun istifade edebilece i Kürt a iretler belirlenmi ti. Guyan A ireti ile Nasturilerle arasında ya anan çatı malarda Sindi ve Silvan A iretleri, a iretler arası ittifaka destek vermemi lerdı. ngiliz subaylar Ba dat'tan gelen talimat do rultusunda, belirtilen a iretlerle ileti ime geçerek onların deste ini sa ladılar.²⁵² Harekât öncesinde Guyan Bölgesi'ndeki köylerin ayrıntılı bir raporu hazırlandı. ngiliz görevli, rapor hazırlarken ırnak ve Cizre civarındaki Kürtlerin önde gelen lideri konumunda olan Abdurrahman A a'nın di er a iretlere gönderdi i raporlardan istifade

---

²⁴⁷ ngiliz Siyasi görevlisi Yüzba ı Pearson'un öldürüldü ü yer Karor köyü olarak geçmektedir (BOA. DH. FR. 625/59, Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne 10 Nisan 1919; ngiliz belgelerinde ise Hristiyan köyüne yapılan ziyaretten bahsedilmemekte ve Goyan Köyünden hareket ettikten sonra öldürüldü ü bilgisi verilmektedir (TNA. FO. 371/4191, May 1919).

²⁴⁸ TNA. AIR. 20/510, 5 April 1919.

²⁴⁹ TNA. AIR. 20/510, 6 April 1919; TNA. FO. 608/113, British Relations With Kurdistan, 27 August 1919, s. 323.

²⁵⁰ TNA. AIR. 20/510, 18. Bölükten Genel Kurmay Ba kanlı ı'na G.H. Q, 2 April 1919.

²⁵¹ TNA. AIR. 20/510, 4 April 1919.

²⁵² TNA. AIR. 20/510, 6 April 1919.

edildi ini belirtiyordu. Ele geçirilen evraklara göre, Guyan Bölgesi'nde 20 ana yerle im birimi bulunuyordu²⁵³ ve her birim ortalama 1.000 ki ilik nüfus barındırıyordu. Bölge do al bir kale görünümünde olup, a iretler genel itibariyle birbirinden ba ımsız bir karakter sergilemekteydi. ırnak merkezinde ya ayan 600 aile Guyan A ireti'nin yerle ik konumda olan bölümünü olu turuyordu. A iretin geri kalan üyeleri ise, yarı yerle ik ya am sürdürüyordu.²⁵⁴ ngilizlere kar ı olu turulabilecek yerel kuvvetlere a iret mensubu her hane bir ki i verse dahi, 2.000 ki ilik kuvvet olu turulabiliyordu. Bu sayı, harekât öncesi yapılan bir tahmindir ve sayının daha da artması da söz konusu olabilirdi. Da lık bir alanda 2.000 ki ilik kuvvetle mücadele etmek, ngilizlerin i ine gelmedi inden a iretlerin birbirine dü ürülmesi daha mantıklı bir yakla ım olarak görüldü.

Öncelikle, Zaho ve Cizre bölgesindeki yarı göçebe a iretlerin yolları tahrip edilmek suretiyle, Kürt kuvvetlerin hareket kabiliyeti engellenecek ve göçebe a iretler itaate zorlanacaktı.²⁵⁵ Ba dat'taki ngiliz sivil komisyon üyesi ise Leachman tarafından önerilen ve Guyan bölgesine yapılması planlanan harekâtın ba arılı olaca ı konusunda tereddütlüydü. Tahmin edilenin aksine, e er ngiliz harekâtı ba arılı olursa, Kürt nüfus üzerinde derin bir siyasi etki olu acak ve çaresiz kalan Kürtler ngilizlerin kendileri için belirleyece i gelece e razı olmak zorunda kalacaklardı.²⁵⁶ Cizre ve Guyan Bölgesi ate kesle belirlenmi sınırın Türkiye tarafında yer almasına kar ın, bölge ngilizler tarafından, “no mans land” hiç bir ülkeye ait olmayan sahipsiz topraklar ekinde ifade ediliyordu.²⁵⁷ ngilizler, Türk subayların propaganda faaliyetlerinin Cizre ve civarında Kürtleri kı kırttı ına inandıklarından, Guyan'a yapılacak askeri harekât Kürtlerden ziyade Osmanlı Devleti'ni cezalandırıcı bir nitelik ta ıyordu. Cizre-Irak sınır hattında açılacak bu yeni cephe ile Osmanlı kuvvetleri Cizre'de ya anan olaylar üzerine yo unla mak zorunda kalmı tu. Ya anan hadiseler, Osmanlı Devleti'nin Musul sorunuyla yakından ilgilenmesi durumunda kendi sınırlarındaki Kürtlerin her an bir tehlike unsuru olabilece i hissiyatının olu umunda etkili olmu tu.

---

²⁵³ Köy sayısı hakkında kesin bir rakam bulunmamaktadır. Bitlis Vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen raporlarda Goyan Bölgesi'nin 30-40 köyden olu tu u belirtilmektedir (BOA. DH. FR. 625/59, Ek.1-2).

²⁵⁴ stihbarati bilgilerde ırnaklı Abdurrahman A a'nın di er a iretlerle yazı malarından yararlanıldı ı belirtilmektedir (TNA. AIR. 20/510, 6 April 1919, s. 72); Her ne kadar ırnaklı Abdurrahman A a'nın ngizlere destek vermesinin pek mümkün olmadı ı dü ünülse de, 13. Kolordu Komutanı Cevdet Pa a'nın Erkânı Harbiye Dairesine gönderdi i 27 Kasım 1919 tarihli telgrafta, Abdurrahman A a'nın zayı olan hayvanları için ngizlerden para aldı ı belirtiliyordu. Ayrıca, Zaho Siyasi temsilcisi bu bölgedeki eyhler ve a iret a alarıyla irtibat halindeydi (BOA. DH. EUM. AY . 27/40, 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'den, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiyye Dâiresi'ne, 28 Kasım 1919, Ek. 1).

²⁵⁵ TNA. AIR. 20/510, 6 April 1919, s. 73.

²⁵⁶ TNA. AIR. 20/510, General Staf to Chief On Tour, 1919, s. 86.

²⁵⁷ TNA. AIR. 23/411, Kurdish Nationalist Socitey, 11 November 1924.

ngiliz i galine kar ı önlem alma çabasındaki a iretler, 7 Nisan 1919'da Diyarbakır valisinin emri ile ırnak, Cizre ve Midyat'ta mühimmat ve yiyecek toplamaya başladılar. Osmanlı Devleti'nin, Kürtleri ngilizlere kar ı cesaretlendirme girişimini engellemek isteyen ngilizler, Osmanlı Devleti'nin Cizre politikasının Kürtleri kölele tirmeye yönelik olduğu propagandasıyla, onları etkisiz konuma çekmeye gayret ediyordu.²⁵⁸ Türk ordusunun Kürtler ve Hristiyan nüfus arasındaki çatışmaları engellemekte yetersiz kaldığı iddiasıyla, me ru müdahale hakkını kullandığını belirten ngiliz karargahı, Goyan bölgesindeki köyleri bombalamaya başlayarak²⁵⁹ Zaho garnizonundaki asker sayısını ve mühimmat miktarını artırmaya devam etti.²⁶⁰ ngiliz hava harekâtı devam ederken alınan ilk bilgilere göre, sınır boylarındaki dört Hristiyan köyü Kürtler tarafından tamamen yağmalandı. Kaçmak zorunda kalan Hristiyan mültecilerin bir kısmı ise Zaho'nun kuzeyinden Musul'a göç etmek zorunda kaldı.²⁶¹ ngilizlerin düzenledi i askeri harekât, Hristiyanlara kar ı Müslümanların bir mücadelesi olarak algılanıyordu. Bombalamanın yapıldığı mıntıkaya yakın yerleşim birimlerinde yağam sürdüren diğer Kürt a iretler de, saldırının Müslümanları esir almaya yönelik bir harekât olduğu dü üncesiyle örgütlenince, hava harekâtı ngilizlerin beklentisinden farklı bir sonuç ortaya çıkardı. 21 Mayıs 1919 tarihinde askeri harekâtı yürüten 18. bölü e çekilen telgrafla hava harekâtı geçici olarak durduruldu.²⁶² Harekâtın durdurulmasında, Müslüman-Kürtler arasında Hristiyan- ngilizler dü üncesinin yarattığı izlenim etkili oldu ve Lehman'ın Musul-Cizre hatında güvenli bölge oluşturma çabası başarıyla sonuçlandı.

1.9.1. Kürt A iretlerin ngilizlere Kar ı ttifak Çabaları

Milli A ireti A ası eyh Mahmud, Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin²⁶³ Cizre harekâtından önce, Kürdistan yöneticisi olma umuduyla ngilizlere yanaşmaya çalıştı. Milli A ireti ngilizlerin oyalama siyasetini fark ederek kendi kölesine çekilmek zorunda kaldı.²⁶⁴

²⁵⁸ TNA. AIR. 20/510, General Staf to High Commissioner Constantinople, 9 April 1919, s. 31-35

²⁵⁹ TNA. AIR. 20/510, 18 April 1919.

²⁶⁰ TNA. AIR. 20/510, 1919.

²⁶¹ TNA. AIR. 20/510, 21 April 1919.

²⁶² TNA. AIR. 20/510, Disturbance by Kurds of the Goyan District.

²⁶³ Kraliyet Hava Kuvvetleri (Royal Air Force) arşiv belgelerinde RAF olarak belirtilmektedir.

²⁶⁴ ngilizlerin sınır ötesi askeri harekât düzenledi i sırada hapsede olan Milli A ireti Kürtlerinin lideri eyh Mahmud serbest bırakıldı. ngilizlere göre Türkler eyh Mahmud'u Batı Fırat'ın en güçlü Kürt lideri yapmaya ve Milli A ireti içerisindeki pozisyonunu tanımaya söz vermişlerdi. Türkler tarafından serbest bırakıldıktan hemen sonra a iretini silahlı hale getirmesi kar ılıklı anlaşma çerçevesinde serbest bırakıldı. İhtimali güçlendirmektedir (TNA. AIR.20/510, Disturbance by Kurds of the Goyan District).

A ıreti'nin di er a iretlere oranla daha kalabalık olması, ngiltere açısından a ıretin önemini artıran yegane faktördü. ngiliz yönetimi Goyan bölgesini i gal sürecinde, Milli A ıreti'nin hangi safta yer alaca ı konusunda sa lıklı bilgi edinememi ti. Siverek'ten göç eden Ermenilerin, 12 Nisan'da ngiliz yetkililere verdikleri bilgilere göre, Milli A ıreti a ası Osmanlı Devleti'nin kendisine silah ve cephaneye tedarik etmesi halinde, denetimindeki a iretleri ngilizlere saldırı amacıyla organize edebilece i sözünü vermi ti. ngilizler, Ermenilerin verdi i bilgilerin taraflı olaca ını dü ünerek, a iretler arasında düzenlenen toplantılarda görü ülen konular hakkında daha ayrıntılı bilgi edinebilmek amacıyla eikan A ıreti'nden faydalanma yoluna ba vurdular.²⁶⁵

Karakeçili, Dukerli, Baderli ve eikan a iretleri ngilizlerin olası bir saldırısına kar ı alınacak önlemleri tartı mak üzere, 13 Nisan 1919'da Viran ehir'de bir toplantı düzenlediler. eikan A ıreti'ne mensup Mustafa Bey adlı bir ki i, toplantıdan sonra Urfa'ya dönerek, toplantıda görü ülen konular hakkında ngiliz yetkilileri bilgilendirdi. stihbarata göre, Milli A ıreti Türkler ile ittifak yapmak suretiyle ngizlere kar ı di er a iretleri de organize etme ve onları cesaretlendirme görevini üstlenmi ti. Bu arada Mardin'deki Osmanlı ordusunun 5. Tümen Komutanı Yarbay Kenan Bey, Cizre, ırnak, Nusaybin ve Musul civarındaki a iretlerden, toplam 800 ki iden olu an 8 tabur olu turmu ve eikan A ıreti haricinde toplantıya katılan tüm a iretler olu turulan taburları destekleme hususunda uzla mı lardı.²⁶⁶

Milli A ıreti'nin Urfa ve civarında 200'ü atlı 400 ki ilik kuvveti bulunurken, Karakeçili, Baderli, Dukerli A iretleri de Urfa'nın do usunda 1.400 civarında tüfekli kuvvet te kil etmi lardı.²⁶⁷ eikan A ıreti ise di er a iretlerle arasındaki dü manlıkları gerekçe göstererek Osmanlı Devleti'ne destek vermeyece ini beyan etmi ti.²⁶⁸ eikan A ıretinin yanı sıra, Siverek ve Urfa arasında ya ayan Dukerli A ıreti de, ngilizlerin Diyarbakır'a do ru ilerlemeleri ihtimaline kar ı olu turulan lokal kuvvetlere katılmama kararı aldı. kna edilemeyen a iretler sıkı takibe alındı ve Karakeçili A ıreti lideri brahim, eikan A ıreti

---

²⁶⁵ TNA. AIR. 20/510, 30 April 1919; ngiltere'nin a iretlere yakınlı ı bu tür toplantılarda alınan kararların güvenli i ve kararların hayata geçirilmesini hayati derecede etkilemekteydi. Türkiye'de a iretler, a iretler arası denge politikası, bilgi güvenli i ve istihbarat faaliyetlerinin önemi üzerine yapılan çalı maların yetersizli i, bu alanda maalesef büyük bir bo luk olu turmaktadır.

²⁶⁶ TNA. AIR. 20/510, 30 April 1919.

²⁶⁷ TNA. AIR. 20/510, G.H.Q, Mesopotamian Expeditionary Force From Egyptforce Cairo to General Baghdad, 23 April 1919, s. 50.

²⁶⁸ TNA. AIR. 20/510, 25 April 1919, s. 51.

lideri Abdulkadir, İngilizlere istihbarat sağladıkları suçlamasıyla Türk yetkililer tarafından tutuklandılar.²⁶⁹

Bu arada İngiliz yetkililer Türkler ve Kürtler arasındaki ittifakı zayıflatmaya yönelik faaliyetlerine hız kesmeden devam ediyorlardı. İngiltere'nin Urfa ve Siverek civarındaki faaliyetlerine ek olarak, Nisan 1919'da Süleymaniye'den hareketle, Mardin ve Nusaybini ziyaret eden Mr. Miçer adında bir İngiliz Binbaşı, Süleymaniye'de tesis edilen Kürt yönetimine benzer bir yönetim oluşturulacağı sözüyle airtel olarak alarına evrak imzalatmaya çalışıyordu.²⁷⁰ 1919 Mayıs ayı içerisinde Urfa ve Siverek civarında faaliyet gösteren bir İngiliz yüzbaşı ise, Kürtleri, Türklerle ittifak yapma düşüncesinden vazgeçirme gayretindeydi. Yüzbaşı gezdiği yerlerde, eski ittihatçıların Medine-i Münevvere'de bulunan altın kandil ve kıymetli eşyaların yağmalanmasına sebebiyet verdiği, Enver Paşa ve Talat Paşa'nın Kur'an-ı Kerim'in aslını bozarak yeni bir din kurma girişiminde oldukları yönünde propaganda yapıyordu. Yüzbaşı bu tür dini söylemlerin yanı sıra, Kürt airtel liderlerine İngilizler ile ittifak kurmaları halinde, 2 yıl tıllaf Devletleri'nden birisinin mandasında kalacak ve bu sürenin bitiminde bağımsızlığını ilan etmesine müsaade edilecek bir Kürt devletinin kurulacağı sözünü veriyordu. Milli Airtel lideri Seyh Mahmud ve kardeşi ziyaret eden yüzbaşı, onlara İngiliz himayesini kabul etmeleri karşılığında maaş teklifi sunduysa da, bu teklif İngilizlere güvenini kaybeden Seyh Mahmud tarafından ciddiye alınmamıştı.²⁷¹

Kürt milliyetçilerinin halk arasında henüz olgunlaşmadığını ve yeterli etkiye sahip olmadığını düşünen İngiliz yüzbaşı halk üzerinde etkili olacağına inandığı dini söylemleri temel alan bir yaklaşım sergilemişti. Airtel liderlerine ise dini propagandadan farklı olarak, özerk yönetim sözü veren yüzbaşı, Kürt milliyetçilerinin düşüncelerine farklı bir yöneltme yapmıştı. Bu yaklaşım İngilizlerin Kürt airtel liderleri fazlasıyla yakından tanıdıklarının da açık bir ispatıydı.

---

²⁶⁹ TNA. AIR. 20/510, G.H. Q, 23. April 1919, s. 50.

²⁷⁰ BOA. DH. FR. 626/162, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 22 Nisan 1919, Ek. 1-3.

²⁷¹ BAO. DH. FR. 632/66, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 28 Mayıs 1919, Ek. 1.

1.9.2. Cizre Harekâtının Durdurulması ve Müteakip Olaylar

Cizre ve civarında İngiliz harekâtı devam ederken, Guyana Aİretî tarafından İngiliz temsilcisine iletilen bir nota yazılanlar, İngilizlere karşı oluşan olumsuz havayı hissettiriyordu. Ne var ki, notaındaki satırlardan anlaşılacağı üzere Aİret çok küçük hesaplar peindeydi:

...Aİretin koyunlarını çaldığımız için, siz güvenilmezsiniz ve bize karşı yanlış tutum içerisindeyiz. İhtiyaçlarımızı karşılamamız için Zaho'ya gelmemizi yasakladınız. Bu sebepten dolayı, Seranis'teki polis noktanıza saldırdık. Eğer inadınızdan vazgeçerseniz ve fakirleri serbest bırakarak Zaho yolunu bize açarsanız, silahlarımızı ve kazandığımız ganimetleri size iade edeceğiz. Böyle olmaz ise, Allah'ın izni ile inşallah Musul'a kadar size saldıracağız ve bütün arazinize zarar vereceğiz.²⁷²

Guyana Aİretî'nin İngiliz temsilcisinden talepleri İngilizlerin siyasi beklentilerinden farklı olarak, küçük maddi isteklerle sınırlıydı. İngilizler ise Guyana Aİretî'ne gönderdikleri cevapta İngiliz siyasi memurunu katledenlerin teslimi halinde Zaho'ya gidip gelmelerine izin verilebileceklerini bildirmekle yetineceklerdi.²⁷³

İngilizler, köyleri bombalamanın İngiliz çıkarlarına katkı sağlamayacağını uygulamalı olarak test etmişlerdi. Bu nedenle, Seyyit Taha ve Binbaşı Noel'in öncülüğünde yürütülen; Kürtlerde İngiliz karışıklığının engellenmesi misyonunun sonuçlandırılmasına kadar beklemenin daha iyimser bir tablo ortaya çıkartacağı görüşünde mutabık kalmıştı.²⁷⁴ Bu görüş doğrultusunda, 21 Mayıs 1919 tarihinde 18. Bölüne çekilen telgrafla bombalamanın durdurulması emri verildi²⁷⁵ ve operasyona katılan uçaklar Süleymaniye'ye çekildi.²⁷⁶ Bombalamanın sonlandırıldığı tarihteki ilk bilgilere göre, Keroar ve diğer kasabalarda toplam 600 sivil hayatını kaybetmiş ve ölenler arasında Guyana Aİretî ailesinden İrif Halife'nin oğlu Nivet İrif'te bulunuyordu.²⁷⁷ İngiliz yönetiminin hava harekâtı sonrasında Aİretler, İngilizlerin tahriklerinden etkilenerek saldırı hazırlıklarına başladılar. İrak Aİretî lideri Abdurrahman Aİretî ise Ermenilerin İngilizler tarafından Zaho'ya yerleştirildikleri,

²⁷² TNA. AIR. 20/510, Memorandum Mousul to Civil Commissioner, 16 May 1919. s. 91.

²⁷³ İngiliz siyasi memurunu katledenlerin isimleri: Tahir, Hamza, Sadık, Hacı İbrahim, Mehmet ve Salih, olarak zikredilmektedir (BOA. DH. KMS. 53/3-70, Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne, 11 Kasım 1919, Ek. 4-5).

²⁷⁴ TNA. AIR. 20/510, G.H.Q. From Political Officer Mousul to Civil Commissioner, 21 May 1919. s. 91.

²⁷⁵ TNA. AIR. 20/510, Baghdadto Eighteenth Division, 1919, s. 94.

²⁷⁶ TNA. AIR. 20/510, Mesopotamian Expeditionary to Chief on Tour, s. 93.

²⁷⁷ TNA. AIR. 20/510, Memorandum from the Special Service Officer Mousul, to General Headquarters, 21 May 1919, s. 89.

ibadethanelerine zarar verdikleri hususunda halkı uyararak savunma amaçlı ve gerilla tarzı mücadele amacıyla halkı organize ediyordu.²⁷⁸

Kürt a iretler, ngilizler kar ısında kendilerini savunamayacak ölçüde rezil duruma dü tüklerini belirterek, Osmanlı Devleti'nden yardım talep ediyorlardı.²⁷⁹ Kürt a iretlerden temkinli olmalarını isteyen Babı Ali ise, ngilizlere kar ı herhangi bir giri imde bulunamayacak ölçüde çaresiz durumdaydı.²⁸⁰ 22 A ustos 1919'da ngilizler Silvan'ın köylerini bombalarken, ngiltere'nin himayesinde Zaho'da bulunan Ermeniler de, Cizre'nin Silvan nahiyesinde bulunan türbeyi tahrip etmi lerdı. ngiltere'nin attı ı bombalardan birisinin camiyi tahrip etmi olması Kürtlerin dini duyarlılıklarının bir derece daha artırılması amacıyla mükemmel bir propaganda malzemesine dönü türülmü tü. Vali Vehbi Bey, Dâhiliye Nezareti'ne Kürtlerin dini hissiyatın etkisiyle ngilizlere kar ı ta kınıklarını önlemek için tedbir aldı ını,²⁸¹ ancak önlemlerin yetersiz kalabilece ini de bildiriyordu. Siirt ve çevresinde bulunan a iretlerde tahmini olarak yirmi bin tüfek vardı ve a iretlerin eyhlerin talimatı do rultusunda, cihat adı altında bir araya gelerek ngilizlere taarruzda bulunması ihtimali çok yüksekti. Siirt ve civarında Kürt a iretlerin galeyana gelmesi durumunda Osmanlı Devleti'nin a iretleri dizginleyebilecek düzeyde askeri kuvveti ise bulunmuyordu.²⁸²

Osmanlı Devleti, A ustos 1919'da Musul'da bulunan ngiliz askeri kumandanlı ına telgraf çekerek Cizre'ye yapılan hava saldırısını protesto etti. ngiliz kuvvetlerinden a iretleri galeyana getirebilecek bu tahriklerden kaçınmalarını i aret ederek,²⁸³ olası bir saldırı durumunda ngilizlerin me ru müdahale iddialarına kar ı pe inen önlem alma gayretinde oldu. Osmanlı Devleti ngiltere'nin askeri faaliyetlerini, Musul'un i galinde izlenen

---

²⁷⁸ Ermenilerin ngilizlerle birlikte hareket ettiklerini beyan eden Abdurrahman A a, arazinin Ermenilere teslim edilmemesi için ahaliyi mücadeleye ça ırıyordu (BOA. DH. KMS. 53/3-4, 28 A ustos 1919, Ek. 2-5).

²⁷⁹ BOA. DH. KMS. 53/3-4, Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne, 29 A ustos 1919, Ek. 11.

²⁸⁰ BOA. DH. KMS. 53/3-4, ırnak A ieti a ası Abdurrahman'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 28 A ustos 1919, Ek. 2-5.

²⁸¹ BOA. DH. KMS. 53/3-4, Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne, 1 Eylül 1919, Ek. 8.

²⁸² Bitlis Vali Vekili Vehbi Bey Dâhiliye Nezareti'ne çekti i telgrafla ngiliz siyasi hâkiminin ırnak ve çevresindeki keyfiyetini önlemek için, ırnak ve çevresinde bulunan A iret a alarının ni anla taltif edilmelerini öneriyordu. Taltifi istenen a iret a aları: ırnak A ireti A ası Abdurrahman A a, ırnak a alarından Süleyman Bey, Garzan'da Cumani A ireti A ası smail Bey, Mutki Kazası Kırlı A ireti'nden Hacı Musa Bey, Sason'da Bedri A ireti'nden Hasan Bey, Kulp'ta Haban A ireti'nden zzet Bey'dir. Ayrıca, Siirt Müftüsü Hoca Halil, Mu Belediye Reisi Hacı brahim Bey, Siirt Belediye Reisi Hami Efendi'nin de taltifi istenmi ti (BOA. DH. KMS. 53/3-17, Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne, 31 A ustos 1919, Ek. 2-4).

²⁸³ BOA. DH. KMS. 53/3-7, Babı Ali Dâhiliye Nezareti ifre Kaleminden Musul ngiliz Askeri Kumandanlı ına, Agustus 1919, Ek. 2.

taktik in tekrar uygulanmaya konulması suretiyle, me ru zemin olu turma çabası olarak yorumluyordu.

Bölgedeki Kürtlerin, ngiliz askeri birliklerinin ve Ermenilerin ortak kara harekâtı düzenledikleri yönündeki malumatın do rulu u ise Dâhiliye Nezareti'nin çalı maları sonucunda resmi veriler do rultusunda ispatlanamamı tı. Yapılan tetkiklerde, Ermeni kuvvetlerinin ırnak civarında saldırılarının do rulu u anla ılmı , ancak ngiliz askerlerinin Ermenilerle birlikte Kürtlere saldırdıklarına dair net bir bilgi edinilememi ti.²⁸⁴

Hava harekâtı sonrasında Musul siyasi temsilcisi Lehman'ın, emrindeki 1500 piyadeyle birlikte 30 otomobil ve 2 uça ı Zaho'ya göndermesi Diyarbakır Valisi Faik Ali Bey tarafından Guyan ve Cizre istikametine yapılabilecek kara harekâtının hazırlı ı olarak yorumlanıyordu.²⁸⁵

ngilizler, hava saldırısını sonlandırdıkları tarihten itibaren çok sık olmamak üzere Zaho ve ırnak arasında kalan yerle im alanlarını bombalamaya devam ettiler. 21 Mayıs'tan sonra Ermeni ve Nasturilerden te kil edilmi 500 ki ilik ngiliz birli i Türk-Irak sınırını geçerek, Van ve Muradiye a iretlerinin ço unu teslim aldı ı gibi, bir kısmını da göçe zorlayarak Guyan A ireti üzerindeki baskıyı artırdı. Ya anan olaylar üzerine ırnaklı A ireti, Guyan A ireti'ne destek kuvvet gönderdi. ngiltere'nin tertip etti i saldırılara kar ı ırnaklılar kaymakamlıktan izin istemekle birlikte, e er izin verilemeyecekse Osmanlı Devleti'nin ırnak ve Guyan bölgelerinde ara tırma yapmasını talep ettiler.²⁸⁶ Osmanlı Devleti ise ngilizlerin Mütareke'nin 7. Maddesinin kullanması ihtimaline kar ı; daha önce oldu u gibi, a iretlerin duyarlı olması ve ngizlere kar ı saldırıda bulunmaması tavsiyesini tekrar etmekle yetinmek zorunda kaldı.

Lehman öncülü ündeki kuvvetler madiye Guyan arasındaki Kürt a iretlere askeri operasyon yaptıysa da, bu harekât ngiliz kuvvetlerinin çok fazla can kaybı vermesine neden oldu. Cizre Kaymakamı ı'ndan Diyarbakır'a verilen bilgiye göre, Lehman öncülü ündeki ngiliz birli i Kürtlere kar ı yaptı ı operasyonda 2 top ve birçok mühimmatı bırakarak geri çekilmek zorunda kalmı ve ngiliz birliklerinden 30 asker

²⁸⁴ BOA. DH. KMS. 53/3-4, 31 A ustos 1919, Ek. 5.

²⁸⁵ BOA. DH. FR. 642/39-1, Diyarbakır Valili i'nden Dâhiliye Nezareti'ne, 17 A ustos 1919, Ek. 2.

²⁸⁶ BOA. DH. FR. 645/80, Bitlis'ten Dâhiliye Nezaretine, 4 Eylül 1919, Ek. 1-3.

öldürüldü ü gibi, 120 asker de esir alınmı tı. Zaho'ya yaralı olarak getirilen çok sayıda İngiliz askeri ise tedavi edilmek üzere Madiye'ye sevk edilmi ti.²⁸⁷

İngiliz yönetimi Zaho'da bulunan temsilcilerinin idari sınırını Musul'un kuzey istikametinde genişletme çabasındaiken, 23 Mayıs 1919'da Süleymaniye'de Seyh Mahmud isyanı patlak verdi. Bu isyan İngilizlerin askeri operasyonları birkaç aylık süreye sonlandırmalarına ve Mütareke sınırının güney istikametine çekilmelerine neden oldu. Bunun yanı sıra, Paris'te Kürt-Ermeni anlaşmasının sağlanmasına yönelik tartışmaların henüz sonuçlanmaması da, İngilizlerin Irak'ın kuzeydeki askeri faaliyetlerinin bir süre askıya alınmasında etkili oldu.

1.10. İran'da Kürt-İngiliz İlişkileri

İngilizler 19. yüzyıl son çeyreğinde İran'da yaygın Kürt ayaklanmaları ile iletişime geçmişti. Bu iletişim süreci yaygın olayların akını yönlendirmekten ziyade, Kürtler hakkındaki izlenimlerin, elçilik ve konsolosluklar tarafından Londra'ya raporlanması şeklinde yürütülüyordu. Şikak ve Mama A iri ile bire bir iletişim halinde olan İngiltere'nin Tebriz'deki büyükelçisi William Abbout, Kürt-İngiliz ilişkilerinin mimarı konumundaydı. Abbout, 1881 yılında Londra'ya gönderdiği raporda İran'daki Kürtçülük faaliyetlerinin ciddi bir potansiyele sahip olduğunu, ancak bu potansiyelin başarısızlık amaçlı bir girişimi tetikleyebilecek olgunlukta olmadığını belirtiyordu.²⁸⁸ 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren, bir taraftan Rus tehdidine karşı İran'ın toprak bütünlüğünü savunma pozisyonuna geçen İngiliz yetkililer, diğer taraftan da Kürtlerin bölgedeki nüfuzundan istifade etmek amacıyla Kürtlerle ilişkilerini geliştirmeye gayret edeceklerdi.

İran'ın kuzeyinde yer alan Hoy, Salmas ve Urmiye şehirlerinde istihbarat faaliyetlerinde bulunan İngiliz görevliler 1890 yılındaki tespitlerinde, İran'ın kuzeyinde yaygın Kürtlerin milli hislerinin baskın bir konuma doğru yol aldığını iddia ediyorlardı. Bu hislerin gelişim sürecinde kontrolünün sağlanması durumunda, Urmiye ve civarındaki Kürtlerin, Osmanlı Devleti'yle karşı karşıya getirilmesinin ise bir mucize olmayacağı düşünülüyordu. Londra,

²⁸⁷ BOA. DH. FR. 643/91, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, Ek. 1-2.

²⁸⁸ William Abbout, gönderdiği birçok raporda Şikak A iri lideri Ali Han ile sürekli iletişim halinde olduğunu bahsetmekle birlikte, 12 Eylül-14 Eylül 1881 tarihli raporlarında İran'daki Kürtlerin yarı başarısız bir yönetim tarzıyla yönetildiklerini de belirtmekteydi (TNA. FO. 248/382, No: 40, William Abbout, Tebriz, 14 September, s. 188; TNA. FO. 248-382, No: 46, William Abbout, Tebriz, 26 September 1881).

I. Dünya Savaşı öncesinde Kürt siyasetinin temellerini atarken, teorik olarak Kafkasya ve Irak arasında tampon bir Kürt yönetiminin kurulabileceği ihtimali de düşünüyordu, ancak bu konuda atılacak adımlar için henüz erken olduğunu düşünüyordu. Kürtlerin modernleştirilmesi ve eğitim seviyelerinin yükseltilmesine yönelik altyapı oluşturulmadan, İran'da bağımsız bir Kürdistan'ın kurulması amacıyla faaliyetlerde karışılacak zorluklar, Kürt-İngiliz ilişkilerinin ilk yıllarında daha net gözlemlenebilecekti.²⁸⁹

1906 yılında Şah rejimine muhalif bir grup Kürt aile üyeleri, Kürtlerin sosyal haklarında yapılmasını istedikleri düzenlemeleri içeren bir dilekçeyi İran Meclisi'ne sundular. Bu talep Şah yönetimi tarafından kabul görmediğinden, Kürt aile üyeleri bu girişimleriyle arzu ettikleri anayasal hakları elde edemediler.²⁹⁰ 17 Kasım 1913'te imzalanan sınır protokolü düzenlemesi de statüsel sorunların çözümü adına önemli bir etki yaratmadı.²⁹¹ I. Dünya Savaşı öncesinde İran'ın kuzeyinde siyasi istikrarsızlıklar neticesinde oluşan denetim boşluğu, Kürtlerin kendi aralarında birlik kuramamalarının da tesiriyle kısmen Rusya tarafından dolduruldu. Rusların da bölgede sıkı bir denetim mekanizması oluşturamaması, Kürdistan'ın tekel için tarihi bir fırsat sundu.²⁹²

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde, Rus ve İngiliz askeri kuvvetlerinin bir kısmı hala İran'da bulunmaktaydı. İran'daki otorite boşluğu İran'ı dış müdahaleye açık hale getirdiği gibi, bu durum eyaletlerde huzursuzluk ve kargaşanın artmasına da neden oluyordu. 1918'de İran'da otoritenin sağlanamadığı en önemli merkezlerden birisi de Urmiye idi. Bolşevik Devrimi'yle birlikte, Tebriz ve Urmiye'deki Rus kuvvetleri büyük ölçüde geri çekilince, Kürt milliyetçileri bölgede Kürdistan'ın tekel için harekete geçmekte gecikmediler.²⁹³ İngiltere, 1918'den itibaren İran'daki diğer etnik unsurların desteğini alabilmek amacıyla Kürtlere, Ermenilere ve Nasturilere devletle ilişkileri sürecine destek olacakları yönünde

---

²⁸⁹ TNA. FO. 608/113, Memorandum, s. 288.

²⁹⁰ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağ'da Kürt Siyaset Tarihi*, çev. M. Aras, Sovyetler Birliği Bilimler Akademisi Doğu Bilimleri Enstitüsü ile Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Bilimleri Enstitüsü Kürt Komisyonu, Peri Yayınları, 2. Baskı, İstanbul: 1998, s. 60.

²⁹¹ Bu protokolün II. bölümünün 7. maddesi "Anglo Persian Oil Company" şirketinin İran'daki faaliyetlerini yasal olarak güvence altına alıyordu (TNA. CO. 730/28, E-10331, Protokol Respecting the Turco – Persian Frontier Signed At Constantinople, 4-17 November 1913, s. 121; Efdal As, "XVI. Yıy'dan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü", T. T.E. *Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı:46, 2010, s. 232).

²⁹² Celil, *Yeni ve Yakın Çağ'da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 60; Fatih Ünal, "Rusların Kürt Ailelerini Osmanlı Devleti'ne Karşı Kullanma Çabaları", *Karadeniz Araştırmaları*, Cilt: 5, Sayı: 17, 2008, s. 133-157.

²⁹³ Bolşevik Devrimi sonrasında Rus kuvvetlerinin büyük çoğunluğu bölgeden çekilince de Rusya bölge siyasetinde hatırı sayılır derecede söz sahibiydi (Celile Celil, *Yeni ve Yakın Çağ'da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 60).

telkinlerde bulunmaya başladı. Aynı coğrafyada yaayan üç topluma aynı süreçte verilen destek sözü, İngiltere'nin bölgede yapacağı eylemleri ve toplumlar arası münasebetlerde atacağı her adımı dikkatle gözden geçirmesi gibi bir zorunluluğu da ortaya çıkarmaktaydı.

İrân'ın güvenliğini, İngiltere'nin Irak'taki siyasi konumunu koruması açısından önemliydi. İngiltere'nin endişelerinin esas kaynağı olası bir Rus saldırısı ihtimalinde, İrân'ın saldırıya karşı koyabilecek gücü bir direncinin olmamasıydı. Bu riski ortadan kaldırmak isteyen İngiltere, İrân'a askeri yardımı politik önlemlerden daha fazla önemsiyordu.²⁹⁴ En net tanımlama ile İrân'ın toprak bütünlüğünü savunmak zorunda kalan İngiltere, olabilecek olumsuzluklara karşı alternatif ve geçici bir plan dahilinde Kürtlerin bölgedeki nüfuzundan istifade etmeyi planlıyordu.

İrân'ın kuzey batı sınırı boyunca, 482 km uzunluğunda ve 80-165 km genişliğinde olan bölgede, hatırı sayılır derecede Kürt nüfus yaıyordu. 1919 yılında bu alandaki nüfusun 1.500.000 civarında olduğunu tahmin edilmekteydi. I. Dünya Savaşı'nın bitmesinden sonra belirtilen bölgede güçlü bir isyan havası hakim olsa da, bölge ariyetleri arasındaki iç mücadeleler ariyetlerin milli bir anlayışla rultusunda birleşmesini engelliyordu. Bu amaçla, Bağdat'taki Yüzbaşı Beale, Bay Hitzel, Tümgeneral A. Cobe ve Binbaşı Noel, bölgesel Kürt yönetiminin oluşturulması durumunda ortaya çıkabilecek olası sorunları ve bu sorunların nasıl aılabilirliğini de derlendiyorlardı.²⁹⁵

Bay Hitzel, Urmiye'de Rus tehdidine karşı Kürt yönetimi kurulmasının zorunlu olduğunu, buna ilaveten Cizre'de de farklı bir Kürt yönetiminin kurulmasının gerekliliğini savunuyordu.²⁹⁶ Benzer şekilde Yüzbaşı Beale de, Urmiye'nin Kürtlerin denetiminde olması gerektiğini ve Güney Kürdistan'ın Urmiye'den daha kolay denetlenebileceğini öngörüsünde bulunuyordu. Fakat Urmiye'de Kürt milliyetçiliği gözetilerek oluşturulacak bir yönetimin, aynı coğrafyada yaayan Nasturilerin can güvenliğini tehlikeye atabileceğini ihtimali bu planlamanın hayata geçirilebilirliğini hususunda tereddütlere neden olmaktaydı. Bu nedenle İrân'da Kürt devleti tartışılmadan önce Nasturilerin güvenli bir yere sevk edilmesi sorunu halledilmeliydi. Aynı coğrafyada yaayan Nasturiler ve Kürtler arasında çıkabilecek bir çatışma Kürtlerin dini duygularının yoğunlaşmasına etki edebileceğinden

---

²⁹⁴ TNA. FO. 371/4193, No: 164430, 20 December 1918, s. 3.

²⁹⁵ TNA. FO. 371/4193, January 1920, s. 6.

²⁹⁶ TNA. FO. 371/4193, January 1920, s. 9.

bu durum Kürt kimli inin geri planda kalmasına neden olabilirdi.²⁹⁷ Bu ba lamda ngiltere, Kürtler ve Nasturiler arasında tarafgir bir pozisyonda bulunmamaya özen göstererek, dini fanatizmin ortaya çıkaraca ı reaksiyonların Irak'taki i gal mntikasının güvenli ini tehdit edecek boyuta ulaşmasına müsaade etmeyecekti. Urmiye ile e zamanlı olarak Cizre'de ayrı bir Kürt yönetimi kurma amacı da, slami ö elerle beslenecek Kürtçülük faaliyetlerinin Irak'a sirayet etmesini engellemeye yönelik bir hamleydi.

Irak'ta ngiliz subaylarla ileti im sürecinde ismi ön plana çıkan emdinan A ireti'nden Seyyid Taha, Nasturilere kar ı Kürt milliyetçili ini örgütleyen en önemli isimdi. O, 1918'den ba lamak üzere ikak A ireti'ne yana arak, ba ımsızlık mücadelesinde a ireti destekleyece i sözünü vermi ti. Bu ittifak Nasturilerin güvenli ini tehlikeye dü üren bir geli meydi ve olu an tablo toplumlararası dengeleri sa lama hususunda ngiltere'yi fazlasıyla zorluyordu.²⁹⁸ Nasturi toplumunun olası bir Rus tehlikesine kar ı direnebilecek sayısal üstünlü e sahip olmaması, ngiltere açısından Kürtleri daha de erli kılıyordu. Ancak Nasturilerden de vazgeçme e iliminde olmayan ngiliz yetkililer, ran'ın güneyinde bulunan U nuk Kürtlerinin daha kuzeydeki Sardasht'a getirilmesi planını hayata geçirdiler. Plan ile Kürtlerden arındırılan yerlerde Nasturiler için güvenli bölge olu turulurken, Kürtlerde de ba ımsız olacakları hissiyatının olu umu hedefleniyordu. Ancak, yurtlarından olmak istemeyen Kürt a iretlerin itirazı, planın hayata geçirilemesini engellerken, olu an olumsuz hava ngilizler ve Kürtler arasında gerginli i tetikledi.

ngiliz subayların 1918 yılı boyunca devam eden saha çalı maları neticesinde, ran'da ileti im kurulabilecek Kürt a iretler belirlendi. Çalı ma kapsamında ileti im kurulabilecek a iretler, Zarzai, Mame i, Mangur, Piran ve Mukri A iretleri olmak üzere netle tirildi. Belirtilen a iretlerden Zerzai, Mamu ve Mangur a iretleri ile ili kilerin daha sıkı olmasına özen gösterilecekti. Bu a iretlerin bölgeye hakim konumu ve nüfus avantajı, I. Dünya Sava ı'ndan daha az zararlı çıkmalarını sa lamı tı. Bu demografik üstünlük, ran'da Kürt-ngiliz ili kilerinde a iretlerin önem sırasını belirleyen yegâne unsurdu.²⁹⁹ ngiltere'nin

---

²⁹⁷ TNA. FO. 371/4193, 20 December 1919, s. 7701-7716.

²⁹⁸ Nasturilerin durumu için de endi elenen Yüzba ı Beale, bir Nasturinin, mücadelede be Kürt'e bedel oldu undan bahsederek, da ımık halde bulunmaları gibi bir dezavantajın mücadele kabiliyetlerini önledi ini savunuyordu (TNA. FO. 371/4193, 20 December 1919, s. 7701-7716).

²⁹⁹ TNA. FO. 371/4193, s. 7640-7610; Bu a iretlerin tercih edilmesinde, eyh Ubeydullah isyanında eyh'in o lu Abdülkadir ve Irak'ta Barzan A ireti ile ileti im halinde olmaları etkili olmu tur. Mangur, Mame i, Zerza ve Mukri A iretleri ran yönetimine kar ı olmalarının yanı sıra Kürt devleti kurulması fikrine sempatiyle yakla mı lar ve eyhe silah ve adam deste i sunmu lardı (Celil, *eyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, s. 90-94).

münasebet kurdu u ikak A ıreti'ne ba ımlı ya am süren Aradost ve Somai Kürtleri ise nüfus bakımından yetersiz görüldü ünden ngiliz yetkililerden bekledikleri ilgiyi göremeyeceklerdi.³⁰⁰

ran'daki Kürt a ıretlerin kendilerini millet olarak tanımlamalarının önünde bazı engeller bulunmaktaydı. A ıret içi ve a ıretler arası mücadeleler fazlasıyla karma ık bir hal almı tı ve ngiltere'nin ihtiyaç duydu u anda a ıretler arasında ittifakın kurulması kısa vadede pek mümkün de ildi. A ıretler arası birlikteli in nasıl sa lanaca ı hususunda ise ngiliz yetkililer tarafından herhangi bir görü beyan edilemiyordu. A ıret içi siyasi çeki melerin daha iyi anlamlandırılabilmesi adına Mamu A ıreti'nin de erlendirilmesi ngiliz yetkililerin kararsızlıklarının nedeni hususunda açıklayıcı olacaktır.

A ıretten Rıza A a pa alık elde edebilecek ölçüde Osmanlı Devleti'ne yakın olup, Karde i Süleyman A a ise koyu bir Rus taraftarıydı. A ıret lideri Karini A a iç çeki meler nedeniyle Osmanlı Devleti'ne yakla mak zorunda kalmı tı, rakibi olan Hamza A a ise Rusların yanında yer aldı ı için Urmiye'de öldürülmü tü. Bayiz Pa a her zaman Osmanlı tarafındaydı ve Rıza A a gibi ona da Osmanlı Devleti tarafından pa alık verilmi ti...³⁰¹

ngiliz yetkililer Kürt a ıretler ile temas sürecinde a ıret liderlerinin kendilerine ılımlı yakla ım sergilemediklerinin farkındaydı. Yetkililer Kürt a ıretlerin bu olumsuz tavrına ra men, onların zaman içerisinde yürütülecek etkin bir çalı mayla ve hakim güç olma amacıyla kendilerine yana acaklarını tahmin ediyorlardı.³⁰² Bu süreçte ran'daki a ıret liderleri geçmi te de oldu u gibi, Osmanlı Devleti'yle ileti im kanallarını açık tutmaya gayret ediyorlardı. Bu tavrın temelinde, Anadolu'da ba layan Milli Mücadelenin ba arıyla sonuçlanabilece i ihtimalinin hissedilir bir etkisi vardı. Bunun yanı sıra, Van gölü sınır olmak üzere Ermeni Devleti kurulması faaliyetlerinde ngiltere'nin aktif rolü, Kürtlerin kendi geleceklerini net olarak görmelerinin önüne büyük bir set olu turuyordu. Bu endi e ran sınırında ya ayan Kürtlerin Osmanlı Devleti'yle ba lantıları koparmamaları açısından son derece haklı bir gerekçeydi.

---

³⁰⁰ ikak A ıreti lideri Simko'nun siyasi olarak daha baskın bir ki ilik olması, bu a ıretlerin de ikak A ıreti'nin denetimine girmesinde etkili olmu tu (TNA. FO. 371/4193, Captain Gracey- Embassy Report, 24 January 1920, s. 143-144).

³⁰¹ TNA. FO. 371/4193, Yüzba ı Gracey Report, 24 January 1920, s. 139; (Ünal, "Rusların Kürt A ıretlerini Osmanlı Devleti'ne Kar ı Kullanma Çabaları", s. 133-157).

³⁰² TNA. FO. 371/4193, 24 January 1920, s. 139.

Gerek ran gerekse Osmanlı Devleti'nin siyasi hayatında derin izler bırakan eyh Ubeydullah syanı'ından beri, ran'da olası bir Kürt ayaklanmasının Osmanlı Devleti'ne sirayet edebilece i ihtimali zihinlerdeki canlılı mı koruyordu. Bu nedenle Osmanlı subayları, ran'daki geli meleri yakından takip ederek Kürt a iretler arasındaki mücadelelerden istifade etme yolunu daha avantajlı görüyorlardı. A iretlerin Müslüman kimli ini göz önünde bulundurarak yakla m sergileyen Türk yetkililer, etnik ayrıma sebep olabilecek Türk-Kürt kavramlarını kullanmamaya özen gösteriyorlardı.³⁰³ Ba dat ngiliz Yönetimi ise Kürtlerin Hristiyanlara kar ı tepkisini dizginleyebilmek ve Kürtler ile Ermeniler arasındaki ili kileri düzeltmek adına, Paris'te Bo os Nubar ve erif Pa a arasında anla manın sa lanması için gayret ediyordu.³⁰⁴ Paris'te kurulması planlanan ittifak sayesinde, Kürtler ve Ermeniler arasındaki dü manlıkların bitirilmesi ve Kürtlerin Osmanlı Devleti ile ittifak yapması ihtimalin de önüne geçilmesi hedeflenmekteydi.³⁰⁵ Kürtler ve Ermeniler arasındaki müzakerelerde ngiltere'nin arabuluculuk faaliyetleri devam ederken, Simko smail A a ve Seyyid Taha ran'daki otorite bo lu unu fırsata çevirerek, Kürt devleti kurmak için a iretler arası ittifak çabalarını artırmı tı.³⁰⁶

1.10.1. Osmanlı Devleti- ran Sınırlarında Kürt-Nasturi Çatı ması

Osmanlı Devleti'nde Nasturilik esasen bir ırk olarak görülmeyip, dini bir unvan olarak de erlendirilmekteydi. Bu unvan ilk olarak 428 yılında stanbul Patrikli i'ne tayin edilmi , Nastur Piyos'un kurucusu oldu u mezhebin mensupları için kullanılmı tı. Nasturilik zamanla Do u'da taraftar bularak Çin, Hindistan ve Mo ol mparatorlu u sınırlarına kadar yayılmı , merkezi Meraga olmak üzere Do u Patrikli i olu turulmu ve Nasturi havarilerinden em-un'a evliya anlamına gelen "Mar" ön adının eklenmesiyle olu an "Mar em-un" adı Nasturilerin dini ve siyasi liderlerinin unvanı haline gelmi ti.³⁰⁷ Nasturiler farklı co rafyalarda, bölgesel adlandırma farklılıklarının yanı sıra Hristiyanlı ın farklı

³⁰³ TNA. FO. 371/4192, Calthorpe Report, July 1919.

³⁰⁴ TNA. FO. 371/4193, Turkey A-174492, British High Commisioner Constantinople, 8 January 1920.

³⁰⁵ TNA. FO. 371/4193, 15 October 1919, s. 4.

³⁰⁶ Simko ile Seyyid Taha arasındaki dostluk, Kürt milliyetçili inin ba arıya ula ması için yürütülen çalı malarının yanı sıra, akrabalık ba larına da dayanıyordu. Simko, Türkiye ve Irak'ta Seyyid Taha'nın saygınlı ından faydalanmayı amacıyla Seyyid Taha'nın kız karde iyle evlenmi ti (TNA. FO. 371/4193, Major Gracey, 24 January 1920, s. 167).

³⁰⁷ BOA, DH. FR. 603/30, 16 Kasım 1918, Ek. 2.

mezheplerine ve cemaatlerine tabi olmaları nedeniyle Asurlu, Süryani, Keldani, Yakubi, Marunî olarak da adlandırılıyorlardı.³⁰⁸

1840'larda İngiliz misyonerlerinin yanı sıra, Amerikan misyonerler de Ortado u'da faaliyetlerini fazlasıyla artırmışlardı. Amerikan misyoner heyetinden Eli Smith, Harrison Gray Dwight, Van, Akdamar, Urmiye, Selmas, Hoy ve Meraga'da Nasturiler ile iletim halinde önde gelen isimlerdi.³⁰⁹ Misyonerlik faaliyetlerinin en önemli unsurları azınlık okulları olup, bu okullar isyanların dü ünsel yapısının ekillendi i ortak noktaları. Misyonerlik gönüllülük esasına dayalı oldu undan, kilise ve hastaneler de misyonerlik faaliyetlerine hizmet ediyorlardı.³¹⁰

16. yüzyılda Hakkari'nin güneyinde Yüksekova, Emdinli, Bakale, Hoap yöresinde önemli oranda Nasturi nüfusu yaşamaktaydı. Nasturiler Marşemun unvanını taşıyan hem siyasi hem de ruhani vasfı olan bir patrik tarafından yönetilmekteydi. Bölgesel şartlara uyum sağlayan Nasturilerin kültürel bakımından bölgede yaşamayan Kürt ailelerine uyum göstermiş olmaları, onların da Kürt aile yapısının bir parçası gibi görülmesinde önemli bir etkendi. 1843-1846 yılları arasında Hakkari'de yaşamayan Nasturiler ve Kürt aileleri arasında yer yer kanlı çatışmalar yaşanmış ve bu çatışmalar neticesinde Nasturilerin dini ve siyasi lideri Marşemun Musul'daki İngiliz Konsolosluğu'na sığınırken, Nasturilerin bir kısmı ise göç etmek zorunda kalmıştı.³¹¹ Musul'a sığınan Nasturi patriki Osmanlı Devleti ile temas geçerek yaşamayan mallarının teslimini ve Nasturiler üzerine Bedirhan Bey

---

³⁰⁸ BOA, DH. FR. 603/30, 16 Kasım 1918, Ek. 3; Abraham Yohannan 1916 yılında kaleme aldığı eserinde Asurilerin Nesturi milletine tabi olduklarını ve sadece bölgesel olarak farklı isimler ile adlandırıldıklarını belirtmektedir (Abdurrahman Yılmaz, "XX. yüzyılın Başında Nesturiler Kültürleri Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri", *Turkish Studies*, Volume 8/5, 2013, s. 229); ayrıca Nasturilerin kültürü hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Cemal Çener, *Türkiye'de Yaşamayan Etnik Dinsel Gruplar*, Etik Yayınları, İstanbul: 2004).

³⁰⁹ Eli Smith, H.G. H. Dwight, *in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor, and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Christians of Oormiah and Salmas*, Vol. II, New York: 1833, s. 176-184; Ayrıca eserin XIX. Bölümünde Nasturilerin giyimleri ile alakalı ayrıntılı bilgiler de sunulmaktadır.

³¹⁰ Ahmet Hamdi Bey, *İslam Alemi ve İngiliz Misyonerleri*, Yayına Hazırlayan, Zafer Çınar, Yeditepe Yayınları, İstanbul: 2007, s. 9.

³¹¹ Nasturiler bazı araştırmacı ve yazarlarca da Hristiyanları olarak tanımlanırken, bazı yazarlarca da Hristiyan Kürtler olarak adlandırılıyorlardı (Bilal Çimri, *Kürtçülük*, 1787-1923, İstanbul: 2010, s. 96-98); Kürtler ve Nasturiler arasında yaşamayan çatışmalar 1880-1884 yılları arasında daha da şiddetlenmiş ve Amerikan misyonerler ile iletim halinde olan Nasturi Papazı 1884 yılında öldürülmüştür. İngiltere Tebriz Konsolosu William Abbott Papazın öldürülmesi olayında İngiliz Aile'nin etkisinin olma ihtimalinin güçlü olduğunu savunmaktadır ve Kürt toplumunda Hristiyan düşmanlığının giderek artmasına dikkat çekmektedir. Nasturi papazın öldürülmesinin, ilerleyen zamanda Nasturi Ruhani lideri Marşemun'un Simko Smail Aile tarafından katledilmesinde cesaret kaynağı olup, örnek teşkil etmesi kuvvetli bir ihtimaldir (TNA. FO. 248/382, William Abbott Telegram No:13 Tebriz, 15 September 1884); Amerikalı misyonerler I. Dünya Savaşı öncesinde Kürtlerle sınırlı iletim kuramamışlardı. İran'ın Urmiye ve Mahabad vilayetlerindeki Amerikalı rahipler Süryanilere verdikleri destekten dolayı 1912'de Kürtlerin saldırısına uğramışlardı ("American Mission Attacked in Persia", *The Observer*, 14 April 1912).

tarafından uygulanan baskının kaldırılmasını talep etse de³¹² olumlu bir netice elde edemeyecekti.

Bu durumdan faydalanmak isteyen Ruslar, sınır boylarındaki Kürtleri örgütleyerek kendi saflarına çekebilmek amacıyla yoğun bir çaba harcamışlardı. Kars'ın sınır bölgelerinde yaayan emsedinov Kürtleri ve Ruslar arasındaki ilişkiler Rus komutanların denetiminde olan “ emsedinov Alayları” olarak adlandırılan iki Kürt alayının kurulmasına kadar ilerleyecekti. 30 Ekim 1855 tarihinde Ruslar 14 maddelik taslak metin hazırlayarak emdinov Kürtleri'ne kendi yönetimlerini kurmalarını teklifini sunmuşlardı.³¹³ İlerleyen yıllarda Kürtlerle ilişkilerini geliştirmekte yetersiz kalan Rusya, 20. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren Kürtleri “Diğer Müslüman Ahali” olarak tanımlayacak ve Kürtlere karşı Ermenileri ve Nasturileri desteklemeye yönelcekti.³¹⁴ Yine 1855'te Bitlis'te baş gösteren Yezdanî zettinî ayaklanmasında, açıkça talebe karşı Rusya'dan herhangi bir karışık alınmamıştı. İsyanın Musul'a kadar yayılması neticesinde Osmanlı Devleti ve İngiltere'nin Musul Konsolosu Risam'ın ittifakı neticesinde zettinîler yakalanarak İstanbul'a götürülmüş ve isyancılar dağıtılmıştı.³¹⁵

İngiltere, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nin doğusunda ve İran'ın kuzeyinde Rusya'nın faaliyetlerini kontrol altına almak amacıyla harekete geçmekte gecikmedi.³¹⁶ Nasturiler ve Kürtler arasında yaşanan huzursuzluklar, İngiltere'nin olaylara müdahil olmasını kolaylaştırırken, geçmişte Nasturileri örgütleme çabalarının Kürtlerin hafızalarında yer etmiş olması, Rusya'nın bölgeyi istediği gibi ekillendirmesini engelliyordu.³¹⁷

I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte İran'ın ve Zaho'nun kuzeyinde Nasturiler ve Kürt Alevitleri arasında yaşanan çatışmalar yoğunlaştı. Nasturiler, yoğun kayıpların etkisi ve Kürtlerin baskısıyla yaşadıkları zorluktan göçe zorlandılar.³¹⁸ Osmanlı Devleti ise savaştan dolayı ayrılmış olmanın tesiriyle, İran sınırında yaşanan gelişmelere ciddi bir müdahalede bulunamadı. Bu olumsuzluk, güç dengesinin Osmanlı Devleti'nin aleyhine

³¹² Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, çev., Bahadır Tırnakçı, TV. Yurt Yayınları, İstanbul: 2003, s. 228-229.

³¹³ Rohat Alakom, “ emsedinov Kürtleri”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 1, İstanbul: 2012 s. 30-35.

³¹⁴ Celil, *Yeni ve Yakın Çağda Kürt Siyaset Tarihi*, s. 52.

³¹⁵ Gökta, *Kürtler, İsyân-Tenkil*, s. 17.

³¹⁶ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü 1. Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, TTK. Yayınları, Ankara: 2009, s. 18-19.

³¹⁷ İmir, *Kürtçülük 1787-1923*, s. 88-89.

³¹⁸ TNA. FO. AIR. 20/510, General Staff Report to İstanbul, s. 3.

bozulmasına, mevcut azınlıkların birbiri üzerine tahakküm kurmak için mücadeleye girmesine neden oldu. Aynı süreçte İran'da Kürtler ve Nasturiler arasında yaşanan çatışmaların benzeri Mardin'de de yaşanmaktaydı. Dini gerekçelerle, İngilizlerin Nasturilere destek vereceği endişesi, Kürtlerin Mardin'de yaşanan Nasturi unsurlara baskı uygulamasının meşru gerekçesi olarak benimsenmedi. Mardin'den göç eden Nasturi nüfusun bir kısmı İran'ın Urmiye Eyaleti'ne iltica ederken, Mardin'in İngiliz işgaline uğrayacağı söylentileri ise Kürtlerin Nasturi unsurlar üzerindeki baskısının hafiflemesinde etkili oldu.³¹⁹

1914-1917 yılları arasında Hakkari ve İran sınır bölgesinde istihbarat çalışması yapan bir İngiliz siyasi görevlisi hazırladığı raporda, Hakkari Nasturilerinin büyük kısmının İran'a göç ettiğini ve İran'da Nasturilere en önemli desteğin Rusya tarafından sağlandığını belirtmekteydi.³²⁰ Rusya'nın hem Nasturileri hem de Ermenileri desteklemesi Kürtlerin Ruslardan soğumasına neden olmuştur. 1917'den önce Rusya, Kuzey İran Bölgesi'ndeki Kürt ailelerin bölge siyasetindeki öneminin farkına varsa da, İngiltere'nin bölgede kurmuş olduğu casusluk ağının etkinliği Rusların Kürtlerle iletişime geçmesini engeller nitelikteydi. Bu durumun sağladığı avantajı değerlendirerek İngiltere, Kuzey İran'da yaşanan Kürtleri Ruslara karşı kırtırken, Kürtlerle Ermeniler arasındaki çatışmaları destekleyerek Kürt aileler ile ittifak kurma çabasıydı. Bunu ise ajanları aracılığıyla "Müslüman Kürtlere karşı Hristiyan Rusya" propagandasını yaygın olarak kullanmak suretiyle gerçekleştirdi.³²¹ Başlatılan İngiliz Sivil Yönetimi Kürt aileleriyle sürekli iletişim halinde olduğu halde, Nasturilerle iletişimi geliştirmenin yollarını da araştırmaktaydı. Bu amaçla onların yaygın olarak yaşadığı Kuzey İran'da; Urmiye, Salmas ve Hoyehirleriyle, Türkiye'de; Hakkari, Yüksekova, Mardin ve Suriye'ye kadar olan alanda istihbarat subayları aracılığıyla Nasturilerin durumu ve istekleri hakkında raporlar hazırlandı. Kuzey İran'da bulunan bir İngiliz siyasi subayının hazırladığı raporlardan birinde, Hakkari Nasturileri hakkında şu değerlendirme yapılmıştı:

Hristiyan Kürt gruplardan oluşup oluşmadığı tartışmaya açık olmakla birlikte; dil bakımından benzerlik vardır. Nasturiler Kürtçe konuşmaktadırlar, ayrıca burada bulunan Nasturilerin 'slamiyet'in

³¹⁹ TNA. FO. AIR. 20/510, 9 April 1919, s. 1-3.

³²⁰ A.B. Bukpan, *Azerbaycan Kürtleri*, çev. Hejere Amil, Azerbaycan Devlet Bilimsel Araştırmalar Enstitüsü, Peri Yayınları, I. Baskı, İstanbul: 2007, s. 67.

³²¹ Celil, *Yeni ve Yakın Çağ'da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 50-53.

bölgeye egemen olmadığı dönemde Hristiyanlığı kabul eden Kürt gruplardan oluşma ihtimali de vardır.

Hakkari, İran sınırında yaşayan Nasturilerin bölgede yerle ik bir durumda olması, a İret örgütlenmesine benzer bir yapı te kil etmeleri ve kom u a İretlerle kurdukları güçlü ba lar onların buradan gönderilmelerini zorla tırıyordu. Ayrıca Hakkari'nin güneyinde bulunan Revandüz'de 30 kadar Hristiyan köy Rusların geri çekilmesi esnasında bo altılmı ³²² Ruslar tarafından göçe zorlanan Hristiyan nüfusun bir kısmı eski yerle im alanları olan Hakkari ve Tebriz'in kuzey batısına tekrar dönmü lerdı.

ngiltere bölge siyasetini daha sa lıklı yürütebilmek adına buradaki azınlıkları te kilatlandırmak suretiyle ordusunu yerli halktan olu turma gayretindeydi. Bu çalı manın ilk denemesi Aralık 1919'da Kuzey Irak'ta hayata geçirildi. Nasturi ve Ermenilerden bir ngiliz birli i te kil edilerek, bu ordu Barzan ve Zibar a İretleri üzerinde denetim sa lamak amacıyla kullanıldı.³²³ Bu denemenin Kürt a İretler tarafından tepkiyle kar ılanmasıyla bölgedeki çıkarlarının tehlikeye girdi ini gören ngiltere, Nasturi ve Kürt gruplar arasında ittifak zeminini sa lamla tırma yöntemine ba vurdu. ngiltere'nin ittifak ça rısı ran ve Do u Anadolu'da ya ayan Nasturilerin bir kısmı tarafından olumlu kar ılanmı sa da Simko smail A a bu duruma kar ı temkinli yakla mayı tercih edecekti.

3 Kasım 1917'de Nasturilerin siyasi ve dini lideri konumundaki Mar emun Rus General Simirnof ile yaptı ı görü mede ondan siyasi destek sözü almı tı. Aynı zamanda ngiliz subayı Yüzba ı Gracey ve Amerikan misyoner Doktor Shedd Nasturilere siyasi destek sözü vermekteydi.³²⁴ Nasturilere yönelik siyasi destekler, Simko'nun Mar imun'a ittifak için güvenememesi açısından çok önemli bir etkendi. Ali hsan Pa a'nın 1918 Aralık ayında Harbiye Nezareti'ne gönderdi i raporda da, Nasturiler için; emdinli, Hakkari (Çölemerik), Yüksekova (Gevan) dâhil olmak üzere özerk bir yönetim kurulması amacıyla Hristiyan misyonerler tarafından çalı ma yapıldı ndan bahsediliyordu. Nasturilerin ba ımsızlı ına yönelik sözler dikkate alındı nda, Simko'nun üphelerinin yersiz olmadığı anla ılmaktadır. Yurt sorunu temelinde olu an rekabet neticesinde, Kürtler ve Nasturiler arasındaki mücadele endi e verici boyutlara ula mı tı. Simko ile Nasturi lideri Mar

³²² TNA. FO. 608/113, s. 273-274.

³²³ BOA. DH. KMS. 50/03-17, Van'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 27 Aralık 1920, Ek. 2-4; Belirtilen kuvvetler arasında ngiliz yçnetimi Goyan A İreti'ni de istihdam etmi tir (TNA. AIR. 20/510, Goyan District).

³²⁴ Surma Hanım, *Ninovanın Yakarı ı Do u Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar emun'un Katli*, çev. Meral Barı , Avesta Yayınları, stanbul: 2009, s. 96.

emun'un ittifak kurması İngiliz siyasi subayının önerisiydi fakat, Simko, iktidarını zedeleyeceği ve Kürdistan'ın geleceğine zarar vereceğinden öncekiyle Nasturi lideri Mar emun'u davet ettiği yemekte öldürdü.³²⁵ Savaş ilkeleriyle başa baş mayan bir yöntemle ilerlenen bu cinayet, ilerleyen yıllarda olası bir ittifak ihtimalini de ortadan kaldırmıyordu. Tüm Kürt coğrafyasında, Kürtlere liderlik yapma hevesindeki kişiler genel itibarıyla dini bir sığfata sahipken, Simko'nun baskı ve şiddet haricinde Kürtleri etkileyebilecek manevi varlığı bulunmuyordu. Mar emun'un katli, belki de kendisine dini rol devirme çabasının bir ürünüydü.

Simko, Mar emun'un öldürerek Urmiye ovasındaki denetimini sağlamlaştırdıktan sonra, otoritesini tam anlamıyla kabul ettirmek için Kürt ailelerinden destek arayışlarını 1919 yılı itibarıyla hızlandırdı. Özellikle Rusya'nın 1917'de savaştan çekilmesinden dolayı siyasi dengeler İngiltere lehine eğiklenmekteydi. Osmanlı Devleti'ne karşı verilen mücadelede Urmiye-Hakkari hattındaki dağınık mntıkada devam sürdüren Nasturilerin elde tutulması İngiltere açısından hayati önem arz ediyordu. Mar emun, İngiltere'nin Nasturi siyaseti için yeri doldurulamaz bir cemaat lideri de idi. Onun katledilmesinden sonra, Nasturilere liderlik yapması için İngilizler tarafından Ağa Petros görevlendirildi. Geçmişte Osmanlı Devleti'nin Urmiye konsolosu olarak görev yapan Ağa Petros³²⁶ hem İran'ı iyi tanıyordu hem de İngilizlerle uzun zamandan beri iletisim halindeydi. İngilizler ve Ağa Petros arasındaki ittifak zaman zaman kesintiye uğrasa da 1923 yılına kadar devam edecekti.³²⁷

1.10.2. Simko İsmail'in Siyasi Destek Arayışları

1918'de İran'daki otorite boşluğunun tesiriyle, Kürt ailelerinin büyük çoğunluğunun can ve mal güvenliklerini sağlayabilme kaygısı doğrultusunda dış desteğe ihtiyaç duymaktaydı. Kürtler arasında milli birliği sağlayabile iddiasıyla ortaya çıkan İttifak Aileleri lideri Simko

---

³²⁵ Bu konuda ihtilaflar bulunmaktadır. Mar emun'un bizzat Simko tarafından öldürüldüğüne iddi eden kaynak bulunduğ gibi (Hanım, *Ninovanın Yakarışı Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar emun'un Katli*) Mar emun'un, Simko İsmail'in adamları tarafından öldürüldüğünden bahseden kaynakta mevcuttur (Minorsky, *Kürt Milliyetçiliği*); Simko günümüzde dahi Van, Hakkari, Bitlis ve civarında yaygın halk tarafından bilinmekte ve zalim Simko olarak anılmaktadır.

³²⁶ Mar emun unvanı aynı soydan gelen kişilerle verilmekteydi. Bu nedenle Ağa Petros'a Mar emun unvanı verilememiştir. O, sadece İngilizler tarafından Nasturilere liderlik yapması için atanmıştır (Özdemir, *Süryanilerin Dünü Bugünü*, s. 129).

³²⁷ Ağa Petros ve İngilizler arasındaki ilişkilerin ayrıntıları için bkz. (Levent Ayabakan, "Kürt-Nasturi ilişkileri ve Ağa Petros'un "Özerk Asuri Devleti Projesi (1919-1923)", *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, Sakarya: 2015, s. 49-76).

Smail'in ekonomik, askeri ve siyasi destek olmaksızın, A İretler arasında birliği tesis etse bile, İran hükümetine karşı uzun süre ayakta kalması beklenemezdi.

Simko Smail, mevcut siyasi durumu gözlemleyebildiği ölçüde ve denge politikası oluşturmak adına Türklerden, Ruslardan ve İngilizlerden destek almak zorunda kalıyordu. Ruslara karşı tampon bir bölge oluşturmak niyeti doğrultusunda hareket eden İngilizler, ilk olarak 1917-1919 yılları arasında Mahabat'ta Kürtleri İran hükümetine karşı örgütleyerek başarı elde etmelerini sağladılar. Bu destek Kürtlerin güvenini kazanabilmek adına önemli bir adımdı. Ne var ki, dış destekle sağlanan başarılar, Kürtlerin milli bir hedef çerçevesinde birleşmesi açısından yeterli olmayıp, geçici ve koşullu nitelikler taşıyordu.³²⁸ Ba'dat yönetimi, İran Kürtlerinin Wilson prensipleri bağlamında kendi kaderini tayin hakkını kullanabilecek deneysel yeterliliğe sahip olmadıkları kanaatindeydi. A İretler arası ayrılıklar, koşullu zorlukları, yüzyıllarca bir devlete bağlılıkların sürdürülmesinin dezavantajı gibi önemli etkenler, Kürtlerin bağımsızlık amacıyla bir araya gelebileceğini açıkça göstermekteydi.³²⁹ Kürtlerin aynı anda birçok olumsuzlukla karşı karşıya olması İngiltere'nin Kürt siyasetini istediği doğrultuda etkilemesine olanak sağlayan en önemli faktördü.

Simko Smail A'da 1918-1920 yılları arasında Urmiye'de otoritesini sağlamlaştırmak amacıyla ve Kürtlerin tek lideri olduğu iddiasıyla, İran'daki İngiliz kuvvetleri ile ittifak seçeneğine yöneldi.³³⁰ Simko'nun siyasi destek arayışları, destek talep ettiği güçlerin çıkarlarını dengeleyebildiği ölçüde başarılı buluyordu. Gerek Ba'dat İngiliz Yönetimi'nin, gerekse Osmanlı Devleti'nin Simko Smail'in nüfuzundan yararlanmak için rekabet halinde olması, onun değerini artıran en önemli faktördü.³³¹

Simko, zaman zaman Osmanlı Devleti kontrolündeki topraklarda da güçlü Kürt A İretlerle ittifak arayışındaydı. Bu hususta kaydedilen bir başarı elde edemeyince, 1918'de Kürtlerin önde gelen liderlerinden Seyyid Taha ile ittifak yolunu tercih etmek zorunda kaldı. Bu ittifak Seyyid Ubeydullah'ın Kürtler nezdindeki manevi değerinden faydalanma amacıyla

---

³²⁸ 1908 yılında Hayderan A İretleri ve Zilan A İretleri'nin ortaklaştıkları bir kararla, I. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan 6 yıllık süreçte bağımsızlık için Rusya'nın desteğini alma girişimleri, İngiltere'nin kaygılarını artırmıştı. İngiliz yetkililer bu durumu engellemek için diğer Kürt liderleriyle ilişkileri sıkı tutmaya gayret ediyorlardı (Celil, *Yeni ve Yakın Çağ'da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 60-65).

³²⁹ Kuruba, *Ba'dat'tan 1960'a Devrin Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu*, s. 42.

³³⁰ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 295-296.

³³¹ TNA. FO. 248/1225, Urumiya District, July 1919

tercih edilmi ti. 1914-1917 yılları arasında, ran Kürdistan'ındaki Kürtlere yeterli ilgiyi göstermeyen Rusya'nın, Nasturilere; ngiltere'nin, Ermenilere olan açık deste i, Kürtlerin Hristiyan unsurlara güvensizliklerinin belirleyici unsuruydu. Nasturilerin ve Ermenilerin ilerleyen yıllarda daha güçlü hale gelebilece i dü üncesi Kürtlerin huzursuz olması açısından yeterli bir gerekçeydi. Benzer ekilde, Kürtlerin bölgesel bir güç haline gelebilece i ihtimalini de erlendiren Hristiyan unsurlar da, böyle bir riski bertaraf edebilmek adına bölgede söz sahibi olan ngiltere ile ileti ime geçmi lerd i.

Simko smail Kürt a iretlerin tamamının deste ini sa lama çabasındayken, ran'da yönetimi ele geçiren General Rıza Han, gücünü peki tirmek amacıyla, 1919 Haziran'ında Simko'ya kar ı sefer hazırlı ma giri ti. Fakat ran hükümeti ordunun lojistik deste ini sa layabilecek yeterli donanımına sahip de ildi. Bu nedenle öncelikle Simko'ya suikast düzenlenmesi seçene i uygulamaya konuldu. Bir hediye sandı ı içerisinde gönderilen dinamitin patlaması neticesinde, Simko'nun karde i ve 20 kadar adamı öldü, bir kısmı ise yaralandı.³³² Rıza Han'ın planladı ı ba arısız suikast giri iminden sonra Urmiye'de büyük çaplı siyasi karga a ya andı. ikak a ireti liderine suikast giri imi, Kürt a iretlerin tepkisine neden oldu undan, olu an siyasi ortam Simko smail'in gücünü daha da peki tirerek çıkmasına uygun bir zemin hazırlamı tı. ngiliz yönetimi, Irak'taki i gal mıntıklarını tehdit edece i dü üncesiyle, onu destekler bir pozisyona geçmekte gecikmedi.³³³

Gerek ngiltere'ye gerekse Osmanlı Devleti'ne sadakat, Simko'nun ki isel karakteriyle uyumlu bir seçenek de ildi. ngiltere ile anla mı olmak, onun konumunu güçlendirse de, ba ımsız Kürdistan'ın kurulması için bu destek yeterli görülmüyordu. ngiliz subaylarının isyancılara yakla ımının samimiyetini ölçme amacıyla, onlardan 1918 yazında silah talebinde bulunuldu. Bu talep kar ılıklı bulamayınca, ngiltere'ye alternatif ittifak arayı ma yöneldi. Osmanlı topraklarında ya ayan Kürt milliyetçileriyle ikili ili kileri geli tirmek istese de umdu u deste i bulması pek mümkün olmadı. Simko'nun gerekli deste i elde edememesinde, stanbul'da ya ayan Kürt entelektüellerin ran merkezli Kürdistan fikrine pek sıcak bakmamaları etkili olmu tu. Bu fikre destek verenler, Kürt milliyetçili ini

---

³³² TNA. FO. 248/1225, Urumiya District, Rumiye'den Tiflis'e, July 1919. Bu olayın gerçekle me ekli bakımından daha farklı bilgiler de bulunmaktadır. Simko smail'e sandık içerisinde bomba gönderildi i bilgisininin yanı sıra bombanın tatlı kutusu içerisinde gönderildi i konusunda da telgraf bulunmaktadır. Olay sonucunda birçok yaralı olmakla birlikte patlamada Simko smail'in karde i ölmü tür (BOA. DH. KMS. 631/83).

³³³ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 295,296.

benimsemi gençlerden olu uyordu, fakat gençler a iretleri yönlendirebilecek nüfuza sahip de illerdi.³³⁴ Osmanlı Devleti idari sınırlarında ya ayan Kürtlerin isyancılarla ittifaka sıcak bakmaması ngiltere'yi rahatlatan ve Simko'nun gücünü kıran en önemli faktörlerin ba nda geliyordu.³³⁵

1919 yılındaki siyasi tabloya bakıldı ı zaman, Cizre'de Kürdistan kurulması fikrinin mimarı ngiltere'ydi ve bu durum, Kuzey ran'da kurulması dü ünülen Kürt devletine, Osmanlı sınırlarında ya ayan Kürt milliyetçileri tarafından verilen deste in sınırlı kalmasına neden oluyordu. Benzer ekilde, Kuzey ran'daki milliyetçili i savunan Kürt a iretler de Cizre merkezli Kürdistan kurulması fikrine sıcak bakmıyorlardı. 1918 yılında Berzenci A ireti'ne Süleymaniye merkezli Kürdistan kurulması için destek yine ngiltere tarafından verilmi ti. ngiltere'nin üç ayrı bölgede yerel Kürt yönetimleri olu turma planı Kürtlerin bir araya gelmesini engeller nitelikteydi. Görülen o ki, ngiltere büyük bir Kürt devletinden ziyade, Kürtlere vaat ettikleri devlet sözü çerçevesinde bölgesel Kürt yönetimleri olu turarak kendisine ba kaldıracabilecek güçlü bir yönetim olu mamasına özellikle dikkat ediyordu.

Simko smail ve Seyyid Taha'nın 1917'den ba lamak üzere, Ba dat ngiliz Yönetimi'nden destek arayı ları olumlu kar ılık bulmadı. Simko smail'in Osmanlı Devleti ile köprüleri atmakta aceleci davranmamasının nedeni ngilizlere güvensizli iyle do rudan alakalıydı. Simko smail'in orta ı konumundaki Seyyid Taha'ya sunulan kısıtlı ekonomik destek ise, Osmanlı Devleti ve ran sınırında ya ayan Kürtlerin mevcut yönetimlere kar ı tehdit unsuru olmasını sa larken, ngiliz i gal bölgesine yönelebilecek tehditleri bertaraf etmek için yetebilecek miktardaydı.³³⁶ Simko smail'in ngiltere'ye güvensizli i ve kendisine olan a ırı güveni, ngiltere'nin ona sınırsız destek sunmaması hususunda oldukça etkiliydi.³³⁷

---

³³⁴ Kürtlerin devlet kurma sorunsalının temelinde e itimli insan sayısının az olmasının yanı sıra yüzyıllarca aynı topraklar üzerinde ve slamiyet temelinde gerek Türklerle gerekse ranlılar ile akrabalık ba larının güçlenmi olması da önemli bir faktördü. Ba ımsız bir devlet kurulması sadece bir fikir olarak kalıyor ve ne zaman bu fikir hayata geçirilmeye çalı ılsa kültürel ve siyasi bakımdan birçok sorunla kar ı kar ıya kalınıyordu (TNA. FO. 608/113, Report by Capt. Baker and General Staff, 30 April 1919, s. 154-159).

³³⁵ TNA. FO. 371/4193, No: 164430, Memorandum / Kurdistan, 20 December 1918, s. 5-6.

³³⁶ BOA. DH. FR. 635/76; Osmanlı Devleti 1916 yılından itibaren Kürt ba ımsızlı ına önlem olarak, devlet lehine faaliyetlerde bulunan a iretlerin hizmetlerini kar ılıksız bırakmayarak a iretleri taltifle ödüllendirme yöntemi kullanılıyordu. Van vilayetinden Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen ifre ile Osmanlı Devleti'nin do u sınırında Osmanlı Devleti'ne yararlı hizmetleri görülen Simko'nun da ni an ile taltif edilmesi isteniyordu (BOA. DH. FR. 651/96, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 19 Kasım 1919, Ek. 1-5).

³³⁷ BOA. DH. FR. 641/48, Ek. 2-3.

Simko Smail A a, İngilizlere alternatif bir seçenek olarak Osmanlı Devleti'nin desteğini alabilmek amacıyla Van Valisi Haydar Bey'le de iletişimi halindeydi. Diğ er taraftan, Rusların Tebriz'e kadar olan İran topraklarında 1917 öncesinde olduğu gibi aktif bir konuma gelebileceğini de düşünerek, Ruslar'la da ittifak kurma girişiminde bulunuyordu. Temmuz 1919'da Urmiye Gölü'nün kuzeyinde bulunan Bol evik kuvvetlerine, 100 at ve 300 yük hububat göndererek onlarla ittifak yapabilmek için önemli bir adım atsa da umdu ğ u deste ğ i bulamayacaktı.³³⁸

1.10.3. Simko Smail A a ş yamı

Simko Smail ile birlikte, İran'da Kürt devletinin te kili için çalı ş an Seyyid Taha, İngiltere ve İran Kürtleri arasındaki iletişimi sürecinin sağlıklı bir zeminde yürütülmesi için en de erli aracı konumundaydı. O, 1919 Mayıs ayında İngiltere'nin Ba dat komiserliğini ziyaret ederek, İran'daki Kürdistan'ın kurulması için destek talebinde bulunmuş tu. Talebi de erlendiren Ba dat İngiliz Yönetimi'nden bazı yetkililer, Osmanlı subaylarının İran Kürtleri üzerindeki tesirini kırabilmek amacıyla, İran'daki Kürt milliyetçilerinin mevcut artlar çerçevesinde bir süreli ğ ine desteklenebilece ğ i hususunda uzlaş mı lardı.³³⁹

Ba dat İngiliz Yönetimi'nin temel hedefi, Rus tehlikesine karşı İran'ın olası daha dirençli hale getirilmesiydi. Mevcut artların kısa vadede bu hedefi gerçekle tirmeye uygun olmaması, İran'da tampon bir Kürdistan'ın te kili konusunda farklı görü lerin ortaya çıkmasına zemin hazırlıyordu. Ne var ki, tampon devletin kurulması hususunda İngiliz yetkililer arasında fikir birli ğ i yoktu. İran'da kurulacak bir Kürt devletinin, Ortado ğ u'da İngiliz varlı ğ na yönelik bir tehdit olaca ğ ı endişesi ve özellikle İran Kürtlerinin co rafi olumsuzluklar nedeniyle denetlenemeyece ğ i görü ş ü fikir ayrılı ğ ının esas nedeniydi.³⁴⁰ Tüm uyu mazlıklara karşı n, Simko'ya Kürt milliyetçilerini destekleyecekleri sözünü veren İngiliz yönetimi, 1919 Haziran'ında, kendi subayları nezaretindeki İran askerlerini gizlice

³³⁸ TNA. AIR. 20/513, Baghdad Civil Commissioner, 15 July 1920, s. 340-42.

³³⁹ TNA. FO. 608/113, s. 299-302.

³⁴⁰ TNA. FO. 371/4193, 20 December 1918. s. 1-3; 19. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde iç ve dış sorunlar oldukça artmış tı Sultan Abdülhamid ise devletin doğ usunda ya anabilecek iç karış ıklıklara önlem olarak Diyarbakır ve civarına kadar demiryolu hattının geni letilmesini istiyordu. Diyarbakır'dan diğ er doğ u eyaletlerine kolayca ordu gönderilmesi göz önünde bulundurulunca bu projenin mantıklı temeller üzerine kurulu oldu ğ u fark edilecektir. Smet nonü'nün anılarında Dersim sorununu demiryolu halletti sözü de Abdülhamid'in öngörüsünü doğ ular niteliktedir (Kutlay, *tihat Terakki ve Kürtler*, s. 39).

Tebriz'e göndererek Makü hanını Simko'ya karşı örgütlemeye başladı.³⁴¹ Makü Hanı'nın güçlendirilmesiyle, İran Kürtlerin gücünün tek bir lider etrafında birleşmesinin önüne geçilmesi hedefleniyordu.

Bu sırada Simko Smail Ağa, Hoy ve Salmas'daki aşiretler ile de ittifak yaparak, bağımsız Kürdistan hedefine yönelik önemli bir adım attı.³⁴² İttifakın etkisiyle yeterince güçlendi idü ünen isyanı başlattı ve kısa sürede İran'ın kuzeyini denetimine almayı başardı. Onun bu başlangıcıyla paralel bir zamanlamayla, İran Kazak Tümeni'ne komuta eden General Rıza Han 1919'da Tahran'a yürüyerek kendisini devlet başkanı ve başkomutan ilan etti. O, İran'da otoritesini kabullendirmek ve gücünü ispatlamak için Kürtlerin çoğunluğunu olarak başlatılan İran'ın kuzey eyaletlerinden, Hoy, Salmas ve Urmiye'ye düzenli ordu birlikleri göndererek, bu aşiretleri 1920 Mart ayında isyancılardan geri almayı başardı. Simko Smail ise ucuz kahramanlık yapmayarak ve gücünü toparlamak amacıyla geçici olarak Osmanlı-İran sınır hattına çekildi.³⁴³

1920 yazında Irak'tan İran'a dönen Seyyid Taha, Simko ile bir süre fikir alışverişinde bulundu ve Simko'yu İngiliz yönetimine rağmen desteklemeye devam edeceğine dair söz verdi. Bu görüşme sonrasında, Zap bölgesine geçerek isyancıların gücünü artırmaya yönelik faaliyetlerde bulundu.³⁴⁴ Onun aşiretleri ikna çabası, önemli bir güçte sahip olan Makü hanı üzerinde beklenen ölçüde etkili olmadı. O, sessizliğini koruyarak, İngiliz kontrolünde kurulacak Kürdistan'ın yöneticisi olacağı umuduyla, gizli ittifak yolunu tercih etmeyi daha avantajlı bulmuştu. Buna karşın, Kürdistan'da yöneticilik sözü verilen Mangur, Dihbukri ve Mama Aşiretleri isyancıların safına geçme kararı aldılar. Seyyid Taha'nı aktif çabaları neticesinde Simko, gücünü tekrar toplamayı başardı. Seyyid Taha komutasında harekete geçen isyancılar, 1921ubat'ında Urmiye Gölü'nün güney kıyısındaki Haydarabat'ı ele geçirerek Salduz sınırlarına kadar ilerledi. Bu destekle birlikte isyancıların sayısı 8.000 kişiye kadar ulaştı. Bu gücün yeterli olduğunu düşünen Simko Smail, Ekim 1921'de Mahabat'a ilerledi. İsyancıların şehre girer girmez yağmacılığa başlaması, Mahabat'taki Kürtler üzerinde oldukça olumsuz bir etki bıraktı. Mahabatta

³⁴¹ BOA. DH. EUM. AY . 11/15, Van'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 1 Haziran 1919, Ek. 4.

³⁴² McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 295-296.

³⁴³ TNA. FO. 608/113, 22 May 1919, s. 153.

³⁴⁴ TNA. FO. 371/4193, Major Gracey Report, 24 January 1920, s. 142.

ya ananlar nedeniyle Mukri A ireti, ittifakı bozdu unu açıklarken, Dizli ve Marivan a iretleri ise isyanı desteklemeye devam edeceklerini belirttiler.³⁴⁵

Mahabat'ın isyancılar tarafından ya malanması, ran Kürtlerinin isyanı destekleme hususunda tereddüte dü mesine neden olmu tu. ngiltere'nin deste i olmaksızın, sadece geçici bir ba arı elde edilebilece inin farkında olan Seyyid Taha, isyancıların sözcüsü sıfatıyla Ba dat'a giderek ngiliz temsilcili iyle görüşe de umdu u deste i elde edememi ti. Bu nedenle Türk subaylar, Simko'nun Osmanlı idari sınırlarından sızmasına 1921 yılı boyunca bilinçli olarak göz yumarak, onu ngiliz yönetimine kar ı denge unsuru olarak ayakta tutma gayretinde olmu lardı.³⁴⁶

Simko, Van-Hakkari sınır hattından düzenli olarak mühimmat temin edebildi inden, ngilizler kendisine daha avantajlı bir destek sunmadı ı müddetçe, Osmanlı Devleti'yle köprüleri atmanın acemice bir tavır olaca ını dü ünüyordu. ngiltere ise Simko smail ile ittifaktan ziyade, ran'ın toprak bütünlü ünü savunuyor ve Rıza Han'ın iktidar gücünü peki tirmesini kendi siyasi egemenli i açısından daha fazla önemsiyordu. ran Kürtlerine kar ı sert bir tutumun, Irak'taki Kürtlerin tepkisine neden olabilece i ihtimalini de göz önünde bulunduruldu undan, Kürtlere kar ı belirgin olabilecek her türlü eylemden kaçınılarak do rudan müdahale seçene i uygulanmıyordu. syancıların bir daha eski gücüne eri emeyece ini dü ünen Ba dat yönetimi, Rıza Han ve isyancılar arasındaki mücadelede bir süre sessizli ini koruyarak, Kürtler ve ran arasında ya anacak geli meleri gözlemlenmekle yetinecekti.³⁴⁷

1921 yılı, ran Kürtlerin kendi aralarında ittifak sa layabilmek amacıyla ola anüstü çaba sarf ettikleri bir dönemdi. ran'da Pi ter, Mamu , Diza ve ikak A iretleri arasında ittifak aray ı ları, artlara göre sürekli de i im içerisindeydi. Belirtilen a iretlerin yanı sıra, Simko smail'in Irak'taki Kürt a iretleri ile de ittifak kurabilece i umudu hala canlılı ını koruyordu.³⁴⁸ Pi ter A ireti'nden Babakir Selim A a ve Hamza A a, Kürtler arasındaki ittifakı ngiliz yönetiminin organize etmesi artıyla her türlü ittifaka sınırsız destek

---

³⁴⁵ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 302; 1922 yılı içerisinde Simko smail'e katılan isyancı sayısı 5000 olarak ifade edilmektedir. Oratalama bir yıllık süreç içerisinde 3000 askerin ordudan deste ini çekmi olması kuvvetli bir ihtimaldir ("Kurdish Republic Formed", *New York Times*, 10 July 1922).

³⁴⁶ TNA. CO. 730/2, No: CO-21788, Mesopotamia, Telegram from the High Commisioner for Mesopotamia to the Secretary of State for the Colonies, 4 May 1921.

³⁴⁷ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 301.

³⁴⁸ TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, Office of the Political Officer Sulaimani, 25 September 21.

sunulacanın güvencesini veriyordu. Onlar, Raniye'deki İngiliz temsilcisine gönderdikleri haberci aracılığıyla, Simko ile mutabakat sağlamak isteyen Kürtlerin, sadece İngilizlerin arabuluculuğuyla bir araya gelebileceklerini belirterek, Bağdat'ın bu seçeneğe yönelik pozisyonunu öğrenme gayretindedilerdi.³⁴⁹

İngiliz yönetimi için isyancılar hakkında istihbarat toplayan Seyyid Hüseyin adlı bir casus, isyancıların toparlanma gayretinde olduklarını ve 1000 kişilik güce eriştiklerini bildiriyordu. Bu güce güvenen Simko, İngiliz yönetimine haberci gönderip, dafalarca kabul görmemesine rağmen, tekrar görüşme talebini ilettiler. İngiliz yönetimi ise, kandil istikametine gelmesi halinde kendisiyle gerekli temasın sağlanabileceğini bildirdi. Kandil'in isyan bölgesinden çok uzak olması nedeniyle, kendisine suikast tertip edildiğini öğrenen Simko, yanına 1.000 atlı askeri almak koşuluyla teklifi kabul ettiğini bildirdi. Peter Aretin'den Selim ve Hamza Ağa, bu teklifi İngiliz yönetimine karşı açıkça bir meydan okuma³⁵⁰ olarak değerlendirildiklerinden isyana kesinlikle destek olmayacaklarını açıkladılar.³⁵¹

Simko'nun maili hakkında oluşan olumsuz havayı yumuşatabilmek amacıyla, Selim Ağa'ya haberci göndererek İngilizlere olan sadakatinden kuşku duyulmamasını ancak, kendi güvenliğini sağlayabilecek alternatif bir yolunun olmadığını belirtiyordu. O, Aretinlerin isyana destek vermemesi halinde, Kürtlerin başıboş kalarak milli ve dini kimliklerini kaybedeceklerini vurguluyordu. Simko'nun ısrarlı görüşme talebine³⁵² karşın, İngiliz Komiserliği Irak Üst Komisyonu Sekreteri C. Garbett, Simko ile buluşmak üzere İran topraklarına İngiliz yetkili göndermenin uygun olmadığını bildirerek görüşmeyi kesin bir dille reddetti.³⁵³

İngilizler Simko'nun gücünü ölçmek amacıyla, Rıza Han ve Simko arasındaki mücadelenin kazananı belli olana kadar onunla ilgili görüşme kararı aldılar.³⁵⁴ Bu süreçte,

---

³⁴⁹ TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, Office of the Political Officer Sulaimani, Gold Smith Major Political Officer Of Sulaimani, 25 September 1921.

³⁵⁰ TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, The Babekir I. Selim Ağa Qaimaqam of Qala Diza to the Assistant Political Officer Rania, 25 September 1921.

³⁵¹ TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, Translation of Letter From Hamza Ağa, Raid of Mamishto Babekir Ağa, 25 September 1921.

³⁵² TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, Of Letter From Simko Ağa Simko to Babekir Ağa Qaimaqam of Qala Diza, 25 September 1921.

³⁵³ TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, 25 September 1921.

³⁵⁴ TNA. FO. 371/6347, No: E-124-26, No: 18237, Secretariat of H.E. the High Commissioner for Iraq Bagdad, 18 October 1921.

onun İngilizlere sadakatini ispatlaması için, Osmanlı- ran sınırındaki Türk askeri hareketliliğine yönelik istihbarat sunması ko ulu öne sürüldü.³⁵⁵ İngilizler Piter Aretinden Babakir Selim A a'ya da haber iletmek suretiyle, Simko'nun tüm faaliyetlerinin bilgileri dahilinde olacağını hatırlatarak, olası gizli ittifaklara karşı göz da ı vermeyi ihmal etmediler.³⁵⁶

Ba dat İngiliz Yönetimi'nin Simko'yu oyalama sürecinde Tahran'da iktidarını salamlayan Rıza Han, 1921 ilkbaharı boyunca güçlendirdi i ran Kazak Tümeni'ni Simko Smail'in üzerine gönderdi. İsyancı kuvvetler 600 piyade ve 1000 süvari ile desteklense de, ran ordusu kar ısında dayanamayıp Kızılca'dan Urmiye gölünün kuzeyine çekilmek zorunda kaldı. ran ordusu, isyancılara ait 2 da ıtopu³⁵⁷ 200.000 adet fi ek ve 60 atı ele geçirdi. Kurtarılan ehirlere, Mahabat'a 400, Tebriz'e 200, Hoy'a 200 ki ilik jandarma birli i yerle tirildi.³⁵⁸ 1922 yılına kadar aralıklarla devam eden baskınlarla, isyancıların gücü iyiden iyiye zayıflatıldı.³⁵⁹ 1922 yılı A ustos ayında, ran ordusu 8.000 askerle Urmiye Gölü'nün kuzeyinden dolaarak güney istikametine do ru ilerledi. 9 A ustos'ta Salmas civarında yaşanan çatı malar neticesinde, isyancılar a ır bir yenilgiye u ratıldı ve 10 A ustos'ta Dilman ele geçirildi. Bu a ır yenilgiden sonra, isyana katılan Kürtler mensup oldukları a iretlere dönmeye ba ladılar.³⁶⁰ Olu an olumsuz artları lehine çevirmeye çalı an Simko, Kürtler ve Hristiyanlar arasında dü manlı ı artırarak Kürtleri liderli inde topralayabilece ini dü ündü ü klasik yöntemine tekrar ba vurdu. Mahabat'taki Amerikan Luther-Misyonerlik Vakfı üyelerine yapılan saldırı, onun umdu u neticeyi elde etmesine herhangi bir katkı sunmadı. Amerikan basını yapılan bu saldırıyı, dini duyguları kullanarak Kürtleri kendi safına çekmeye çalı an bir e kıyalık faaliyeti olarak niteliyordu.³⁶¹

16 A ustos 1922'de Urmiye, ran ordusu tarafından ele geçirildi. Kuvvetleri da ılan Simko Smail ise, Osmanlı topraklarına kaçmak zorunda kaldı. E kıyalık faaliyetleri ile milli duyguları peki tirme gayretinde olan Simko, ranlılar için bir sorun, bazı Kürt a iretler

³⁵⁵ TNA. FO. 371/6347, No: E-124/26, Babekir Agha Reisi Pizdur, s. 102.

³⁵⁶ TNA. FO. 371/6347, No: E-124/26, s. 101.

³⁵⁷ Da ıtopularının geli mi versiyonu günümüzde havan topu olarak adlandırılmaktadır.

³⁵⁸ TNA. AIR. 20/632, Kurdish Station in Urumia, 31 March 1921, s. 218.

³⁵⁹ 1921 Mart ayında 800 ki ilik Bol evik kuvveti Culfa'ya konu landırılmı durumdaydı ama bu kuvvetlerin Simko'ya destek verip vermedi i tam olarak bilinmemekle birlikte Julfa'da Bol evik kuvvetlerinin artması Rıza Han'ın buraya bir an önce harekât yapmasını zorunlu kılıyordu (TNA. AIR. 20/632, 21 April 1921, s. 274).

³⁶⁰ BCA. 301000/127-8, No: 912-3.

³⁶¹ "Simko, Says Kurdish Chef is not Bandit but, Man of the Our", *New York Times*, 28 February 1922.

tarafından bir kahraman, İngilizler tarafından diplomasiden anlayan ve dikkate alınması gereken otoriter bir e kıya ekinde tanımlanıyordu.³⁶²

İngiliz subaylarının telkinleriyle Kürt a iretlere devletle me sürecinde destek sözü verilmesine rağmen İran'ın toprak bütünlü ünün korunması İngiltere açısından daha kazançlı bir durumdu. İran'da kurulması muhtemel bir Kürt devletinin dış müdahalelere karşı uzun süre ayakta kalabilmesi pek mümkün görülmedi i gibi, a iretler kendi aralarında birlik tesis edebilecek dü ünçe düzleminde de illerdi. Özellikle Mahabat'ın yayılmasını, Simko smail'in taraftarlarının milliyetçi bir dü ünçe düzleminden ziyade, e kıyalık faaliyetlerinin etkisiyle örgütlendiklerinin açık bir deliliydi. İngiltere 1919-1922 yılları arasında, İran hükümetinin güçlenmesine yönelik askeri yardımlarını devam ettirirken, Kürt a iretlerin dış destek ihtiyacını da göz önünde bulundurarak, onlarla siyasi ilişkilerini korumaya özen göstermi ti. İranın bastırılmasını müteakip Simko smail ele geçirilemedi i gibi, U nu'da öldürülece i 1930 yılına kadar Kürtlerin lideri oldu u iddiasını savunmaya devam edecekti. Bu isyan Kürt isyanları arasında en uzun soluklu isyan olup, onun yakalanamaması, devletlerarası güç dengesinin yarattı ı bo lu u kendi lehine akıllıca kullanabilme becerisinden kaynaklanıyordu.³⁶³

---

³⁶² Waide Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri ve Gelişimi*, İletişim Yayınları, I. Baskı, İstanbul, 1999, s. 264; Natali, Simko smail A a'nın isyanını halk tabanına tam anlamıyla yansımaması bakımından Seyyid Ubeydullah'ın isyanı ile benzerlik gösterdiğini belirtmektedir (Natali, *The Kurds and The State Evolving National Identity in Iraq*, s. 23).

³⁶³ Bu isyanın Türkiye ve Irak'ta yayılan Kürtler üzerinde de derin siyasi etkileri olmuştur. Günümüzde Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da yayılan Kürtler arasında Simko smail halk tarafından genellikle "Zalim Simko" olarak adlandırılmaktadır. Adı ise illegal örgütlerin üyeleri tarafından yaygın olarak kullanılmaktadır.

K NC BÖLÜM

KÜRD STAN TEAL CEM YET 'N N S YAS G R MLER , ULUSLARARASI KONFERANS VE ANTLA MALARDA KÜRD STAN SORUNU ³⁶⁴

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Sava ı'ndan ma lup ayrılmasıyla, Kürtler de Osmanlı Devleti'nin tamamen da ılma ihtimali ile kar ı kar ıya kalmı lardı. Devletin da ılma a amasında, Kürt ileri gelenleri arasında tam bir fikir birli i sa lanamıyordu. Bir kısım Kürt ileri gelenleri, yola Osmanlı Devleti ile birlikte devam etme taraftarıyken, di er bir kısmı ise özerk veya tam ba ımsız Kürdistan kurulması amacına yönelik faaliyetleri desteklemeye taraftardı. Halk ise a aların ve eyhlerin denetimine tabi oldu undan özerklik-ba ımsızlık amacıyla organize edilen faaliyetlerin amacını çözümleyebilecek donanıma sahip de ildi. Bu nedenle a a, eyh, molla ve seyyidlerin faaliyetleri, halkın onayına ihtiyaç duymaksızın ve otoritelerinin kapsadı ı ölçüde de er kazanıyordu. Halkın dü ünçe düzleminin vücut bulmu hali ise Kürtleri temsil eden ahıslardan ziyade, onların dini sıfatlarında gizliydi.

Uluslararası ittifakı sa layabilme amacındaki liderler ve halk üzerinde egemen a alar, eyhler arasındaki koordinasyonun yetersizli i, mevcut ki isel çıkarları koruma çabaları Kürtlerin organize hareket etmesine olanak tanımıyordu. Bu süreçte Kürt toplumu Self-Determinasyon ilkesini benimseme zorlu u ya ıyordu, Kürtleri savunma amacıyla harekete geçen liderlerin çabaları, ileti ime geçtikleri merkezi otoritelerin çıkarları ve temsil ettiklerini beyan ettikleri Kürt gurupların sadece sayısal oranı do rultusunda kar ılıklı bulabilecekti.

2.1. Kürdistan Teali Cemiyeti

1908 devrimiyle birlikte stanbul'da "Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti",³⁶⁵ Diyarbakır'da "Osmanlı Kürt ttihat ve Terakki Cemiyeti" olmak üzere iki cemiyet kuruldu ve

---

³⁶⁴ Bu bölüm ba lı ı altında Lozan Konferansı'ndaki görüşler de erlendirilmedi. Lozan görüşmelerinde Musul sorununa odaklı bir yakla ım söz konusu oldu undan, ilerleyen bölümlerde özerklik ba lamında Lozan görüşmelerine yeri geldikçe de inilecektir.

³⁶⁵ "Kürt Dayanı ma ve lerleme Cemiyeti", aralarında sürtü me olan emdinan, Babanzade ve Bedirhan a iretleri gibi önemli Kürt ailelerini bir araya getiriyordu. stanbul'da ya ayan Kürt hamallar ise cemiyetin halk aya ını olu turuyordu. Cemiyet, milliyetçi bir yapı olu turma gayretinde olsa da, Osmanlılık fikri do rultusunda taraftar toplayabiliyordu

cemiyetlerinin faaliyetleri *Roji Kürt ve Hala-i Kürt* adlı iki derginin yayınlarıyla desteklendi. Kürt Teavün ve Terakki Cemiyeti'nin ba kanlık görevine, Seyyid Taha'nın kuzeni ve Nakibendiler tarafından saygın bir lider olarak benimsenmi olan eyh Ubeydullah'ın o lu Seyyid Abdülkadir seçildi. Cemiyetin nihai amacı ba ımsız Kürdistan olup, stanbul'da ya ayan 30.000 civarındaki Kürt nüfusun da cemiyete aktif deste i söz konusuydu. Seyyid Abdülkadir 1910'da "Kürt halkı otonomi istiyor" ba lıklı bir bildiri yayınlayarak, özerklik fikrini ilk kez bu kadar açık bir ifadeyle dile getirdi.³⁶⁶ Bildiri milliyetçili i savunan genç Kürtler arasında pek kabul görmeyince, stanbul Halkalı Ziraat Mektebi'nde ve Numune-i Terakki'de ö renim gören ve özerklik yerine tam ba ımsızlık isteyen genç Kürtler, "Kürt Talebe Hevi" (umut) adlı bir Kürt cemiyetini kurarak, Sirkeci'deki Erzurum Apartmanı'nı cemiyetin merkezi haline getirdiler.³⁶⁷ Bu cemiyet gelecekte hızlı bir geli me kaydedecek olmasına kar ın, I. Dünya Sava ı'nın ba lamasını müteakip üyeleri askere alınca da ılmaktan kurtulamayacaktı.³⁶⁸ Kürt Talebe Hevi Cemiyeti kısa süren ömrüne kar ın, A ustos 1912 ve Eylül 1914 yılları arasında *Roj-i Kurd* (Kürt Güne i), *Hetavi Kurd* (Kürt Günü) ve *Yekbun* (Birlik) olmak üzere üç gazete yayımladı, Babanzade Cemal'in Ba dat'ta çıkarttı ı *Bang-i Kurd* (Kürt Sesi) gazetesıyla de iletimi halinde olmu tu.³⁶⁹

Osmanlı Devleti idari sınırlarındaki siyasi gelece in belirsizli i, farklı etnik unsurlar için özerklik vadeden siyasal partilerin ortaya çıkmasına da zemin hazırladı. 19 Aralık 1918'de "Selameti Osmaniye Fırkası", nizamnamesi'nin 2. Maddesinin (B) Fırkasında "memlekette ademi merkezियeti idare kurulması ve özel kanunlar çıkartılıp gere inde ülkenin bazı bölümlerinde siyasi muhtariyetleri kabul eylemek" ifadesiyle çok net bir ifadeyle özerklik vaadinde bulunuyordu. tihat Terakki Partisi'nin rakibi olan Hürriyet ve tilaf Partisi ise tüzü ünün 20. Maddesinde, tüm okullarda e itimin ve ö renimin yerel dille yapılmasını kabul ederek azınlıkların deste ini almaya gayret ediyordu.³⁷⁰ Belirtilen

---

(Tanık Zafer Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler, kinci Me rutiyet Dönemi, 1908-1918*, Hürriyet Vakfı Yayınları, 1984, s. 406-407).

³⁶⁶ Gazete ismi belirtilmemi .

³⁶⁷ Sirkeci'de yeni postane kar ısındaki Erzurum Apartmanı cemiyetin bilinen ilk merkezidir. Kısa sürede yeni ubeleri Erzurum ve Diyarbakır'da açan Hevi'ciler 1913 yılında Lozan'da da bir ube açtılar. Cemiyetin sviçre'deki temsilcileri Babanzade Ricai Nüzhet, Ekrem- emsettin Cemilpa a karde ler ve Dersimli Selim Sabit'tir (Gökta , *Kürtler, syan-Tenkil*, s.26).

³⁶⁸ TNA. FO. 371/4191, No: 52558, Director of Military Intelligence War Office London S. W., 4 April 1919; (TNA. AIR. 23/4115, Extrach from external Intelligence Report No 4 by the Secretariat of H.E. High Commisioner for Iraq, s. 1).

³⁶⁹ Bajalan, *Jön Kürtler*, s. 129.

³⁷⁰ Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Üstüne*, Özge Yayınları, Ankara:1993, s. 93-94.

partilerin Kürtler ile ilgili bildirimleri, Kürt ileri gelenlerini cesaretlendirirken, do rudan Kürdistan'nın ba ımsızlı mını savunacak Kürdistan Teali Cemiyeti'nin kurulmasında etkin rol oynuyordu. Farklı siyasi partilerin Kürtlerin deste ini alabilmek u runa öne sürdükleri fikirler, Kürt liderlerin cesaretinin artmasında ve yeni olu umlara yönelmelerinde itici gücün kayna mını olu turuyordu.

Kürt cemiyetlerinin kurulması, uzun yılların olu turdu u birikimin bir sonucu olup, cemiyetlerin zamanlama bakımından birbirini takip edercesine kurulması ise, seçkin Kürt aileler arasındaki rekabetin adeta bir dı a vurumuydu. emdinanlar ve Bedirhanlar arasında geçmi ten beri süregelen Kürtlere liderlik yapma hevesi bu rekabetin en somut örneklerini barındırıp, daha alt guruplar arasındaki çatı ma kültürününün kısır dönügüsünde de bu tarz çeki meler etkili oluyordu.

1918 yılının Eylül ayında, Dr. Abdullah Cevdet Bey'in stanbul Ca alo lu'ndaki apartmanında, Seyit Abdülkadir ve arkada ları tarafından "Kürdistan Teali Cemiyeti" kuruldu. Kurulan cemiyetin, ba kanlı mına Seyit Abdülkadir, ba kan yardımcılıklarına Mehmet Ali Bedirhan ve Ferik Fuat Pa a, genel sekreterli ine ise Babanzade ükrü Bey seçildi.³⁷¹ Resmi olarak 30 Aralık 1918'de stanbul'da kurulan cemiyetin kurulu felsefesi, genel bir ifadeyle Kürtlerin sosyal haklarını ve milli çıkarlarını ulusal ve uluslararası her mercide savunmaktı. Cemiyet yönetimi, Kürt haklarını savunurken her dilde yayın yapmayı ve e itim programları düzenlemeyi hedefliyordu. Kürt olsun olmasın herkesin hakkının savunulaca ı ve her kesimden üyeli in kabul edilece i cemiyet tarafından taahhüt ediliyordu.³⁷² Seyyid Abdülkadir, Doktor Abdullah Cevdet, Süleyman Nafiz cemiyetin faaliyetlerine aktif destek verirken, Kürdistan'ın ba ımsızlı mını da savunan ba lıca ki ilerdi. Diyarbakır ve Mardin'de cemiyetin aktif destekçisi olan Kürt ileri gelenleri cemiyeti desteklemek adına buldukları yerlerde komiteler olu tururken, Mısır'da ya ayan Süreyya Bedirhan da vakit geçirmeksizin cemiyetin aktif destekçileri arasındaki yerini aldı.³⁷³ Kürdistan Teali Cemiyeti'nin yönetmeli i; genel kurul, divan kurulu, gelir ve

---

³⁷¹ TNA. FO. 371/4191, No: 91082, 19.06.1919, Regulation of the "Socitey for the Progress of Kurdistan" G.H.Q General Staf "Intelligence Constantinople, 4 April 1919; (Mumcu, *Kürt slam Ayaklanması 1919-1925*, s. 3-5 ; cemiyetin yönetim kurulunun ayrıntılı listesi için bkz. (Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Levent Yayınları, Ankara: 1993, s. 300-307).

³⁷² TNA. FO. 371/4191, No: 91082, 19. 06.1919; Regulation of the "Socitey for the Progress of Kurdistan" G.H.Q. General Staf, Intelligence Constantinople No: 4151, 24 May 1919.

³⁷³ TNA. FO. 371/4191, No: 52558 Turkey-Kurdish Independence, Mezopotamia to Repeated General Headquater Egypt, 03.28.1919 - Political Baghdad Folloving to High Commissioner Constantinople, 04 July 1919; Emin Ali Bedirhan'ın

harcamalar, kurultay ve disiplin yönetmeli i ana ba lıkları altında yer alan 33 maddeden olu uyordu. 28. Madde, yönetmeli in belki de en sert maddesiydi ve cemiyet çıkarları dı nda hareket eden ki ilerin ihraç edilmesini öngörüp, cemiyete tekrar girmesini ise kesin bir dille yasaklıyordu.³⁷⁴ Genel merkezi stanbul olan cemiyet, Diyarbakır, Harput, Malatya, Siirt ve Dersim’de ube açarak faaliyet alanını kısa sürede geni letti. Hali hazırda Osmanlı ıra-yı Devlet Ba kanı olan Seyyid Abdülkadir ba kan olmak üzere, Kürdistan Teali Cemiyeti’nin yönetim kadrosunda Kürtler tarafından de er verilen temsilciler cemiyeti hızlı geli me kaydetmesinin yegane nedeniydi.³⁷⁵

ngilizler, kurulu a amasından sonra Kürdistan Teali Cemiyeti’nin faaliyetlerini yakından takip etmekle birlikte, cemiyete mesafeli bir yakla ım sergilediler.³⁷⁶ Onlar, cemiyetin kendilerine kar ı Kürtleri kı kırtma faaliyetlerini organize etti ini dü ünüyorlardı. Bu dü üncenin olu umunda, ırnaklı A ireti lideri ırnaklı Abdurrahman A a’nın Türkiye-Irak sınırında ngilizlere kar ı halkı örgütleme faaliyetlerini cemiyetin tesiri altında yürüttü ü fikri oldukça etkiliydi.³⁷⁷ Ba dat ngiliz Komiserli i, Halep, Nusaybin ve Musul üçgeninde cemiyetin ajanlık faaliyetlerinde ba arılı neticeler elde etti ini tasdik ediyordu. Ayrıca Diyarbakır’ın do usunda ya ayan Kürt a iretlerin, ngizlere kar ı dü manca tutumlarından da Kürdistan Teali Cemiyeti’ni sorumlu tutulmaktaydı.³⁷⁸ ngilizlerin bu yakla ımı, cemiyetin Osmanlı Devleti’nin kontrolünde faaliyet gösterdi i izleniminden kaynaklanmaktaydı. Bu konuda ngiliz yetkililerin üpheleri yersiz de ildi ve cemiyetin Kürtleri kontrol altında tutma amacına yönelik, Osmanlı Devleti denetiminde kurulmu

---

o lu Celadet ve Kamuran Bedirhan’ın karde i Süreyya Bedirhan 31 Mart Vakası’ndan sonra Kahire’ye sürgüne gönderilmi lerd i (Serhat Bozkurt, “Ahmed Süreyya Bedirhan’ın Sicili”, *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı:10, 2014, s. 52).

³⁷⁴ TNA. FO. 371/4191, No: 91082, Regulation of the Socitey for the Progress of Kurdistan G.H.Q. General Staf Intelligence Constantinople, 24 May 1919.

³⁷⁵ Bedirhan Mustafa Zihni (eski Hicaz Valisi), Bedirhan Emin Ali Bey (Edirne Adliye Müdürü), Seyyid Mehmed Efendi (Seyyid Abdülkadir’in o lu), Seyyid Abdullah Efendi (Seyyid Abdülkadir’in o lu), Süleyman Nuri Bey, Bedirhanzade Mehmet Ali Bey, Doktor Mehmet ükrü Bey, Ali hsan Bey (Koçgiri ileri gelenlerinden), Mehmet Nuri Efendi (teoloji profesörü), General Mustafa Pa a (Askeri mahkeme üyesi), Mevlanazade Rifat Bey (Serbesti Gazetesi’nin sahibi), Süreyya Bedirhan, Mardini Arif Pa a, Babanzade Zihni Pa a (Eski Hicaz Valisi), Bedirhan Ali Bey, Kerküklü Cemaladdin Hüseyin, Ali Haydar Bey (Beyzade Mustafa Pa a’nın o lu) Doktor Abdullah Cevdet, Ali an Bey (Koçgiri) Halil Bey (stanbul polis müdürü) Memduh Salim (Cemiyetin Beyrut Genel Sekreteri); (TNA. FO. 371/4191, No: 52558, Director of Military Intelligence War Office London S. W., 4 April 1919); (TNA. AIR. 23/4115, Extrach from external Intelligence Report No 4 by the Secretariat, High Commisioner for Iraq, s. 1).

³⁷⁶ ngiliz yetkililer cemiyetin kurulu unda aktif bir rol almamı lar ancak cemiyetin kurulmasından sonraki süreçte cemiyetin faaliyetlerini yakın takibe alarak cemiyeti kontrol altında tutmu lardı (Salahi Sonyel, *Kurtulu Sava ı Günlerinde ngiliz istihbarat Servisi’nin Türkiye’deki Eylemleri*, Ankara, 2013, s. 12); Kürdistan Teali Cemiyeti’nin kurulu unun temel unsurları Bedirhanlar ve Babanzadeler’dir. Cemiyetin aktif destekçileri bu ailelerden çıktı ı gibi faaliyetlerin önemli bir kısmını da yine bu aileler tarafından yürütmü tür (Abdülhaluk Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Levent Yayınları, Ankara, 1993, s. 375-376).

³⁷⁷ TNA. FO. 371/4191, No:52558, Turkey-Kurdish Indipendence, 1919.

³⁷⁸ TNA. FO. 371/4191, No:56928, Turkey Station in Kurdistan, From Politcal Baghhdad, Repeated to Cairo, Constantinople, Simla and Tehran Recived, 9 April 1919.

olması ihtimal dâhilindeydi.³⁷⁹ Osmanlı Devleti'ne ba lılı nı beyan etmi durumdaki Abdurrahman A a'yla cemiyet arasındaki sıkı ba lantı bu tür iddiaları güçlü kılıyordu. Tüm üphelere kar ın, Paris Barı Konferansı'na gönderilmek üzere delege seçimindeki etkin rolü ve Avrupalı devletlerle dı ili kiler a ının kurulmasında cesaretli adımlar atması, cemiyetin kendisine olan güveninin artmaya ba ladı nı ve denetim altında kurulmu olsa dahi, artık kontrolden çıktı nı göstermekteydi.

Kürdistan Teali Cemiyeti, yurt içi te kilatlanmaları olu turmakla birlikte, Paris Barı Konferansı'ndaki uluslararası geli meleri de yakından takip edebilmek amacıyla, önce erif Pa a'yı ve daha sonra ona yardım etmesi için Fikri Bey'i görevlendirdi. Paris'te Kürt Komitesi'nin olu turulmasıyla, ba ımsızlık için Fransa'nın aktif deste inin sa lanması da hedeflenmekteydi. Konferansa katılan temsilciler çe itli hatıratları, anıları, Kürdistan'ın varlı nı ispatlayıp, geli imini gösterebilecek her türlü delili ngiltere ve di er Avrupalı devletlerin temsilcilerine sunarak destek talebinde bulunuyorlardı.³⁸⁰ stanbul'da ba ımsızlık amacını açıkça deklare eden cemiyete ba lı olarak, Süreyya Bedirhan ve Mardini Arif Pa a'nın liderli inde Kahire'de koordinasyon merkezi görevini yürütecek "Kürt Ba ımsızlık Komitesi" kuruldu. Kürtlerin milliyetçilik anlayı ı do rultusunda bilinçlendirilmesi amacıyla, stanbul'da *Jin Süleymaniye'de Zhaniver* olmak üzere iki dergi çıkarıldı.³⁸¹ Cemiyet çatısı altında te kilatlanan Kürtlerin, ne riyat yoluyla seslerini duyurma çabaları, "önce te kilat sonra ne riyat" ilkesi ba lamında, ekil ve yöntem bakımından ttihat Terakki Cemiyeti'nden etkilenmi olabilece ine dair güçlü emareler barındırıyordu.

Kürdistan Teali Cemiyeti ba kanı ve bazı cemiyet üyeleri 2 Ocak 1919 tarihinde, Kürtlerin genel durumu, ihtiyaç, beklenti ve kaygılarını ngiliz hükümetine duyurabilmek amacıyla bir bildiri kaleme aldılar. Kürtlerin ayrı bir millet oldukları ve Avrupalı devletlerin Kürtlerin Müslüman kimliklerinden ziyade etnik kimliklerini göz önünde bulundurması iste i bildirinin esasını olu turuyordu.³⁸² Nihai hedefin ba ımsızlık oldu unu vurgulayan

---

³⁷⁹ Rafet Ballı, *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, stanbul, 1991 s. 54; bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. (smail Gölda , Kürdistan Teali Cemiyeti, Doz Yayınları, stanbul 1991).

³⁸⁰ TNA. AIR. 23/4115- A, Extrach from external Intelligence Report, s. 1.

³⁸¹ TNA. AIR. 23/4115- A, s. 2.

³⁸² Senatör eyh Abdulkadir (Kürdistan Komitesi Ba kanı), Molla Said, Mustafa Pa a, Emir Bedirhanzade Emin Ali Bey, Kadir Han Zade Halil (sekreter), eyh Ubeydullah Zade Seyyid Abdullah, Molla Ali Rıza, Muhammed Emin, Baban Zade Abdulaziz (TNA. A R. 23/4115-A, No 4, By the Secretariat of H.E. High Commisioner for Iraq, s. 1).

cemiyet yönetimi, İngiltere ve diğer Avrupalı devletlerden taleplerini aşağıda belirtilen dört ana başlık kapsamında ele almı tı:

- 1- İngilizler tarafından Kürt devletinin kurulmasına yönelik co rafyanın netle tirilmesi gerekmektedir.
- 2- Belirlenecek co rafyada, İngiltere Kürtlerin kendi yönetimlerini olu turma garantisini vermelidir.
- 3- Kürt haklarının İngilizler tarafından garanti altına alınması gerekmektedir.
- 4- Kürt co rafyasında ya ayan Hristiyan unsurlar Kürtlerden ayrıcalıklı bir unsur olarak görülmemelidir.³⁸³

Kürdistan Teali Cemiyeti, Türkler, Farslar ve Araplarla birlikte yüzyıllarca ya amı olsalar da, Kürtlerin belirtilen milletlerin egemenli ine teslim olmadı ı tezini savunuyordu. Kürtlerin, yönetim hakkını elinde bulunduran devletlerin egemenli ine hiçbir zaman boyun e medikleri, resmi statüde olmasa bile, yarı özerk bir yönetim ekliyle idare edildikleri gerçe inin Avrupa tarafından kabul edilmesi talep ediliyordu. Kürtlerin, egemenli ine tabi oldukları sultanların ve ahlarn yönetimi altında kaderlerini birle tirmelerinde dini motifler belirleyici olmu tu. Bu tablonun olu umu ba ka devletlerin egemenli i altında ba ımlı ya am sürdürmekten ziyade, gönüllü müttefiklik ve din u runa hizmet verme iste i do rultusunda de erlendirilmeliydi. Geçmi te Selahattin Eyyubi bu birlikteli in ortak bir figürü olup, slamiyet için mühim hizmetlerde bulunmu tu. lerleyen yıllarda Kürt co rafyasının Osmanlı ve Fars hükümdarları tarafından bölünmesi, Kürtlerin iste i do rultusunda gerçekleşme mi ti. Hristiyan azınlıklara imtiyazlı davranı lar sergileyen Rusların, Kürt co rafyasına hükmetme çabaları, Hristiyan unsurların Kürtlere kar ı kı kırılmasında etkili olurken, Kürtlerin co rafi bölünmeye zorunlu olarak sessiz kalmalarına da neden olmu tu.³⁸⁴ Bu tahliller do rultusunda, Kürtlerin Müslüman dokunun bir parçası olmasının ba ımsızlık için engel olmadı ı vurgulanıyor ve Kürt isteklerinin Avrupa nezdinde kar ılıklı bulması talep ediliyordu.

Osmanlı Devleti ve ran tarafından imzalanan, 1639 tarihli Kasr-ı irin Antla ması ile Kürt co rafyası ilk defa bölünmü ve Kürtler farklı iki siyasi egemenli in idari sınırlarına dahil

---

³⁸³ 22 Mart 1919 tarihli erif Pa a imzalı de erlendirmeler içerisinde Kürdistan'ın do al sınırlarını gösteren bir harita da bulunmaktadır. Bu harita İngilizlerin çizmi oldu u haritalar ile kıyaslanınca oldukça önemli bir farklılık göze çarpmaktadır. Diyarbakır ve Dersim bölgesinin tamamı İngilizler tarafından olu turulan Kürdistan haritalarında bulunmaz iken, erif Pa a'nın bu bildiri de kullandı ı haritada bahse konu bölgeler de Kürdistan haritasına dâhil edilmi tir. erif Pa a istatikselsel nüfus oranlarında ise 1914 yılında stanbul'da askeri görevli olarak bulunan General Staff'ın nüfus çalı malarından yararlandı ını belirtmi tir (TNA. FO. 371/4191, No: 70483, Memorandum on the Claims of the Kurds People, s. 12; Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtulu Sava ı ve Dı Politika*, I. Cilt, Ankara: 2014. s. 20-26).

³⁸⁴ TNA. FO. 371/4191, No: 70483, Memorandum on the Claims, s. 11-12.

olmu tu.³⁸⁵ dari bölünmeyi kabullenmeyen Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürdistan co rafyasının tekrar birle tirilmesi ve ba ımsız Kürdistan'ın sınırlarının etnik veriler do rultusunda netle tirilmesi hususunda kararlı bir tutum sergiliyordu. Kürtlerin geçmi ten beri ya adıkları co rafyanın, Osmanlı ve ran'ın hâkimiyetinde parçalanmı halde olması, cemiyetin destekçileri tarafından, “yüzeysel bölünme” tezi çerçevesinde de erlendiriliyordu. Kürtler her ne kadar ba ka milletlerin egemenli inde ya am sürdürmü olsalar da, mensup oldukları a iretlerin liderleri tarafından, yarı özerk bir yapıda yönetiliyorlardı. Co rafi zorluklar nedeniyle egemen devletlerin Kürt co rafyasındaki denetim zorlukları, sınırsal bölünmelerin etkisini azaltıyor, bu avantaj Kürtler arasındaki kültürel ba ların tamamıyla kopmamasına katkı sa lıyordu. Cemiyete göre, Osmanlı ve ran hâkimiyetindeki Kürt co rafyası, Kürtlere ait olup, Kürtlerin kendi yönetimlerini olu turabilmeleri için kendi istekleri do rultusunda ekillendirilmeliydi. Çünkü bu co rafya Kürtler tarafından ilk ça lardan beri ikamet edilen “yasal ve bölünmez co rafya” olarak benimsenmi ti. Kürtlerin Avrupa kültür ve medeniyetine oranla ça ın gerisinde kaldı mı kabullenen cemiyet temsilcileri bu durumun sorumlulu unu, egemenlikleri altında ya adıkları devletlerin omuzlarına yüklüyordu. Cemiyete göre, bölgede söz sahibi Avrupalı güçler tarafından Kürtlere ba ımsızlıklarını elde ede etme ansı verilir ise, Kürtler her alanda yeti mi i gücü sayesinde dünyadaki di er uygar toplumların arasındaki yerini alabilecek olgunlu a kısa zamanda eri ebileceklerdi.³⁸⁶

Paris bildirisinin bu dü ünçe düzlemi üzerinden ekillenmesine katkı sunan Kürdistan Teali Cemiyeti, Kürt toplumu arasında öncü ahsiyetlerden olu uyordu. eyh, molla ve seyyidlerle akrabalık ba ları olan kanaat önderlerinin liderliklerinin benimsenmesinde, halk üzerindeki dini otoriteleri fazlasıyla etkiliydi. Bu nedenle Kürtlerin milli kimli inin ön plana çıkarılmasına yönelik faaliyetler, Kürt halkının halifeye kar ı yeni bir lideri tanımlama zorluklarının tesiriyle sa lıklı olarak hayata geçirilemiyordu. Dini kanaat önderlerinin Kürt milli kimli ini ön plana çıkartabilecek radikal adımlar atarak, Kürtleri milli anlamda bir araya getirebilmeleri ise kısa vadede uygulanabilir bir plan olarak görülmüyordu. Tüm bu olumsuzluklara kar ın, dindar liderler halkın kendilerine olan sadakatini milli kimli in kazanılması yönünde ekillendirmeye gayret ediyorlardı.

---

³⁸⁵ Kemal Burkey, *Geçmi ten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, stanbul: 1992, s. 9.

³⁸⁶ TNA. FO. 371/4191, No: 70483, Memorandum on the Claims, s. 10.

1918 yılı itibariyle parçalanmış bir görünüm arz eden Kürt coğrafyası, kültürel birliktelik ve coğrafik artlar kapsamında bir bütün olarak ele alınıyordu. Bu düşünce önemli oranda doğrudur. Erlendirmelerin bir sonucuydu. Kürtlerin farklı toplumlarla aynı devlet çatısı altında yaşamı Müslüman milleti tanımının sağladığı birlikteliğin doğası bir sonucuydu. Geçmişte, Kürtler emirlikler vasıtasıyla yönetilirken, emirler adeta merkeze bağlı bir vali statüsünde görev yapmışlar ve kısmen özerk bir yapı ile merkezi hükümet arasında bir temsilci görevini yürütmüşlerdi. Kürt liderlerin hükümet temsilci durumundaki valinin denetimini tamamen yok sayarak başlattıkları isyanlar ise bastırılarak denetim tekrar sağlanmıştı.

İsyanlar neticesinde yaşanan sert müdahale ortamında, İran-Osmanlı sınırının bir tarafındaki Kürtler halifeye, sınırın diğer tarafındaki Kürtler ise şahı yönetimine sadakat ispatlama gayretinde olmuşlardı. Siyasi artlar bir bütün olarak ifade edilen Kürt coğrafyasında siyasi ittifakın oluşmasının önünde engel olması zor bir set oluşturmaktaydı. Coğrafik, siyasi artlar ve daha birçok faktörle birlikte, Kürt toplumundaki mezhepsel farklılıklar da Kürtlerin milli kimlik arayışının gerisinde kalmasında engel bir faktördü.

1921 yılında TBMM'nin Kürdistan Teali Cemiyeti'nin faaliyetlerini ulusal birliktelik kararı zararlı bularak cemiyeti kapatması neticesinde, İstanbul'daki cemiyet üyeleri isyan havasının hâkim olduğu Dersim'e geçerek Kürtçülük faaliyetlerine devam edeceklerdi.³⁸⁷ Dersim'deki Alevi hareketlerin Sünni Kürt hareketlerde olduğu gibi halifeye sadakat gibi manevi bir zorunluluk hissetmemeleri, Dersim'deki Kürt milliyetçiliği anlayışının hız kesmeden yoluna devam etmesinde etkin rol oynuyordu.³⁸⁸

Kuruluş amaçlarından başlamak üzere, cemiyet yöneticileri İngiliz yetkililerle yakın temas halindeydi. Özellikle Paris'te yürütülen faaliyetler için İngilizler aracılık yapıyordu.³⁸⁹ Cemiyet üzerinde her ne kadar İngiliz etkisi sözkonusu olsa da, cemiyetin tamamen İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği'nin denetimine tabi olduğu düşünülemezdi. İngilizlerin bu cemiyetle ilişkileri, daha çok Avrupa'daki Kürtçülük faaliyetlerinin İngiliz çıkarları doğrultusunda denetim altına tutulması hedefi doğrultusunda şekilleniyordu.

³⁸⁷ Gölda, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 57.

³⁸⁸ TNA. AIR. 23/4115, No: A, Extrach from external Intelligence Report, s. 1.

³⁸⁹ Salahi R. Sonyel, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika*, s. 25-27.

Cemiyetin Kürtler üzerinde tesiri vardı ancak bu etki çok abartılabilecek ölçüde de ildi. Cemiyeti temsil edenler genellikle Kürt entelektüel sınıfının temsilcileri olup, halk üzerinde eyhler ve a alar kadar önemli bir etkiye sahip de illerdi. lerleyen bölümlerde görülece i üzere Avrupa'da dahi temsil gücünü yansıtabilen Kürdistan Teali Cemiyeti, eyh Said'in halk üzerinde tek ba ına elde edece i siyasi gücü, onlarca Kürt entellektüeli bünyesinde barındırmasına ra men elde edemiyordu.

2.1.1. Kürt Kulübü'nün Faaliyetleri

Bilindi i üzere stanbul'daki Kürtçülük faaliyetlerinin kayda de er bölümü Kürdistan Teali Cemiyeti ba kanı Seyyid Abdülkadir tarafından yürütülürken, Diyarbakır ve Mardin'de Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir ubesi³⁹⁰ olarak faaliyet gösteren Kürt Kulübü organize edilmi ti. İlk te kilatlanma a masında, Kürt ba ımsızlı ından ziyade ekonomik çıkarları daha fazla ön planda tutan bir yönetim anlayı ı sergileyen kulüp hakkında Binba ı Edward Charles Noel³⁹¹ unları söylemekteydi “bu kulüpte her i rü vetle yürütülür ve cemiyetin aktif destekçisi olan e rafın önde gelenleri kulübü kendi çıkarına göre düzenler...”

Kulüp yöneticilerinin bir kısmı geçmi te ttihat Terakki Partisi'nde aktif rol almı lardı. Bundan dolayı ngilizler ve kulüp arasındaki ili kiler, do rudan ngilizlerin kontrolü ile ekillendirilemiyordu. Kulüp zaman zaman Kürt ba ımsızlı ını savunmakla birlikte, Ermenilere ve ngiliz müdahalesine kar ı bir tutum da sergilemekteydi. Kürt Kulübü ngilizlerin, Hristiyanların çıkarlarını savundukları fikrini halk arasında yayarak, ngilizlere kar ı Kürtlerin korkularının uyanık tutulmasında mutlak bir tesire sahipti.³⁹² Mardin'deki ubesi aracılı ıyla ngiliz i gallerine kar ı önlem almanın yanı sıra, ngilizlerin Yakubilere

---

³⁹⁰ Diyarbakır'daki Kürt Teali Cemiyeti'nin stanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti ile ba lantısı vardır ancak aynı derne in bir ubesi de ildir. Diyarbakır Kürt Teali Cemiyeti, Cemilpazade Ekrem Bey'in öncülü ünde stanbul'daki dernekten 8-9 ay kadar önce 1917'de kurulmu tur (Malmisanij, *Diyarbakırlı Cemilpa azadeler ve Kürt Milliyetçili i, Avesta Yayınları*, stanbul: 2004, s. 103).

³⁹¹ Edward Charles Noel, Hindistan Ordusu Merwara Piyade Alayı'nda te men olarak göreve ba lamı , 1914 yılında ran'ın Bushire kentinde yardımcı subay, 1915 sonlarında Ahvaz'da konsolos yardımcısı sıfatlarıyla görev yapmı tur. 1916 yılında Tiflis'teki ngiliz Kafkasya Ordusu'nda göreve ba layarak, oradaki görevinin bitimi müteakip Ba dat'a dönerken Bol evikler tarafından esir alınmı ve 5 ay tutsak kalmı tur. 1917 yılı sonlarında ise Ba dat ngiliz Komiserli i'ne ba lı siyasi subay olarak göreve ba lamı tur (Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Do u Irak'ta Seyahat ve nceleme 1919-1925*, s. 58-59).

³⁹² TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, Memorandum, Nortern Kurdistan, 8 Mart 1920. s. 191; Kürtler, Ermenilerin trajik sonlarında oynadıkları rolün bir sonucu olarak sava süresince olası tehlikeleri gö üsleyebilmek için Türklere yakın durmaları gerekiyordu (Jwaideh, *Kürt Milliyetçili inin Tarihi Kökenleri*, s. 247).

verebilecekleri siyasi desteğe karşılık, Kürtlerin organize edilmesi görevi de kulüp tarafından üstlenilmiştir.³⁹³

İngiltere'nin Mısır Ordusu Başkomutanı General Allenby, Osmanlı Devleti'nin güneydoğu sınırında, Kürtlerdeki İngiliz karşıtlığının sebeplerini yerinde gözlemlemek amacıyla, 1919 Nisan'ında Nusaybin'i ve Diyarbakır'ı ziyaret etti. Bu ziyaretlerin amacı, İslami ögelerle desteklenen İngiliz karşıtlığının sebeplerini ve asıl kuruluşu amacı tam belirsiz Kürdistan olan Kürt Kulübü'nün bu karşıtlıktaki etkisini öğrenmektir. Allenby hazırladığı raporunda, Kürdistan Teali Cemiyeti üyelerinin İstanbul'dan Kürt Kulübü'ne gönderdikleri mektuplarla, Kürt hareketleri İngilizlere karşı ayaklanmaları için cesaretlendirdikleri yönünde beyanda bulunmaktaydı.³⁹⁴

Hali hazırda Kürt Kulübü'nün bir kısım üyeleri, Ermenilerle yaşanan çatışmalardaki pozisyonlarından dolayı gelecekte yargılanabileceklerinin korkusuyla İngilizlere cephe almış durumdaydı. Bu sebeple İngilizlerin Hristiyan toplumun kurtarıcısı olduğu söylemleri, Kürtlerin, Türkler ile ittifaka olumlu bakmalarında etkili oluyordu. Osmanlı Devleti sınırları içerisinde siyasi belirsizlik ortamının 1919'da daha da karmaşık bir hal almasıyla, ilk başlarda Osmanlı Devleti'nin denetimine tabi bir görünüm sergileyen Kürt Kulübü, uluslararası gelişmelerin de etkisiyle belirsiz bir ruh sergilemeye başladı. Kürt hareketleri gelenleri İngilizlerin de telkinleriyle, Wilson İlkeleri doğrultusunda seslerini yeteri kadar yükseltirlerse kendi geleceklerini tayin edebileceklerine ikna oldular.³⁹⁵

Kürt Kulübü 1919 Haziran ayında, Diyarbakır'daki siyasi faaliyetlerini gizli olarak destekleme girişiminde bulundu. Kürtçe yayın yapılması amacıyla bir matbaanın işletme hakkı alınmak istendiyse de bu durum valilik ve kulüp arasında ciddi bir çekişmeyi tetikledi.³⁹⁶ Çekişmenin büyümesindeki asıl sebep, kulübün Ferit Paşa'nın Paris'te yürüttüğü faaliyetlere destek vermesi ve belirsizlik söylemini cesaretle dile getirmesinden kaynaklanıyordu.³⁹⁷ Bahse konu bu sebepler Diyarbakır Kürt Kulübü'nün kapatılmasının hukuki gerekçesi olarak sunuldu ve kulübün faaliyetleri yasaklandı.

³⁹³ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri*, s. 264.

³⁹⁴ TNA. AIR. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, 8 Mart 1920, s. 192.

³⁹⁵ TNA. AIR. 20/513, 8 Mart 1920, s. 192.

³⁹⁶ BOA. DH. FR.629/125, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, Haziran 1919.

³⁹⁷ BOA. DH. FR.632/103, Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne, Mayıs 1919.

Kürt entelektüel sınıfı, Kürtlerde ba ımsızlık fikrini henüz olgunla tırmaya ba lamı ken, Türkiye'nin ark vilayetlerindeki halk, 1920 yılında Ankara hükümeti tarafından askere ça rıldı. Mütareke sonrasında belirsizlik sürecinin Kürtler üzerindeki etkisinin yanı sıra, Kürtlerdeki Hristiyan egemenli i korkusu, Kürt ba ımsızlı mı savunanlar ile Türklerle ittifaka sıcak bakanların kar ı kar ıya gelmesinde etkili oldu. Anadolu'da Milli Mücadeleyi yöneten kadro, Kürt Kulübü'nün bazı üyelerini bozguncu ve ngiliz yanlısı olmakla suçlayarak Kürt Kulübü'nü "günah keçisi" ilan ettiler. Kürt Kulübü'nün önde gelen yöneticileri tutuklanırken, kulüp 4 Haziran 1920'de kapatıldı. Kürt Kulübü'nü destekleyenler ise bu belirsizlik sürecinde sessizli e bürünmek zorunda kaldılar.³⁹⁸ Mustafa Kemal kulübün kapatılmasında, ngiliz himayesine girmek amacıyla yürütülen faaliyetleri ve ülkenin i galden kurtarılması için yapılan çalı maların engellenmesini gerekçe olarak sunuyordu.³⁹⁹

Mustafa Kemal'in a iretlere yönelik ataca ı ilk adımların kayna ı Diyarbakır'daki 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey'in Kürt bölgelerine dair raporuna dayanıyordu. Mustafa Kemal'in Kürtlerin durumu hakkında bilgi edinme amaçlı 23 Mayıs 1919 tarihli talebine kar ılıklı, Ahmet Cevdet Bey tarafından 27 Mayıs'ta gönderilen raporda, a iretlerin durumuna de inilirken ve Kürt Kulübü'nün kapatılmasının gereklili i de ifade edilmi ti.⁴⁰⁰ Kulübün kapatılmasıyla TBMM Kürtlerin bir kısmını daha yanına alırken, Kürt Kulübü'nün Kürt milliyetçili ine yönelik faaliyetlerini de önemli ölçüde zayıflatmayı ba aracaktı.⁴⁰¹

Havza'da düzenlenen kongrede Kürt a iret liderlerine gönderilen 28 Mayıs 1919 tarihli telgraflarda, Mustafa Kemal'in ortak vatan ve karde lik vurgusunu ön planda tuttu u görülmekteydi.⁴⁰² Anadolu'da Milli Mücadelenin öncü ismi Mustafa Kemal, Kürtlerin, Türkler ile ittifakı neticesinde bir ulus devlet te kil edeceklerine inandı mı ve düzenlenen kongrelere Kürtlerin katılımının da bu fikrin hayata geçirilmesi için uygun zemini olu turdu unu belirtiyordu.⁴⁰³ Bu a amada stanbul'daki ngiliz Komiserli i'nin Kürtlerin

³⁹⁸ TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, 8 Mart 1920, s. 192.

³⁹⁹ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Sadele tiren: Bedi Yazıcı, Süryay Yayınları, Ankara: 1995, s. 880.

⁴⁰⁰ ATASE, *Atatürk Özel Ar ivinden Seçmeler*, Cilt IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1996, s. 4-8.

⁴⁰¹ Mustafa Kemal Atatürk, Kürt Kulübü'nün bir devlet kurmak amacıyla faaliyet gösterdi ini belirterek kulüp ile alakalı malumat toplanmasını istemi ve halkın Kürt Kulübü öncülü ünde isyana kalkı abilece ini hususunda askeri birlikleri uyardı tır (*Harb Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 5, 1953. No: 90).

⁴⁰² Mango, "Atatürk ve Kürtler", s. 16-32

⁴⁰³ *Atatürk'ün Telgraf Tamim ve Beyannameleri*, C.IV, Ankara: 1991, s. 37.

ba ımsızlık isteklerine kar ı net bir tutum sergileyememesi, Mustafa Kemal'in otoritesinin Kürtler tarafından tanınmasına uygun bir ortam olu turuyordu. Kürt Kulübünde aktif rol alan Diyarbakırlı Cemilpa azadeler gibi çok güçlü bir ailenin dahi, Ermeni tehcirinde üstlendikleri rolün etkisiyle yargılabilecekleri korkusu⁴⁰⁴ Kürtlerin Sivas Kongresi sonrasında Mustafa Kemal'in denetimine girmesinde etkili oluyordu.

stanbul ngiliz Komiserli i Sekreteri A. Ryan, Osmanlı Devleti Hariciye Nazırı Re it Pa a ile yaptı ı görüşmede, milli bir devlet kurulmasını savunan Kürtlerin gelece i için, kendisinin de il Londra'nın karar verebilece ini belirterek bu konudaki sorumlulu un kendisinde olmadığını açıkça ifade etmekteydi. O, Binba ı Noel'in Elazı valisi Galip Bey ile buluşmasını talihsiz bir rastlantı olarak de erlendirerek,⁴⁰⁵ Sivas Kongresi'ni basma giri iminin tüm sorumlulu unu Noel ile birlikte geziye katılan Kürt ileri gelenlerinin üzerine yükleme gayretindeydi. Re it Pa a'nın, Kürtlerin tamamının Kürt Kulübü tarafından temsil edilemeyece i sözleriye, Ryan tarafından basit ve tuzak amaçlı bir örnek olarak de erlendiriliyordu:

...Ankara'nın, Kürdistan'ın savunucusu pozisyonunda oldu umuz iddialarına kar ın, Kürtlerin orta seviyede bir dü ünçe düzleminde oldu unu ve onlara kar ı modern demokratik kriterlere ba vurmanın mümkün olamayaca ı görüşünde oldu umu ifade etmi tim. Ancak, bünyesinde önde gelen Kürt liderlerini barındıran Kürt Kulübü'nün, Kürt halkının iste ine uyumlu faaliyetler yürüttü ü konusunda tatmin oldum...⁴⁰⁶

Ryan, Kürt Kulübü'nün Kürtlerin tamamını temsil etti ini savunurken, bu dü ünçesine zıt bir yakla ımla Kürt özerkli i sorununun ngiltere tarafından askıya alınması ngiltere'nin samimiyetsiz yakla ımında malumun ilanıydı. Bununla birlikte Kürt özerkli i sorunu, Londra'nın onayı olmaksızın Ryan'ın ki isel olarak ba arılı bir netice alabilece i bir konu da de ildi. ngilizler Kürdistan sorununun çözümündeki zorlu u kabullenmi lerd i ama çözüm için plan ve program olu turmakta yetersiz kaldıklarından, Kürtleri oyalama siyasetine yönelmi lerd i. Bu nedenle ngiliz yönetimi 1920 yılı sonuna kadar, önde gelen Kürt liderlerle Kürt özerkli i sorununu tartı maya devam edecekti. Bu süreçte siyasal geli meleri de yakından takip eden ngiliz yetkililer, Kürtlerin gelece ine yönelik net bir program olu turma hususunda isteksiz davranacaklardı.

⁴⁰⁴ Mango, "Atatürk ve Kürtler", s. 16-32

⁴⁰⁵ TNA. FO.371/4193, No: 163681, Mr. Ryan, Memorandum, 20 December 1919, s. 2.

⁴⁰⁶ TNA. FO.371/4193, No: 163681, Kurdistan, Memorandum A. Ryan, 27 November 1919, s. 4.

2.2. Paris Barı Konferansı'nda Kürdistan Sorunu

I. Dünya Savaşı'nda mağup olan devletlere uygulanacak yaptırımların belirlenmesi için 18 Ocak 1919'da Paris Konferansı toplandı. Kürtlerin tamamını temsil edebilecek bir liderin olmaması önemli bir problem iken, önde gelen Kürt liderler arasında da Kürdistan'ın gelecekte nasıl şekilleneceği konusunda görüş birliği sağlanamadı. Kürtler açısından hayati derece önemli olan lider sorunu henüz aşılamamışken, Paris'te toplanan konferans, Kürtlerin gelecekteki pozisyonunun belirlenmesi açısından büyük önem arz ediyordu.

Şerif Paşa'nın konferansa katılmak için Paris'te bulunması tesadüfi bir durum değildi. 1914 yılında İngilizler keşif kuvvetleriyle Irak'ta bulunurken, Şerif Paşa Kürdistan fikri doğrultusunda onlarla anlaşmak için girişimlerde bulunmuş, savaş öncesindeki siyasi barışsızlıklarına rağmen İngiliz yetkililerle iletişim sürecini devam ettirmişti. 1918 Haziran'ına gelindiğinde Irak'ta bulunan İngiliz sivil komiserlerinden Sir Percy Cox⁴⁰⁷ ile irtibata geçen Şerif Paşa, tüm Kürtleri barışsızlık hedefi doğrultusunda organize edecek adımlar atılmasını talep etmişti.⁴⁰⁸ 1914'ten 1919'a kadar İngilizler ile diyalog sürecini devam ettiren Şerif Paşa konferans başkanı Clemenceau'ya iletilmek üzere, Kürdistan Teali Cemiyeti Başkanı Seyyid Abdülkadir'in imzalamış olduğu mektubu sunmuştu. Bu durum Şerif Paşa'nın Paris Barı Konferansı'na katılmasında Kürdistan Teali Cemiyeti'nin etkisini göstermesi açısından önemli bir delildi. Bu nedenle Şerif Paşa'nın konferansa kendisini Kürtlerin ve Kürdistan'ın temsilcisi olarak ilan ettiği⁴⁰⁹ iddiadan öteye gidememektedir.⁴¹⁰

Kürdistan Teali Cemiyeti konferanstan önce, Kürdistan'ın meşruiyetini ispatlamak amacıyla Kürtlerin yaşadığı coğrafi bölgeleri belirten bir haritayı ve Kürtlerin tarihsel-ekonomik durumlarını içeren bir rapor hazırlamıştı. Rapor İstanbul'da bulunan müttefik devletler temsilcilerine iletilmiş gibi konferansa katılacak delegelere de iletilmişti. Paris Konferansı'na delegasyon gönderilmesi konusunda Şerif Paşa'nın Kürtlerin çıkarlarını

⁴⁰⁷ Percy Cox 1904-1913 yılları arasında Basra Körfezinde siyasi komiser, 1913'ten itibaren Hindistan hükümetinin dışişleri bakanı olarak görev yaptı. 1918-1920 yılları arasında Irak'ta siyasi subay olarak hizmet verdikten sonra 1920 yılında Basra'da İngiliz Komiserliği'nde göreve başladı.

⁴⁰⁸ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri*, s. 250.

⁴⁰⁹ Şerif Paşa, hakkındaki idam kararı nedeniyle yurtdışında kalmak zorunda kalmıştı. Ona destek çıkan *Serbesti Gazetesi* kendisine aylık 2.500 Frank para gönderiyordu. Şerif Paşa'nın konumu bu şartlar altında değerlendirildiğinde Osmanlı Devleti'nin bir temsilcisi olarak toplantıya katılması pek mümkün değildir (Mevlânâzade Rifat, *Sürgün Hatıralarım*, Avesta Yayınları, İstanbul: 2009. s. 74).

⁴¹⁰ İddia Abdülhaluk Çay'ın eserinde yer alırken, diğer çalışmalara büyük oranda bu eserden yansıma vardır (Çay, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, s. 308-310)

savunması için konferansa katılması planlanmı ⁴¹¹ ve cemiyet kendisine temsilci olması için teklif sununca bu görevi üstlenmi ti. Mısır'daki Kürt Kulübü, stanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin görüşleri doğrultusunda barı konferansına gönderilmek üzere Arif Pa a'yı delege olarak belirleme çabasıdayken, Süleymaniye Kürt yönetiminin Paris'e gönderilmek üzere belirledi i delegelerin durumu henüz netle memi ti.⁴¹²

Bu noktada, birçok eserde itilaf bulunan ve açıklık getirilmesi gereken iki önemli husus vardır. İki, Arif Pa a'nın delege olarak belirlenmesine yönelik sürdürülen yoğun çabalara karşın onun Paris'teki görüşlere gidip gitmedi i konusunda net bir kanaate varılamamı olmasıdır. Birçok çalı mada Arif Pa a'nın Paris'e gidip gitmedi i hususunda net bir tespit yapılamamı tır. İlerleyen satırlarda görülece i üzere, erif Pa a'nın Paris'te bulunduğu süreçte, Salih Bey ve Arif Pa a'nın 20 Mayıs 1919 tarihinde Kahire'de erif Pa a'ya gönderilmek üzere bir mektup kaleme alarak, onun kendilerinden herhangi bir iste i olup olmadığını sormaları Arif Pa a'nın konferansa katılmadığını net bir şekilde göstermektedir.⁴¹³ İkinci husus ise Irak Kürdistanı'ndan delege gönderildi i yönündeki bilgilerin doğru yansıtmadığıdır. Seyh Mahmud'un temsilcisi olarak konferansa katılmak isteyen Zeki Re it ve Salih Ahmet baturularına karşın İngilizlerden olumlu bir yanıt alamamaları, Beyrut'ta iki ay bekledikten sonra tekrar Irak'a dönmek zorunda kalarak konferansa kesinlikle katılamamı larıdır.⁴¹⁴

stanbul İngiliz Komiserliği Sekreteri Ryan, ate kesten hemen sonra Kürt Kulübü tarafından delege göndermek üzere İngiliz Yüksek Komiserliği'ne müracaat edildi ini doğruluyordu. Kürtlerin taleplerini de erlendiren İngiliz Komiserliği, birden fazla delegenin Paris'e gönderilmesinden vazgeçilmesi ve Kürt isteklerinin konferansta ele alınması için sadece bir yetkili görevlendirilmesi tavsiyesinde bulunmu tu. Bu nedenle farklı bölgelerden çok sayıda delegenin Paris'e gitmesi, İngiliz yönetiminin müdahalesi nedeniyle mümkün olamamı tı.⁴¹⁵

---

⁴¹¹ erif Pa a Kürtler arasında nüfuzlu bir aile olan Baban A ireti'ne mensuptur. Babası Hariciye Nazırı ura-yı Devlet Reisi Kürt Said Pa a'dır. Kendisi stanbul doğumlu olup tthiat Terakki ile zıt kutuplarda hareket etmesiyle tanınmaktaydı (TNA. FO. 608/97-23, Peace Concrress, Political Middle East, Arnold Toynbee, 18 January 1919, s. 418).

⁴¹² Mehmet Emin Bozarslan, *Jin Gazetesi*, Deng Yayınevi, Sayı 5, s. 3, s. 3.

⁴¹³ TNA. FO. 608/95, No:15597, Translation of a letter in French From M. Saleh, Laurens Alexandria, to General Cherif Pasha Paris, 18 July, 1919, s. 220.

⁴¹⁴ Kuruba , *Ba langıçtan 1960'a De in Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu*, s. 42.

⁴¹⁵ TNA. FO. 371/4193, nter Departmental Conference on Middle Eastern Affairs, Station in Kurdistan, Turkey A, 153749, 20 December 1919.

Kürdistan Teali Cemiyeti'nin, İngilizlerle konferans öncesi yaptığı görüşmede, sorunun uluslararası boyutu tartışıldı. İngiltere'nin Kürtlerin bağımsızlık sorunu açısından en gerçekçi yaklaşımı kısmen bu görüşmede ortaya çıkmıştı. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Kürdistan sorununun sadece kendi girişimleriyle çözülemeyeceğini belirterek, net bir ifadeyle; sorunun uluslararası konferansa taşınması doğrultusunda görüş bildirmişti. İstanbul Komiserliği Genel Sekreteri Ryan, Kürtlerin devlet sorununun sadece İngiltere'nin inisiyatifinde olmadığını ve Kürtlerin istikrarsız bir durumu sergilemesinin, sorunun gidiatına tesirini şu sözlerle ifade ediyordu:

Görüşümüz, onların ümitsiz ayrı bir millet bilincine ulaşmaları ile ilgili. Kürtler, ne Türklerle birleşmek ne de onlarla dost kalmak istediler. İmdi bu insanların geleceği olmaktadır. Sorunun çözümü, sadece İngiltere'nin istekleri doğrultusunda eklenemeyeceğinden, İngiltere bu konuda henüz nihai bir karara varamamıştır...⁴¹⁶

Kürt-İngiliz ilişkilerinin önde gelen isimlerinden Şerif Paşa açısından konferans zorlu bir sürecin başlangıcı olacaktır. Kürt coğrafyasının Ermeni ve Kürt toplumları arasında bölünme riskine karşı, Kürt nüfusunun Ermeni nüfusa oranla çokluk olduğunun ispatlanması Kürdistan'ın geleceği açısından hayati bir öneme sahiptir.⁴¹⁷

Şerif Paşa'nın, konferans heyetine sunduğu ilk bildiri, Kürdistan'ın kurulmasının zaruretiyi ispatlamaya yönelikti. Onun, Mart 1919 tarihinde komisyona sunduğu 25 sayfalık bildirisinin büyük bölümü tespit edebildiğimiz kadarıyla başlıkta madde çerçevesinde kurgulanmıştır:

- 1- Ya adıkları coğrafyada Kürtlerin kültürel temelleri eski kültürlere dayanmaktadır.⁴¹⁸
- 2- Kürtler nüfus olarak Ermeni nüfustan daha fazladır.
- 3- Osmanlı Devleti döneminde yaşanan Kürt isyanları milliyetçilik temelinde, bağımsızlık elde etmek amacıyla gerçekleştirilmiş olup, Kürtlerin bağımsızlık isteği hali hazırda devam etmektedir.

⁴¹⁶ TNA. FO. 371/4193, 20 December 1919.

⁴¹⁷ "Armeno-Kurde La Duplice De Cherif Pacha" *Le Bosphore*, 05.03.1920.

⁴¹⁸ Şerif Paşa bu iddiasını, Yunan komutan Ksenophon'un M.Ö. 401 tarihinde, Kendriti'yi (Botan Çayı) geçebilmek için savaştığı Karduklar'ın Kürtler olduğu görüşü doğrultusunda savunmaktadır. Ksenophon ve Karduklar arasındaki savaş hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ksenophon, *Anabasis Onbinlerin Dönüşü*, çev. Özgür Yarıllı, Alfa Yayıncılık, İstanbul: 2015).

- 4- Ermenilerle yaşanan sorunların temelinde Sultan Abdülhamid'in sorumluluğu vardır ve Avrupa'dan gelen baskılar sonucunda, padişah sorumluluğu Kürtlerin üzerine yüklemiştir.
- 5- Kürtlerde ordu kurabilecek insan gücü ve devlet yönetimini oluşturabilecek bilgi birikimi vardır.⁴¹⁹

Kürt taleplerinin temel temellerini ispatlamak amacıyla, öncelikli olarak Kürtlerin tarihini, sosyo-iktisadi durumunu açıklayan bir bildiri yayınlayan Şerif Paşa, Kürt coğrafyasının Sykes-Picot Anlaşması'nda tasarlanmış üzere parçalanmasının neden mümkün olmayacağını gerekçeleri ile açıkladı. Bu bildiri Ermeni ve Kürt nüfus oranları üzerine yapılan nüfus araştırmalarını da içeriyordu. Şerif Paşa, nüfus oranlarıyla ilgili 15 Ekim 1919 tarihli raporunda, doğu vilayetlerinde araştırma yapan İngiliz Profesör Jones Hall ve Rus General Basilof'un raporları doğrultusunda, Kürt-Ermeni nüfus oranlarını kıyaslayarak Kürtlerin sayısal üstünlüğü ispatlama gayretindeydi. Berlin Anlaşması ile ateşkes komisyonunda görev alan İngiliz General Baker Paşa, Osmanlı Devleti'nden Bekir Paşa ve Minas Efendi'nin Kürt ve Ermeni nüfus oranları hakkındaki araştırmaları da Paris Barış Konferansı komisyonuna delil olarak sunulmuştu.

Şerif Paşa Kürt raporunda, Hamidiye Alayları'nda Kürtlerin konumu ile alakalı düünçelerini de paylaşarak Avrupa'ya Kürtlerin ordu kurabilecek güçte olduklarını ve devletle meşalemasında ordu tekilatlanması açısından sorun yaşamayacaklarını ispatlama çabasıındaydı.⁴²⁰ Sunulan rapora göre Kürt devleti kurmak için artlar hazırды, ancak en önemli sorun Hamidiye Alayları'nda aktif rol alan airtleri baımsız Kürdistan'ın kurulabileceğine ikna edebilmektir.⁴²¹ Şerif Paşa'nın ordu konusundaki düünçesi kısmen doğruydu ve alaylar Kürtlerden tekil edilmiştir. Ancak dönemin artları baılamında Şerif Paşa'nın üstünkörü geçtiği en önemli husus, Kürtlerin böyle bir orduyu tekrar vücuda getirebilecek ve Kürtlerin desteğini alabilecek bir lider profilini ortaya çıkartamaması

---

⁴¹⁹ TNA. FO. 371/4193, Turkey A, 141417, General Cherif Pacha, President Delagation Kurde Conference de la Paix, 15 October 1919, s. 4 -28; İngiltere bakanı Lloyd George Irak'taki ilk görüşmelerle birlikte Ermeniler'in 40.000 kişilik ordu kurabilecek yeterliliğe sahip olduklarını belirtiyordu (Suat Akgül, "Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi", *ATAM Dergisi*, C.VIII, S. 23, Mart 1992, s. 384-396).

⁴²⁰ TNA. FO. 371/4193, Turkey A, 141417, 15 Ekim 1919, General Cherif Pacha, President Delagation Kurde Conference de la Paix, s. 10-11.

⁴²¹ Şerif Paşa'nın hatıralarında Kürt sorununun çözümü için özerk yönetimden başka bir yolunun olmadığını sık sık tekrarlanmaktadır (Şerif Paşa, *Bir Muhalifin Hatıraları, İttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, Nehir Yayınları, İstanbul: 1990).

olmalarıydı. erif Pa a'nın lider sorununun nasıl a ılaca ına dair, hali hazırda bir çözüm önerisi ise bulunmuyordu.

A iretlerin pozisyonunun Kürtlerde milli bilincin olu masına olumsuz tesiri, erif Pa a tarafından u sözlerle ifade ediyordu:

Tüm bu a iret efleri kendilerine verilen ola anüstü imtiyazlar nedeniyle, devletle kar ı kar ıya gelerek imtiyazlarından olmamak için ba ımsızlık dü ünemezler. Çünkü bu a iretler biraz vah i⁴²² ve geleneklerine kar ı kıskançtırlar. Onların ba ımsızlı ı ancak Avrupa'nın yardımıyla olur. Kürtler topraklarının zenginlikleri, nüfuslarının çoklu u, geçmi tarihleri, güzel ahlakları, süvari karakterleri ve yöneticilik kapasiteleriyle ba ımsız bir devlet olu turabilirler. Kürt aydınları ilerlemeden yanadırlar. Kadınları kapalı de ildir⁴²³, bo anmak onlarda kötü kar ılanır, çok e lilik pek yaygın de ildir. Onların kadınlara kar ı tutumu, zahmetli ve saygıde erdir. Ya am olarak Türklerin hayat tarzından uzak Avrupalılara yakındırlar.⁴²⁴

erif Pa a'nın Paris Konferansı'na Kürt delegasyonu ba kanı olarak katıldı ının duyulmasıyla; 17 ubat 1920'de Midyat Belediye Reisi Hamdi Bey, Müftü akir Bey ve Müdafaa-i Milliye heyeti ba ta olmak üzere a iret a aları, çiftçi ve e raftan olu an 28 ki i⁴²⁵ sadaret makamına protesto telgrafı gönderdi. Kürt halkının erif Pa a'yı temsilci olarak kabullenmedi i “hüviyet mahiyeti meçhul olan, bir çobanın vekâletine haiz olmadı ı hasebiyle” ifadesi kullanılarak reddedildi ve onun Kürdistan delegesı sıfatıyla toplantıya katılması protesto edildi.⁴²⁶

erif Pa a Paris'teyken damadı Salih Bey⁴²⁷ erif Pa a'ya gönderdi i 20 Mayıs 1919 tarihli mektubunda kendisine kar ı olu an olumsuz havayı düzeltebilmek ve Kürtler arasında ittifakı sa lamak için çalı malara devam etti ini yazıyordu. Salih Bey Mısır'dan

⁴²² “Vah i”, saldırgan olmaktan ziyade dı arıya kapalılık ve ya amsal ko ulların zorlu u ifade edilmektedir. Milingen, *Kürtler Arasında Vah i Ya am* adlı eserinde Kürtlerin ya amsal zorluklarını, gelenek göreneklerinin dı dünyaya kapalılı ını ayrıntılı bir ekilde i lemi tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Frederick, Milingen, *Wild Life Among The Koords*, Hurst and Blackett Publishers, London: 1870).

⁴²³ Milingen, Miran A ireti haricindeki di er a iretlerde kadınların sadece peçeli oldu undan bahsetmemektedir (*Milingen, Wild Life Among The Koords*, s. 250); Sykes ise “Narrative of a Residence” adlı eserinin X. Bölümünde Kürtlerde kadının giyimi ve sosyal ya amdaki statüsü için özel bir bölüm ayırımı olup erif Pa a'nın söylemleri ile benzer satırlar kaleme almı tır (Mark, Sykes, *Narrative of Residence in Koordistan*, by. His Widow, Vol. I, London: 1836, s. 282-296).

⁴²⁴ eyh Ubeydullah, isyan sırasında ngiliz büyükelçisi Sir William Abbott'a yazdı ı mektupta Kürt ba ımsızlı ının Avrupa'nın yardımıyla olabilece ini belirtmi ti (TNA. FO. 371/4193, s. 12-13).

⁴²⁵ Protesto Telgrafında adına imza açılan di er a iretler, Mahalli A ireti, Dek uri A ireti, Gercüs A ireti, Hevirgi A ireti ve Sahcan A ireti'dir (BOA. DH. EUM. AY . 33/74, 17 ubat 1920, Ek. 2).

⁴²⁶ BOA. DH. EUM. AY . 33/74, 17 ubat 1920, Ek. 1-2.

⁴²⁷ Salih Bey, Hüsnü Pa a'nın o lu ve General erif Pa a'nın damadıdır. I. Dünya Sava ı devam ederken erif Pa a'ya düzenlenecek suikastı haber alıp engelleyen ki idir (TNA. FO.608/95, No:15597, Translation of a letter in French From M. Saleh, Laurens Alexandria, to General Cherif Pasha Paris, 18 July, 1919, s. 219).

ran'a giderek Kaçar Hanedanı mensubu Fethullah Han ile temaslarda bulunmu ve stanbul'da bulunan eyh Abdülkadir ve Arif Pa a ile Kürdistan'ın ba ımsızlı ı için ortak faaliyet göstermeye ba lamı lardı. Ayrıca Kürtler arasında birli i tesis edebilmek amacıyla a ıret a aları ile yapmak istedi i toplantıyı erif Pa a'nın onayına sunuyordu. zin verilirse Halep, Urfa, Diyarbakır, Musul, Kerkük ve Süleymaniye'ye giderek siyasi temaslarda bulunulacak ve Paris'teki Kürt delegasyonun elini güçlendirilecekti.⁴²⁸ Arif Pa a, Avrupalı güçlerin, Kürdistan kurma niyetinde olmadıkları hususunda erif Pa a'yı uyararak, ondan dikkatli olmasını ve Avrupa devletleri tarafından Kürt co rafyasının sömürge haline getirilmesi oyununa alet olmamasını istiyordu.⁴²⁹

Paris Barı Konferansı'nda Kürt delegasyonu Kürdistan'ın varlı mını ispatlamak için çalı ırken, ngilizler ve Fransızlar da Irak ve Suriye'de i gal edilen mntıklalarda, ngiliz-Fransız sınırlarının netle tirilmesi için komisyon olu turmu lardı. ngiliz ve Fransız nüfuz alanları payla ılırken, Kürt co rafyasının iki bölgeye ayrılmasının mevcut artlar do rultusunda hiçbir sorun te kil etmeyece i görü ü savunuluyordu Fransız yetkililer Kürtlerin tek bir amaç do rultusunda bir araya gelerek devlet olu turamayaca ı dü üncesindeydi. Bu nedenle, i gal alanında bulunan Dicle Nehri'nin batı mntikasının, Hasankeyf ve Cizre'yi de kapsamak suretiyle geni letilmesini talep ediyordu.⁴³⁰ ngilizler ise Musul ve Kerkük'te istedikleri sonucu elde edebilmek amacıyla, Kürt co rafyasının Fransızlar ile payla ılması konusunda sessiz kalmayı tercih ediyorlardı.

2.2.1. Paris Konferansı'nda Kürt- Ermeni Mutabakatının Sa lanması

Kürtler için uluslararası kamuoyundaki ana problem Ermeni iddialarının Avrupa'nın tamamında ve Amerika'da dünyanın dikkatini çekecek ölçüde duyulmu olması,⁴³¹ buna kar ın Kürt iddialarının Ermeni iddiaları kar ısında fazlasıyla sönük kalmasıydı. Bu olumsuzuk Kürtler açısından çok önemli bir sorundu. ngilizler, prensipte Ermenilerin ve Kürtlerin iddialarını kabul ederek, Kürdistan ve Ermenistan arasındaki sınırsal-yönetimsel sorunların zamana bırakılması ve ilerleyen süreçte a ılması tavsiyesinde bulunuyorlardı.

⁴²⁸ TNA. FO. 608/95, No:15597, Translation of a letter in French From M. Saleh, Laurens Alexandria, to General Cherif Pasha Paris, 18 July, 1919, s. 220.

⁴²⁹ Hasan Yıldız, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, stanbul: 2005, s. 65.

⁴³⁰ TNA. FO. 371/5068, No: E-700, British and French Spheres of nfluence in Kurdistan, 20 February 1920.

⁴³¹ Basın yoluyla Ermeni propagandası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Enis ahin, "Önemli Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald (1917-1919)", *Tarihi Gerçekler ve Bilimin I ında Ermeni Sorunu*, Ed. Bülent Bakar ve Di erleri, stanbul: 2007).

Bu süreçte Binba ı Noel, Kürtlerin ve Ermenilerin ittifakıyla olu turulacak ve çatı yönetim olarak adlandırılabilir yeni bir öneri öne sürüyordu.⁴³²

Bu öneriye göre yeniden planlama yapılana kadar mevcut artlar do rultusunda Kars'tan ba layıp Süleymaniye'ye kadar uzanan co rafyada belirlenecek altı do u vilayetinden, ngiliz korumasında olacak bir Kürt-Ermeni devleti olu turulmalıydı. Bu devlet üç ayrı bölgeden olu malı ve üç ayrı bölgedeki vilayetlerin yönetimi için iki parlamento kurulmalıydı. Parlamentolar yönetim merkezi olacak vilayetteki meclise ba lı olacaktı.⁴³³ Devlet merkezinin bütün yerel yönetimlerin iktisadi ve idari merkezi olması planlanıyordu. Devletin kuzey sınırları, Kürtlerin hiç bulunmadı ı alanları da kapsadı ı gibi her vilayet merkezi, kendi bünyesindeki yerel yönetim sistemini, bölgedeki etnik yapı dengesini göz önünde bulundurarak düzenleyecekti.⁴³⁴

Özerk statüye sahip olacak yerel yönetimlerde, etnik unsurlara yönelik planlamalar u ekilde yapılacaktı: Ortak yönetimin güney sınırındaki okullarda Kürtçe ö retilecek, Kürtçe resmi dil olarak kullanılacak ve Hristiyan patri ine ait bir makam olu turulacaktı. Merkeze ba lı kuzey vilayetlerdeki okullarda ise hem Ermenice hem de Kürtçe ö retilecekti. Bu devlet i gal kuvvetleri tarafından desteklenecek ve ilerleyen zaman içerisinde belirlenecek tek bir egemenli in mandası altında olacaktı.⁴³⁵

Diyarbakır ziyareti esnasında, Hristiyan komitelerinin Kürtlerle olan ili kilerini ara tıran Noel, Osmanlı Devleti millet sisteminin toplum üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılması halinde, Ermenistan ve Kürdistan'nın te kili ve bu ülkeler arasında tatmin edici bir anla ma yapılmaması için hiçbir gerekçe kalmayaca ı dü üncesindeydi. O, Ermenilerin ve Nasturilerin bir kısmının hayatta kalmasının Kürtlerin yardımları sayesinde oldu unu ve bu

⁴³² Yönetim sınırlarının kapsamı ı alan hakkında ayrıntılı bilgi için, bkz. (Ek-5).

⁴³³ TNA. FO. 608/95, Prepared E.W.C. Noel on The Kurdistan Station, Suggested Compromise for Reconcilig Kurdo Armenian Claims, British High Commision Constantinople, 23 July 1919, s. 302.

⁴³⁴ Binba ı Noel tarafından önerilen proje, harita üzerinde u ekilde planlanmı tı: Ermenistan'ın sınırları: Batum, Ordu, Sivas, Tarsus, Adana, Diyarbakır, Siirt, Arapgir, Erzurum, Julfa, Karakilise ve Tiflis'i kapsayacaktı. Kürdistan'ın güney sınırları: Urfa Mardin Nusaybin, Musul sınır olmak üzere, Erbil, Altunköprü, Kerkük, Kifri, Hanikin, Kirman ah ve Urmiye'den Aras nehrine kadar olan alanı kapsıyordu. Kürt-Ermeni ortak yönetim alanı: Diyarbakır, Bitlis, Van, Patnos, Mu , Malatya olarak belirlenmi ti ve belirlenen sınırları tamamında siyasi denetim görevini ngiltere üstlenecekti (TNA. MPK. 1/292. Armenian Kurdish Area Map, Map to llustrate Note by Mjor Noel on Station on Kurdistan).

⁴³⁵ TNA. FO. 608/95, Prepared E.W.C. Noel on The Kurdistan Station, Suggested Compromise For Reconcilig Kurdo Armenian Claims, British High Commision Constantinople, 23 July 1919, s. 303.

örne in Kürtler ile Hristiyan toplumların birlikte ya am sürebilece inin önemli bir kanıtı olabilece ini savunuyordu.⁴³⁶

Noel muhtemelen sıkı bir Kürt milliyetçisi olmasının da etkisiyle gerçekle mesini istedi i dü üncelerini dile getiriyordu. Bu fikre paralel olarak stanbul'daki ngiliz Yüksek Komiser vekili Richard Webb, 21 Mayıs 1919'da Lord Curzon'a gönderdi i telgrafta, Kürtler ve Ermeniler arasında uzla manın sa lanması zaruretini u ekilde ifade ediyordu:

En önemlisi Kürt önderlerinden bazılarının Türklerle olan ba lantılarını koparmalarını sa lamak kolay olacaktır, yeter ki çıkarlarının Ermeni çıkarlarına kurban edildi i korkusundan kurtarılınsınlar. Öte yandan e er ngiliz hükümetinden ilgi görmezlerse her yerde olay çıkarabilirler ya da Türk mparatorlu unu kurtarma amaçlı sava a katılabilirler.⁴³⁷

Kürt-Ermeni Devleti Projesi, Kürtler ve Ermeniler arasındaki ili kilerin geli tirilmesi ve her iki toplum arasında mutabakatın sa lanması için atılacak önemli bir adım olarak görülüyordu. Noel, savundu u yeni proje ile Kürt ve Ermeni toplumları arasında mutabakatı sa lama gayretindeydi. Projeden haberdar olan erif Pa a ise bu mutabakata temkinli yakla maktaydı. Mutabakat ile Kürdistan kurulması planlanan arazide Ermenistan'ın kurulması ihtimali erif Pa a'yı ku kulandıyordu. O, Kürdistan hayallerini ertelemek bir tarafa, Kürtlerin gelece ini ba ımsızlık do rultusunda garanti altına alabilmek amacıyla ngiltere ve Fransa'ya baskı uygulamaya devam edecekti.⁴³⁸

Paris Barı Konferansı devam ederken, konferansta Kürt heyetine siyasi deste inin artırılmasına yönelik taleplerini iletmek isteyen erif Pa a,⁴³⁹ ngiliz temsilci Sir Louis Mallet ile temasa geçti. Görü me esnasında barı konferansı ba kanı Georges Clemenceau'ya iletmek üzere teslim etti i mektubunda, Kürdistan co rafyasının ikiye bölünmesinin dü ünülemeyece ini ve e er bu projeden vazgeçilirse, Kürtler ve Ermeniler arasında barı nın sa lanabilece i teminatını vererek sözlerine öyle devam etti:

...ne etnik ne de co rafi bakımdan Kürdistan ikiye bölünerek ayrılamaz. Kürdistanı yeniden organize etme kaygısında olan bir devletin mandasında olacak tek bir devlet olu turursak, bu durum güçlü bir devlet düzeni tesis edecek ve barı ortamı olu turacaktır. Son derece üzüntü vericidir ki; tilaf

⁴³⁶ TNA. FO. 608/95, Prepared E.W.C. Noel on The Kurdistan Station, Relations With Ermanians, s. 278.

⁴³⁷ Kuruba , "Ba langıçtan 1960'a De in Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu", s. 44.

⁴³⁸ TNA. FO. 608/97, 1667, Visit Of Genral Cherif Pacha to Sir Louis Mallet, 8 February 1919, s. 424-425.

⁴³⁹ TNA. FO. 608/97, 1667, 8 February 1919, s. 424-425.

Devletleri komisyonu kendilerini yanltan Türk yetkililerini dinlemekte ve Kürtleri sistematik olarak ekarte etmektedir.⁴⁴⁰

ngiltere ve Fransa'nın gerek Kürt gerekse Ermeni delegelerin önerilerini dikkate almamaları neticesinde temsilciler kendilerine sunulan teklifi kabul etmek zorunda kaldılar. Konferansa katılan her iki heyet tarafından, Kürtler ve Ermeniler arasında geçmi te ya anan problemlerden dolayı Sultan Abdülhamid ve çevresindeki yönetim kadrosu sorumlu tutuldu. 20 Kasım 1919'da imzalanan anla ma metnine; Barı Konferansı Kürt Heyeti Ba kanı sıfatıyla erif Pa a, Ulusal Ermeni Heyeti Ba kanı sıfatıyla Boghos Nubar, Ermenistan Cumhuriyeti Heyeti Ba kanı sıfatıyla Ohancanyan tarafından imza atıldı.⁴⁴¹ Konferansta Kürt istekleri erif Pa a tarafından savunulurken, Ermeni istekleri Ermeni Delegasyon Ba kanı Boghos Nubar Pa a tarafından uzla maz bir tavırla dile getirilmi ti. Konferans devam ederken ngilizlerin baskın konumu nedeniyle ve konferans öncesindeki konu ma ve bildirilere tamamen zıt bir ekilde, Kürt ve Ermeni temsilciler arasında zoraki bir mutabakat sa landı. Mutabakat metninin imzalanmasının akabinde, anla ma hakkında Kürt Kulübü'nün görü lerini bildiren bir mektup Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından stanbul'da bulunan Amiral De Robeck'e elden teslim edildi. Bu mektupta mutabakat artlarına riayet edilece i belirtilirken, parçalanmı Kürt co rafyasının asla kabul edilmeyece i yönündeki dü ünceler geçmi te oldu u gibi aynen tekrar edildi.⁴⁴²

erif Pa a imzaladı ı mutabakatla iki halk arasında bir sorun olmadı ını vurgulayarak Kürt kar ıtı bir cephenin olu masını engelleme çabasında olmu , ancak Kürtler ve Türkler tarafından vatan haini ilan edilmi ti. Onun mutabakatı imzalamasında ngilizlerin baskılarının yanı sıra, son çare olarak manda yönetiminin kurulabilece i hissiyatına

---

⁴⁴⁰ TNA. FO. 371/4193, No:145904, Turkey A Kurdistan, Cherif Pacha to Monsieur Georges Clemenceau, President de la Conference de la Paix, s. 1-2.

⁴⁴¹ Anla ma metni: "Biz Kürt ve Ermeni halklarının temsilcileri olarak, barı konferansında, aryan ırktan olan bu iki halkın çıkarlarının ve amaçlarının aynı oldu unu belirtiriz, yani bu iki halkın ba ımsızlı ı ve özgürlü ü bizim ortak amacımızdır. Özellikle Ermenilerin, zalim Türk hükümetinden kurtulmaları, genel manada ise hem Kürtlerin hem de Ermenilerin ttihat ve Terakki Partisi kabinelerinin boyunduru undan kurtulmaları hedefimizdir. Dolayısıyla biz beraber olarak barı konferansından, milliyetçilerin prensipleri do rultusunda yeni bir "terkip-yapı" istemek konusunda tamamiyle hemfikiriz; bu yeni yapı hiç üphesiz ba ımsız bir Ermenistan ve Kürdistan'dır. Bu yeni olu um için iki ulusun da talepleri dinlendikten sonra belirlenecek olan büyük bir devletin yardımı konusunda da hem fikiriz. Bu devlet; yeni Ermenistan ve Kürdistan'ın kalkınması, yapılandırılması sürecinde teknik ve ekonomik yardım sa layacaktır. Bildirilerimizde yazılı ve art arda belirtilmi olan tartı malı toprakların payla ımı ve bu iki yeni devletin kesin sınırlarının belirlenmesi hususunda ise, tamamiyle barı konferansının kararına uyaca ımızı belirtiriz. Zaten konferansın, kararını adalet ve hakkı gözeterek alaca ından eminiz. Ayrıca bu iki yeni devletimizin içindeki azınlıkların haklarına da tam anlamıyla saygı duyulaca ını garanti ederiz" (TNA. FO. 371/4193, No: 163719, British High Commision Constaninople, 9 December 1919, s. 5-6).

⁴⁴² TNA. AIR. 20/513, No: 153749, Turkey A Inter Departmental Conference on Middle East Affairs Station on Kurdistan.

kapılması etkili oldu. Osmanlı Devleti ise bu anlaşmayı fırsata çevirmeyi başardı. Türk yetkililer, Erif Paşa'nın Ermeniler ile anlaşma yaparak İslam ümmetine ihanet ettiği söylemlerini etkili kullandılar ve Kürt toplumunu Erif Paşa'ya karşı tutum sergilemesi için ikna etmeyi başardılar.

Erif Paşa Kürt haklarını savunmak için yayınladığı bildiriyle içerik olarak uyuşmayan bir anlaşma imza attığının farkındaydı. Bu nedenle konferanstan hızlı, etkili ve Kürtlerin lehine olacak bir sonuç çıkmasını istiyordu. Konferans sonucunda Kürtler lehine çıkacak olumlu bir karar, Erif Paşa'nın Kürtlere ihanet etme suçlamasından kurtarabilirdi. Bu amaçla 25 Kasım 1919'da Georges Clemenceau'ya iletilmek üzere taleplerini belirten bir metin kaleme aldı. Mektupta, barış konferansında Kürtlerin geleceği ile ilgili görüşmelerin sonuçlanmamasına yönelik eleştirilerini dile getirerek, Kürtlere kendini yönetme hakkı verilirse Ermenilerin haklarının da Kürt yönetimi tarafından kesinlikle garanti altına alınacağını sözü veriliyordu. Ayrıca, Kürtlerin ve Ermenilerin talepleri doğrultusunda bir an önce uluslararası bir komisyonun çalışmalarına başlaması talep ediliyordu. Kürdistan'ın bir bütün olduğu ve iki ayrı parçaya ayrılarak yönetilmesinin mümkün olmadığını ise ısrarla tekrarlıyordu. Erif Paşa diplomatik anlamda öngörüsü bulunmayan yöneticilerin sadece kendi devletlerinin çıkarlarını düşünerek Kürdistan coğrafyasını bölmeleri halinde gelecekte yaşanacak istikrasızlıklara dikkat çekiyor ve sadece kan dökülmesine neden olunacağını öngörüsünde bulunuyordu.⁴⁴³

Erif Paşa tarafından yapılan çalışmalar o günün şartlarında kâğıt üzerinde kalmış bir mutabakat olarak görülse de gelecekteki etkisi çok daha fazla olacaktır. İlerleyen süreçte Paris'te yapılan anlaşma etkisini gösterecek ve Ermeni-Kürt milliyetçileri karşı karşıya olarak aleyhte söylemleri sonlandıracaktı. Bu sürecin bir devamı olarak ilerleyen yıllarda Lübnan'da 1927 yılınınubat ayında "Hoybun Cemiyeti" kurulacak, Kürtler ve Ermeniler

---

⁴⁴³ TNA. FO. 371/4193, No:163719, Memorandum Paix, 20 Kasım 1919; Erif Paşa, Ermeniler ile imzalanan mutabakat metninin Kürtler üzerinde olumsuz bir etki oluşturacağını düşünmüştü. Bu nedenle Ermenilerin anlaşmayı imzalayarak Kürtleri resmen tanıması onun ifade etmediği ve kendisini Kürtlere ihanet etme suçlamasından kurtarma çabasında oldu (Yahya AKYÜZ, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Ankara: 1988, s. 136-137); Kürt Ermeni Anlaşmasının yapılmasında İngiliz siyasetinin ciddi baskısı söz konusuydu. Mezopotamya Sivil Yönetimi yetkilileri Londra ile yaptıkları yazışmalarda Kürtler ve Ermeniler arasında barışın sağlanmasını istiyordu (TNA. FO. 371/4193, No: 177418, Turkey A, *immediate*, 9 February 1920).

ittifak arayışına girerek Türkiye topraklarını da kapsayacak Kürdistan ve Ermenistan'ın kurulması için Irak ve Lübnan'da toplantılar düzenleyeceklerdi.⁴⁴⁴

2.2.2. Kürt-Ermeni Mutabakatına Tepkiler

Paris'te imzalanan Kürt-Ermeni uzlaşmasına tepki olarak Anadolu'da Kürt Sorunu⁴⁴⁵ Çözüm Komitesi oluşturuldu. Kürdistan Teali Cemiyeti üyeleriyle temas kuran komitenin çalışmaları neticesinde, Ferit Paşa'nın Ermenilerle yaptığı ittifak, Kürtleri gelenleri tarafından protesto edildi. Bu durum Kürt milliyetçiliğini benimseyen Kürtlerle, vatanperverliği benimseyenler arasında derin bir siyasi çatlak oluşmasına neden oldu.

Ferit Paşa ise mutabakat metnini imzalamasının gerekçelerini, 8 Mart 1920 tarihli *Le Matin* gazetesine verdiği demeçle açıklama gayretindeydi. Demecinde, mütareke sonrasında Ermeni kuruluşlarının ve bazı müttefiklerin Kürdistan'ı gözlerine kestirerek paylaşmak istediklerini belirtiyordu. O, bu paylaşım planı kapsamında Kürtlerin bağımsızlık hakkını savunmak amacıyla harekete geçerek, Kürtleri temsil sorumluluğunu üstlenmişti. Avrupa'nın Kürtlere yönelik bilgi eksikliği, Ermeni taleplerinin ön plana çıkmasında ve Kürdistan'ın uydurma bir coğrafî terim olduğu izleniminin oluşmasında etkili olmuştu. Kürtlerin Avrupa'da kamuoyunu tutturamaması Ferit Paşa'nın bireysel girişimini tetiklemişti. Ferit Paşa anlaşmayı imzalaması nedeniyle yapılan eleştirilerin yersiz olduğu savunuyordu. O, Avrupa tarafından desteklenen Ermenilerin mutabakata imzatarak, Kürtlerin meşru hakkını resmen tanıdıkları gerçeğinin, kendisini ele tirmeye odaklanmı çevreler tarafından gözden kaçırıldığını iddia ediyordu.⁴⁴⁶

Ferit Paşa'nın kendini ifade etme çabası Kürt toplumu üzerinde pek etkili olmamıştı. Siirtli Kürtlerden Vehbi Bey 10 Mart 1920 tarihli *Yeni Gün* gazetesinde çıkan yazısında, ismi

---

⁴⁴⁴ Mehmet Köçer, "Hoybun Cemiyeti ve Doğu Anadolu'daki Faaliyetleri", *Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları Dergisi*, C.I, S. 2, Elazığ, 2003, s. 81; Kürt ve Ermenilerin ittifak çabaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için, bkz. (Zekeriya Yıldız, *Kürt Gerçeği Olaylar Oyunlar Çözümler*, Yeni Asya Yayınları, İstanbul: 1992; Yusuf Sarıncay, "Hoybun Cemiyeti ve Türkiye'ye Karşı Faaliyetleri", *ATAM Dergisi*, s. 40, 1998, s. 207-244).

⁴⁴⁵ Günümüzde sıklıkla kullanılan ve "Kürt Sorunu" olarak adlandırılan statü sorununun terminolojik kaynağı bu komitedir. Bu kavramdan önce "Kürdistan Sorunu" kavramı daha fazla kullanılmış olup, muhtemelen devletle mücadele için kavramsal kökenini erezyona ulaştırmak amacıyla bilinçli olarak kavramlar üzerinden hareket edilmiştir. Kürtler hakkında yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda, "Kürt Sorunu" kavramının kullanılmasından terör örgütleri sorumlu tutulmaktadır. Ancak bu kavram ilk olarak devlet tarafından kullanıldı ve unutulmamalıdır.

⁴⁴⁶ Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşında Fransız Kamuoyu 1919-1922*, s. 136-137

“Beau Cherif” olarak anılan erif Pa a’yı “Herif’i Na erif”⁴⁴⁷ başlıklı yazısıyla ele tirdi. Yine Ocak 1920 günü *fham* gazetesinde çıkan karikatür de, erif Pa a’nın bir Kürt tarafından tekmelenmek suretiyle kovalandığı resmediliyordu.⁴⁴⁸ erif Pa a’nın Ermenilerle anlaşmaya varması olmasının doğu vilayetlerinde protesto edilmesini sağlamak amacıyla TBMM tarafından Erzurum, Van, Bitlis ve Diyarbakır vilayetlerine telgraf gönderildi.⁴⁴⁹ İmzalanmış metni protesto amacıyla, Siirt’ten gönderilen ve *Vatan Gazetesi* tarafından 6 Ocak 1920 tarihinde yayınlanan metinde, Siirt halkının Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticilerinin ve mutabakatı imzalayan erif Pa a’nın cezalandırılması isteniyordu.⁴⁵⁰ Siirtten gönderilen başka bir telgrafta ise, Siirt Belediye Başkanı Hamit, Belediye Meclisi üyeleri Hamza ve Ömer Niyazi Beyler ve Siirt Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti başkanı Müftü Halil Hulki Efendi’nin isimleri bulunuyordu ve erif Pa a’nın ülke bütünlüğünü bozucu bir faaliyetin başını çekmesi eleştiriliyordu.⁴⁵¹

Kürtler ve Ermeniler arasında mutabakatın sağlanması konusunda İngilizlerin tepkisi genel olarak olumlu olmakla birlikte, dönemsel şartlar bakımından en ciddi tespit İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği tarafından yapılmıştı. Kürt ve Ermeni temsilcilerin anlaşmaya varması, Londra nezdinde kabul görmesine rağmen, yapılan anlaşmanın pratikte hiçbir işe yaramayacağı düşünülmekteydi. erif Pa a hakkında yapılan değerlendirmede ise, uzun süre Avrupa’da bulunması ve ülkesindeki Kürtlerin durumundan habersiz olup, Kürt milletinin sözcülüğüne soyunmasının mantıksızlığı vurgulanıyordu. Komiserlik, erif Pa a’nın görüşlerinin, Kürtlerin duygularını, yansıtabilecek nitelikte olmamasını da açık bir dille ele tiriyordu.⁴⁵²

Ayrıca 18 Ocak 1919’da Paris Konferansına, Arnold Toynbee’nin, erif Pa a hakkında yaptığı değerlendirmede de, erif Pa a’nın halkın beklenti ve kaygılarını iyi okuyamadığı açıkça ifade ediliyordu:

---

⁴⁴⁷ “Beau Cherif, Fransızca da yakınlıklı erif demektir. Okunuşu, “Bo erif” ekinde olduğu için Nizamettin Nazif tarafından “bo herif” olarak türetilmiştir. “Herif i Na erif” ise erefsiz herif anlamına gelmektedir (Kuruba, *Ba langıçtan 1960’a De in Kürt Sorunu’nun Uluslararası Boyutu*, s. 42).

⁴⁴⁸ İmir, *Kürtçülük*, s. 308.

⁴⁴⁹ BOA. DH. FR. 107/104, 20ubat 1920, Ek. 1-2.

⁴⁵⁰ Siirt’ten gönderilen telgrafta gönderenin ismi bulunmamaktadır (*Vatan Gazetesi*, 6 Ocak 1920; Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Üstüne*, s. 98).

⁴⁵¹ Selçuk Ural, “erif-Bogos Nubar Pa a Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler”, *Eraren*, Sayı 14-15, Yaz-Sonbahar 2004.

⁴⁵² TNA. FO. 371/4193, No: 17449, 6 January 1920, s. 56.

erif Pa a nüfuzlu bir aile olan Baban A ireti'nden geliyor. Babası Hariciye Nazırı ura-yı Devlet Reisi Kürt Said Pa a'dır. Kendisi stanbullu olup ttihat Terakki ile zıt kutuplarda hareket ediyordu. O, Kuzey Kürdistan Kürtlerini temsil etti ini iddia ediyor, ancak kuzeydeki Kürtlerin ondan bir talebi yok gibi gözüküyor...

ngiliz Amiral De Robeck ise Ba dat'a gönderdi i telgrafta, 15 Mart 1920'de sa lanan mutabakatın, Babanzade ailesinden Mustafa Pa a ve Naim Bey tarafından da memnuniyetle kar ılandı nını belirtiyordu. Babanzadelerin bu mutabakata bakı ı, De Robeck tarafından daha fazla önemseniyordu. Çünkü Babanzade ailesi Kürtler içerisinde en e itimli ailelerden birisi olarak de erlendirildi i gibi⁴⁵³ görü leri de ngilizler temsilci açısından önem arz ediyordu. ngilizlerin bu a ireti önemsemesinin altında yatan bir di er gerçek, 1916 yılında Osmanlı Devletinde'ki Kürt A iretler hakkında Mark Sykes tarafından hazırlanan makalede, 23 önemli a iretin Babanzadelerin denetiminde oldu u uyarısıydı.⁴⁵⁴

Kürt-Ermeni uzlaşmasını imzalayan erif Pa a, 23 Mart 1920'de Londra'da lobi faaliyetlerine devam ediyor, Türkiye, ran ve Irak'taki artların Kürtlerin aleyhine olmasına ra men Süleymaniye merkezli Kürdistan kurulması ısrarından geri adım atmıyordu. O, ba ımsızlık için öncelikle Kürtleri a a tahakkümünden kurtarmak gerekti ini ve ngiltere'nin ekonomik deste i olmaksızın, Kürdistan'ın ayakta duramayaca nını tekrar gündeme getirerek ekonomik destek⁴⁵⁵ talebinde yineliyordu.

erif Pa a konferanstan Kürtler lehine olumlu bir sonuç alma çabasıdayken, Kürt ve Ermeni temsilciler arasında uzlaşmanın sa lanmı olması Kürt co rafyasının ngilizler ve Fransızlar arasında payla ılaca ı söylentilerinin artmasına neden oldu. Kürt-Ermeni uzlaşmasına tepki gösteren Emin Ali Bedirhan da, bu projenin pratikte uygulanmasının mümkün olamayaca nını savunan bir mektup kaleme alarak Paris Barı Konferansı heyetine gönderdi. Metin, erif Pa a'nın konferans heyetine sundu u ilk bildiriyle benzerlik gösteriyordu. Özellikle Van ve Bitlis'te, Kürt-Ermeni nüfus oranlarının kar ıla tırılması

---

⁴⁵³ TNA. FO. 371/5068, No: E-2786, Esastern, Public Opinion n Turkey n Regard To Kurdish- Armenian Agreement, 15 March 1920. s. 51; Babanzadeler Osmanlı Devleti'nde son derece önem verilen bir aile olup Ba dat ve stanbul'da gerek yönetim alanında gerekse ilmi alanda önemli isimler yeti tirmi bir ailedir Babanzade Zihni Pa a, smail Hakkı Bey, ükrü Baban bu ailenin önde gelen birkaç ismidir (Cevdet nançalp, *Müderri Ahmed Naim*, Ülku Matbaası, stanbul: 1935, s. 4-5).

⁴⁵⁴ Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empires", s. 451-486.

⁴⁵⁵ TNA. FO. 371/5068, No: E-2523, I.O.R., From Secretary of State to Civil Commisioner Bagdad, 23 March 1920, s. 23.

yapılırken, Ermeni nüfus oranının Kürt nüfusu oranından düşük olduğu ön planda değerlendirilmiştir. Emin Ali Bedirhan, Kürtler ve Ermeniler arasındaki uzlaşmanın, Kürtlerin yaşadıkları koşulları terk etmelerine neden olabileceği endişesine kapılmıştır. Ona göre belirtilen koşullarda, Ermenistan'ın kurulabilirliği hayal ürünü bir yaklaşım üzerine kurgulanmıştır. Emin Ali Bedirhan kuzeyde Aras Nehri'nden başlamak üzere; Beyazıt, Van, Hakkari, Revandüz, Musul, Kerkük, Hanikin, Erzurum, Erzincan, Bitlis, Harput, Diyarbakır, Mardin, Siverek, Urfa, Sincar, Res-ul Ayn, Urfa ve Şanlıurfa'ya kapsayacak Kürdistan'ın kurulması konusunda ısrarlı yaklaşımını sürdürüyordu.⁴⁵⁶

Tasarlanan haritada, Kürdistan sınırları: Rakka'nın kuzeyinden bir yay çizerek ve Fırat Nehri doğu sınır çizgisi kabul edilerek, Şanlıurfa ve Osmaniye arasından Akdeniz'e açılıyordu. Harita üzerinde, Suriye'de Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgeler Fırat Nehri'nin doğusundaki demografik veriler doğrultusunda tasarlanmıştır. Türkiye idari sınırlarında Fırat Nehri'nin batısına doğru ve Şanlıurfa'ya kadar uzanan sınırlar demografik veriler dikkate alınmaksızın oluşturulmuştur. Bu zorlama sınır planlaması, kurulması planlanan Kürdistan'ın dış dünyaya açılabilmesi için tek kapının Akdeniz olması zorunluluğundan ileri geliyordu.

Suriye'de Cezire bölgesi Kürt nüfusun en yoğun olduğu yerler, 281 km uzunluğunda 57 km genişliğinde bir koridor kapsamaktaydı. Bu koridor büyük oranda Mardin ve Şanlıurfa illerinin güneyine denk gelmekteydi.⁴⁵⁷

Paris'te imzalanan metin, Kürt ve Ermeni toplumu üzerindeki tesiri bakımından değerlendirilince, temsilcilerin arzu ettikleri sonucu ortaya çıkarmamıştır. Uzlaşma metninin pratikte uygulamaya geçirilememesinin en önemli nedeni, İngiliz Yüksek Komiserliği'nin belirttiği üzere; dönemin şartları gereği Ermeni ve Kürt toplumlarının beklentilerinden uzak ve hayal ürünü bir yaklaşım üzerine kurgulanmasıydı. Bu metnin, İngiltere'nin Ortadoğu politikası açısından en önemli kazanımı ise, Lozan'da Kürtler Türkiye yönetimini istiyor tezinin zayıflatılmasına resmi bir kanıt oluşturacak olmasıydı.

---

⁴⁵⁶ TNA. FO. 371/5068 No: E-4396, Future Kurdistan Transmits Copy of Memorandum From the Central Club Of Kurdistan, From Emin Ali Bedirhani Constantinople, 18.03.1920, s. 208-217; Emin Ali Bedirhan'ın Paris'e gönderdiği Kürt sınır planlamalarına ilişkin harita için, bkz. (Ek-8).

⁴⁵⁷ Mustafa Nazdar, ed., Gerard Chaliand, *A People Without A Country: The Kurds and Kurdistan*, Zed Books, London: 1993, s. 195.

2.2.3. Seyyid Abdülkadir'in Kürt-Ermeni Mutabakatı Hakkındaki De erlendirmeleri

Paris Barı konferansı heyetine, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bir temsilcisi olan erif Pa a ve Ermeni delegesi Boghos Nubar tarafından Kürt ve Ermeni nüfus meselesinin tarafsız bir komisyon tarafından incelenmesi teklifi sunulmu tu. Boghos Nubar Pa a bu teklifi kabul ederek Kürtlere kar ı ön yargılı tutum takınmayaca ının güvencesini vermi ti. Londra'nın telkinleri do rultusunda devam eden diyalog süreci, aynı co rafyada iki ayrı etnik ve dini unsurun tek devlet çatısı altında bir araya getirilmesi çabalarının ilk i aretiydi.⁴⁵⁸

Ne var ki erif Pa a tarafından Kürt-Ermeni uzala ma metninin imzalanması, stanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti yöneticileri arasında dahi ihtilafa neden oldu. Abdullah Cevdet Bey, erif Pa a tarafından imzalanan metnin ilerleyen yıllarda olumlu sonuçlar ortaya çıkartacağını dü ünürken, Kürdistan Teali Cemiyeti yönetiminden Seyyid Abdülkadir, Kürtler ve Ermeniler arasındaki yakınla ma neticesinde hayal ürünü bir gelecek tasarland ını ve Kürtlerin çıkarlarının bir hiç u runa harcand ını dü ünmekteydi. Seyyid Abdulkadir, ubat 1920'de *kdam* gazetesine Paris'te imzalanan anla ma hakkındaki görü leri ile birlikte Kürtler ve Osmanlılık de erlendirmeleri kapsamında bir röportaj verdi. O, erif Pa a tarafından imzalanan anla manın olumsuz neticelerinin olacağını dü ünüyor ve Kürt-Ermeni ittifakına mesafeli bir yakla ım sergiliyordu. Ona göre, Paris'te sa lanan mutabakat, Kürdistan ve Ermenistan arasındaki sınırı belirlemek için tahkime ba vurmaktan ba ka bir yarar sa lamıyor ve ba ımsız bir Kürdistan'ın sınırlarını geçmi e göre daha da karma ık hale getiriyordu.⁴⁵⁹

Kürdistan sorununun belirsiz bir gelece e bırakılmasından rahatsız olan Seyyid Abdulkadir, erif Pa a ve Boghos Nubar tarafından Paris'te imzalanan ikili anla ma ile alakalı bir bildiri yayınladı. Paris mutabakatıyla Kürtlerin ve Ermenilerin Aryan Irkı'na tabi oldukları, aynı soydan geldikleri ve birlikte devlet kurmaları gerekti i fikri, Seyyid Abdülkadir tarafından tuzak oldu u gerekçesiyle kesin bir dille reddedildi. Bu ba lamda, Kürtlere ve Ermenilere vaadedilen ortak devlet projesi gerçekleştirilmesi imkânsız, hayal ürünü bir proje kapsamında de erlendirilmekteydi.

⁴⁵⁸ TNA. FO. 371/5068, No: E 5063/11-44, Dissensions Among KurdishComminites, 18.03.1920. s. 210-213.

⁴⁵⁹ TNA. FO. 371/5068, No: E 5063/11-44, Kurds and Ottomanizm Declerations of the Senator Abdhul Kadir Efendi, 20 May 1920.

erif Pa a'nın Ermeniler ile ortak gelecek kurmak için anla ma imzalamı olması, onun Kürt milliyetçileri nezdinde gerçek bir temsilcisi olamayacağı izleniminin oluşmasına neden oldu. Seyyid Abdülkadir bu izlenimi manipüle edebilmek amacıyla Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından gönderilen bir üyenin imzalamı olduğu evrakların cemiyet tarafından tasvip edilmediğini belirterek, “Kürt milleti ki iler tarafından değil, sadece Kürdistan Teali Cemiyeti tarafından temsil edilebilir” sözleriyle sorumluluğu sadece erif Pa a'ya yükleme çabasıındaydı.

Seyyid Abdülkadir her ne kadar erif Pa a'nın faaliyetlerine, karşı duruşunu sergilese de bağımsızlık fikrinden asla vazgeçmiş değildi. Ona göre, Kürtlerin “Ümmet-i Muhammed olarak aramızda nefret olması imkânsızdır” görüşünü savunmaları ve ya adıkları coğrafyadaki toplumlar ile aynı dine inanıyor olması bağımsız Kürdistan'ın kurulmasına engel olamazdı. Türk hükümeti Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı vilayetlere özerk yönetim hakkını bizzat tanıyarak sorunu kendi içinde çözüme kavuşturmalıydı. Böylelikle Türklerin egemenliğinde olacak özerk Kürdistan'ın yönetiminde Türk yöneticiler de yer alabilecek ve Kürtlerle dostluklarını korumaya devam edebileceklerdi. Bu avantaj Kürtlerin geleceğini İngiltere yerine, Türkiye'nin planlamasına olanak tanıyacaktı.⁴⁶⁰ Seyyid Abdülkadir'i bu düşünceye iten asıl sebep, İngilizlerden umudunu kesmiş olmasıydı. Bu nedenle Ankara ve Bağdat İngiliz Sivil Yönetimi arasındaki gerilimi tırmandırmaya odaklı bir yaklaşım sergiliyordu. Bu planlama her ne kadar uygulanabilir gözükse de, Ankara ve Londra'nın Musul meselesine odaklandığı bir süreçte, böyle bir düşünceenin hayata geçirilebilmesi, Kürt-Ermeni Mutabakatı kadar hayal ürünü bir yaklaşımın ürünüydü.

2.3. San Remo Konferansı'nda Kürdistan Sorunu

Fransa'nın San Remo kentinde 18 Nisan 1920'de düzenlenen konferansta Ortadoğu petrolü ve sınır problemlerinin yanı sıra Kürtlerin ve Ermenilerin geleceği ile ilgili planlamalar da tartışıldı. Kürdistan ve Ermenistan sınır planlaması için 19 Nisan'da yapılan oturumda; Kürt nüfusun yoğun olduğu bölgelere özerklik hakkının tanınması, Ermenistan'ın bağımsızlığının sağlanması ve Ermenistan sınırlarının Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'i kapsayacak şekilde ABD Başkanı Wilson'un hakemliğiyle belirlenmesi

---

⁴⁶⁰ TNA. FO. 371/5068, No: E 5063/11- 44, Dissensions Among Kurdish Communities.

konusu ele alınmı tı.⁴⁶¹ Fransız temsilciler İngiltere'nin “İngiliz Mandası Altında Kürdistan” planına karşı çıkarak, planın “Müttefik Avrupalı Güçlerin Mandası Altında Özerk Kürdistan” ekinde yeniden düzenlenmesini talep etmişlerdi.⁴⁶²

San Remo'da görüşmelere katılan müttefik devletler, Osmanlı Devleti'nin diğer vilayetlerini kapsayacak özerk Kürdistan kurulması planını tartışmaya açmış olmalarına karşın, sorunun geleceğine yönelik ciddi bir çözüm üretmiyorlardı. İngilizler farklı liderleriyle görüşmeler yaparak Ferit Paşa'nın da bu konudaki düşüncelerini almışlar fakat, Kürtlerin tamamını temsil edebilecek liderin yokluğu önüne sürerek Kürdistan sorununun çözümünü belirsiz bir geleceğe ertelemişlerdi. Konferansta Fransa adına söz alan Lloyd George, gerek Fransa'nın gerekse İngiltere'nin, Türkiye'nin doğusundaki Kürt devleti planlamalarına yönelik risk alamayacağını belirtiyordu. San Remo Konferansı'nda Kürdistan'ın kurulması halinde sonuçlarının ne olacağı ve bölgede nasıl bir denge oluşturacağı kestirilemiyordu.⁴⁶³ Kürt liderler, Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis'in Ermenistan'a bırakılmasının prensipte kabul edildiğini bildiğini alınca hayal kırıklığına uğruşmalarına rağmen, Londra'nın tutumunun değişebileceği umuduyla İngiliz temsilciler ile iletişim sürecini devam ettirmeye çalışmışlardı.

İngiliz ve Fransız yetkililer Kürt coğrafyasının bölünmesine yönelik planlamaları hayata geçirirken, Ferit Paşa İstanbul'daki İngiliz temsilcileri uyararak, “Fransız hâkimiyetinde Kuzey Kürdistan” ve “İngiliz hâkimiyetinde Güney Kürdistan” tasarısının bölgedeki huzur ortamının önündeki en büyük engel olduğunu ısrarla tekrar ediyordu. 1918'de İngilizlerin planlamalarında Kuzey ve Güney Kürdistan'ın sınırları Cizre'nin doğu ve batı istikametine ilerleyen sınır hattı olarak belirlenmişti. 1920 yılına ise İngilizler tek bir Kürt devletinden ziyade kontrol altında tutulabilecek “Kürt Devletleri Planı”na yönelmişlerdi. Ferit Paşa bu plana itiraz ederek yerel Kürt temsilciler liderliğinde, daraltılmış bölgelerle sınırlanmış Kürt yönetimlerinin birleştirilerek büyük Kürdistan'ın kurulması gerektiğini savunuyordu. Seyyid Abdülkadir gibi Ferit Paşa da bu planın gerçekleştirilememesi durumunda Kuzey

---

⁴⁶¹ Salahi, R. Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, ATAM Yayınları, Ankara: 2010, s. 99.

⁴⁶² TNA. A R. 23/4115-A, Extrach from Exterbal Intelligence Report, s. 1.

⁴⁶³ Öke, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, s. 74.

Kürt co rafyasının ngiltere yerine Türkiye egemenli inde kalmasının daha mantıklı bir fikir olaca mını savunmaya ba lamı tı.⁴⁶⁴

erif Pa a San Remo'daki görü me sonuçlarını stanbul'da bulunan Seyyid Abdülkadir'e bildirerek, Fransa'nın talepleri do rultusunda Güney ve Batı Kürdistan'ın Fransa ve ngiltere denetiminde olmak üzere iki parçaya ayrılaca mını ve bu duruma önlem alınması gerekti i uyarısını yapmı tı. Bunun üzerine Seyyid Abdülkadir, San Remo'da ortaya çıkan sonuç ile ilgili rahatsızlı mını bildirmek ve Kürtlerin haklarını garanti altına almak için stanbul ngiliz Yüksek Komiserli i'nden randevu aldı. 21 ubat 1920'de yapılan görü mede, Kürtlerin taleplerinin ngiliz Yüksek Kurulu tarafından onaylanması iste i tartı ıldı. Seyyid Abdülkadir, ngiliz Komiserli i Genel Sekreteri A. Ryan'a Kürtlerin ngiliz denetimine hali hazırda sıcak baktıklarını, 1920 ilkbaharında ba ımsızlık için ngiltere'nin de deste iyle harekete geçmenin zorunlulu unu ifade etti. Çünkü stanbul hükümetinden ba ımsız olarak Anadolu'da yürütülen Milli Mücadeleye halkın katılımının artmaya ba laması ve Ankara hükümetinin faaliyetlerinin engellenememesi Kürt ba ımsızlı ı açısından büyük bir risk olu turuyordu. Seyyid Abdülkadir her ne kadar ngilizlere güvendi ini ifade etse de, Kürdistan'ın kurulması hususunda ngilizleri ikna edemeyince, Fransızlarla temasa geçecek ve Fransızların i gal mıntikasının da dahil olaca ı Kuzey Kürdistan'ın kurulmasını talep edecekti.⁴⁶⁵

Kürtlerin 1917'den beri genel talebi sadece ngiliz korumasında olacak Kürt devletinin kurulmasıydı. Ne varki Kürdistan'ın kurulmasına yönelik kararlı bir siyaset izlemeyen ngiliz yönetimi, sınırları 1920'de belirlenmi Kürdistan'ın küçük devletçiklere bölünerek yönetilmesi yönünde çalı ma yürütüyordu. Durumun farkında olan Seyyid Abdülkadir böyle bir planlamanın uygulamaya geçirilmesi halinde Kürtlerin Türk egemenli ine daha sıcak bakacakları konusunda Ryan'ı açıkça tehdit edecek pozisyona gelmi ti. O, ngilizlerin Kürt co rafyasında Ermenistan kurmayı hedeflediklerine ikna olmaya ba lamı ve Kürtlerin ngilizlere tekrar güvenebilmesi için Kürdistan-Ermenistan sınır probleminin bir an önce çözüme kavu turulmasını talep etmi ti.⁴⁶⁶

---

⁴⁶⁴ TNA. FO. 371/115496, No: E 1776/11-44, Memorandum, British High Commision Constantinople, s. 212.

⁴⁶⁵ TNA. FO. 371/115496, No: E 1776/11-44, s. 212.

⁴⁶⁶ TNA. FO. 371/115496, No: E 1776/11-44, s. 213

Bol evik devriminin ortaya çıkardığı özgürlük havası İngiltere açısından önemli bir sorundu. Seyyid Abdülkadir tampon görevi yapacak Kürdistan'ı, Rusya ve Türkiye'ye karşı Kürtler ile İngilizlerin çıkarlarının kesiştiği ortak nokta olarak belirterek bu fırsattan faydalanma gayretindeydi. Ryan, Robeck'e gönderdiği telgrafta Seyyid Abdülkadir'in görüşünü olumlu karşıladı ve belirterek İngiltere'nin Kürtlere yardım etmesi halinde Kürt liderlerin, her ne olursa olsun İngiltere'nin tüm isteklerini yerine getirmeye hazır olduğunu bildiriyordu. Ancak Batı yönetiminin Seyyid Abdülkadir hakkındaki genel kanaati ise milli anlamda Türk karşıtı olmasına karşın dini değerlere fazlasıyla önem vermesi, hilafete gönülden bağlı olduğu düşünüldüğünde farklı yönündeydi.⁴⁶⁷ Zaman içerisinde Batı yönetiminin Seyyid Abdülkadir hakkındaki düşüncelerini Ryan'da benimseyecek ve Seyyid Abdülkadir'i güvenilmemesi gereken kişiler arasında değerlendirilecekti. Ancak onun Kürtler üzerindeki etkisi dikkate alındığında diğer Kürt liderleri gelenlerine oranla daha tercih edilebilir niteliklere sahip olması⁴⁶⁸ İngilizler ve Seyyid Abdülkadir arasındaki iletişim sürecinin kesintiye uğramamasında etkili olacaktı.

San Remo görüşmelerinden sonra Kürt liderleri gelenleri, gelecekte Avrupa devletleri tarafından güvence altına alınamayacağı ve sınırları belirlenemeyen özerk Kürt devleti fikrine olumsuz bakmaya başlamışlardı. İngilizlerin gelecek vaat etmeyen planlamaları karşısında çaresiz kalan Seyyid Abdülkadir Türk egemenliğini, parçalanmış Kürt devletçiklerine tercih edeceğini katıldığı tüm toplantılarda dillendirmeye başlamıştı. Ferit Paşa'nın Paris'te hüsrarla sonuçlanan görüşmeleri de, Seyyid Abdülkadir'in düşüncelerinin yeniden ekillenmesinde hissedilir derecede etkili oluyordu. Bedirhanlar ise daha farklı bir düşünceyle Türklere güven duymadıklarını ve bölünmüş olsa da Kürdistan'ı kabul edeceklerini belirterek İngilizler ile temasın devamlılığını savunacaktı.⁴⁶⁹ Mustafa Kemal 22 Mayıs 1920'de San Remo'da Türkiye'nin paylaşıldığını ve kararların kesinlikle kabul edilmeyeceğini beyan ederek İngiltere ve Damat Ferit'e sert bir dille eleştirmişti.⁴⁷⁰ San Remo'da kurulması tartışılan Ermenistan ve Kürdistan sınırlarının çakışması, Kürtlerin İngiltere'den umdukları ilgiyi görmeleri ve Mustafa Kemal'in San Remo kararlarına karşı sert eleştirileri Kürt liderler ve Ankara'nın zorunlu olarak ortak noktada buluşmalarını sağlayacaktı.

⁴⁶⁷ TNA. FO. 371/115496, No: E 1776/11-44, s. 213.

⁴⁶⁸ TNA. FO. 371/115496, No: E 1776/11-44, s. 214.

⁴⁶⁹ TNA. FO. 371/115496, No: E 1776/11-44, s. 214.

⁴⁷⁰ Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, s. 99.

2.4. Sevr Antlaşması'nda Kürtler ve Kürdistan

Türkiye ile gelecekte yapılması planlanan anlaşmada, Kürtlerin statüsünün ne olacağı Mısır'da 13 Nisan 1920'de düzenlenen Ortadoğu Konferansı'nın "Kürdistan ve Mezopotamya" başlıklı oturumunda tartışıldı. Bu süreçte İngilizlerin Kürdistan planlamasına yönelik fikirleri genel itibarıyla belirginleşmeye başlamıştı. Musul'un kuzeyi ve doğusu boyunca kontrol edilebilir "özerk Kürt devletleri" kurulması, İngiltere tarafından kabul edilebilir bir plan olarak benimsenmişti.⁴⁷¹ Geçmiş bölümlerde bahsettiğimiz üzere, Fransızların sunduğu alternatif planda, Sykes-Picot Antlaşması doğrultusunda Kürt coğrafyasının İngiliz-Fransız nüfuz alanları olmak üzere iki ayrı bölgeye ayrılması üzerine tasarlanmıştı.

Başta İngiliz Komiserleri tüm Kürtleri temsil edebilecek bir yönetici olmadıklarını savunarak Irak'taki Kürtler için karar verme yetkisinin kendilerine ait olduğunu savunuyordu. Türkiye idari sınırlarındaki Kürtlerin özerk yönetim oluşturmaları Kürt istekleriyle doğru orantılı değerlendirilmeye birlikte, Türkiye sınırlarında yaşanan Kürtlerin de uzlaştıkları bir liderin olmaması, bağımsızlığın önündeki en önemli engel olarak tanımlanıyordu. İngilizlerle ilişkilerde önemli bir aracı olan ve Avrupa'da Kürt haklarının iddetteli savunucusu olan Şerif Paşa belki uygun bir yönetici adayı olabilirdi fakat, Kürt toplumu tarafından yeterince tanınmaması ve Kürt milliyetçileri tarafından kabul görmemesi, Kürdistan yöneticisi sıfatını kazanmasına engel oluyordu.

Birçok Kürt lider Kürdistan yöneticisi olmak amacıyla İngilizler ile temas halindeyken, Erbil, Süleymaniye ve Musul'daki İngiliz temsilciler Kürtlerin artık kendilerine güveninin azaldığı hususunda Albay Wilson tarafından uyarılıyor ve ayrıca belirtilen bölgelerde statükonun korunması tavsiye ediliyordu. Buna ilave olarak İran'da, Türkiye'de ve Irak'ta yaşanan Kürtler arasında sınırsal birleşimin, gelecekte İngiliz yönetimi açısından risk olacağı ve Güney Kürdistan'ın Irak yönetimine adapte olması amacıyla çalışmalarına hız kazandırılması uyarısı da yapılıyordu.⁴⁷² Kürtlerin oyalama siyasetinden bıkkınlıklarını göz

⁴⁷¹ TNA. FO. 371/5068, No: E-3706, Future of Kurdistan and Mesopotamia, 13 April 1920.

⁴⁷² Albay Wilson 1918 yılında Süleymaniye'nin yönetimi için toplanan Kürtlerin direkt olarak Londra'dan yönetilme isteklerini reddetmesi ve onların Irak'a başlı yönetilmek istediklerine dair toplantı tutanağı düzenlemiştir. Kararların 2 yıl içerisinde herhangi bir değişiklik olmaması Albay Wilson'un Kürtlerin bağımsızlığına daha ilk başlardan olumsuz baktığını göstermektedir (Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 121; TNA. AIR. 20/513, Northern Kurdistan, s. 192-193; TNA. FO. 371/5068, No: E-3706, 13 April 1920).

önünde bulunduran İngiltere, Kürdistan sorununun ilerleyen yıllarda uluslararası görüşmelerde çözüleceği sözünü vererek sorumluluğu üzerinden atma gayretindeydi.

Sevr Antlaşması'nın imzalanmasından dört ay kadar önce 18 Nisan 1920'de, Kürt özerkliği ve sınır planlamaları için hazırlanmış taslak maddeler hemen hemen son şeklini almış durumdaydı. İngiltere, Fransa ve İtalya hükümetleri tarafından tayin edilmiş bir komisyonun, altı ay içerisinde antlaşmanın taslak halindeki hükümlerini yürürlüğe sokması planlanmaktaydı.⁴⁷³ Londra, Kürtlerin geleceği için tasarlanan maddelerin tam anlamıyla kesinleşmesi nedeniyle, Seyyid Abdülkadir veya Damat Ferit Paşa'nın bu maddelerden haberdar olmaması için temsilciliklerinden özel hassasiyet gösterilmesini istiyordu. Aksi takdirde olumsuz bir gelişme yaşanması durumunda antlaşma metninde yapılabilecek küçük bir değişiklik Kürtler ve İngilizler arasında gelecekte oluşabilecek dümanlıkların önüne geçilmesini imkânsız kılabilirdi.⁴⁷⁴ Kürdistan'ın bağımsızlığını savunan ve Austros 1920'de imzalanacak Sevr Antlaşması'nın Kürtleri doğrudan ilgilendiren, 62. ve 64. Maddelerine temel teşkil eden maddeler aşağıda belirtildiği şekilde düzenlenmiştir.⁴⁷⁵

- 1- Türkiye sınırının kuzeyi, Fırat'ın doğusu ve Ermenistan'ın güneyinde Kürtlerin sayısal olarak üstün bulunduğu bölgelerin yerel özerkliği, antlaşmanın yürürlüğe girmesinden başlayarak altı ay içinde, İstanbul'da toplanan ve İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetlerinden birer üye olmak üzere üç üyeden oluşan bir komisyon tarafından hazırlanacaktır. Sorunun çözümü için oyma ve karar alma işi, bu sorun komisyon üyeleri tarafından başlı oldukları hükümetler tarafından tekrar görüşülecektir. Planlama etnik ve dini azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler sağlayacaktır. Bunun için İngiliz, Fransız, İtalyan, Yunan ve Kürt temsilcilerden oluşan bir komisyon incelemelerde bulunarak, ne tür düzenlemelerin gerektiğine karar verecek, gerekirse Türk sınırında düzenleme gerekirse mevcut antlaşmanın hükümleri dikkate alınarak Yunan-Türk sınırı yeniden düzenlenebilecektir.
- 2- Türk hükümeti her iki komisyonun (oluşturulan ortak komisyon ve ülkelerin kendi komisyonları) kararlarını üç ay içerisinde, ilk maddedeki düzenlemeyi işleme koyarak kabul etmeyi taahhüt edecektir.
- 3- Bu antlaşmanın yürürlüğe girmesinden bir yıl sonra ifade edilen bölgelerdeki Kürtler nüfus çoğunluğunun Türkiye'den bağımsız olma isteğini ispatlayarak Milletler Cemiyeti'ne başvuracaklar. Milletler Cemiyeti bağımsızlığı sağlayabileceğine kanaat getirirse, Türk hükümeti bunu işleme koyarak kabul ederek bölgedeki tüm haklarından feragat edeceğini garanti edecek ve bu feragat için müttefik devletlerce yeni bir antlaşma yapılacaktır.⁴⁷⁶

⁴⁷³ TNA. FO. 371/5068, No: E-3706, Conference on Middle Eastern Affairs.

⁴⁷⁴ TNA. FO. 371/5068, No: E-3706.

⁴⁷⁵ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri* s. 253.

⁴⁷⁶ TNA. FO. 371/5068 No: E-3999, Revised Draft Articles as To Kurdistan, s. 201.

- 4- Musul Vilayeti'nde ikamet eden Kürtlerin, gönüllü olarak Kürt devletine katılımına müttefik devletlerce itirazda bulunulmayacaktır.⁴⁷⁷

Sevr Antlaşması'ndan dört ay önce hazırlanan bu maddeler, çok önemli bir diplomatik adım olarak 1920 Ramazan Sevr Antlaşması'nda yer aldı. Sadece İngilizlerin Musul için özel olarak hazırladığı taslak halindeki dördüncü madde üçüncü madde ile birleştirilerek tek madde halinde antlaşmaya dâhil edildi. Antlaşmadaki bu maddeler, Kürt bağımsızlığı için umut vadeliydi, fakat dördüncü maddenin iptalinden dolayı ilaca rağmen, Musul vilayetinin Kürdistan sınırlarına dâhil olabileceği ihtimali dahi ciddi bir risk olarak algılanmıyordu. 1921 yılı Mayıs ayında yapılacak Kahire Konferansı'nda da, Binbaşı Noel'in bağımsız Kürdistan savunuculuğuna karşı çıkan İngiliz yetkililer Güney Kürdistan'ı Irak hükümetine bırakılmasına çalışıyorlardı. Bu amaçla, Kürt bağımsızlığının sadece Londra'nın inisiyatifinde olamayacağını öne sürerek İngilizler, Kürdistan'ın geleceğinin uluslararası antlaşmalar çerçevesinde şekillenebileceğini belirterek tepkileri dizginlemeye gayret edeceklerdi.

Sevr Antlaşması'nda Kürtlerin geleceğini doğrudan ilgilendiren maddelere yer verilse de, 28 Ocak 1920'de Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Misak-ı Milli olarak ilan edilen bildirinin kabul edilmiş olması, Sevr Antlaşması'nın tatbikine imkan tanımıyordu. Misak-ı Milli'nin ilk maddesi ile, 1918 Mondros Mütarekesi ile belirlenen sınırların güneyindeki Arap unsurlar için Self-Determinasyon hakkı kabul edilirken, Musul vilayetinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasının kabul edilmeyeceği belirtiliyordu.⁴⁷⁸ Müttefik Devletler her ne kadar Misak-ı Milli'yi dikkate almadan Sevr'i imzalasalar da, Mustafa Kemal liderliğinde kazanılan zaferler antlaşmanın tatbikine imkan tanımıyacaktı. İngiltere ise Türkiye'de Milli Mücadele'ye katılımın artmasını göz önünde bulundurarak, 1920 yılından itibaren Kürdistan planlamalarını askıya alacaktı. Kürtlerin tepkilerinin olumsuz sonuçlarına da önlem almak isteyen Londra, Arapların kendi kaderini tayin hakkının tüm uluslararası çevrelerce kabul görmesini göz önünde bulundurarak, Musul'u bir an önce Irak hükümetine bırakılabilmek için yoğun mesai harcayacaktı.

⁴⁷⁷ Bu madde ile Musul'un İngiltere'nin kolaylıkla yönetebileceği özel statülü bir yer haline getirilmesi ve Kürtlerle Araplar arasında çatışmanın da engellenmesi hedeflenmekteydi. 4 yıl sonra, 1925 yılında BM tarafından gönderilen uluslararası araştırma komisyonu Musul'un 25 yıl süre ile BM denetiminde kalmasıyla resmi olarak Irak hükümetine bırakıldığını ilan edecekti (Kerim Yıldız, *Irak Kürtleri*, çev. A.H. Engin Urcan, Belge Yayınları, İstanbul: 2004, s. 21 ; TNA. FO. 371/5068, No: E-3999, s. 202).

⁴⁷⁸ Smail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları*, TTK Yayınları, Ankara:2000, s. 15-16.

2.5. Kahire Konferansı'nda Kürdistan Sorunu

Kahire Konferansı'nın hemen öncesinde, İngiltere Sömürgeler Bakanlığı bünyesinde faaliyet göstermek üzere Ortadoğu dairesi kurulmuş ve yeni stratejilerin geliştirilmesi hedefi doğrultusunda, Irak'ın sorumluluğu Hindistan Bakanlığı'ndan alınarak Ortadoğu dairesine devredilmiştir. Bu hamleye ek olarak, 4 Ekim 1920 tarihinde Irak Yüksek Komiseri Arnold Wilson görevden alınarak, yerine 1918'den beri Irak'ta siyasi komiser olarak görev yapan ve ilerleyen yıllarda Kürt-İngiliz ilişkilerinde adından sıkça söz ettirecek Percy Cox getirildi. Başbakanlık nakibi⁴⁷⁹ olarak görev yapan Abdurrahman El Nakibi başbakanlıkta geçici Irak hükümeti kurularak, bakanlıkların danışmanlık hizmetlerinin tamamına İngiliz diplomatlar atandı.⁴⁸⁰ Bu hamle ile, Kürtler ve İngilizler arasında sürdürülen ikili ilişkilerde rol alan, İngiliz yetkililerin yeri ve konumu belirlerken, Kürtlere liderlik yapma hevesiyle mevcut konumunu koruyan isimlerin başımsızlık hedeflerinin canlılığını yitirmemesi de sağlanıyordu.

İngiltere'nin Ortadoğu siyasetinde köklü bir değişim yapmak üzere, 15 Mayıs 1921 tarihinde Winston Spencer Churchill başbakanlıkta ve R.D. Badcock sekreterlikte Kahire Konferansı yapıldı. Konferansın onuncu oturumunda, Irak Yüksek Komiseri Sir Percy Cox, ara tırma heyetinden Gertrude Bell, T.E. Lawrence ve H.W. Young'un katılımıyla Kürdistan'ın geleceği tartışıldı. Kürt nüfusunun, yönetim sınırlarına dâhil oldukları devletler bünyesindeki siyasi konumları oturumun önemli bir gündem maddesiydi.

Percy Cox, konferans öncesinde Kerkük, Süleymaniye ve Musul'un kuzey istikametinde Kürtlerin nüfus olarak yoğun oldukları bölgelerde, onların başımsızlığına yönelik çalışmalarla bizzat ilgilenene dair İngiliz devlet konseyine teminat vermişti.⁴⁸¹ Bu beyan, Kürt başımsızlığını tartışan komisyon tarafından olumsuz karşılanınca, Cox'un görüşleri aniden Kürtlerin Irak hükümetine bağlı kalmaları yönünde değişime uğramıştı.⁴⁸²

Irak'ta, 6 Mayıs 1921 tarihinde yapılan ikinci referandumun sonucuna göre, Kürtlerin Irak yönetimini kabullenmeleri yönünde bir tercihlerinin söz konusu olmadığı açıkça

---

⁴⁷⁹ Irak seyyidlerinin başbakanlıkta bulunan yönetici.

⁴⁸⁰ Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak'ta Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, s. 163.

⁴⁸¹ TNA. FO.371/6343, Reprint in Middle East Conference Cairo and Jerusalem 12-30 March 1921, Appendix 10 Kurdistan, 15 March 1921, s. 76.

⁴⁸² Kerkük, İngiliz siyasi yetkililerinin ve çok sayıda Kürt yetkilinin danışmanlıkta Kürtlerin saygı duyduğu bir Türk olan Fettah Paşa tarafından yönetiliyordu (TNA. FO. 371/6343, Reprint in Middle East, 15 March 1921. s. 76).

görülebilmekteydi. Bu nedenle Kürdistan'ın kurulmasına yönelik alternatif plan henüz yürürlükten kaldırılmamıştı. Türkiye'nin Musul'u almaya yönelik bir girişiminin olması durumunda, İngiliz ordusunun Irak'ın kuzey sınırına gönderilmemesi, İngilizlere yakın devletlerden Kürt ordusunun kurulması ve Türkiye'den gelebilecek tehlikelere karşı Kürtlerin her an savaşa hazır hale getirilmesi planlanıyordu.

Komisyonunda farklı görüşlerin ortaya çıkmasında, Irak'ın yönetiminde yer alacak Arap yöneticilerin siyasal söylemleri de etkiliydi. Anayasal düzlemde Kürtlerin de dâhil olabileceği parlamenter sisteme olumlu bakan Araplar, Kürtlere bağımsızlık hakkının tanınabileceği özerklik kapsamındaki düzenlemelere ise mesafeli yaklaşım sergiliyorlardı.⁴⁸³

Bu durumu iyi gözlemleyen Percy Cox, 1920'deki düşüncelerine zıt bir şekilde, Musul ve Kerkük'ün Irak'ın parçası olması gerektiğini ve ekonomik olarak Irak hükümetinden ayrı bir yönetim kurulmasının düşünülemeyeceğini savunur bir pozisyona geçti. İngiliz yetkililer, Kürtlerin Irak yönetimine bağlanmasına yönelik 6 Mayıs 1921 tarihli referandumda Süleymaniye ve Kerkük'ten olumlu bir netice alınamamasına rağmen, Kürtlerin Irak ile bütünleşme yönündeki fikirlerini ekileştirme gayretinde olacaklardı. Cox, Kerkük Kürtlerinin 1921 yılı içerisinde yapılması planlanan Irak seçimlerine kadar Irak yönetimini kabullenmek zorunda kalacaklarını ve Irak parlamentosuna üye gönderecekleri hususunda Gertrude Bell ile aynı görüşü paylaşıyordu.⁴⁸⁴ Irak'ta yeni yönetim ekillenirken, Musul'un Irak'a bağlanması amacıyla yapılacak referandumdan olumlu bir netice elde edilebilmesi için, Irak genelinde kabul görebilecek bir yönetici adayının belirlenmesi gerekiyordu. Bu nedenle Araplar nezdinde itibarı olan Mekke şerifi Hüseyin'in ikinci oğlu Emir Faysal'ın Irak tahtına geçmesi hususunda uzlaşma sağlandı.⁴⁸⁵

Percy Cox'un Kürdistan'ın geleceği ile alakalı kaygılarının iktisadi yönü daha ağırdı. Kürdistan'ın kurulması halinde Kerkük ve Süleymaniye'nin ekonomik gelirlerinin Kürdistan'ın yönetim masraflarını karşılayamayacağı ve Türkiye'yenin etki alanına girebileceği ihtimali, Irak Kürdistanı'nın kurulabilmesinin önünde ciddi bir engel olarak görülmekteydi. Irak hükümeti ile Kürtlerin tek yönetim altında birleştirilmeleri için

---

⁴⁸³ TNA. FO.371/6343, Reprint in Middle East Conference Cairo and Jerusalem 12-30 March 1921, Appendix 10 Kurdistan, 15 March 1921, s. 76.

⁴⁸⁴ TNA. FO.371/6343, Reprint in Middle East Conference, 15 March 1921.

⁴⁸⁵ Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak'ta Seyahat ve İnceleme (1919-1925)*, s. 163.

iddetli bir baskı uygulamanın da yanlı olaca mı savunan Cox, ortaya çıkacak geli melerin seyrine göre yeni manevralar geli tirilmesi tavsiyesinde bulundu. General Young, Cox'un dü üncelerini tasdik ederek Kürtlere tanınacak ba ımsızlık hakkının, gelecekte ngilizlere kar ı kendisini sorumlu hissetmeyecek bir Kürt devleti ortaya çıkaraca ı yönünde kesin kanaatini bildirdi.⁴⁸⁶

Albay Lawrence, Irak hükümetinin Kürt özerkli ine kar ı çıkmasının haklı gerekçeleri olabilece ini fakat, Güney Kürdistan'ın bütünüyle Irak hükümetine dâhil edilmesinin de büyük bir isyanını tetikleyece ini savunuyordu. O, Gertrude Bell'in fikirleri do rultusunda Kürtlere göstermelik kültürel ayrıcalıklar sunarak, Kürtlerin altı ay içinde Irak hükümetine katılmayı en uygun seçenek olarak görmeleri yönünde yürütülecek çalı maları destekliyordu.

Oturum ba kanı W.S. Churcill tarafından görü lerine ba vurulan Noel ise, Kürtlerin gelecekleriyle ilgili planlamaların en gerçekçi haliyle Sevr Antla ması'nda ele alındı ı dü üncesindeydi ve Kürtlerin ba ımsızlı ını iddetle savunmaktaydı.⁴⁸⁷ O, Kürtlerin Türkler tarafından, ngiliz yönetimine kar ı kısı tıldıklarını ve Kürtlerin özerklik taleplerinin ngiliz yönetimi tarafından tekrar gözden geçirilmesi halinde sorunların a ılabilece ini savunuyordu.

Türkiye'nin Irak Kürtleri üzerindeki tesirinin devamı halinde, Kürtler Irak hükümetinin kurulmasında aktif rol almayabilirler ve bu durum birkaç yıl içerisinde ciddi pürüzler ortaya çıkartabilirdi. Bu görü ü iddetle savunan Noel, Kürt çıkarlarının korunmasında geçmi teki ısrarcı pozisyonundan geri adım atmıyordu. O, Kürt devleti kurulması fikrinin katı savunuculu una devam ederken, Irak'ta ortaya çıkabilecek ngiliz kar ıtı güçlü bir isyana kar ı konulmasında anahtar rol üstlenecek, tampon Kürt devletinin acilen kurulmasının zaruretine i aret ediyordu. Oturum ba kanı tarafından Güney Kürdistan sınırlarının nasıl belirlenece ine yönelik sorulara ise, sınırın kabaca Cizre'den Süleymaniye'ye kadar uzanan da lık olması gerekti i cevabını veriyordu.⁴⁸⁸ Noel'in görü lerini dikkate alan Churchill, toplantıdan sonra Londra'ya sunaca ı raporda, ngiliz politikasının Arap milliyetçili ine çok büyük destek verdi ini ve benzer ekilde Irak'ta en

⁴⁸⁶ TNA. FO.371/6343, Reprot in Middle East Conference, 15 March 1921.

⁴⁸⁷ Natali, *The Kurds and The State Evolving National identity in Iraq*, s. 74.

⁴⁸⁸ TNA. FO.371/6343, Reprot in Middle East Conference Cairo and Jarusselam 12-30 March 1921.

büyük azınlık durumundaki Kürtlerin haklarının da görmezlikten gelinmemesi gerektiğini ifade edecekti.⁴⁸⁹

Sadece Arapların veya sadece Kürtlerin isteklerinin dikkate alınmasının sakıncalı yönleri bulunuyordu. Gelecekte Irak hükümetinin, çoğunluğu Araplardan oluşur ve bir ordunun gücüyle Kürt hassasiyetini göz ardı ederek, Kürtleri baskı altına alabileceği ihtimali de düşünülmemişti. Bu nedenle Kürtlerin tam bağımsız olmayacağı ve bunun yanı sıra Arapların kontrol edilmesine imkan tanıyan bir planlama İngiltere açısından en iyi seçenek olacaktı.

Churchill, toplantıdan beyan edilen görüşler doğrultusunda, Süleymaniye ve Kerkük'te iki ayrı Kürt yönetiminin kurulması sayesinde, hem Kürtlerin hem de Arapların tepkilerinin dizginlenebileceğine kanaatine vardı. Bu tür bir düzenleme ile, her iki tarafın kontrolünün sağlanması daha akla yatkın bir seçenektir. Bölgedeki dengelerin hassas olması nedeniyle Kahire Konferansı'ndaki komisyon kararları gereğince, Kürt devleti kurulmasına yönelik bir beyanda bulunulmayacaktı.⁴⁹⁰ Kürdistan sorununun İngiltere tarafından çözülememesi durumunda ise, sorun Milletler Cemiyeti'ne taşınacak ve kesin kararın uluslararası tarafların katkıları doğrultusunda alınması sağlanacaktı.⁴⁹¹ Komisyon, Musul'un statüsünün ne olacağına dair yapılan görüşmelerde ise esneklik tanınmamak üzere, Musul'un Irak idari sınırlarına dâhil edilmesi kararında uzlaştı. Türk-İrak sınırında İngilizlerin komutasındaki Kürt levh birliklerinin geleceğine yönelik planlama ise Churchill ve General Young'un ortak kararıyla, incelenmek üzere bir alt komisyona sevk edildi.⁴⁹²

Kahire Konferansı Ortadoğu'da Kürt sorunu için önemli kırılma noktalarından birisiydi. Sykes-Picot Antlaşması'nda dikkate alınmayan Kürtlerin statü sorunu, Kahire'de daha da

---

⁴⁸⁹ Churchill Binbaşı Noel'in görüşlerini Londra'ya sunmasına kararın olumlu bir netice elde edemeyecek, Ekim 1921 yılında Cox'un görüşlerine teslim olarak Güney Kürdistan'ın Irak'a bağlanmasını kabullenmek zorunda kalacaktı (Yıldız, *Irak Kürtleri*, s. 19).

⁴⁹⁰ TNA. FO. 608-113, No: E-18689, Kürdistan as at Present included in the Limits of Our Mesopotamia Administration, 6 September 1919, s. 301.

⁴⁹¹ Milletler Cemiyeti 30 Eylül 1924 tarihinde Cenevre'de Irak sınırı problemini gündemine alarak yapılan bir dizi toplantı neticesinde Kürdistan'ın kurulması ile alakalı planlamaları tamamen rafa kaldırıldı (*Milletler Cemiyeti Belgelerinde Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, Med Yayınları, İstanbul: 199, s. 231).

⁴⁹² TNA. FO. 371/6343, Reprint in Middle East Conference Cairo and Jerusalem; Bağdat'ta sivil komisyon üyesi bir İngiliz görevlisi 13 Haziran 1919 tarihli telgrafında, Kürdistan sınırlarının Zaho, Erbil, Akra, Hoy, Sancak ve Süleymaniye gibi bölgeleri de kapsamı konusunda önerilerde bulunuyordu. Söz konusu kentlerin büyük çoğunluğunda Kürtler ikamet ediyordu. Görevli bu bölgelerin Kürdistan'ın en zengin ve verimli alanları olduğunu belirtiyordu. İngilizler, Mezopotamya'da kalıcı bir hükümetin kurulması sayesinde Kürtlerin Mezopotamya'nın ekonomik avantajlardan faydalanabileceklerini belirterek, onları Kürdistan fikrinden uzaklaştırmak istiyorlardı (TNA. FO. 608-113, No: E-18689, Kürdistan as at Present included in the Limits of Our Mesopotamia Administration, 6 September 1919, s. 301).

derinle tirilmi ve bu olumsuzluk, Kürtlerin gelece inin daha da belirsiz bir konuma sürüklenmesine neden olmu tu. Bu açıdan de erlendirilince, 20. yüzyılın ba ında uluslararası güçler tarafından Kürtlerin gelece ini etkileyen olayların ba ında, Sykes-Picot Antlaşması'nın olu turdu u düzen yer alırken, ikinci sıraya bu konferanta alınan kararların hayata geçirilmesiyle olu an aksaklıkları koymak son derece gerçekçi bir yaklaşı m olarak de erlendirilebilir.

2.5.1. Irak Kürtlerinin Yönetimine Dair Problemler

Kahire Konferansı'nda Kürtlerin gelece i için iki temel görüş ön plana çıkmı tı. Görüşlerden birincisi Güney Kürdistan Irak'ın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmesi, ikincisi ise Güney Kürdistan'ın ba ımsızlığının tanınmasıydı. İlk görüş Binbaşı Noel'in katı savunuculu una rağmen daha a ır basımı ve ikinci görüş e oranla İngiliz çıkarlarının korunabilmesi için daha risksiz görülmü tü. İngiliz yetkililer, Binbaşı Noel'in Kürt planı üzerine politika yürütürse, Türkiye bölgeyi iyi tanıma avantajını de erlendirebilir ve İngiltere Türkiye sınırından Basra Körfezi'ne kadar tüm kazanımlarını kaybedebilirdi.

İkinci alternatif görüş ün de İngilizler açısından sakıncaları bulunmaktaydı. Türkiye'nin Kürtlere daha avantajlı bir özerklik teklifi sunması, İngiltere'nin Irak'taki konumunun sarsılmasına yol açabilirdi. Bundan dolayı ilk görüş do rultusundaki planlama uygulanırken, Türkiye'nin alternatif ataklarına karşı ya nabilecek gelişmeler do rultusunda alternatif plan devreye sokulacaktı. Bu amaçla, ne Türkiye'nin ne de Ba dat İngiliz Yönetimi'nin Kürtlerin tamamının ho nut kalacağı tekliflerle öne çıkması pek mümkün de ildi. Çünkü Kürtlerin tamamının üzerinde uzlaşma sa ladığı ortak bir hedef bulunmuyordu. Bu nedenle Kürt liderler sadece kendilerine verilen tavizler ölçüsünde İngiliz yönetimi ve Türkiye arasında denge unsuru olabiliyorlardı.

İngilizler Haziran 1921'de, Güney Kürdistan'ı Ba dat yönetimine ba lama planlamasını hayata geçirebilmek için bölgeyi dört ayrı yönetim birimine ayırdılar. Yönetim birimleri, Zap Nehri'nin kuzeyi, Erbil'in kuzeyindeki da lık alan, Erbil ve Zap bölgesi arasındaki

da lık alan ve Süleymaniye olarak belirlenmi ti. Belirlenen merkezlerin üç yıllık zaman diliminde Irak hükümetine entegre edilmesine hedefleniyordu.⁴⁹³

ngiltere'nin Kürdistan planlamasından vazgeçmesiyle birlikte, idari olarak Ba dat yönetimine ba lanmaktan rahatsız olan Duhok ve Akra Kürtleri, bu karara sert tepki gösterdiler. Bu isteksizli in isyana dönü me riskini göz önünde bulunduran ngiliz yönetimi, Irak yönetimine ba lı kalmaları ko uluyla, Duhok ve Akra Kürtlerine kendi bölgelerinden seçecekleri bir kaymakam tarafından yönetilebilecekleri sözünü verdi. Teklife olumlu yakla an bölge halkı zamanla çaresiz kalarak, 1922 yılından itibaren a amalı olarak Irak yönetimine ba lanmayı kabul etmek zorunda kalacaktı.⁴⁹⁴

ngiltere'nin bir sonraki hedefi, Musul ve Kürtler arasındaki ba lantı yollarını kesmek olacaktı. Kürt nüfusun ya adı ı bölgelerin tüm yolları Musul'a çıkıyordu ve ngilizlerin söylemiyle Musul "Kürtlerin Marketi" olarak de erlendiriliyordu. Bu nedenle Kürtlerin Musul ile ba lantılarının zayıflatması ve ikinci bir ticari merkezin kurulması yönünde çalı ma ba latıldı. Yeni merkez Süleymaniye olacak, madiye ve Revandüz yapılacak yeni yollarla Süleymaniye'ye ba lanacaktı. Çalı malar neticelendirilince, Süleymaniye Kürtler için siyasi oldu u kadar ekonomik önemede sahip bir vilayet haline gelecek ve Musul'un Irak yönetimine ba lanması durumunda Kürtlerin iktisadi kaygılarının önündeki en büyük engel a lımı olacaktı. Zap Nehri çevresindeki Kürt yerle im birimleri ile birlikte Erbil vilayeti de, Süleymaniye ile ekonomik olarak bir bütün haline getirilince çalı ma amacına ula mı olacaktı.⁴⁹⁵ Süleymaniye'nin Kürtler tarafından yönetim merkezi olarak algılanmasıyla, Türkiye-Irak sınır hattındaki Kürtlerin ilerleyen yıllarda Türkiye ile olası ittifakına da set çekilmi olacaktı. Bu a amada ngilizler, Musul, Erbil ve Süleymaniye Kürtlerinin olası tepkilerin önüne geçebilmek amacıyla, özerk yönetim taleplerine, esnek bir yakla ım sergileyeceklerdi.⁴⁹⁶

ngilizler yaptıkları planlamaların, gelecekte hem Kürtler hem de ngilizler açısından faydalı geli melerin ba langıcı olaca ından emin görünüyorlardı. Irak parlamentosunda Kürtler de temsil edilecek, ilerleyen yıllarda Süleymaniye merkezli özerk Kürt yönetiminin

⁴⁹³ TNA. FO. 371/6346, No: E-7435, Paraphrase Telegram From the High Commissioner for Mesopotamia to the secretary of State for the Colonies. 12 June 1921, s. 135.

⁴⁹⁴ TNA. FO. 371/6346, No: E-7435, 12 June 1921.

⁴⁹⁵ TNA. FO. 371/6346, No: E-7435, 12 June 1921.

⁴⁹⁶ TNA. CO. 730/2, No: CO-21788, 4 May 1921.

kurulmasıyla birlikte Kürtlerin Araplara karşı bir denge unsuru olması sağlanacaktı. Bu planlama, İngiltere'ye Irak'ta kontrollü yönetim imkânı sağlayacaktı. Erbil'in batısındaki bölgelerde ise hem Türkler hem de Kürtler üzerinde ekonomik ve siyasi baskı artırılacaktı. Ankara hükümetinin Kürtleri kısıltı ihtimaline önlem olarak, Kürtler İngiliz egemenliği kabullenene kadar baskı politikası devam ettirilecekti.⁴⁹⁷

Irak Kürdistanı'nda ya da Kürtlerin Irak yönetimi ile bütünleşme planına tepkilerini önlemek için, bölgenin Irak hükümetine bağlı, ancak yarı özerk yönetim birliğiyle idare edilmesi düşünülmüştü. Türkiye ile Irak arasında kurulacak yarı özerk "Mezopotamya Yönetimi"nin⁴⁹⁸ İngiliz garantörlüğüne olması Irak'ta Kürt özerkliğine karşı çıkan Arapların tepkisini azaltabilirdi. 1920 yılı boyunca Kerkük'ün de yarı özerk Mezopotamya hükümetinin bir parçası olması düşünülse de, önemli petrol yataklarından dolayı 1921 yılı itibarıyla Kerkük bu planlamanın tamamen dışına çıkarılacaktı.⁴⁹⁹

Erbil, Kifri ve Kerkük şehirleri demografik olarak Arap olmadığı halde Kürt de dahil ve önemli oranda Türk nüfusu da barındırıyordu. Bundan dolayı söz konusu bölgelerde sadece Arapların egemen olduğu bir yönetim hakkının gelecekte ciddi sıkıntılara neden olacağı açıkça farkedilebiliyordu. Geçen yıllarda Irak'ın kuzeyinde olası bir Arap tahakkümünün engellenebilmesi amacıyla İngiliz garnizonları geri çekilirken, İngiliz subayların komutasında yerel unsurlardan askeri birliklerin oluşturulması ve yönetime İngiliz memurların getirilmesi planlanmaktaydı. Böylece gelecekte İngiliz askeri Irak'tan çekilmi olsa dahi, İngiltere mandater güç olarak dış saldırılardan Irak'ı koruma hakkını muhafaza edebilecek⁵⁰⁰ve Irak Kralı Faysal gelecekte İngiliz denetiminden çıkabilecek gücü elde etse de, uzun soluklu bir başarı elde edemeyecekti.⁵⁰¹

Percy Cox, Kahire Konferansı'na katılmak üzere Bağdat'tan ayrılmadan önce yaptığı toplantıda, Sevri Antlaşması'nın şartları gereğince Kürtlerin özerk yönetim hakkını

⁴⁹⁷ TNA. FO. 371/6346, E-7435.

⁴⁹⁸ İngilizler tarafından hazırlanan, Mezopotamya ve Kürdistan arasındaki sınırı gösteren harita için, bkz. (Ek-5).

⁴⁹⁹ TNA. FO. 371/6346, E-7435.

⁵⁰⁰ Abdurrahman Yılmaz, *XX. yüzyılın Başında Nasturiler*, s. 229.

⁵⁰¹ Irak'ta oluşturulacak yeni yönetim çatısı altındaki bakanlıklara İngiliz danışmanların atanması 11 Kasım 1920'de kararlaştırıldı (TNA. FO. 371/9004, Note on Political Developments in Mesopotamia, 1 October 1920, s. 8-9); Ekim 1922'de 18 maddeden oluşan Irak İngiliz Antlaşması ile İngilizlerin Irak yönetiminde danışmanlık görevleri onaylandı ve ek protokol ile Irak yönetiminde içişleri, ekonomi, adalet, savunma, bayındırlık, eğitim, sağlık, ticaret, bakanlıklarının tamamına İngiliz danışmanlar atanmıştı (TNA. FO. 371/9004, Iraq Report on Iraq Administration, October 1920- March 1922, s. 6-7).

savunmu tu. Kahire Konferansı'nda ise Irak'tan tamamıyla ba ımsız bir Kürt devletinin İngiliz çıkarlarını zedeleyece ini ifade etmi ti. Konferanstan sonra tekrar Ba dat'a dönen Cox, Kürtler konusunda uzmanlarla Irak Kürtlerinin gelece ine yönelik bir eylem planı hazırlamak amacıyla toplantı düzenlendi. Toplantıda Kahire'de alınan kararlar do rultusunda Kürdistan'ın ekonomik ve idari sebeplerle Irak'a ba lı olmasının en sa lıklı çözüm olaca ı kararında uzla ma sa landı. Kürtlerin yönetimi için yerel yöneticilerden olu acak üst komisyonun, Irak hükümeti ile Kürtler arasındaki ili kileri yürütmesine oy birli iyle karar verildi. Toplantıdan sonra Kürtlerle yapılan görüşmelerde onların endi elerini giderebilmek adına, Kürtlerin Irak'a ba lılı nın özerk yönetim hakları çerçevesinde olaca ı garantisi verildi. İngiliz yönetimi bu karar do rultusunda, Percy Cox'un detaylı önerilerini ve bu önerilerin sebeplerini açıklayan bir bildiri hazırlayarak Kürtlerin yönetim merkezi konumunda olan Süleymaniye ve di er Kürt bölgelerine ilette.⁵⁰²

Süleymaniye haricinde di er Kürt ehirlilerinin ezici ço unlu u sunulan öneriyi sıcak kar ılıyordu. Süleymaniye'de Kürtler arasında yapılan ara tırma, halkın iç i lerinde ba ımsız yönetimin muhafaza edilmesi ko uluyla Irak'ın parçası olarak kalmayı tercih edebilece i yönündeydi. Ancak Süleymaniye'deki Kürt liderler arasındaki görüşmeler neticesinde, Irak'tan tamamen ayrılma yönünde alınan karar İngilizlere iletildi. Süleymaniye, mevcut idari düzenlemeler dâhilinde Irak'a ba lı kalmayı tercih edebilirdi. Fakat a aların kaygıları birkaç yıl içinde İngilizlerin bölgeyi terk edece i ve Süleymaniye'nin Ba dat'taki Arap hükümetinin baskıcı denetimine teslim edilece i korkusundan kaynaklanıyordu. Bu olumsuzluk İngilizlerin yönetim önerisini Kürt liderler nezdinde tartı malı hale getiriyordu. Kısacası Kürt liderler Süleymaniye'nin Irak yönetiminden ayrılması durumunda ya ayaca ı ekonomik kayıpları, Irak'a ba lı kalması durumunda riske atılacak sosyal haklardan daha önemsiz görüyorlardı.

---

⁵⁰² TNA. CO. 730/02, No: E-28097, Future Administration of Mesopotamia Proposed Inclusion of Kurdistan, The High Commissioner For Mesopotamia to the secretary of State For The Colonies, s. 367; Kürtlerin Irak yönetimine ba lanma isteklerine yönelik yapılan referandumda Faysal'ın iktidara gelmesi hususunda Kürtlerin olumsuz tutum sergiledikleri görülmektedir. Kerkük'e ba lı yerle im birimlerinde Faysal'ın yönetimde olması için çıkan oy sayısı 64.000 iken, 27.860 ki i red oyu vermi tir. Kürtlerin Faysal'ı desteklemiyor olması hükümetin Kürtler ile birlikte hareket etmesini zorla tırıyordu. Bu durum güçlü bir hükümet yapısına engel oldu undan İngiliz çıkarları güvence altına alınmı oluyordu. Ancak bu durum Lozan'da İngiltere'yi zor durumda bırakacaktı (TNA. CO. 730/4, No: 46069, Intellegence Report, The Referandum, 22 August,1921 s. 313).

Percy Cox'un Kürt raporuna göre, Süleymaniye'nin Irak hükümetiyle birleşmeye kararlı çıkması diğer bölgelerdeki Kürtlerin fikirlerini de doğrudan etkiliyordu. Bu olumsuzluk İngiltere'nin Irak'ın geleceğine yönelik çözümlerinin hayata geçirilmesini de engellemekteydi. Belki de daha önemlisi, Süleymaniye'nin Irak'tan bağımsız olma isteği Basra'da diğer toplumlara da örnek teşkil edecek olursa, olası acak durum İngilizler açısından telafisi güç sonuçları ortaya çıkarabilirdi. Cox bu olumsuzlukların önüne geçebilmek amacıyla, Süleymaniye'de Kürtlerin gelecekte yaşayabilecekleri güvenlik sorununun İngiliz yöneticilerin sıkı denetiminde olacağına dair Kürt yöneticilere sözlü güvence verdi.⁵⁰³

Sözlü güvencenin de Kürtler üzerinde yeterince etkili olmadığına farkına varan Cox, yeni bir plan hazırlayarak İngiliz Koloniler Ofisi'ne gönderdi. Bu plana göre Süleymaniye halkı Kürt ve İngiliz yöneticiler tarafından üç yıl idare edilecek ve halkın isteği doğrultusunda bu süre üç yıl daha uzatılabilecekti. İlk üç yıllık süreç içerisinde Süleymaniye Kürtlerinin Irak'ın parçası olmayı kabul etmeleri durumunda Süleymaniye'de yapılacak referandumun sonucuna göre Süleymaniye'nin Irak'a bağlanması veya ikinci üç yıllık süreçte yönetimin devamı yönünde karar alınacaktı. Diğer Kürt bölgelerinde de ihtiyaç duyulursa benzer bir plan uygulamaya konulacaktı. Cox, bu planın Irak'ın geleceği için en somut sonucu ortaya çıkaracağını, böylelikle gerek Milletler Cemiyeti'nin gerekse Kürt bölgelerinin Irak ile birleşme hususunda ikna olacağını düşünüyordu. Bu nedenle planın İngiliz Koloniler Ofisi tarafından acilen değerlendirilmesini talep eden Cox, planın hayata geçirilmesi için kendisine bir an önce cevap verilmesini istiyordu.⁵⁰⁴ Koloniler Ofisi verdiği cevapta, bu fikrin Araplar tarafından hoş karşılanmayacağı öngörülerek, Süleymaniye'deki sorunun çözümünde Kahire Konferansı'nda alınan kararların dikkate alınmaması tavsiyesinde bulundu. Böylece Süleymaniye'de çözülemeyecek düşümlerin çözümü uluslararası konferanslarda tartışılmak üzere ertelendi. Koloniler Ofisi'nin uyarısına rağmen, Cox sorunların aklanmasında kendi fikrinin uygulanması hususunda ısrarcı davranıyordu. Kürt devleti sorununun petrol nedeniyle Filistin ve Suriye'deki manda yönetiminin çözümü kadar kolay olmayacağı ve sorunun uluslararası kamuoyuna taşınmadan önce halledilmesi tavsiyesinde bulunuyordu.⁵⁰⁵

---

⁵⁰³ TNA. CO. 730/02, CO. 28097, s. 368.

⁵⁰⁴ TNA. CO. 730/02, CO. 28097, s. 69.

⁵⁰⁵ TNA. CO. 730/02, CO. 28097, s. 65.

17 Nisan 1921 tarihinde Kahire’de alınan kararların uygulanmasını tartı mak üzere Ba dat’ta bir komisyon kurularak yapılan bir toplantıda, Kürt bölgelerinin kademeli olarak Irak’a ba lanması bir planlama yapılmı tı.⁵⁰⁶ Planlama do rultusunda, öncelikli olarak Duhok’ta yönetim tecrübesine sahip Kürtler ile ngiliz mutasarrıfının yönetimde olacak Kürt hükümetinin kurulması, ngiliz kaymakamın yerine ise bir Kürt yöneticinin veya Kürtler tarafından kabul edilebilir Kürtçe bilen bir Arap yönetici atanması kararla tırıldı. Planlama dâhilinde kurulan Kürt hükümeti, mali ve hukuki konularda Ba dat’taki hükümete ba lı olacak, Ba dat’a siyasi temsilciler gönderebilecekti. Genel yönetim için atamalar yerel yetkililerle ileti im halindeki üst komisyon tarafından yapılırken, yerel halktan seçilmek suretiyle atanan kaymakamlar, yönetime Irak hükümeti tarafından atanan mutasarrıfı da dikkate alacaktı. Erbil’in Kerkük’e ba lanması fikrine kar ı çıkılmasından dolayı, Erbil’in yönetimine ngiliz yetkili görevlendirilerek a ıret a aları ile ngilizler arasında tatmin edici bir uzla ma sa lanmasına yönelik çalı malar yapılacaktı. Benzer artlara sahip konumdaki Süleymaniye’nin de Kürt mutasarrıf ve ngiliz danı manın yönetiminde idare edilmesi planlandı. Bu öneriler söz konusu bölgelerdeki Kürt liderlere açıklanarak, onların ikna edilmesi amacıyla çalı malar hızlandırıldı.⁵⁰⁷

2.6. Kürt- ngiliz li kilerinde Belirsizlik Süreci

ngilizler, Kürtlerin siyasi olarak tanınması yönünde Irak hükümetine baskı yaparken, Ankara hükümeti do u ve güneydo udaki mevcut sınırlarını koruma stratejisiyle, gerek Araplarla gerekse Kürtlerle ileti im sürecini, ittifak kurmak suretiyle devam ettirme gayretindeydi. Arap ammar A ıreti’nin dostlu unu kazanmak için fazlasıyla gayret eden Ankara hükümeti, a ıret liderlerinden Daham ve Ajil’i yanına alabilmek amacıyla onlara de erli hediyeler sunuyordu.⁵⁰⁸ Türk yetkililer Hatra’nın batısında bulunan ammar eyhini de ziyaret ederek onunla da ittifak zemini olu turma gayretindedlerdi. Ayrıca, geçmi te Musul siyasi yöneticisi olan ngiliz Albay Leachman’ın katili oldu u öne sürülen Zobalı eyhi Dhari de Mardin’de Türklerle ileti ime geçmi ti. Telafer’de, Araplar ile Ankara hükümeti arasında ileti imi sa layan amil Yüzba ı ise Cizre Kaymakamı olarak atanmı tı. Zaho’da ngiliz aleyhtar ı faaliyetler yürüten ve ngilizlerin Kürtleri sömürü

⁵⁰⁶ TNA. CO. 730/02, No: E-29462, Office H.E. The High Commissioner For Mesopotamia, 1 May 1921, s. 97.

⁵⁰⁷ TNA. CO. 730/02, No: E-29462, 1 May 1921, s. 97

⁵⁰⁸ TNA. CO. 730/02, No: E-29462, s. 96-99.

düzeninin bir parçası haline getirdi i iddiasıyla propaganda faaliyetleri yürüten Taufa Zuhuki, Türkler tarafından Silopi'ye yerle tirilerek kamu kurumuna memur olarak atanmı tı. Ankara hükümetinin ngilizlere muhalif olan hemen her kesimle temasa geçmesi ve Nusaybin demir yollarının onarımının ba lamı olması ngilizler tarafından askeri harekâtın habercisi olarak yorumlanmaktaydı. Bu nedenle, Suriye'deki Kürt a iretlerin de destekledi i ammar A ireti'nin, Telafer'den tahıl satın alması dahi ngilizler tarafından yasaklandı. Ayrıca ammar A ireti lideri El-Asi'ye, ngiliz taraftarı olması kar ılı nda, Irak ve Suriye'deki tuz ticareti tekelinin tamamının kendisine verilebilece i yönünde teklif götürülerek, onun Ankara Türkiye ile ittifak kurmasının önüne geçildi.⁵⁰⁹

1921 yılı ngilizler açısından olumsuzlukların arttı ı ve Irak'ta, ngiliz denetimindeki idari yönetim birimlerinin Irak'ın kuzeyindeki da lık alanlardan Erbil istikametine do ru daralmaya ba ladı ı bir süreç. Bu fırsatı de erlendirme arzusundaki bazı Kürt a iretler, kendi yerel yönetim sınırlarını olu turma gayretindeyken, Türk subaylar ngilizlere kar ı Arap ve Kürt a iretler ile ittifak yapabilmek için önemli giri imlerde bulunuyorlardı.

ngiliz egemenli ine sıcak bakmayan Nusaybin Kürtleri ve Arap a iretlerin Nuri Bey'in denetimine girmesiyle, Türkiye Siirt'ten Zor ehrine kadar olan co rafyada askeri gücünü ve siyasi etkisini oldukça artırmı tı.⁵¹⁰ ngiltere'nin Musul'u savunmak üzere geri çekilmesi, Aralık 1919 tarihinde Bira Kapra'da ngiliz memurların katliamından sorumlu olan Surci a aları Ubeydullah ve Ragıp a aların Habur'da kendi yönetimlerini kurma giri imine de imkân tanıdı.⁵¹¹ De ti Harir'deki durum ngilizler açısından o kadar olumsuzdu ki, ngilizlerin Batas'a polis kuvveti gönderme iste i, kayda de er bir kuvveti olmayan Surçi A ireti'nin engellemesi nedeniyle gerçekleştirilememi ti. Bu esnada do uda Albay Bill cinayetinin sorumlulu unu Surçi A ireti ile payla an Barzan eyhi Ahmed Bey, Revandüz ve Zibar A ireti'nin bölgelerini de kapsayan yerel Kürt yönetimi kurma giri iminde ba arılı bir netice elde etmek üzereydi.

ngiliz görevliler tüm bu olumsuzluklara önlem alınamaması durumunda, önce Akra'nın daha sonra Musul'un ngiliz kontrolünden çıkaca ını öngörüyorlardı. Görevliler bu riski önleyebilmek adına, Kürtlerden te kil edilen Levy birliklerini aktif olarak kullanarak

⁵⁰⁹ TNA. CO. 730/02, No: E-29462.

⁵¹⁰ TNA. FO. 371-5067, No: E-1732, From Office of the Civil Commissioner, Baghdad, to Under Secretary of State for India London, 20 January 1920, s. 204.

⁵¹¹ TNA. CO. 730/02, No: E-29462.

güvenlik açısını kapatma seçeneğini tekrar hayata geçirdiler. Türk-İrak sınır hattında bu gelişmeler yaşanırken, İran sınırından İngilizlere yönelebilecek saldırı ihtimali de canlılığını koruyordu. Simko Smail, Mahabat yakınlarında birleşik Irak ve Mamur ahiyetlerinin desteğiyle İngiliz kuvvetlerini tehdit edebilecek ölçüde gücünü topraklamıştı. O, Suruçi ve Herki ahiyetleriyle iletişime geçerek bir ittifak önerisinde bulunuyor ve Raniye'ye Kürtlerin yanında olduğunu belirten mektuplar gönderiyordu.⁵¹²

İngilizler olumsuzluklara önlem olarak, Revandüz ve Raniye'de Suruçi Ahiyeti'ne bir dizi operasyon düzenledikten sonra Batas'ın denetimini ele geçirip kent merkezinde polis kuvveti teşkil ettiler. İngiliz yönetiminin asıl amacı Revandüz ile Hakkari ve Erzincan arasındaki bağlantı yollarının kesilmesiydi. Ancak Türkiye'nin Batas'taki Kürt ahiyetlerine verdiği destek İngilizleri zora soktuğundan, Türk yetkililerin Kürtler ile ittifak girişimi 2 Ahiyet ustası 1921'de bölge bombalanarak engellendi. Bombardıman ittifakı engellerken Kürtlerdeki İngiliz karşıtlığı daha da arttı. 3 Ahiyet ustası 1921'de Revandüz Türkiye tarafından alındığı gibi, Miran Ahiyeti de sınırdaki İngiliz kamplarına düzensiz saldırılara başlandı. İngiliz karşıtlığı cephenin genişlemesi bu saldırıları artırırken, Irak Kralı Faysal karşıtlığı olan Kürtlerin teşvikleri de İngiliz karşıtlığının büyümesinde etkili oluyordu.⁵¹³

Gerek Irak içerisinden gerekse İran ve Türk sınırlarından gelebilecek tehlikeler göz önünde bulundurulunca, İngilizlerin İran ve Irak'ta kurulan yeni yönetimlerle ittifak kurarak zorlukları aşması daha tercih edilebilir bir seçenektir. İngiltere'nin Kürdistan fikrinden vazgeçme eğilimine karşın, Kürtlerle diyalog sürecinin bozulmamasına gayret etmesi Türkiye ile Musul sorununda henüz mutabakata varılmaması nedeniyle alınan bir önlemdir. Kürtler ise İngilizler tarafından kendilerine verilen bağımsızlık sözlerinin yerine getirilmemesi olmasının etkisiyle, onlara alternatif olabilecek ittifak arayışlarına hız kazandırmışlardır.

---

⁵¹² İran'da görevli İngiliz temsilciler ülkenin güvenli olarak sağlanması için Levi olarak adlandırdıkları Kürt müfrezeleri oluşturdu. İlk olarak ülkenin güvenliğini sağlanması amacıyla oluşturulan Levi birlikleri ilerleyen zamanda İngiltere'nin paralı askeri konumuna geçti (M.S. Lazerev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, 1917-1923, s. 23).

⁵¹³ TNA. CO. 730/4, No: CO-39152, From High Commissioner Mesopotamia to the Secretary of State for the Colonies, 4 August 1921.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUSUL'UN GÜVENLİK SORUNUNA YÖNELİK YENİ YAKLAŞIMLAR VE AĞIRLI DENETİMDE KARILAŞAN ZORLUKLARIN KİLİMLERİNE ETKİLER

İstanbul, Türklerin egemenliğinden çıkarsa İslam dünyası müttefik kuvvetlerin zaferini kabullenecek ve Osmanlı Devleti'nin İngilizlere karşı bir üstünlük söz konusu olmadığını kabullenecekti. Ancak 1920 yılında Anadolu'da Ankara hükümeti tarafından aktif bir şekilde yürütülen Milli Mücadele'nin amaç kaydetmesi, İngiltere açısından siyasi durumu daha da kritik hale getirecekti. Ermeni-Ermenistan problemi, Kürtler ve Türkler arasındaki ittifakı zorunlu kılan önemli bir unsur olup, İngiltere, Kürtler ve Ermeniler arasında sağlanacak ittifakla bu önemli sorunu aşmayı ve kendi güvenliğini yönelebilecek en önemli güvenlik riskini tehdit aşmasına gelmeden engellemeyi hedefliyordu.

Her ne kadar Paris'te Kürt-Ermeni uzlaşması sağlanmış olsa da, bu durum Ankara hükümetiyle Kürtler arasındaki ittifakı zayıflatmamış, aksine güçlendirmişti. İngilizler tarafından Kürtleri memnun edebilecek bazı girişimlerde bulunulması düşünülse de, Kürtlerin İngilizlere güveninin sarsılması olması, bu girişimlerin hissedilir ölçüde etkili olmasını engelliyordu. İngiliz yönetimi kısa vadede Musul'un güvenliğini sağlayabilmek adına, Kürdistan sorununu uluslararası kamuoyuna taşıma gayretindeyken, Türkiye'den Musul'a yönelebilecek tehlikelere karşı askeri önlemlerini artırma çabasında olacaktı.

Bağımsız Kürdistan hedefiyle yola çıkan Kürt liderler açısından en önemli sorun ise, mevcut şartların Kürtlerin mobilizasyonuna engel olması ve lider kadronun halkı denetleme zorluğunun geçmişiyle oranla daha da artmış olmasıydı.

3.1. Musul'un Güvenliğinin Sağlanmasına Yönelik Tedbirler

9 Eylül 1981'de Tebriz'de görevli İngiltere Konsolosu William Abbott, Kars, Urmiye, Rasulayn, Amuda, Zaho, Duhok ve Süleymaniye'yi kapsayan bölgeyi Kürdistan coğrafyası

olarak tanımlanmıştı.⁵¹⁴ Bu tanımlamanın kapsamı coğrafya, genel olarak dalık alanı ihtiva etmekteydi. Coğrafik şartların elverişsizliği, bölgenin İngiliz açısından ciddi bir güvenlik riskini ortaya çıkarıyordu. Bu nedenle İngiliz gallerinin ilk hedefi, güvenlik gerekçesiyle Kürtlerin yaşadığı bölgeler olmaması, İngiliz yetkililer Musul'un İngilizle birlikte Kürtlerle iletişime geçerek, İngilizle karışık olabilecek direnişi kırma hususunda büyük ölçüde başarılı olmuştular. İngilizden sonraki süreçte, Musul'un kuzey sınır hattındaki ayanların İngilizler ile ittifaka olumsuz yaklaşımları, Musul'un kaybedilebileceği endişesinin artmasında etkili oluyordu.⁵¹⁵

Musul'un 1918'de İngilizler tarafından İngilizle eş zamanlı olarak, Zaho'da İngilizlere karşı bir gerginlik başlamıştı. İngilizler, gerginliğin bölgesel şartlardan kaynaklanabileceğini düşük bir ihtimal olarak değerlendirirken, gerginliğin temel sebebini bölgeyi iyi tanıyan avantajına sahip Osmanlı subaylarının halkı örgütlenme faaliyetlerine başvuruyorlardı.⁵¹⁶ Onlara göre, Kürtlerin faaliyetleri ateşkes döneminde 6. Ordu'yu yöneten ve Kürtleri çok yakından tanıyan Ali Hsan Paşa tarafından organize edilmekteydi. Ali Hsan Paşa, Osmanlı Kürdistanı'nda eski itihatchıların da zaman zaman desteklediği ümmetçi anlayış doğrultusunda faaliyet gösteriyordu. O, İngiliz kuvvetlerinin müdahale ile belirlenmiş sınırın kuzeyini kuşatmaları ihtimaline karşı Kürtleri örgütleyerek, onların para, cephane, at ihtiyaçlarını karşılıyordu. Ali Hsan Paşa'nın Kürtlerle sıkı iletişim sürecinin temeli, I. Dünya Savaşı öncesine dayanıyordu. Onun bu konumu, Bitlis ve Van'da, Hristiyanlar ve Müslümanlar arasında yaşanan çatışmaların barışa azmettiricisi olarak işaret edilmesinde etkili oluyordu. Geçmişteki faaliyetleri ve silahlı ölemleri etkili kullanarak Kürt ayanlarının örgütlenmesinde aktif rol oynaması,⁵¹⁷ onun faaliyetlerinin İngilizler tarafından tepkiyle karşılanması için yeterli bir gerekçeydi.

Ali Hsan Paşa, 1919 yılı Ocak ayının sonuna doğru, Osmanlı Devleti aleyhine Kürtçülük faaliyetleri doğrultusunda olabilecek olumsuz kutuplaşmaları engellemek adına, Diyarbakır'da aktif olarak çalıştı. Aynı süreçte Halep'te bulunan Mark Sykes, Nusaybin'in kuzeyindeki dağlık mıntıkada İngilizlere karşı Kürt direnişini tetikleyen etkenler hakkında

---

⁵¹⁴ Belirtilen bölge içerisinde yaşanan Kürt ayanlarının yönetim sistemleri Ortaçağ Avrupa'sının feodal beyliklerine benzetilmekte. Bölge coğrafik anlamda bir bütün olarak değerlendirilirken, bölgede yaşanan ayan ayanların siyasi birlikten yoksun olduğu belirtilmektedir. (TNA. FO. 248/382, No: 35, Tebreez, 23 August 1881).

⁵¹⁵ "The Case of Kurdistan, Kurds of North III", *The Times*, 18 November 1919.

⁵¹⁶ TNA. AIR. 20/513, Northern Kurdistan, General Staff to General Headquarter Mesopotamian Expeditionary Force, 8 Mart 1920, s. 191.

⁵¹⁷ TNA. AIR. 20/513, 8 March 1920, s. 193.

bilgi edinebilmek amacıyla Tur Abidin⁵¹⁸ Bölgesi'ne bir ajan gönderdi. Ajan bilgi toplamanın yanı sıra, Ali Hsan Pa a'nın Kürt a iretlerin para, cephane ve at ihtiyacını sa lamasını engelleme hususunda da ba arılı oldu. ngiliz mandasını kabullenmeye hazır olduklarını belirten Kürtlerle ileti ime geçen ajanın elde etti i istihbarata göre, Ali Hsan Pa a çalı malarında büyük bir ba arı elde etmi , Mardin ile Diyarbakır'da da ngilizler aleyhine olu an gerginli i tırmandırmayı ba armı tı.⁵¹⁹

Van Gölü'nün güney batısında bulunan Siirt'teki siyasi durum ise, di er yerlere nazaran farklılık arz ediyordu.⁵²⁰ Siirt'te Osmanlı Devleti'ne kar ı bölgesel bir gerginlik söz konusu olup, Ali Hsan Pa a'nın Kürt a iretleri kazanma çabasına ra men Osmanlı askerine kar ı olu an direni kırılamıyordu. Ali Hsan Pa a 1919 yılının ocak ayında ba ladı ı faaliyetlerini 1919 ubat ayı ba larında Cizre'de devam ettirecek ancak, ngilizler siyasi bir operasyon neticesinde onu saf dı ı etmeyi ba aracaklardı. Ali Hsan Pa a'nın 1919 ubat'ının sonuna do ru görevden alınması⁵²¹ ngilizler tarafından önemli ve çok olumlu bir geli me olarak yorumlanıyordu.⁵²²

ngilizler açısından Musul'un yüksek riskli güvenlik sorunu belirginle ince, Türkiye-Irak sınırındaki da lık alanların güvenli inin sa lanması, i gal kuvvetleri tarafından kaçınılmaz olarak dikkate alındı. stanbul ngiliz Komiserli i Sekreteri A. Ryan, denetim sa lamanın mümkün olmadı ı bu bölgede ya ayan Kürtlere, kendi gelir ve harcamalarını kontrol etmek suretiyle müsaade ederek, askeri açıdan i gal edilemeyen bölgeyi siyasi argümanları kullanarak denetim altına almayı planlıyordu. Kürtlerin kısa vadede ba ımsız bir devlet mekanizmasını olu turmak için hazır pozisyonda olmamaları ise verilecek sözlerin uygulanabilirli ini tartı malı bir hale getiriyordu. Kürtler açısından siyasi artların olumsuzlu u nedeniyle onlara sunulacak ba ımsızlık fikrinin ne gibi sonuçlar ortaya

---

⁵¹⁸ Bell, Türk-Arap sınırının kesim noktası olarak belirtti i Tur-Abidin bölgesi için, Mardin ve Diyarbakır'ın batısı, Nusaybin'in do usu ifadesini kullanmaktadır (Bell, *Amurath to Amurath*, s. 301-327); Suriye sınırında bulunan Kamılı'nın bir kısmını ve Nusaybin ve Mardin'i kapsayan alana verilen addır. Bu bölgede ya ayan Kürtler 1946'ya kadar Fransız egemenli inde ya amlarını sürdürmü lerdı. Suriye sınırında Kürt nüfusun artmasında Suriye'nin Fransız mandasında olması etkili olmu ve Diyarbakır, Cizre ve Mardin'de ya ayan Kürtler bu bölgeye göç etmi lerdı (Seyithan Kurij, "Suriye Kürdistanı", *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 4, Aralık 2012, s. 42-44).

⁵¹⁹ TNA. AIR. 20/513, 8 March 1920, s. 191.

⁵²⁰ ırnaklıların bir fenalı ı görülmedi i halde Siirt ve civarındaki a iretlerin ço unlu u devlet denetiminden ba ımsız hareket ediyordu (BOA. DH. KMS. 50/03-17, *Bitlis'ten Dâhiliye Nezareti'ne*, 19 A ustos 1919).

⁵²¹ TNA. AIR. 20/513 8 March 1920, s. 192.

⁵²² Ali Hsan Pa a ngilizler tarafından önemli bir engel olarak görülmekteydi. Onun görevden alınmasından sonra devam edecek olan ngiliz kar ıtı hadiseler bile, Ali Hsan Pa a tipi entrika olarak adlandırılacaktı (TNA. AIR. 20/510, *Disturbance By Kurds of the Goyan District, for Note on Above Wire by Major Francis see Kurds Files*, 24 April 1919, s. 52).

çıkarcasını kestirebilmek ise mevcut şartlar bakımında oldukça zordu. Durumu gayet iyi tahlil eden İngiliz yönetimi, Kürtlere yerel yönetimlerle sınırlı olmak kaydıyla özgürlük sunarak, İngilizlere karşı olabilecek tepkileri önleme gayretindeydi.

İngilizler 1918'de Irak'taki Kürt liderlere, Araplar gibi kendilerinin de bağımsız olacakları fikrini sunarak onlarla iletişime geçmişti. Ne var ki, kurulması planlanan Kürdistan'ın kısa vadede Osmanlı Devleti etkisinden kurtulamayarak, İngilizlerin Irak'taki ekonomik çıkarlarını tehdit edebileceği endişesi, Kürdistanın tekili konusunda İngilizlerin çekimser kalmasında etkili oluyordu. Kürtleri, Sykes-Picot düzenine göre bölünmüş Kuzey Kürdistan⁵²³ ve Güney Kürdistan'ın birleştirilmesi düşüncesinden alıkoyacak en etkili önlem ise Kerkük, Kifri ve Hanikin'deki İngiliz garnizonların varlığıydı. Belirtilen yerleşim birimlerini birbirine bağlayan demiryolları, Kürtler'de daha uzak bölgelere sevk edilebilecekleri endişesini Kürtlerin zihinlerinde canlı tutarken, bu durum onların İngilizlere karşı olası isyanını da frenleyici bir rol oynuyordu. İngiltere, Kürt devletinin öncelikle iktisadi varlığı açısından sıkıntılara yol açacağını düşünmekle birlikte, denetim altına alamadığı Osmanlı topraklarında, Kürt milliyetçilerinin küçük dokunularla uyarılabilecek ölçüde canlı kalmasını istiyordu.

İngiltere Irak'ın kuzey sınır hattının denetim altında kalmasının zorunluluğunu iki ana başlık altında değerlendiriyordu. Öncelikle Musul'un güvenliğini sağlanması için, Zaho, Cizre ve Dohuk'ta Kürtlerin denetiminin sağlanması zaruruydu. Bu yerleşim alanları Merkezi Kürdistan olarak adlandırılan Süleymaniye, Musul ve Hakkâri⁵²⁴ arasında bulunuyordu. Bölgedeki kontrolün kaybedilmesi ise Musul'un kaybedilmesiyle eş anlamlı değerlendiriliyordu. İkinci olarak, Musul-uran yolunun güvenliğini sağlanması ve yol boyunca polis noktasının kurulması ile Güney Kürdistan'da İngiliz egemenliğinin uzun yıllar kalıcı olması hedeflenmekteydi. Bu faaliyetler devam ederken, diğer taraftan Kürtlerin Osmanlı Devleti ile kültürel bağlarının tamamen kopması ve onların Irak yönetimine ısınmasına yönelik gerekli önlemler hayata geçirilecekti.⁵²⁵

---

⁵²³ 1919'un Kasım ve Aralık ayları içerisinde Kuzey Kürdistan olarak belirlenen alanın yönetsel anlamda Güney istikametine kaydırıldığını görüyoruz. Bu coğrafyanın kuzey sınırı, Zaho ve Hakkâri sınır olmak üzere ve Musul sınırında kalmak üzere Erbil, Kerkük, Kifri, Hanikin ve Süleymaniye'yi içine alacak şekilde planlanmıştır ("The Case of Kurdistan, Kurds of North III", *The Times*, 18 November 1919).

⁵²⁴ Belirtmiş olduğu sınırlara Maunsell'in Kürt nüfus yoğunluğu hemen hemen tüm bölgeleri eklediğini görmekteyiz. Maunsell Merkezi Kürdistan'ın sınırlarına Van Gölü'nün alt bölgelerini ve İran'da Urmiye'ye kadar olan alanı da dahil etmiştir (François, Richard Maunsell, "Kurdistan", *The Geographical Journal*, Londra:1984, s. 80-93).

⁵²⁵ TNA. FO. 371/4193, No: 164430, Turkey A, Memorandum, 23 December 1919, s. 1-5.

Percy Cox, Kürt sorununun kendileri tarafından 1918’de çok hafife alındı nı itiraf ederek, bu sorunun çözümünün sanıldı ından daha zor olaca nı 1920 yılı itibariyle kabullenmek zorunda kalmı tı.⁵²⁶ Çözümün zorlu u nedeniyle 1919 yılı boyunca Kürtler için olu turulacak yönetim tarzı müzakere edilmi ancak, Kürt liderleri tatmin edebilecek bir çözüm yolu bulunamamı tı. Bu olumsuzlu a kar ın, ngilizleri rahatlatan durum Kürt liderlerin dı a ba ımlı olmaksızın devlet kuramayacakları konusunda fikir birli ine varmı olmalarıydı. Amiral Calthorpe, Kürtler ile stanbul hükümeti arasında olu an siyasi çatla ın köprü kurulabilecek yeterlilikte olmadı ı savunuyordu.⁵²⁷ Bu durumu yakından gözlemleyerek yeni çözüm yöntemleri geli tirmek amacıyla, mütareke ile belirlenen sınırının kuzeyine Binba ı Noel görevlendirilecekti.

Amiralin Kürtler hakkındaki dü ünmesine kar ın, Kürt toplumunun Hristiyan egemenli ine girme korkusuyla Osmanlı Devleti’yle yakınla maya devam etmesi, onun Kürtler hakkındaki tespitlerinde ciddi bir yanılıyla kar ı ka ıya oldu unun açık bir ispatıydı. Bu yanılıyı en fazla ya ayacak olanlardan birisi de Kürt milliyetçili inin liderli ini üstlenme gayretiyle ismi ön plana çıkan Binba ı Noel olacaktı. Nisan 1919’da Kürt bölgelerine yapca ı ilk ara tırma ve inceleme görevinde, Kürdistan’ın gelece i ile alakalı tahminlerinde hayal kırıklı ı ya acak, ikinci görevinde ise, Ba dat ngiliz Yönetimi’yle Milli Mücadele kadrosu arasında ya anacak siyasi krizin ba aktörü olacaktı.

3.2. Binba ı Noel’in İlk Ara tırma Görevi ve Siyasi Faaliyetleri ⁵²⁸

Ba dat ngiliz Yönetimi, Irak’ın kuzeyinde ya anabilecek olumsuzluklara kar ı sınır güvenli ine çözüm üretmek ve Osmanlı Devleti’nde ya ayan Kürtlerle ileti imi daha da güçlendirmek amacıyla, 1919 Mart’ında Binba ı Noel’in görevlendirilmesi kararını aldı. Noel’in ara tırmaya ba layaca ı 1919 Nisan ayı, ngilizlerin Kürtleri kontrol altına alma çabalarının zirve yaptı ı bir dönem olacaktı. 1919’un ilk aylarından ba lamak üzere bir yıllık süreçte, Kürtler için genel affın çıkartılması, Urfa’nın i gali, Cizre’yi i gal planları

⁵²⁶ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 26

⁵²⁷ TNA. FO. 608/95, No: 18689, Note on Kurdish Station, 6 September 1919, s. 272.

⁵²⁸ Binba ı Noel tarafından yapılan ilk ara tırma ve inceleme gezisi, ngiltere’nin Kürt siyasetindeki etkisinden ziyade Kürtlerin kültürel özellikleri açısından daha fazla önem arz etmektedir. Bu nedenle farklı bir çalı manın konusu olaca ı dü ünmesiyle kültürel ö eleri barındıran raporların ayrıntılarına çok fazla yer veremedim. Binba ı Noel’in seyahati, Öke tarafından kaleme alınmı ve Kürtlerin kültürel yapılarına ili kin bilgilere ayrıntılı olarak yer verilmi tir. Ayrıca günlükte yer alan notların tamamı Avesta Yayınları tarafından da yayımlanmı tir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Mim Kemal Öke, *ngiltere’nin Güneydo u Anadolu Siyaseti ve Binba ı E.W.C. Noel’in Faaliyetleri 1919*, Ankara: 1988; E.W. Charles Noel, *Kürdistan 1919 Binba ı Noel’in Günlü ü*, çev. Bülent Birer, Avesta Yayınları, stanbul: 2010).

ve Cizre-Zaho sınır hattı boyunca İngilizler aleyhine yürütülen faaliyetlerin dizginlenmesi Ba dat yönetiminin gündemini me gul edecekti. Bu nedenle Binba ı Noel'in görevi İngilizler tarafından ara tırma ve inceleme gezisi olarak adlandırılrsa da bu ara tırma gezisinin asıl amacı, Kürtlerde İngiliz kar ıtlı ına çözüm üretmek ve Kürtleri, siyasi bir argüman haline getirmek suretiyle Milli Mücadele faaliyetlerini, kontrol altına alabilecek yöntemleri belirlemeye yönelikti.

Binba ı Noel 7 Nisan'da Musul'dan hareket ederek ara tırma gezisine ba ladı. O, seyahatinin ilk birkaç gününde, Kürtlerin İngilizlere bakı açısı hakkında edindi izlenimler neticesinde hayal kırıklı ına u ramı ,⁵²⁹Nusaybin'de Türk subayların faaliyetlerini hissedilir ölçüde artırdı ını gözlemlemi ti.⁵³⁰ Kürtlerde var olan Hristiyan egemenli i korkusu ve Kürt a iretler arasındaki rekabetin, yerini Kürt milliyetçili ine bırakmasının zorlukları gezinin daha ilk günlerinden fark edilmi ti. Tüm olumsuzluklar ortadan kaldırılrsa dahi, Kürt toplumundaki cehaletin giderilmesi, a iretlerin a a tahakkümünden kurtularak modern bir toplum yapısına ulaşmaları kısa vadede hayata geçirilebilecek bir proje olarak de erlendirilmiyordu.⁵³¹

Noel, a iret a aları ile yaptığı ı görüşmeler neticesinde onların katı birer cahil oldukları kanaatine varmı tı. A iret a aları kendi a iretlerini di er a iretler kar ısında ayrı bir millet olarak görüyorlardı ve a a tahakkümünün etkisiyle, toplum etnik milliyetçili i anlamlandıramıyordu. A iretler aılmaz da larla birbirinden ayrılıyor ve bir a iretin a asıyla bir di er a iretin a ası arasında sorunlar bitmek tükenmek bilmiyordu. A alar arasındaki ki sel çıkar mücadeleleri a iretlerin birbirini dü man olarak görmesinde etkili olurken, feodalite tarzındaki bu yapılanma Kürtlerde millet bilincinin oluşmasında a ılması çok güç bir set olu turuyordu.⁵³²

Kürtlerin İngilizlere bakı açısının olumsuzlu unda, Ermeni olaylarında ya anan katliamlardan sorumlu tutulan Kürt a alarının İngilizler tarafından cezalandırılacakları korkusu da fazlasıyla etkiliydi. Bu durum, onların Osmanlı Devleti ile ittifaka sıcak bakmalarına neden oluyordu. Noel, Osmanlı Devleti ile Kürt a aları arasındaki bu ba ın

⁵²⁹ TNA. FO. 608/95, No: 16543, Political Turkey and Middle East, Diary of Major E. Noel on Special Duty, s. 667.

⁵³⁰ Noel Nusaybin'de ya ayan Kürtleri kuvvetli, geli mi , kaba ve iddete meyil eden bir içgüdüye sahip olarak de erlendiriyordu (TNA. FO. 608/95, No: 16543).

⁵³¹ TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, Memorandum, Nortern Kurdistan, 8 March 1920. s. 190.

⁵³² TNA. A R. 20/513, 8 March 1920. s. 191

koparılması sayesinde Kürt- İngiliz ili kilerinde gelişme kaydedilebileceğini belirtiyordu. İlk amada olaylarda sorumluluğu bulunan Kürtlerin affedileceğine yönelik bir beyannamenin yayınlanması, bu olumsuz havayı dağıtmak için yeterli olabilirdi. Ayrıca düzenlenecek beyanname Kürtleri gelenlerinden Ermeni olaylarına karıştırmaları temize çıkarmayı amaçlamalı, Ermenilerle Kürtler arasındaki çatışmaların Osmanlı Devleti'nin emirleri ya da kısırtmalarıyla yürütüldüğü iddiasını güçlendirmeliydi. Ayrıca beyannameye hem Kürtlerin hem de Ermenilerin gayrimenkullerinin teminat altına alınacağı güvencesi de dahil edilmeliydi. Böylece Kürtler ve Ermeniler arasında barın ortamı sağlanması ve Kürtlerin İngilizlere bakış açısında da olumlu bir değişimin sağlanması hedefleniyordu.

Noel, genel affı da kapsayan beyannamenin yayınlanamaması ihtimalini de düşünmeli olmalı ki, böyle bir durumda af yasasına yönelik hazırlık yapıldığını halk arasında yayılması için kendisine izin verilmesini istiyordu. Onun düşüncelerine bakılırsa, İngiltere Kürtler konusunda sessizliğini devam ettirir ve Kürtlerin bağımsızlık isteğini görmezden gelmeye devam ederse kaybeden tarafta olacaktır.⁵³³

3.2.1. Kürtler için Genel Af Düzenlemesi

Binbaşı Noel'in, etnik nedenli çatışma sürecinde suçkarımları Kürtlere yönelik af yasası çıkarılması isteği, Bağdat İngiliz Yönetimi tarafından da geç kalınmış bir düzenleme olarak görülüyordu. Noel'den önce İstanbul İngiliz Komiserliği Türkiye-Irak sınırının denetimi için 1919 Mayıs ayında üç seçenek belirlemiştir:

- 1- Hristiyan toplumlar kaderlerine terk edilerek, İngiliz galindeki sınırlar dışında her ne olursa olsun olaylara müdahale edilmeyecek.
- 2- Hristiyan toplumlara karşı yapılacak her türlü faaliyet için İstanbul hükümetinden harekete geçmesi istenecek.
- 3- Kürtlerin İngilizlere karşı endişelerini gidermek amacıyla Kürtlerin bağımsızlık taleplerinin İngiltere tarafından uygun görüldüğü söylentisi yayılacak.

Bağdat yönetimi, üçüncü seçeneğin Kürtler ve İngilizler arasındaki sorunlu konuyu giderilmesi açısından en uygun seçenek olduğunu düşünüyordu. Af düzenlemesi ise bu seçeneğin hayata geçirilmesi yolunda atılan ilk adım olacaktı. General Allenby tarafından 4 Mayıs

⁵³³ TNA. A R. 20/513, 8 March 1920, s. 191.

1919'da onaylanan Kürtlere yönelik genel af düzenlemesini, sözlü olarak duyurması için Binbaşı Noel görevlendirildi. Gönderilen bu emirle birlikte, Kürtlerin İngilizlere bakı açısının olumlu yönde değişimi ve dini kaygı kaynaklı endişelerin, önüne geçilmesi hedefleniyordu.⁵³⁴

Binbaşı Noel araştırma ve inceleme gezisi adı altında faaliyetlerine devam ederken, Van Valisi Haydar Bey'in görevi, Van ve çevresinde Rus ve Ermeni galinden sonra asayişin teminiydi. O, İngilizlerin Kürt ahiyetleri ve Nasturileri Osmanlı Devleti'ne karşı kırtmasını önlemeye gayret ederken, Binbaşı Noel'in Kürtleri örgütleme faaliyetinin farkına vararak, ona karşı da önlem alma çabasındaydı.⁵³⁵ Haydar Bey, Noel'in faaliyetlerini önlemek için, ahiyet ahiyetleri ona karşı dikkatli olmaları hususunda uyarıyordu. Bu uyarılardan en etkili olanı, Osmanlı Devleti'nin yenilgiye uğratılmasıyla Kürtlerin Hristiyanların yönetimine tabi olacakları propagandasıydı. Böylelikle Kürtlerin belleğine yer etmiş olan Hristiyanlar tarafından yönetilme korkusu, onların Osmanlı Devleti egemenliğini kabullenmeleri gerektiğine ikna olmaları açısından son derece etkili olacaktı.⁵³⁶

İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Kürtler için çıkarılması istenen af yasasının yürürlüğe konulmasına yönelik, Londra'dan gelecek cevabı beklerken, Süleymaniye'de Seyyid Mahmud Berzenci liderliğinde Kürt isyanı patlak verdi. Bu isyanın başlamasıyla eş zamanlı olarak, Kürtlere yönelik af yasasının çıkartılacağı haberini duyurma görevi için Noel görevlendirildi.⁵³⁷ Ne var ki, bu bildiri Kürtler üzerinde beklenen tesiri göstermeyecekti. Af yasası duyurulurken, İngilizlerin Süleymaniye Kürtlerini katlettikleri haberi Osmanlı Devleti tarafından mükemmel bir propaganda aracına dönücekti. Bu süreçte çaresiz kalan İngiliz yönetimi, Kürtlerin sakinleştirilmesi göreviyle Seyyid Taha'yı devreye sokmak zorunda kalacaktı. Onun Bağdat'a gidişinin Seyyid Mahmud isyanı ile eş zamanlı olması,⁵³⁸ isyanın başka bölgelere de sirayet etme ihtimalinin öngörülmesiyle doğrudan alakalıydı. Seyyid Taha ise İngilizlerin kendisine sunduğu imkanları sonuna

⁵³⁴ TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, s. 192.

⁵³⁵ Mustafa Sarı, "Milli Mücadele Bağlarında Bir Devlet Adamı Van Valisi Haydar (Vaner) Bey", *History Studies*, Vol. 4/1. 2012. s. 453.

⁵³⁶ BOA. DH. KMS. 50/3-25, 5 Şubat 1920, Ek. 39-41.

⁵³⁷ Bell, *Mesopotamya Sivil Yönetimi*, s. 135-136.

⁵³⁸ TNA. A R. 20/513, 8 Mart 1920, s. 191.

kadar kullanarak, 1919-1921 yılları arasında Kürt çıkarlarını garanti altına alabilmek adına Kürtçülük faaliyetlerine devam edecekti.

Binbaşı Noel ara tırma görevine devam ederken, 15 Nisan 1919'da zmir'in Yunan ordusu tarafından i gali üzerine, Osmanlı Devleti bu durumu Kürtlerin yo un olarak ya adı 1 ark vilayetlerinde avantaja dönü türme çalı malarına hız kazandırdı.⁵³⁹ Noel, zmir'in i gali ile ilgili gözlemlerini u sözlerle ifade ediyordu:

... Türkiye-Irak sınırının her iki tarafını kapsayan Kürdistan'daki itibarımız ve pozisyonumuz olumsuzdur. zmir'in Yunanlılar tarafından i galiyle birlikte bizim için tehlike daha da arttı. Amerikan komisyonu ki isel gözlemlerini rapor etmek üzere, sonbaharda Türkiye'ye gönderildi. Üyelerin ço unlu u Kürdistan'da bir Ermeni ülkesinin kurulmasının mümkün olamayaca ı sonucuna vardı. Artık Kürtlere yönelik net bir politika belirlemeliyiz...⁵⁴⁰

Osmanlı subayları, zmir'de Yunan ordularının ngilizlerin deste iyle, Müslümanları kıymdan geçirdikleri haberini Kürtler arasında arasında oldukça hızlı bir ekilde yaydılar. Halkın, zmir örne ini Süleymaniye Kürtleriyle kıyaslamaları sa landı ve e er fırsat elde edilirse, ngilizlerin i gal edecekleri Kürt yerle im birimlerine Ermenileri yerle tirecekleri haberi Kürtlerin endi elerinin artmasında etkili oldu.⁵⁴¹ Yunan i gali ile ya anan hadiselerden yola çıkarak, durumu kendileri açısından de erlendiren Kürtlerin, ngizlere kar ı bakı açısı daha da sertle ti. Kürt a ilet a aları Osmanlı subayları tarafından toplantı yapmak üzere Diyarbakır'a davet edildiler. Yapılan görüşmelerde, Batı Anadolu örne ine paralel bir anlayı la bölgede ngiliz deste iyle Ermenistan kurulmasının hedeflendi i görüşü üzerinde uzla ı sa landı. Binbaşı Noel'in görev için Kürt yerle im birimlerini gezmesi de ngiltere'nin i gal hazırlı nın açık bir delili olarak gösterildi.⁵⁴² Yunanistan'ın zmir'i i gal harekâtının ark vilayetlerinde olu turdu u tepkiyi gözlemleyen Türk yetkililer ve Kürt Kulübü'nün temsilcileri, tilaf Devletleri'nin Ermenileri tehirden önce ya adıkları yerlere geri gönderecekleri ve onları Kürtlerden üstün tutacakları hususunda Kürtleri uyarıyorlardı.⁵⁴³ Ermenilerin böyle bir ans elde etmeleri durumunda geçmi te ya anan dü manlıkların etkisiyle Kürtleri katledebilecekleri ihtimali Yunanlıların Anadolu'da giri ti i katliam örnekleriyle bire bir peki tirliyordu. Bu nedenle Kürtler

⁵³⁹ TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, Memorandum, Northern Kurdistan, 8 March 1920.

⁵⁴⁰ TNA. A R. 20/513, 8 March 1920, s. 191.

⁵⁴¹ Bell, *Mesopotamya Sivil Yönetimi*, s. 133.

⁵⁴² TNA. A R. 20/513, 8 Mart 1920. s. 191-192.

⁵⁴³ Bell, *Mesopotamya Sivil Yönetimi*, s. 133.

ngilizlerin faaliyetlerini büyük bir risk olarak algılamaya başladılar.⁵⁴⁴ Kürt a aların Türklerle birlikte ulus devletin kurulması amacına hizmet etmeleri, tarihsel ve sosyo-kültürel ba ların yanı sıra, ortak endi eler do rultusunda da ekillenmekteydi.

Noel, Osmanlı subaylarının zmir'in i galini fırsata çevirme çalı maları kapsamında Kürt liderlere, Osmanlı Devleti'nin i galden kurtarılmasıyla kendilerinin Kürdistan'da yönetici olacakları sözünün verilmesi gibi bir ihtimalin de söz konusu oldu unu belirtiyordu. E er bu nitelikte bir söz verilir ve Kürt talepleri Londra tarafından dikkate alınmamaya devam ederse, bu durum Irak'ta ngiliz varlı mının sonunu getirebilirdi.⁵⁴⁵ O, Kürtlerin Hristiyan egemenli ine girme korkusu yenilmeden, Kürtlerin kazanılamayaca mını belirterek, stanbul ngiliz komiserli inden Kürtlerin korkularına esir olmalarını engelleyebilecek düzenlemeler yapılmasını önerdi.⁵⁴⁶ Bu hususta, ngiliz Komiserli i de Binba ı Noel de ile aynı fikirde olup, Kürt liderlerde Kürdistan'ın kurulaca ı izlenimini olu turabilecek adımların acilen atılmasının faydalı olaca ı kanaatindeydi.

Bu süreçte, ngiltere'nin Kürdistan'ın gelece i ile alakalı net bir pozisyon belirlemesi pek mümkün de ildi. Noel'in gezisiyle e zamanlı olarak, Mayıs 1919'da Süleymaniye'de eyh Mahmud syanı ba lamı tı. Kürtlere bir taraftan ba ımsızlık sözü verilirken isyanın bastırılması, verilen sözlerin daha ilk a amada geçerlili ini yitirmesine neden oluyordu. eyh Mahmud'un isteklerine olumlu cevap verilmesi durumunda ise Arapların, Nasturilerin, Ermenilerin ve Türklerin ngiliz yönetimine cephe alması ngiliz yönetiminin Irak'taki konumunu fazlasıyla sarsabilirdi. Kürt siyasetinde, Londra'yı endi elendiren esas unsur toplumlararası hassas dengelerdi. Bu nedenle Ba dat ngiliz Yönetimi 1919 yılı boyunca Irak'ta mevcut konumunu korumaya odaklanacak ve 1920 yılından itibaren Kürtlere vermi oldu u ba ımsızlık sözünü hayata geçirmek bir kenara, Kürtleri baskıyla denetim altına alma çabasında olacaktı.

---

⁵⁴⁴ TNA. FO. 608/95, No: 18689, Turkey and Middle East-Kurdistan, Reasons For Granting Some Measure of Recognition to Kurdish Aspirations, s. 288.

⁵⁴⁵ TNA. FO. 608/95, No:12306, British High Commisioner Constantinople, 21 Mayıs 1919, s. 163-164.

⁵⁴⁶ Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 134.

3.3. eyh Mahmud Berzenci syanı⁵⁴⁷

ngilizler Kürtlerle temasa geçtikleri ilk yıllardan itibaren, Orta Ça Avrupası'nın feodal beylik yapılanmasına benzettikleri a ıret sistemini gözlemleyerek, Kürtlerin ba ımsızlık sorunundaki a ılması güç zorluklarını fark etmi lerdı. Devlet kurulsa bile yönetsel mekanizmanın, bir noktadan sonra tıkanaca ı, halkın kısa sürede lideri benimseme zorlukları nedeniyle, devletin da ılmaya yüz tutaca ı tahmin ediliyordu. 1918'de Süleymaniye'de kurulan Kürt yönetiminin nasıl i leyece ine dair net bir program belirlenmemi olmasında, eyh Mahmud ve ngilizler arasındaki güven problemi de etkiliydi. Bu nedenle Süleymaniye Kürt yönetimi sadece eyh Mahmud'un inisiyatifine bırakılmamı , onun yanında görevlendirilen ngiliz vergi memuru aracılı ı ile do rudan Ba dat'taki ngiliz yönetimi denetimine tabi tutulmu tu.⁵⁴⁸

Bölgesel Kürt yönetimi lideri eyh Mahmud, yetkilerinin kısıtlanmasına itiraz etmekle birlikte, ilk a amada sessiz kaldı ı; yönetim alanının Süleymaniye ile sınırlandırılmasına da kar ı çıkarak, sınırlarını geni letme çabasındaydı. Onun asıl amacı Musul vilayetinin de kendi egemenli indeki yönetim sınırlarına dâhil edilmesiydi. Ancak bu istek, ngilizlerin Irak'taki iktisadi hedefleriyle çeli iyordu ve Londra'nın Kürt siyasetine uygun bir yakla ım de ildi. 1918'de Süleymaniye'den Van'a kadar olan alanda, kendisinin yönetimde olaca ı Kürdistan kurulaca ı vadinde bulunan ngilizler, Irak'ta konumunu sa lamla tırdıkça, eyh Mahmud'un yöneticilik haklarını da kısıtlayacak düzenlemeler yapıyorlardı. Kürt hazinesinin dahi ngiliz yönetimine tabi olması, Süleymaniye Kürt yönetiminin çok basit bir yerel yönetim oldu u anlamına geliyordu. Süleymaniye'deki önemli sorunlar ngiliz siyasi subayları tarafından çözüme ba lanıyor ve böylelikle eyh Mahmud'un siyasi a ırlı ı azaltılıyordu. Ayrıca Ba dat ngiliz Yönetimi Kürt a aları ile eyh Mahmud arasındaki iç mücadeleleri körükleyerek onun egemenlik haklarını ihlal etmeye ba lamı lardı.⁵⁴⁹ Süleymaniye'de ngiliz egemenli inin eyh Mahmud'u yönetim hakkından yoksun bırakması isyanın zeminini hazırlayan önemli bir etkendi.⁵⁵⁰

⁵⁴⁷ Irak'ın Süleymaniye ehrinde ngilizlerin deste iyle, eyh Mahmud liderli inde Kürt yönetiminin kurulmasına I. Bölüm, "Süleymaniye Kürt Yönetiminin Kurulması" ba lı ında temas edilmi tir.

⁵⁴⁸ ngilizler eyh Mahmud'a Süleymaniye'nin özerk statüsünü tanıyarak, sosyal ve hukuki düzenlemelere müdahale etmeyeceklerinin sözünü vermi lerdir (BOA. DH. KMS. 50/03-25).

⁵⁴⁹ Celile Celil, *Yeni ve Yakın Ça da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 129

⁵⁵⁰ Süleymaniye'ye ngiliz bayra mın çekilmesinin yanı sıra, Süleymaniye merkezi haricinde Süleymaniye'ye ba lı nahiyelere de ngiliz memurların gönderilmesi eyh Mahmud tarafından egemenlik haklarına bir saldırı olarak de erlendirilmi ve isyanın temelini olu turmu tur (BOA. DH. KMS. 50/03-25, 12 Eylül 1919, Ek. 17).

ngilizlerin 1918’de, eyh Mahmud’un Süleymaniye’deki yönetim haklarına saygı duyacakları ve Kürdistan sınırlarının geni letilece ine yönelik sözleri pratikte uygulanmıyordu. Süleymaniye’de Kürtler tarafından kutsal bir ziyaret yeri olarak kabul edilen Kaka Ahmed Türbesi’nin bölge a iletlerince ziyaretinin ngiliz yöneticiler tarafından engellenmesi, eyh’in egemenli inin bitme noktasına geldi inin açıkça ilanıydı. eyh Mahmud belirtilen nedenlerle, itibarının tamamen bitti i ve artık isyanın me ru zemininin olu tu u kanaatine varmı tı.⁵⁵¹

eyh Mahmud ba ımsızlık taleplerininin dikkate alınmadı ı gerekçesiyle, büyük Kürdistan hayalini gerçekle tirmek için tüm gücünü kullanarak 23 Mayıs 1919’da ngiliz yönetimine kar ı isyan ba lattı.⁵⁵² syancılar aynı gün Süleymaniye’deki ngiliz vergi memurunun evine saldırarak onu tutukladılar ve yerel yönetimin ba ımsızlı nı ilan ettiler. ngiliz memurun denetimindeki hazine ile birlikte ngiliz bölü üne ait 150 tüfek ve 12 mitralyözü ele geçiren isyancılar yönetim sınırlarını geni letmek amacıyla Kerkük istikametine ilerlediler.⁵⁵³ Ba dat ngiliz Yönetimi tarafından olu turulan, önemli bir kısmı Kürt ve Araplardan olu an “levy” askeri birlikleri de isyancılara direnemeyerek kısa sürede da ıldı. Kendisini Kürdistan hükümdarı ilan eden eyh, karde i eyh Kadir Berzenci ba kanlı ında bir hükümet olu turdu. Ba langıçta önemli ataklar yaparak iktidar alanını Kerkük’e kadar geni leten eyh Mahmud, Irak sınırları dı ındaki önde gelen Kürt liderlerden Simko smail A a ve Seyyid Taha’yla temasa geçti.⁵⁵⁴

syan ngiltere’nin Irak ve çevresindeki itibarına ciddi manada zarar verdi. Ya anan olaylar Osmanlı subaylarının Kürtleri ngilizlere kar ı örgütlemeleri için bulunmaz bir fırsat yarattı.⁵⁵⁵ eyh Mahmud syanı’nı destekleyen Dizli A ıreti’nden Mahmud Bey ve Caf A ıreti’nden Ahmed Bey, 20 Mayıs 1919’da isyancılara mühimmat ve asker yardımında bulundular.⁵⁵⁶ Bu yardımla birlikte, isyan Süleymaniye’nin kuzeyinde ve Süleymaniye’nin

---

⁵⁵¹ Ömer Osman Umar, “ ngilizlerin Musul’da Özdemir, eyh Mahmud ve A ıretlere Kar ı Politikası”, *Askeri Tarih Bülteni*, Sayı: 52, 27 ubat 2002, s. 4-5.

⁵⁵² TNA. FO. 608/95, No: 18689, *Mesopotamia British Relations with Kurdistan*, s. 323.

⁵⁵³ “Millet Davası” *rade-i Milliye*, S. 4, 28 Eylül 1919.

⁵⁵⁴ Lazarev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu*, s. 65

⁵⁵⁵ TNA. FO. 608/95, No: 18689, s. 323.

⁵⁵⁶ Dizli A ıreti a ası Mahmud Han, 1919-1922 yılları arasında ngiliz askeri birliklerinin gücünü zayıflatmak için gayret ediyordu. Bu faaliyetler ngilizler ile ittifak kurma çabasında olan ran hükümetini rahatsız etmekteydi. ranlı yetkililer ngilizler ile yaptıkları yazı malarda rahatsızlıklarını açıkça dile getirerek i birli i yapmak suretiyle Mahmud Han’ın gücünün zayıflatılmasını talep ediyorlardı (TNA. CO.730/28, No: CO-8545, *From Shucburg to Downing Street*, 23 February 1921) ; Caf A ıretinin eyh Mahmud’a 500 ki ilik destek vermi olma ihtimali de vardır (BOA. DH. KMS. 50/03-25, Ek. 17).

güneyinde bulunan Çemçemal'de de kar ılık buldu. 12 köyü denetim altında tutan Muhammed Gaberi, eyh Mahmud'a yardım gönderdi. syanın daha ilk günlerinden ba lamak üzere di er ülkelerdeki Kürtler tarafından da benimsenmeye ba laması ngilizler açısından isyanın bastırılmasını zorunlu hale getirdi.⁵⁵⁷ 25 Mayıs'ta özerk yönetim hazinesinden elde edilen maddi güç ve isyana destek amacıyla ran'dan gelen 1.500 ki ilik askeri kuvvet eyh Mahmud'un cesaretini daha da artırdı. Kürt a iretlerden eyh Mahmud'a gönderilen yardımların artması üzerine, Ba dat ngiliz Yönetimi diyalog seçene ini askıya alıp isyana kar ı askeri harekât kararı aldı. ngiltere harekâtın gerekçelerini öyle sıraladı:

- 1- eyh Mahmud isyanı bastırılmadı ı takdirde di er a iretlerde isyana katılabilirler ve isyan ran ve Musul'da da yankı bulabilir.
- 2- syan ran ve Türkiye'de kar ılık bularak ngiliz yönetimine kar ı toplu bir Kürt isyanı ya anabilir.
- 3- syanı bastırmanın tek yolu Süleymaniye'yi i gal etmektir. syana katılım, alınan istihbarata göre çok güçlü de il ve askeri bir harekâtle eyh Mahmud'un ba ı ezilebilir.
- 4- Süleymaniye Kürtler için özel bir öneme sahiptir ve Süleymaniye'nin alınmaması durumunda ngiltere Irak'ta denetimini tamamen kaybeder.⁵⁵⁸

ngiliz General Fraser, 18 Haziran 1919'da isyanı bastırmak üzere görevlendirildi. eyh'e müzakere teklifinde bulunan Fraser, çatı maların hafiflemesini fırsat bilerek 12.000 ki ilik ngiliz askeri kuvvetini onun karargâhına yakın bir bölgeye sevk etti.⁵⁵⁹ Müzakere için ngiliz temsilcileri bekleyen eyh, ngiliz kuvvetlerinin ani baskını neticesinde tuza a dü ürülerek yaralandı. ngiliz ordusunun 32. birli i Süleymaniye'yi ele geçirdi ve aynı tarihte yaralı olarak ele geçirilen eyh Ba dat'a gönderilerek⁵⁶⁰ yargılandıktan sonra idama mahkûm edildi. Kararın infazının Kürtlerin tepkisini çekebilece i ve varlı ının dü manları için her zaman bir korku unsuru olaca ı dü üncesi, eyh Mahmud'un cezasının hafifletilerek Hindistan'a sürgüne gönderilmesinde etkili oldu.⁵⁶¹ syanı destekleyen Kürt

---

⁵⁵⁷ Celil, *Yeni ve Yakın Ça da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 130; syanın ba langıç günü olarak 23 Mayıs 1919 tarihi zikredilmektedir (BOA. DH. KMS. 50/03-25, 12 Eylül 1919, Ek. 17).

⁵⁵⁸ Mesut Ye en, *ngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2011, s. 48; BOA. DH. KMS. 50/03-25, Ek. 17.

⁵⁵⁹ Ömer Osman Umar, “ ngilizlerin Musul'da Özdemir, eyh Mahmud ve A iretlere Kar ı Politikası”, *Askeri Tarih Bülteni*, S. 52, 27 ubat 2002, s. 6; ATASE. 106/87, No: 87-2.

⁵⁶⁰ Celil, *Yeni ve Yakın Ça da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 130.

⁵⁶¹ Minorsky, *Kürt Milliyetçili i*, s. 126; eyh Mahmud'un yaralanmasından ziyade kuvvetlerini peki tirmek için ran sınırına geçmi olması daha fazla ön plana çıkmaktadır. Bu durumdan istifade eden ngilizler ise Süleymaniye'yi denetime almı lardır (BOA. DH. KMS. 50/03-25, 12 Eylül 1919).

a iretlere baskı uygulandı. İngilizler tarafından bombalanarak cezalandırılan Kürt köylerinden yaklaşık 8.000 hane Osmanlı topraklarına göç etmek zorunda kaldı.⁵⁶²

şyanın bastırılmasını müteakip, Süleymaniye yönetimine İngiliz Binbaşı Soane⁵⁶³ getirildi. Soane, Şeyh Mahmud sonrası yönetimin ilk yılında Süleymaniye'yi adeta demir yumrukla yönetiyordu. Bu sayede bir taraftan çevresine korku salarken diğer taraftan da denetimi sağlamayı başardı. Halepçe'de İngilizlere karşı tepkinin şiddetlenerek devam etmesi, Caf A İretî'ni doğrudan takibe alınmasında ve a İret üzerindeki baskının artırılmasında etkili oldu.⁵⁶⁴ 1920 yılında Kürtlerin İngilizlere tepkisini azaltmak amacıyla Kürtçenin benimsenmesini teşvik ederek, okullarda Kürtçe eğitimi destekledi. Süleymaniye'deki ilk Kürtçe gazete olan *Pi kutin*'in çıkarılmasına öncülük yaptı. Bu gazete Kürtçe yazı dilinin henüz benimsenmemiş olması nedeniyle başlangıçta Kürtler tarafından yadırgansa da zaman içerisinde popüler bir yayın haline gelecekti.⁵⁶⁵

Şeyh Mahmud isyanı Irak'ın kuzeyinde yayılan Kürtler tarafından da desteklenmiş ancak isyana aktif katılım sağlanamamıştı. Tüm Kürt a İretlerin isyana destek vermemiş olması Şeyh Mahmud'un yönetimi tek başına idare edeceği ve diğer a İretlerin yönetimde söz sahibi olamayacağı endişesinden ileri geliyordu. Şyan İngiltere tarafından zincirleme bir reaksiyonun ilk adımı olarak yorumlanıyordu. Şyanın mütareke sınırının kuzeyindeki Kürtler tarafından da örnek alınabileceğinden endişelenen Başdat İngiliz Yönetimi, Türkiye-Irak sınırında Kürtlerin taşeronluğunda İngiliz yönetimi denetiminde yeni yönetim birimleri oluşturulmasını gayretinde olacaktı.

3.3.1. Şyan Sonrası Kürtlerin Yönetim Problemi

1918'de Kürtlerle teması geçen İngiliz yetkililer, ilk aşamada Kürtlere başımsız olacakları yönünde telkinde bulunmuş olsalar da, 1918-1919 yılları arasında Kürt nüfusun çoklukta olduğu bölgeleri kapsamaması planlanan Kürdistan fikriyle zıt uygulamalara yönelmişlerdi.

---

⁵⁶² Haluk Selvi, “İngiltere'nin Musul Politikası Kararlarında Osmanlı Devleti ve Bölge A İretleri 1918-1920”, *Bellekten*, C. LXXIV, S. 271, Aralık 2010, s. 799.

⁵⁶³ Şyan'da faaliyet gösteren İngiliz bankası Emperial Bank'ın muhasebecisi olan Soane, 1905 yılında İslamî-Müslüman olduğunu belirterek Şyan'dan bir bayanla evlenmiş ve 1907 yılında çalıştığı bankanın Kırman ah'taki şubesinin müdürü olmuştur. 1907 yılında görevinden istifa ederek “Kürdistan Gezisi” ne çıktı. Hangi tarihte işe alındığı bilinmemekle birlikte 1914'e kadar “Anglo-Persian” Petrol şirketine çalışmıştır. 1916 yılından itibaren yardımcı siyasi subay olarak görev yapmıştır (Edmonds, *Kürtler, Türkler ve Araplar, Kuzey Doğu Irak'ta Seyahat ve Keşif 1919-1925*, s. 57-59).

⁵⁶⁴ Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 127.

⁵⁶⁵ McDowel, *Modern Kürt Tarihi*, s. 223.

Irak Kürdistanı'nda eyh Mahmud öncülü ünde ve ngiltere'nin deste iyle kurulan Kürt yönetimi, özerk yönetim haklarından dahi mahrum bırakılmı tı. Kürt yönetiminin, söz verilen özgürlükten yoksun bırakılması eyh Mahmud'un isyanına sebep olmu ve bu olumsuzluk Ba dat ngiliz Yönetimi'ne ciddi manada itibar kaybettirmi ti.

Ba dat yönetimi tekrar bir isyan giri imiyle kar ı kar ıya kalmamak için, denetimi kolaylıkla sa lanabilecek yerel Kürt yönetimleri olu turma kararı aldı. Bu plan 1918'de eyh Mahmud'a vadedilen ve büyük eyaletlerden olu aca ı söz verilen Kürdistan fikrine yakın olup, farklı bir yapı arz ediyordu. Kürtlere sunulacak yeni yönetim ekinde, tek bir Kürt lider profili olu turulmayacak ve güçlü a ıret liderlerinin, ya adıkları kent merkezlerini yönetmesine müsaade edilecekti. Planlama nüfuzlu Kürt a ıret a alarını cezbedecek nitelikteydi. Büyük bir Kürt devletini tek ba ına yönetemeyece inin farkında olan Kürt a aları, ya adıkları kent merkezini yönetebileceklerine kolaylıkla ikna olacaktı. Erbil'in yukarı kesimlerinden Van'a kadar uzanan bölgede etkin olan Seyyid Taha ve Seyyid Abdülkadir, ran'ın kuzeyinde ikak A ıreti'nin lideri Simko smail A a ve Bedirhan ailesi bu plana sempatiyle bakabilecek ba lıca unsurlardı.⁵⁶⁶

ngiltere'nin Kürt siyasetinde yeni bir e ilime ihtiyaç duymasında, Kürtlerin ngilizlere kar ı güven bunalımı noktasına geldiklerinin farkedilmesi ve Musul'u kaybetme riskini minimum seviyeye indirilme iste i etkiliydi. Ba dat ngiliz Yönetimi'nin, Irak tahtını teslim etmek amacıyla Faysal ile yaptıkları görü melerin gerek Kürtlerin gerekse Musul'a sahip olma iste ini artırabilece i öngörülüyordu. Arap kökenli yöneticinin Irak yönetimine getirilmesi Kürtlerin tepkisini çekebilir ve yeni ayaklanmaları tetikleyebilirdi. Yerel Kürt yönetimleri planı ise, Faysal'ın Irak yönetimine getirilmesinden sonra öngörülen Kürt isyanını frenleyebilecek niteliklere sahipti.⁵⁶⁷ ngiltere Kürtleri cezbedebilecek bu yeni planı hayata geçirirken, Osmanlı Devleti ngilizlerin baskısına u rayan Kürtlerle ittifakı sa lamla tırmak amacıyla geçmi teki klasik yöntemlere ba vuruyordu. 1919 Mart ayının ba larında, Osmanlı subayları Diyarbakır ve Urfa civarındaki a ıret liderlerini örgütleyerek ngiliz i galine kar ı direni i organize ediyorlardı.⁵⁶⁸

⁵⁶⁶ TNA. FO. 608/95, No: 18689, Mesopotamia British Relations with Kurdistan, s. 323.

⁵⁶⁷ Minorsky, *Kürt Milliyetçili i*, s. 126.

⁵⁶⁸ TNA. A R. 20/513, Memorandum, Northern Kurdistan, 8 March 1920.

ngiltere'nin yeni planlamadaki en önemli avantajı, denetimi sa lanamayacak büyük Kürdistan yerine rahatlıkla kontrol altına tutulabilecek lokal Kürt yönetimlerinin ngiltere'nin egemenli ine gölge dü üremeyecek olmasıydı. Planın bir di er önemi, Türkiye'deki Kürtlerin de bu yönetim tarzını örnek alması neticesinde, Mustafa Kemal öncülü ünde yürütülen Milli Mücadele'ye, Kürtlerin katılımını engelleyebilecek nitelikte olmasıydı.

23 ubat 1919'da Londra'da ngiliz ve Fransız temsilcilerin katıldı ı bir konferansta Kürt sorununu tartı ıldı. Toplantıda söz alan B. Batherlot, Irak-Türkiye sınırı netle tirilmeden, gerek Musul gerekse Kürtlerin gelece ine yönelik net bir program belirleyebilmenin imkânsız oldu unu belirtiyordu. Sınır düzenlemesi yapılmadan, Güney Kürdistan'nın Türkiye'ye mi, yoksa Irak manda yönetimine mi bırakılaca ı dahi netle tirilemiyordu. Fransa'nın, Kürtleri ngiliz-Fransız ortak yönetimi mandasında yönetme iste i de, ngiltere'nin Kürt politikasındaki esnekli i göstermesi açısından önemli bir yakla ımdı. Lord Curzon, Fransa'nın deste i olmadan "Kürt Devletleri Federasyonu" planının uygulanamayaca ını belirterek, Türkiye'ye kar ı cepheyi geni letebilmek amacıyla, Fransa'ya daha fazla söz hakkı verimesinden yanaydı.⁵⁶⁹

Curzon, ngiltere'nin oyalama takti inden bıkan Kürt liderlerin, Fransız yönetiminden destek talebinde bulduklarını ve bunun yanı sıra Ankara'nın egemenli ine sıcak bakmaya ba ladıklarını tespit etmi ti. Belirtilen nedenlerle Kürtlerin bir süre kendi haline bırakılmasının fayda sa layaca ı öngörülmekteydi. A. Hitzel ise, Kürtlere sınırsız özgürlük sunulması halinde Arapların da aynı özgürlü ü isteyeceklerini belirterek, sadece Musul'a yakın bölgeleri kapsayacak bir Kürt devleti için Kürtlerin umutlarının canlı kalmasının, Kürtlerin ngilizlere sadakatini peki tirece ini belirtiyordu. 1920 yılına girilirken, Kürdistan sorununun karma ık bir hale gelmesi nedeniyle, ngiliz yönetimi Kürdistan'ın gelece i ile alakalı net bir yol haritası olu turmakta hayli zorlanıyordu. Lord Curzon'un da ilerleyen yıllarda belirtece i üzere, 1923 yılına kadar ngiltere'nin Kürtlere deste i manevi destekten ileri a amaya geçemeyecekti. ngiltere'nin Kürt ileri gelenlerine verdi i sözler ba lamında, ba ımsızlık sorununun çözümü için gözle görülebilir en somut

---

⁵⁶⁹ TNA. A R. 20/513, 8 March 1920.

adım, Paris Barı konferansında erif Pa a'ya söz hakkı verilmesi çerçevesinde sınırlı kalacak ve Kürtlere verilen sözler pratikte hayata geçirilmeyecekti.⁵⁷⁰

3.4. İngiliz Yönetiminin Seyyid Taha'ya Özerk Kürdistan Teklifi

İngiliz yönetimi 1919 Nisan'ında Hristiyan unsurlar ve Kürtler arasındaki çatı maları önlemekte yetersiz kalınca, Seyyid Abdülkadir, Seyyid Taha ve Seyyid Mehdi Müslihiddin'den yardım talep etmek zorunda kaldı. Kürtler ve Hristiyanlar arasındaki çatı manın durdurulması kararıyla Seyyid Taha'ya; Mardin, Diyarbakır, Halep, Nusaybin, Cizre ve Erzurum'ı kapsayacak Kürt yönetiminin başına geçmesi teklifi sunuldu.⁵⁷¹

Seyyid Mehdi Ubeydullah'ın manevi mirasının yanı sıra, birçok gayrimenkulünün olması Seyyid Taha ve ailesine önemli bir avantaj sağlamaktaydı. Seyyid Mehdi Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir babasından miras kalan manevi gücünün etkisiyle Kürt milliyetçilerini yönlendirebilecek güce sahip oldu unu düşünüyordu. O, Kürdistan Teali Cemiyeti'ndeki Kürtçülük faaliyetlerinden dolayı Temmuz 1919'da İstanbul'da Babı Ali'ye çağırılarak uyarılmı sa da, faaliyetlerine devam etmekte tereddüt etmemi ti. Seyyid Mehdi'nin oğlu Sadık, Hristiyanlara karşı zalimce davranışlarıyla nam salımı ve Kürtler tarafından asla bir lider olarak benimsenmemi ti. Seyyid Taha ise I. Dünya Savaşı'ndan önce, Rus Konsolosluğu'nun onur konu u oldu u dönemde Ruslar tarafından Kürdistan'ın sembolik lideri olarak tanımlanmaktaydı. Seyyid Taha sava sırasında Rusların ve Almanların gözünde de çok saygın bir yer edinmi ti. Ayrıca Erzurum A iri'nin lideri Simko'nun kız karde iyle evlenip, Erzurum'daki Kürt milliyetçileri ile temas geçerek Kürdistan co rafyasının kuzey do usunda manevi ve politik açıdan önemli bir kazanım elde etmeyi de başarmı tı.

Erzurum A iri lideri Simko İsmail A a, Asuri Patri i ve Mar emun cinayetinin sorumlusu olarak tanınmaktaydı. O, Ruslar, Türkler, Ermeniler ve Farslar ile mücadele ederken yeri geldikçe müzakere arayışlarına da giriyordu. İngiliz askeri yetkilisi Wolley, Seyyid Taha ve Simko'yu Kürtlerin çıkarlarından ziyade şahsi çıkarları pe inde ko an fırsatçılar olarak niteliyordu.

⁵⁷⁰ Kuruba , *Ba langıçtan 1960'a De in Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu*, s. 58-59.

⁵⁷¹ TNA. FO. 371/4193, No: 56928, April 1919.

Seyyid Taha'nın İngilizlerle ilk teması, İngilizlerin Irak'ı i gali ile ba layan süreçte gerçekleşti. Geçmişteki işel siyasi kazanımlarını etkili kullanma gayretindeki Seyyid Taha'nın, 1919 Ba dat ziyaretiyle asıl amacı, ran toprakları üzerinde, Simko smail'in yönetiminde ve İngiliz mandası altında Kürdistan'ın kurulması için baskı yapmaktı.⁵⁷² Van Valisi Haydar Bey ise, Seyyid Taha'nın Ba dat'ta İngilizlerle ittifak arayışı içerisinde olduğunu haber almış ve Seyyid Taha'nın Nasturiler ile iyi olan ili kilerini, onu Kürtlerin gözünden dü ürmek amacıyla propaganda malzemesine dönü türmeyi ba armıştı.⁵⁷³

İngiliz yetkililer 1919 Mayıs'ında, Simko smail'in Kürdistan hayalini gerçekle tirmesine yönelik yardımda bulunmayacaklarını açıklayınca, Seyyid Taha büyük bir hayal kırıklığı ya amıştı. Buna kar ın, Irak'taki Kürtlerin ba ımsızlık isteklerinde herhangi bir de i im olmayacağını dü ünerek, İngilizler ile ili kilerin devamında fayda görmü tü. O, Kürt-İngiliz ili kilerinin daha sa lıklı bir zeminde sürdürülmesi için, Londra tarafından u hususların dikkate alınmasını istiyordu:

- 1- I. Dünya Sava ı sırasında Ermenilerin katledilmesinde rol alan Kürtler için genel af ilan edilmeli.
- 2- Tek bir ki inin yönetiminde Kürt devleti kurma giri iminde bulunulmamalı ve devlet özerk yönetim birimlerine ayrılarak her a iletin temsil gücü sa lanmalı.
- 3- Kürtlerin nüfus bakımından yo un olduğu yerlere göçe maruz kalmış Hristiyanların yurtlarına geri dönmeleri için artlar olu turulmalı ve aynı ekilde Kürtler de Hristiyan hâkimiyetinde olan bölgelere arthı olarak geri dönebilmeli.
- 4- İngiliz hükümeti Irak'taki Kürtlere silah yardımı sa lamaya hazır olmalı.⁵⁷⁴

eyh Mahmud isyanından alınan ders, tek bir a ilet a ası denetiminde Kürt devleti kurulması sakıncalarının İngiliz yönetimi tarafından fark edilmesinde önemli rol oynamıştı. Kürt yönetimi tek bir ki i yerine, birden fazla ki inin yönetiminde olmalı, Kürtler üzerinde tesiri olan önemli ki iler asla kaybedilmemeliydi. Bu nedenle ve a a ıdaki satırlardan da anlaşıla üzere, Seyyid Taha'nın isteklerini de erlendirmiş ve bazı isteklerine olumlu yanıt vermişti:

...Majesteleri hükümeti sava sırasında i lenen suçlarla alakalı olarak, Kürtlerden intikam alma amacı ta ıyan bir yasayı benimseme amacında de ildir. Üstelik genel bir af çıkarmak için hazırlık yapıldı. İngiliz hükümeti yetkilileri, Ermeniler ve Kürtler arasında barışı sa lamak için dostane bir tavırla

⁵⁷² TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, Memorandum, Northern Kurdistan, 8 March 1920.

⁵⁷³ BOA. DH. KMS. 50/3-25, 22 Haziran 1919, Ek. 6; Barzan eyhi ve Simko smail Ruslar'dan para yardımı alarak Ruslar lehine faaliyetlerde bulunuyorlardı (ATASE. Kl. 1488/32-Fh:3-15).

⁵⁷⁴ TNA. A R. 20/513, 8 March 1920.

yaklaşırken her iki toplumun da silahlı bir müdahale yapmadan toprak ile ilgili sorunların da sonuçlandırılması için ellerinden gelenin en iyisini yapacaklardır. Barı konferansında Kürtlerin menfaatlerinin önemseneceği konusunda Majesteleri hükümeti sizi temin etmemi dilemektedir...⁵⁷⁵

Bir İngiliz yetkili Seyyid Taha'ya, Kürtler ve Hristiyanlar arasında geçmişte yaşanan olayların unutulması tavsiye ediyordu. Ayrıca, Erzincan ve Ravendüz civarında, Paris Barı Konferansı sonuçlanana kadar sukunetin korunması için de Seyyid Taha'nın aktif rol üstlenmesi bekleniyordu. İngiliz yetkilinin talimatlarını uygulama çabasındaki Seyyid Taha, Osmanlı Devleti'nin Kürtler üzerinde uyguladığı din eksenli politikanın tesirini azaltmak için de elinden geldiğince çaba sarf ediyordu.⁵⁷⁶ Seyyid Taha tarafından talep edilen Kürtlere yönelik af yasası için, Binbaşı Noel'in tavsiyesi doğrultusunda daha önceden planlama yapılmıyş olup, bu bağlamda Kürtlere söz verilmesinin önünde herhangi bir engel bulunmuyordu. Başbakan İngiliz Komiserliği tarafından uygulamaya geçirilecek genel af yasasının genel hükümleri şu şekilde düzenlenmiştir:

- 1- Hiç kimsenin üşmesi olmasın ki, Paris Barı Konferansı ulusların kendi geleceklerini tayin etme hakkına sahip oldukları ilkesini göz önünde bulundurarak karar verecektir. İngiliz yönetimi Kürtlerin menfaatlerinin görmezden gelinmeyeceğinin teminatını verdi. Bu karar açıklanana kadar tüm ulusların menfaatleri ve Kürdistan'daki halkın barını ve düzen içinde yaşam haklarını savunmak bir görevdir.
- 2- İngiliz yönetimi Ermeni katliamı ile ilgili olarak emri veren resmi yetkililerin ciddi bir şekilde cezalandırılmasını talep eder. Müslümanları katledilmesi emrini verenler de aynı şekilde cezalandırılacaktır. Müslümanların evlerine kapatılan Ermeni kadınlar ve kızlar serbest bırakılacak ve Ermenilerden zorla alınan topraklar teslim edilerek, evler yasal sahiplerine teslim edilmek üzere onarılacaktır.
- 3- İngiliz yönetimi savaş sırasında Kürtlerin işledikleri suçlar için intikam almayı gözetken bir yasa çıkarma amacıyla değildir. Aksine Kürtler için genel bir af çıkarma hazırlığı içerisinde. Aynı bölgeyi kuşatan iki farklı ırk hatalarından, kinlerinden ve suçlamalarından vazgeçmeli karışıklığı hoş görü ve iyi niyetle beraber yaşamaya hazırlanmalıdır. İngiliz yönetimi sadece bunu

---

⁵⁷⁵ İngiliz sivil komisyon vekilinin Seyyid Taha'ya verdiği Farsça mektubun 15 Temmuz 1919'da Oramar ve Dirî A İretlerinin ağırları tarafından Haydar Bey'e teslim edildiğini görüyoruz. Bu mektubun ağırları tarafından Haydar Bey'e verilmesi ağırların İngiltere'ye mesafeli yaklaşımının önemli bir göstergesiydi. Bu durum savaş ortamında istihbaratın nasıl yürütüldüğüne de güzel bir örnek teşkil etmektedir. Mektubun Farsça kaleme alınmış olması, mektubun Seyyid Taha tarafından Simko'ya iletilme ihtimalini güçlü kılmaktadır. Mektup Haydar Bey'e Oramar ve Dirî A İreti'nden Sino ve Rüstem Bey tarafından teslim edilmiştir. Oramar A İreti'nin hem Haydar Bey'e hem de Simko ile iletişimi halinde olması mektubun Haydar Bey'in eline geçmesinde izlediği yolu göstermesi bakımından bir fikir olabilir (BOA. DH. KMS. 50/3-25, Ek. 40-45; TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, Memorandum, Northern Kurdistan, 8 March 1920); Haydar Bey, Sino ve Simko'ya hediye olarak her ikisini de Osmanlı Devleti tarafına çekmeyi başarmış, Van ve Hakkâri'de denetimin Osmanlı Devleti'nin idaresinde kalması için üstün gayretler göstermiştir (ATASE, SH. 39/104-1).

⁵⁷⁶ TNA. A R. 20/513, Mesopotamian Expeditionary Force, Memorandum, Northern Kurdistan, 8 March 1920.

arzulamaktadır. Buna rağmen huzursuzluğu tevik eden ya da sürekli dümanlı a yol açan haksız eylemler ciddi bir şekilde cezalandırılacaktır.⁵⁷⁷

Seyyid Taha'nın İngilizler tarafından el üstünde tutulması, emdinan'da saygınlığı olan, Kürtleri etkisi altına alabilecek alternatif bir kişi olmamasından kaynaklanıyordu.⁵⁷⁸ İngilizler tarafından çok önemli görülen bu bölgenin önemi Van Valisi Haydar Bey tarafından şu şekilde açıklıyordu:

...nasıl ki Van Vilayeti'ni Sitte'nin kilidi ise, emdinan da Van kapısının anahtarıdır, emdinan'da önlem alınmaz ise Van elden gider, Van elden gider ise Bitlis ve Erzurum'a yol açılır, Sivas'a kadar ne varsa elden gider.⁵⁷⁹

artlar göz önünde bulundurulunca, İngilizlerin Seyyid Taha'yı gözden çıkaramamalarının temel nedeni, ona alternatif olabilecek siyasi bir figürün olmamasıydı. 1919 Mayıs ayında Ba'dat İngiliz Sivil Yönetimi görevlilerinden Mr. Pill, emdinan'ın ve De ti Harir'in verimli topraklarıyla birlikte, Ravendüz'ün kuzeydoğusu ve İngiliz denetimindeki Güney Kürdistan'ın yönetimi teklifini Seyyid Taha'ya ilettili.⁵⁸⁰ İyeh Mahmud isyanının hemen ertesinde, Seyyid Taha'nın Kürdistan yöneticisi ilan edildiği haberi Van Vilayeti'ne de ulaştı.⁵⁸¹ Elde edilen ilk bilgiler, Seyyid Taha'ya İngilizler tarafından para ve silah yardımı yapıldığını doğruluyordu. Kürdistan yöneticiliğini presipte kabul eden Seyyid Taha, kardeşi İyeh Müslihiddin ile birlikte Kürt airetlere liderliğini benimsetmek amacıyla harekete geçti. İki kardeşi temas kurdukları airet liderlerine, İngiliz mandasında kurulacak Kürdistan yönetimini kabul etmelerine yönelik evrak imzalatmaya çalıştı. İstenilen netice elde edilemedi. Airetler arasında birliği tesis edebilecek bir lider olamayacağını

---

⁵⁷⁷ TNA. A R. 20/513, 8 March 1920.

⁵⁷⁸ Nakibendilerin lideri konumundaki İyeh Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir ve torunu Seyyid Taha haricinde doğudaki Nakibendi Kürtler üzerinde denetim kurabilecek bir lider bulunmuyordu. Ayrıca İyeh Ubeydullah'ın soyunun ayrıntılı teması için bkz. (Hakan Özolu, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, State University of New York Press, 2004, s. 90).

⁵⁷⁹ BOA. DH. FR. 642/2, Van'dan Dâhiliye Nezareti'ne 15 Austos 1919, Ek. 1-3; Bu uyarılar Ali Hısan Pa tarafından Van Valisi'ne iletildi. 25 Kasım'da gönderilen telgrafta Musul'da uygulanan İngiliz işgal planlarının Sivas'a kadar olan tüm doğu vilayetleri için de uygulanabileceğinden kuşku duyulmakta ve Osmanlı kuvvetlerinin Sivas'a kadar geri çekilmek zorunda kalabileceği belirtilmektedir (ATASE. ISH. K.1-G1. 25 B. 125. 1).

⁵⁸⁰ BOA. DH. FR. 650/4 Van Valisi'nden Dâhiliye Nezâreti'ne, 1 Kasım 1919, Ek. 1-2; TNA. A R. 20/513, 8 March 1920.

⁵⁸¹ Beylik sözü verilen alan Cizre ve Rumiye arasında bulunuyordu. İngilizler Seyyid Taha'ya beylik sözü vermelerinin yanı sıra silah desteği de sunarken, Simko Smail'in İngilizlere karşı faaliyetlerini engelleme görevini de üstlenmesini istemişti (*Musul ve Kerkük'le İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919*, Ankara: 1993, s. 397-398).

erken fark eden Seyyid Taha, 1919 A ustos ayında Kürdistan yöneticisi olmak istemedi ini ngiliz yönetimine iletmek zorunda kalacaktı.⁵⁸²

1918'de eyh Mahmud Berzenci'nin Kürdistan bölgesel yönetiminin başına getirilmesi, Kürt milliyetçiliğinin İngiliz yöneticilerin sıkı denetiminde kontrollü gelişimine olanak sağlamıştı. eyh Mahmud isyanının İngiliz yönetimi tarafından sert bir şekilde bastırılması ise Kürt liderlerin başımsızlık isteğinde çekimserliklerin oluşmasında etkili olmuştu. Bu durumun en somut örneği Seyyid Taha olup, Kürdistan fikrinden uzaklaşması İngilizlerin Kürtler üzerindeki baskı siyasetinin hedefine ulaştırılmasını göstermesi bakımından önemli bir gelişme idi.

Onun bu teklifi reddetmesinde Kürtler arasında ittifak oluşmamasının yanı sıra Süleymaniye yöneticisi eyh Mahmud'un geçmişteki akıbeti de etkili olmuştu. Teklif kabul edilmemesine karşın, İngiliz yetkililer ve Seyyid Taha arasındaki samimi ilişkilerde herhangi bir duraklama yaşanmadı. İngilizlerin Seyyid Taha'ya bu teklifi sunmalarının altında yatan asıl neden, Simko Smail ve Seyyid Taha'nın Kürdistan liderliği hedefinde birbirine düşürülmesi planıydı. Aynı süreçte İngilizler Simko Smail ve çevresindeki isyancıların gücünü kırmak için Mahabat'taki Kürt aileleri silahlandırmaya başlamışlardı.

Van Valisi Haydar Bey, İngilizlerin para ve beylik vaatleriyle Kürtleri yanına almasına önlem olarak, Dâhiliye Nezareti'ne, Osmanlı Devleti'ne yakın olan aileleri önderlerinin niyetini taltif edilmesini ve maaşla bağlanmasını öneriyordu.⁵⁸³ Haydar Bey'in bu çabalarını İngiliz yetkilileri telaşlandırıyor. Bu nedenle İngilizler onun görevden alınması için İstanbul hükümetine baskı yapmaktaydı. Siyasi baskısı neticesinde sağlık problemlerini önemsüren Haydar Bey görevi bırakmak zorunda kalırken, yerine Midhad Bey Van valisi olarak göreve başlıyacaktı. Bu gelişme üzerine Mustafa Kemal, Dâhiliye Nezareti'ne baskı yapıp Haydar Bey'in görevde kalmasını talep ederek, Van ve civarında

---

⁵⁸² TNA. A R. 20/513, 12 March 1920; Osmanlı Arşiv belgelerinde eyh Müslihiddin'in adı "Masluh" olarak geçmektedir ve İngilizler ile birlikte hareket eden Seyyid Taha ailelere evrak imzalatmaya çalışırken eyh Müslihiddin böyle bir çalışmaya iştirak etmekte kararsız kalmıştı (BOA. DH. KMS. 50/03-17, Van'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 28 A ustos 1919, Ek. 12); Arşiv belgelerindeki bilgilerde farklılıklar olsa da, İngilizlerin ailelere evrak imzalatarak iştirak için resmi gerekçe oluşturulması girişimlerinin olduğu net bir şekilde gözlemlenebilmektedir. İngilizlere ilerleyen süreçte uluslararası görüşmelerde Kürtlerin imzalı evraklarını kullanarak Türkiye'nin Kürtlerin koruyucusu olamayacağı tezinin altyapısını da güçlendirme gayretindeydi.

⁵⁸³ BOA. DH. KMS. 50/03-29, Dâhiliye Nezaretinden Sadarete, 2 Kasım 1919, Ek. 15-17.

Ermenistan-Kürdistan planlarına karşı diretebilecek bir yetkilinin görevden uzaklaştırılmasının telafisi imkansız bir hata olacaktır.⁵⁸⁴

Haydar Bey'den sonra Van Valisi görevine getirilen Midhad Bey de⁵⁸⁵ eyh Müslihiddin'in hükümet tarafından desteklenmediği takdirde İngilizlerin yanında yer almaya devam edeceğini bildirdi.⁵⁸⁶ Bundan dolayı sadaret makamı Haydar Bey ve Midhad Bey'in tekliflerini dikkate alarak, Taha'nın kardeşi Seyyid Müslihiddin Efendi'ye emdinin'da yöneticilik görevi verilmesi teklifini uygun gördü.⁵⁸⁷ Ayrıca Seyyid Taha ve kardeşinin halk üzerindeki tesirini azaltmak adına emdinin'da bulunan halka tohumluk yardımı yapılmasına karar verildi. Seyyid Taha'nın savaş sırasında tahmini olarak 100.000 lira civarında maddi kaybı vardı. Bundan dolayı İngilizlere muhtaç duruma düşmüş olabileceği göz önünde bulundurularak bu kaybın giderilmesi için kendisine Van Valisi ince maaş tahsis edilmesi, üçüncü veya dördüncü derece ni an ile taltif edilmesi önerisi de sunuldu.⁵⁸⁸ Ancak bu tekliflerin pratikte herhangi bir faydası olmayacak, Seyyid Taha Kürdistan'ın kurulması için İngilizlerle ittifak halinde olmaya devam edecekti.

Haydar Bey ve Midhad Bey'in ahiyetleri kazanmak için uyguladığı siyaset, İngilizlerin ahiyet alarına para, maaş ve yöneticilik tekliflerine önlem olarak uygulanmıştı. Özellikle Van'dan Dâhiliye Nezareti'ne çekilen birçok telgrafta ahiyetlerin taltif edilmesi istenince sıklıkla rastlanılmaktaydı. Bu yeni bir uygulama değildi, II. Abdülhamid döneminde de bu uygulamanın pek çok örneği vardı. Bu tür önlemler yüzlerce yıllık dostluk ilihsinin yanısıra; ahiyet, devlet arasındaki maddi-manevi çıkar ilihsinin de en somut örneğiydi.

3.5. Ali Batı syam

Botan Emirliği'ne bağlı Haverki Konfederasyonu, 19. yüzyılın ilk yarısında Ezidi Kürt ahiyetlerin de mensup olduğu 24 ahiyetten oluşan büyük bir konfederasyondur. Botan

⁵⁸⁴ ATASE, ATA. ZB. 12-18 No:1-34; Kazım Karabekir'de Haydar Bey'in doğu bölgesinde yaşanan olaylarda olağanüstü gayretleri olduğu ve Simko Smail ile diyalog sürecinde önemli bir başarı elde ettiğini belirtiyordu (ATASE, SH. 39-104).

⁵⁸⁵ TNA. FO. 371/4193, No: 166539, From Secretary Of State To Civil Commissioner Baghdad, 23 December 1919.

⁵⁸⁶ BOA. DH. KMS. 50/03-17, Van'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 1 A.ustos 1919, Ek. 9-10.

⁵⁸⁷ BOA. DH. KMS. 50/03-29, Dâhiliye Nezareti'nden Van Vilayeti'ne, 16 Kasım 1919, Ek. 14.

⁵⁸⁸ BOA. DH. KMS. 50/3-17, Ek. 3; Osmanlı Devleti müteareke ile belirlenen sınırın kuzeyinde tarımın canlandırılmasına çalışırken sınırın güneyinde İngilizler de savaş nedeniyle bitme noktasına gelen üretimi canlandırmak için halka tohumluk veriyorlardı. İngilizler Soujbulak, Süleymaniye ve Revandüz'de Kürt halkına tohumluk yardımı yaparak ilihlerin geliştirilmesi adına önemli bir adım atmışlardı (TNA. FO.371/4192, Kurdish Station, Noel Note, 18 July 1919).

Emirli i'nin Osmanlılar tarafından ortadan kaldırılmasıyla, Haverki Konfederasyonu⁵⁸⁹ da yapısal olarak bozulmuş ve konfederasyona bağlı a iretler arasındaki çatışmalar kaçınılmaz olarak artmıştı.⁵⁹⁰ 1847'den itibaren üzere yaklaşık 70 yıllık süreçte konfederasyonun dağılmasıyla birlikte, konfederasyona bağlı a iretler Çatak ve Bakale civarındaki Ertu i A ireti'ne bağlı olarak yaşam sürdürecekti duruma gelmişlerdi. Farklı a iretler bünyesinde kendisine yer edinemeyen a iret üyeleri ise, yer yer e kıyalık faaliyetlerine yönelerek ayakta kalmaya çalışıyordu.⁵⁹¹ Osmanlı Devleti'nin Doğu vilayetlerindeki denetim eksikliğinin etkisiyle, 1919 yılında Haverki A ireti tekrar topraklarına girmiş ve a iretin liderliği kısmen Ali Batı'nın denetimine geçmişti. Nisan 1919'da Bağdat'a gönderilen bir raporda, Kürtler tarafından İngilizlere karşı oluşturulan Kürt bloğu bünyesinde "Haverki A ireti A sası Ali Batı" tanımlanmasının yapılması da⁵⁹² a iret liderliğinin Ali Batı'nın eline geçtiğini doğruluyordu. Ayrıca İngiliz Binbaşı Noel'in, 1919 Nisan ayındaki ilk araştırma gezisini tamamlayarak 13 Nisan'da Nusaybin'den ayrılırken Ali Batı ve adamlarının yollardaki denetimi tamamen ele geçirdiğinden bahsetmesi de, Ali Batı'nın a iretin denetimini ele geçirdiğini doğrulamaktaydı.⁵⁹³ A iretin denetimini ele geçiren Ali Batı, gücünü pekiştirmek ve yerel Kürt yönetimi kurmak amacıyla 11 Mayıs 1919'da isyan girişiminde bulundu.⁵⁹⁴

Ali Batı'nın 18 Mayıs 1919'da, 300 kadar adamıyla Nusaybin'e giderek hapishanede bulunan 3 tutukluyu kaçırması, halk nezdinde önemli bir başarı olarak görülmüş ve isyana katılımın artmasında etkili olmuştur. Teslim alınamayan Ali Batı Nusaybin'e girer girmez esnaf ve tüccardan para toplamaya başlamış, kaymakam olaylara müdahale etmeye çalışmışsa da Ali Batı'nın Nusaybin'i yakalamasını ve katliam yapmasını söylemesi üzerine, olaylara müdahale edilememiştir. Nusaybin alay kumandanı bölge civarında bulunan asker

⁵⁸⁹ Jardine'in Kürt raporunda, Haverki konfederasyonu içerisinde: Alikan, Seyida, Dermamuka, Saliha, Mizizak, Beravi, Arabia, Dumana, Kuaza, olmak üzere 9 a iret bulundu u belirtilmektedir. Bu a iretlerin sahip oldukları köy sayısı 149 olup 9420 aileden oluşmaktadır. A iret lideri sıfatıyla zikredilen Ali Batı'nın, Alikan ve Mizizak A iretleri içerisinde etkin bir konumda olduğunu belirtilmektedir (TNA. FO. 371/4193, No: 149523, Notes On Kurdish Tribes, Mosul Vilayet And Westward to The Euphrates, July 1919, s. 13); Sykes Haverkilerin 1800 aileden oluştuğunu, yarı Hristiyan yarı Müslüman bir Kürt a ireti olduğunu belirtmektedir (Sykes, "The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire", s. 451-486).

⁵⁹⁰ Buruinessen, *A a eyh Devlet*, s. 163-164.

⁵⁹¹ TNA. AIR. 20/513, Political Report, 20 September 1919, s. 99

⁵⁹² TNA. FO. 371/4191 No: 53756, Bağdat, April 1919; Haverki A ireti lideri Ali Batı ile Salcan A ireti lideri Ramazan'ın ırnaklı A ireti lideri Abdurrahman Bey ile buluşarak İngilizlere karşı direnişini organize etmek için anlaşmaları belirtilmektedir (Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri* s. 262); İrfan Paşa Paris'te Kürt Ermeni uzlaşma metnine imza atmasını protesto amacıyla çekilen telgrafta Salcan A ireti'nin imzası da bulunmaktadır. Protesto Telgrafında adına imza açılan diğer a iretler: Mahalli A ireti, Dekuri A ireti, Gercüs A ireti, Hevirgi A ireti ve Salcan A ireti'dir (BOA. DH. EUM. AY . 33/74, 17 Şubat 1920, Ek. 1).

⁵⁹³ TNA. FO. 608/113, No:16643, Diary of Major E. Noel on Special Duty, s. 667.

⁵⁹⁴ Ali Batı'nın a iret içerisinde hangi statüye mensup olduğunu evrak ve vesikalarda bulmak son derece zordur. Bu nedenle a iret içi mücadelelerde hangi a amalardan sonra a iretin denetimini ele aldığı öngörülememektedir.

sayısının isyanı bastırmak için yeterli olmadığı gerekçesiyle ek kuvvet sevk edilmesini isterken, gerekli önlemleri alabilmek amacıyla 200 lira ödenek talep etmişti.⁵⁹⁵ Bu arada Ali Batı'ya katılan isyancıların sayısı kısa sürede 500 civarına ulaşmıştı.⁵⁹⁶ İsyancıların sayısının hızla artmasına karşın, isyan seçkin Kürt ailelerin desteğinden yoksundu. Bu durumu fırsat bilen Diyarbakır Valisi ise isyan alanının genişlemesini engellemek için, Ali Batı'yı ölü olarak ele geçirene 100 lira ödül verileceğini bölge halkına duyurmuştu.⁵⁹⁷

1919 Nisan ayından Haziran ayına kadar olan üç aylık süreçte isyan devam etmiş, yanan çatı malarda Ali Batı öldürülemezken, isyancı gurubun gücü önemli ölçüde zayıflatılmıştı. Temmuz ayında ise, Ali Batı'nın çevresindeki isyancıların büyük çoğunluğu da ilmi ve dikkate değer bir kuvveti kalmamıştı. Bundan dolayı Osmanlı Harbiye Nezareti Dâhiliye Nezareti'ne onun bir daha olay çıkaramayacağı bilgisini sunarak takibinin gerekli olmadığını belirtmişti.⁵⁹⁸

Tarihi net olmamak üzere isyancıların gücü Temmuz ayı içerisinde tamamen bitme noktasına gelmişti. Binbaşı Noel, isyanın ilk aşamasında Osmanlı kuvvetlerinin Midyat'ta sıkı bir direnişle karşılaşarak karşı karşıya kaldıkları düğünlerindeydi. Noel, Osmanlı Devleti'nin bu direnişle başa çıkması için Ali Batı'nın amcasının oğlu Çelebi Osman'ı, Ali Batı'yı öldürmesiyle birlikte 1919 Haziran'ında Harput cezaevinden çıkarttığını iddia ediyordu. Ali Batı'nın akrabalarından Çelebi Osman ve Saruhan, Aretin liderliğini elde etmek için Ali Batı'ya karşı cephe almışlardı. Çelebi'nin oğlu Muhammed Selim Haverki Aretin'in lideri olma hevesiyle Osmanlı subayları tarafından yönlendirilmiş ve isyanın bastırılmasında aktif rol alarak, tarihi net olmamak üzere Ali Batı'yı Midyat'ta öldürmüştü.⁵⁹⁹ Ali Batı'nın öldürülmesi için ödül konulması ve öldürüldükten sonra para ödülü verilenler arasında Çelebi Osman'ın da bulunması⁶⁰⁰ Noel'in iddiasını açık bir şekilde ispatlıyordu.

⁵⁹⁵ BOA. DH. EUM. AY . 14/27, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 18 Haziran 1919, Ek. 1.

⁵⁹⁶ Harbiye Nezareti Ali Batı'nın yakalanmasında tedbirsizliği öne sürülen alay kumandanını da görevden almıştı (BOA. DH. EUM. AY . 14/27, Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezaretine, 29 Mayıs 1919).

⁵⁹⁷ BOA. DH. EUM. AY . 14/27, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 18 Mayıs 1919; Ödül verilmesi yöntemi, günümüzde terörle mücadele kapsamında da kullanılmaktadır. Ancak bu yöntemin en riskli yönü ihbarda bulunduğu da istenmeyen ailelerin zorla göç ettirilmesine neden olmasıdır. Kısa vadede başarı kazandıran bu tarz yöntemler uzun vadede telafisi güç zararlı sonuçlar ortaya çıkartabilmektedir.

⁵⁹⁸ BOA. DH. EUM. AY . 14/27 Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye Nezaretine, 5 Temmuz 1919.

⁵⁹⁹ TNA. AIR. 20/513, Political Report, 20 September 1919, s. 100.

⁶⁰⁰ BOA. DH. EUM. AY . 23/97, Diyarbakır'dan Dâhiliye Nezareti'ne, 1 Eylül 1919; Haco ve Saruhan, Haverki Konfederasyonu'na bağlı, Siirt çevresinde hüküm süren ve ortalama 200 aileden oluşan Alikan Aretin'e mensuptu

Çelebi Osman'ı destekleyen Osmanlı Devleti, onun Haverki A ıreti'nin liderli ini ele geçirmesini istiyordu. Binba ı Noel ise bu iste in gerçekte tirilmesinin çok zor oldu unu ve Çelebi Osman'nın mücadeleyi kazansa bile, ilerleyen süreçte Osmanlı Devleti kontrolünden çıkaca ı öngörüsünde bulunuyordu. Nitekim a ıretin lideri olan Çelebi Osman, Osmanlı Devleti'nin deste ine ra men Haverki A ıreti üzerinde otorite kurarak a ıreti bir arada tutmayı ba aramayacaktı. Ali Batı'nın ölümünden sonra a ıret içerisinde ba layan kan davası neticesinde, Ali Batı'yı öldüren Muhammed Selim, Ali Batı'nın yakın akrabaları tarafından öldürülecek ve a ıret içi çatı malar daha da yo unla acaktı.⁶⁰¹

syan sırasında Musul ve Ba dat'ta bulunan ngiliz temsilcilikleri arasında yapılan yazı malarda, Ali Batı'ya taraftar konumdaki amcasının o lu Haco'nun ngilizler ile ileti im halinde oldu u açıkça görülmekteydi. Ertu i A ıreti'nden smail A a ve Ali Batı'nın amcasının o lu Haco arasında sa lam bir dostluk bulunmakla birlikte her ikisi de ngiltere'nin Musul siyasi temsilcisi Lehman ile ileti im halindedir. ngiliz yetkililer bu ili ki ba lamında Ertu i A ıreti'nin Musul ve Van arasında ngizlere fayda sa layabilecek bir blok olu turulabilece i görü ünü öne sürmekteydi.⁶⁰²

ngiltere'nin isyana direkt olarak bir deste i oldu u tespit edilememekle birlikte, Ertu i A ıreti ile ileti im halinde olan ngiliz yetkililerin Ali Batı'yı isyana te vik etmi olmaları ihtimali oldukça güçlüdür. Özellikle isyanın Binba ı Noel'in gezisi ile aynı zamana denk dü mesi de bu ihtimali güçlendirmektedir.

Ali Batı syanı'na katılım e kıyalık ve ya macılık faaliyetlerinin etkisiyle artarken, Osmanlı Devleti isyanın sa lam bir organizasyondan yoksun olmasını tahlil ederek isyanı bastırmak için etkili önlemler almı tı. syanın ilk a amasında Ali Batı'nın, esnaftan haraç toplaması isyanın maddi destekten yoksun oldu unu ispatlamaktadır. Ayrıca isyana katılımın ya macılık faaliyetleri kapsamında artması ise isyanın milli bir devlet kurma idolojisinden yoksun oldu unun göstergesidir.

(TNA. FO. 371/4193, No: 149523, Notes on Kurdish Tribes, Mosul Vilayet and Westward to The Euphrates, July 1919, s. 1).

⁶⁰¹ TNA. AIR. 20/513, Political Report, 20 September 1919, s. 100.

⁶⁰² TNA. AIR. 20/513, Mosul Political Report, 20 September 1919, s. 100, Hajo özellikle 1924'ten sonra gücünü artırarak Ba dat'ta bulunan eyh Mehdi ile birlikte, ngilizlerle ve Musul'da bulunan Fransız konsolosuyla temasta bulunarak Türklere kar ı yürütülen propagandaların önde gelen temsilcileri haline gelecekti (TNA. AIR. 23/411, s. 1604 Formation Of An Independent Kurdish State, From High Commisioner Baghdad To Air Headqartes Baghdad, 22 July 1926).

1918-1920 yılları arasında Kürt a iretlerinin genel durumu incelendi inde, a iret örgütlenmesi Ermeni ve Nasturi tehlikesine a iret mensupları arasındaki dayanı mayı güçlendirmekteydi. A iretlere mensup halkın a irete aidiyet zorunlulu u hissetmesi Kürtler arasında milli kimli in daha geri planda kalmasını ve bir bakıma a iret milliyetçili inin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Güçlü a iretler ise kendinden daha güçlü bir a iretin ortaya çıkabilece i riskini dü ünerek, küçük a iretlerin da ılmasına göz yumuyorlardı. Ali Batı syanı'nın ba ka a iretlerin deste ini alamamasında, Kürtlerin a iret milliyetçili i yapmaları ve ba ka lideri benimsemeye kar ı tavır almalarının hissedilir tesiri vardı. Kürt isyanları bu açıdan de erlendirilince, isyanlara liderlik yapan ki iler in ko ullu dı destekten faydalanma zorunlulu u çok daha iyi idrak edilebilecektir.

Binba ı Noel'in tahmin etti i gibi, Osmanlı Devleti'nin destekledi i Çelebi Osman da a iret içi denetimi sa layamayacak, Haco ise a iret içerisinde Kürt milliyetçili inin geli mesi yönünde gayret göstererek, ilerleyen yıllarda Haverki A ireti'nin denetimini bütünüyle ele geçirecekti. Haco'nun Kürt kimli inin kazanılması yönündeki faaliyetleri 1925 yılında ya anan eyh Said isyanı sonrasında denk gelmektedir. syan'ın gidi atını gözlemleyerek isyana aktif olarak katılmayan Haco, 29 Haziran 1925'te, eyh Said'in idamından sonra, eyh Said'in karde i eyh Mehdi ile birlikte Suriye'de yeni bir isyanın organize edilmesi faaliyetlerine öncülük yapacaktı. Haco ve eyh Mehdi Suriye'de Fransız konsolosuyla da ileti ime geçerek⁶⁰³ Kürtleri örgütleme faaliyetlerini oldukça kapsamlı bir çalı ma çerçevesinde sürdürecekl er ve 1926 yılından itibaren Hanikin'den Kuzey Irak'a kadar olan alanda, milliyetçilik propagandası yaparak Kürt milliyetçileri Suriye'de örgütlemeyi ba aracaklardı.⁶⁰⁴ Örgütlenme faaliyetleri neticesinde eyh Mehdi ve Haco Türk sınır karakollarına saldırılar düzenleyebilecek ölçüde kuvvet toplayabilecekler, 1930'a gelindi inde ise A rı syanı'nın planlayarak isyanları organize edebilecek yetkinli i elde etmeyi ba aracaklardı.⁶⁰⁵

3.6. Binba ı Noel'in İkinci Ara tırma Görevi ve Siyasi Faaliyetleri

Binba ı Noel 1919 Nisan ayında, Mondros Mütarekesi ile belirlenen sınırının kuzeyinde yapmı oldu u ilk ara tırmalar neticesinde, Kürtler ve Ermeniler arasındaki dü manlıkların

⁶⁰³ TNA. AIR. 23/411 No:30 A, 22 July 1926.

⁶⁰⁴ TNA. AIR. 23/411, No:39 A, 24 October 1926, s. 20.

⁶⁰⁵ Buruinessen, *A a eyh Devlet*, s. 167.

giderilmesinin önemine i aret etmi ti. 1919 Haziran ayında ara tırma görevini tamamlayan Noel, Kürtler hakkındaki görü lerini stanbul ngiliz Komiserli i ile payla arak, Kürtlerin gelece i ile alakalı hususları görü mek amacıyla, Haziran ayının sonuna kadar stanbul'da bulundu. Yapılan görü meler neticesinde, I. Dünya Sava ı sırasında suçla karı an Kürtlere yönelik af yasasıyla, Türkler ve Kürtler arasındaki ittifakın zayıflatılaca ı hususunda fikir birli i sa landı.

stanbul ngiliz Komiserli i, Binba ı Noel'in ara tırmalarının Kürtlere uygulanacak siyasetin belirlenmesi açısından etkili oldu unu kabullenmi ti. Onun Anadolu'ya yeni bir görevle atanması gerekti ine karar veren komiserlik, Kürtler üzerinde tesiri bulunan Kürt liderlerin de görev esnasında ona e lik etmesini planlıyordu. stanbul ngiliz Komiserli i'nin bu göreve izin verilmesi amacıyla stanbul hükümetine sundu u gerekçe ise, Hristiyanların korunması ve düzenin sa lanması için Kürtlerin ikna edilmesiydi.⁶⁰⁶ Binba ı Noel ilk gezisinde önemli Kürt aileleriyle ileti ime geçmi ti fakat, yanında Kürtler tarafından de er verilen seçkin ki ilerinin olmaması önemli bir eksiklik olarak görülmü ve bu eksiklik ikinci görev esnasında giderilmi ti.

Binba ı Noel'in ziyaretiyle e zamanlı olarak, Kürt ileri gelenlerinden Arif Pa a El Mardini, Süreyya Bedirhan ve Said Kamil Pa a'dan olu an bir heyet 5 A ustos 1919'da Kahire'de Albay French'i ziyaret etti. Kürdistan'ın kurulması için Kahire'deki Kürt Komitesi'ne yardım edilmesini talep eden heyet, Kürtlerin ngiltere'den ba ka bir devletin denetimini kabul etmeyece ini de beyan etmekteydi. Yapılan görü melerde kurulması dü ünülen Kürdistan'ın idari sınırlarında ya ayan Ermenilerin de, nüfuslarıyla orantılı olmak üzere mecliste yer alabilecekleri hususunda, Kürt ve ngiliz heyetleri arasında mutabakat sa landı. Heyet, Kürtlerin ba ımsızlı ının gereklili ini ifade ederken, a ıretlerin ba ımsızlık amacıyla ittifaka yönelebilece inden emin de ildi. Albay French ile yapılan görü menin akabinde, a ıretler arasında ittifakın sa lanması adına, Süreyya Bedirhan stanbul'a, Arif Pa a ise Mardin'e gitmeyi planlıyordu. Albay French ise bu istekler için karar verme yetkisinin kendisinde olmadığını öne sürerek, talepleri Ba dat'taki ngiliz komisyonuna sunaca ını belirtmekle yetindi.⁶⁰⁷

⁶⁰⁶ TNA. A R. 20/513, Northern Kurdistan, 8 March 1920.

⁶⁰⁷ TNA. FO. 608/113, Colonel French Cairo, High Commissioner Constantinople and General Bakhdad, August, 1919, s. 142-143; Bu görü meden birkaç ay sonra Lloyd George'a, Kahire'den Süreyya Bedirhan ve Celadet Ali Bedirhan imzalı bir mektup gönderilmesi suretiyle, Kürt istekleri birinci a ızdan ngiliz hükümetine iletildi. Mektupta ngiliz mandası

Kahire’de Albay French’e yapılan ziyaret, İngilizlerin Kürtlerin geleceğine yönelik tutumlarını göstermesi açısından önemliydi. Arif Paşa ve El Mardini’nin Paris Konferansı’na katılma isteğine 1919 Haziran ayında İngiltere tarafından onay verilmemişti. Onun yeni talebi ise, Noel’in ziyareti ile eş zamanlı olarak kendisinin de Mardin’e gitmesine izin verilmesiydi. Bu isteğinin İngilizler nezdinde kabul görmemişi olması, Kürtlerin kontrolünün kaybedilmemesi çabasıyla kaynaklanıyordu. Muhemmel kuvvetle, İngiltere bir Kürt isyanı tertip etmekten ziyade, Kürtlerin potansiyelini ölçme ve onların bağımsızlık umudunu sürekli canlı tutabilme amacındaydı. Bu nedenle Kürt milliyetçilerinin önemli önderinin, Osmanlı Devleti’nin Kürt yerleşim birimlerine gönderilmesine tereddütle yaklaşıyordu. Kürtlere liderlik yapma hevesindeki kişiler ise İngiltere’nin onayı olmaksızın Kürtçülük faaliyetlerini kendi istekleri doğrultusunda sürdürdüremiyorlardı.

Binbaşı Noel, Bedirhan ailesinin seçkin üyelerinden Kamuran Ali Bedirhan ve Celadet Bedirhan⁶⁰⁸ ile Halep’te görüşükten sonra, Diyarbakırlı Cemil Paşa’nın oğlu Ekrem Bey’i de yanına alarak Mardin, Antep, Adıyaman ve Malatya güzergâhını takip edecekleri aratırma görevine başladı.⁶⁰⁹ Noel ve arkadaşları Adıyaman, Pazarcık ve Besni geçerek, Kurtdaja⁶¹⁰ denilen dağın başı Malatya’nın Polat beldesine ulaştı. Burada konaklayan Noel, Kürt milliyetçilerinin doruk noktasında olduğunu fakat, halkın Avrupalı herhangi bir devletin egemenliğine girmeye tereddütlü bir yaklaşım sergilediğini belirtiyordu. Sık sık Kürtler ve Türkler arasında da kıyaslama yapan Noel, Kürtlere misafir olduklarında atlarının önüne sınırsız arpa konulduğunu, Türkler’e misafir olunca atların sayısının sorulduğunu belirtiyordu. Kürt misafirperverliğini bir başka örneğinden de, Kürtlerle yemek yerseniz daha fazla yemek yemeniz için yapılan ısrarlardan bıkmaya gelirsiniz, sabah yola erken çıkarsanız size mutlaka yolluk hazırlanır cümleleriyle ifade ediyordu.⁶¹¹ Noel’in gezisinde

---

altında olacak bir Kürt devleti kurulmasının önemine de vurgu yapılarak, ortak çıkarlar doğrultusunda ittifak yapma teklifi sunuluyordu (TNA. FO. 371/4193, No: 174077, Cairo, 19 December 1919).

⁶⁰⁸ Bedirhan ailesinin üyeleri Celadet ve Kamuran Avrupa’da eğitim almışlardır. Emin Ali’nin en büyük oğlu Celadet Kayseri’de doğmuş ve ömrünün büyük kısmını Fransa, Almanya ve Suriye’de geçirmiştir. İstanbul Üniversitesinde hukuk eğitimi alan Celadet, Arapça, Kürtçe, Türkçe, Almanca, Fransızca ve muhtemelen Rumca da biliyordu. Emin Ali’nin en küçük oğlu olan Kamuran da abisi gibi İstanbul Üniversitesi’nde hukuk eğitimi almıştı. Bedirhan ailesinin Avrupa’da en çok tanınan üyesiydi. 1923 yılınca cumhuriyetin ilanı ile birlikte her iki kardeşi Türkiye’yi terk ederek Suriye’de milliyetçi Kürt örgüt “Hoybun” bünyesinde faaliyetlerine devam edeceklerdi. Kamuran Bedirhan 1978 yılında ölümünden sonra Fransa Kürt Enstitüsü onursal kurucu payesine layık görülecekti (Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, s. 129-130).

⁶⁰⁹ Akın, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Mevritiyet 1919-1920*, s. 539-540.

⁶¹⁰ Bu da günümüzde Ulubaba olarak adlandırılan bir ziyaret yerinin olduğu bir dağdır. Dağın adı da ziyaretle özdeşleşmiş ve Ulubaba adını almıştır. Adıyaman sınırlarında yer alır ve Alevi Kürtler tarafından kutsal bir mekan olarak kabul edilir.

⁶¹¹ Noel, *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel’in Günlüğü*, s. 50.

dikkat etti i en önemli hususlar; ziyaret etti i yerlerdeki Kürt nüfus oranı, hane sayısı, Kürtler ve Türkler arasındaki ili kiler, Kürtler ve Ermeniler arasındaki ili kiler, Üretim ekonomisi, Kürt erkek nüfusunun bayan nüfusa oranı (sava a katılanların oranını belirleyebilmek amacıyla not almı olabilir) ve Kürtlerin di er sosyo-kültürel özellikleriydi.⁶¹²

Binba ı Noel yaptı ı ara tırmalar neticesinde, Antep'ten Malatya Kürtlerine kadar Kürt nüfusun %70'inin Kürt milliyetçili ini benimsedi i ve Türk aleyhtarları oldu u kanaatine varmı tı.⁶¹³ O, Antep'ten Malatya istikametine ilk 50-65 kilometrelik mesafe hariç olmak üzere, hemen her yerde Kürt milliyetçili inin doruk noktasında oldu una karar kıldı. Kürtlerin Osmanlı Devleti'ne kar ı duydukları nefretin hissedilebilir ölçüde oldu unu ve ba ımsızlık için isyana hazır olduklarını ifade ediyordu. O, Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Sava ı sürecinde ve sava sonrasında halkı Hristiyan egemenli ine girecekleri korkusuyla sindirip kontrol altında tuttu unu belirterek, Kürtlere cesaret verebilecek güçlü bir uyarılmanın isyan için yeterli olaca ı dü üncesini payla ıyordu.⁶¹⁴

Binba ı Noel'in gezisiyle alakalı çok önemli bir noktaya açıklık getirmek faydalı olabilir. Noel'in Gaziantep'ten Malatya kent merkezi istikametine giderken izlemi oldu u güzergâh, Pazarcık, Do an ehir, Polat, Ören ve Kürecik arasında alevi Kürtlerin çok yo un ya adı ı bölgeleri kapsamaktaydı.⁶¹⁵ Antep'ten Malatya istikametine giden ikinci yol güzergâhı ise Gaziantep, Besni, Adıyaman, Çelikhan, Ye ilyurt istikametinden geçmekteydi. kinci güzergâh nüfus yo unlu unun Sünni Kürtlerden olu tu u bölgelerdi. Noel, ara tırma gezisinde e er ikinci güzergâhı kullansaydı çok farklı bir manzara ile kar ı kar ıya kalabilirdi. Noel'in, bu gezide ngiliz yöneticileri Kürdistan kurmaya ikna etme çabasının yanı sıra, bir alt ba lıkta inceleyece imiz, Sivas Kongresi'ni basma giri imine planlı hazırlık yapılması ihtimali çok yüksektir. Malatya kent merkezinden Sivas'a kadar olan bölgede kongreyi basma giri imi için ihtiyaç duyulacak kuvvetin ayarlanmasının pek

⁶¹² TNA. FO. 608/113, Diary of Major E. Noel Special Duty, s. 667-675.

⁶¹³ TNA. A R. 20/513, Nortern Kurdistan, 8 March 1920.

⁶¹⁴ TNA. A R. 20/513, From Major Noel Malatia to Political Ba dat repeated Cairo and Contantinople, 26 Eylül 1919, s. 102.

⁶¹⁵ Belitmi oldu umuz istikametteki yerle im birimlerindeki mezhepsel farklılıklar Sykes tarafından ayrıntılı olarak incelenmi ve bu notlardan olu an çalı ma 1904 yılında Londra'da yayımlanmı tı. Eserin, özellikle XI. Bölümüne konu olan yerle im birimleri Noel'e yol göstermi olabilir. Sykes, Noel'den farklı olarak Akçada , Ören, Sürgü, Besni yolu takip etmi ve çalı masının ekler bölümünde sadece Ören ve Kürecik Alevi yerle im birimleri olarak belirtilmi ti. Noel ise Kürecik ve Ören'i ziyaret etmi di er sunni yerle im birimlerine özel bir ziyaret gerçekleştirmedi. Bu açıdan de erlendirilince, Sykes'ın çalı ması Noel'e yol göstermi olabilir (Sykes, *Dar-ul slam*, s. 112-132-260-263).

mümkün olmaması, Noel'in güzergâhı ziyaret öncesinde en ince ayrıntılarına kadar planladığını önemli bir delili olabilir.⁶¹⁶

Noel, Diyarbakır'ın doğusundaki Kürtleri baskınsızlık isteğini zayıflatarak, Osmanlı egemenliğini kabullenmelerini sağlayan güçlü slami önelerin, Malatya'da izine dahi rastlamadığını belirtiyordu. Malatya'da Kürtlerin etnik kimliği dini kimliklerinden daha fazla benimsenmelerini ise; Malatya'daki gayri müslim nüfusun daha az olmasının etkisiyle dini kaygıların ön plana çıkmamasıyla baskınsızlığı artırıyor. Hatta Malatya'daki bazı Kürtler, daha emtimli oldukları gerekçesiyle, Ermeniler tarafından yönetilmeyi Osmanlı yönetimine tercih ediyorlardı. Bu baskınlamda, Malatya Kürtlerinin yeni bir yönetim tarzına yaklaşımları %75 toleranslı olarak değerlendiriliyordu.⁶¹⁷

3.6.1. Sivas Kongresi'ne Baskın Girişimi

Damat Ferit Paşa, 29 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal'in tutuklanarak İstanbul'a getirilmesini emretmiş, Erzurum ve Sivas'taki yetkililere istediğini yaptırmayı baskınsızlamamıştı.⁶¹⁸ Milli Mücadele taraftarlarının baskınsızlamaları, Damat Ferit ve İngilizlerin, çıkar amaçlı faaliyetlerine uygun bir ortam sağlamıyordu. İngiliz Yüksek Komiserliği'nden Lord Curzon'a gönderilen telgraf, İstanbul hükümeti ve İngiliz komiserliği arasında ortak çıkarlar doğrultusunda yapılan ittifakı ve Mustafa Kemal'in etkisini azaltmak için Elazığ Valiliği'ne Ali Galip Bey'in getirildiğini doğruluyordu.⁶¹⁹ Onun görev yerine ulaşması amacıyla sıkıntı yaşamaması için, İngiliz Komiserliği Eski Dâhiliye Nazırı Adil Bey'e tavsiyelerde bulunarak, yol güvenliğini sağlamak hususunda yardımcı olmuştuk. İngilizler, Ali Galip Bey'in Elazığ Valiliği'ne getirilme gayesini "Kürtlerin milli hislerini canlandırıp, Milli Mücadele ruhunu Sivas'ta yok etmek için Kürtlerin yardımını almak"⁶²⁰ ifadesiyle tanımlıyorlardı.

3 Mayıs 1919'da Elazığ valiliğine görevine getirilen Ali Galip Bey, İstanbul hükümetinin talimatıyla, Mustafa Kemal'e azil kararını tebliğ etmek üzere, 23 Haziran'da Sivas'a

⁶¹⁶ Belirtilen güzergâhlardaki sosyo-kültürel yapı günümüzde de pek farklılık göstermemektedir.

⁶¹⁷ TNA. A R. 20/513, 26 Eylül 1919, s. 103.

⁶¹⁸ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti*, s. 88.

⁶¹⁹ Akın, *İstanbul Hükümetleri Milli Mücadele, Son Mevzuatı, 1919-1920*, s. 192.

⁶²⁰ TNA. FO. 371/4193, No: 149598, Turkey A, National Movement &Kurdistan, 7 Kasım 1919.

geçmi ti.⁶²¹ Bu durum Mustafa Kemal tarafından ö renilince, Ali Galip sert bir dille uyarılarak geri gönderilmi ti.⁶²² 1919 Eylül ayı içerisinde Dâhiliye Nezareti ile yazı maya devam eden Ali Galip, Dâhiliye Nezareti'nin Sivas Kongresi'ni engelleme teklifini kabul etti.⁶²³ 3 Eylül 1919'da, Dâhiliye Nazırı Adil Bey ve Harbiye Nazırı Süleyman efik Pa a'nın imzalarıyla, Ali Galip Bey'e u talimat veriliyordu:

...oradaki Kürt a iretlerden güvenilen yüz, yüz elli kadar süvariye birlikte alarak, ne için oraya gidildi ini hiç kimseye sezdirmeden, Sivas'a hiç kimsenin beklemedi i bir zamanda varıp valili i ve kumandanlı ı hemen ele alacak. Oradaki jandarma ve askerlerin sayısı çok az olmakla birlikte, onları iyi kullanacak olursanız, kar ınızda ba ka bir kuvvet bulunmayaca ı için hemen etkin bir duruma girerek toplantıya meydan vermeyece iniz apaçaktır...⁶²⁴

stanbul hükümeti kongreyi engelleme gayretindeyken, 4 Eylül'de Sivas Kongresi açıldı. Kongreye Mustafa Kemal'in de içinde bulundu u 38 delege katılırken, Kürt bölgesinden katılan delege bulunmuyordu. Mazhar Müfit Kansu, Kongre'ye Hakkari delegesi olarak katılırken, Diyarbakır delegesi hsan Hamit (Ti rel) kongre bittikten sonra Sivas'a ula abilecekti.⁶²⁵

Bu arada Malatya kent merkezine ula an Binba ı Noel, kendisini kar ılayan mutasarrıf Bedirhan Halil Bey'in koyu bir Kürt milliyetçisi olmasından hayli memnun olmu tu.⁶²⁶ O, Halil Bey'den kendisinin tutuklanmasına yönelik giri imlerin oldu u istihbaratını almı ve dikkatli olması hususunda da uyarılmı tı. Tutuklama emri Mustafa Kemal tarafından verilmi fakat, mutasarrıfın Noel'e taraftar bir Kürt milliyetçisi olması emrin uygulanmasına engel olmu tu. Geli melerden haberdar olan Elazı Valisi de, Noel'e destek verece ini ve onu her türlü riske kar ı koruyaca ını ifade etmekteydi.⁶²⁷ Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ise stambul hükümetinin de deste i do rultusunda, Sivas Kongresi'ne baskın hazırlıklarını sürdürmekteydi.⁶²⁸ Noel olu an durumun tamamen kendi tasarrufunda olmadı ını, Ali Galip'in stambul'dan aldı ı telgraftaki emirle birlikte,

⁶²¹ Öke, *ngiltere'nin Güneydo u Anadolu Siyaseti*, s. 88.

⁶²² Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, s. 40-43.

⁶²³ Öke, *ngiltere'nin Güneydo u Anadolu Siyaseti*, s. 89.

⁶²⁴ im ir, *Kürtçülük*, s. 339

⁶²⁵ 11 Eylül'de yayınlanan bildirin ilk maddesinde "Adı zikredilen bölgelerde (30 Ekim 1918 sınırları dahilindeki Osmanlı sınırları) ya ayan tüm Müslüman unsurlar, birbirlerine kar ılıklı saygı ve fedakarlık duygularıyla yüklü ve birbirlerinin ırklarına, sosyal haklarına ve yerel ko ullarına tümüyle saygılı öz karde lerdir" ifadesi kullanılmı tı. İlk maddeyle Kürtlerin kastedildi i açıkça anla ılabiliyordu (Mango, "Atatürk ve Kürtler", s. 16-32).

⁶²⁶ TNA. A R. 20/513, From Malatia, Major Noel to Political Ba dat Repeated Cairo and Contantinople, 26 Eylül 1919, s. 104.

⁶²⁷ Öke, *Noel'in Faaliyetleri*, s. 89-90

⁶²⁸ BOA. BEO. 4597/3447408, Dâhiliye Nezaretinden Elazı Valili i'ne, 3 Eylül 1919.

güvendi i bir gurupla Sivas Kongresi'nin basarak, Milli Mücadele taraftarlarını da itma iste inden kaynaklandı nı belirtiyordu.⁶²⁹

Halil Bey, Dâhiliye Nezareti ile Elazı Valisi arasında yapılmı olan, 6 Eylül 1919 tarihli gizli yazı maları Noel'e göstererek, onu daha dikkatli hareket etmesi hususunda uyarıyordu. Binba ı Noel ve yanındaki ki ilerden gelebilecek tehlikeyi fark eden XII. Kolordu kumandanı Cevdet Pa a, Noel'in Kürtleri örgütlemeye çalı tı ndan bahisle, olası risklere kar ı önlem almanın zorunlulu u hususunda Dâhiliye Nezareti'ni uyarıyordu. O, milli bütünlü e yönelebilecek zararlı faaliyetlerin önüne geçilmesinin zaruretini bildirmekle birlikte, Bedirhanların tutuklanmasının Kürtler üzerinde olumsuz yansımaları olabilece i uyarısında da bulunuyordu. Malatya Mutasarrıfı Halil Bey ise bu konuda Binba ı Noel'i savunmayı tercih ediyordu. Nezarete gönderdi i cevapta, Kürtleri örgütlemeye yönelik faailyetlerde rol alınmayaca na dair kendisine söz verildi ini belirterek, Cevdet Pa a'nın dü üncelerinde yanıldı nı belirtiyordu.⁶³⁰

Ali Galip Bey, Sivas Kongresi'ni basmak için 1 Eylül 1919'da Malatya mutasarrıfına telgraf çekerek yüz silahlı süvari birli i olu turulmasını istemi , ancak bu iste i yerine getirilememi ti. Duruma a iran Noel, olu turulmak istenen kuvvetin Kürt a iretlere kar ı kullanılabilece i hissiyatının etkili oldu unu savunmu tu.⁶³¹ Ali Galip ise Sivas Kongresi'ne katılanları tutuklamak amacıyla bizzat Dersim'den bir süvari gurubu te kil etme giri imde bulunmu sa da ba arılı bir netice elde edememi ti.⁶³²

7. Klordu Kumandanı Cevdet Bey 9 Eylül 1919'da bir bildiri yayımlayarak, Binba ı Noel ve yanındakilerin ülke zararına faaliyetlerinden bahisle ve halifeye ba lılık do rultusunda, Kürtlerin bu ki ilere asla itibar etmemelerini istedi. O, Süleymaniyeli eyh Mahmud'un da ngilizlere kar ı isyan etti ini belirterek, Kürtlerin ve Türklerin bir araya gelmesinin artık bir tercih meselesi olmaktan ziyade zorunluluk haline geldi ine i aret etti. Bu bildiri Noel

---

⁶²⁹ Noel, *Kürdistan 1919*, s. 50.

⁶³⁰ TNA. FO. 371/4193, No: 149598, British High Commision Constantinople, 7 November 1919, s. 1-33.

⁶³¹ Elazı valisi ve Malatya mutasarrıfı ittifak içinde çalı rken aralarındaki bu anla mazlık noktasına nasıl gelindi ini çözmek oldukça güçtür. Galip Bey'in böyle bir dü ünceye kapılması imkânsız gözükmektedir. Muhtemelen Binba ı Noel de genel anlamda ngiliz politikasının dı na çıktı nı ve durması gerekti ini anlamı tı ve olayların gidi atında sorumluluk almak istemiyordu ve Galip Bey'de aynı fikirdeydi (E. Chars Noel, *Kürdistan 1919 Binba ı Noel'in Günlü ü*, çev. Bülent Birer, Avesta Yayınları, stanbul 2010, s. 44).

⁶³² "Malatya Hadisatına Dair Mavrut Arıza" *rade-i Milliye*, S. 3, 18 Eylül 1919.

tarafından, dinin sadece bir araç olarak kullanılması suretiyle Kürtler ve İngilizleri dü man haline getirme planının bir parçası olarak yorumlanıyordu.⁶³³

Cevdet Bey, Noel ve yanında bulunan arkadaşlarının faaliyetlerinin engellenebilmesi amacıyla, 1919 Eylül ayında Malatya'daki 15. Kolordu Komutanı İlyas Bey'e, onların tutuklanması emrini verdi.⁶³⁴ Bu emirden kısa sürede haberdar olan Binbaşı Noel, 9 Ekim'de İstanbul'a gönderdiği telgrafta, seyahatin amacının Kürtler hakkında basit bir ara tırma görevi olduğunu bilinmesine karşın, tüm sivil ve askeri otoritelerin bu görevi suistimal ettiklerini bildiriyordu.⁶³⁵ Noel, kendisinin ve arkadaşlarının tutuklanmasının son derece tehlikeli sonuçlar ortaya çıkaracağı hususunda İstanbul hükümetini de uyarıyordu. İstanbul hükümeti, görevin tamamlanabilmesi için vilayetlerdeki tüm askeri ve sivil otoritelere özel talimatlar vermeli, Celadet Bedirhan, Kamuran Ali Bedirhan, Cemilpa azade Ekrem, Hakkarili Rahmi Efendi üzerine kurulan baskıyı hafifletmeliydi.⁶³⁶

Binbaşı Noel tarafından Bağdat'a gönderilen telgraf, üst yazıyla İstanbul İngiliz Komiserliği'ne iletilmiş ve Binbaşı Noel'in isminin karışmasına ilginç bir şekilde, "Galip Bey'in suç ortağı" notu dü ülmü tü.⁶³⁷ Bağdat'tan İstanbul İngiliz Komiserliği'ne gönderilen bu not çok önemli olup, büyük ihtimalle Sivas Kongresi'ne baskın girişiminin planlanmasından Galip Bey'in sorumlu tutulması ve Binbaşı Noel'in Galip Bey tarafından kullanıldığı mesajının verilmesi hedeflenmiştir.

İngiliz Yüksek Komiserliği Müsteşarı Tom Hohler, Noel'in faaliyetlerini yakından takip ediyor ve onu "Noel bir Kürt havarisi ve korkarım ki altından bir Kürt Lawrence'i çıkacak" sözleriyle sert bir dille ele tiriyordu.⁶³⁸ Yaanan hadiseden sonra, 20. Kolordu Komutanı Ali Fuat Paşa, 15. Kolordu Komutanı Kazım Karabekir, 13. Kolordu Komutanı Ahmet Cevdet Bey, 3. Kolordu Komutanı Selahattin Bey Babı Ali'ye bir muhtıra gönderdiler. İstanbul'daki kabinenin, parayla satın alınmış ajanlardan oluştuğunu belirterek, Vali Galip

⁶³³ Noel, *Kürdistan 1919, Binbaşı Noel'in Günlüğü*, s. 47.

⁶³⁴ "Vali Ali Galip'in İrik-i Cürmü İngiliz memuru Mark Novel'in İstanbul Fevkalade Komiserliği'ne verdiği rapor", *rade-i Milliye*, S. 2, 17 Eylül 1919.

⁶³⁵ 12. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey.

⁶³⁶ TNA. FO. 371/4193, No: 151098-Turkey A, Nationalist Movement &Kurdistan, The British High Commisioner At Constantinople, 9 September 1919.

⁶³⁷ TNA. FO. 371/4193, No: 151098, 9 September 1919; İstanbul Komiserliği'ne gönderilen farklı bir telgraftaki benzer bir not, Gotthard'ın tarafından, Binbaşı Noel'in suç ortakları içinleri Bakanı Adil Bey ve Elazığ Valisi Ali Galip Bey ekinde değerlendirilmiş tir (Jaeschke, Gotthard, "Mondros'a Giden Yol", *Belleten*, No.109, C.28, Ocak 1964, s. 145; Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, s. 64).

⁶³⁸ Jaeschke Gootthard, *Kurtuluş Savaşı ile ilgili İngiliz Belgeleri*, TTK Yayınları, Ankara: 1991, s. 144.

Bey'i Kürtleri ayaklanmaya teşvik etmekle suçladılar. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği, aynı günlerde İstanbul Amerikan büyükelçisiyle yaptığı görüşmede, yaşanan gelişmelerin kendilerini zor bir durumda bıraktığını belirtmekteydi.⁶³⁹ Yaşanan hadiseler neticesinde, halkın İstanbul hükümetine bakış açısının daha da sertleşmesi İngilizlerin kararsızlığına sürükleyen etkili bir faktördü.

rade-i Milliye gazetesinin 17 Eylül 1919 tarihli sayısında, Anadolu'da yaşanan hadiseler nedeniyle Binbaşı Noel ve yanındakilere yardımda bulunanlara yönelik eleştiriler, İstanbul İngiliz Komiserliği tarafından Bağdat'a ulaştırılarak raporlanmıştır:

Şu anki hükümet Türk devletleri tarihinde görülmemiş hainlerden kuruludur. Şimdi, merkezi hükümet Ali Galip Bey (Harput Valisi), Malatya Mutasarrıfı Bedirhan Halil, Bedirhan Rami Celadet, Cemilpaşazade Ekrem ve Mollazade Rifat (Son ikisi Diyarbakır'dan) suçu sadece masumiyet ve kutsallığı korumak için çaba sarf etmek olan millete karşı savaşmayı emrediyor. Onlar, İngiliz altını için çalışarak bu adamlarla birlikte, amacı bir Kürdistan kurulmasını vaat ederek, ülkemizde huzursuzluk yaratmak olan İngiliz adamlarını göndermekten utanmadılar. İçişleri Bakanı Adil Bey "İngiliz Muhipleri Cemiyeti" başkanı, tüm insani duygulardan yoksun bu hainlere, milli hareket üyelerini ve özellikle Sivas Genel Kongresi'nde yer alanları tutuklama emri verdi. Hatta onlar, bazı Müslüman kardeşlerimizi kendilerine katılmaları için ikna ettiler ve kişisel çıkarları için Müslümanları birbirine karşı kırdılar. Böylece ülkenin işgal edilmesine ve kan akmasına neden oldular. Fakat çok büyük halk kendilerini tutuklamaya çalışarak bu hainlerin amaçlarını anladı. Aynı zamanda onlara bu ülkede yaşamayı yasakladığını bildirdi. Hainler çoktan Kâhta'ya kaçtılar ki, bu yapabilecekleri tek şeydi. Halk onları tutuklamaya ve vatan haini olarak mahkûm etmeye karar verdi. Onlar takip ediliyorlar ve umuyoruz ki Allah'ın izniyle kısa zamanda tutuklanacaklar.⁶⁴⁰

Sivas Kongresi'ne baskın girişimine karşı, Mustafa Kemal'in emrinde olan İlyas Bey 9 Eylül 1919'da yanına aldığı 100 kadar askeri birlikle, Malatya'ya doğru ilerledi. Tutuklanacağını anlayan Noel ve yanındakiler, öncelikle Revan Aİretî'nden Hacı Bekir Ağa'nın yanına sığındılar. Revan Aİretî'nden ayrıldıktan sonra kaçmaya çalışan Noel kuşatma altında kaldı.⁶⁴¹ O, Bedirhanları tutuklamaya geldiğini beyan eden komutan ile yaptığı görüşmede teslim olmayacaklarını ve çatışmaya gireceklerini söyleyince,

⁶³⁹ Orhan Duru, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, 6. Baskı, Bankası Yayınları, Ankara: 2011, s. 38.

⁶⁴⁰ TNA. FO. 371/4193, No: 151098, Turkey A, Nationalist Movement & Kurdistan, the British High Commission at Constantinople, 9 September 1919; "Ferit Paşa Kabinesiyle Kat-i Münasebet" *rade-i Milliye*, S. 2, 17 Eylül 1919.

⁶⁴¹ TNA. AIR. 20/513, Northern Kurdistan, From General Staff to General Headquarters Mesopotamian Expeditionary Force, 8 March 1920.

komutanın karasız tutumundan faydalanarak arkadaşlarıyla birlikte kaçmayı başardı.⁶⁴² Noel, her ne kadar durumu böyle aktarsa da, onun ve yanındakilerin öldürülmesinin siyasi bir krize zemin hazırlayabileceği bilinciyle hareket eden komutan, büyük bir ihtimalle onların kaçmalarına göz yummuştu.

Sivas Kongresi'ne baskın girişiminden İstanbul İngiliz Komiserliği'nin sorumlu tutulmasını engellemek amacıyla harekete geçen Albay Bell, 12 Eylül'de Malatya'ya gitti. Görüştüğü askeri yetkililere, Noel'in faaliyetlerinden haberdar olmadıklarını ve hatası var ise cezalandırılacağını söyleyerek, onun Malatya'dan güvenli bir şekilde çıkartılması talebinde bulundu. Ayrıca bir haberci aracılığıyla, Noel'e uyarı notu ileterek bu amaçla sonradan geziye devam etmesinin kesinlikle mümkün olmayacağını belirtti. Albay Bell'in girişimleri neticesinde, Malatya'dan çıkmasına izin verilen Noel, 15 Eylül'de yola çıkarak Adıyaman, Kâhta ve Urfa üzerinden⁶⁴³ 21 Eylül'de Halep'e ulaştı. Halep'te Elbistan'da, Atmi ve Sineimilli Aretlerini ziyaretten henüz dönmüş olan Gertrude Bell'le görüşme kararı verdi ve burada bulundu. O, Gertrude Bell'den gezi sırasındaki izlenimlerini kendisi ile paylaşmasını istedi. Noel'in en fazla ilgisini çeken nokta Kürtlerin Türklere bakış açısının olumsuz olduğu yönündeki görüşleriydi. Ancak bu olumsuzluk çok sıradan bir şekilde; "Erelerin ve kendilerine eşlik Amerikan misyonerlerin yanında arkadaşlarını açan Kürt kadınlar Türklerin bulunduğu ortamlarda bunu kesinlikle yapmıyorlar. Bu Türklere karşı duyulan nefrete bağlıdır..." ifade ediliyordu.⁶⁴⁴

Albay, Türk yetkililerle görüşmesinde Noel'in faaliyetlerinden haberdar olmadıklarını söylemişti. Fakat İngiliz yönetimi her ne kadar tasvip etmiyor olsa da, Binbaşı Noel'in faaliyetlerinden haberdardı. Binbaşı Noel'in faaliyetlerine Mustafa Kemal tarafından sert bir kararlılık verileceğini anlayan General Allenby, Binbaşı Noel ve arkadaşlarını Malatya'dan çıkarılması amacıyla Albay Bell'i görevlendirmişti. Albay Bell ise yaşanan olaylara Binbaşı Noel'in fevri davranışlarının sebep olduğunu, Başbakanlık İngiliz Yönetimi'nin olaylarla uzaktan yakından ilgisinin olmadığını belirterek Binbaşı Noel'i kurtarmıştı.⁶⁴⁵

⁶⁴² Noel, *Kürdistan 1919*, s. 49.

⁶⁴³ Öke, *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C Noel'in Faaliyetleri*, s. 98

⁶⁴⁴ Bu durum, kadınlar üzerindeki mahalle baskısının etkisine örnek olabilir. Ayrıca bu değerlendirme Binbaşı Noel'in günlük notlarındaki notlara nazaran çok sıradan bir değerlendirme değildir. Ancak Noel'in görüşlerini desteklemesi bakımından önemlidir (*Noel, Kürdistan 1919*, s. 58).

⁶⁴⁵ TNA. AIR. 20/513, General Staff to General Headquarters Mesopotamian Expeditionary Force, 8 March 1920.

Malatya da ya anan hadiseye İstanbul'da bulunan Kürdistan Teali Cemiyeti de tepkiliydi. Mustafa Kemal ve ona biat edenlerin Binbaşı Noel ile Bedirhanları tutuklama girişimi, cemiyet tarafından protesto edildi. Mustafa Kemal tarafından organize edilen bu girişim, Kürt Teali Cemiyeti tarafından Kürtlerin ulusal duygularını aşılamak için başlatılan hareketi olarak nitelendi. Binbaşı Noel'in Kürtçülük faaliyetleri, Anadolu'da Milli Mücadele'ye destek veren halk nezdinde de büyük tepkilere neden oldu. Oluşturulan tepkinin önemini fark eden Mustafa Kemal, Binbaşı Noel'in yolculuğunu onaylamış olan Damat Ferit yönetimini yıpratılabileceği ve siz bir fırsat elde etti. Ya anan olaylar soğumadan, Mustafa Kemal'in emriyle Irak vilayetlerindeki Kürt kulüpleri kapatılarak, Kürtçülük faaliyetlerini organize edenlere karşı radikal önlemler alındı.⁶⁴⁶

1919 yılında İngilizler Mustafa Kemal'in Milli Mücadele'de başarılı olacağı kanaatinde değillerdi. İngilizlerin bu kanaatinin temelinde, vatan adı altında olsa bile, Anadolu köylüsünün silah altına çağrılmaktan bıktığı düşünülüyordu. İngilizler Mustafa Kemal'in, Anadolu'da halkı tarafından, vatanseverlikten ziyade sükûnetin sağlanmasına bir engel olarak görüldüğünü düşünüyordu. Anadolu'da milliyetçi duyguların henüz gelişmemiş olduğu düşünülürken İngiliz yönetimi bu nedenle Mustafa Kemal'e karşı önlem almakta aceleci davranmamıştı. Mustafa Kemal'in eylemlerinin başarılı olabileceği riskini göz önünde bulunduran Osmanlı hükümetleri ise İngilizlerle mütekerrek faaliyetler yürütmekte ısrarcı bir tutum sergiliyorlardı.⁶⁴⁷

Kasım 1919'da Damat Ferit, hükümeti kurmak için kulis çalışanlarını yürütürken Kürdistan Teali Cemiyeti ile temaslarda bulunmuş ve Osmanlı Devleti'ne bağlı olmak koşuluyla Kürdistan'ın özerklikini kabul edeceğini beyan etmişti. Mustafa Kemal, ülkesini İngilizlerden kurtarmak için Kürtlerle ittifak yapma amacındayken, Damat Ferit'in hedefi ise Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin engellenmesiydi. Mustafa Kemal'in Damat Ferit ve Kürdistan Teali Cemiyet'ini hedef alması, Kürtlerin desteğini kazanma çabası içerisinde olması çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁶⁴⁸

Sivas Kongresi'ne baskın girişiminden sonra İngilizler, Mustafa Kemal'in faaliyetlerini ciddiyle takip etmeye başlayacaklardı. Başlatılan İngiliz Yönetimi'nin asıl amacı, Türkiye

⁶⁴⁶ TNA. AIR. 20/513, 8 March 1920.

⁶⁴⁷ TNA. AIR. 20/513, General Staff to General Headquarters Mesopotamian Expeditionary Force, 8 March 1920.

⁶⁴⁸ Akın, *İstanbul Hükümetleri Milli Mücadele, Son Mevzuatı, 1919-1920*, s.126; ayrıca ayrıntılı bilgi için bkz. (Mango, "Atatürk ve Kürtler", s.16-32).

idari sınırları dahilinde uyarılmı ancak tam canlılı ını kazanmamı Kürt milliyetçili ine ortam hazırlamaktı. Olu turulması dü ünülen ortam ile Mustafa Kemal'in faaliyetlerinin zorla tırılması, ngiltere'nin Musul'daki mevcut konumunun sa lamlama tırması hedefleniyordu.

Noel, Halep'ten ayrılmadan önce Ba dat'a gönderdi i telgrafta, Kürt a ıretler üzerinde istedikleri etkiyi bıraktıklarını savunuyordu. Mustafa Kemal'in ba arılı olma riskini de göz önünde bulunduran Noel, ona kar ı radikal önlemler alınmasının zaruri olaca ı savunarak; Kürtlerin yönetimi için Bedirhanların ve di er önde gelen liderlerin Kürt illerine pa a, vali ve mutasarrıf olarak atanmasını istiyordu.⁶⁴⁹

Ba dat Yönetimi Noel'in sundu u fikri olumlu kar ılayarak, 29 Eylül'de stanbul ngiliz Yüksek Komisyonu'na gönderdi i telgrafta Celadet Ali Bedirhan'ın Diyarbakır Valili i'ne ve Hamdi Pa a'nın Diyarbakır'da ordu kumandanlı ına atanmasını önerdi. Ayrıca Milli Mücadele taraftarının gücünü kırmak amacıyla, Emin Ali Bedirhan'ın Mu lu Mahmut Bey ve di er Kürt a alarını da yanına alarak birlikte yeniden seyahat etmeleri önerildi. Ba dat yönetimi, stanbul Yüksek Komiserli i'nden, Emin Ali Bedirhan'ın yanında ngiliz yetkili olmaksızın Kürt ehirlerini ziyaret etmesini istiyordu. Böylece Noel örne inde oldu u gibi, kar ıla ılacak olumsuz bir durumda ngiliz yetkililer zor durumda kalmayacak, Türklerin Kürtlerle ittifak ihtimalleri zayıflatılacaktı.⁶⁵⁰ Sivas kongresini basma giri iminin, stanbul hükümeti kar ısında Mustafa Kemal'in elini daha da güçlendirdi inin farkına varan ngiliz yetkililer, Kürt ileri gelenlerine mektuplar göndererek, Kürtleri TBMM'ye destek vermemeleri hususunda uyardılar. Ancak Kürt ileri gelenleri kendilerine gönderilen mektupların içeri ini Siirt Mutasarrıflı ı ile payla arak, mektuplardaki ça ırılara itibar etmeyeceklerdi.⁶⁵¹

Binba ı Noel, görevinin bitimini müteakip 26 Eylül 1919'da Halep'ten Ba dat'a telgraf göndererek, 30 Eylül'de oraya ula aca ını ve 5 Ekim'i geçmemek üzere stanbul'a gitmeyi planlad ını belirtiyordu. Ayrıca ısrarlı bir tutumla, Celadet Ali Bedirhan'ın, Cizre'ye gizli bir ziyaret yapma iste inin dikkate alınmasını talep ederek, bu ziyaretin ya anan olaylarla ilgili gerçeklerin Kürtlere birinci a ızdan aktarılması açısından zaruri oldu unu

⁶⁴⁹ TNA. FO. 371/4193, No:149336, From High Commisioner Constantinople to Political Ba dat, 7 November 1919, s. 31.

⁶⁵⁰ TNA. FO. 371/4193, No:149336, 7 November 1919, s. 33.

⁶⁵¹ BOA. BEO. DH. KMS. 53/4-4 No: 343775, 16 Ekim 1919.

belirtmekteydi. ste ine kar ılık alamayan Noel, 27 Eylül'de Halep'ten ayrılırken, Celadet Bedirhan ise Ba dat'ın onayıyla Musul'a geçmek zorunda kalacaktı.⁶⁵² Binba ı Noel görevi esnasında istedi i neticeyi elde edememi olmasına kar ın, Halep'ten ayrılmadan önce, Kürt devletinin kurulması için hali hazırda vaktin geç olmadığı konusunda kararlı tutumundan hala vazgeçmemi ti. Muhtemelen Celadet Ali'nin Cizre'ye gitmesini sa lama çabasında da Kürdistan'nın kurulabilece ine yönelik güçlü hislerinin devam ediyor olması etkiliydi.

Noel'in önerileri Ba dat yönetimi tarafından dikkate alınsa da, stanbul Yüksek Komiserli i 7 Kasım 1919'da Ba dat'a gönderdi i telgrafla, Celadet Ali Bedirhan'ın yeni bir seyahate çıkmasına kar ı çıkararak bu fikrin olumlu bir etkisinin olamayaca ı konusunda nihai kararını verecekti. stanbul Komiserli i'nin Celadet Ali Bedirhan'ın gezisine kar ı çıkmasının temel sebebi Anadolu'daki Milli Mücadele taraftarlarının ngilizlere kar ı bakı açısının daha da sertle mi olmasıydı. Türklerin ngilizleri tehdit unsuru olarak görmelerine neden olan sebepler, stanbul ngiliz Komiserli i tarafından u maddeler halinde sıralıyordu:

- 1- ngilizlerin, Kuzey Irak'ta Kürtlere kar ı izledi i siyasetin Türkler üzerindeki olumsuz etkisi.
- 2- zmir'in Yunanlar tarafından i galinden tamamen ngilizlerin sorumlu tutulması.
- 3- ngilizlerin Osmanlı ordusunun silahsızlandırılması ve di er ate kes görevlerinde birinci planda yer alması.
- 4- Anadolu'da görevli yabancı diplomatların, Türklerin Milli Mücadele'sine kar ı olumsuz tutumları.
- 5- ttihat Terakki Partisi'nin geçmi teki faaliyetlerinin ngilizler tarafından engellenmi olması.
- 6- ngilizlerin Türklerin milliyetçilik fikirlerini bastırma gayretinde olmaları.⁶⁵³

Binba ı Noel'in Sivas Kongresi'ni basma giri iminden sonra, Türkiye'de ngiliz dü manlı ının artması ngiltere'yi endi elendirmi ti. Ryan, endi elerinin do ruluk payını görebilmek için, Sivas Valisi Re it Pa a ile görü me ayarladı. Yapılan görü mede, olayların ngiltere'nin isteklerinden ziyade Kürtlerin istekleriyle do ru orantılı geli ti ini belirten Ryan, Kürtlerin kendilerinden taleplerinin olması nedeniyle, ya anan hadisenin sorumlulu unun sadece ngilizlerin omuzlarına yüklenmesini yanlı buldu unu

---

⁶⁵² TNA. AIR. 20/513, Major Noel Malatia to Political Ba dat Repeated Cairo and Constantinople, 26 September 1919, s. 103.

⁶⁵³ TNA. FO. 371/4193, No: 149598-Turkey, 7 November 1919.

belirtiyordu.⁶⁵⁴ Binba ı Noel Kürtler konusunda bir uzmandı ve di er uzamanlar gibi hakkında bilgi sahibi oldu u bir topluma kar ı ki isel bir sempati beslemesi normal kar ılanmalıydı. Noel'in görevinin Kürtleri ayaklanmaya te vik etmek olmayıp, Kürtler hakkında sade bir ara tırma görevi oldu u, ancak görev tanımının dı na çıktı ı stanbul ngiliz Komiserli i tarafından açıkça kabul ediyordu. Ryan, Bedirhan ailesinin önde gelen iki üyesi, Celadet ve Emin Ali Bedirhan'ın Noel ile birlikte göreve çıkmalasının bölgede barı nı sa lanmasında etkili olaca ı dü üncesiyle hareket ettiklerini ve ba ka bir amaçlarının olmadı nı belirtmekteydi. Ryan, sorumlu aranacaksa Noel'in gezisine izin veren Damat Ferit Pa a'nın onay yazısının dikkate alınması tavsiyesinde bulunuyordu. Bu bakımdan, Noel'in Damat Ferit Pa a'nın onayı ile göreve gönderilmesi ngilizlerin elini güçlendirmekteydi.⁶⁵⁵ Görü mede ngiliz politikasının zaman zaman Kürtlerin lehinde olmasının, sadece Kürtler için çalı tıkları anlamına gelmemesi gerekti ini de ifade eden Ryan,⁶⁵⁶ Milli Mücade'yi yürüten kadroya da kapıyı ilk defa açık bırakmayı ihmal etmeyerek, artlar ne olursa olsun diyalog ile sorunların çözülebilece i mesajını veriyordu.

ngiliz yetkililerin önemli ço unlu u, Kürt ve Ermeni temsilciler arasında masa ba nda sa lanacak bir ittifakın, pratikte uygulanamayaca nı kestirebiliyorlardı. Bu nedenle ngiliz yönetimi, Paris'te her iki heyet arasında devam eden görüşmelerden çıkacak kararı beklerken, Musul'da güvenlik önlemlerini artırıyordu. Binba ı Noel'in ara tırma gezisi adı altında yürüttü ü faaliyetler, Türkiye'nin iç meselelerine yo unla ması ve ngiliz i gal bölgesinin sınır güvenli inin sa lanması amacına yönelikti. Buna kar ın Binba ı Noel'in, ngiltere'nin mevcut Kürt siyasetinden saparak, Kürtlerin devletle mesi konusunda hissi davrandı ı ngiltere tarafından da kabullenilmi ti.

3.7. Tom Hohler ve Seyyid Abdülkadir Görü mesi

Seyyid Abdülkadir, ngilizler ile Kürtler arasında 1917'nin son aylarından ba lamak üzere iki yıl süresince devam eden ileti im sürecinde, memnun olabilecekleri bir netice elde edilememesinden ikâyetçiydi. O, Kürdistan sorununun çözümünün belirsiz bir gelece e

---

⁶⁵⁴ TNA. FO. 371/4193, No: 153749-Turkey A, Kurdistan, nter Depertmantal Conference on Middle Eastern Affairs, Station in Kurdistan, 20 November 1919, s. 1.

⁶⁵⁵ TNA. FO. 371/4193, No: 153749-Turkey A, s. 3.

⁶⁵⁶ TNA. FO. 371/4193, No: 163681, Kurdistan Memorandum A. Ryan, 27 November 1919, s. 4.

ertelendi i gerekçesiyle, 8 Aralık 1919'da İngiliz Yüksek Komiserli i Müste arı Tom Hohler'den⁶⁵⁷ randevu talep etti.

Damat Ferit Pa a, geçmi te iktidarını garanti altına alabilmek amacıyla Kürtlerin siyasi haklarının tanınacağı na dair Seyyid Abdülkadir'e sözlü güvence verdi ti.⁶⁵⁸ Damat Ferit Pa a'nın iktidarda bulundu u süreçte verdi i sözlere sadık kalmaması, Seyyid Abdülkadir'in İngilizlere yeni öneriler sunmasında etkili olmu tu. Seyyid Abdülkadir, Damat Ferit'ten iktidarı devralan Ali Rıza Pa a hükümetinin de, devlet dairelerinde Kürt memurların görevlendirilece ine dair, sınırlı bir özerklik teklifinde bulundu unu iddia ediyordu. O, İngiliz hükümetinin devreye girerek, kendisine verilen sözlü güvencelerin uygulanması amacıyla, Tom Hohlerin aracı olmasını talep ediyordu.⁶⁵⁹ Seyyid Abdülkadir, İngilizlerin deste i ile Osmanlı Devleti'nden idari özerklik elde etme çabasıdayken, Mustafa Kemal'in Anadolu'da tam ba ımsızlık hedefiyle ba lantı ı Milli Mücadele büyük bir ivme kazanmı tı. Seyyid Abdülkadir'in tela ının asıl sebebi, Mustafa Kemal'in ba arılı olabilece i çekincesinden ileri geliyordu.

4 Ekim 1919'a iktidarı Damat Ferit Pa a'dan devralan Ali Rıza Pa a zor durumdaydı ve Kürtlerin deste ini kazanma niyetinde olmasına kar ın, Kürtlere verebilece i tavizler kendisini Mustafa Kemal kar ısında daha güçsüz hale getirebilece inden, fiili eylemlerden kaçınıyordu. Seyyid Abdülkadir, Hohler'in devreye girerek Ali Rıza Pa a'ya iktidarda kalacağı na yönelik teminat vermesini ve bu teminatın kar ılı ı olarak, Kürt isteklerinin ko ulsuz gerçekte tirilmesini istiyordu.⁶⁶⁰ Hohler ise Londra'nın Kürt siyaseti ile çeli ebilecek bir hata yapmamak adına herhangi bir giri imde bulunmayacaktı.

Seyyid Abdülkadir ikili görü me esnasında, Ermenilerin ve Kürtlerin Paris'te uzla tıkları haberini Tom Hohler'e bildirerek, erif Pa a ve Boghos Nubar Pa a'nın imzaladı ı mutabakat metnini ona taktim etti. Hohler, iki toplumun mutabakata varmasından duydu u memnuniyetini ifade ederken, a ılması gereken en büyük zorlu un a ıldı ını

---

⁶⁵⁷ İngiliz Yüksek Komiserli i Müste arı.

⁶⁵⁸ Kuruba , *Ba langıçtan 1960'a De in Kürt Sorunu'nun Uluslararası Boyutu*, s. 93; Ak in, *İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Son Me rutiyet 1919-1920*, s. 126.

⁶⁵⁹ TNA. FO. 371/4193, No: 163719, Memorandum, 20 December 1919, s. 1-2.

⁶⁶⁰ Bu görü meden birkaç ay önce Ekim 1919'da Damat Ferit, Tom Hohler'le yaptı ı görü mede Mustafa Kemal'in tutuklanması ve Milli Mücadele'nin zayıflatılması için talepte bulunmu tu. Tom Hohler'in Damat Feritle iyi ili kileri Kürt milliyetçilerin Hohler'e güvenmelerini sa lıyordu (Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtulu Sava ı*, s. 60-63).

belirtiyordu.⁶⁶¹ Bu söylemi pek ciddiye almayan ve Paris'te imzalanan ikili anlaşma madan pek memnun olmayan Seyyid Abdülkadir, Kürdistan sorununun çözülmesi zor bir durum haline geldi ini belirterek, sorunun gerçekli bir yaklaşımla tekrar ele alınması talep etti. Eğer Avrupa devletleri Kürtlere fırsat tanırsa Kürt ileri gelenleri Wilson ilkeleri ışığında her türlü imkânı, Kürdistan'ın geleceği için sonuna kadar kullanacaktı. Paris'te Kürt ve Ermeni temsilcilerin uzlaşması, Anadolu'da Milli Mücadele taraftarlarının gücü kırılmadan pek bir anlam ifade etmiyordu. Bu bağlamda İngilizlerin Kürt-Ermeni muatabakatından memnuniyet duymaları da, Kürdistan sorununun çözümü için herhangi bir avantaj sağlamıyordu. İngiliz yetkililer ise elde ettikleri istihbarati bilgiler ışığında, Mustafa Kemal liderliğindeki Milli Mücadele'nin başarıya uzak olduğunu,⁶⁶² Kürt-Ermeni mutabakatının pratikte uygulamaya konulabileceğini, Kürtlerin ve Ermenilerin tek bir devlet yönetimi bünyesinde birleştirilebileceklerini savunuyorlardı. Kafkasya'daki İngiliz Yüksek Komiserliği de, bu planın uygulamaya konulması amacıyla, Azeri-Ermeni ilişkilerin düzeltilmesi için girişimde bulunuyordu.⁶⁶³ Hohler'in açıklamalarından tatmin olmayan Seyyid Abdülkadir, Mustafa Kemal'in Anadolu'daki faaliyetlerinin küçümsenecek boyutta olmadığını ve 1920 ilkbaharında Kürtleri ayaklandırmak için harekete geçilmezse başarısızlık için çok geç kalmacağını belirtiyordu. Buna karşın Paris Barış Konferansı'ndan çıkacak kesin sonucu beklemeden aceleci davranmanın, gerek Kürtlerin gerekse Ermenilerin çıkarlarını zedeleyeceğini savunan İstanbul Komiserliği, Seyyid Abdülkadir'e umut vaat edebilecek herhangi bir söz vermekte aceleci davranmayacaktı.

Hohler, Kürdistan sorununun uluslararası görüşmelerde nasıl sonuçlanacağı konusunda emin olmamakla birlikte, olumlu bir netice beklentisi daha yüksekti. Olumsuz bir sonuç çıkması durumunda, Kürtlerin hali hazırda ikinci bir planı bulunmuyordu. Bu nedenle İngilizlerin Mustafa Kemal'in başarısız olacağı yönündeki tahminlerinde yanılmaları durumunda Kürdistan sorunu belirsiz bir geleceğe savrulacaktı. Seyyid Abdülkadir'i endişelendiren durum buydu ve dümanlığı küçümsemek adına u Arap atasözünü

---

⁶⁶¹ TNA. FO. 371/4193, No: 163719, s. 1.

⁶⁶² Mustafa Kemal 7 Ağustos'ta Erzurum Kongresi'nin kapanış konuşmasında başarısız olan inancını yinelerken, onu dinleyen ulusçular bile yüzde yüz başarının sağlanabileceğine inanmıyorlardı. 7 Ağustos 1919'da Mustafa Kemal ile görüşen İngiliz denetim subayı Rawlinson, Lord Curzon ile yaptığı görüşmede Mustafa Kemal'in hedeflerinden bahsetse de, İngilizler de onun başarılı bir netice alabileceğine ihtimal dahi vermeyeceklerdi (Tevfik Bıyıklıoğlu, *Atatürk Anadolu'da 1919-1921*, TTK Yayınları, Ankara: 1959, s. 193; Sonyel, *Gizli Belgelerde Mustafa Kemal, Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı*, s. 59).

⁶⁶³ TNA. FO. 371/4193, No: 163719, s. 3.

söylüyordu: “Dü manın sadece bir karınca olmasına rağmen, o bir dü man oldu u sürece asla uyumamalısın.”

Seyyid Abdülkadir’in kaygıları yersiz de ildi; müttefikler Osmanlı Devleti’ni Sevr’in kabulüne razı etmek için yeterli gücü bulamazlarsa, Kürt liderlerin ba ımsızlık ideallerinin önünde a ılması güç bir engel olu acaktı. Bu nedenle Seyyid Abdülkadir, Mustafa Kemal’e kar ı ngilizlerle ortak cephede mücadele edilmesi zaruretini savunurken, Tom Hohler ise fazla iyimser bir tavırla, Mustafa Kemal’in ba arıya ulaşmaya çalışması ve ona kar ı güç kullanmanın zaman kaybı olacağı de ertlendirmesinde bulunuyordu.⁶⁶⁴

Tom Hohler, Seyyid Abdül Kadir ile yaptığı görüşme, onun Kürt ba ımsızlığı na yönelik kararlılığından oldukça etkilenmişti. Yapılan görüşmenin raporunu İstanbul’da bulunan Amiral D. Robeck’e gönderdi. Robeck ise, Kürtlerin isteklerine kayıtsız kalınmaması yönündeki düşüncelerini de eklediği raporu Lord Curzon’a ilettili. Aynı şekilde İngiliz komiserleri de Kürdistan sorununun kökeninin derin bir geçmişi olduğunu belirterek, Kürtlerin ba ımsızlık hedefinin me ru gerekçelere dayandığı düşüncesini paylaşıyordu. Fakat, İngiliz komiserleri Kürdistan probleminin pürüzlü bir çözümlü ma konusu olduğu ve sorunun çözümü için zamana ihtiyaç olduğu mazeretini öne sürerek, Seyyid Abdülkadir’in isteklerine net bir cevap vermekten kaçınacaktı.⁶⁶⁵

Her ne kadar Londra Kürtlerin taleplerine pek duyarlı olmasa da, Kürt milliyetçileri ba ımsızlık için dış desteğin sağlanabilmesi hususunda çaresiz kaldıklarından, İngiliz yetkililerle temaslara devam etmek zorunda kalıyorlardı. Kürt ve Ermeni temsilcilerin 20 Kasım 1919’da Paris’te, anlaşmaya varmaları, Robeck’in gelecekte Kürtler ve Ermeniler arasındaki gerginliğin artacağı endişelerini kısmen gidermişti. Yapılan uzlaşmanın her iki toplum tarafından kabul edilmesi halinde uygulanabileceğinin bilinmesine karşın, uygulanabilir nitelikte bir anlaşma ortaya çıkmamıştı. İngiltere’nin 1921 yılında Kürdistan plârlarından vazgeçmesiyle, Kürt ve Ermeni temsilcilerin anlaşmaya zorlamasının altındaki gerekçenin, Kürtlerin ve Ermenilerin oyalanması ve uluslararası antlaşmalarda Türkiye’yi zora sokmaya yönelik bir adım olduğu anlaşılacaktı.

---

⁶⁶⁴ TNA. FO. 371/4193, No: 163719, s. 3.

⁶⁶⁵ TNA. FO. 371/4193, No: 163719, s. 3.

3.8. Kürt A ıretlerin Denetim Problemi ve Ba dat ngiliz Yönetimi'nin A ıretler Üzerindeki Baskıyı Yo unla tırması

ngiliz yönetiminin göç eden a ıretlerden çekincelerinin temel nedenlerinden birisi de, göç eden a ıretlerin seyahat ettikleri güzergahtaki a ıretler ile sıkı ileti im kurmaları ve di er a ıretler üzerinde nüfuz sahibi olmalarıydı. Bu nedenle ngilizler tarafından yerle ik a ıretlere kar ı uygulanan; a ıretlerin birbirine dü ürülmesi planı göçer a ıretler üzerinde etkili olmuyordu. lerleyen yıllarda isyan edecek eyh Said'in de Erzurum'dan Halep'e kadar tanınması⁶⁶⁶ göçer a ıretlerin egemen güç aleyhine olu turabilece i tehdidin daha iyi kavranması açısından mühim bir örnektir. Bu ba lamda göçebe ve yarı göçebe a ıretlerin düzensizli i, ngiliz yönetimini güvenlik açısından en fazla endi elendiren etkenlerden birisi olmu tur. Ayrıca Türkiye tarafından 1922 yılında Musul'un kapısı konumundaki Revadüz'ü ele geçirme amacıyla düzenlenecek Özdemir Bey harekatı da Revandüz ve Zaho arasındaki mevkinin güvenlik açısından önemini gösterdi inden son derece önemlidir.

3.8.1. Revandüz ve Zaho'daki Kürt A ıretler

Ravendüz ve Zaho arasında ya ayan Kürtler, Koçer ve Binaji olmak üzere, iki ana a ıret bünyesinde örgütlenmi lerdı. Bu a ıretler genel olarak yarı göçebe bir hayat sürdürüyorlardı. Küçük bir konfederasyon yapısı arzeden bu a ıretlerinin güçlü olan alt kabileleri, Zaho ve Akra'yı sadece ticari amaçla u rak yeri haline getiren Ertu i ve Herki a ıretleriydi.⁶⁶⁷ Ertu iler ve Herkiler Musul'un sıcak iklimi nedeyiyle göç yolunda ölüm tehlikesini göz önünde bulundurarak, Musul'da uzun süre kalmamaya dikkat ediyorlar ve ticari faaliyetlerinin akabinde, Yüksekova civarındaki yurtlarına tekrar dönüyorlardı. ngiliz yetkililer, Osmanlı Devleti tarafından kı kırtılsalar dahi, yaz mevsiminin olumsuz artları nedeniyle Ertu i ve Herki A ıretlerinin, Musul'a saldırı ihtimalini pek mümkün görmüyorlardı.⁶⁶⁸

---

⁶⁶⁶ Gökta , *Kürtler, syan-Tenkil*, s. 54-55.

⁶⁶⁷ Sykes, *Dar-ul slam*, s. 170-174.

⁶⁶⁸ TNA. A R. 20/513, The General Officer Commanding Kurdish Tribes Between Rawanduz & Zakho, Ba dat, August 1919, s. 7

Koçeri A ıretı⁶⁶⁹ ise kı artlarının olumsuzlu undan etkilenmemek için her sonbaharda güneye göç ederek ilkbahara kadar Akra ve Zaho'dan Musul'a uzanan bölgede konaklıyordu. Musul ve civarındaki Kürt a ıretlerin kendilerin kar ı olumsuz yakla ımlarının bilincinde olan ngilizler, bölgedeki yerle ik a ıretlerin konargöçer a ıretlerle ittifak yaparak kendilerine saldırı düzenleyebileceklerini dü ünüyorlardı. Saldırı ihtimalinin önlenilmesi amacıyla, Yüksekova'dan Musul istikametine uzanan yolların tahrip edilmesi, ngiliz yönetimi açısından nihai bir çözüm olmayacaktı.⁶⁷⁰

ngilizlerin düzenli ordu birliklerinin varlı ı, ngiliz kar ıtı Kürt saldırılarının engellenmesi açısından yeterli de ildi. ngilizlerin yenilgiye u ratacakları bir Kürt ordusunun olmaması, düzensiz Kürt saldırılarına kar ı önlem alınmasını zorla tıran esas unsurdu. Kürt a ıretler ile mücadelenin zorlu u, bir ngiliz subayı tarafından, "yüksek yamaçlı da larda Kürtlerle mücadele etmek bir arslanın bir sincapla a açta sava masından farksız" sözleriyle ifade ediliyordu. ngiliz kuvvetleri, kar ısında düzenli bir ordu bulamadı ndan gerilla sava ına kar ı önlem almakta zorlanıyordu. Belirtilen olumsuzluk nedeniyle, Musul'un güvenli i açısından yolların tahrip edilmesi kısa süreli bir önlem olaca ından, a ıretlerin birbirine dü man edilmesi ve bölgede güçlü olan a ıretlerin desteklenmesi takti i uygulamaya konuldu. Plan 1919 A ustos ayında kolaylıkla gerçekleştirildi ve Kürt a ıretler ngilizlere yakınla arak kendilerine dü man a ıretlere kar ı ngilizlerle ittifak aray ına girdiler.⁶⁷¹

Bu planın sürekli olarak uygulanamayaca ını ve a ıretler arasında barı ın sa lanabilece ini de dü ünen yetkililer, Kürtler ve Hristiyan etnik unsurların içinde oldu u bir ordunun olu turulması için çalı ma ba lattılar. Bakuba mülteci kampında ran'dan göç eden Asurilerin varlı ı bu planın hayata geçirilmesi için Bakuba'nın belirlenmesinde etkili oldu.⁶⁷² Kurulacak askeri birlikler ile Kürtlerin zihinlerinde yer etmi olan halifeye sadakat duygusunun köreltilmesinin yanı sıra, Müslüman olmayanlara kar ı sava manın kutsal bir sava olmadı ı dü ünncesinin de yerle tirilmesi hedefleniyordu. Hali hazırda Asurilerden düzenli askeri birlikler tesis eden ngilizler, bu orduya Kürtleri de dahil etmeye ba ladılar.

⁶⁶⁹ Koçeri A ıretı'nin Türk, Fars ve Arap toplumları arasındaki mücadelelerden dolayı kar ı kar ıya kaldı ı ya amsal zorluklar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (James, Morrier, *Hajji Baba of Ispahan*, by. John Murrery, Albamarle Street, London: 1828).

⁶⁷⁰ TNA. A R. 20/513, August 1919, s. 8.

⁶⁷¹ TNA. A R. 20/513, August 1919, s. 9; A ıretler ve ngilizler arasında ya anan bölgesel gerginlik ve çatı malarda, sahada asimetrik sava takti i uygulanmı tır. Kürtlerden te kil edilmi bir ordunun olmaması, onların yenilmesini zorla tırmaktaydı. lerleyen yıllarda, merkezi otoriteler ve örgütsel yapılanmalar arasında ya anacak çatı malarda da benzer takti in uygulanması, örgütsel yapılanmaların gücünün tamamen bitirilmesini engellemi tır.

⁶⁷² Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 117.

Bakubah'taki Asuri ordusunda Kürtler ve Asuriler arasında daha ilk aylardan anla mazlıklar ba gösterince, Asuri taburunun bir kısmı Musul'a di er bir kısmı ise Revandüz'e gönderilerek olu abilecek sürtü melerin önüne geçildi. Kar ıla ilan sorun nedeniyle Kürtler ve Asurilerden te kil edilmesi dü ünülen askeri birlik olu turma planı ise süresiz ertelendi.⁶⁷³

ngiltere'nin Türk-Irak sınır boylarındaki a iretlere yönelik siyasetinin temel takti i, a iretler arası kötü ili kilerin düzelmesini engellemeye yönelik faaliyetler olu turmaktaydı. Bu yöntem çok basit gibi görölse de, ngilizler bu sayede a iretlerin da ınıklığını ve birbirine dü manca tutumlarını büyük bir ustalıkla kullanarak Musul'un güvenli ini sa lamayı ba arıyorlardı. Ayrıca mevsimsel artların ngiliz i gal kuvvetleri tarafından ustaca kullanılıyor olması da, ngiltere'nin i gal öncesi ara tırma faaliyetlerinin i gal üzerindeki olumlu tesirine mükemmel bir örnekti.

3.8.2. Barzan ve Zibar A iretleri

Zap Nehri'nin bir tarafı Barzan eyhinin, nehrin di er tarafı ise Zibari Kürtlerinin topraklarıydı. Barzan A iretinin Osmanlı Devleti ile fırtınalı bir geçmi i vardı. Barzan A ireti'nin önde gelen liderlerinden Abdulselim, Osmanlı Devleti ile iyi ili kiler kuramamı tı. Nazım Pa a komutasındaki Osmanlı ordusu, 1909'da Barzanlıları yenilgiye u ratarak onların devlete kar ı saldırgan tutumunu engellemeyi ba armı tı. Nazım Pa a ba arılı bir netice elde etse de, bölgede sükuneti sadece bir yıl sa layabilmi ti. Barzan ve Zibar A iretleri arasındaki kan davasını fırsat bilen Nazım Pa a Zibar A ireti'nin lideri Faris A a'nın yardımıyla, Barzan A ireti liderini asarak infaz etmi ti. ki a iret arasındaki mücadelenin körüklenmesi Osmanlı Devleti'ni rahatlatacak, Barzan A ireti ve Zibar A ireti'ne uzun yıllar devam edecek bir kan davasını miras bırakacaktı.⁶⁷⁴

Aradan geçen 10 yıllık süreçte Barzan ve Zibar A ireti arasındaki dü manlık hala devam ediyordu. 17 Aralık 1919'da Ba dat yönetimi Zaho'da bulunan ngiliz siyasi memurunu Musul'un kuzey do usundaki, madiye ve Ravendüz arasında uzanan Akra'ya gönderdi. 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'i endi esi, gelen görevlilerin ba ımsız Kürdistan için

⁶⁷³ TNA. A R. 20/513, August 1919, s. 8-9.

⁶⁷⁴ Bell, *Mezopotamya Sivil Yönetimi*, s. 143; TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, s. 192-193.

halkı galeyana getirmeleri ihtimaliydi.⁶⁷⁵ Bölgeye yakın olan ırnak'taki a iretler Osmanlı Devleti'ne taraftar olsalar da, bir kısım a iretlerin Bedirhanlara ilgi duyması ngilizlerin ba arılı olabilece i hususunda Osmanlı Devleti'nde pani e neden olmaktaydı.⁶⁷⁶ ngiliz memurun geli iyle birlikte, Bedirhan A ireti'nden Celadet Âli Zaho'ya akabinde de Musul'a gitmi ti. Yakın zamanda tekrar Zaho'ya dönerek Kürtleri ayaklandırmak için halkı örgütleme faaliyetlerine devam edecekti. Celadet Ali ile birlikte ngiliz görevlinin ırnak ziyareti, Türk yetkililerde Binba ı Noel'in Sivas Kongresi'ni basma giri imi hadisesine benzer bir hadisesinin ortaya çıkabilece i endi esinin olu masında etkili oldu. Celadet Ali'nin faaliyetlerine önlem olarak 13. Kolordu Komutanlı ı Siirt'ten ırnak'a sayısı net olmamak üzere asker sevk etti.⁶⁷⁷

ngiliz memurun ilk i i, Akra'da ngiliz siyasi temsilcili i kurup Zibari A ireti'ni zorunlu göçe tabi tutmak oldu. Onlarla aynı kaderi payla acı ını hisseden Barzan A ireti, Zibari A ireti ile ittifak yaparak ngiliz yönetimine boyun e meyece ini ilan etti. Zibari A ireti ngilizler tarafından Revandüz bölgesine yerle tirilmek isteniyordu, ancak zorunlu bir göç ile olumlu bir netice elde edilemeyece ini ngiliz yönetici de farkedecekti.⁶⁷⁸ Da lık alanda a iretlere baskı uygulamanın fayda sa layamayaca ını algılayan Akra ngiliz Temsilcili i, zorunlu göç fikrinden geri adım atmak zorunda kaldı. Ayrıca ek önlem olarak, Zibar A ireti a ası Faris'in Barzan topraklarından Zap Nehri'ni geçmesi yasaklandı. Akra temsilcili i tarafından dengeyi sa lamak adına yapılan stratejik hata her iki a ireti de ngizlere kar ı birle tirdi. Bu zorunlu ittifak bölgeyi iyi bilen ve a iretleri iyi tanıyan Van valisi Haydar Bey için bulunmaz bir fırsat oldu. O, ba arılı bir çalı ma yürüterek a iretleri ngizlere kar ı kı kırtmayı ba ardı. ngizlere yapılan saldırılar neticesinde ngiliz birlikleri geri çekilmek zorunda kalırken, Barzan A ireti a ası eyh Ahmet ve Zibari A iretinden Faris A a arasındaki on yıllık kan davası Türklerin arabuluculu u ile geçici de olsa sona erdirilmi ti.⁶⁷⁹

⁶⁷⁵ BOA. DH. EUM. AY . 29/85, Cizre Kaymakamı'nın raporu, 15 Aralık 1919, Ek. 2.

⁶⁷⁶ BOA. DH. EUM. AY . 27/40, 13. Kolordu Kumandanı Cevdet Bey'den, Erkân-ı Harbiyye-i Umûmiyye Dâiresine, 28 Kasım 1919, Ek. 1.

⁶⁷⁷ BOA. DH. EUM. AY . 27/40, Ek. 1.

⁶⁷⁸ BOA. DH. EUM. AY . 27/40, Harbiye Nâzırı Cemal Pa a tarafından Dâhiliye Nezâretine, 18 Haziran 1919, Ek. 3.

⁶⁷⁹ TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, s. 192.

3.8.3. İngiliz Subayların Katledilmesi

Albay Leachman tarafından 1918'de Musul'da düzenin sağlanması için görevlendirilen Albay Bill, Musul'un yönetiminde başarılı olan deneyimli bir yöneticiydi. Albay İngiliz Yönetimi Albay Bill ve Yüzbaşı Scott'u Barzan ve Zibar Airetlerinin taahhütlerini dizginleyebilecek önlemlerin alınması amacıyla görevlendirdi.⁶⁸⁰ 1919 yılının Ekim ayı sonunda göreve başlayan subaylar öncelikle Akra'yı ziyaret ettiler. Zibari Aireti'nden Faris Ağa'ya para cezası kesilerek, Zibari Aireti'nin ikinci aşısı olan Bekir Ağa ile vergi gelirlerinin toplanmasına yönelik uzlaşma sağlandı.⁶⁸¹

Bölgede İngilizler'e karşı oluşan gerginliği iyi gözlemleyemeyen iki İngiliz subayı, Barzan Aireti'ni kontrol altına alabilmek amacıyla, 1919 Kasım'ında Zap Nehri yakınındaki Barzan topraklarına geçti.⁶⁸² Barzan Aireti aşısı eym Ahmet, İngiliz görevlilerinin kendisine para cezası kestiğini öğrenince İngilizlere karşı Zibari Aireti ile ittifak yolunu tercih etti. eym Ahmet yirmi kişilik kuvvet teşkil ederek kardeşi öncülüğünde Zibari Aireti'ne gönderdi. Zibari Aireti'nin de seksen kişilik adam desteğiyle yüz kişilik kuvvet oluşturuldu. Bu kuvvetler 3 Kasım 1919'da, Bira Kapra'da⁶⁸³ İngiliz subaylarını pusuya düşürerek⁶⁸⁴ yanlarındaki dört jandarmayla birlikte öldürdüler.⁶⁸⁵ Görevlilerin yanlarında bulunan jandarmalardan birisi Süryani, birisi Akralı bir asker, diğer iki kişi ise Zibari Airetine mensup köylülerdi. Yapılan baskın sonrasında İngilizlerden gelebilecek tehlikeleri göz önünde bulunduran Airet mensupları, İngilizlerden önce harekete geçerek

⁶⁸⁰ Yüzbaşı Scott Kürtler üzerine ciddi çalışmalar yaptı. Ona göre, Türkiye sınırları içerisinde yaşayan Kürtlerin bağımsızlık isteklerinden ziyade İngilizlerin egemenliğinde otonomi istekleri bulunuyordu. Böyle bir isteğin gerçekleşmesi ise Irak'ın İngiliz denetiminden çıkmasına neden olabilirdi. eym Mahmud'un sürgün edilmesinden sonra bağımsızlık fikrinin öncülüğünü üstlenebilecek bir lider profili ortaya çıkmaması, İngilizlerin Kürdistan sorununda istedikleri adımları rahatça atmalarına olanak tanıyordu (TNA. CAB. 45/99, Copies of Letters From Col. H.L. Scott, 05.06.1919).

⁶⁸¹ TNA. AIR. 20/513, Northern Kurdistan, s. 194.

⁶⁸² Yüzbaşı Scott ve J. Bill'in bu bölgeye gönderilmesinde en önemli etken, madiye ve Zaho arasında yaşayan Kürt Airetleri hakkında önemli derecede bilgi birikimine sahip olmalarının ve 1919 Kasım ayında da önemli istihbarati faaliyetlerde bulunmuş olmalarıydı. Subaylar tarafından gönderilen raporların önemli bir kısmı için bkz. (TNA. FO. 371/4193, No: 168555, Turkey-A, Office of Political Officer, Notes on Frontier Affairs in the Amadiya-Zakho Area, 8 January 1920).

⁶⁸³ İsmi belirtilen yer, Osmanlı Arşivi Belgelerinde Barzan Bölgesi'nin Bira Kabiran Köyü olarak geçmektedir (BOA. DH. KMS. 50/03-25, 22 Kasım 1919); belirtilen yer Akra'nın 22 km kuzeyinde bulunmaktadır ("The Murder Of British Officers By Kurds", *The Times*, 12 November 1919).

⁶⁸⁴ Diyarbakır Valisi tarafından Dâhiliye Nezaretine çekilen telgrafta, İngiliz memurların Zibar Aireti üzerine giderek 5 kişiyi tutuklamaya kalkışmaları yaşanan olayın nedeni olarak belirtilmektedir. Ancak, olayın gidiatı Albay Bill'in Airetlere vergi cezası kesmesi neticesinde öldürülme ihtimalini daha fazla güçlendirmektedir (BOA. DH. KMS. 50/03-25, 27 Kasım 1919); subayların isimleri Mr. John Hugo Hepburn Bill ve Captain K.R Scott şeklinde geçmektedir. Mr. Bill'in önce Hindistan'da yaklaşık 20 yıl görev yaptığı, subayların Kürtleri kontrol altına almak için gittikleri dağlık alanda öldürüldükleri belirtilmektedir (*The Times*, 11 November 1919).

⁶⁸⁵ *Musul ve Kerkük'le İlgili Arşivi Belgeleri 1525-1919*, Babakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Ankara: 1993, s. 391.

Akra'da bulunan İngiliz kuvvetlerine saldırıp, karargâhı ya maladılar. Akra'daki İngiliz kuvvetleri ise, saldırılar karısında direnç gösteremeyerek Musul istikametine çekilmek zorunda kaldı. Kürt a ıretler görünürde İngilizlere karısı önemli bir başarı elde ettiklerini dü ünüyorlardı, ancak çok geçmeden her iki a ıret Akra'da elde ettikleri ganimetlerin payla ımdan kaynaklı problemler nedeniyle tekrar dü man oldular. Ganimetlerden umdu unu bulamayan Barzan A ıreti, topraklarına dönerek Zibariler ile yaptıısı ittifakı bozdu unu ilan etti.⁶⁸⁶

Bu durumu fırsat bilen Revandüz siyasi subay yardımcısı C. Kirk, Revandüz'den yanına aldıısı, levy olarak adlandırılan Kürt askeri birli ı ile birlikte 9 Kasım 1919'da Akra'ya geçerek a ıretleri itaate zorladı. A ıret a ıalarının gücünün yetersiz olması halkın korkmasına neden olmu tu. Zap vadisi boyunca uzanan Kürt köylerinin birço u İngilizler tarafından cezalandırılacakları korkusuyla beyaz bayraklar dalgalandırmak zorunda kalmı lardı. C.Kirk'ün izlenimlerine göre, köylüler a ıalarına sadece korkuları ölçüsünde sadık kalabiliyorlar ve korkularını yendikleri ölçüde İngilizler tarafından korunmaya daha sıcak bakıyorlardı. İngiliz kuvvetleri Zibari A ıreti a ıasının evine ula ınca a ıanın evlerini yaktı ve Zap'ı geçerek Barzan A ıreti üzerine yürüdü. Barzan A ıreti'nin akıbeti de Zibariler'den farksız oldu. A ıret a ıalarının cezalandırılması İngilizler için yeterli olmu tu ve çok geçmeden halkın isyan etmesinin önüne geçilmesi amacıyla, halk üzerindeki baskı hafifletildi.⁶⁸⁷ Zibar A ıreti'nden Faris ve Ebubekir, Barzan A ıreti'nden eyh Ahmet ve karde i İngiliz subayların öldürülmesinden sorumlu tutuldukları için cezalandırılacakları dü üncesiyle a ıretlerini terk ederek da lara kaçmak zorunda kalmı lardı.⁶⁸⁸

Birkaç ay geçmeden, İngilizlere karısı saldırıların yo unlaşması neticesinde 1919 Aralık ayında Nasturi ve Ermeni gönüllülerden olu turulan bir İngiliz birli ı tekrar Kürt a ıretlerin üzerine gönderildi. İngiliz kuvvetleriyle a ıretler arasında ya anan çatı malarda, Kürt a ıretlerden 300-400 civarında can kaybı oldu. Van Valisi Midhad Bey İngilizlerin saldırıları karısında zor durumda kalan a ıret mensuplarının kendilerinden izin almaları

---

⁶⁸⁶ TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, s. 194.

⁶⁸⁷ TNA. AIR. 20/513, s. 194; İngiliz siyasi subayının öldürülmesinde halk üzerinde baskı kurmaları ve itaate zorlanmaları temel sebeptir. Ya anan hadiseden sonra İngiliz Kuvvetleri a ıretlerin galeyana gelmelerini engelleyebilmek için Duhok'a kadar geri çekilmek zorunda kalmı lardı (*Musul ve Kerkük'le İlgili Ar ıv Belgeleri, 1525-1919*, Ankara: 1993, s. 391).

⁶⁸⁸ TNA. AIR. 20/513 Nortern Kurdistan, s. 194.

ko uluyla Türk topraklarına sınımlarına müsaade ederek, Kürtlerle tekrar ittifak sağladı.⁶⁸⁹

Halkın İngilizlere karşı yeni bir isyan girişiminde bulunabilecek kuvvete sahip olmamasının farkında olan C. Kirk, Seyyid Taha aracılığı ile Oramar A İretisi a sını Situ ve Zibari A İretisi'nin önde gelen liderlerine ittifak kurdu.⁶⁹⁰ Bu sırada Seyyid Taha Ba kale'de bulunuyordu, ancak Kürtlerin sempatisini kaybedeceği düşünülmesiyle bu tür bir ittifak için aracı olmaya sıcak bakmıyordu. İngiliz kuvvetlerinin yaptığı operasyon sonuçlandırıldı, Akra denetim altına alındı, fakat İngilizlere karşı tepkiler daha da arttı. Akra ve Zap arasında Zibari A İretisi'nin tepkisinin artmasından çekinen İngiliz subaylar A İretilere daha fazla müdahale etmeyerek düzenin sağlanması için halkı kendi haline bırakarak siyasi temsilcileri kapatmak zorunda kalacaklardı.⁶⁹¹

A İretileri itaate zorlama çabasındaki İngilizlerin esas zorluğu, arazinin dağlık olması ve karıda savaşacak bir ordunun olmaması nedeniyle kesin bir zafer kazanıp, A İretileri itaate zorlayamamasıydı. İngilizler her ne kadar Kürtler hakkında bilgi sahibi oldukları düşünülmesiyle hareket etseler de bilginin sahadaki uygulaması beklenen neticeyi vermiyordu. Belirtilen zorluklar nedeniyle Osmanlı Devleti'nin geçmişte bir A İretisi direne karşı kullanma siyasetini zamanla anlamlandıran İngilizler de, aynı taktikleri benimsemek zorunda kalmışlardı.

3.8.4. A İretilerin Denetiminin Sağlanması

Bağdat İngiliz Yönetimi, Musul vilayetine Türkiye sınırından gelebilecek tehlikeleri önleyebilmek amacıyla 1918'den başlamak üzere Kürtler üzerinde egemenlik kurmaya gayret ediyordu. Dağlık bölgelerde yaygın Kürtlerin baskı yoluyla sindirilmesine yönelik faaliyetlerin tesiriyle, Kürtler ve İngiliz temsilcilikleri arasındaki çekişmeler 1918 Kasım ve 1919 Temmuz tarihleri arasında sertleşmeye başladı. Akra ve Mediy'e'deki isyanlarda rol alan A İretilere karşı alınan önlemler nedeniyle A İretilerin İngilizlere tepkisi daha da arttı.⁶⁹² Bağdat yönetimi Akra'daki karışıklıklar nedeniyle, sınır karakollarını

⁶⁸⁹ BOA. DH. KMS. 50/3-17, 1 Ocak 1920.

⁶⁹⁰ Osmanlı Devleti Situ A 'a'yı ve Seyyid Müslihiddin'i ni anarak taltif etmesi sadakatlerinden üphe duyulmaması uyarısında bulunmuştu (BOA. DH. FR, 104/232).

⁶⁹¹ TNA. AIR. 20/513, Northern Kurdistan, s. 193.

⁶⁹² TNA. AIR. 20/513, s. 193.

Revandüz'den Batas köyünün 19 km güney batısına çekti. Böylece Zap Nehri'ni kuşatan ve dağlık bir bölge olan Madiye'nin denetimi zamana bırakılırken, sorunların aşılabilmesi ve barın ortamının sağlanabilmesi amacıyla Akra ve Duhok'taki halka gıda yardımı yapıldı.⁶⁹³

Yapılan yardımlar kısa sürede etkisini gösterdi ve İngiliz temsilcileri Akra ve Duhok'ta diğer yerlere oranla daha sıcak karşılandı. Görevliler bu iyimser durumu kıtlık sorununa çözüm bulmalarına ve harabe yerleşim alanlarını imar etmelerine bağlıyorlardı. Bununla birlikte bölgede tam bir tarafsızlıkla Müslüman ve Hristiyanlara eşit yaklaşım sergilerken, tarım alanlarının imarı için maddi destek vererek, çiftçilerin İngilizlere güven duymasını sağladılar. Bu tür faaliyetlere rağmen, İngiliz korumasını talep eden Hristiyan temsilcilerinin İngilizlerle görüşmesi Kürt çiftçilerin huzursuz olması açısından yeterli bir gerekçeydi. Halk ile temsilcilik arasında ilişkilerin geliştirilmesi için tüm yollar denenmesine rağmen, ahalardan bağımsız hareket edemeyen halkın kazanılması sanıldığı kadar kolay olmayacaktı.

Bölgede bulunan İngiliz subayı Albay Nalder, ortalama bir Kürt ailesini, "pozisyon olarak halinden memnun ve bağımsızlık için rahatını hiç bozmayacak kadar bencil" olarak tanımlıyordu. Bu bakımdan Kürtlerin problemlerinin temelinde ahalinin tahakkümünün olduğu savunuluyordu. Albay Nalder, Kürt ailelerini silahlanma çevresinde hizmetlileri olan ve çiftçiler üzerinde tahakküm kuran Orta Çağ'ın feodal baronlarına benzetiyordu. Faris Ahalisi ve kardeşinin sahip olduğu topraklar onlara büyük gelir sağlamaktaydı. Elde ettikleri zenginlik tamamen köylerdeki zorbalıklarına bağlı olup, otoritelerini kazançlarının teminatı olan silahlı çeteler aracılığıyla sağlamlaştırıyorlardı. İngiliz yönetimine kaygıyla bakmalarının en önemli nedeni ise düzenli yönetim anlayışının kendi sistemlerini bozacağı korkusuydu.⁶⁹⁴ Bu hissiyata Hristiyan aleyhtarları söylemler eklenince, Kürtlerin denetimi İngilizlerin kontrolünden çıkıyor ve bu durum ahalinin halkı denetim gücünü artırmasını kolaylaştırıyordu.

İngiliz görevliler, Güney Kürdistan'da İngiliz-Kürt ilişkilerinin Kuzey Kürdistan'a oranla daha iyi durumda olduğunu kanaatindelerdi. Seyyid Mahmud isyanından sonra, Süleymaniye yöneticisi olarak atanan Binbaşı Soane, Albay Nalder'in desteğiyle yönetsel sorunları kısmen aştı. Kürtlerin en önemli sorunu, Dicle nehri boyunca uzanan Musul ve

⁶⁹³ TNA. AIR. 20/513, s. 194.

⁶⁹⁴ TNA. AIR. 20/513, s. 194.

Ba dat'la ba lantılarının kesilmi olması nedeniyle ticari faaliyetlerinin durma noktasına gelmi olmasıydı. Süleymaniye'deki Kürt nüfus ngiliz otoritesinden rahatsızdı ama Osmanlı Devleti'nin ark vilayetleri ile kıyaslanınca, Süleymaniye'deki halk ngiliz otoritesine daha ılımlı bakıyordu. Süleymaniye'nin yanı sıra, Musul'dan kolaylıkla ula lılabilen Erbil ovası tamamen a ilet a alarının denetimine tabi olmadı ndan, ngilizler Erbil'de askeri ve siyasi faaliyetlerini rahatlıkla sürdürebiliyorlardı.⁶⁹⁵

eyh Mahmud yönetiminden rahatsız olan; Erbil, Kev, Sancak ve Raniye'deki Kürt ileri gelenlerinin Süleymaniye ile ba lantıları kopmu tu. Ba dat yönetimi, eyh Mahmud syanı'ndan sonra Kürtlere baskı uygulayarak, ili kilerin normale mesini sa lamayı ba armı tı. syan sonrasında Kürdistan yöneticisi olma hevesindeki di er a ilet liderlerinin cesareti kırılmı durumdaydı. Olu an durumu gözlemleyen ngilizler, ba ımsız bir Kürdistan'ın kurulabilmesinin a a denetimine tabi olmayan bir toplum yapısıyla mümkün olabilece ine kanaat getirmi lerdı. Onlar, Kürt halkına verilecek sıradan bir e itimle çok uzun yıllar sonra, a ilet a asının toplum üzerindeki baskısının kırılabilce ine ikna olmu lardı.⁶⁹⁶

Bedirhan ailesinden Kamuran Bey, Kürtlerin ngizlere kar ı dü manca tutumunu de i tiremeyece ini kabullenmek zorunda kalmı tı. Babanzade ailesinin bir ba ka üyesine de, Süleymaniye'ye seyahat etmesi için ngilizler tarafından izin verilmi , fakat o da Kürt a iletler arasında ittifakın sa lanamayaca ina ikna olmu tu. Olu an durum kar ısında, Babanzadelerin görü ü “güçlü bir yabancı deste i olmadan Kürt devleti kurulamaz” dü üncesi çerçevesinde ekillenmi ti.⁶⁹⁷

ngilizlerin baskı altına alarak sindirdikleri Süleymaniye'yi bile yönetemeyeceklerine ikna olan Kürt liderler, çözümü ba ımsızlık yerine daha küçük yerel yönetimlerin kurulmasında aramaya ba layacaklardı. ilerleyen yıllarda ise, ba ımsızlı ın halkın belirli bir plan

---

⁶⁹⁵ TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, s. 194; Musul'da ngilizlerin 1919 yılındaki ara tırmalarına göre Kürtler Musul'da kontrolü ellerinde tutabilecek güce sahip de illerdı. ngilizlerin Musul'daki denetimi güçlendirmesi de Kürler lehine i leyen bir süreç olmamı ve konfederasyona ba lı a iletler de da ılma sürecine girmi lerdı (TNA. FO. 371/4193, No: 149523, Notes on Kurdish Tribes, Mosul Vilayet and Westward to the Euphrates, July 1919, s. 13).

⁶⁹⁶ TNA. AIR. 20/513, Nortern Kurdistan, s. 15.

⁶⁹⁷ TNA. AIR. 20/513, G.L.B, s. 8 March 1920, s. 194; 6 Kamuran Ali Bedirhan, ilerleyen yıllarda, önce Suriye'ye daha sonra Paris'e yerle erek Kürt dili ve Edebiyatı üzerine ara tırmalar yapacaktır. 1961 yılında ise Irak'ta ya ayan tahmini olarak 1.800.000 Kürt'ün “Self-Determination” iste ini uluslararası çevrelerde duyurmak için Avrupa'da faaliyet gösterecekti (“Kurdish Rebels to Ask U.N Help”, *New York Times*, 18. October 1962).

çerçevesinde ve örgütlü faaliyetler kapsamında kazanılabileceği düşüncesi, Kürt milliyetçilerinin gizli örgütlenmeler oluşturmalarına neden olacaktı.

3.8.5. Revandüz Siyasi Temsilcilerinin Kurulması

İngiltere'nin Irak'ı işgali ile başlayan süreçte, dini otoritelerin ve ailelerinin Kürt toplumu üzerindeki sıkı denetimi, Kürtlerin belirtilen sınıflardan başımsız denetlenmesine imkan tanımıyordu. Ailelerden herhangi birisi ile sağlanan yakınlaşma, diğer ailelerin ya adıkları idari sınırlarda farklı dengelerin kurulmasına neden oluyordu. Diyalog yoluyla sorunların üstesinden gelemeyen İngiliz yönetimi, çareyi zor kullanarak düzenin sağlanması yönünde adımlar atmakta bulacaktı.

İngiliz işgali öncesinde de planlandı üzere, Musul, Kerkük ve Erbil'den devirilen askerlerle sınır birliklerinin kurulması zarureti 1920 yılı itibariyle de açıkça görülmüyordu. İngilizler açısından Ravendüz'ün önemi, Irak ve İran arasındaki ana yollardan birinin üzerinde, stratejik bir mevkiide bulunmasından kaynaklanıyordu. Eğin geniş bir vadi arasında olması, çok büyük bir orduyu çok küçük bir askeri birlikle durdurma imkanı sağlıyordu. Ayrıca, Urmiye ve Erbil arasındaki tek bağlantı yolu da bu muntıkadan geçiyordu. Ravendüz'ün emniyeti, tek bir ailenin denetimine verilirse, bu durum gelecekte İngilizler için ciddi bir tehdit oluşturabilirdi. Bölgeye, maaşını İngiliz yönetiminden alacak yerel bir yöneticinin atanması ve oluşturulacak askeri birliğin İngiliz yönetiminin denetiminde olmasıyla yanabilecek olası problemlerin önüne geçilmesi hedefleniyordu. Planlama dönülusunda, Erbil'de görev yapan Binbaşı W.R. Hay Revandüz'e gönderilerek, gerekli düzenlemelerin yapılması amacıyla çalışmalarına başladı.⁶⁹⁸

Hay, Kasım 1918'de Bağdat yönetimi tarafından Altınköprü'ye siyasi subay olarak atanmış ve oldukça başarılı bir yönetim sergilemişti. 1918'de Güney Kürdistan siyasetinden sorumlu olan Binbaşı Noel, Binbaşı Hay'a, Türk memurları ile jandarmalarının devredilmesi bırakılması ve yönetimin yerel halkın benimseyeceği unsurlardan oluşturulması tavsiyesinde bulunmuştu. Geçmişteki tavsiye dönülusunda, öncelikle ailelerini ile görüşmeler yapan Hay, ilk aşamada yönetimin teslim edilebileceği uygun bir yönetici adayı belirleyemedi. Bu problemi kısa bir süreli ine,

⁶⁹⁸ TNA. AIR. 20/513, Note On Revandüz, s. 180-181.

Kerkük'ten getirdi i deneyimli Kürt memurlardan olu turdu u bir kadroyla a maya çalı tı.⁶⁹⁹

Yönetici adayı olarak ön plana çıkma çabasında olan Bırados A ıretı a ası Muhammed Seyyid Bey, 7 Aralık 1919'da Hay'a mektup göndererek, a ıretinin ve Girdi A ıretı'nin ngiliz Yüzba ı Scott'un ölümünden sorumlu oldukları ihbarını yaptı. Cinayet sorumlularının yakalanması amacıyla, Hay'a destek verece i güvencesini de verdi. Ravenduz'da a ıret a alarıyla 10 Aralık'ta yapılan toplantıda, geçmi te ya anan olaylar nedeniyle, faaliyetleri askıya alınan ngiliz siyasi temsilcili inin yeniden faaliyete geçmesi yönünde uzla ma sa landı. Toplantı sonucunda, yerli halktan Hacı Nevras Efendi, ngiltere'nin vekili ve Revandüz yöneticisi olarak tayin edildi. Bu durumdan rahatsız olan a ıret yöneticilerinden Yusuf Bey, Kerim Bey ve Dergelalı Mir Muhammed Emin Bey, yöneticilik görevinin ilk haftası henüz dolmamı olan Hacı Nevras Bey'i görevinden azlettiklerini açıklayarak, arazi ve vergi gelirlerinin kendileri tarafından toplanaca nını ilan ettiler. Revandüz'ün önde gelen a alarından Yusuf Bey, ehrin yönetiminde kendisinin tercih edilmemesi nedeniyle Binba ı Hay'ı öldürölmek için, ba arısızlıkla sonuçlanan bir suikast dahi düzenledi, bu giri im kendisinin esir olmasıyla sonuçlandı. Yerel halk, heyet olu turarak Yusuf Bey'in serbest bırakılmasını sa lamak amacıyla Hay'ı ziyaret etti. Kürt heyetinin giri imleri sonuçsuz kaldı ve Yusuf Bey'in Revandüz dı na sürgün edilmesi yönünde karar alındı.⁷⁰⁰

in ilginç yönü, karardan bir gün önce Binba ı Hay'dan Yusuf Bey'in serbest bırakılmasını talep eden Kürt heyeti, Yusuf Bey'in sınır dı ı edilece ini ö renince Binba ı Hay'ı tekrar ziyaret ederek, " slam âlemini bir kâfirden kurtardı ı" için ona müte ekkir oldu unu belirtti. Bu durum a a tahakkümünün Kürtler üzerinde olu turdu u baskısının önemli bir deliliydi. Yusuf Bey, Kani Vatman'da bulunan ngiliz esir kampına götürölmek üzere yola çıkarıldı, ancak yolda çıkan arbede nedeniyle öldüröldü. Yusuf Bey'in ölümünü haber alan a ıretlerde büyük bir panik havası olu tu. Bu hadise Revandüz bölgesinde ngilizlere kar ı ta kınıklarıyla nam salımı Herki A ıretı'nde ve Hakkari'nin en ücra da lık bölgelerinde bile hissedilir bir durgunlu a neden oldu.⁷⁰¹

⁶⁹⁹ Hay, *Kürdistanda ki Yıl*, s. 111.

⁷⁰⁰ TNA. AIR. 20/513, s. 178.

⁷⁰¹ TNA. AIR. 20/513, s.179; Herki a ıretinin ta kınılı ı dillere destan olmu tu. Bir zamanlar Oramar'daki Herki A ıretı'nde a a varmı . A anın parma nını sinek ısırımı , ısırılan yeri ka nımı , be dakika sonra birdaha ısırımı yine

Hay, daha önceki yönetim tecrübesinin ışığında, Kürtlere karşı uygulanacak baskıcı yönetim tarzının başarıyı getireceği hissiyatıyla hareket ediyordu. Büyük ihtimalle, Yusuf Bey yolda bir bahane öne sürülerek öldürülmüştü. Bölge airetlerinin çekindiği bir liderin yaamasının, İngiliz otoritesine gölge düşürecek hissiyatı onun ölümünde etkili olmuştu.

Yaanan hadisenin üzerinden henüz birkaç gün geçmişti; 13 Aralık'ta, İrvan Aireti'nden Ahmet Ağa, Mir Üzeyir Ağa, Bırados Aireti'nden Muhammed Said Bey ve Esad Bey Binbaşı Hay'ı ziyaret ederek, İngiliz yönetimine biat ettiklerini bildirdiler. Muhammed Said Bey, sadakatin bir ödülü olarak Bırados Aireti'nin yeni lideri olarak atandı. Airet üzerinde denetim yetersizliğine karşın, İngilizlerden istediği tek şeyin dolgun bir maaş olması, İngilizler tarafından yöneticiliğinin onaylanması açısından yeterli görülmüştü. Ravendüz'de yeniden belirlenen airet liderine asla karşı çıkılmayacağına dair airet ileri gelenlerinden söz alındı. Ayrıca, airetlerin tamamı İngiliz subayına sadakatlerini beyan ederek, geçmişte İngiliz subaylarını katledenlerin yakalanması için ellerinden gelen tüm yardımı yapacaklarını belirttiler. Barzan Aireti'nden, Seyyid Ahmed ve diğer katillerin bulunması için verilen sözü yeterli görmeyen Binbaşı Hay, tüm airet ileri gelenlerine sözlerini Kuran üzerine el bastırmak suretiyle tekrarlattı.⁷⁰² Bu yöntem, Kürtlerde dini duyarlılığın ispatı olduğu gibi, İngilizlerin Kürtlere güvensizliğini de açık bir göstergesiydi.

Hay, Batas'ta bulunduğu sırada Seyyid Taha tarafından kendisine gönderilen mektupta Akra'da yaşanan cinayet "rezillik" olarak değerlendirilmekteydi. Ayrıca kendi etkisi altında olduğunu iddia ettiği, Girdi ve Bırados Airetleri'ni katillere yardım etmemeleri hususunda uyarıyı da belirterek, İngilizlerle ikili ilişkilerini korumaya gayret ediyordu.⁷⁰³

İngilizlerin Ravendüz'ün denetiminde yaadıkları zorluklar göz önünde bulundurulunca, Seyyid Taha'nın Kürtler üzerindeki denetimini yitirmeye başladığını anlamak zor değildi.

---

kaşını, parmağı tekrar kaşınca sineklerin atasına lanet olsun diyerek bir kurula parmağını da itmiş (Bazil Nıkıtine, *Kürtler*, çev. Nure Uurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul: 2010, s. 160).

⁷⁰² Bu yöntem gerek İngilizler gerekse Türkler tarafından sık sık kullanılmıştır. Van Valisi Haydar Bey de Van Vilayeti'nde topladığı airet ağalarına Osmanlıya bağlı kalacaklarına dair Kur'an üzerine yemin ettirerek airetlerin sadakatlerini sağlamaya çalışmıştı (Haluk Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Karşısında Osmanlı Devleti ve Bölge Airetleri, 1918-1920", *Bellekten*, C. LXXIV, S. 271, Aralık 2010, s. 816).

⁷⁰³ Ravendüz'da Simko'nun çok zeki olduğu ve hiçbir hükümetle çekişmeye amamaya dikkat ettiği konu uluyordu. Orada Simko smail'e fazlasıyla ilgi olduğu gözlemleyen İngilizler acilen İran'ın gücünü artırmaya yöneleceklerdi (TNA. AIR. 20/513, Note on Rewanduz, Major W.R. Hay, P.O. Arbil, s. 178).

Buna kar ın, ran K ürtleri ile ngilizler arasındaki temas ı sa layabilecek güvenilir bir ki inin bulunamamas ı Seyyid Taha'nın mevcut statüsünü korumasına yardımcı oluyordu.

Revandüz soylularından Said Bey'in o lu ve Abdullah Pa a'nın torunu smail Bey, a iretlerin oylamas ı sonucunda Revandüz ngiliz temsilcisi olarak seçildi. 20 ya ında olmasına ra men al ılmadık bir sa duyuya sahipti. E itimli ve çok zengin olmasının yanı sıra Revandüz'de kan davalarına hiç bula mam ı tı. O, bir a aya kin gütmeyi i gibi, herhangi bir soylu da ona kin gütmüyordu. Hay, ayrılmadan önce yerel ulema sınıfı ve a iret a alarıyla bir görü me daha ayarlayarak onlara, smail Bey'in ngiliz hükümet temsilcisi oldu u sürece ona ba lı kalacaklarına dair ikinci defa Kuran üzerine el bastırmak suretiyle yemin ettirdi. smail Bey, ngilizlerin talimatları do rultusunda, irvan ve Bırados A iretleri hariç olmak üzere ngiliz yönetimi adına vergi toplayacaktı. Vergi gelirlerinin denetimi için ise, smail Bey'in yanında ngiliz vergi kâtibi atandı ve önlem olarak yirmi ki ilik jandarma ekibi olu turulup 200 adet tüfek temin edildi. Revandüz'de Yusuf Bey'in ölümü ile sindirilen yerel a iret liderleri, olu turulan yeni yönetime kar ı sessiz kalmayı tercih ettiler. K ürtler tarafından saygı duyulan ki ilerden Mir Muhammed Emin Bey, ngilizler tarafından maa a ba landı ve Dergala yöneticisi olarak atandı. Navadast A ireti'ni yönetmesi için de ngiliz yönetimine sadık kalacak maa lı bir yönetici seçildi. De t-i-Harir'de ya ayan Molla Esat Efendi ise tek bir ö rencisi bile olmamasına ra men halk üzerindeki denetiminin ödülü olarak ngilizler tarafından maa a ba landı.⁷⁰⁴

Binba ı Hay, K ürt toplumunun ba ımsızlık anlay ından çok uzak oldu unun farkındaydı. Tüccar ve çiftçilerin a alardan korkmasının yanı sıra, a aların da birbirinden korkarak hareket etmesi nedeniyle, mevcut artlarda K ürtlerin devlet kuramayacaklarına ikna olmu tu. A iret içerisindeki dengeyi koruyup di er a iretlere kar ı ayakta kalabilme içgüdü s ü, a iretler arasında mücadeleye sebep olurken, bu olumsuzluk K ürtlerin kendilerini millet olarak görmelerinin önünde a ılması pekte mümkün olmayan bir set çekiyordu. Bundan dolayı K ürtlerin yönetim probleminin K ürtlerin iç dinamiklerinden ziyade, d ı arıdan bir gücün denetiminde mümkün olabilirdi. A iret içinden güçlü ve yetenekli bir a iret efi bulunamazken K ürtlerin tamamını yönetebilecek bir lider profiline

---

⁷⁰⁴ TNA. AIR. 20/513, Note On Rewanduz, s. 179.

ortaya çıkmamı olmas, bir bakıma ngiliz yönetiminin Kürt toplumunu istedi i ekilde yönlendirmesine olanak sa lıyordu.⁷⁰⁵

Hay, Revandüz'de ya ayan Kürt a iretleri sosyal yapı itibariyle a alar, kötü a alar ve halk olmak üzere üç ana ba lıkta sınıflandırarak Kürtler hakkında u de erlendirmeyi yapıyordu:

Herhangi bir kürdün, siyasi ya da dini bir fikir kar ısında kayıtsız kalaca ına inanmıyorum. Cahil insanlara baskı uygulayarak, isyan ve taarruza neden olanlarlar kötü a alardır. Kürtlerde bir ilkokul çocu unun aklı var ve do u tan gelen zalimlikten de yoksun de iller. Bir gün dayak isterler ertesini gün eker. Çok fazla iddet ya da çok fazla imartılma, ortaya idaresi güç bir insan çıkarır. Tıpkı okula giden bir çocuk gibi, Kürtler de kendini korumak için yalan söyleme e ilimindedirler. Özde katı ahlaki kuralları olan Kürtlerin ço unlu u a alara kar ı olmakla birlikte çalı kandır. Normalde so ukkanlı olmalarına ra men sözkonusu kan davası olunca heyecanlanırlar veya bir a a ılanma kar ısında aniden sinirlenirler. E er ki efendilerinin elinde bir sopa görürlerse hemen hizaya gelirler. Ravendüz'da iki devriye asker görünce hemen beklemedi iniz kadar itaatkâr olurlar. Her yerde a alar ve halk arasında bir uçurum vardır. Yönetimimize kar ı söz söyleyebilecek olanlar, çıkarları pe inde ko an kötü a alardır. Onları sindirerek hem kendimizi korumu oluru hem de Kürdistan'a bir faydamız dokunmu olur. Neyse ki, barı içinde ya amak isteyen iyi a alar var ve onlarla i birli i yapmak için elimizden geleni yapmalıyız...⁷⁰⁶

Yapılan çalı malar sonucunda Revandüz'de yönetim kurulmu tu, ancak bu yönetimin uzun süre ayakta kalamayaca ı, ngiltere'nin daha önceki tecrübeleriyle de sabitti. A iretler arası kıskançlıklar nedeniyle, yerel unsurlardan olu turulan yeni yönetimin da ılabilece i rahatlıkla öngörülebiliyordu. Bundan dolayı yönetimde ba arı sa lanamaz ise Erbil'den görevlendirilecek bir yönetici geçici olarak Revandüz'ü yönetecek ve 1920'nin ilkbahar aylarından itibaren ngiliz ve Kürtlerden olu turulacak Levy askeri birli i⁷⁰⁷ Revandüz'e yerle tirilecekti.

lerleyen süreçte Dergala'ya atanan ngiliz temsilcisi eyh Muhammed A a, Galah'ta ve Rayat'ta kurulacak ngiliz temsilcili inin yönetim görevini de üstlenecekti. Revandüz ve Erbil'den rahatlıkla kontrol edilebilecek bu yönetim birimleri, ran ve Türkiye güzergâhının kontrolünü sa layabilecek bir konumda oldu undan, ngilizler tarafından kilit noktalar olarak görüyordu. ngiliz askeri birli inin sayıca yetersizli i ise, kurulacak

⁷⁰⁵ TNA. AIR. 20/513, s. 179.

⁷⁰⁶ TNA. AIR. 20/513, s. 180.

⁷⁰⁷ M.S. Lazerev, *Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923*, s. 23.

askeri birli in gösteri li hale getirilmesiyle çözülecekti. Askeri birli e kimse yakla tılmayarak asker sayısının ö renilmesine müsaade edilmeyecek ve Revandüz'deki 200 ki ilik askeri birlik dı arıya bin ki i olarak yansıtılacaktı.⁷⁰⁸ Böylelikle Ravendüz ve çevresi denetim altına alınırken, Herki ve Barzan a iretlerinin ngiliz yönetimi için bir tehdit unsuru olmasının önüne geçilecekti. Bir di er hedef ise, Revandüz ve Erbil arasında demiryolu projesinin tamamlanmasıyla, Musul'un güvenli i için önemli bir problemin kalmamasıydı.⁷⁰⁹

ngilizlerin Revandüz'de yerel yönetim kurma çabalarında izlenen yöntem, Süleymaniye Kürt yönetiminin kurulmasıyla büyük oranda örtü mekteydi. Yönetim gücünü elinde bulunduran a a, vergi gelirlerini ngiltere adına toplama görevi kar ılı nda a iret yönetimine atanırken, i gal bölgesinin güvenli ini sa lama görevi de a iretlerden olu turulan lokal kuvvetlere devredilerek güvenlik sorunu kısmen a ılıyordu. Ancak bu taktiksel yakla ım di er a iretlerin huzursuz olmasına neden olaca ndan, olu turulan yeni yönetimlerin uzun süre ayakta kalması mümkün olmayacaktı. 1923 yılından itibaren Revandüz'ün Türkiye ve ngiliz yönetimi arasında sık sık el de i tirmesine neden olan en önemli sorun da, a iretler arası kıskançlıkların a iretleri taraf olmaya zorlamasıydı.

---

⁷⁰⁸ Kırsal bölgedeki eski yapılar genellikle iki katlı olup etrafı yüksek duvarlarla çevrilidir. Bu yapı tarzı genel itibariyle bireylerin güvenlik riskine kar ı aldı ı do al bir önlemdir.

⁷⁰⁹ TNA. AIR. 20/513, Note on Rewanduz, s. 180-181.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KÜRT- NGİLİZLERİNDE ÇÖZÜLME SÜRECİ , KÜRTLERİN ALTERNATİF ÇÖZÜM ARAYIMLARI VE KÜRTÇÜLÜK FAALİYETLERİNDE ÖRGÜTLENME SÜRECİNE GEÇİŞİ

1920 yılında, Kürt- İngiliz ilişkileri açısından geçmiş yıllara nazaran daha durağan bir süreç söz konusuydu. Bu ortamın oluşumunda Türkiye’de Milli Mücadeleyi yürüten kadronun, Kürtleri yanına alma adına gözle görülür başarı sağlaması, Irak’ta Emir Faysal ile İngilizler arasında devam eden görüşmelerin olumlu seyri ve İran’da Rıza Han’la İngilizler arasındaki yakın münasebetler başlıca faktörlerdi.

Binbaşı Noel’in 19 Aralık 1919’da hazırladığı Kürt raporunda da bu durum net bir ifadeyle tanımlanmıştı. İngilizlerin, bağımsızlık isteyen Kürt milliyetçileri koruyucu faaliyetleri, toplum nezdinde Osmanlı Devleti’nin parçalanmaya çalışıldığına dair kanıt olarak değerlendirilmi ve halifelik taraftarı Kürtlerin Kürt milliyetçileriyle ittifaka sıcak bakmamalarında etkili olmuştu. 1918’de Türk propagandalarının temelini Süleymaniye’de tesis edilen Kürt yönetimine duyulan tepki oluşturuyordu. 1919 yılında ise hem Paris Barış Konferansı’nda hem de Kahire Konferansı’nda Kürt-Ermeni Devleti ile alakalı planlamalar, Osmanlı taraftarı Kürtlerin, İngilizlere karşı olumsuz bakış açısının daha da sertleşmesine neden olmuştu. Oluşan tabloyu değerlendiren Binbaşı Noel, Ankara’nın yanı sıra Kürtlerin de İngiliz yönetimine tepki göstermesiyle sağlamlaşan Türk-Kürt ittifakını şu şekilde yorumluyordu:

...Türkler bunu biliyorlar ki! Doğu vilayetlerinde, Kürtleri Ermenilere karşı kırtmak Kürtleri Türkler ile ortak hareket etmeye zorluyor. Aslında Türkler her iki ırkın da kendilerinden nefret ettiğinin farkında ve iki toplumun birlikte hareket etmesi durumunda kendi faaliyetlerinin aksayacağını bilinciyle hareket ediyorlar. Türklerin hâkimiyetlerini tehdit eden en ufak bir politikadan korkması doğaldır değil midir?⁷¹⁰

Ermenistan tehlikesine karşı Osmanlı Devleti’nin yanında yer alan Kürtler halifeye karşı sadakat anlayışıyla İngilizlere karşı tutum sergiliyorlardı. Türk toplumu Anadolu’da baskılayan Milli Mücadele’yi desteklerken, Milli Mücadele kadrosu Hristiyan karşıtı

⁷¹⁰ TNA. FO. 371/4193, No: 163038, Turkey A Kurdistan, Memorandum by Major Noel, December 1919.

söylemleri etkili bir şekilde kullanarak, kararsız kalan Kürtlerin korkularını uyanık tutmayı başarmıştı. Kürtlerin verilen sözlere çok kolay inanan bir millet oldukları tespitini yapan Noel, Milli Mücadele lideri Mustafa Kemal'in başarıları bir netice elde etmesinin mucize olmayacağı hususunda kendisinden emindi. Savaş sırasında oluşan otorite boşluğunu lehte kullanabilecek kayda değer bir Kürt örgütlenmesinin oluşurulamaması ise Kürtlerin en büyük dezavantajıydı.

Kürt entelektüel sınıfı olarak değerlendirilen Kürt ileri gelenlerinin yurtdışında yaşıyor olması, yerel halk ile sağlıklı irtibat kurulmasının önünde büyük bir engeldi. Doğu vilayetlerinde Avrupa görmüş Kürt aydın kesiminin varlığına rastlamak ise pek mümkün değildi. Binbaşı Noel 1919 yılında yaptığı olduğu dört aylık seyahati süresince, Kürtler ve Türkler arasında açıkça fark edilen bir nefretin olduğunu ve her iki toplum arasında dini kaygılar dolurultusunda oluşan zorunlu ittifakın sağlıklı bir gelecek sunmayacağı tespitini yapmıştı.⁷¹¹ Noel, fazlasıyla hissi davranarak Kürtlerin başarısızlığını sağlayabilmek amacıyla var gücüyle mücadele ederken, Londra Kürdistan planlarını belirsiz bir geleceğe ertelemeye yönelmiş ve Arapların gücünden faydalanarak Irak'ta ekonomik çıkarlarını koruma kararlılığını devam ettirecekti.

4.1. Emir Faysal'ın Irak Kralı Olması

Kahire Konferansı'nda alınan kararların genel çerçevesi, Irak'ta İngiliz egemenliğinin kayıtsız şartsız korunması yönündeydi. Konferanstan sonraki süreçte, Kürtler arasında İngilizlere karşı oluşan olumsuz havanın ivme kazanması, İngilizlerin Irak'tan çekilebileceği ihtimaline yönelik önemli bir başarı olarak algılanmıştı. Bu nedendir ki, Kürtlerle iletişim halinde olan bazı İngiliz temsilciler, yer yer kendi çabalarıyla konferansta alınan kararların dışına çıkarak, hala çok önemli bir güç olarak tanımladıkları Kürtlerle iletişimi kesintiye uğratmama çabasındalardı. Kürtlerle iletişim sürecinde, İngiliz yetkililerin sürekli değişimi söz konusuysa, Kürtleri temsilen görüşmeleri gerçekleştiren kişilerin sabit kalması, Kürtlerin farklı stratejiler çerçevesinde yeni gelişimlere yönelmesi imkanını sınırlandırmaktaydı.

---

⁷¹¹ TNA. FO. 371/4193, No: 163038, Turkey A Kurdistan, Memorandum by Major Noel, December 1919.

1918 yılında hafife aldığı Kürt sorununu, 1920 yılı itibariyle Ortadoğu'da çözülmesi en zor problem olarak tanımlayan İngiltere, Irak'ta tek bir hükümetin kurulmasıyla tüm sorunları Irak Meclisi'ne taşımayı ve Musul'u kayıtsız şartsız Irak'a bağlamayı planlıyordu. Daha güneyde, Ürdün'de hükümetin kurulması amacıyla Mekke Emiri'nin oğlu Abdullah ile İngilizler arasında mutabakat sağlanmıyordu. Arap yarımadasında, Abdülaziz El Suud ve Kral Hüseyin ile İngilizler arasında devam eden görüşmelerin seyrini olumsuz etkileyebilecek önemli bir problem yoktu.⁷¹² Koyu bir Arap milliyetçisi olan Emir Faysal'ın, Irak yönetimine getirilmesi yönünde yapılan çalışmalar, Kürt-İngiliz ilişkilerini hissedilir derecede zedelemiyordu. Bu durum sadece Kürtlerin değil, daha güneydeki Arap yöneticilerin de tepkisine neden olmaktaydı. 1921 Ağustos ayında Suud ailesinden Abdulrahman, Irak Kraliyet Yüksek Komisyon Üyesi Sir Percy Cox'a yazdığı mektupta, Emir Faysal'ın Irak yönetimine getirilmesinin Araplar ve İngilizler arasındaki ilişkilere zarar verebileceğini belirtiyordu. İngiliz yönetimi ise Suud ailesinin tepkisine rağmen, Irak'ın yönetimine Faysal'ı getirmekte ısrarcı bir tutum sergiliyordu. Suud ailesinin tepkisi, Faysal'ın Anadolu topraklarından Hicaz'a kadar olan coğrafyada hâkimiyet kurmak için harekete geçebileceğini endişesinden kaynaklanıyordu. Suriye ve Irak sınırındaki Anzei ve Ammar aşiretlerinin, Emir Faysal'ın kuzenleri tarafından yönetilmesi nedeniyle Faysal'ın gücünün artabileceğini ihtimali Suud ailesini endişelendiriyordu. Tüm tepkileri göz ardı ederek, Irak yönetimine Faysal'ı getirip Fransız aktivitelerine karşı önlem almaya çalışan İngiliz yönetimi, Emir Faysal'ın gücünü kullanarak, Ürdün'den Hicaz'a kadar olan coğrafyada Arap yönetimlerine karşı güç dengesi oluşturmayı hedefliyordu.⁷¹³

Lawrence, Irak kralı olması yönündeki kararın kesinleştirildiğinin müjdesini, 1921 Nisan ayında Emir Faysal'a vermişti. Mayıs 1921 tarihli Kahire Konferansı'ndan sonra, Kudüs'e geçen Churchill, Emir Faysal'ın kardeşi Emir Abdullah ile görüştü. Faysal'ın Irak yönetimine karşı çıkmaması artıyla, kendisinin de bir Arap devletine yönetici sıfatıyla görevlendirilebileceğini sözü verildi. Haziran 1921'de Irak'a gelen Emir Faysal, Irak'a yönetici olması için İngilizler tarafından hazırlanan göstermelik referandumda aday gösterildi. Referandum, Musul başta olmak üzere pek çok yerde boykot edilmesine rağmen seçimi kazandı. İlan edilen Faysal Irak tahtına geçti.⁷¹⁴ Arabistan'a hakim konumda olan

⁷¹² TNA. FO. 371/5068, No: E-3706, Conference on Middle Eastern Affairs, 13 April 1920.

⁷¹³ TNA. CO. 730/2, No: 398-29, From Abdülaziz Abdulrahman Al Faisal Al Saud to Sir Percy Cox His Britannic Majesty High Commissioner For Mesopotamia, 18 May 1921, s. 680.

⁷¹⁴ Öke, *Belgelerle Türk-İngiliz ilişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu* s. 87.

Suud ailesini küstürmemek amacıyla, Abdurrahman'a Irak kabinesinde ba bakanlık görevi teklifi sunularak Suud ailesinin tepkisi de hafifletilmi oldu. ⁷¹⁵

ngiltere'nin Irak yönetimine Faysal'ı geçirmesi Kürtlerde, Arap kar ıtlı nı tetikledi i gibi, bu siyasi hava Irak'ta Kürt milliyetçili inin ivme kazanmasında da etkili oldu. ngilizlerin 1917'den beri devam eden Kürdistan siyasetinin 1920 yılı itibariyle belirsiz bir sürece girmesi, ngilizlerle ortak bir program yürütme konusunda Kürt milliyetçilerinin isteksizli ine neden oluyordu. 1920 yılına kadar Kürdistan fikrinin aktif savunucusu Percy Cox dahi, eyh Mahmud Berzenci ve taraftarlarını "cahil bir topluluk" ifadesiyle niteleyerek, Kürtlerin ba ımsızlık taleplerini, mevcut artlar çerçevesinde imkânsız olarak de erlendirmekteydi. 1921 sonu itibari ile Irak Kürtlerinin devlet kurma taleplerine, kar ı bir duru sergileyen Percy Cox, dü üncelerini u sözlerle ifade ediyordu:

ngiltere olarak Kürt isteklerini onayladı mızı göstermemiz, Kürtleri yanımıza almamıza imkan sa layacak. Onları bir araya toplamamız, bize sıkıntı çıkarabilecek Türk faaliyetlerine kar ı koymamızı kolayla tıracak ve olası bir saldırıya kar ı direni imiz açısından de erli bir silah etkisi yaratacaktır. ⁷¹⁶

ngiliz yönetimi, Arapların Irak'ta güçlü bir yönetim olu turmasına önlem olarak ve Türkiye'nin Irak'taki faaliyetlerinin zayıflatılması amacıyla, Kürtlerin denetimsiz bırakılmamasını istiyordu. Ankara hükümeti ise Emir Faysal'ın Irak yönetimine atanmasını fırsat bilerek, Surçi ve Miran Kürtleri arasında Kürtlerin Arap milliyetçisi Faysal tarafından yönetilecekleri propagandasını kullanarak, Kürtlerin korkularını tırmandırma çabasıındaydı. ⁷¹⁷ Bu tür söylemler her ne kadar Türkiye'nin elini kuvvetlendirse dahi, Arap nüfusun Irak'ta ve daha özelde Musul'daki sayısal üstünlü ü Ankara hükümetinin çabalarının sonuçsuz kalmasına neden oluyordu. Ayrıca Emir Faysal'ın iktidara getirili i, ngilizlerin Müslümanlara kar ı bir tutum içerisinde oldukları imajının yıkılması açısından da çok büyük önem arz ediyordu. ⁷¹⁸

⁷¹⁵ TNA. FO. 371/9004, Iraq Treaty With King Feisal, Presented to Parliament by Command of His Majesty, October 1922, s. 2-3.

⁷¹⁶ TNA. AIR. 5/556-A-55, From High Commisioner to Stat Efor the Colonies, 17.11.1922; ngiliz General Baker'in Kürt devletinin denetim altında olmadan ayakta kalamayacağı konusundaki yaklaşı mını Pery Cox'un görüşleriyle uyum gösteriyordu ve Kürtlerin milli birlik ruhunu olu turamadıklarını do ruluyordu. A ıret a aları genellikle kendi a ıretini ayrı bir millet olarak görüyorlar, ba ka a ıretten olan Kürtleri ise kendi milletlerine mensup görmüyorlardı (TNA. FO. 608/95, Administrative Graphi, A. Tyonbee, 22 February 1919, s. 406).

⁷¹⁷ TNA. CO. 730/4-No:39157, From High Commisioner to Secretary State Colonies, 5 August 1920, s. 21-23.

⁷¹⁸ *The Muslim Standard*, No:2, London, September 1921. s. 3-4.

1921’de Faysal’ın iktidara ta inmasında Kürtlerin oyu yok denecek kadar azdı. Özellikle Kerkük ve Süleymaniye’ye ba lı kentlerden, Faysal’a neredeyse hiç oy çıkmamı tı. Faysal’ın Irak tahtına çıkmasından dolayı 23 A ustos 1921’de Ba dat’ta yapılan enliklere, her iki ehirden de tek bir temsilci katılmamı tı. Bu durumu önemli bir tehdit olarak algılayan Henry Dobbs, Kürtlerin Arap hükümetine kar ı isyan hazırlı ında olabilece i hususunda Faysal’ı uyarıyordu. Dobbs’un buna önlem olarak sundu u öneri ise, Kürtlerin cezalandırılması yerine, onların kalbini kazanabilecek adımların atılmasıydı. Öncelikle Faysal siyasi özerklik yerine Kürtlere “kültürel özerklik” vaat etmeliydi. Öncelikle Irak bayra ındaki iki yıldızdan birisinin Kürtleri temsil etti i ilan edilmeliydi. Ayrıca, Irak ordusundaki subaylara özel bir önem verilmeli, kraliyet ordusunda bir birlik olu turulup, Kürtleri temsil edecek kıyafetler ile nöbet tutmalarına ve Kürt diliyle e itim veren kurumlara izin verilmeliydi. Bu reformlar Faysal’ın ilk iktidar yıllarında uygulanmalı ve Kürtlerin Irak hükümetine tepkilerinin önüne geçilmeliydi.⁷¹⁹ Bu öneri Kültürel bir özerklik niteli i ta ımakla birlikte, Kürtleri idari özerklikten vazgeçirebilme dü üncesi do rultusunda ekillenmi ti.

1922 yılında Faysal Kürt liderler ile sürekli mektupla ıp sorunlarını çözmeye gayret edecek ve onların istekleri ile ilgili anayasal düzenlemeleri yapaca ının sözünü verecekti. Kürtlerin ikna edilmesi zorlu bir süreç olsa da, Faysal’ın Kürtler üzerindeki denetim gücü zamanla artacaktı. Onun iktidarını sa lama alan ngiliz yönetimi ise, Irak’ta 1917’den beri hedefledi i ekonomik çıkarlarını teminat altına almak amacıyla harekete geçerek, petrol i letme ruhsatlarını kendi irketleri adına alma giri iminde bulunacaktı.

ngiliz Koloniler Sekreterli i, Faysal’ın Irak kralı olmasından önce, 7 ubat 1920’de Irak petrollerinin i letilmesi için araziler üzerinde gerekli tesislerin kurulması talimatını vermi ti. Ba dat yönetimi üst komisyonu bu yetkiye dayanarak araziler üzerine petrol tesislerinin in asına bile ba lamı ve Irak kabinesine sunulmak üzere, altmı yıl süreyle petrol sahasının i letme hakkını içeren gerekli düzenlemeleri içeren bir protokol metnini hazırlamı tı. Petrol tesislerini i letmeye açacak irket tarafından hazırlanan imtiyaz sözleşmesinin yürürlü e girebilmesi için tapuların el de i tirme i lemlerinin tamamlanmı olması gerekiyordu. ngiltere bu i lemlerin gecikmesi nedeniyle, sözleşmenin Irak

---

⁷¹⁹ Kemal Mazhar Ahmed, *Kerkük Tarih politika Etnik Yapı*, çev. Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, stanbul:2005, s. 145.

hükümeti tarafından onaylanmama ihtimalinden endişe etmekteydi. Bu amaçta nasıl bir yol izleyeceği konusunda zorlanan şirket yönetimi, bu konuda İngiliz hükümetinin görüşüne başvurdu. İngiliz hükümeti, Irak'ta kurulan kabinenin geçici olduğu bahanesiyle, hazırlanan evrakları imzaya açmayarak,⁷²⁰ sorunun çözümünü Kral Faysal'a bırakmak isteyeceğinin farkındaydı. Hükümeti kurduktan kısa süre sonra konu Faysal'a götürülürse, o da benzer bahaneleri öne sürerek imtiyaz hakkını vermekte çekinebilirdi. Bu esnada Irak'ta bulunan Amerikalı yetkililer de petrol arama ve işletme ruhsatının İngilizlere verilmemesi için Iraklı yetkililerle temas halindeydi. Sorunun uluslararası boyuta taşınmasını istemeyen İngiliz yönetimi, geri plana çekilmişi gibi gözükerek, sorumluluğu Anglo-Pers Petrol şirketine devretti. Şirket, Türkiye-İrak sınır sorununun 1926 yılında çözülmesini müteakip, Irak hükümetiyle görüşerek ruhsat sorununu İngiltere'nin lehine çözmeyi başaracaktı.⁷²¹

İngilizler, Faysal hükümetine kıymetli madenlerin imtiyaz hakkını elde etmeye yönelik evrakları imzalatmaya çalışırken, Ankara hükümeti de devreye girerek Bekir Sami Bey aracılığıyla Kral Faysal'la temasa geçmişti. Faysal ile yapılan görüşmede İngiliz yetkili K. Cornwallis'in haberdar olması üzerine, Sami Bey ile yaptığı görüşmenin içeriğini açıklamak zorunda kalmıştı. Faysal, görüşmenin ana temasının petrol kaynakları olmadığını ve Ankara hükümetinin Irak'la siyasi temas kurmak niyetinde olduğunu konusunda K. Cornwallis'e izahat vermek zorunda kalmıştı.⁷²² Sadece bu görüşme bile, Faysal'ın İngiliz yönetiminden izinsiz adım atmadığını açıkça göstermekteydi. 1921 yılı itibarıyla, Araplarda ve Kürtlerde derin bir çaresizlik hissiyatı oluyordu. İngiliz yönetimi, her iki toplumun kendi denetiminden bağımsız tutum sergileyememesinde hissedilir ölçüde başarılı olmuştu.

---

⁷²⁰ TNA. CO. 730/4 No: CO.41425, From the High Commissioner Mesopotamia to the Secretary of State for the Colonies, 16 August 1921, s. 245.

⁷²¹ TNA. CO.730/4 No: CO.41425, 16 August 1921; Anlaşılabilir evrakın imzalanamaması İngilizler açısından talihsiz bir olay olarak değerlendirilmekteydi. İngilizler hali hazırda protokol imzalamamaları olsalar da, petrol şirketlerinin çalışmaya başlamasını istiyorlardı (TNA. CO.730/4 No: CO.41425, High Commissioner Mesopotamia, s. 245)

⁷²² TNA. FO. 371/6467, No: E-3083, Kral Faysal'ın söylemlerine bakılırsa, İngilizler tarafından kendisine yapılan teklif Yunan kuvvetlerini desteklenmesi yönündeydi. Ancak Faysal gelecekte Türkiye ile dostluk zemininin bozulabileceğinden ümitsiz olduğu belirterek Yunanistan'a silah veya para sağlamalarının kendileri için olumsuz sonuçları olacağını ümitsizliğiyle bu öneriyi reddetmişti. Faysal, Sami Bey ile yaptığı görüşmenin içeriğini Türklerin haberdar olmaması koşuluyla İngiliz görevlilere açıkladığını belirterek bu görüşmenin çok gizli kalması rica edildiğini bildirdi (TNA. FO. 371/6467, No: E-3083, Turkey, Views of the Angora Delegation, 10 March 1921).

4.2. Levy Askeri Birlikleri

ngilizler Irak'ta ilk i galleriyle birlikte i gal edilen yerlerde ya ayan yerel halktan askeri birlikler olu turmu lardı. Levy olarak adlandırılan bu birlikler yerle im alanlarının etnik yapısına göre, bazı yerlerde tek bir etnik unsurdan olu turulurken bazı yerlerde ise birden fazla etnik unsurun katılımıyla te kil edilmi ti. ngiliz yönetimi Levy askeri birliklerini, ngiliz subayların denetimindeki "lokal kuvvetler" olarak adlandırmaktaydı.⁷²³

Tablo 2: ngiliz Levy Birli i'ni te kil eden unsurlar ve sayıları.

Yerle im Bölgeleri	Kanunların Uygulanmasından Sorumlu Atlı Levy Birlikleri	Kanunların Uygulanmasından Sorumlu Yaya Levy Birlikleri	Destek Kuvvetler Atlı Levy Birlikleri	Destek Kuvvetler Yaya Levy Birlikleri	Etnik Unsurlar
Musul-	321	207	300	-	Arap- Kürt
Musul-Zaho	-	414	-	103	Arap- Kürt
Duhok	214	828	-	213	Asuri
Akra	-	414	-	142	Asuri
Kerkük	428	207	233	-	Asuri
Erbil	214	-	-	-	Arap- Kürt
Kifri	107	-	-	-	Arap- Kürt
Süleymaniye	535	207	100	310	Kürt
Çemçal	107	-	-	-	Kürt
Halepçe	-	207	-	39	Kürt
Raniye	-	-	-	38	Kürt
Hilla	428	207	292	300	Arap- Kürt
Divaniye	214	-	429	-	Arap- Kürt
Rumiye	428	-	140	-	Arap- Kürt
Semavah	428	207	170	-	Arap- Kürt
Nasriye	428	-	197	-	Arap- Kürt
Hatra	214	-	-	-	Arap- Kürt
Hai	214	-	-	-	Arap- Kürt
Ramadi	321	-	249	-	Arap- Kürt
Hit	107	-	99	-	Arap- Kürt
Qalet-Salah	-	-	-	796	Arap- Kürt
Toplam	4708	2898	2209	1941	

Kaynak: TNA. CO. 730-2, No: CO.33061, From the High Commissioner of Mesopotamia secretary of Stat Efor The Colonies, 4 July 1921. s. 771.

⁷²³ TNA. FO. 371/9004, Iraq Report on Iraq Administration, March 1922, s. 9.

Irak'ın İngilizler tarafından işgal edilmesinden sonra, Ba'dat İngiliz Yönetimi'ne bağlı siyasi temsilciliklerin artırılması Levy birliklerinin sayısının artmasında etkili oldu. Tabloda belirtilen Levy askeri birlikleri Fırat ve Dicle yakınlarındaki yerleşim alanlarına yakınlık bakımından, zaman zaman Fırat Levy Birliği ve Dicle Levy Birliği olarak adlandırılıyordu.

Tablodan anlaşılacağı üzere, Türkiye sınırı ile doğrudan ulaşılabilir Duhok, Akra ve Kerkük'te Asuri Levy birliklerini konuşlandırılırken, bu birliklerde Kürt unsurlara yer verilmemişti. Sadece Kürtlerden Levy birliğine tekil edilen yerleşim birimleri ise, tamamen İngiliz yönetiminin kontrolünde olup, Türkiye sınırından uzak noktada bulunuyordu. Askeri birliklerin Kürt liderlerin veya Türkiye'nin etkisi altında kalabileceği düşüncesi, basit ancak etkili olan bu önlemin alınmasının esas nedeniydi.

1921 Mayıs ayında, Kürtler ile İngilizler arasında yaşanan gerginlik, Musul'un güvenliğin sağlanması amacıyla oluşturulan Asuri Levy birliklerinin komutasına General Sanders'in getirilmesinde etkili oldu. Sanders, Levy birliklerini Musul ve Revandüz arasındaki güzergaha yerleştirerek güvenlik önlemlerini artırdı.⁷²⁴ Musul kent merkezine ise diğer bölgelere oranla daha az Levy askeri birliğine görevlendirme stratejisiyle hareket edildi. Levy askeri birliklerinde Kürtlerin de yer almasına karşın, bu birlikler İngiliz otoritesine karşı çıkan Kürt ariyetlere karşı da sık sık kullanılarak Kürtler arasındaki dümanlıklar körükleniyordu. Bu durumun en canlı örneği 1921 Temmuz ayı içerisinde yaşanan tı. Caf A ariyeti'nin, İran-İrak sınırında İngiliz Levy birliklerine karşı direnerek iki askeri öldürmesine karşılık, Halepçe İngiliz temsilcisinin emriyle Caf A ariyeti'nin köyleri bombalanması ve akabinde köylere Levy birlikleri tarafından saldırı düzenlenerek 60'ın üzerinde Kürt köylüsü öldürülmüştü.⁷²⁵

1921 yılı başında yerli Levy birliklerinin ihtiyaçları için 400.000 Poundluk harcama planlanmıştır.⁷²⁶ Bütçeden en büyük pay ise Arap birliklerine ayrılmıştır. 1921 yılı boyunca

---

⁷²⁴ TNA. CO. 730-2, E-217-88, Mesopotamia to the Secretary of State for the Colonies, 04 May 1921.

⁷²⁵ TNA. CO. 730-2, No: CO.33061, From the High Commissioner of Mesopotamia Secretary of State for the Colonies, 4 July 1921. s. 771.

⁷²⁶ Arap, Kürt ve Asurilerden ortak bir ordu kurulması planı Kahire Konferansı öncesinde uygulanmış olup, konferanstan sonra uygulama alanı daha da genişletilmiştir (TNA. CO. 730/2, No:28828, High Commissioner of Mesopotamia, 18 June 1921, s. 402).

yapılacak toplam harcama, Kürt Levy birliklerine 400.000, Arap ve Asuri Levy birliklerine ise 350.000 paund tutarındaydı.⁷²⁷

1921 yılı sonu itibariyle i gal sürecinin uzaması ve askeri harcamaların artması nedeniyle, Levy askerleri Musul ve Kerkük'teki Irak ordusu garnizonlarına katıldı ve askeri birliklere yapılan harcamalar dü üürüldü. Kahire Konferansı'ndan sonra yapılan düzenleme ile, Kürt yerle im alanlarının sadece Kürtlerin denetimine bırakılmayacağı dü üncesi do rultusunda, ço unlu u Arap unsurlardan olu an Irak ordusu Irak Kürdistanı'nda görevlendirildi. Bununla birlikte Irak ordusuna katılan Arap Levy birliklerine Akra, Duhok ve Zaho gibi Kürt yerle im birimlerinin kontrolü de devredildi. Yine konferansta alınan kararlar do rultusunda, Telafer, Musul ve Kerkük'ün Ba dat yönetimine ba lı Arap ordusunun denetiminde olması kararla tırıldı.⁷²⁸

ngilizler ve Emir Faysal arasında yapılan antla manın 4. Maddesi uyarınca Emir Faysal yönetiminin mali durumunun denetlenmesi amacıyla ngiltere adına bir denetçi görevlendirildi. Irak'ın mevcut borçlarını kar ılamak, mevcut harcamaları yapmak, çalı ma dengesini sa lamak ve gelirleri artıracak kamu i lerini yürütmek amacıyla denetçi tarafından, fonlar olu turuldu. Fonların olu turulması sırasında ngiliz kaynaklarından ilave harcama yapılmazken, Irak hükümetinin kredi talepleri ise kar ılıksız bırakılmayarak, Irak hükümetinin borçlanması sa landı. Irak'ın askeri harcamaları ve kamu güvenli i için ayırması gereken miktarın, net gelirin dörtte biri olması amacıyla mali düzenlemeler yapıldı.⁷²⁹ Savunma Bakanlığı ı'nın çalı maları neticesinde Levy birliklerinden jandarma kuvvetleri kuvvetleri te kil edildi ve 1922 yılında Levy askeri birliklerinin önemli bir kısmının Irak ordusuna katılımı sa lanarak merkezi ordunun güçlenmesi sa landı.⁷³⁰

4.3. Hamdi Babanzade'nin Kürdistan Planı ve ngilizler

Kürt istekleri kar ısında ngiltere'nin oyalama siyaseti izlemesi, Kürt liderlerin Ankara hükümetine yana masında etkili olmu ve sadece Bedirhanlar ngilizler temsilciler ile ikili ili kileri devam ettirme e iliminde olmu lardı. 1918'de A. Ryan tarafından tasarlanan,

---

⁷²⁷ TNA. AIR. 5/556, No: A9 -15882, From the Secretary of State for the Colonies to the High Commissioner of Mesopotamia, 24 May 1921.

⁷²⁸ TNA. AIR. 5/556, No:5B -15882, The High Commissioner of Mesopotamia, 24 May 1921.

⁷²⁹ TNA. AIR. 5/556, No: 66A, for the Colonies to The High Commissioner for Iraq, 11 November 1922.

⁷³⁰ TNA. AIR. 5/556, No: 66A, 11 November 1922.

Türkiye ve Irak arasında tampon bir Kürt devleti kurulması fikri, eski Osmanlı Donanma Komutanı Hamdi Pa a ve Kürdistan Teali Cemiyeti kurucu ba kanı Seyyid Abdülkadir tarafından memnuniyetle kar ılanmı tı. Damat Ferit Pa a'nın Milli Mücadele kar ıtı eylemleri de bu fikrin aktif destekçisi olmasında etkili oluyordu. Ne var ki, Ryan tarafından sunulan tampon Kürt devleti önerisini Lord Curzon'un onaylamaması, ngiliz Dı i leri Bakanlı ı'nın da bu öneriyi kesin bir dille reddetmesinde etkili olmu tu.⁷³¹

Musul sorunu gündemdeyken, Kürtler ve Ankara hükümeti arasındaki siyasi ili kilerin olumlu seyri, Kürdistan hedefiyle yola çıkan Kürt milliyetçilerinin endi elenmesine neden olmaktaydı. Bu süreci, kriz ya amadan yönetme gayretindeki stanbul ngiliz Komiserli i Genel Sekreteri Andrew Ryan, bazı Kürt liderlerin isteklerini Lord Curzon'a sunarak, ki isel çabalarıyla Kürt- ngiliz ili kilerinin sıcaklı ını korumaya gayret ediyordu. Ryan, Mustafa Kemal önderli inde Anadolu'da devam eden Milli Mücadele'ye kar ı en etkili yöntemin, Kürtler ile ittifak sürecinin devam ettirilmesiyle sa lanabilece inden emindi. Ayrıca bu süreçte, Bedirhan ailesinin üyeleri dı ndaki Kürt liderlerin Ankara ile temas halinde olması gerekçesi öne sürülerek, Kürtlerin tamamına güvenilemeyece i hususunda Lord Curzon uyarılmaktaydı.⁷³²

Bu arada Hamdi Babanzade Ba dat'ta bulunan ngiliz sivil komisyon üyesinden, Kürtlerin gelece ine yönelik görü melere sadece kendisiyle devam edilmesini istiyordu. Ayrıca, Kürdistan sınırların net bir ekilde belirlenmesini ve bu husustaki yasal düzenlemelerin bir an önce hızlandırılmasını da talep ediyordu. Hamdi Bey Türkiye, Irak, ran ve Suriye'deki Kürt yerle im alanlarında, kendisinin devlet yöneticisi olaca ı, monar i ile yönetilecek ve ngiltere'nin mandasında olacak Kürdistan planına acilen i lerlik kazandırılmasını talep ediyordu. O, kurulacak Kürt devletinin geçici yönetim kadrosunun ngilizlerin önerileri do rultusunda belirlenece ini de garanti ediyordu. Öneri do rultusunda, yönetim geçici olacaktı ve yönetim için belirlenen üyelerden kendini kanıtlayabilenler asli yönetim kadrosunda yer almaya hak kazanacaklardı. Bu sayede ngiltere çıkarları garanti altına alınırken, Kürtlerin taleplerinin hayata geçirilmesi de sa lanacaktı. Irak Kürdistanı'nın Ba dat yönetimine ba lanmasından endi e eden Hamdi Bey, Kürdistan'ın Irak'tan tamamen ayrı bir bölge oldu unu ve Mezopotamya Sivil Yönetimi'nden daha farklı bir

⁷³¹ Sonyel, *Kurtulu Sava ı Günlerinde ngiliz stihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, s. 136-137.

⁷³² TNA. A R. 20/510, s. 388; FO. 371/5068, No: 3297, 15 April 1920.

siyasi statüsünün bulunduğunu özellikle vurguluyordu. İngiliz Sivil Komisyon Üyesi, 5 A ustos 1920'de Hamdi Bey'in isteklerini Londra'ya ula tırdı. İngiltere tarafından Hamdi Bey'in isteklerine verilen cevapta, Kürdistan'ın akıbetinin İngilizler tarafından belirlenemeyece i ve uluslararası anlaşma sonuçlarının beklenmesinin daha yerinde bir tutum olacağı tavsiyesinde bulunuldu. Sevr Barış Antlaşması'nın 62. 63. ve 64. maddelerine atıfta bulunularak, İngiliz edilmemiş yerlerle ilgili yapıcı önlemlerin uluslararası anlaşmalar çerçevesinde çözüme ula tırılabilmesi özellikle belirtildi.⁷³³

İngilizler ilk İngiliz yıllarında Kürtlere vadettikleri ba ımsızlığı, 1920 yılında erteleyerek sorunun uluslararası kamuoyunda tartışmaya açılmasını istiyorlardı. Hamdi Bey'e verilen cevap, İngilizlerin genel anlamda Kürt devleti fikrinden uzakla tıklarını açıkça göstermekteydi. Bu amaçlardan sonra, Kürtler ve İngilizler arasındaki görüşmelerin genel seyri, Kürtlerin istekleri İngilizlerin bu istekler karşısında sessiz kalmaları ve sorunun çözümü için uluslararası anlaşmaların sonuçlarının beklenmesi tavsiyeleriyle devam edecekti.

Ba şat İngiliz Yönetimi'nden umdu ğu cevabı alamayan Hamdi Babanzade, Süleymaniye siyasi yöneticisi E.B. Soane'ye de isteklerini yazılı olarak bildirdi. Öncelikle, Kürdistan'da çalıştıran tüm İngiliz görevlilerin çabaları sonucunda, Kürtlere sağlanan sosyal ve siyasi yardımların, bir halkın yeniden aya ğa kalkması için son derece önemli olduğunu belirterek tekkürlerini ilettiler. İngilizler tarafından kendisine verilen olumsuz cevaplara rağmen, Kürdistan'ın kesinlikle kurulacağından emin olan Hamdi Bey'in asıl ilgilendi ği mesele, Kürdistan'daki yönetim şeklinin nasıl olacağıydı. Güney Kürdistan'ın Irak ile ekonomik ittifakının refahın kilidi olacağını kabul eden Hamdi Bey, Irak hükümetinin Kürdistan'ın özerk statüsünü kabul etmemesi durumunda Irak'ta Kürt sorununda kalıcı çözüme ula ılabilece ğini savunuyordu.⁷³⁴

Hamdi Bey Soane'ye, zaman zaman İngiliz ve Türk hükümetleri için zorunlu artlar do ğultusunda, ara tırmacı, maden mühendisi, tüccar görevlerinde casusluk yaptığını ve artık verdiği emeklerinin halk nezdinde karşılıklı görmesi gerekti ğini belirtiyordu. Ayrıca Kürdistan'ın iki yıl İngiliz mandasında kalmasının akabinde, ba ımsız devlet olması için hiçbir engel kalmayacağını da savunuyordu. Hamdi Bey'in umutlu bekleyi ği, Süleymaniye

⁷³³ TNA. A R. 20/510, s. 388; FO. 371/5068, No: 3297, 15 April 1920.

⁷³⁴ TNA. FO. 371/5068, No: E-3297, Office of the Civil Commissioner Baghdad, 19 January 1920, s. 156.

siyasi yöneticisi E.B Soane ile yüz yüze yaptığı görüşmede hayal kırıklığı ile sonuçlanacaktı. Soane, Hamdi Babanzade'ye hitaben Kürdistan'ın kurulamamasının sebebinin kendileri olmadığını, "e itimsiz ve dar görüşlü insanların tabiatındaki öngörüsüzlükten" kaynaklandığını belirtiyordu. Soane, Kürtlerin milli beraberlikten yoksun olmalarını e itimsiz ve dar görüşlü bir toplum olmalarına bağlıyor ve bu nedenle Kürdistan'ın kurulamamasının tek nedeni olarak kendilerinin sorumlu tutulmasını sert bir ifadeyle ele tiriyordu.⁷³⁵

Ba dat ngiliz Yönetimi'ndeki ortak görüş , Kürdistan'ın kurulması halinde, yönetimin sınırları dışındaki her türlü siyasal rahatsızlıktan etkilenebileceği yönündeydi. Irak hükümetinin Arapların tepkisini çekmemek için Kürt bağımsızlığına sıcak bakmaması ve aynı şekilde Türkiye'nin de Musul'u kazanma isteği doğrultusunda Kürtlere sunulabilecek ayrıcalıklar siyasal rahatsızlıkları tetikleyebilirdi. Irak ve Türkiye arasında kurulacak tampon bir Kürt devletinin Türkiye ile ittifakı güçlü bir ihtimal olarak görüldüğünden, Kürdistan ngiliz yönetimi açısından tehlike çanlarının çalması olarak algılanıyordu.

1920 yılı boyunca, airetlere mensup halkın ngiliz karşıtı görüşün savunuculuğunu yapması da ngilizler'in Kürtlere verdikleri sözleri tutmamalarında etkiliydi. ngiliz yönetimi, insan tabiatının yeni bir şeyi kabul sürecinde en kötü şeye inanmaya başlamasının ilerisi zorla tıraca girmesi ve yönetimin en zor görevlerinden birinin ngiliz karşıtı görüşlerle mücadele olduğunu kabul ediyordu. Hamdi Bey'in karamsarlığı ise Kürt kimliğinin tüm Kürtler için birleştirici bir unsur olması gerektiğini halka izah edememelerinden kaynaklanıyordu.⁷³⁶ Özetle, halife taraftarı anlayışın halk üzerindeki etkisi, milliyetçiliği benimseyen entelektüel sınıftan daha ileri adımlara atılma durumunda, Kürdistan'ın tekilini sağlayabilecek milliyetçilik organize edilemiyordu.

Hamdi Bey geçmişte, ngilizlerin Kürdistan'ı kuracaklarına ve o yönetimin başarıya geçeceğini o kadar inanmıştı ki, tek düğünceyi yönetimi sorunsuz olarak 2 yıl ayakta tutabilmeyi. ngiliz yetkililer ise Türkiye'de Milli Mücadele'nin zayıflatılması için siyasi

---

⁷³⁵ TNA. FO. 371/5068, No: E-3297, s. 155; 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, Araplar ve Kürtler sosyo-kültürel bakımdan birbirine üstünlük kurabilecek bir gelişimlik düzeyinde de illerdi. Arapların bağımsızlığı baskın lidere biat sorunu ya amamaları ve ngilizlerin sayısal çoğunluğu, stratejik ortak seçmesi çerçevesinde de erlendirilebilir. Bu çerçeveden bakılınca, Arap örneğinde olduğu gibi Kürtlere de aynı imkanın sunulması durumunda devlet kurulması ihtimali yüksekti. Fakat, böyle bir stratejinin uygulanması durumunda, Türkiye ve Irak'a karşı sürekli tehdit unsuru olacak ve ngiliz yönetiminin geleceğini garanti altına alacak Kürt faktörünün ortadan kalkacağı göz önünde bulundurulmuştur.

⁷³⁶ TNA. FO. 371/5068, No: E-3297, s. 157.

arırlı ıdan faydalanma dü ünçesinde olduklarından, onun fikirlerini pek önemsememi lerdı.

ngilizler açısından Irak yönetiminde düzeni sa lamak bir ilk olmayacaktı. Hindistan gibi dini yapının fazlasıyla karma ık oldu u bir toplumda, dinin halk üzerindeki etkileri çok iyi tecrübe edilmi ti. ngiltere Kürtler'in esas sorununu, Hindistan'da dini temelde ya anan sorunların bir türevi olarak görmekteydi. Kürtler uzun bir süreçte a alardan ve halifenin etkisinden uzakla tıkları ölçüde milliyetçili in anlamını idrak edebilecekler ve ancak uzun yıllar sonra ba ımsız yönetim anlayı nı benimseyebilecek bir dü ünçe düzlemine ula abileceklerdi.

4.4. Koçgiri syanı ve Halil Bedirhan'ın ngilizlerden Talepleri

Özellikle Kahire Konferansı'ndan sonraki bir yıllık süreçte, ngiliz politikasının önde gelen isimlerinden Percy Cox ve E.B. Soane, ba ımsız Kürdistan'ın kurulması fikrinden büyük ölçüde uzakla mı lardı.⁷³⁷ Her iki görevli de, Irak'ta Kürtlerine kültürel özerklik sa lanması ba lamında, Kürt bölgelerinin Irak hükümeti ile kademeli olarak bütünle mesi için çaba sarf etmekteydi. Bu a amada Türkiye'de devam eden Milli Mücadele'nin güç kazanmasını, Irak'ta ngiliz varlı ı için tehdit olarak algılayan ngiliz yetkililer, Kürt liderler ile köprülerin tamamen atılmamasının, Irak'ta ngiliz varlı ının garanti altına altına alınmasına engel te kil edece i stratejisine tekrar döndüler.

Bir ngiliz siyasi memuru ırnaklı Abdurrahman A a'nın da deste inin sa lanması durumunda, Dersim ve Harput civarındaki Kürtlerin organize edilerek, Türkiye'nin ark vilayetlerinde isyan havasının sertle tirilmesinin mümkün olabilece i görü ünü öne sürüyordu. Fırsatı de erlendirmek isteyen ngilizler, 1920 Kasım'ında Ankara hükümetinin askeri faaliyetlerini engelleyebilmek amacıyla ırnaklı Abdurrahman A a'ya yana maya ba lamı lardı.⁷³⁸ Bu esnada Kürdistan Teali Cemiyeti'nin ileti im bürosu görevini yürüten Kürt Kulübü'nün ubeleri kapatılmı , sadece Kahire'deki ve Dersim'deki ubeler ayakta kalabilmi ti. Kapanan ubelerin üyeleri bireysel faaliyetlere yönelme e ilimi gösterebilirler

⁷³⁷ 1920 yılı itibariyle Kürdistan'ın kurulmasında direten tek ngiliz yetkili olarak Binba ı Noel kalmı tı (Natali, *The Kurds and The State Evolving National identity in Iraq*, s. 27).

⁷³⁸ TNA. FO. 371-6347, No: E-9921, From The High Commissioner Of Iraq To The Secretary Of State For The Colonies, 26 August. 1921, s. 11; ngilizler yetkililer Abdurrahman A a'nın Kürt devleti kurma amacında oldu unu ancak uygun bir fırsatı bulamadı ı dü ünçesindedilerdi (TNA. CO. 730/5, No: CO-5338, Intelligence Reports, Frontiers, 28 September 1921, s. 314; TNA. FO. 371/6347, No: E-9921, Eastern Mesopotamia, September 1921).

de, Kürt milliyetçiliği örgütlenme hedefiyle girişimleri organizasyonlarda oldukça zayıf kalıyorlardı. Bu nedenle, Kürdistan Teali Cemiyeti'nin bazı üyeleri Kürt Kulübü'nün, zayıflamayıp aksine güçlendiği Dersim isyancıları ile bağlantı kurdular. Kulübün diğer üyeleri TBMM tarafından kapatılıp faaliyetleri denetim altına alınırken, Dersimde kulübe verilen destek hız kesmeden yoluna devam ediyordu.⁷³⁹

Kahire'deki İngiliz Ortadoğu Komiserliği, 1918'den itibaren, gerek Osmanlı Devleti idari sınırlarında gerekse Suriye'de, Fırat'ın Nehri'nin doğusundaki Kürtleri, Ortadoğu'da İngiliz geleceğinin teminatı ve asla vazgeçilemeyecek bir güvenlik unsuru olarak tanımlamıştı. Sevr Antlaşması'nda Kürdistan sınırlarının Fırat Nehri'nin doğu bölgesi olarak tasarlanması, Fırat Nehri'nin batısında yaşayan Kürtlerin endişesini artırmış ve bu durum Dersim'de isyan havasının daha da sertleşmesinde etkili olmuştur. 20 Eylül 1921'de Ermeniler doğu cephesinde taarruza geçerken, batı cephesinde Yunan ve Türk orduları arasındaki savaş devam ediyordu. Türkiye iki cephe de mücadele halindeyken, 20 Ekim 1920'de Dersim'de doğuya sevk edilen önemli miktarda silah Ali an Bey'in denetimindeki Kürtler tarafından yağmalandı. Bu silahlar Dersim'deki Alevi isyancıların isyan hazırlığı sürecinde lojistik eksikliklerini giderilmesine önemli bir katkı sundu.⁷⁴⁰

Ankara hükümeti için esas zorluk, batı ve doğu cephesinde teyakkuz halindeyken Dersim'de üçüncü bir cephe açılması ihtimalinin oluşturduğu paniğe kaynaklanıyordu. Bu nedenle, Ankara hükümeti öncelikli olarak isyancılarla müzakere seçeneğini masaya üstünde tutarken, müzakerelerin olumsuz sonuçlanması ihtimaline karşı askeri önlemlerini artırmayı da ihmal etmeyecekti.

Ankara hükümeti, öncelikli olarak isyancı guruba nasihat heyeti göndererek sorunu çözme yolunu seçti. Heyetinin çalışması sonucunda: Diyarbakır, Meço Diyarbakır ve Mustafa Zeki Bey gibi önde gelen Kürt liderler, Mustafa Kemal'in Dersim Mebusları sıfatıyla milletvekili

---

⁷³⁹ TNA. A R. 23/4115, No: A, Extrach from external intelligence Report, September 1921, s. 1.

⁷⁴⁰ McDowell, *Modern Kürt Tarihi*, s. 187; Mondros Mütareke'sinden Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanına kadar olan süreçte, örgütlenmenin en iyi şekillendirildiği Kürt isyanı Koçgiri isyanı'dır. Koçgiri isyanının yeri ve zamanı çok başarılı planlanmıştır. isyanı başlatan kadro içerisinde Ali an Bey ve Ali Hısan Bey başta olmak üzere Kürdistan Teali Cemiyeti yönetim kadrosundan kişilerin olması organizasyonun sıradan bir isyan olmadığını ciddi bir planlama sonucunda yapıldığını da önemli bir göstergedir (TNA. FO. 371/4191, No: 52558, Director of Military Intelligence War Office London, 4 April 1919; TNA. A R. 23/4115, Extrach from External intelligence Report No: 4, By The Secretariat Of H.E. High Commissioner for Iraq, s. 1).

olmaları teklifini kabul ettiler.⁷⁴¹ Mustafa Kemal'in Türkiye'nin do u bölgelerinde Ermeni tehlikesini öne sürerek önlem alma çabaları, olumlu yönde sonuç vermeye ba ladı. Sınır bölgelerinde stratejik öneme sahip yerlerde ya ayan: Celali, Hayderanlı ve Milli a iretleri ba ta olmak üzere birçok a iretten 70'e yakın Kürt milletvekili, TBMM'ye katılma kararı aldı.⁷⁴² Özellikle Müslüman Sünni Kürt a iretlerdeki Hristiyan egemenli i korkusu⁷⁴³ ve yüzyıllarca aynı devlet çatısı altında halifeye biat alı kanlı ı Kürt mebusların Mustafa Kemal'i desteklemesinde etkili oldu. Sünni Kürtler üzerinde etkili olan ittifak ça rısı, Dersim'den TBMM'ye milletvekili olarak gitmeyi kabul edenler olsa da, isyan havasının sona ermesi açısından beklenen etkiyi tam olarak göstermedi. Nasihat heyetinin çalı masından memnun olmayan Ali an Bey ve çevresindeki grup, 6 Mart 1921'de Ankara'dan Dersim'e gönderilen askeri birli e saldırı düzenleyerek isyanı ba lattı. Olu turulan heyetin, isyan öncesinde Dersim'de ya ayan a iretleri birkaç guruba ayırma olması, isyancıların gücünün tek bir merkezden yönetimini engelleyen önemli bir faktördü.⁷⁴⁴

Mustafa Kemal ve Kürtler arasındaki ittifakın temel ayaklarından birisi, 1919 yılında ngiliz kar ıtlı ı üzerinden vatani birlikte kurtarma ve ulus devlet kurma fikri üzerinden ekillenmi ti. A iret liderleriyle sürdürülen temaslar, aradan geçen iki yıllık süreçte daha da sa lamla tırılmı ve Kürdistan'ın kurulmasını amaçlayan Kürt milliyetçilerin tesirinin kırılmasında a ama kaydedilmi ti.⁷⁴⁵ 1921'de de Türkiye Büyük Millet Meclisi ba ımsızlık isteyen Kürtlerle de temas halindeydi. ngilizler ise Ankara ve Kürtler arasındaki görüşmelerin genel seyrini geçmi te osmanlı sadrazamının yanında çalı an güvenilir kaynaklardan ö renerek, ajanları vasıtasıyla görüşmelerin içeri ini ve do rulu unu teyit

---

⁷⁴¹ TBMM Zabıtları, I. çtım, C. 1-3. TBMM Matbaası, Ankara: 1959, s. 321; Nurettin Pa a'nın, Haydar Bey hakkında da üpheleri olmu olacaktı ki, Osmanlı Devleti taraftarlı ıyla tanınan Haydar Beyi Sivas'a ça ırarak yanında getirdi i 400 adamıyla birlikte onu tutuklamı tı (Celil, *Yeni ve Yakın Ça da Kürt Siyaset Tarihi*, s. 116).

⁷⁴² McDowell, *Modern Kürt Tarihi*, s. 187; Bu isyan'ın ba arısızlıkla sonuçlanmasındaki kilit nokta Sünni Kürt a iretlerin bu isyanı Alevi ba kaldırısı olarak görmeleri idi. Tabi bu dü üncenin olu masında Mustafa Kemal'in Kürt milletvekilleriyle birlikte isyancıları, ülkeyi ve halifeyi kurtarmaya ihanet etmekle suçlaması da etkili olmu tu (Kemal Kiri çi, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Geli imi*, Tarih Vakfı Yurt Yay, stanbul: 1997, s. 85).

⁷⁴³ Binba ı Noel 1919'da istisnaların olmasına ra men Kürtler'in tamamen fanatik Müslüman olmadıklarını slamiyet'in Kürtler üzerine bir hâkimiyet kurdu unu belirtiyordu. Bu ba lamda, Kürtlerin kendi milli amaçları do rultusunda ba ımsızlık ilan etmeleri sonucunda kendisini slam'ın temsilcisi olarak gören halife ile kar ı kar ıya gelmelerinin sa lanabilece ini ve bunun sonucu olarak ilerleyen zaman içinde ba ımsızlıklarını kazanabileceklerini dü üntüyordu. Ba ımsızlık a masından sonra ilk adım kalıcı bir hükümetin kurulması olacaktı ve e itimin yaygınla tırılması ile gelecekte Kürtler Mezopotamya ve Kafkasya arasında stratejik öneme sahip bir devlet kuracaklardı (TNA. FO. 608/113, No: E-18689, British High Commissioner Constantinople, Reasons for Granting some Measure of Recognition to Kurdish Aspirations, 6 September 1919. s. 288)

⁷⁴⁴ Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Mehmet Bayrak, *Dersim Koçgiri*, Özge Yayınları, Ankara: 2012).

⁷⁴⁵ Mango, "Atatürk ve Kürtler", s.16-32

ettiriyorlardı. İngilizlerin edindikleri bilgiler, Ekim 1921'de TBMM'nin Kürt sorunu üzerine çözüm raporu oldu ve yönündeydi. Ferhat Paşa Aretî'nin lideri ve TBMM'de Dersim milletvekili olan Diyab Ağa meclise bir rapor sunarak, bağımsızlık isteyen Kürtlerin liderliğini Halil Bedirhan'ın denetiminde olduğunu ve önde gelen Kürt liderlerinin de Halil Bey'e destek verdiğini belirtiyordu. Milli Aretî'nden İbrahim Paşa'nın oğlu Mahmud Bey, Bedirhan ailesinden Kamuran Ali Bey, Süleymaniye'den Mevlanazade Rıfat Bey, Ovacıklı Ali Paşa Bey ve Haydar Bey, Halil Bey'in destekçilerindendi.⁷⁴⁶

Diyab Ağa, Türkiye'deki Kürtlerin çıkardığı kargaşalardan, Irak'ta egemenlik haklarını kaybetme korkusuyla hareket eden Irak Kralı Faysal'ın sorumlu olabileceği hususunda TBMM'yi uyarıyordu. O, Kürt sorununun çözümünün Dersim Bölgesi'nde ikamet eden Bahtiyari, Karabanlı ve Zaza Aretlerini iddetli bir şekilde cezalandırılmasıyla çözülemeyeceğini savunmaktaydı. Bu nedenle, TBMM tarafından gönül alabilecek yeni eğitimlerin geliştirilmesini ve bölge üzerindeki baskının hafifletilmesiyle barın sağlanabileceğini savunuyordu. Fevzi Paşa ve Nurettin Paşa ise isyancıların gücünün 40.000 civarına çıkabileceğini öngörerek, daha sert önlemler alınması görüşünü savunuyorlardı. Mecliste yapılan tartışmalar neticesinde, Diyab Ağa'nın sunduğu görüş üzerine uzlaşma sağlanarak bir komisyon kuruldu. Diyab Ağa'nın özel isteğiyle bu komisyona Saffet Bey de dâhil edildi.

Ankara hükümetinin, Dersimde Kürt isyanına yönelik izleyeceği siyasetin genel hatları ise 1921 yılı sonuna doğru netleşmeye başlayacaktı. Diyab Ağa'nın önerdiği gibi, isyancılara karşı cezalandırıcı bir harekâta hemen girişilmeyecek, öncelikle Aret liderlerinin gönlünü kazanmak için hediyeler gönderilecek ve diğer barışçı amaçlarla elden gelen tüm çabalar sarfedilecekti.⁷⁴⁷ Bölgenin koşulları nedeniyle sağlanabilecek operasyonel zorluklar ve isyancıların sayısının artabileceği ihtimali nedeniyle askeri kuvvetin toparlanmasına kadar Aret liderleri ile temaslar hız kesmeden sürdürülecekti. TBMM tarafından da muhalif Kürtler üzerinde siyasi etkiye sahip olabilecek Saffet Bey aracılığıyla Aretlerle iletişim süreci devam ettirilecekti. Bu girişimlerle barın sağlanamaz ise savunma

---

⁷⁴⁶ İsyan bastırıldıktan sonra Ali Paşa Bey serbest kalırken kardeşi hapis cezası almıştı. Halil Bey'in ceza almasında muhtemelen bu raporun etkisi de vardı (TNA. FO. 371/6369, No: 464, The Nationalists and Kurds, Turkey).

⁷⁴⁷ TNA. FO. 371-6369, No: 464, The Nationalists and Kurds.

komisyonu kesin bir zafer kazanabilecek askeri kuvveti toplayarak, sefer hazırlı na ba layacaktı.⁷⁴⁸

syancıların TBMM'den taleplerini incelemeyen önce, Ocak 1921- ubat 1922 tarihlerinde TBMM'de düzenlenen oturumlar hakkında farklı iddialara de inmek yerinde olacaktır. Olson, Koçgiri komisyonu haricinde, farklı bir komisyonun da Kürdistan'ın yönetimi ile alakalı bir kanun teklifinin 10 ubat 1922 tarihli gizli bir oturumda tartı ıldı nı iddia etmektedir. ngiliz belgelerine dayanılarak öne sürülen iddiaya göre, Kürt mebusların ço unlu unun da aleyhte oy kullanmasıyla, bu kanun teklifi 373'e kar ı 64'e oyla reddedilmi ti. McDowall ise, TBMM'nin 9 Ekim 1921 tarihli gizli oturumunda Dersim üzerine bir tartı madan bahsetmekle birlikte, 10 ubat'ta "Kürt ulusu için geleneklerine uygun özerk bir yönetim kurulması" kararı verildi ini iddia etmektedir. Yayınlanan tutanaklar do rultusunda, TBMM'nin gerek 9 Ocak 1921'de gerekse 10 ubat 1922'de herhangi bir gizli oturumunun olmadığı görülmektedir.⁷⁴⁹ Olson ve McDowall tarafından da iddia edildi i gibi, Koçgiri syanı üzerine TBMM'de ya anan bir tartı manın oldu u do rudur. Her iki ara tırmacının pek de inmedi i ayrıntılar, Diyarbakır A 'nın önerileri ve TBMM'nin konuyu gündemine alması ba lamında yukarıda de erlendirildi i gibidir.

Olson'un bir di er iddiası, 20 Ocak 1921'de TBMM tarafından kabul edilen anayasanın a a ıda belirtilen 11. maddesi ile Kürtlere özerk yönetim hakkının verildi idir:⁷⁵⁰

ller, yerel i lerde tüzel ki ilik ve özerklik sahibidir. ç ve dı politika, er-i, adli ve askeri i ler, uluslararası ekonomik ili kiler ve hükümetin genel vergileri ile birden çok ilin çıkarlarını kapsayan konular istisna olmak üzere; Büyük Millet Meclisi tarafından konacak yasalar gere ince vakıflar, medreseler, e itim, sa lık, ekonomi, tarım, bayındırlık ve sosyal yardım i lerinin düzenlenmesi ve yönetimi, il meclislerinin yetkisi altındadır.⁷⁵¹

Bu madde ile özerklikten ziyade kısmi bir yerel yönetim hakkı verilmi tir. Kürtlere yönelik özerk bir yönetim hakkının verildi ine dair net bir tanımlama yapılmamı tur. Özellikle nitelenen bir bölgeyi i aret etmeyen 11. maddenin ilk satırında, yerel i lerde özerklikten bahsedilmekte ve belirtilen hizmetlerin yetki sınırlarının TBMM tarafından yasalar

⁷⁴⁸ TNA. FO. 371-6369, No: 464, The Nationalists and Kurds.

⁷⁴⁹ Mango, "Atatürk ve Kürtler", s.16-32.

⁷⁵⁰ Bu iddiayı öne süren ilk ara tırmacılardan birisi de Robert Olson'dur ve yapımı oldu u çalı mada TBMM tarafından Kürtlere özerklik sözünün verildi ine dair ngiliz ar iv belgesi sunmu tur. Bu iddiayı öne süren ara tırmacılar genellikle Olson tarafından sunulan evrakı i aret ettiklerinden iddianın kayna ı belirtilen evrak do rultusunda ekillenmektedir (Robert Olson, *Kürt Milliyetçili inin Kaynakları ve eyh Said syanı*, Özge Yayınları, Ankara: 1992, s. 244-245).

⁷⁵¹ Baki Öz, *Belgelerle Koçgiri syanı*, Can yayınları, stanbul: 1999, s. 82.

çerçevesinde belirlenecektir. Kaldı ki, tartışılan bu madde Koçgiri syanı'ndan önce hazırlanmıştı. Milliyetçi Kürt çevrelerinin istedikleri hakları bu madde ile almaları halinde, isyan girişiminde bulunmalarının sebebini izah etmek ziyadesiyle güçtür. Çünkü belirtilen süreçte Kürt milliyetçilerinin hedefi kültürel reformlardan ziyade bağımsız Kürdistan'ın kurulmasıydı. Kısacası esas problem, Kürt sorunu olmaktan ziyade Kürdistan sorunuydu. Bu nedenle Olson'un bu iddiası sönük kalmaktadır.

Bu amaçta üstünlük geçilmemesi gereken bir değerlendirilmeye de değinmek yerinde olacaktır. İngiliz yetkililer Ekim 1921'de TBMM tarafından Kürt sorunu üzerine çözüm raporunun oluşturulduğunu iddia etmektedir. İngilizlerin, çözüm raporu oluşturulduğunu belirttiği tarihten bir ay kadar önce, 15 Eylül 1921'de İstanbul Yunan Büyükelçisi Efstathiadis tarafından Atina'ya gönderilen bir belgede de, özerklik sorunu için yapılan bir toplantıdan ve orada alınan kararlardan bahsedilmektedir. Atina'ya "Kürdistan'ın Özerkliği" başlıklı altında gönderilen raporda şu ifadeler yer verilmiştir:

... bir Kürt özerkliği konusunda hemfikirdirler. Kürtlerin ya da tüm vilayetler idari olarak birleştirilecek ve genel bir vali (Türk) ve bir vali yardımcısı (Kürt) tarafından yönetilecektir. Kürdistan genel valisi seçilecek ki Ankara hükümetinin önerisi üzerine seçilerek, millet meclisi adına görev yapacaktır. Vali yardımcısı ise Kürt temsilciler meclisince seçilecektir ve her ikisinde görev süresi özerklik süresine paralel bir şekilde 5 yıl olarak belirlenecektir. Bu süre sonunda özerk bölge sınırları içerisinde mevcut özerklikin devamı ya da istenilirse Kürt halkının bağımsızlığını karar altına alacak bir referandum gerçekleştirilecektir...⁷⁵²

Türkiye'nin Kürt siyasetinde 1921 yılının en tartışılmalı konularından birisi Kürt özerkliği sorunudur. Özerklik veya yerel yönetimler konusunda Kürtlerin talepleri üzerine mecliste bir tartışmanın olduğu ihtimali aşırı basmaktadır. Bu durumu kaynaklı resmi yazıların önemli bir kısmına da yansımıştır. Ancak bu amaçta dikkat edilmesi gereken husus, elçiliklerin duyuruları ve tahminleri dışında olmak üzere, TBMM oturumlarında Kürtlere net bir şekilde özerklik taahhüdünün verildiğine dair resmi bir evraka henüz ulaşılamamasıdır. Ancak amaçta maddeler halinde sunulan taleplerin TBMM oturumlarında tartışılabilir ve elçilikler tarafından elde edilen duyuruların büyükelçiliklerce raporlanmasının, bu iddiaların kaynağını oluşturmuş olabilir ihtimali de unutulmamalıdır.

⁷⁵² Murat İssi, "Yunan Belgelerinde Kürtlere Özerklik", *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 6, 2013, s. 30-35;

Dersim’de isyanın ba lamasıyla, Ankara hükümeti ileti im kurdu u ran delegesinden Türkiye’nin do usunda ba layan isyana ran Kürtlerinin deste inin engellemesini istemi ve ran bu iste e olumlu yanıt verdi. Ankara hükümetinin istihbaratına göre, isyancılar ngiliz mandasında Kürt devleti kurulması talebiyle Irak’taki ngiliz yönetimine bir heyet göndermi ldi. Aynı zamanda Ankara hükümetiyle de ileti ime geçerek, kesinlikle kabul edilmesini istedikleri taleplerini a a ıda belirtilen maddeler halinde sıralamı lardı:

- 1- Türkiye’nin Kürt nüfus ço unlu u olan bölgelerinde özerk yapıya ve ba ımsız bir yargıya sahip Kürt hükümeti kurulacak.
- 2- Özerk Kürt yönetiminin sınırları Kürt liderlerinin de dahil olaca ı müttefiklerden olu an bir komisyon tarafından belirlenecek.⁷⁵³
- 3- Türkiye, Kürt bölgelerinde bulunan askeri görevlilerini geri çekecek.
- 4- Kürt yönetimi TBMM etkisinden tamamen uzak olacak.
- 5- Ankara hükümeti tarafından Kürt co rafyasında toplanan vergiler hak sahiplerine teslim edilecek.
- 6- Kürt yönetiminin sınırları dı nda kalan tüm Kürtlerin ki sel haklarının korunması hususunda Türk hükümeti garanti verecek.
- 7- Türk ordusunda askere alınan tüm Kürtler terhis edilecek.⁷⁵⁴

Belirtilen taleplerde özerklikten ziyade ba ımsız yönetim iste i söz konusuydu ve bu taleplerinin Ankara hükümeti tarafından kabul edilebilirlik ihtimali çok zayıftı. Türkiye’nin Batı Cephesi’nde Yunan tehlikesini atlatınca, Sivas’tan Dersim istikametine askeri önlemlerini artırmı olması, belirtilen taleplerin TBMM’de tartı lması ihtimalinin yanı sıra kabul edilmedi ini de açıkça göstermektedir.

ngilizlerin isyan sürecini gözlemlemekle yetindi i açıkça görölmekteydi. Ancak isyandan sonraki süreçte, Kürtlerin ngilizler ile ileti im süreci devam edecekti. isyanın ilk haftasında Sakallı Nurettin Pa a komutasındaki ordunun, isyanı sert bir ekilde bastırma olmasına kar ın, ilerleyen yıllarda Dersim Kürt milliyetçili inin organize edilece i bir merkez konumuna gelecekti. Ankara hükümetinin isyanı bastırmasının ardından ehri terk edenlerin yanı sıra, Kürt milliyetçili ini daha geni bir tabana benimsetme hevesiyle ehre gelenler Dersim’deki milliyetçi yapıyı daha da güçlü bir konuma getireceklerdi.

Halil Bedirhan Dersim ve civarındaki bölgesel gerginli i çok yakından takip etmekteydi. Dersim’deki isyanının bastırılmasından sonra aynı co rafyada daha sistematik bir isyanı

---

⁷⁵³ TNA. FO. 371/6369, No: 464, The Nationalists and Kurds, Turkey, s. 73-74.

⁷⁵⁴ TNA. FO. 371-6369, No: 464, s. 75.

organize edebilmek ve isyan öncesinde İngiliz yetkililerin görüşlerine başvurmak amacıyla bir görüşme ayarlamıştı. O, bir İngiliz temsilci ile 1921 Kasım'ında yaptığı görüşmede, Kürtleri örgütlemek adına iki yıl gecmesini gündüzüne kattığını ve yeni bir Kürt isyanının başlaması için, artların hiç olmadığı ölçüde hazır olduğunu müjdesini veriyor ve sözlerine şu şekilde devam ediyordu:

Aynı anda aya kalkacak olan yerleşim bölgeleri; Dersim, Diyarbakır, Bitlis ve Van, toplam nüfusu beş-altı milyon arası olan bu şehirlerdeki insanlar, 1920 yılı boyunca Türklere vergi ödemeyi reddettiler. Kürdistan için birleşmek amacıyla yalnızca Bedirhanların temsilcisi olarak benim orada olmamı bekliyorlar. Kürtler bana hitaben, biz yürek ve ruh olarak İngiliz yanlısıyız, İngiliz mandası istiyoruz ve eğer İngiltere bize yardım ederse, İngiltere'nin temsilcisi olarak Irak, Rusya ve Türkiye arasında tampon devlet oluruz dediler. Ermenilerle ve diğer Hristiyan topluluklarla işbirliğine de hazırız...

Halil Bedirhan ilk isteği, Binbaşı Noel örneğinde olduğu gibi kendilerini savunacak birkaç istekli İngiliz yetkilinin de yanlarında olduğunu hissedebilmektir. Bu istek gerçekleştirence, devrim olarak nitelendirdiği isyan hazırlığını denetlemek üzere, görev almasının önünde hiçbir engel kalmayacaktı. İkinci olarak, İngilizlerden iki da silahlı, birkaç makineli tüfek, beş bin adet tüfek ve mühimmat verilmesini talep ediliyor, nakit para talebinde bulunmuyordu. Ayrıca İngilizlerin sağladığı lojistik desteğin maddi karşılığının, başsız Kürdistan kurulu kurulmaz İngilizlere tekrar ödeneceğinin teminatı da veriliyordu. Eğer bu istekler reddedilirse, İngilizler ve Kürtler arasındaki ikili ilişkilerde bir duraksama olmaksızın ittifaka devam edilecek ve sadece Kürt kuvvetlerinin organize edilmesi için destek talebinde bulunulacaktı. Bu taleplerin yanı sıra, Kürtler ve Yunanlılar arasında yürütülen gizli görüşmelerde, Kürtlere gönderilmek üzere Yunanlılar tarafından söz verilen silahların teslimi için de izin isteniyordu. Silahlar Irak üzerinden Türkiye'nin güneydoğu sınırına getirilecek ve İngiliz hükümetinin izni ile Kürtlere teslim edilecekti. Halil Bedirhan'ın talepleri İngiliz yetkili tarafından değerlendirilmek üzere üst makamlara iletilecek fakat, olumlu veya olumsuz bir cevap alınamayacaktı.⁷⁵⁵

1921 yılında Türkiye-İrak sınırının güvenliği sorunu, İngiltere'nin Ortadoğu politikasındaki en önemli problemlerden birisiydi. Bu sebeple sorunların çözümü için Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi öncesi, Londra'da daha ağırlı basmaya başlamıştı. İngilizlerin Irak Kralı Faysal aracılığıyla Mustafa Kemal ile müzakere çalışmaları,

⁷⁵⁵ TNA. FO. 371/6347, No: E-12643, Part II. s. 140.

ngilizler açısından çok önemseniyordu. Bu nedenle Kürtlerin lojistik destek beklentileri İngiliz hükümetince öncelikli olarak değerlendirilmeyordu. İngiliz hükümetinin, Kürtleri silah desteği olmaksızın da elde tutabileceği ve Türklerin faaliyetlerinin kontrol altına alabileceği düşüncesi, P. Cox'un önerisinin kabul görmemesinde etkili oluyordu. Tüm bu olumsuzluklara karşın Cox, Kürtleri tamamen gözden çıkarmamak adına, kişisel çabalarıyla Halil Bedirhan ve dört Kürt Cemiyeti üyesine İstanbul İngiliz Komiserliği tarafından onaylanmış pasaportlar temin ederek, onların Bağdat'ı ziyaret etmelerini sağladı. Cox bu hamlesiyle ikili ilişkilerin canlılığını korumaya çalıştı.⁷⁵⁶ Ancak Halil Bedirhan belirsizlik sürecinden oldukça sıkılmıştı ve Kürdistan sorunundaki belirsizlik sürecinin kararsızlık politikasıyla değil savaş veya anlaşma yoluyla normale döneceği konusunda ısrarcı bir pozisyona gelmişti.⁷⁵⁷ Irak'taki İngiliz yetkililer, Irak'a dost bir Türkiye'nin de İngiliz çıkarlarını zedeleyebileceğinden, Kürtler ile bazıları tam olarak koparma niyetinde değillerdi. Belirtilen sebeplerden dolayı Irak'taki İngiliz çıkarlarının korunması için birçok seçeneklerin gelişimi gözlemlenerek birlikte değerlendirilmekteydi.

Fransa'nın Kürtler ile gizli ittifak çabaları da, İngilizlerin Kürtler ile aradaki köprüleri atmamalarında hissedilir derecede etkili oluyordu. Tam olarak bu sebeple, Cox elden geldiğince Irak Kürtlerine özel ayrıcalıklar vadederek, onların kaybedilmemesi hususunun Londra tarafından dikkate alınmasını istiyordu. Ona göre, Kürtler kendi haline bırakılırsa da kesinlikle bir isyan başlatacaklardı; bu isyan ya Kürt yerleşim birimlerinin Türkiye egemenliğinden ayrılması, ya da Türkiye'nin Kürt milliyetçileri üzerinde daha baskın bir egemenlik kurmasıyla sonuçlanacaktı. Bu nedenle İngiliz yönetimi denge politikasının sağlanamaması durumunda, her iki sonucun da kendi aleyhine sonuçlanabileceği riskini göz önünde bulundurarak, statükoyu korumaya yönelmişti.

İkinci seçeneğin gerçekleştirilmesi durumunda, Türkiye'nin, Sevr'deki Kürdistan sınırlarını tanımayarak, Kifri'ye kadar uzanan bütün Kürt coğrafyasını Türkiye'ye sınırlarına katmakta aceleci davranacağı, Cox'un endişesinin artmasına neden oluyordu. Henüz Kürdistan'ın kurulamaması, Kürt liderlerin hayal kırıklığına uğramalarına ve bunun

⁷⁵⁶ TNA. FO. 371/6347, No: E-12643, Mesopotamia, Bedir Khan Mission in Baghdad Part I, 17 November 1921, s. 139.

⁷⁵⁷ Cox, Kürtlerin önemli ölçüde dini fanatizm bağlamında Türkler'den etkilendikleri düşüncesindeydi. İngiltere örneğinde olduğu gibi Yunan karışıklığı da Kürtler ve Türklerin bir araya gelmelerinde etkili oluyordu. Bu nedenle Kürt-Yunan ittifakı Kürtlerin büyük çoğunluğu tarafından kabul görmeyebilirdi ve riskli bir seçenektir (TNA. FO. 371/6347, No: E-12643, Part III. s. 141).

yanı sıra ngilizlere dü man, Türklere boyun e en bir duru sergilemelerine neden olabilirdi. Yakın gelecekte, ngilizlerin, Ankara hükümeti ile anlaşmanın olup olmadığına dair güçlü öngörülerde bulunmak ise çok zordu. Böyle bir ihtimal olsa dahi, Kürtlerin elde tutulması Irak'ın toprak bütünlüğünün korunması için de çok büyük önem arz ediyordu. Percy Cox'un; Kürt ayaklanmasının Ankara hükümeti üzerinde benzersiz bir etkisinin olacağı konusundaki ısrarlı uyarılarına karşın⁷⁵⁸ Londra, Halil Bedirhan'a silah desteği verilemeyeceğini beyan etti. Buna karşın lojistik ihtiyaçların geçiğine müdahale edilmeyecek ve olası bir isyana karşın Türkiye'nin önlemlerini daha yakından takip etmeye başlayacaktı.⁷⁵⁹ 1917'den 1918'e kadar olan süreçte, Kürt liderlerinin İngiliz temsilcilerden ortak istekleri, Kürt devleti kurulması için somut adımlar atılması yönünde oldu. İngilizlerin; Kürtleri, Türk milliyetçilerine ve Bolşeviklere karşın bir tehdit unsuru olarak elde tutma çabaları, 1922 yılı itibarıyla Kürt-İngiliz ilişkilerinin çözülerek kopma noktasına gelmesinde önemli rol oynayacaktı.⁷⁶⁰

4.5. Kürt Liderlerin İngiltere'ye Alternatif Destek Arayışları

Şeyh Mahmud 1919 yılında İngilizlere isyanından dolayı sürgün edilmişti. İngilizlerin 1919 yılında özerk yönetim kurması amacıyla görevlendirdikleri Seyyid Taha, Kürtler arasında birlikteliği sağlayabilecek bir lider profiline sahip olmadığını kendiliğinden kabullenmişti. Seyyid Abdülkadir, Kürt-Ermeni mutabakatından sonra, 1920 yılı sonuna kadar isteklerini dikkate almayan Londra'nın, Kürdistan sorununda adım atmayacağına ikna oldu. İran'a verdikleri askeri destekle, 1921 yılında Simko Smail Ağa'nın tasviye edilmesine katkı sunan İngilizler, Kürt milliyetçilerin İran hükümetine biat etmesini sağladılar. Halil Bedirhan ise, İngilizlerden talepleri doğrultusunda 1921 yılı boyunca herhangi bir kazanım elde edemedi. 1921 yılından sonra Kürtlere liderlik yapma hevesindeki kişiler İngilizlerden umutların kesmeye başlayarak, İngilizlere alternatif ittifak arayışına girmişlerdi. Kürt liderler farklı devletler nezdinde girişimde bulunmakla birlikte, Dersim bölgesinde kapsamlı bir isyanı organize edebilmek amacıyla, örgütlenme faaliyetlerine de gereken önemi vermeyi ihmal etmiyorlardı.

⁷⁵⁸ TNA. FO. 371/6347, No: E-12643, Part III. s. 142.

⁷⁵⁹ TNA. FO. 371/6347, No: E-12643, Part III. s. 143.

⁷⁶⁰ TNA. FO. 371/6346, No: E-43, Mr. H. Rumbold, Constantinople, 1 January 1921.

1921-1922 yılları Kürt liderlerin dı destek umutlarının yanı sıra, kendi demografik dinamiklerini de harekete geçirmeye odaklandıkları bir süreçti. Bu nedenle 1922 yılından sonraki süreçte Kürt- ngiliz ili kilerinde özerklik amacıyla yapılan görüşmelerin tıkandı ı çok net bir ekilde gözlemlenebilmektedir. Her ne kadar kısıtlı görüşmeler yapılsa da, bu görüşmeler Kürt liderlerin çıkı noktası bulamamaları nedeniyle gerçekleşmekteydi.

4.5.1. Yunanistan ile İttifak Arayışları

Londra Konferansı'nın devam ettiği 1921 yılında, tilaf Devletleri'nin Trakya ve İzmir civarında etnik yapıyı incelemek için komisyon kurması Yunan kamuoyunda pek kabul görmemi ti. Yunan başbakanı Venizelos taraftarları ve karşıtları, Yunan kanı ile kazanılmı ve Sevr Antlaşması'nda tilaf Devletleri tarafından garanti altına alınımı kazanımları korumak amacıyla ittifak yaptıklarını deklare etmişlerdi.⁷⁶¹ Yunanlılar, gerçekte bütün umutlarını İngiliz Kraliyet hükümetine ve daha özelden İngiltere Başbakanı Lloyd George'a bağlamış durumdaydılar.⁷⁶² Yunan hükümeti açısından İtalyanlar ve Fransızlar ile ittifak kurmak ise neredeyse imkânsızdı.⁷⁶³ Kürt özerkliği isteyen Kürt liderler, Mustafa Kemal karısında siyasi konumlarını güçlendirebilecek tüm ittifak seçeneklerine sempatiyle yaklaşıyorlardı. Yunanlılar ise, Mustafa Kemal'in askeri ve siyasi gücünü dizginlemek amacıyla, kontrolünün sağlanabileceği ölçüde Kürtleri cesaretlendirmenin faydalı olacağına inanıyorlardı. Kürtler ve Yunanlılar arasındaki ittifak fikri böyle bir ortamda hayat bulmuştu.

İngilizlerden habersiz bu tür bir ittifakın sağlanması mümkün olmayacağından, ittifak süreci İngilizlerin gölgesinde sürdürülecekti. İngilizler tarafından yakından takip edilen Kürt-Yunan görüşmelerinin Yunanlılar açısından temel hedefi, Kürtlerin bağımsızlığından ziyade, Kürtlerin silahlandırılması suretiyle Ankara hükümetinin gücünün kırılabilmesiydi. Bağımsızlık amaçlayan Kürtler'in, İngilizlerden beklenen siyasi destekten yoksun kalmaları ve Ankara hükümetinin de Kürt bağımsızlığı için sessiz kalması, Kürt-Yunan ittifakını Kürtler açısından cazip hale getiriyordu. İngiliz yetkililer ise, Kürtler ve

⁷⁶¹ TNA. FO.371-6467, No: E-3101, Discussions in London Respecting Turkish Settlement, 10 March 1921, s. 156.

⁷⁶² TNA. FO.371-6467, No: E-3101, s. 157.

⁷⁶³ TNA. FO.371-6467, No: E-3101, s. 158.

Yunanlılar arasında sürdürülen temasların dini hassasiyet nedeniyle her iki halk tabanında da gerekli alakayı göremeyeceğini tecrübeleriyle test etmişlerdi.⁷⁶⁴

Kürt-Yunan ilişkilerinin ilk adımları Mevlanazade Rıfat Bey tarafından atılmıştı.⁷⁶⁵ Binbaşı Noel, Rıfat Bey ile Yunanlılar arasında iletişim sürecinin kurulmasında aktif rol üstlenmişti. Noel'in girişimleri neticesinde, 1921 yılının Haziran ayında İstanbul Yunan Elçiliği'ndeki askeri ateye tarafından gönderilen bir yetkili vasıtasıyla Rıfat Bey ile Yunan elçiliği arasındaki bağlantı kurulmuştu. Görülmede, Kürtler ve Yunanlılar arasında Kemalistlere karşı ittifak yapılması isteği Rıfat Bey'e resmi olarak iletılarak, Kürtlerin bu ittifakı kabul etmeleri durumunda Yunan hükümeti tarafından Kürtlere ekonomik ve askeri yardımda bulunulacağını sözü de verilmişti. Rıfat Bey ve yanındaki 5 kişilik heyet, İstanbul'dan hareketle Yunan Adalet Bakanı Dimitrios ile İzmir'de görüşerek, merkezi Musul olacak Kürdistan'ın kurulmasında ittifaka varmışlardı.⁷⁶⁶ Yunanlılar tarafından görüşmeye konu olan yardımlar yapılamadığından ittifak süreci sağlıklı yürütülemedi. Söz verilen yardımların yapılamaması, Yunanlıların isteksizliği ve ekonomik yetersizliğinden ziyade İngiltere'nin müdahalesinden kaynaklanmaktaydı.

Mevlanazade Rıfat Bey'in Yunanlılarla ittifak çabalarından bekledikleri neticeyi elde edemeyen Kürt liderleri gelenleri, ittifak sürecinin Süleymaniyeli Kürt Mustafa Paşa⁷⁶⁷ kontrolünde yürütülmesi halinde olumlu bir sonuç elde edileceğini düşünüyorlardı. Mustafa Paşa geçmişte Damat Ferit'in anti-kemalist politikasının sadık bir destekçisi olduğundan, atekesten sonra önemli görevlerde bulunmuştu. İstanbul'da Divan-ı Harbi Örfi Reisi olarak görev yaptığı süreçte birçok Yunan diplomatla iletişim kurmuştu.⁷⁶⁸

⁷⁶⁴ TNA. FO.371/6346, No: E-5713, High Commission Constantinople, 11 May 1921.

⁷⁶⁵ TNA. FO. 371/6347, No: E-11671, Kurdish Affairs, 24 October 1921.

⁷⁶⁶ Murat İssi, "Mevlanazade Rıfat Bey ve Kürdistan", *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 8, İstanbul: 2013, s. 56-61.

⁷⁶⁷ Nemrut Mustafa Paşa olarak bilinen Kürt Mustafa Paşa, İran'da ve Ermenistan'da Türk Konsolosluğu'nda görev yapmış, 1900-1914 yılları arasında Genelkurmay'da hizmet vermiş ve 1914 yılında, 27. bölüme komutanlığı yaptıktan sonra emekliye ayrılmıştı. Kasım 1918'de İstanbul Kürdistan Teali Cemiyeti'nin önde gelen üyeleri arasında yerini aldı. Kürt Mustafa Paşa'ya atekesten sonra orduya dönmek için izin verildi ve savaş esnasında sürgün, soykırım, vurgunculuk gibi suçlarla suçlanan kişilerin yargılanması için kurulan askeri mahkeme üyesi olarak atandı. Eylül 1919'da Maliye Bakanlığı kontrolünde askeri lojistik alım-satım komisyonunun bir üyesi oldu. Aynı ayın sonunda Bursa valisi olarak atandı, ancak Ali Rıza Paşa tarafından geldiğinde valilik görevinden alınarak 1919 Kasım ayında tutuklandı. 1920 Nisan ayında Damat Ferit Paşa hükümeti zamanında serbest bırakıldı ve kendisini tutuklayan yüksek mahkemeye başkan olarak atandı. Bu görevde Sadrazamın politikasının sürdürülmesi için istekli bir yardımcı olarak çalıştı (TNA. FO. 371/6347, No: E-11671, Kurdish Affairs, 24 October 1921).

⁷⁶⁸ TNA. FO. 371/6346, No: E-5713, High Commission Constantinople, 11 May 1921.

Tevfik Pa a'nın Damat Ferit Pa a'dan görevi almasını müteakip, Mustafa Pa a mahkemede görevinden alınmıştı.⁷⁶⁹ O, 1920 yılı Kasım ayının sonunda mahkemenin prosedür kurallarını ihlal etme ve yetkilerini kötüye kullanma suçlamasıyla tutuklanmış, 6ubat 1921 tarihinde cezası padi ah fermanı ile iptal edilince serbest kalmıştı. Hakkında birçok suçlama oldu undan, rütbeleri alındıktan sonra görevinden istifa ettirilerek uzaklaşmasına müsaade edilmişti. İstanbul'dan çıkmadan hemen önce İstanbul'daki Ermeni Patri i tarafından desteklenen Ermeni Ulusal Demokratik Partisi ile yakın temaslarda bulunmuş ve Ermenilerin aracılığı ile Yunan askeri temsilcisi iyle de iletimi geçmişti. Aynı dönemde Mevlanazade Rifat Bey'in tavsiyesiyle Yunanlılar ile ittifak sürecine Kürt Mustafa Pa a da dahil oldu. Geçmişteki siyasi bağlantılarını gayet etkili kullanan Kürt Mustafa Pa a, kısa süre içerisinde Kürt-Yunan görüşmelerinde önemli bir isim haline geldi.

Mustafa Pa a, 18 Temmuz'da İstanbul'a, hemen akabinde Musul ve Süleymaniye'yi ziyaret ederek, Süleymaniye ve civarında Türk ulusalcılarına karşı Kürtleri örgütlenme faaliyetlerinde bulundu. Bu faaliyetlerin maddi giderleri ise İngiltere Hindistan Sömürgeler Bakanlığı aracılığı ile temin ediliyor⁷⁷⁰ ve Mustafa Pa a'nın Yunanlılarla iletimi geçebilmesi için gerekli evraklar İngilizler tarafından sağlanıyordu. Böylelikle Kürt-Yunan ittifakı İngilizler tarafından kontrol altında tutuluyordu. Esas olarak, Mustafa Pa a Yunanlılar ile ittifakı sağlayabilecek bir konumda deildi, ancak onun el altından desteklenmesi Irak ve Türkiye'de İngiliz çıkarlarının katı bir savunucusu olmasını sağlamak için yeterli görülüyordu.⁷⁷¹

İngilizlerden gerekli izinleri sağlayan Mustafa Pa a Bağdat'ın kuzey doğusundaki Bakubah'ta bir süre kaldıktan sonra, 29 Eylül 1921 tarihinde Bağdat'a giderek Irak Kralı Faysal ile temaslarda bulundu. Ankara hükümeti, Mustafa Pa a'nın İngilizler tarafından gönderilmiş bir ajan olduğu söylemlerini yayarak, Türkiye'nin diğer vilayetlerinde Mustafa Pa a'nın etkinliğini kırma yoluna gitti. Aynı süreçte İngilizler bu tip söylemlerin etkisini azaltabilmek amacıyla, onun Osmanlı Sultanı tarafından gönderildiği karıt söylemini geli tirerek Mustafa Pa a'nın gücünü peki tirmeye gayret ettiler.

⁷⁶⁹ Kürt Mustafa Pa a Damat Ferit tarafından Divan-ı Harb-i Örfi Reisi olarak atanmış ve Kuva-yı Milliye taraftarlarına verdiği idam cezalarıyla tanınmıştır (Ferudun Ata, "Divan-ı Harb-i Örfi Reisleri Mustafa Pa a lar Hakkında Bir Yanlışın Düzeltilmesi", *Türkiyat Ara tırmaları Dergisi*, S. 24, Erzurum: 2004, s. 261-265).

⁷⁷⁰ TNA. FO. 371/6347, No: E-11671, Kurdish Affairs, 24 October 1921.

⁷⁷¹ TNA. FO. 371/6346, No: E-5713, High Commission Constantinople, 11 May 1921.

Mustafa Pa a'nın Ba dat ziyareti esnasında Emir Faysal ile yaptı ı görü me, Ankara'nın gözünde onun ngiliz destekçisi oldu una dair izlenimlerin güçlenmesinde etkili oldu. 1921 yılı boyunca Dersimdeki Kürtlerin isyan hazırlı nda onun etkili oldu u kanaati Ankara'da ku ku götürmez bir gerçek olarak kabul ediliyordu. Ankara hükümeti Mustafa Pa a'nın faaliyetlerinden rahatsızlı mı ngiliz yetkililere iletiyordu, ancak suçlamaları kesin bir dille reddeden ngilizler, Ankara hükümetine Irak topraklarını kontrol etmek için Mustafa Pa a'yı kullandı ı görü ü do rultusunda, sorumlulu un Ankara hükümetine ait oldu u savunmasını yapıyorlardı.⁷⁷²

Mustafa Pa a'nın faaliyetleri Anadolu'da Kemalistlerin pozisyonunu zayıflatmaya yönelikti. Londra'nın Kürt taleplerini sürekli olarak askıya almı olmasın Yunanlıların bu fırsatı de erlendirmek amacıyla Mustafa Pa a'ya yana malarında etkili oluyordu.⁷⁷³ Yunanlılar, Kürtlerin özerklik taleplerinden faydalanmak suretiyle stanbul'daki Kürdistan Teali Cemiyeti'nin geçmi teki üyeleriyle ileti ime geçerek, Kürt liderlere maddi destek sa lama gayretindediler. ngilizler, Kürtlerin ba ımsızlık ba lamındaki faaliyetlerini denetleme niyetinde olmadıkları izlenimi vermemek adına ittifak çalı malarına do rudan müdahil olma seçene ini geri planda tutuyorlardı.⁷⁷⁴

5 Ekim 1921 tarihinde Yunan Topçu Binba ı P. Melas'tan Yunan II. Karargâh bürosuna gönderilen telgrafta, Mustafa Pa a'nın etkinli inin arttı ndan ve bu durumun Ankara'da pani e neden oldu undan bahsediliyordu. Kürt ileri gelenleri ise olu an durumun verdi i cesaretle Ankara hükümetine özerk Kürdistan'ın kurulması ile ilgili taleplerini sunmaya ba lamı lardı. Yunan temsilciler ve Atina arasındaki resmi yazı malara göre Ankara bu talepleri bakanlar kurulunda tartı maya açmı , yapılan görü meler sonucunda Kürt taleplerinin Batı Cephesindeki askeri operasyonlar sonuçlanana kadar görü ülmemesinde uzla ma sa lanmı tı.⁷⁷⁵

Kürt-Yunan ittifakında ismi zikredilen önemli bir di er isim, Paris'te bulundu u yıllarda Kürtlerin ba ımsızlı ı hedefiyle siyasi faaliyetlerde bulunan Melikan A ireti'nden Kürt Hakkı Bey'di. Diyarbakır'dan Ba dat'a kadar Kürtleri bir araya getirebilece ini iddia eden

⁷⁷² TNA. FO. 371/6347, No: E-11671, Kurdish Affairs, 24 October 1921.

⁷⁷³ Kürt Mustafa Pa a'nın Damat Ferit ile ittifakı, Mustafa Kemal ve tüm Kuva-yı Milliye yöneticilerine yönelik verdi i idam kararı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Ferudun Ata, *Süleymaniyeli Kürt Mustafa Pa a*, Palet Yayınları, Konya: 2010).

⁷⁷⁴ TNA. FO. 371/6347, No: E-11671, Kurdish Affairs, 24 October 1921.

⁷⁷⁵ Murat Issi, "Yunan Belgelerinde Kürtlere Özerklik", *Kürt Tarihi Dergisi*, Sayı: 6, 2013, s. 30-35.

Hakkı Bey, İngiliz Yüksek Komiserli i çalı anlarından Hovace Rumbold ile temasa geçip, ondan siyasi destek talebinde bulunmu tu.⁷⁷⁶ Yunan ittifakında isminin ön plana çıkmasının temel nedeni ise, I. Dünya Sava ı esnasında Jön Türkler'den kaçarak Atina'ya geçmesi ve orada kendisine hatırı sayılır bir çevre edinmesinden ileri geliyordu. İngilizler Mustafa Pa a örne inde oldu u gibi, Hakkı Bey'in de Kürt-Yunan ittifakını sa layacak bir beceriye sahip olmadığını ve kontrollü bir ekilde Kürtleri te kilatlandırmasının daha faydalı bir faaliyet olacağını dü ünüyorlardı. Irak'taki Kürt liderler ve Irak hükümeti arasında uzlaşma sa lanması yönünde çalı malar devam ederken, Sivas'ın do usunda yayılan Kürtler arasında isyan havası hâkimdi. Dersim'deki hareketlilik basit yerel bir isyan karakterinden ziyade ba ımsızlık elde etmeye odaklı bir nitelik ta ıyordu.⁷⁷⁷ Kürt-Yunan ittifakı tam olarak böyle bir süreçte gündeme gelirken, İngiliz siyaseti bir taraftan Kürtlerin denetimden çıkabilece i bir eksen kaymasını engellemeye çalı ıyor, di er taraftan Kürtleri Ankara hükümetinin gücünün zayıflatılması amacıyla tehdit unsuru olarak elde tutmaya gayret ediyordu.

İstanbul'da bulunan Yunanistan Yüksek Komisyon üyesinin İngilizlere verdiği istihbarata göre, İstanbul'da Yunan Komiserli i'nde görevli Kanellopoulos, Emin Ali Bedirhan ile iletim halindeydi. Kanellopoulos, 1921 yılının ilk aylarında Irak sınırına Hamdi Çavu adında bir ajan göndererek Kürtleri durumu ve istekleri ile ilgili istihbarati bilgiler edinmişti. Hamdi Çavu Amasya'da bulunan Yunan Piskoposu Votsis ile bazı görüşmeler yaptı , ancak İngilizler bu görüşmelerin içeri i hakkında yeterli bilgi edinemediler.

Emin Ali Bedirhan ve Hamdi Babanzade de, Piskopos Votsis'e i birli i teklifinde bulunmuş lardı. İttifak teklifinin ön ko ulu ise; Yunanlılar tarafından esir alınan Kürtlerin, Türk esirlerden ayrı muameleye tabi tutularak serbest bırakılması ve sonrasında propaganda Kürt ba ımsızlı ının sa lanmasına yönelik faaliyetinde bulunmaları için Türk-Irak sınırına gönderilmeleri oldu u. Kürtler'in bu istekleri kar ısında Yunan hükümeti duyarsız kalmı sa da, Emin Ali Bedirhan ve Ali Bedirhan'ın o lu Yunanlılarla iletimin devamı adına geri adım atmamış lardı. Yunanlılarla sürdürülen görüşmeler zaman içinde olumlu sonuçlar verdi. 1921 Ekim ayında, Yunan komisyonu tarafından sa lanılan bir fonla Bedirhanlar Mısır'a gönderildiler. Ali Bedirhan'ın o lu Ankara ile ittifak halinde olan Kürt

---

⁷⁷⁶ TNA. FO. 371/6346, No: E-5713, High Commission Constantinople, 11 May 1921.

⁷⁷⁷ TNA. FO. 371/6346, No: E-5713, 11 May 1921.

kökenli askerleri ittifaktan vazgeçirmek amacıyla Yunan uçaklarıyla da ıtılmak üzere propaganda bildirileri hazırladı. Yunan yetkililer ise ngilizlerin bilgisi olmaksızın bu bildirilerin da ıtımına tereddütle yakla arak, iste i geri çevirmek zorunda kaldılar. stanbul Yunan Komiserli i'nde görevli Kanellopoulos, Yunan Ba bakanı Venizelos'a Kürtlere destek verilmesi iste ini iletse de, Venizelos ngilizlerin tepkisini göz önünde bulundurarak ittifaka sıcak bakmayacaktı.⁷⁷⁸ Yunan uçaklarıyla da ıtılmak üzere hazırlanan propaganda bildirilerinin da ıtılmamasında, ngiltere'nin Kürt siyasetiyle çeli ebilecek bir hata yapma endi esi en önemli etken olmu tu.⁷⁷⁹

Dönemin artları gere ince Kürt-Yunan ittifakı için yürütülen siyasi temaslarının ngilizlerden habersiz yürütülmesi mümkün de ildi. 1919'da Yunan ordusu zmir'e girdi inde, Aydın mutasarrıfı Abdurrahman Bedirhan Yunanlılar tarafından esir alındı nda da önde gelen Kürt liderlerin giri imleri yetersiz kalmı ve ngilizlerin arabuluculu uyla serbest kalmı tı.⁷⁸⁰

Geçmi teki olumsuzlukların yanı sıra, Kürtlerin Yunan temsilciler ile ittifak yapma çabaları yetersiz kalınca; Bedirhan ailesinden Emin Ali Bey, Celadet Ali Bey ile ngiliz Yüksek Komiserli i sekreteri A. Ryan'ı ziyaret ederek, stanbul'daki Yunan temsilciyle diyalog halinde olduklarını ifade etmek zorunda kalmı lardı. A. Ryan ki isel olarak, Türk milliyetçilerine kar ı Yunanlıları ve Kürtleri destekledi ini beyan ediyordu. Fakat, büyük çaplı bir Kürt ayaklanmasının Irak Kürtlerine de kar ılık bulabilece i endi esi nedeniyle, Kürt-Yunan ittifakına destek vermeyece ini⁷⁸¹ ifade ederek, Bedirhanlardan ittifak aray ına son vermelerini istedi.

4.5.2. Fransız Yönetimi ile ttifak Aray ıları

Kürt entelektüel sınıfı Suriye'de basın yayın olanaklarını kullanarak Kürtlerde milliyetçilik bilincin geli mesine gayret ediyordu. am'da *El-Mufid* gazetesinin sahibi Yusuf Haydar ve Hayrettin Zerguli, 1919'da Kuzey ve Güney Kürdistan Halklarına Açık Mektup" ba lıklı

⁷⁷⁸ TNA. FO. 371-6369, No: 464-A2, The Greeks and Kurds.

⁷⁷⁹ TNA. FO. 371-6369, No: 464-A2.

⁷⁸⁰ Issi, "Kürdistan Gazetesi" s. 127-147.

⁷⁸¹ TNA. FO. 371/6346, No: E-6215, British High Comissione Contantinople, 25 May. 1921.

makalede, Kürtlerin devlet kurmak için etnik milliyetçilik do rultusunda bir araya gelmesinin zorunlulu una i aret ediyorlardı.⁷⁸²

Özellikle 1919-1921 yılları arasında, Fransızlar ajanları vasıtasıyla Musul ve Süleymaniye’de Kürtleri kendi çıkarları do rultusunda örgütleme giri imlerinde bulunuyorlardı. Fransa, bir bakıma ngiltere ile Kürtler arasındaki ili kilerin zayıflamasını fırsata çevirmeye gayret ediyordu. ngilizler ise Irak’taki Fransız aktivitelerinden, Irak’ta kurdukları güçlü istihbarat a ı sayesinde, anında haberdar oluyorlardı. Irak’ta Fransız aktivitelerini organize eden, Abdullah Süleyman Poulas isimli bir avukattı.⁷⁸³ Fransızlar öncelikli olarak Suriye’deki Kürtlerin siyasi konumlarını güçlendirmeyi taahhüt ederken, Irak Kürtlerine ise, “Patronaj” olarak adlandırdıkları Kürdistan manda yönetimi kuracaklarının müjdesini veriyorlardı. Suriye’de Kürt ba ımsızlı ı fikrinin hayata geçirilmesi için Türkiye-Suriye sınırındaki, Berazi⁷⁸⁴ ve Belik Kürtleri ile Fransızlar arasında mutabakata varılmı tı. Planlanan yönetimin sınırları Milli, Koçer, Hacan, Miran A iretleri’nin yerle im alanlarından ba layıp, ngiliz i gal bölgesinde yer alan Süleymaniye’ye kadar uzanıyordu.⁷⁸⁵ Fransızların, Kürtlerle temasa geçmesi, Musul petroleri üzerinde hak iddia edebilecek bir konum elde etme çabasının bir ürünüydü. Musul’a Fransız müdahalesine önlem alma gayretindeki ngiliz yönetimi ise, Suriye tahtındaki itibarı Fransızlar tarafından zedelenen Emir Faysal ile 1920 yılından itibaren temasa geçip Fransa’nın planlarına kar ı önlem almakta gecikmemi ti.

Fransızların ngiliz i gal co rafyasını denetim altına alma çabaları ile e zamanlı olarak, ngilizlerin davetiyle am’dan ayrılan Emir Faysal, ngilizlerle Irak’ın yönetimi için

---

⁷⁸² 1918-1925 yılları arasında Suriye Kürtleri’nin örgütlenme çabaları olsa da ba ımsızlık için harekete geçmeleri söz konusu olmayacaktı. lerleyen süreçte, özellikle 1927’de kurulacak olan Hoybun Cemiyeti, Türkiye’deki isyanların da komuta kontrol merkezi haline gelecekti (Jwaideh, *Kürt Milliyetçili inin Tarihi*, s. 275).

⁷⁸³ Zor’da Fransız yönetiminden sorumlu olan Kumandan Despas, Yüzba ı Deboin, Yüzba ı Duval, Lineut Vesini, O. C. Satnn, Lieut Piulippo bu isimlerden bazılarıdır. ngilizler Süleymaniye’de ya ayan ve avukatlık yapan Süleyman Paulos hakkında ciddi bir ara tırma yapmı lardı. Paulos ngiliz bir aileye mensuptu annesi ise Araptı. O, Duhok’ta bir çok gayrimenkule sahipti. A a Petros (Süryani Dragon Taburlarının Komutanı) ve Fransızlar arasında gerçekleş en görüş melerde arabuluculuk yapmı tı. ngilizler onu A a Petros’un arkasındaki beyin olarak görüyorlardı. A a Petros’un karde i ise, Paulos’un o lunun evinde misafir ediliyordu. Bu nedenle ngilizler Süleyman Pulos’a güvenmediklerinden e ini ikna ederek Paulos’un Fransızlar için ne tür faaliyetlerde bulundu unu ö renmeyi ba armı lardı (TNA. FO. 371/6369, No: E-11660, General Head Qartes Mesopotamia Expeditionary Force, 27 September 1921, s. 27); ngilizlerin Mezopotamya’da para veya yüksek bir makam teklif etmek suretiyle kendi hesaplarına çalı tırdıkları birçok istihbarat elemanı vardır, ancak bu konuda yapılmı çalı malar yok denecek kadar az oldu u için bu faaliyetler tam anlamıyla aydınlatılamamı tır.

⁷⁸⁴ Berazi Kürtleri on iki ayrı a ireti ve 8200 hane aileyi tek çatı altında toplamı ve konfederasyona yakın bir yapı olu turmu tu. Fransızların bu a iretle yakınla malarının en önemli nedeni, sayıca fazla olmaları ve ngilizler ile ittifaka sıcak bakmamalarıydı (TNA. FO. 371/4193, No: 149523, Notes on Kurdish Tribes, Mosul Vilayet and Westward to the Euphrates, July 1919, s. 5).

⁷⁸⁵ TNA. FO. 371/6369, No: E-11660, 27 September 1921.

görü melere ba lamı tı.⁷⁸⁶ Bu geli me ilerleyen aylarda, Araplar ve Kürtler üzerindeki Fransız baskısını büyük ölçüde kıracaktı. ngiltere'nin siyasi ata ı Fransa'nın Kürt sorununa müdahil olmasına engel oldu u gibi, Fransa'nın, Suriye'deki konumunun yeniden sorgulaması anlamına da geliyordu. ngilizler, Faysal ile yaptıkları müzakereler sayesinde Suriye'deki i gal alanlarının güvenli ini sa lamakla birlikte, Fransa'nın Kürt siyasetine a lması güç bir set çekmeyi büyük ölçüde ba armı lardı.

1921 Mayıs'ında Faysal'ın Irak Kralı olarak seçilece i resmi olarak ilan edilmemi se de, Arap co rafyasının büyük bölümü tarafından haber alınmı tı. Bu önemli geli me, Beyrut'tan, Suriye'ye kadar olan bölgede, Kral Faysal'ın deste inin alabilmek için Fransa aleyhine gösterilerin yapılmasına neden oldu. Suriye'de Fransız yönetimini hedef alan Arap isyanı Fransız ordusu tarafından sert bir ekilde bastırıldı.⁷⁸⁷

Ekim 1921 tarihinden itibaren Fransızlar ile Kürtler arasında yapılan görüşmelerde kısa bir süre olsa da, Mevlanazade Rıfat Bey rol aldı. Beyrut'taki Fransız Yüksek Komiserli i'nde yapılan görüşmede, Londra'nın Kürdistan'ın kurulmasına destek vermedi i Rıfat Bey tarafından açıkça ifade edilmekteydi. E er ki, Kemalistler Fransa'nın koruması altındaki Suriye topraklarına tecavüz ederse, Kürtlerin Türkiye'ye kar ı Fransızlar ile ittifak halinde olacaktı. Rıfat Bey bu ittifakın kar ılı ında, Kürdistan manda yönetiminin sınırlarının, Musul ve Süleymaniye dâhil olmak üzere Erzurum, Van, Bitlis, Diyarbakır, Sivas ve Harput'a kadar uzanmasının Fransa tarafında kabul edilmesi talep ediliyordu. Yapılan görüşme neticesinde kendisine olumlu veya olumsuz bir cevap verildi i hususunda herhangi bir bilgi olmayan Rıfat Bey, 1921 Kasım ayından sonra Atina'ya geçerek Yunan temsilcilerle Kürdistan sorununu görüşmeye devam edecekti.⁷⁸⁸ O, yaptı ı görüşmelerden herhangi bir sonuç elde edemeyince, 1922 yılında talya'nın San Remo ehrine giderek, Sultan Vahideddin ile Kürtlerin durumu hakkında temaslarda bulunasa da herhangi bir netice elde edemeyecekti. Rıfat Bey, Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye'den sürgüne

---

⁷⁸⁶ Fransızlar Acemi A ireti ve di er a iretlerden bazı eyhlerle temasa geçerek ittifak zemini olu turma gayretinde olmu lardı (TNA. CO. 730/2, High Commisioner for Mezopotamia to the Secretary of State for the Colonies, 2 June 1921, s. 349).

⁷⁸⁷ TNA. FO. 371/6369, No: E-11660, 27 September 1921.

⁷⁸⁸ Issı, "Mevlanazade Rıfat Bey ve Kürdistan", s. 56-61.

gönderilen 150'likler listesinde yer aldı ndan, 1924 yılında Suriye'ye gidecek ve ömrünün son 6 yılını orada geçirmek zorunda kalacaktı.⁷⁸⁹

Irak, Türkiye, İran ve Suriye'de 1921 yılında oluşan siyasi şartların Kürtler açısından son derece olumsuz olmasına karşın, İstanbul'daki Kürt ileri gelenleri, İngilizlerin garantörlüğünde olacak bir Kürt devletinin kurulması hususunda ısrarlı tutumlarını sürdürüyorlardı. Kürtler 1917'de İngilizler ile ilk siyasi temaslarından başlamak üzere kendilerine özerk yönetim için destek verilmesi durumunda, yerel idarecilerini Kürdistan için ikna edebilecek güce sahip olduklarını iddiasıyla yola çıkmışlardı. İngilizler ise mevcut şartları gözlemleyerek bu söylemleri fazlasıyla iddialı bulmuşlardı. 1919'un ortalarında, Seyyid Abdülkadir'in, İrânlı Abdurrahman Ağa üzerine otoritesini kolaylıkla kurabileceğini ifade etmesi ve pratikte başarı elde edememesi İngiliz görevliler tarafından idareler arası ittifakın sağlanamayacağına önemli bir delili olarak görülmüştü. İngilizlerin geçmişi teki olumsuz örnekleri öne sürmelerine karşın, Kürt Hamdi Paşa, Seyyid Abdülkadir'in Musul'a giderek Kürt idareleri örgütlemesine yönelik ısrarcı tutumundan geri adım atmıyordu.⁷⁹⁰

1918'den 1921 yılına kadar İngilizlerin Kürtlere yönelik vaatlerinde olumlu herhangi bir gelişme ya anmaması nedeniyle, Seyyid Abdülkadir'in İngilizlerle çalışması hususunda evki kırılmıştı. Bu nedenle Kürdistan'ın sınırlarının Irak'tan başlayıp Suriye üzerinden Akdeniz'e kadar uzanması amacıyla, Fransızlarla temasa geçen Seyyid Abdülkadir, umdu neticeyi elde edemediğinden Fransızlarla siyasi temaslarını sonlandırmak zorunda kalacaktı.⁷⁹¹

Bedirhanlar, Kürt başarısızlığının sağlanabileceği konusunda ümitlerini kaybetmemişler, İngilizler ile ittifakın olumsuz sonuçları neticesinde taleplerini başka devletlerle ittifak kurarak gerçekleştirmek amacıyla yönelmişlerdi. Binbaşı Noel ile Sivas Kongresi'ni başlatma girişiminde aktif rol alan Celadet Bedirhan, Kamuran Bedirhan ve Halil Bey, 1921 yılında İstanbul'da bir araya gelerek Kürdistan'ın geleceği için neler yapılabileceği konusunda fikir alışverişinde bulunmaktan ileri adıma geçemiyorlardı. Emin Ali Bedirhan'ın eşi, küçük oğlu Cafer ile birlikte, Kürt sorununa katılmak amacıyla Kahire'ye gitmişse de, siyasi

---

⁷⁸⁹ Murat İssı, "Hürriyet Ağı Bir Osmanlı Kürt Aydını Mevlanazade Rıfat Bey", *Toplumsal Tarih Dergisi*, S. 196, İstanbul: Nisan 2010, s. 1-6.

⁷⁹⁰ TNA. FO. 371/6346, No: E-43, Mr. H. Rumbold, Constantinople, 1 January 1921.

⁷⁹¹ Kiriçi, *Kürt Sorunu Kökeni ve Gelişimi*, s. 87.

bir başarı elde edemedi. Celadet Ali Bedirhan, Beyrut'ta bulundu u 1920 Aralık ayında, Sykes-Picot Antlaşması sınırları dahilindeki Fransız işgal bölgesinde bir Kürt devletinin kurulması talebinde bulunmuştu. Yapılan görüşmede Fransız temsilcisi De Caix, Celadet Ali Bedirhan'ın taleplerinin Paris'e rapor edileceği sözünü vermiş olsa da, bu yönde olumlu bir gelişme yaşanmamıştı.

Diyarbakırlı Cemilpaşazade ailesinden Ekrem Beyin oğlu Cemil Paşa, Binbaşı Noel ve Bedirhanlar ile 1919'da organize edilen Kürdistan gezisine katılmasına rağmen umduğunu neticeyi elde edemedi. Cemil Paşa, yeni çalışmalarında bulunmak üzere İstanbul'dan Diyarbakır'a gidiş riskli olacağından, Suriye üzerinden Diyarbakır'a seyahat etmek için Fransızlardan izin istemi ise de, talebi dikkate alınmadığından İstanbul'dan uzaklaşmayı göze alamamıştı. İngilizler, Bedirhanların Musul'a giderek Kürtler arasında Kürt milliyetçiliğini organize etme planlarına isteksiz bir yaklaşım sergiliyorlardı. Eğer Musul'a gitmek için çok fazla ısrar ederlerse gitmelerine izin verilecek, fakat İngilizler tarafından kesinlikle siyasi destek verilmeyecekti. İstanbul İngiliz Yüksek Komiserliği Sekreteri Ryan'a göre, bu amaçlardan sonra Kürtler'in İngiliz siyasetine güvenmeleri beklenemezdi. Kürt liderlerin güveninin kazanılması ise Kürtlerin; Türklere, Araplara ve Bolşeviklere karşı İngiliz çıkarlarının güvencesi olan bir unsur olarak görülmelerinden vazgeçilmesi ve daha gerçekçi yaklaşımların temel alınması sayesinde sağlanabilirdi.⁷⁹²

Tiflis'te bulunan İngiliz Subay Pike,⁷⁹³ Bedirhan Kamil Bey ile 7ubat 1920'de görüşerek Kürt sorununun çözümüne yönelik görüşlerini almak istemi, ancak Kamil Bey'in, Kürdistan'ın yönetimi için en uygun yöneticinin kendisi olacağı açıklaması, Pike tarafından pek olumlu karşılanmamıştı.⁷⁹⁴ Kürdistan'ın kurulması amacıyla İngilizlerden umduğunu bulamayan Bedirhan Kamil Bey de Fransızlarla iletişime geçenler arasındaydı. O, Fransızlar ile bir yıl kadar devam eden siyasi temasları sonucunda 1921 yılında kendisini Kürdistan prensi olarak ilan etmiş olmasına karşın, bu beyanın Kürtler arasında herhangi bir tesiri olmayacaktı.⁷⁹⁵

---

⁷⁹² TNA. FO. 371/6346, No: E-6215, British High Commission Constantinople, Horace Rumbold, 25 May 1925.

⁷⁹³ Kazvin'de görevli General Pike, Hindistan Birliği'nin komutanlığı yapmış, Bolşevikler ve Kürtler arasındaki ilişkilerinin engellenmesine yönelik önemli faaliyetlerde bulunmuştu (Michael Sargent, "British Military Involvement in Transcaucasia 1918-1919", *Conflict Studies Research Centre*, Cascaus Series 02/04, April 2004, s. 17-33).

⁷⁹⁴ TNA. FO. 371/5067, No: E-1567, Prince Khamil Bey Beder Khan Azizi's views on Kurdish Question, 7 February 1920, s. 190.

⁷⁹⁵ TNA. FO. 371/6346, No: E-6215, British High Commission, 25 May 1925.

4.5.3. eyh Mahmud'un Türkiye ile İttifak Çabaları

eyh Mahmud ba ımsızlık amacıyla İngiliz yönetimine isyan etmi ve isyanın kısa sürede bastırılması ile 1919 A ustos'unda Süleymaniye'den Hindistan'a sürgüne gönderilmi ti.

eyh Mahmud'un sürgünü İngilizlerin sorunları çözmesi açısından etkili bir çözüm olmadı ı gibi Türk kuvvetleri mütareke sınırının güneyinde askeri operasyonlara ba layarak önemli ba arılar elde etmi lerd. Türkiye'nin i gal altındaki Musul'u tekrar alabilece i riski kar ısında çaresiz kalan İngiliz yönetimi, Kürtleri sakinle tirebilecek bir adım atarak eyh Mahmud'u 1922 yılında tekrar Süleymaniye'ye getirmek zorunda kalmı tı.⁷⁹⁶

1922 yılında Süleymaniye Kürt yönetimini ba ına tekrar geçmesine izin verilen eyh Mahmud kısa sürede Ankara ile ileti ime geçerek, İngilizlere kar ı birlikte mücadele etmenin zaruretini ifade etmeye ba ladı.⁷⁹⁷ O, öncelikle ittifakı sa layaca ına inandı ı Yüzba ı Fettah Efendi'yle temas kurarak, İngilizlere kar ı Türklerle müttefik olmanın yollarını aradı. İttifak talebinin ana felsefesi, İngilizlerin slam dünyasına kar ı kötü niyetlerine set çekmek ve Güney Kürdistan halkını tehditlerle veya ikna yoluyla Türkiye'den ayırma amacı ta ıyan İngiliz emellerini engelleme çerçevesinde ekillenmi ti. Yüzba ı Fettah Efendi, onun hizmetlerinin Türkiye tarafından takdir edildi ini belirterek, vakit kaybedilmeden kendisine gerekli yardımların yapılaca ının teminatını verdi.⁷⁹⁸

emdinli hattından Revandüz istikametine Özdemir Bey hareketin ba lamı olması ve Fettah Efendi'nin kendisine verdi i teminatlara kar ın, birkaç aylık süreçte talep edilen yardımın yapılamaması, eyh Mahmud'un çaresiz durumda kalmasına neden olmu tu. Bu arada Kuzey Irak'ta faaliyete ba layan İngiliz Hava Kuvvetleri Komutanı John Solmon, Kürt-Türk ittifakını engelleyebilme rayı ındaydı.⁷⁹⁹ eyh Mahmud, Ankara'nın kendisine verece i deste e güvenerek İngilizlerle olan tüm ba larını kopardı ını belirtiyor ve hali hazırda İngilizlere kar ı sava ı ilan etmek zorunda kalmasından yakınıyordu. Ankara'nın kendisinden daha en ba ta vazgeçmesinin kendisine acı bir darbe oldu unu, bu tür bir yakla ımı Müslüman karde lerinden hiç beklemedi ini belirtiyordu. Fettah Efendi, eyhe

⁷⁹⁶ Kiri çi, *Kürt Sorunu Kökeni ve Geli imi*, s. 85.

⁷⁹⁷ Yıldız, *Irak Kürtleri*, s. 23.

⁷⁹⁸ TNA. AIR. 5/556, No: A-140, From Commanding Kurdistan to Commander National Movements Al Jezirah and Iraq, 9 April 1923; eyh Mahmud Revandüz'de Türklere yakla ımının samimi bir göstergesi olarak Türk aktivitelerinin açıkça desteklenmesini istiyordu (TNA. CO. 730/2, No: 29640, Mesopotamia, 14 June 1921, s. 393).

⁷⁹⁹ Türkmen, "Özdemir Bey'in Musul Harekatı ve İngilizlerin Kar ı Tedbirleri (1921-1923)", s. 49-79.

Avroman tepelerine çekilmesini ve mücadelesine orada devam etmesini öneriyordu. eyh Mahmud ise bu tür bir hareketin Kürtler'in gelecekteki çıkarlarını güvence altına almak adına gerçekçi bir adım olmayacağını belirtecekti. O, Türkiye'nin, Güney Kürdistan'ın kurulmasına destek vermemesi durumunda, kendi başının çaresine bakacağı yanıtını vererek ili kilerin kopma noktasına geldiğini idare ediyordu. eyh, Kürtler'in, din dışı manlarından sadece kendi iradeleriyle kurtarabileceklerini belirterek, halkı İngilizlere karşı cihada katılmaya davet etti. Ayrıca, cihad için Özdemir Bey ve çevresindeki Türk kuvvetlerinin de, kendisine destek olma hususunda enine boyuna düğünerek, sağlam bir ittifak programı hazırlanmasını son kez talep etti.⁸⁰⁰

Ne var ki, Revandüz'deki Türk kuvvetlerinden eyh Mahmud'a gönderilen cevap onun açısından pek iç açıcı olmadı. Ankara hükümetinin Musul konusunda İngilizlerle anlaşma yolunu tercih etmesi nedeniyle talep edilen yardımın yapılamayacağı belirtildi. eyh Mahmud artık İngilizler karşısında yalnız kalmıştı ve İngilizlere karşı savaşı ilan etmesinin sebebini Türkiye'nin kendisine gönderdiği aracılara duyduğu sonsuz güvene bağlıyordu.⁸⁰¹

eyh Mahmud'un İngiliz yönetimine bağlı kaldırısında yalnız kalmasının en önemli nedeni 1919 yılında İngilizlere karşı giriştikleri ilk isyanında kendisinin İngilizler tarafından gözden çıkartılmasıydı. eyh Mahmud'un Kürt devleti kurma amaçlı isyan girişimi başarısızlıkla sonuçlanıp yalnız kalınca, dini argümanları kullanarak Türklerle müttefik olmanın yolunu aramaya başlamıştı. Ne var ki, 1922 yılındaki artılar İngiltere'nin lehineydi ve Türkiye'nin Irak vilayetlerinde isyan riskini göze alamayan Ankara hükümeti, istekli olsa da eyh Mahmud'a açık bir destek sunamıyordu. eyh Mahmud İngiltere'nin Irak'ta Kürt haklarını garanti altına almayacağını net bir şekilde görmüşse de, İngiltere'nin planlarını yönlendirebilecek kayda değer bir güce sahip değildi.

eyh Mahmud'un Irak'taki tek dinî manî İngilizler değildi. Kerküklü Seyyid Ahmed, ve Barzan köyünden eyh Ahmed'in Güney Kürdistan yönetimine talip olması, onun gücünü fazlasıyla zayıflatıyordu. İki kişinin ittifakı diğer yönetici adaylarını izole edebileceklerinden, eyh Mahmud yanındaki adamlarından birisini sözlü mesajlarını iletmesi için Kerkük'e, diğeri ise Kral Emir Faysal'a göndererek statüsünün tanınması için uzlaşma zemini oluşturma gayretindeydi. İngiliz yönetimi ise eyh Mahmud'un hali hazırdaki durumunu;

⁸⁰⁰ TNA. AIR. 5/556, No: A-140, s. 2.

⁸⁰¹ TNA. AIR. 5/556, No: A-140, From Ramzi To Commanding National Movements, 09 April 1923, s. 1.

“ eyh Mahmud atı üzerindeki yüksek makamından a a ıya indirildi” ifadesiyle de erlendiriyordu.⁸⁰²

ngilizler Irak Kürdistanı’ndaki sorunlar nedeniyle, Lozan’da Musul meselesini ile alakalı görüşleri yavaşlatmışlardı. Irak sınırında görev yapan Türk komutanlarından Remzi Bey, Yüzbaşı Reşit Efendi’ye eyh Mahmud’un yenilgisinin, İslam’ın yenilgisi anlamına geleceğini ifade ederek, ona gerekli desteğin verilmesini talep ediyordu. Remzi Bey’e göre Süleymaniye’deki Kürt hareketi İngilizlerin istediği idrultusunda sindirilirse, Irak’taki Türk politikası zarar görecekti ve bu durum eyh Mahmud’a yardımı zorunlu kılıyordu.⁸⁰³ Ancak, Kerkük’te eyh Mahmud’un güçlü destekçileri de İngilizlerle dostluklarını korumak için diğer Kürt liderler ile birlikte hareket edeceklerini bildiriyorlardı.⁸⁰⁴ İngilizler, eyh Mahmud’un Kürtlerin gözündeki liderlik vasfını tamamen birleştirmek amacıyla, öncelikli olarak Simko Smail ve eyh arasındaki bağlantıyı sağlayan Seyyid Taha’yı Irak’tan uzaklaştırdılar. Seyyid Taha bir taraftan siyasi suçlu ilan edilirken, diğer taraftan Türkiye’ye teslim edilmesi, ona karşı bir tehdit unsuru olarak sunuluyordu. Uçakla Irak’tan Bağdat’a götürülen Seyyid Taha, İngilizler tarafından Irak’ın toprak bütünlüğüne tehdit etmekle suçlanıyordu. Kendisine yöneltilen bu suçlamadan, Simko’yu yenilgiye uğratan Irak komutanı Amanullah Mirza Reis tarafından İslam’ın affedildiğine dair düzenlenen resmi evrakları beyan eden Seyyid Taha temize çıkmayı başardı. Bunun üzerine, Irak’ta güvenli sığınma hakkının devamlılığının Irak hükümetine karşı eylemlerden uzak durmasına bağlı olduğu Seyyid Taha’ya açıkça izah edildi.⁸⁰⁵ Bağdat yönetimi, Seyyid Taha’yı Türkiye’nin Irak vilayetlerindeki Kürtlerin İslam’ı desteklemeyi engellemek için kullanma kararı aldı. Seyyid Taha’nın yeni görevi Lozan’da Musul’un statüsü netleştirilene kadar Revandüz’deki ailelerin sakinleştirilmesi olacaktır.⁸⁰⁶

Musul sorununda Türkiye ve İngiltere arasındaki rekabet bir bütün halinde de erlendirildiğinde, 1922 yılındaki artılar İngiltere’nin lehineydi. İngiliz Kraliyet Hava

---

⁸⁰² TNA. FO. 371/9004, No: E-1019, Kurdish Station, 26 January 1923.

⁸⁰³ TNA. AIR. 5/556, No: A-140, s. 2; Süleymaniye haricinde Erbil ve Kerkük’te de Türk görevlilere destek çıkılıyordu ve bu durum sadece eyh Mahmud’un yaklaşımlarının bir sonucu değildi. Türklerin Müslüman olması İngilizlere karşı desteklenmeleri için yeterli bir gerekçe olarak görülüyordu (TNA. CO. 730/5, Office of H.E. The High Commissioner For Mesopotamia Bağdad, 28 July 1921, s. 22).

⁸⁰⁴ TNA. AIR. 5-556, No: A-92, 19 December 1922.

⁸⁰⁵ TNA. AIR. 5-556, No: A-83, 4 December 1922.

⁸⁰⁶ Bu destek ile birlikte İngilizlerin Levy birlikleri de Revandüz’de bulunduğundan dolayı İngilizler Türk saldırılarına karşı kendilerini garanti altına almayı planlıyorlardı (TNA. AIR. 5/556, No: A-78, From High Commissioner Iraq To State For The Colonies, 16 December 1922).

Kuvvetleri'nin saldırıları Türklerin Raniye'den geri çekilmesinde etkili oldu. Ankara hükümeti ile ittifak yaparak güçlenmeye çalışan Şeyh Mahmud ise destekçilerinin neredeyse tamamını kaybetmiş durumdaydı.⁸⁰⁷ Ankara hükümetinin askeri ve siyasi ataklarını engellemeyi başaran İngiliz yönetimi, Irak'ta Kürtlerin düzensiz saldırılarına karşısında zorlanıyordu. İngiliz yetkililer Kürt saldırılarına karşı güvenliklerini sağlayabilmek adına, Revandüz, Hoy ve Süleymaniye dışındaki dağınık alanın Ankara hükümetine devredilebileceği söylentisini Kürtler arasında yaymak suretiyle Kürtleri ekarte etme hususunda başarılı bir adım attımlardı.

I. Dünya Savaşı sonrasında Kürt ailelerinin yerleşim alanları sınırsal anlamda birkaç parçaya bölünmüş haldeydi. Türk-İrak sınırın iki tarafındaki aileler hakimiyet alanı olarak belirledikleri arazilerinin farklı sınırlar içerisinde kalmasından dolayı anlaşmazlık yaşıyorlardı. İngilizler her ne kadar Kürt isyanından çekinseler de, aileler arasında çıkan anlaşmazlıklar İngiliz yönetiminin istediği manevrayı uygulamasına zemin hazırlıyordu.⁸⁰⁸ Bu avantajı olabildiğince etkili ve dikkatli kullanan İngiliz yönetimi, Musul sorunu başlına kadar, Kürtler arasındaki aileler arası çekişmelerden faydalanma stratejisini kullanmaya devam edecekti.

İngiliz yönetiminin Kürtlere Irak sınırları içerisinde bağımsızlık sözü vermesi olmasına karşın, İran'da Kürt bağımsızlığı için mücadele eden Simko Smail ile Irak Kürdistanı arasındaki bağıntıyı engellemesi bir bakıma samimiyetsizliğin açık bir göstergesiydi. Simko ve Süleymaniye Kürtleri arasındaki ittifakın arabulucusu Seyyid Taha'nın İngilizlerin teebbüsleri neticesinde geri çekilmek zorunda kalması ve etkisiz bir konuma itilmesi ise Kürdistan sorununda malumun ilanıydı.⁸⁰⁹

1921 ve 1923 yılları arasında, Türkiye arasında sağlam bir ittifak kurulamayacaktı. Şeyh Mahmud 1923'te İngiliz kuvvetlerine karşı saldırı planı hazırlayarak, Türk yetkililere gönderecek, ancak bu saldırı planı Dersim'de isyana yönelik kıpırdanmalardan endişelenen Ankara hükümetinden destek görmeyecekti. Şeyh Mahmud, 22 Nisan 1923'te İngilizlere karşı saldırı planında, Kerkük'ten beklediği desteği alamaması nedeniyle başarısız oldu.

⁸⁰⁷ TNA. AIR. 5/556, No: A-78, From High Commissioner Iraq To State For The Colonies, 16 December 1922.

⁸⁰⁸ İngilizler 1918'den itibaren Musul ve kuzeyindeki bölgelere telgraf hatları inşa etmişlerdi. Bölgenin Türklere verilmesi ile iletişim hatlarının da kaybedilmesi anlamına geliyordu (TNA. AIR. 5/556, No: A-64, Note on as Proposal to Hand Part Kurdistan to the Turks).

⁸⁰⁹ TNA. AIR. 5/556, No: A-65, Received Air Ministry, 22 November 1922.

ngilizler onun yerine tekrar eyh Kadir'le anlaşılarak, onun Kürtler üzerindeki etkinliğini tamamen bitirme noktasına getirdiler. 1924 yılında eyh Kadir'in güçlenmesinden çekinen İngilizler onu da görevden alarak Halepçe'ye sürgüne göndereceklerdi.⁸¹⁰ İngiliz yönetimi 1919'da eyh Mahmud'u engelleyerek bir bakıma onun Irak'taki konumunu sağlamlaştırmıştı. eyh'in isyanı sonrasında İngiliz yönetiminin Süleymaniye'de yaşanabilecek olası isyanlara hazırlıklı olması, Kürtlerin bağımsızlık isteğinin sönmesinde ziyadesiyle etkili olmuştur.

1918'de İngiltere'nin onayıyla ve Kürdistan yöneticisi sıfatıyla Süleymaniye'yi yönetimine getirilen eyh Mahmud Berzenci, ilk aşamada büyük Kürdistan'ın kurulmasına ikna olmuştu, ancak bir yıl içerisinde, İngiltere'nin Kürdistan'ın sınırlarının netleştirilmesinde isteksiz davranışını fark etmişti. O, İngiliz yönetimine alternatif olarak Osmanlı Devleti'ne yanaşmak istese de, İngiltere'nin Kürt yönetimini kurduktan sonra ikinci bir hamleyle 1919 yılı boyunca Musul'un Kuzeyindeki Fıkar ve Revandüz'de Osmanlı Devleti'ne karşı askeri önlemleri artırması, onun alternatif destek arayışına engel olmuştur. Irak sınırlarında yaşanan Arap toplumunda Kürt karışıklığı vardı, ancak henüz Irak ve Suriye'de devlet yönetimi kurulmemişti, Araplar Kürt yönetimine karşı belirgin olan eylemlerden kaçınmaya özen gösteriyorlardı. İngiltere ise bu şartların sağladığı avantajı kullanarak Kürtlerin hamisi olarak görünse de, iktisadi hedefleri çerçevesinde, onları çaresiz duruma düşürmek suretiyle kontrol altında tutuyordu. eyh Mahmud Berzenci ve eyh Kadir'in etkisiz bir konuma düşmesi neticesinde, Irak'ta Kürt milliyetçiliği kısmen Barzani Ailesi'nin denetiminde, İngilizlerin gözetiminde yoluna devam edecekti. Hakkari-İrak sınırında küçük bir köyde yaşam sürdüren Barzani Ailesinin, ilerleyen yıllarda Irak'taki Kürtlerin lideri konumuna gelmesinde, atalarının manevi mirası olan ve müridlerince desteklenen mehdilik yakınırlığı fazlasıyla etkili olacaktı.⁸¹¹

---

⁸¹⁰ TNA. AIR. 5/556, No: A-140, The Commander of Kurdistan to the Officer Commanding National Operations, Rowanduz.

⁸¹¹ Hakkı, Öznur, *Cahların Savaşı, Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, Altın Küre Yayınları, Ankara: 2004, s. 25-26; 1940'lı yıllardan sonra Barzani Ailesi ve Irak hükümeti arasında yaşanan mücadeleler için bkz. (Hans, Hauser, *Kurdistan*, Langen Muller: 1975); ayrıca Barzanilerin Yahudilerle siyasi ilişkileri ve Yahudi okullarının denetimindeki aktif rolleri için bkz. (Yona Sobar, *16-17. Yüzyıl Kürdistan Yahudilerinin Halk Edebiyatı*, Çev. Selahattin Çelik, Can Matbaacılık, İstanbul, 2005).

4.6. Irak'ta Kürtlerin Statüsüne Dair Yeni Planlamalar

ngiltere Kürt özerkli i konusunda sürekli ancak de i ken siyaset izlenmesi neticesinde, 1923 yılında tüm artların kendi lehine elveri li hale geldi i kanaatindeydi. Kürt ileri gelenlerinin ba ımsızlık umutlarının zayıflaması ve ngilizlerin önerilerini dikkate alacak ölçüde bitkin dü mü olması bu görü ü do rular nitelikteydi. Irak'taki Kürt a iretlerin ba ımsızlık amacıyla bir araya gelememi olmaları, Londra'nın Irak'ın gelece ine yönelik planlamaları daha rahat uygulamasına olanak tanıyordu.

Ba dat ngiliz Yönetimi, Irak'ta yeni bir Kürt isyanı riskini göze alamıyordu. Bu nedenle Irak Kralı Emir Faysal'a, Kürtlerin Ba dat yönetimine ba lılı nını sa layabilmek amacıyla, Kürtlerin iradesini dikkate alması ve onlara kar ı dayatmacı bir siyaset izlenmemesi tavsiyesinde bulunuldu. ngilizler ve Faysal arasındaki görüşmeler neticesinde Irak'ta ya ayan Kürtlerin, Irak'a ba lı kalması artıyla yarı özerk bir yönetim ekli ile yönetilmeleri yönünde karar alındı. Kral Faysal, hali hazırda Kürtlere baskı kurabilecek askeri-siyasi güce sahip de ildi ve kendisine sunulan önerilerin hayata geçirece i sözünü vermek dı ında herhangi bir alternatifi bulunmuyordu. Bu ba lamda Kürtlere yönelik dı ardan gelebilecek bir müdahale ihtimali de engellenip Musul sorunu ngiltere lehine çözümlenirse, Irak'a ba lı Kürt yönetiminin gelece i için ngilizlerin herhangi bir kaygısı kalmayacaktı.⁸¹²

ngiliz yönetimi 1919'da Süleymaniye'de ya anan isyan ile Irak'ta önemli derecede prestij kaybı ya amı tı. eyh Mahmud isyanıyla e zamanlı olarak, Osmanlı kuvvetlerinin Erbil, Hoy, Sancak ve Raniye'deki askeri faaliyetleri ngilizlerin a ır zayıflatır vermesine neden olmu tu. Geçmişteki hadiselerin tekrarından sakınan ngiliz yönetimi, Irak Kürtleri ve Ankara hükümeti arasında ittifak ihtimalini göz önünde bulundurarak, eyh Mahmud'u Kürtleri organize etmesi için tekrar görevlendirmi ti. eyh Kadir'den yönetimi devralan eyh Mahmud çok aceleci davranarak ngizlere kar ı hem Türklerle hem de Irak hükümetiyle gizli bir ittifak arayışına girmekte gecikmemi ti.⁸¹³

Kifri'de ya ayan Kürtler, Süleymaniye'de Kürt yönetiminin kendilerinin katılımıyla olu turulmasını talep ederken, Süleymaniye'yi ziyarete gelen Talabani eyhleri de

⁸¹² TNA. FO. 371/9004, No: E-1019, Kurdish Station, 26 January 1923.

⁸¹³ TNA. FO. 371/9004, No: E-1019, 26 January 1923.

Kürtlerin sadece kendi liderliklerinde bir araya gelebilecekleri iddiasıyla yola çıkmışlardı. Talabani Aretî'nin isteği İngiliz koruması altında ve Süleymaniyeli Şeyh Mahmud'un olmadığı bir Kürt yönetiminin oluşturulmasıydı. Kürtler kendi aralarında mutabakat zeminini oluşturamadıkları gibi, Talabani Şeyhlerinin Irak'ın yönetiminde sadece Arapların yer almasına yönelik itirazları Kürtlerin statü sorununun çözümünü neredeyse imkânsız hale getirmişti. Irak'ta Şeyh Mahmud ve Türk kuvvetleri arasındaki ittifakı engellemek isteyen İngilizlerin baskıları, Revandüz'deki Türk kuvvetlerinin geri çekilmesine neden olmuştu. Şeyh Mahmud'un yönetimde kalması için Simko ve Seyyid Taha tarafından etkin çalışmaları yürütülmesine karşın bu çabalar Kürt muhaliflerin ikna edilmesi hususunda yetersiz kalacaktı.⁸¹⁴

1921 yılında Süleymaniye Kürtleri zayıf ve çaresiz bir durumdaydı. Bu amaçla İngilizlerin devreye girerek, Irak yönetiminde Kürtlere sağlayacağı siyasi ayrıcalıklar, önemli bir kısmı Arap yöneticilerden oluşan Irak yönetimine karşı, Kürt bağı kaldırmayı önleyecekti. Bu durum İngilizler açısından Kürtler'in elde tutulması için önemli bir koz olacaktı. Eğer ki İngilizler hemen harekete geçmezler ve Kürtlerin arzularını dikkate almadan kapıyı tamamen yüzlerine kapatırlarsa, Kürtler Ankara hükümetine teslim olabilecek ölçüde çaresiz duruma itilmeye olacaktı. Irak Kürtleri her ne kadar çaresiz bir konumda olsa da, siyasi şartlar Londra'nın istediği yönetim tarzını tamamıyla dayatabileceği ölçüde olgunlaşmıştı. Bu nedenle Kürtlere verilecek küçük ayrıcalıklar, Kürdistan sorununun sadece bir süreli ertelenmesine olanak tanıyacaktı.⁸¹⁵

1921 yılı içerisinde Ankara hükümeti ile İngiltere arasında Musul sorununun çözümü için görüşmeler devam ederken, Bağıdat yönetimi Kürtlerin tamamen küstürülmemesi amacıyla Irak'a bağılı yarı özerk Kürdistan planlamasını hayata geçirme kararı aldı. İngiltere'nin oluşturmak istediği sistem, bir bakıma Osmanlı Devleti'nin eyalet sistemine benzer bir sistemin Irak hükümeti ve Kürtler arasında uygulanması çabasıyla çok farklı bir şekle büründü.

Irak hükümetine bağılı olacak özerk yönetimin iktisadi; vergilendirme, iletişim özgürlüğü, hukuksal düzenlemeler, savunma ve dış politika olmak üzere dört ana başlık altında değerlendiriliyordu. Eğitim, polis hizmetleri gibi konular ise ilerleyen yıllarda tartışılmak

⁸¹⁴ TNA. FO. 371/9004, No: E-1019, 26 January 1923.

⁸¹⁵ TNA. FO. 371/9004, No: E-1019, 26 January 1923.

üzere zamana bırakılıyordu. Vergilerin toplanması hususunda Kürt hazinesinin ayrı ele alınması ve tütün tüketim vergisi hariç olmak üzere tüm tüketim vergilerinin özerk Kürt yönetimi tarafından toplanma hakkının verilmesi planlandı. Gümrük gelirleri için ise, Irak hükümetiyle ortak komisyon oluşturuldu.⁸¹⁶ Gümrükten elde edilen gelirlerin Irak hazinesine aktarılması, gelir düzenlemesinin, Irak nüfusunda Kürtlerin oranı ile doğru orantılı olarak hesaplanarak aylık olarak ödenmesi kararlaştırıldı. Kürt yönetiminin gelecekteki nüfus artışı dikkate alınarak gelirden alacağı pay, gelecekte nüfus oranına göre tekrar gözden geçirilecek ve Kürtlerden alınan vergiler doğrudan Kürt hazinesine aktarılacaktı. Bu amaçla Kürdistan posta müdürlüğü kurulması ve bu ofislerde satılan pul gelirlerinin postaneler aracılığıyla Kürt hazinesine aktarılması tasarlandı.⁸¹⁷

Hukuksal düzenlemeye gelince, Kürt mahkemeleri modern sivil kanunlara göre tekilatlanacaktı. Irak Adalet Bakanlığı ise hukuksal açıdan Kürt mahkemelerini resmen tanıyacaktı. İstanbul veya Bağdat hukuk okullarından mezun olan nitelikli görevliler mahkemelere yargıç olarak atanacak ve İngiliz müfettişleri mahkemeleri denetleyerek hukuki düzenin oluşturulmasına yardımcı olacaktı. Irak'la ilgili Kürt yönetiminin sınırları dışında ikamet edecek Kürtler ise, istedikleri takdirde Kürt yargıçlar tarafından yargılanabileceklerdi. Dış politika bir süre İngiltere'nin sorumluluğunda olacak, İngiliz temsilciler bir taraftan Irak hükümeti ile görüşme halindeyken diğer taraftan Süleymaniye'de bulunan Kürt temsilcilerle dış politikayı ekilendireceklerdi. Ayrıca Süleymaniye'de bir İngiliz siyasi temsilcisi olacak ve ilerleyen zamanda çıkabilecek sorunların niteliğinden doğrudan Kürtlerin görüşlerine başvurmak için siyasi gözlemciler görevlendirilebilecekti.⁸¹⁸

Gümrükler, posta ofisleri, adliyeler ve dış politika yönetiminin denetimi, İngilizlerin kontrolünde olacak, emirlerin idari yapısı aynen kalacaktı. İngilizlerin denetiminde olarak uluslararası bir garnizon ise kamusal alanda denetim görevini sürdürürken aynı zamanda güvenliğini de sağlayacaktı. Yapılan planlamalar doğrudan Irak'ta yönetim sorununun kısa vadede sonuca ulaşması beklenmiyordu ve İngiliz ekonomik giderlerinin azaltılması

---

⁸¹⁶ İngiltere Kürtlerin genel istekleri doğrudan planlama yapmamıştır. Kürtlerin talebi güney Kürdistan'ın otonom bir yapıya kavuşturulması iken, İngiliz egemenliğindeki Irak hükümeti 20 Aralık 1923'te bir bildiri yayınlayarak ekonomik ve coğrafi bölünmeye karşı çıkmış ve Kürt özerkliği fikrini geri plana itmiştir (TNA. FO. 371/9004, No: E-1019, 26 January 1923).

⁸¹⁷ TNA. FO. 371-9004, No: E-1019, 26 January 1923.

⁸¹⁸ TNA. FO. 371-9004, No: E-1019, 26 January 1923.

pek mümkün de ildi. Bundan dolayı ngilizler vergi gelirlerini kontrol altına almaya gayret ediyorlardı. lerleyen yıllarda Kürt yönetiminin Irak hükümeti ile siyasi koordinasyonu sa lanınca ngilizler görevli askeri personellerini geri çekerek ekonomik giderlerini minimum seviyeye indireceklerdi.⁸¹⁹

Olu turulan yönetim tasarısının Kürtler tarafından kabulü, Kürtlerin Irak yönetimine cephe almasını engelleyece i gibi, ngiltere'nin antla ma masasında Musul'u sorununu lehine çözümlenmesi açısından önemli bir fırsat yaratacaktı. Türkiye'nin Irak Kürtleri'ni kazanma umutlarını sonlandıracak geli me ise, bu planlamanın herhangi bir antla ma hükmüne ba lanmadan Kürt liderler tarafından benimsenmesi sayesinde olacaktır. 1922 yılında ngiltere Irak'ta ekonomik yetersizlik nedeniyle çok zor durumdayken bu planın yürürlü e konulması Musul'un gelece inin belirlenmesi sürecinde ngiltere'nin en önemli siyasi ataklarından birisiydi. Yine ngiltere'nin önemli bir kazanımı, Türkiye'de ya ayan Kürtlerin de Irak'ta olu turulaca mı dü ündükleri Kürt yönetimine sempatiyle bakmalarının sa lanmasıydı. Irak yönetiminin henüz Kürtlerle yazılı bir antla ma yapmamı olması, Irak yönetimindeki Arapların suskunlu unu korumalarını sa larken, gelecekte Kürtlerin Irak'ta siyasal haklardan mahrum kalmalarına neden olacaktır.

4.6.1. ngiltere'nin Büyük Kürdistan Planını Ertelemesi

ngiltere Sömürgeler Bakanlığı'na ba lı sınır komisyonu I. Dünya Sava ı'nın ba lamasından kısa süre önce, ran Körfezi'nden A rı Da ı'na kadar olan sınır planlamalarını tamamlanmı tı. Yeni sınırları gösteren haritalar I. Dünya Sava ı'ndan hemen önce, ngiltere ve Rusya tarafından kabul edilm i ve böylece Türk- ran sınırında ili kileri olumsuz etkileyebilecek bir problem kalmamı tı. 1919'dan sonraki süreçte gerek stanbul hükümetinin gerekse Ankara hükümetinin Musul'u alabilmek için mücadele ve müzakere sürecini aynı anda yürütmesi, Irak sınır probleminin çok daha zor çözüme kavu turulaca ma i aret etmekteydi.

Ankara hükümetinin Batı Cephesi'ndeki zaferleri sonrasında Türk- ran sınırı boyunca Simko smail A a'nın denetiminde olan Kürtlerin, ngilizlere kar ı Mustafa Kemal'i destekler bir pozisyona geçmesi, ngilizler açısından mühim bir tehlike olarak algılanmı tı.

---

⁸¹⁹ TNA. FO. 371-9004, No: E-1019, 26 January 1923.

Mustafa Kemal ve onu destekleyenler Ankara gibi müstahkem bir mevkide tekilatlanarak, orada kendilerini her türlü batı müdahalesine karşı oldukça güvende hissediyorlardı. Bu durum İngilizler tarafından da kabullenilmi ti ve hiçbir batılı gücün Ankara hükümetiyle mücadele için yeni bir maceraya atılma niyetinde olmadığı ve sadece Yunanların bu resmin dında kaldığı açıkça görülebiliyordu. Smet Pa a'nın 1920-1921 tarihleri arasında Batı cephesindeki başarıları neticesinde İngiliz filosunun Gelibolu Yarımadası'ndan çekilmesi, Anadolu'nun en da lık yerlerindeki Türk köylülerine dahi i galci güçlere karşı mücadele için fazlasıyla cesaret kazandırmı tı. Do uda Ermenilerin, Batıda Yunan kuvvetlerinin yenilgisi Müslümanlar için cesaretin kayna ı olmu , Mustafa Kemal ve silah arkadaş ları i gal altında olan ba ka ülkelerde de saygınlıklarını artırmayı ba armı lardı.⁸²⁰

Bazı İngiliz yetkililer TBMM'nin zamanla askeri bir dikta yönetiminin etkisi altına girece ini ve Mustafa Kemal'in gelecekte halka güven veremeyip, liderlik vasfını yitirebilece i tahmininde bulunuyorlardı. İngiltere'nin sıkıntısının esas kayna ı ise, Mustafa Kemal'in ülke yönetimi tamamen ele alıp, iç sorunları bitirmek amacıyla, Musul'u hedef göstererek halkı bir araya getirebilece i dü ünçesiydi.⁸²¹ Bu olası hamle İngiltere'nin Irak'taki gelece i açısından en büyük risk olarak algılanıyordu.

İngilizleri rahatlatan durum ise 1913 yılında 600,000 ki i olan Osmanlı askeri kuvvetinin, 1920'de ortalama 200.000'e kadar gerilemi olması ve ordunun da mık halde bulunmasıydı. İngilizler Mustafa Kemal'in iç karı ıklar nedeniyle kendisini yeterince güvende hissetmedi ini, iç karı ıklıkları engelleyebilmek ve tüm ülkeyi bir hedef do rultusunda tek vücut haline getirebilmek amacıyla, Musul'a odaklanaca mı dü ünüyorlardı. İngiltere ise bu ihtimal do rultusunda da mık olan askeri kuvvetlerini 1920 yılından itibaren Musul ve civarına yerle tirmeye ba lamı tı.

Türkiye Lozan Konferansı'nda, Musul sorununu kendi lehine neticelendirebilmek isterken, Kürtlerin koruyucusu oldu u tezini öne sürerek bu iddiayı güçlendirme çabasındaydı. İngiltere bu tezin temel dayanak noktasını bo a çıkartmak amacıyla, 1920'den itibaren azınlıkların referandum yoluyla Irak hükümetine ba lanması yönünde çalı malar yürütüp, halkın Türk yönetimi istemedi ini resmi sonuçlara dayandırarak ispatlama gayretindeydi. Clamencau, İngiliz tezini destekleyerek Lozan Konferansı'nda Smet Pa a'ya cevaben

⁸²⁰ TNA. FO. 371/9006, No: E-10449, War Office Whitehall, 22 October 1923, s. 241.

⁸²¹ TNA. FO. 371/9006, No: E-10449, 22 October 1923, s. 242.

yaptı ı konu mada, Kürtler ve di er azınlıkları bir tehdit unsuru olarak gösterme amacı ta ıyan u ifadelere yer veriyordu:

...Türkiye sınırlarındaki Kürtlerin memnuniyetsizli i ile ilgili olarak sürekli tezahürler vardır. ngiliz hükümeti, geçti imiz dört yıl boyunca, Kürt otonomisi veya Kürt ba ımsızlı ına dair meselelerin ele almasını isteyen Kürt temsilcilerce mektup bombardımana tutulmu tur. Musul sınırındaki Nesturî Hristiyanlara gelince, Ankara'ya devredilmek istiyorlar mı? Türk hakimiyetinden kurtarılmayı talep ettiklerine dair bir mektup almadı ım tek bir günüm dahi yoktur.⁸²²

Clamencau bu sözlerine ilaveten, 1917'den beri Osmanlı Devleti'nin tam kontrolü sa layamadı ı Hakkari ve Bitlis bölgelerinde Kürtlerin, özerk yönetim ve ba ımsızlık iste inin halen devam etti ini, onların hedeflerine ula abilmek için Avrupa'nın adaletini beklediklerini ifade ediyordu. Bu sözler Kürt isteklerini savunmaktan ziyade, Kürtlerin, Türklere kar ı bir koz olarak öne sürülmesinden ve bu durumdan istifade edilmek suretiyle, Türkiye'nin açıkça tehdit edilmesinden farklı bir görü ü ifade etmiyordu.

1923 yılında Kürtler ngilizlerden tamamen umutlarını kesmek üzereydiler ki, ngilizler Seyyid Taha'yı Revandüz valisi atayarak Kürtler için özerklik umutları yeniden ye ertmeyi ihmal etmemi lerdı. Bitlis ve Siirt'in "Kürt milliyetçili inin önemli merkezi ve milli ruhun aya a kalkaca ı yer" olaca ını belirten Clamencau, Hristiyan etnik unsurların da Türklere memnun olmadıklarını belirterek, ibadethanelerinin atıl vaziyette olmasının bu memnuniyetsizlikte önemli etkisi oldu unu savunuyordu.⁸²³

ngilizler ve Fransızlar Lozan'da Türk-Irak sınır problemini ekonomik çıkarları do rultusunda ekillendirmek amacıyla Kürtleri tehdit unsuru olarak öne sürerek Türk-Irak sınır planlamasını yeniden gündeme getirmi lerdı. ngilizlerin planlamasına göre; Ba kale'nin kuzeyinde Cudi Da ı boyunca uzanan Herakol Da ı'ndan, Tatvan'a, Van Gölü'nün güneyinden Sancak, Zaho ve Bitlis'e kadar uzanan co rafya Türkiye'nin sınırlarına dâhil edilmemeliydi. Belirtilen mıntıkanın nüfus ço unlu unun Kürt oldu unu belirten Clamencau, Irak'ta ngiliz mandasında Kürt devletinin kurulmasının hala mümkün oldu unu savunarak sözlerine u ekilde devam ediyordu:

...demek istedi im u ki, Arap ve Kürt ırkları karakter itibarıyla birbirinden çok farklı oldu u için Kürtleri çok fazla Irak hükümeti kontrolüne yerle tirmek bir hata olur. Ancak Ba dat'ın etkisi, Güney

⁸²² TNA. FO. 371/9006, No: E-10449, s. 243.

⁸²³ TNA. FO. 371/9006, No: E-10449, 22 October 1923, s. 244.

Kürdistan'da ekonomik ve co rafi nedenlerden dolayı bir dereceye kadar hissettirilmelidir. Öte yandan önerilecek daha geni bir co rafyada, gelecekte Kürtlerin özerklik veya milli ba ımsızlık fikrini besleyebilecekleri bir ortam olu turabilir.⁸²⁴

ngiliz yetkililer, Clamencau'nun önerisini, Ankara hükümetinin Musul ve Kerkük'te direktmesi halinde vakit geçirmeksizin uygulamayı planlıyorlardı. Çünkü Musul, Kerkük ngiltere'nin en önemli önceli i olup, 1917'den beri ilk sırada yer alıyordu.⁸²⁵ Türkiye'nin elde etmek istedi i Revandüz ve Zaho'nun, önemli stratejik noktalar olması nedeniyle bu vilayetlerin Türkiye'ye verilmesi ngilizler tarafından kabul edilemez bir seçenektir. Böyle bir talebin kar ılıklı bulması, Irak Kralı Faysal'ın siyasi otoritesi henüz oturmamı ken Irak'ın anahtarının göz göre göre Türklere teslim edilmesi anlamına gelirdi. Di er taraftan Irak'ta Kürt ba ımsızlı ının açıkça desteklenmesi, Arapların küstürülmesi anlamına gelece i gibi, Türkiye'nin ark vilayetlerinde Kürt ba ımsızlı ının desteklenmesi ise Türkiye'nin Musul ile ilgilenmesini frenleyici rol oynayacaktı.⁸²⁶ Bu süreç ngiltere ve Fransa'nın Kürt siyasetindeki yakla ımlarının çok sık aralıklarla de i kenli ini göstermesi açısından son derece önemlidir. Kürtlere verdi i devlet sözünü unutan ngiltere ve Fransa, Kürtleri Lozan'da adeta bir pazarlık konusu haline getirmi ti.

ngilizler Musul'un statüsünü belirlemek için çok yönlü planlama yaparken, Fransızlar, Musul ve çevresine düzenli uçu lar düzenlemekle birlikte, özellikle önemli oranda petrol bulunan alanlarda ara tırmalarını yo unla tırmı lardı. Kürt liderler ise Güney Kürdistan'ın ba ımsızlı ının Musul'dan ayrı ele alınmasını istemiyorlardı. ngilizler, 1923 yılında yapılması planlanan referandumda Kürtlerin ekonomik merkez olarak Musul ile birle mek amacıyla oy kullanacakları kanaatindelerdi. Ancak Musul'da yapılacak bir oylamanın sonucu, Musul'un Türkiye'ye ba lanması neticesini de ortaya çıkartabilirdi. Musul ve civarındaki Kürtler arasında keskin olan tek e ilim, Arap yönetiminin tahakkümünde yönetilmenin açıkça reddedilmesiydi. Kürtler, Araplar'ın kendilerini üstün bir ırk olarak gördükleri dü ünçesinde olup, Arapların yönetimine tabi olmak zorunda kalırlarsa, bu durum a a ılandıkları hissiyatının olu masına neden olacaktı. Birkaç yıl ngilizlerin Irak yönetimini kontrol altında tutması, Musul'daki Kürtlerin Arap yönetimini kabullenmesi

⁸²⁴ TNA. FO. 371/9006, No: E-10449, War Office Whitehall, 22 October 1923, s. 245-246.

⁸²⁵ ngiltere için önem arz eden yerler sıralamasında Ba dat, Musul, Kerkük birinci derecede önemli yer olarak belirtilirken; Ramadi, Basra, Divaniye ikinci; Bakubah, Samarra Kərbela, Hillah, Kut, Necef ise üçüncü derecede önemli yer statüsünde de erlendiriliyordu (TNA. CO. 730/2, No: CO-29462, Mesopotamia, Proceedings of the Council of Ministers, 14 June 1921, s. 99).

⁸²⁶ TNA. FO. 371/9006, No: E-10449, 22 October 1923, s. 246.

hususunda etkili olabilirdi. Ancak Süleymaniye vilayetinin Arap yönetimini gönüllü olarak kabullenebileceğini düşünmek ise zorlama bir öngörünün savunulmasıyla eşdeğerdi.⁸²⁷

Irak genelinde Kürt nüfusun yoğun olduğu iller; Madiye, Duhok, Bakubah, Musul, Hamzan, Aradina, Babedi, Gali, Mazurka, Kuramak ve Zamitah şehirleri Irak ile bütünleşmeye sıcak bakmıyorlardı. Bu sebeple İngiliz yöneticiler, Kuzey Irak'ı, Bağdat'la birleştirme hesapları yaparken, Kürtleri de psikolojik olarak bu duruma alıştırma gayretindedilerdi.⁸²⁸ Kürtlerin, 1918'den itibaren sürekli bağımsızlık sözleriyle oyalanması, 1921 yılı itibarıyla İngiliz politikasından bıkkınlığının nedeni oldu. 1923 yılında ise süreç İngiltere'nin aleyhine işlemeye başlamış ve Kürtler Ankara hükümetiyle yakınlaşmaya daha olumlu bakmaya başlamışlardı. Bu yakınlaşma İngiltere açısından büyük bir riskti ve bu tür bir riske girmek istemeyen İngiltere'nin yegane amacı, Musul'un Bağdat'a bağlanması olacaktı. Bu amaçla TBMM'nin Musul ve civarında yapılması planlanan halk oylamasından beklentileri de artmaya başlamıştı. İngiltere ise bu süreçte Musul sorununun uluslararası platforma taşınmasına gayret ederek zaman kazanma çabasında olacaktı.⁸²⁹

I. Dünya Savaşı'ndan Lozan'a kadar olan süreçte, İngilizler resmi anlaşılardan Kürt devleti kurulacağı yönünde sözler vermiş olsalar da, verilen sözlerin aksine sınırlar etnik unsurların nüfus oranlarına göre değil, anlaşılmasında sözü geçen büyük devletlerin kaygıları ve sermaye çevrelerinin çıkarları doğrultusunda oluşturulmaktaydı. 1926'ya kadar Milletler Cemiyeti tarafından Kürtlere verilen güvenceler de işlemez hale gelince, Kürt sorunu çözülemediği gibi; Türkiye, İran, Irak ve Suriye'de bağımsızlık hedefleyen Kürt örgütlenmelerinin artışı göstermesi kaçınılmaz bir sonuç olacaktı.

1921 yılında İngiltere Kürdistan siyasetinin tek elden yönetilmesinin zorluğunu kabullenip, Kürt yönetiminin oluşmasının kısa vadede mümkün olamayacağına da ikna oldu. Kürt şehirleri gelenlerinin bağımsızlık amacıyla yürüttükleri mücadele tek elden koordine edilememesi ve onlar belirsizlik ortamının etkisiyle, ya adıkları devletlerin yönetimini kabullenmeye başlamışlardı. İngilizler geçmişte ırnaklı Abdurrahman Ağa'nın esas amacının, Bedirhanların yönetiminde ve ırnak, Van, Bitlis, Erzurum ve Diyarbakır'ı kapsayan Kürt devletine destek vermek olduğunu düşünürler de, o Türklerle ittifakın

⁸²⁷ TNA. FO. 371/9006, No: E-9043, The Turkish Petroleum Company Limited, 10 September 1923, s. 10.

⁸²⁸ TNA. FO. 371/9006, No: E-9043, 10 September 1923, s. 112.

⁸²⁹ Nıkıtna, *Kürtler*, s. 20.

devamından yana karar kılmı tı. Bedirhanlar ise Kürtleri ba ımsızlık hedefi do rultusunda bir araya getirmeyi ba aramamı lardı. Molla Said ve Seyyid Abdülkadir stanbul'da bulunuyor, ancak her ikiside Kürdistan'nın gelece ine yönelik adım atmakta aktif bir rol üstlenemiyordu. Irak Kürtleri ise Faysal yönetimini kabullenmeye ba lamı tı. Mahmud Berzenci'nin özerk yönetim kabinesinde yer edinmeyi bekleyen Abdülkerim Bey, Kral Faysal tarafından kurulan Irak kabinesinde kendisine yer verilmesini memnuniyetle kar ılamı tı. erif Pa a'nın Paris'teki faaliyetleri ise Cibranlı Halil Bey gibi birkaç ki inin deste i dı nda, ki isel çabalarından ileriye gidemiyordu. Seyyid Abdülkadir'in Simko smail için yaptı ı arabuluculuk faaliyetleri de Kürtlerin milliyetçili i anlamlandırmasında arzu edilen ivmeyi sa lamamı ve Simko smail ran'da Kürdistan için ba lattı ı ba ımsızlık mücadelesinde tek ba ına kalmı tı.⁸³⁰ ran'da Kürtler etkisiz bir konumda iken, ngiltere, Rıza Han tarafından kurulan yeni ran kabinesi ile kurdu u temaslar neticesinde, 14 Ekim 1922 tarihinde “Anglo-Persian Oil Company” in faaliyetlerine yönelik 14 maddelik sözleşmeyi ran meclisinin onayından geçirerek iktisadi çıkarlarını garanti altına almayı ba aracaktı.⁸³¹

1921 yılının sonlarına do ru Türkiye ve ran'daki Kürt co rafyasının merkezi yönetimlere ba lılı ının sa lanması çabası kurulan yeni hükümetler öncülü ünde devam ederken, Irak'ta ngilizlerin kontrolünde olacak Kürt yönetiminin kurulabilece i umudu her ne kadar zayıf olsa da 1925 yılına kadar canlılı ını korumaya devam edecekti.⁸³²

Ba dat ngiliz Yüksek Komiserli i tarafından sürdürülen çalı maların asıl hedefi, Kerkük ve Erbil'de Kürt Arap çatı masına mahal vermeyecek bir yönetim sisteminin olu turulmasına yönelikti. ngilizler, Kerkük'te ve Erbil'de kendilerine ba lı kalması ko uluyla yerel halktan kaymakam atayarak, ngiliz yönetimine ba lı özerk bir Kürt yönetimi olu turulması planını Lozan'da Musul sorunu tartı ılırken yeniden gündeme getirmi lerdı. Böylelikle ngilizler Kürtlerin haklarının Türkiye tarafında de il de, kendileri tarafından garanti altına alındı ını tekrar ifade ederek, Türkiye'nin “Kürtler Türkiye yönetimini istiyor” tezinin direnç noktasını kırma çabasında olacaklardı.

---

⁸³⁰ TNA. CO. 730/5, No: CO. 5338, Intelligence Reports, Frontiers, 28 September 1921, s. 314.

⁸³¹ TNA. CO. 730/28, No: CO. 8837. British Legation Tehran, 12 December 1921, s. 138.

⁸³² Yıldız, *Irak Kürtleri*, s. 20.

Kürt liderlere verilen söz do rultusunda, Irak'a ba lı olmak kaydıyla, Kürtler için olu turulacak yönetim biriminine ba lı finansal birimler, Kürtlere kısmi bir ekonomik özgürlük sa lanacaktı. Kerkük ve Erbil yönetim merkezlerinde düzensiz haldeki silahlı Kürt gurupların, düzenli birlikler haline getirilmesiyle olu turulacak polis gücü sayesinde, Kürtlerin güvenlik endi esinin önüne geçilmesi hedefleniyordu.⁸³³

ngilizler 1918 yılından 1921 yılına kadar edindikleri tecrübeler ı ı nda Irak'ın kuzeyinde Kürtlere tek merkezden yönetilecek özerk yönetim hakkının verilmesinin sakıncalarını hissettiklerinden dolayı, özerk yönetim merkezini kendi denetimleri altında tutabilecekleri ehirlere kaydırma lardı. Kürt co rafyasında da lık alanların yo nlu u ve a iretleri denetim altında tutmanın zorlu u, eyh Mahmud önderli inde geçmi te ya anan isyan tecrübesi, ngilizlerin Kerkük ve Erbil'i, gelecekte istedikleri gibi ekillendirebilecekleri ve birbirinden ayrı iki özerk yönetim merkezi olarak belirlemelerinde etkili olmu tu.⁸³⁴ Di er önemli merkezlerden Ba dat, Musul, Süleymaniye, Çemçemal, Halepçe, Kut, Samara, Hillah, Ramadi ehirleri ise Kürt kuvvetleri yerine ngiliz Kraliyet Hava Kuvvetleri'nin denetimine bırakılmı tı.⁸³⁵

1921 yılında Seyyid Abdülkadir, ngilizlerin Kürtlere özerklik verilmesi planlamalarına olumsuz yakla ımlarını anlamlandırmaya ba ladı. ngilizlerin kararsızlı ı ve oyalamalarından sıkılan Seyyid Abdülkadir, kdam Gazetesine bir demeç vererek ngiliz denetiminde ba ımsızlık oyalamalarıyla vakit kaybetmektense Türkiye ile ittifak yapmanın daha akılcı bir yakla ım olaca ını beyan etti. Benzer eilde Irak'ta ve Türkiye'de Kürtlerin oyalandı ını anlayan Babanzadeler de Kürt Kulübü'ne bir daha ayak basmayacaklarını⁸³⁶ belirterek, ngiltere'ye tepkilerini dile getiriyorlardı.

Percy Cox 28 Ekim 1921 tarihli raporunda, Türk-Irak sınır probleminin ngilizlerin Ortado u politikasının en önemli meselesi oldu unu belirtiyordu. Fransız ve Türk hükümetlerinin Kral Faysal iktidarından ho nut kalmadı ının farkında olan ngiliz yönetimi, Kahire Konferansı'ndan itibaren Milli mücadeleyi yürüten kadroyla ileti im

---

⁸³³ TNA. CO. 730/5 No: CO-53093, From C. Garbet to Secretary to High Commisioner Mesopotamia, 25 October 1921, s. 27.

⁸³⁴ TNA. CO. 730/5 No: Office of the High Commisioner for Mesopotamia, Ba dad, 29 July 1922, s. 22-28; TNA. CO. 730/2, No: CO-31358, Future Administration of Mesopotamia Proposed Inclusion of Kurdistan, s. 612.

⁸³⁵ TNA. CO. 730/5 No: CO. 49216, From the High Commisioner for Iraq The Secretary of State for the Colonies, 4 October 1921; TNA. CO. 730/2, No: CO-31358, Future Administration of Mesopotamia Proposed Inclusion of Kurdistan, s. 612-614.

⁸³⁶ Öke, *Belgelerle Türk ngiliz li kilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, s. 75.

kanallarını açık tutmaya gayret ediyordu. P. Cox, Kürtlerin bıkkınlığının ve Irak'ta Faysal iktidarının dı tehditlere karşı koyabilecek güçte olmadığını iyi gözlemliyordu. O, bir taraftan Ankara hükümeti ile iletişim halindeyken, diğer taraftan Türkiye'nin Irak'taki olası askeri faaliyetlerini önleyebilmek amacıyla, Musul ve civarında Kürt ailet liderlerine basit ayrıcalıklar tanıyarak, onları özerklik için tekrar umutlandırma gayretindeydi.⁸³⁷

Kürtlerin bağımsızlığı için mücadele eden Kürt liderlerden bir kısmı İngilizlerin gelecek vadetmeyen politikalarına ve tüm olumsuzluklara karşı tam bağımsızlığın anahtarı olarak gördükleri özerklik için umutlu bekleyişini sürdürecektlerdi. İngilizler, Kürtlerin kendilerine güveni kalmadığını bildiklerinden dolayı Musul'da halk oylamasının olumsuz neticelenebileceğini öngörüyorlardı ve bundan dolayı göstermelik bir referandumla halkın tam katılımı olmadan referandumu oldubittiye getirmişlerdi.

İngilizlere tam anlamıyla güven duymayan, ancak başka çareleri olmadığını düşünen Bedirhanlar ise bir yıl aradan sonra, çaresizce İngilizlerle siyasi temaslara tekrar devam etmek zorunda kalacaklardı. 1923 yılında Münih'te bulunan Kamuran Ali ve Celadet Ali Bedirhan, İngiliz hükümetine gönderdikleri mektupta bağımsızlık isteklerinin halen devam ettiğini ve İngiltere'nin desteği olursa Kürtler için bağımsızlığın hala hayal olmayacağını savunuyorlardı.⁸³⁸ Mektupta, Ankara'daki meclis çatısı altında yer alan Kürt milletvekillerinin Kürt halkını temsil etmediği, bu vekillerin seçilmediklerini ve sadece Mustafa Kemal Atatürk tarafından atanan memurlar olduğu belirtiliyordu.⁸³⁹

Bedirhanlar Musul sorununda İngilizleri haklı görüyorlar ve bu sorunda anlaşmazlıkların savaşa dönüşmesi durumunda, Kürtlerin İngiliz ordusuna katılarak yıllardır özgürlüklerini engelleyen Türklere karşı mücadeleye gireceklerini belirtiyorlardı.

Artların olumsuzluğu bakımından Kürtlerin özerklik amacıyla İngilizlerin desteğine başvurmaktan başka seçeneği de yok gibiydi. Bedirhanlar İngilizlere şu sözlerle sadakatlerini belirterek, ittifak isteklerini tekrar dilettiriyorlardı:

---

⁸³⁷ IOR. LPS. 10. 782, From P. Cox To Churchill, 1921.

⁸³⁸ TNA. FO. 371/9004, No: E-2244, From Celadet Ali and Kamran Ali, Kurdish Station, 22 February 1923, s. 223; Celadet Ali Bedirhan 1933'te Mustafa Kemal'e Kürt sorununun çözümü için mektup kaleme alacak, sorunun çözümü için kültürel ve coğrafî çözüm önerilerini sunacaktı. İngilizlere yazılan mektup ve Mustafa Kemal'e yazılan mektup arasında çok önemli farklılıklar bulunmamaktadır (Bayrak, *Kürtler ve Ulusal-Demokratik Mücadeleleri Üstüne*, Özge Yayınları, Ankara: 199, s. 575).

⁸³⁹ TNA. FO. 371/9004, No: E-2244, From Celadet Ali and Kamran Ali, Kurdish Station, 22 February 1923, s. 223.

... stanbul' da bulunan ngiliz birliklerin yüksek makamına önceden de bildirdi imiz gibi, biz ve ailemiz Türklere karşı yürütece iniz olası diplomatik bir giri imde, ngiltere'yi desteklemeye hazır oldu umuzu bildirmek isteriz. Bir kez daha ifade etmek isteriz ki Kürt kabileleri arasında sahip oldu umuz etki ve prestijden ngiltere olarak her zaman faydalanabilirsiniz. Bizler sizlere ba lı olup derinden saygımızla sizi destekleyen hizmetkârlarınız.⁸⁴⁰

ngilizlerin Kürtlerin öneri ve isteklerini dikkate almamaları neticesinde 1923 yılından itibaren Bedirhanlar da ngilizler ile ileti im sürecini tamamen bitirme e ilimine gireceklerdi. Mir Bedirhan'ın torunları Celadet ve Kamuran Bedirhan 1946'ya kadar Fransız mandası altındaki Suriye'de Kürt milliyetçili ini yaymanın yanı sıra edebi alanda da daha rahat faaliyet göstereceklerdi. 15 Mayıs 1932 de Kürtçe-Fransızca yayınlanan *Hawar* adında bir dergi çıkartan Celadet Bedirhan, Türkiye'de ki harf devriminin "Kürt dilini asimile etmesine" önlem alma çabası olarak yorumladı ı, latin harflerinden olu an Kürtçe alfabeyi olu turacaktı.⁸⁴¹

4.6.2. Irak'ta ngiliz Kar ıtı Faaliyetlerin Artması

Kahire Konferansı sonucunda alınan kararlar do rultusunda, Irak'ta ngiliz askeri birlik sayısının zaman kaybedilmeden azaltılması ve ekonomik olumsuzluklar nedeniyle askerlerinin Musul'un uzak bölgelerinden merkeze çekilmesi planlanıyordu. Bu a amadan sonra Türk-Irak sınırının belirlenmesi, Türkiye ve ngiltere arasında barı nın sa lanması ile ngiltere'nin çıkarlarının teminat altına alınmasına odaklı diplomatik faaliyetlere yo unla ılması fikrinde uzla ılmı tı.

I. Dünya Sava ı'ndan 1921'e kadar olan süre zarfında, Kuzey Irak'taki artların ngiliz yönetimi lehine olmamasında Kürtlere ba ımsızlık vaat edilmesi etkili olmu tu. Devletle me yönünde verilen sözlerin sürekli ertelenmesi, ngiliz kar ıtı söylemlerin etkisini artırmasına neden oluyordu. ngiliz kar ıtlı nın önde gelen isimlerinde Taufia Zuki 1921 yılında Habur'da Pan- slamist risaleler da ıtarak, Hristiyanların öldürülmesi için Müslümanlara ça rıda bulunuyordu. Bu tür çalı maları, Zaho ve Musul arasında ticari faaliyetleri durdurulması ve halkın ngilizlere tepki göstermesi amacıyla yürütüyordu.

⁸⁴⁰ TNA. FO. 371/9004, No: E-2244, s. 223.

⁸⁴¹ Metin Yüksel, "Kürtçe'nin Yakın Tarihi'ne Bir Bakı ", *Kürt Tarihi Dergisi*, S. 1, stanbul: 2012, s. 16-23; smet nönü Kürt raporunda, latin harflerinden olu an Kürtçe alfabeyi Fransız bir akademisyenin düzenledi ini ve bu alfabenin Türkiye Cumhuriyeti'nde ya ayan Kürtlere yönelik propaganda faaliyetlerinin yürütülmesi amacıyla kullanılaca mını belirtmekteydi (Saygı Öztürk, *smet Pa a'nın Kürt Raporu*, Do an Yayıncılık, stanbul: 2008, s. 76).

Taufia Zuki'nin faaliyetleri kapsamında, Zaho'ya be kilometre uzaklıkta bulunan Hristiyan köyündeki kiliseye ve aynı zamanda bir a iret a asının evine bomba atılarak ngilizlere kar ı bölgesel bir gerginlik çıkartılması hedeflemi ancak başarılanamamıştı. Yürüttü ü çalı malar neticesinde hakkında tutuklama kararı çıkartılan Taufia Zuki ngilizlerden kaçarak Türkiye'ye sını mını ve Silopi'de ngiliz kar ıtı faaliyetleri organize etmeye devam etmişti. Bu arada Ankara hükümeti ise Irak'ta ngilizlere kar ı yerel gerginliklerden istifade edip fırsata çevirmek amacıyla Ammar A ireti eyhlerini ziyaret ederek onlara hediyeler sunuyordu.⁸⁴²

Türk-İran sınırında görev yapan Türk subaylar ngilizlere kar ı Kürtlerle ittifakı sağlamakla tırabilmek adına, İran'daki Kürt hareketinin lideri konumundaki Simko Smail A a'yla da görüşme halindeydi. 2 Aralık 1921'de Simko Smail'in, Türkiye ile ittifak teklifinde olumlu yanıt verilerek, ngiliz kar ıtı faaliyetlerinin desteklenece i, görüşmenin arabulucusu Seyyid Abdülkadir'e izah edildi. Hristiyan kar ıtı söylemler neticesinde Horasan, İsfahan, Ka han, Kirman ah, Hamedan ve Kazvin'de ngiliz kar ıtılı ı kayda değer bir ilerleme kaydetti. Bu sayede İran'da ngiliz politikasının başarısızlıkla neticelenebilece ini dü ünen Ankara hükümeti, Simko Smail'in de bu amaç u runda çaba sarf etmesini istese de, 1923 yılı itibariyle Simko Smail a iretlerin deste ini kaybederek etkisiz bir konumda kalacaktı.⁸⁴³

ngilizler açısından bu tür olumsuzluklar ya anırken, ekonomik giderlerin azaltılması amacıyla Telafer, Zaho ve Akra'dan ngiliz askerlerinin tahliye planı Musul sorununun çözümüne kadar ngiltere tarafından askıya alındı. Her ne kadar bu ehirlere ngiliz askerlerinin çekilmesi planlansa da, bu geri çekilme zihinlerde farklı bir algı oluyordu, ngilizlerin Musul'dan da tamamen çekileceklerinin i areti olarakta algılanabilirdi. Böyle bir algının oluşması durumunda, Irak'ta faaliyet gösteren Türk subaylar ve onlara destek verebilecek Kürt a iretler tarafından Musul ve Zaho tekrar alınabilirdi. Bu riski gözle alamayan ngiliz komutanlardan General Sanders ve Binba ı Boyle, yerel unsurlardan tekil edilmiş durumdaki Levy askeri birlikleriyle ngiliz kuvvetlerini destekleyerek bu

---

⁸⁴² TNA. FO. 371/6346, No: E-4766, From The High Commissioner to the Secretary of State for the Colonies, Anti British Propaganda in Kurdistan, s. 43.

⁸⁴³ TNA. CO. 730/28, No:1230, Pan-İslamizm in Persia, Pan-İslamic Kemalists Party to Smail Agha Simko, 13 December 1921, s. 258-259.

riske karşı önlem aldılar.⁸⁴⁴ İlk olarak Madiye'deki, Keldani ve Nasturi köylerine ekonomik yardımda bulunarak İngilizlere bağlı Levy askeri birliklerini tekrar faal hale getirdiler.⁸⁴⁵

Lord Curzon, Irak sınırında Ankara hükümeti tarafından organize edilen İngiliz karıtı eylemlerin⁸⁴⁶ 1921 yılı süresince aralıksız devam edeceğini düşünüyordu. Kahire Konferansı'nda önerildiği şekilde İngiliz askeri birliklerinin Musul'a doğru geri çekilmesinin telafisi zor sonuçlar ortaya çıkartabileceğini görüşünü sunan Curzon, bu hatanın Musul vilayetinin tahliyesi ile sonuçlanabileceğini gayet iyi tahlil ediyordu. Bu nedenle tüm dikkatini Ankara hükümeti ile sürdürülen müzakerelere odaklamıştı. Curzon, Ankara hükümetinin olası bir atılımı neticesinde, Musul ve Kerkük'ü kaybetmemek için Sevr Antlaşması'nın 62. Maddesinin hayata geçirilebilirliğini mümkün olduğunu düşünüyordu. Eğer ki, Türkiye'nin Musul için askeri bir girişimi olur ve İngiltere'nin mali yetersizliğiyle karşılaşsa, Güney Kürdistan Kuzey Kürdistan ile birleştirilerek Kürtlerin bile artık umudunu kestiği Kürdistan'ın kurulmasının yolu açılacaktı. Böyle bir seçeneğin hayata geçirilmesi ile Türkiye'nin tamamen iç meselelerine yoğunlaşılacaktı. Bu plan Musul'un kaybedilmesi gibi önlenememesi imkansız bir risk ortaya çıkarsa uygulanacak ve bu planlamanın tek uygulayıcısı ise Churchill olacaktı.⁸⁴⁷ Bu tür bir planın hali hazırda uygulanabilir seçenekler arasında olması, İngiltere'nin Irak'ta askeri ve ekonomik açıdan çöküntü içerisinde olduğunu iddia etmekteydi. Kısacası İngiltere askeri ve mali olumsuzluklar nedeniyle Güney Kürdistan'ı kaybetme riskine karşı, kendi güdümünde bir Kürdistan'ı kurma seçeneğini değerlendirilmeye başlamıştı. Tam olarak bu noktada, İngiltere'nin 1917'den beri Kürt liderler ile iletişimde sürekliliğini esas alma çabasının asıl amacı çok net bir şekilde görülebilmektedir.

Percy Cox, Lord Curzon'dan İngiliz karıtı faaliyetlere yönelik acilen önlem alınmasını istiyordu. Eğer Ankara hükümetinin faaliyetlerini kontrol etmek için bir adım atılmaz ise askeri masrafları azaltmak bir yana, ilave harcamalar yapılırsa da Musul'un elde tutulması

---

⁸⁴⁴ TNA. FO. 371/6346, No: E-4766, From the High Commissioner of Mesopotamia to Colonia Office Downing Street London, 19 April 1921, s. 44.

⁸⁴⁵ TNA. FO. 371/6346, No: E-5070, Inclusion of Amadiyah in Area Covered by The Mesopotamia Mandate, 30 April 1921, s. 58.

⁸⁴⁶ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, Anti British Activities of Turkish Nationalist on Frontiers of Mesopotamia, 5 May 1921, s. 67.

⁸⁴⁷ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, s. 67.

imkânsız hale gelebilirdi.⁸⁴⁸ Cox, Musul görüşmelerinde Ankara hükümeti ile uzlaşma sağlanamazsa Irak'ta İngiliz kazanımlarının tamamen biteceğini savunuyordu.⁸⁴⁹ Churchill ise Kahire'de uzlaşma önerilerinin dışına çıkılmadan Telafer, Zaho ve Akra'da bulunan askerlerin geri çekilmesinin İngiliz ekonomisine zarar aldıracağını düşünüyordu. O, herhangi bir geri çekilme neticesinde Ankara hükümeti ile Musul sorununda uzlaşmanın sağlanması hususunda herhangi bir aksaklığın ortaya çıkmayacağına fazlasıyla iddialıydı.⁸⁵⁰ Churchill'in emri doğrultusunda Musul'daki askeri birlikler yerinde kalırken,⁸⁵¹ diğer bölgelerden çekilen İngiliz askerleri Bağdat ve Musul'a getirilerek Musul'daki önlemler artırıldı.⁸⁵²

1921 yılında İngiliz Dış İşleri Bakanlığı, Ankara hükümeti ile Musul sorununda uzlaşma sağlamak için yoğun çaba sarf ediyordu. Ancak, mevcut durumu etkileyecek bir gelişme yaşanmadığından uzlaşmaya varmanın çok mümkün olmadığı da görülebiliyordu. Buna rağmen Churchill'in ısrarları neticesinde, İngilizler kendi askerlerinin tahliye planında bir değişiklik yapmadılar. Kahire Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda geri çekilme programına uygun olarak dış karakollar Irak ordusuna bırakılan ve mahalli kuvvetlerden oluşturulan Levy birliklerine teslim edildi.⁸⁵³

Churchill'in İngiliz ordusunun çekilme isteğinde ısrarcı davranmasında, İngiltere'nin ekonomik sıkıntılarının yanı sıra, Türk-İrak sınırında İngiliz karıtı Kürt aktivitelerinin canlılığı da etkiliydi. İstanbul İngiliz Komiserliği'nin Churchill'e verdiği bilgiye göre Kürt Mustafa Paşa'nın Kürt aktivitelerini kontrol altında tutmasına destek verilirken, aynı zamanda Kürt Hakkı Bey İngiliz karıtı Kürt hareketleri kontrol altına almak amacıyla Diyarbakır'da İngilizler adına çalışıyordu. Bir İngiliz siyasi görevlisi ise Sivas'ın doğusunda Dersim bölgesinde isyan hazırlığına dair ciddi kıpırdanmaların olduğunu belirterek, bu hazırlığın İngilizler lehine fırsata çevirilebileceğini belirtiyordu. Dersimdeki hareketliliği gözlemleyen Kürt Mustafa Paşa da, Kahire'de belirsiz bir geleceğe bırakılan,

---

⁸⁴⁸ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, s. 68.

⁸⁴⁹ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, s. 70.

⁸⁵⁰ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, From G.H.Q, to War Office, 22 April 1921. s. 71.

⁸⁵¹ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, From G.H.Q, s. 72.

⁸⁵² TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, 26 April 1921. s. 71.

⁸⁵³ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, The Secretary of State for the High Commissioner Mesopotamia, 04 May 1921, s. 73.

Irak ve Türkiye arasında kurulması planlanan Kürt devleti planının hali hazırda gerçeğe tirilebilir bir a amada oldu unu dü ünelerdendi.⁸⁵⁴

Churchill'in bu isteklere yanıt verip vermedi i bilinmemekle birlikte, Musul sorunu çözülene kadar Kürdistan'ın kurulaca ı yönünde görü beyan etmedi i bilinmektedir. Onun, Türkiye sınırına yakın bölgelerdeki ngiliz askerlerinin Musul'a çekilmesinde sakınca görmemesi, Dersim bölgesindeki isyan havasını iyi gözlemlemesi do rultusunda de erlendirilmelidir. 1922'de ba ımsızlık için ngiltere'den destek umudunu yitirmi Kürtlerin, Dersim ve civarında tekrar aktif faaliyet göstermesi, zamanlama bakımından ngiltere'nin etkisini hissettirmektedir. Kürt kulübünün kapatılmasından sonra Kürt milliyetçileri Dersim'de faaliyet gösterirken, ngiliz yetkililerin Kürdistan'ın kurulaca ına dair resmi kanallardan açıklama yapmaması ise Musul sorununda Türkiye'yi masada uzla maya zorlamak amacıyla uygulanan bir taktiksel bir yakla ım olarak de erlendirilebilir.

4.7. Türkiye - Irak Sınır Problemi ve ngiltere'nin Endi eleri

Zaho'dan ngilizlere istihbarat sa layan güvenilir kaynaklar, 14 Kasım 1922'de Ankara hükümetinin Cizre'de askeri açıdan güçlendi ini ve hatta Revandüz'ü tekrar kontrol edebilecek konumda oldu unu belirtmekteydi. Seyyid Taha'nın uzun süredir ileti im halinde oldu u Simko smail ise Ankara hükümeti tarafından ittifak hususunda, önemli bir aktör olma özelli ini yitirmi ti. Simko ya adı ı zorlu süreci atlatabilmek amacıyla, Nasturiler ile barı ın sa lanması için ngilizlerin aracı olması iste ini dillendirecek ölçüde güçsüz dü mü tü. 1 Ekim 1922'de ran'da petrol arama ve i letme imtiyazını Rıza Han'a tastik ettirmi olan ngiliz yönetimi ise ran Kürtlerinin tek muhatabının ran hükümeti oldu unu belirterek Simko smail'i dikkate almayacaktı. ngilizlerin Simko'nun isteklerine olumlu yanıt vermesi, ngiltere ve ran hükümeti arasında anla mazlıklara ve ngiltere'nin ekonomik çıkarlarının zedelenmesine neden olabilece inden, ran hükümetiyle anla mak daha avantajlı görülmü tü. 1922'de ran'la herhangi bir sorunu olmayan ngiltere'nin, Simko smail'i desteklemesinin mantıklı bir gerekçesi bulunmuyordu.⁸⁵⁵ Geçmi te ran

⁸⁵⁴ TNA. FO. 371/6346, No: E-6830, Station of Kurdistan, the Secretary of State for the High Commissioner Mesopotamia, s. 102.

⁸⁵⁵ TNA. AIR. 5/556, No: 84-A, From The High Commissioner Of Iraq To Secretary Of State For The Colonies, 14 November 1922.

sınırları dâhilinde devlet aleyhine çalı maları nedeniyle hapis cezasına çarptırılan Seyyid Taha da, ran'daki Kürt a iretleri ba ımsızlık için örgütlememesi konusunda kesin bir dille uyarılmı tı. Seyyid Taha'ya bu a amadan sonra verilen yeni görev, Kürtlerin ngilizlere kar ı yapaca ı ta kınıkların önlenmesi olacaktı. Ba dat ngiliz Komiserli i bu görev için ona 20.000 paund bütçe ayırmı tı.⁸⁵⁶

Tahran yönetiminin güçlenmesine katkı sunarak ran Kürtleri ile ba lantıları kesen ngiliz yönetimi, Türkiye-Irak sınırındaki sorunlara daha rahat yo unla abilecekti. Percy Cox, koloniler sekreterli ine gönderdi i telgrafta, Revandüz'ün Türkiye tarafından tekrar alınma ihtimaline kar ı Kerkük, Erbil ve Musul'daki Kürtlerin ba ımsızlık için kısmen cesaretlendirildi ini bildiriyordu. Cox'a göre, Türkiye'nin amacı Revandüz'ü almaktan ziyade, gelecekte Musul'daki petrol projelerine ortak olabilmektir. Bu sebeple, Musul sorununda Lozan'da yapılabilecek hatalara pe inen önlem almak adına, Irak'taki Kürtlerin güncel durumları ve Kürt co rafyası hakkında keskin bilgi sahibi olan Binba ı Young ve Mr. Bullard Lozan'a gönderildi.

1920'den itibaren Kürdistan sorununda tarafsız olma e iliminde olan ngiliz yönetimi, 1922 yılında Musul sorununa odaklanıp, Kürdistan sorunu ile alakalı resmi açıklamalardan mümkün oldu unca kaçınacaktı. ngilizlerin Kürtlerle yaptıkları müzakerelerde Kürt ba ımsızlı ı sorunu ne zaman gündeme gelse, hemen arkasından Asuri-Nasturi devleti projesi e zamanlı olarak gündeme getiriliyordu. ngilizlerin Kürtlerin ba ımsızlık sorununa yönelik çalı maları ise, Cox tarafından "alternatifi olmayan kıt kanaat politika" olarak nitelendiriliyordu. Bir taraftan eyh Mahmud'un di er taraftan Seyyid Taha ve birçok Kürt liderin oyalanması nedeniyle gelecek yılların Kürtler açısından talihsiz sonuçlar ortaya çıkartaca ı, Cox tarafından da tasdik edilen bir görü tü.⁸⁵⁷

1923 Ocak ayında Lozan'da, Türk-Irak sınır sorunu ile alakalı tartı malar hayli hararetlenmi ti. Türk delegasyonunun en önemli iddialarından birisi, Musul vilayetindeki nüfusun, politik ve tarihi ba larından dolayı Türk yönetimini istedikleriydi. smet Pa a, Musul'un Türkiye için bir vatan sorunu oldu unu belirtirken, petrol gelirlerine ortak olabilecek alternatif yolu da de erlendiriyordu. Curzon ise Türkiye'nin çıkarına olabilecek

---

⁸⁵⁶ TNA. AIR. 5/556, No: 68-A, From The High Commissioner Of Iraq, 9 December 1922.

⁸⁵⁷ TNA. AIR. 5/556, Memorandum Presente by Marquess Curzon of Kedleston to smet Pasha, II. Political, 14 December 1922, s. 7.

hiç bir plana olumlu bakmıyordu.⁸⁵⁸ İngiltere, Türkiye'nin tezinin Musul ve Kerkük'teki Türkmen yerle im birimleri için kısmen do ru olsa bile, Kürtler, Araplar ve gayrimüslim unsurlar tarafından desteklenmedi ini savunuyordu.⁸⁵⁹ Türkiye'nin tezine kar ı İngiltere'nin tezi, Musul'daki ve çevre vilayetlerdeki halkın Kral Faysal'ın aktif destekçisi oldu u ve Irak yönetimine ba lı kalma iste i temel alınarak olu turulmu tu. Bu tez, 1919 yılında Irak'ta yapılan referandumda, Basra, Ba dat ve Musul'un Irak'a ba lılık için yapılan seçim örnek gösterilerek desteklenmekteydi. İngiliz tezinin en zayıf yönü ise, Emir Faysal'ın Irak Kralı olması amacıyla yapılan referandumun, Kürt nüfusun yo un oldu u Süleymaniye, Raniye, Revandüz ve Kerkük tarafından boykot edilmi olmasıydı.⁸⁶⁰

İngilizler, Kürtleri milliyetçilik hissi yüksek, etnik kökenleri ve dilleri ile derin hisler duyan, ekonomik geli melerinin izin verdi i ölçüde özgür ya amak isteyen bir halk olarak tanımlıyordu. Bu gerekçeleri öne süren İngiliz heyeti, Kürtlerin Türkiye ile birle me yönünde e ilimlerinin olmadığını savunuyordu. Kürtler ve İngilizler arasındaki asıl problem ise bu noktada ba lıyordu.

İngiltere, Türk tezine kar ı Kürtlerin ba ımsızlık istedi i tezini öne sürerken, aradan geçen be yıllık süreçte Kürdistan'ın kurulmasına yönelik adımları atmakta isteksiz davranmı tı. Lozan görüşmelerindeki durum da geçmi ten pek farklı de ildi. Ankara hükümeti ise tarihsel ve kültürel ba lar nedeniyle Kürtlerin azınlık statüsünde de erlendirilemeyece ini öne sürerek, Musul ve Kerkük'ün Türkiye'ye ait oldu unu ispatlama gayretindeydi.⁸⁶¹

1918'den 1923 yılına kadar olan süreçte, İngilizlerin bütün askeri ve siyasi önlemleri gözden geçirilince, İngiltere'nin Irak'taki stratejisinin Musul ve kuzeyindeki sınır güvenli inin sa lanması amacına uygun olarak tasarlandı ı görülebiliyordu.⁸⁶² Lozan Konferansı'nda, Musul sorununa yönelik Türk- İngiliz görüşleri devam ederken,ubat 1923'te smet Pa a Musul sorunu müzakerelerinin ertelenmesi talebinde bulundu. J.E. Shuckburgh, Devonshire Dükü, Sir Percy Cox ve Ba dat Üst Komisyon Üyesi Sir Henry

⁸⁵⁸ Bilal im ir, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, C.I, Ankara, 1990, s. 339.

⁸⁵⁹ *Musul ve Kerkük'le İlgili Ar iv Belgeleri 1525-1919*, Ba bakanlık Devlet Ar ivleri Genel Müdürlü ü, Ankara: 1993, s. 400-401.

⁸⁶⁰ TNA. AIR. 5/556, 14 December 1922, s. 7.

⁸⁶¹ TNA. AIR. 5/556, Memorandum Presente by Marquess Curzon, 14 December 1922, s. 8.

⁸⁶² TNA. AIR. 5/556, No: 114-A; Musul, İngilizler tarafından Kürtlere vaat edilen Kürdistan sınırlarına dâhil edilmemi tir. 1917'den itibaren İngilizler tarafından çizilen Kürdistan haritalarında bu ayrıntı sıklıkla gözlemlenmektedir. Bu haritalarda Musul Mezopotamya olarak tanımlanan bölge sınırlarına dâhil edilirken, Kürdistan sınırı genel bir tabir ile Kuzey'deki da lık alandan Süleymaniye hattına kadar olan bölgeyi kapsamaktadır. İngilizler Kürdistan ve Mezopotamya sınırlarını birbirinden ayrı olarak tasarlamı lardı. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Ek-3, Ek-5, Ek-7).

Dobbs, Lozan'da sunulan bu iste in ngilizlerin durumunu olumsuz etkileyebilece ini belirttiler. Dobbs, Irak'taki artların ngiliz yönetimi aleyhine i ledi ini ve bu nedenle sınır problemleri ile alakalı sorunların ivedilikle çözümlenmesini istiyordu. ngiliz yetkililer Lozan'da ve stanbul'da devam edecek müzakerelerde, sınır sorununa yönelik tatmin edici bir sonucun elde edilememesi durumunda, sorunun acilen Milletler Cemiyeti'ne götürülmesini planlıyordu.⁸⁶³

Shuckburgh, stanbul'da istedikleri netice elde edilir edilemez, Milletler Cemiyeti Konseyi'nde Musul'un Irak'ın bir parçası oldu unun kabul edilmesi, Kral Faysal'ın statüsünün Kürtler tarafından tanınmasını istiyordu. Bu bekleme sürecinde ngilizler açısından en iyi seçenek Musul'daki statükonun korunması olacaktı.⁸⁶⁴ Lord Curzon, Musul sorununun bir an önce çözüme kavu turulmasını istedi inden, Musul ile alakalı mevcut durumun Türkiye tarafından kabul edilebilirli ini çok zayıf görüyordu. Revandüz, Türkiye ve ngiliz yönetimi arasında sık sık el de i tiriyor ve Türkiye ile Irak arasındaki sınır, resmi bir statüye kavu turulamıyordu.⁸⁶⁵ Bu a amada ngiltere'yi endi elendiren durum Türkiye'nin Batı Cephesi'ndeki zaferlerinden sonra Irak sınırında askeri açıdan güçlenmeye ba lamasıydı.

Lord Curzon, Lozan'da Musul sorunu görü meleri devam ederken, Kürt haklarının mutlak savunucusunun sadece kendileri oldu unu iddia etmekteydi. Görü mler devam ederken, Türkiye'den Lolan A ireti a ası Düzerzade Mehmed Sabri, stanbul Esnaf Cemiyeti'nden Salih Kâhya ve Erzincanlı sazede Ahmed imzalı bir telgraf Lozan'a ula mı tı. Curzon'un iddiasına zıt bir fikrin savunuldu u telgrafta; Lord Curzon'un Kürtlere ba ımsızlık vaadinde bulunması ele tirilirken, Türklerin ve Kürtlerin aynı kökenden geldi i ve Kürt sorununun çözümünün Lord Curzon'un inisiyatifine bırakılamayaca ı, Türkiye'nin Kürtleri de temsil etti i belirtilerek smet Pa a'ya ba arı dilekleri iletiliyordu.⁸⁶⁶ in garip yönü, Türk delegasyonunun tezini güçlü kılmaya yönelik ve oldukça mühim içeri e sahip

---

⁸⁶³ TNA. AIR. 5/556, No: 114-A, 19 February 1923.

⁸⁶⁴ TNA. AIR. 5/556, No: 114-A, 19 February 1923.

⁸⁶⁵ TNA. AIR. 5/556, No: 117-A, 22 February 1923.

⁸⁶⁶ Bu belgenin herhangi bir çalı mada kullanıldı mı görmedim veya gözden kaçırdım. Telgrafın di er bir örne i, Osmanlı Ar ivi'nde bulunmaktadır (BOA. HR. M. 60/03); 24 Ocak 1923 tarihli bu mektup, Hasan Celal Güzel tarafından, 03.02.2008 tarihli *Radikal* Gazetesinde yayımlanmı tır. ngiliz Ar ivinde bulunan mektup sureti ise 23 Ocak 1923 tarihli olup, 29 Ocak 1923 tarihinde ngiliz delegasyonuna sunulmu tur (IOR. FO. 839/16, No: 1305, 23 January 1923).

olan bu telgraf Türk delegasyonunun yaptığı konu malara yansımamı tı. Muhtemelen telgraf sümen altı edilerek sadece İngiliz delegasyonunun masasında kalmı tı.

İngiliz temsilci Rumbold'un, smet Pa a'nın Türk-İrak sınır sorununun çözüm sürecini altı aya indirme önerisini reddetti ini bildiren telgrafı Ba dat'a göndermesini müteakip, smet nönü TBMM'ye ba vurarak dokuz aylık süreçte ısrar etti. Kar ılıklı anla mazlıklar nedeniyle görüşmeler tıkanı ve sınır probleminin çözüme ula tırılması amacıyla ikili görüşmelere stanbul'da devam edilmesi kararı alındı.⁸⁶⁷ İngiliz temsilciler ya anan geli meyi, Türkiye'nin Musul'a askeri müdahalede seçene ini de erlendirmeye ba ladı ı ekinde algıladılar ve Irak ordusuna katılımını sa ladıkları Kürtlerden olu an Levy askeri birliklerini Irak'ın kuzeyinde güçlendirmeye ba ladılar. Bu strateji, smet nönü'nün, Musul'daki halkın Türkiye'ye katılmak istedi i yönündeki tezinin içini bo altma amacıyla yürütülüyordu.⁸⁶⁸ Lozan'da çözülemeyen sınır probleminin ise, Türkiye ve İngiltere arasında altı aylık süreçte netle tirilmesi planlanıyordu. Belirlenen sürede iki hükümet arasında anla maya varılamaması halinde, müzakere konusu Milletler Cemiyeti Konseyi'ne götürülecekti. Türk ve İngiliz hükümetleri kar ılıklı olarak, sınırla ilgili kararın çözümü a masında, sınırın mevcut durumunu de i tirmek için giri imde bulunmayacaklardı.⁸⁶⁹

Cox'un uyarıları neticesinde Ba dat hükümeti, Milletler Cemiyeti tarafından Musul ve civarında yapılabilecek referandum için propaganda çalı malarına ba ladı. Cox bu yönde çalı malara henüz ba lamı ken, Londra, Türkiye ile Musul sınırı belirlenmeden risk almamak için kesinlikle seçim yapılmayaca ını açıkladı. Bu karar Faysal'ın elini daha da güçlendiriyordu; bu a amada Kürtlerin Musul ve civarının Türkiye'ye geri verilebilece i umudu zayıflarken, Kürtlerin de Irak hükümetine ba lanma yönündeki tercihleri çaresizli in etkisiyle de i meye ba layacaktı.⁸⁷⁰

7 Haziran 1923'te Londra'nın kararı do rultusunda, Türk-İrak sınır sorunu çözümlmesine kadar Irak'ta seçimleri ertelendi. Kral Faysal'ın Kürt bölgeleri ile ilgili ne gibi bir planı benimsendi ini açıkça dile getirememesi de Londra'da rahatsızlı a neden oluyordu.

---

⁸⁶⁷ Ömer Kürkçüo lu, *Türk- İngiliz li kileri 1919-1926*, maj Yayıncılık, Ankara 1978, s. 15-27.

⁸⁶⁸ TNA. AIR. 5/556, No: 129-A, From To Secretary Of State Colonies to the Aching High Commisioner for Iraq, 9 May 1923.

⁸⁶⁹ TNA. AIR. 5/556, No: 133-A, 25 May 1923.

⁸⁷⁰ TNA. AIR. 5/556, No: 135-A, From High Commisioner to the Secretary of State for the Colonies, 30 May 1923.

ngilizler Kürtlerin yönetimine yönelik esasları 1921 yılında Irak hükümetiyle görüş mümesine kararın, aradan geçen iki yıllık süreçte Kürtlere yönelik net bir politika ortaya konulamamıştı. Güney Kürdistan'ın Irak ile sınırsal birleşmeye oy vermemesi ihtimali Musul sorununun gelecekte tahkimata inmasına neden olacağı gibi, bu sürecin sonunda Musul İngiliz egemenliğinden çıkabilirdi.⁸⁷¹ Bu nedenle İngiltere'nin seçim erteleme kararı sorunların üzerini kaptmaktan başka bir işe yaramayacaktı.

Musul konusunda kaybeden taraf olmak istemeyen Cox, Kral Faysal'ın siyasi anlamda Kürtlerle mutabakatını çok önemsiyordu. Çünkü Kral Faysal İngilizlerin desteğiyle güçlüydü, fakat İngilizlerin Irak'tan çekilmesi durumunda Faysal'ın iktidarda kalması ihtimal dahilinde görülüyordu. Faysal tarafından yerel yöneticilerinin ikna edilmeleri ile Irak'ın geleceği garanti altına alınabilirdi. Irak'ta, Arap olmayan unsurların referandumla sıcak bakmama ve Irak'la birleşmeyi kabul etmeme riskleri Lozan'da Paşa tarafından sürdürülen muhalefet çerçevesinde birleşip Güney Kürdistan'ın Türkler tarafından elde edilmesi için resmi kanıt sağlayabilirdi.⁸⁷² Tüm bu sebeplerle Musul sorunu İngiltere açısından çözülmesi en zor sorundu ve İngiltere, Kürtler ve Ankara hükümeti arasında yaşanacak krizleri Musul sorunu bağlamında fırsata çevirmeye gayret edecekti.

4.8. Beytül ebap isyanından⁸⁷³ Seyyid Said isyanına Kürtçülük Faaliyetleri

1920 tarihinden itibaren Kürt-İngiliz ilişkileri durağan bir sürece girmişti. Türkiye ve İngiltere arasında, Musul sorunundaki diplomatik temasların hassasiyeti nedeniyle 1923 yılından itibaren Kürt-İngiliz ilişkileri neredeyse bitme noktasına gelmişti. 1920 yılından sonra Kürtlerin taleplerinin İngilizler tarafından kabul görmemesi, Kürt milliyetçilerini halk tabanı harekete geçirmeye odaklı gizli örgütlenmelere yöneltti. Örgütlenme ihtiyacı,

---

⁸⁷¹ TNA. AIR. 5/556, No: 137-A, Secretary of State of Colonies to the High Commissioner for Iraq, 08 June 1923; Süleymaniye isyanı esnasında, Kürtlerin İngilizlere taarruzunu gözlemleyen İngiliz yetkililer, "Self Determination" ilkesinin Kürtler için uygulanamayacağı hususunda görüş birliğine varmışlardı (Selvi, "İngiltere'nin Musul Politikası Kararlarında Osmanlı Devleti ve Bölge Yöneticileri", s. 799).

⁸⁷² TNA. AIR. 5/556, No: 147-A, From State Colonies Secretary for the High Commissioner Iraq, 30 June 1923.

⁸⁷³ Beytül ebap isyanı, Kürt isyanları arasında, geniş kapsamlı bir isyan olmaması nedeniyle fazla incelenmeyen ve önemi göz ardı edilen bir isyandır. İlerleyen yıllarda bu konuda yapılacak çalışmalarıyla, isyanın öneminin daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır. Koçgiri isyanı, örgütlü faaliyetlerin küçümsenemeyecek gücünün Kürt milliyetçileri tarafından test edildiği bir isyandır. Kürtçülük faaliyetlerine öncülük eden liderler, örgütlenmenin önemini bu isyanda kavrayarak ilerleyen yıllardaki isyanlarda örgütlü faaliyetleri sistematik bir şekilde artırma sürecine girecekti. Bu nedenle, Kürt örgütlenmelerine temel teşkil etmesi bu isyanın önemini ziyadesiyle artırmaktadır.

geçmi teki Kürt isyanlarında ba arısızlı a neden olan aksaklıklara önlem alma çabasının da bir ürünüydü. Geçmi teki isyanlarda isyana öncülük yapan liderin etkisiz konuma itilmesi veya cezalandırılması neticesinde, isyana katılan kitle etkisiz hale getirilebiliyordu. Ancak örgütlü bir yapının olu turulmasıyla, isyan neticesinde örgüt lideri cezalandırılrsa da Kürt milliyetçili ini ekillendirebilecek yeni kadroların kurulması daha hızlı organize edilebilecekti. Bu tür örgütlenmeler Kürtçülük faaliyetlerinin geçmi e nazaran daha uzun soluklu olmasına da olanak tanıyacaktı.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Kürt isyanlarının arkasında kalan örgütlü faaliyetlerin öneminin kavranması amacıyla, Azadi örgütü, 1924 Nasturilerin isyan giri imi, aynı yıl gerçekleşen Beytül ebap isyanı ve 1925 eyh Said isyanına de inilmesi faydalı olacaktır. Belirtilen isyanların tamamında ngiliz müdahalesinin olup olmadığı daima tartışma konusu olmu tur. ngiltere'nin bu isyanları yakinen takip ettiği resmi veriler do rultusunda sabittir, ancak isyanlara ngiltere'nin do rudan müdahalesini ispatlayabilecek resmi bir evrak bulunmamaktadır. Bu nedenle çalı mamızın ana temasından sapmadan, belirtilen isyanları Kürt- ngiliz ili kileri ba lamında de erlendirmeye gayret edece iz. Örgütlenme faaliyetleri kapsamında ya anacak isyanlarda, örgütlenmenin öneminin kavranması açısından, öncelikle Azadi örgütünün de erlendirilmesi ilerleyen süreçlerin gelişimini göstermesi açısından fayda sa layacaktır.

8. Ordu'nun karargâhının bulunduğu Erzurum'da, asıl adı "Ciwata Azadiya Kurd" (Kürt Özgürlük Cemiyeti) olan ve kısaca "Azadi" olarak bilinen gizli örgütün kurulmasında birçok faktör etkiliydi. Kürtlerin, ngilizler ba ta olmak üzere uluslararası güçlerden bekledi i deste i alamaması ve örgütlü faaliyetler sayesinde Kürt toplumunun harekete geçirilip ba ımsızlı ın kazanılabilece i dü ünçesi, örgütün kurulmasındaki en önemli etkendi. Özgürlük adıyla kurulan bu örgüt, daha sonra ba ımsızlık kelimesini kullanarak "Kürt Ba ımsızlık Cemiyeti" adını alacaksa da, Azadi olarak anılmaya devam edecekti.⁸⁷⁴

Erzurum'da kurulan örgütün kurulu tarihi ile ilgili farklı görüşler vardır. Belirtilen farklılık bu konuda yapılan çalı malara büyük oranda yansımıştır. Buruinessen, Azadi örgütünün 1923 yılında kuruldu unu⁸⁷⁵ Olson ise 1921 yılında kuruldu unu⁸⁷⁶ iddia

---

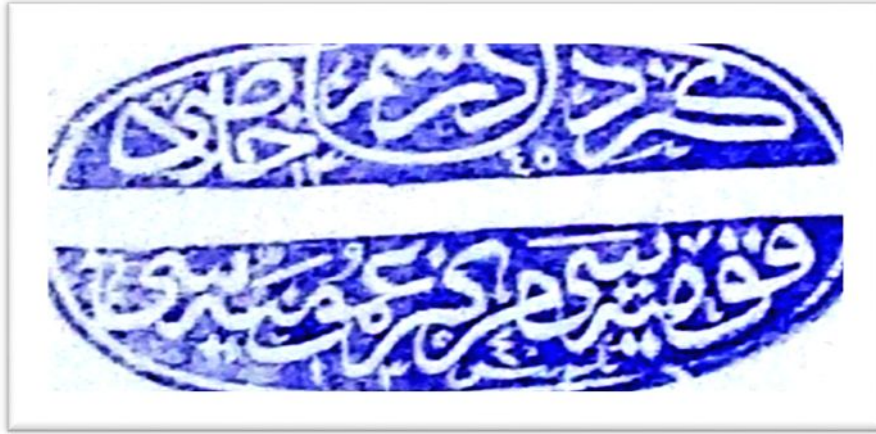
⁸⁷⁴ Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, s. 358.

⁸⁷⁵ Buruinessen, *A a eyh Devlet*, s. 411.

⁸⁷⁶ Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, s. 358.

etmektedir. 1926 yılında İngilizler ile iletiletilim halinde olan ve Kürt milliyetçilerinin kullandığı mühründe “Dersim Kürd Halâs-ı” adı geçmekte ve tarih Hicri 1345 (1926) olarak belirtilmektedir. Mührün alt kısmında ise komite “Merkez-i Umumi”sinin kuruluş tarihi olarak 1340 tarihi verilmektedir. Bu nedenle Olson’un belirttiği tarih tartışmaya mahal bırakmayacak ölçüdedir. Bu mührün 1926 yılında Said isyanında kullanılmış olup Azadi örgütünün kuruluş tarihini iddia etmesi, isyanı ekillendiren örgütlenmeyi ispatlaması bakımından özel bir öneme sahiptir.⁸⁷⁷

Resim 1: Said isyanı sırasında yazı malarda kullanılan ve Azadi örgütünün kuruluş tarihini iddia eden mührün.

Kaynak: TNA. A R 23/411 No: 23-A

Ayrıca, 1924 yılında İngiliz yetkililer arasında gerçekleştirilen yazı malarda do rultusunda oluşturulan umuz tablo, örgütün il, ilçe, bölge ve ordu içerisindeki yapılanmanın boyutunun daha net görülmesine katkı sunmaktadır.

⁸⁷⁷ Bahse konu mührü herhangi bir çalı şmada göremedim veya gözden kaçırdım.

Tablo:3 Azadi Örgütü übe, Bölge ve 7. Kolordu Yapılanması

KOM TE ÜBE SORUMLULARI	KOM TE BÖLGE SORUMLULARI
ERZURUM Abdülhüda Cafer Bey Arslan Bey (Cafer Beyin Karde i) STANBUL Seyyid Abdülkadir Abdül Rahim (avukat) KARS Yüzba ı Tevfik Efendi BEYAZID eyh brahim MALAZG RT Hüseyn Pa a (Hayderanlı A ıreti) VAHTAVA Halit Bey HINIS Rü tü Efendi Yüzba ı Rü tü Efendi B TL S Yusuf Ziya Bey Binba ı Hacı Hasan Bey Abdurrahman A a Hacı Dursun A a VAN Molla Abdülmecid Efendi (Molla Said-i Kürdi'nin karde i) Saadun bey Binba ı Arif Bey (emski A ıreti) Ali (Arif Beyin Karde i) S RT Yüzba ı hsan Bey Hacı Abdullah Efendi Dervi Bey Kaymakam Rezzak Bey D YARBAKIR Cemilpa azade Ekrem Bey Doktor Murat Bey Kaymakam Arslan Bey Doktor Nazif Bey Binba ı Mustafa Bey MARD N Hacı Kadir BEY	DERS M BÖLGES Kangorzade Ali Haydar B TL S BÖLGES Hacı Musa Bey Cemil Çeto eyh Selahattin Mustafa A a Ali A a VAN BÖLGES Lezgin A a Ebubekir (Lezgin a anın karde i) smaıl A a (Gevdan A ıreti) Ömer A a (Memki A ıreti) smaıl A a Simko (ikak A ıreti) eyh Abdurrahman (Bervari A ıreti. ahin A a (Bervari A ıreti) Yahya A a (Jirikan A ıreti) Yakup A a (Arup A ıreti) IRNAK BÖLGES Ali A a (Hacıbayram A ıreti) Mustafa ibn Abdurrahman A a (Hacıbayram A ıreti) ahin bn Süleyman A a (Hacı Bayram A ıreti) Ağid A a (Hacı Bayram A ıreti) Ömer Timur A a (Batvan A ıreti) eyh Tahit (Batvan A ıreti) MARD N BÖLGES Ramo A a Eyüp Bey sa A a (Dukori A ıreti) brahim A a (Dukori A ıreti) Mahmud Bey bn brahim Pa a (Milli A ıreti)

Tablo 3 (Ek-1)

KOMUTANLARININ 7. KOLONEL DAK YAPILANMASI	SUVAR BİRLİK KOMUTANLARI Te men Nuri Efendi (Diyarbakır) Te men Muhammed Efendi (Harput) ALAY KAYMAKAMLARI Kaymakam Adnan Bey Kaymakam Cemil Bey Kaymakam Ahmet Efendi Kaymakam Faraidan Efendi 2. BÖLÜK Yüzbaşı Fahri Efendi Yüzbaşı Ziya Bey 2. BÖLÜK KİMLİK KOMUTANI Abdullah Efendi	C ZİRE SINIR BATARYASI 1. ALAY Abdülkadir Efendi Yüzbaşı Fettah Efendi(Diyarbakır) Yüzbaşı Abdüllatif Efendi (Siirt) Te men evket Efendi Te men Tevfik Efendi (Bitlis) Te men Abdul Bari Efendi Te men Kazım Efendi Te men Yusuf Efendi (Cemilpa azade) Te men Asin Efendi (Siirt- Dervi Bey'in kardeşi) 6. ALAY Te men Akif Efendi Te men Sadık Efendi 18. ALAY (Komuta Kontrol Ali Rıza Efendi) Binbaşı Fuat Bey Kaymakam İsmail Ağa (Beytü ebap) Yüzbaşı İhsan Nuri Efendi(Bitlis) Yüzbaşı Mustafa Efendi(Diyarbakır) Te men Ahmet Rasim Efendi(Van) Te men Furdaus Efendi(Mardin) Te men Tevfik Efendi(Mardin) Te men Ümran Efendi(Çanakkale) Te men Mesut Efendi(Erzurum) Te men İmran Efendi(Arap) Te men Mustafa Efendi(Bitlis) Te men Nuri Efendi(Harput)

Kaynak: TNA. A R 23/411, Formation of an Independent Kurdish State 1924-1926.

Tablodan anlaşılacağı üzere, Azadi birçok bölgede yapılanmış olup,ube, bölge ve ordu yapılanması olmak üzere üç farklı örgütlenme şekli mevcuttur. Veriler doğrultusunda Dersim bölgesinde örgütün güçlü bir yapısının olmadığı da anlaşılmaktadır. Gerek dini kanaat önderi olarak ön plana çıkan, gerekse kendisini milliyetçi olarak tanımlayan liderler örgüt bünyesinde birleşmiştir. Türkiye'nin ittifak sağlamak için sınırlarından geçişine göz yumduğu Simko İsmail dahi, örgütün Van yapılanmasına üye olmuştur.

Örgütte üst rütbeli subayların büyük çoğunluğu Hamidiye Alayları ve Aret Alayları'nda görev yapmışlardır. Örgütün süvari birlik yapılanmasında alay kaymakamlarının da görev alması, aretlerin kısmi desteğinin sağlandığını ispatlamaktadır. Ordu içerisinde Kürtçülük faaliyetlerini destekleyenlerin, devletin bir sınır bataryasını ele geçirebilecek ölçüde

örgütlenmesini kolayla tıran ana etken, Hamidiye-Alayları sayesinde Kürt milliyetçilerinin örgütlenmenin önemini kavrayabilecek olgunlu a eri mi olmalarıydı.

Planlanan isyanın ilk a masında, Bitlis-Mu arasındaki Alaylardan 5.000, Botan-ırnak arasındaki Alaylardan ise 2.000-3.000 kişinin isyana katılacağı öngörülüyordu. Ayrıca Mu ve Bitlis arasında görevli ordu mensupları içerisindeki örgüt üyelerinden 200 kişinin de isyana do rudan i tirak etmesi bekleniyordu.⁸⁷⁸

Musul sorunu ba lamında, Türkiye-İrak sınır probleminin çözümü için 1924 yılında İstanbul'da devam eden görüşmelerde Türkiye ve İngiltere arasında uzlaşma sağlanamadı. İngiliz diplomatlar, Irak Kürdistanı'nda Nasturilere özerk yönetim hakkını gündeme getirerek, azınlıkların Türkiye yönetimini istediği tezini zayıflatma çabasındaydı. Bu konunun gündemde olmasıyla eş zamanlı olarak Irak'a göç eden Nasturilerin Hakkari'ye geri dönüşü için bir hazırlık söz konusuydu.⁸⁷⁹ Lozan'da, Hakkari ve Revandüz arasındaki bölgenin İngiliz temsilciler tarafından sahipsiz topraklar "no mans land" olarak nitelenmesi de bu hazırlığın altyapısını hazırlamaya yönelik bir hamleydi.⁸⁸⁰ 7 Ağustos 1924'te Hakkari'den Çal'a gitmekte olan Hakkari Valisi Halil Rifat Bey'in Nasturiler tarafından esir alınması ve yanındaki il jandarma komutanı ile birlikte 3 erin öldürülmesi bu hazırlığın ciddi bir habercisiydi. Nasturilerin bu girişimine karşılık, ırnak'ta bulunan 7. Kolordu 2. Tümen'e bağlı 18. Alay Ankara'nın emriyle Beytü ebap'a gönderilerek kontrol sağlandı.⁸⁸¹

Bu hadiseden sonra, Irak sınırındaki Nasturilerin denetiminde İngilizlerin yetersiz kaldığı ve Irak sınırının güneyine askeri harekât düzenlemenin Türkiye'nin me ru hakkı olduğu Ankara'da önemli bir gündem maddesiydi. Böyle bir hareket esnasında Kürtlerin, Nasturilere karşı ta kınıkları dini fanatizmi ön plana çıkarabileceğinden, yaşanan olaylar İngiliz yetkililer tarafından Türkiye'nin Musul'a müdahale için zemin hazırlama gayreti çerçevesinde yorumlanıyordu. Ayrıca Haliç Konferansı'nda, Hakkari'nin Nasturi özerk bölgesi olması önerisi, 19 Mayıs 1924'te Sir Percy Cox tarafından dillendirilmiş olup, bu söylemlerin oluşturdığı gerginlik, Kürtlerin İngiliz yönetimine tepkisi daha da artmıştı.⁸⁸²

⁸⁷⁸ TNA. AIR. 23/411, Kurdish Nationalist Society, 11 November 1924.

⁸⁷⁹ İngiltere'nin Nasturi siyaseti ve isyan girişimi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. (Anzerlio lu, *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 1996).

⁸⁸⁰ TNA. AIR. 23/411, Kurdish Nationalist Society, 11 November 1924.

⁸⁸¹ Gökta , *Kürtler, isyan-Tenkil*, s. 45-46.

⁸⁸² TNA. AIR. 5/556, No: 50-A, Political Station in Mesopotamia and Kurdistan, s. 14.

ngiltere ya anan gerilimi Türkiye'nin kısırtması olarak değerlendirirse de, hadiselerin İngiltere'nin elini güçlendirdiği daha kabul edilebilir gerekçelere dayanıyordu.

Nasturilerin isyan girişimi sıcaklığını korurken ve Cafer Tayyar Paşa komutasındaki Türk ordusu Nasturilere karşı planlanan tedip hareketine hazırlanıyordu. Fakat ordu içerisinde hissedilmeyen farklı bir eğilim söz konusuydu.⁸⁸³ 3 veya 4 Eylül 1924'te 7. Kolorduya bağlı 18. Bölükte örgütlenen Kürt milliyetçisi subaylar tarafından tertip edilen Beytülcebaşı isyanı beklenmedik bir anda patlak verdi. Nasturilere müdahale için Hakkari'ye gönderilen 18. Bölük subaylarının başlattığı isyana, koordinasyon sorunundan dolayı askerlerin katılımı sağlanamadı. İsyancılar orduya ait silahları yanlarına alırken, götüremedikleri dağ toplarını, kendilerine karşı kullanılabilecek düğünceyi parçalayıp toprağa gömerek firar ettiler. Ankara hükümeti, Cizre ve Diyarbakır'da askerlerle toplantılar düzenleyerek, ordudan firar eden subayların Beytülcebaşı'nda faaliyette bulunmasını engellemeyi başardı. 18. Bölük subaylarının devlete isyan girişimi, Azadi örgütünün diğer üyelerinde karşılık bulamayınca, isyan ordu içerisinde örgütlenen Kürt kökenli subaylarının devlete kalkışmasından ileri plana geçemedi.⁸⁸⁴

İsyanın arka planında örgütlü bir hazırlık vardı fakat, farklı bölgelerde isyanın karşılık bulmaması, örgüt üyeleri arasında bir uyum problemine işaret etmekteydi. Konu ile alakalı araştırmaların ezici çoğunluğu, Teğmen Ali Rıza'nın telgrafı yanlış okuması nedeniyle, isyanın planlanandan daha erken başlatıldığına mutabıktır. Telgrafın sorunu, isyanın zamansız başlatılmasının ana nedeni olabilir ancak, bu tür yanlış anlaşımaların Kürt isyanlarındaki ayrıntılı, farklı ihtimallerin de değerlendirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Binbaşı Noel ve Bedirhan kardeşlerin 1919 yılında Sivas Kongresini baskın girişiminde telgrafın yanlış anlaşılması mazeretinin öne sürülmesi ve ilerleyen yıllarda yaşanan Seyhan Said isyanında da telgrafın yanlış anlaşılması isyanın planlanandan erken başlatılması, son derece dikkat çekicidir. Telgraf sorunu, Kürtçülük faaliyetlerinin önemli dönüm noktası olan her üç girişimde de ortak sorun olarak ön plana çıkmaktadır. Bu durum iki ayrı ihtimali güçlü kılmaktadır. Birincisi örgütsel yapılanmalar içerisindeki güvensizlik hissiyatının etkisiyle, liderliği ele geçirmeye odaklı yaklaşımların yaşanması olabileceği

---

⁸⁸³ Gökta, *Kürtler, İsyân-Tenkil*, s. 47-49.

⁸⁸⁴ TNA. AIR. 5/556, No: 50-A, Political Station in Mesopotamia and Kurdistan, British Air Headquarters in Iraq Bagdad, 11 November 1924, s. 13.

ihhtimalidir. syanların Türkiye'nin gücünü kırarak ölçüde güçlü, farklı bölgelerdeki Kürtlere örnek tekil etmeyecek ölçüde sınırlı olması ise, bölgedeki i gal kuvvetlerinin ajanları vasıtasıyla olaylara do rudan müdahale ederek, Kürtleri tehdit unsuru olarak sunma çabasının bir ürünü olabilece ihtimalini güçlendirmektedir.

Ba arısızlıkla sonuçlanan isyandan sonra, 7. Kolordu'ya ba lı 500 kadar subay Irak'a kaçtı.⁸⁸⁵ Subayların bir kısmına ngiltere denetimindeki Irak ordusunda görev almaları teklifi sunulsa da, isyancılar bu teklifi reddederek, yeni bir isyanı örgütlemek amacıyla tekrar çalı malara ba layacaklardı. Ba dat ngiliz Komiserli i Özel Hizmetler Bürosu, subayların bu kararlılı ndan etkilenecek ve Kürt milliyetçili inin te vik edilmesiyle Türkiye'ye kar ı olu turulacak sessiz tehdidin küçümsenmemesi gereken diplomatik bir ö e olabilece ini belirtecekti.⁸⁸⁶ Türkiye ise Beytü ebap isyanı ve sonrasında ya anacak eyh Said isyanı gibi iki önemli tehlikeyi atlatmanın verece i endi eyle, bölgede tehdit unsuru olarak gördü ü ki ileri ve a iretleri batı vilayetlerine göç ettirecekti. Bu göçler 20 Nisan 1925 tarihli ve 134 sayılı Heyet-i Umumiye kararı ile hukuki güvenceye alınacaktı. Zorunlu göçler, bölgede uygulanan sıkıyönetimin hafifletilece i 19 Haziran 1927 tarihinde çıkarılacak olan, "Bazı E hasın ark Menatikından Garb Vilayetlerine Nakilleri" kanunu çerçevesinde yeniden düzenlenecekti.⁸⁸⁷

Ankara hükümeti beklenmedik bir anda ba layan isyanın, Musul sorununu çıkmaza sokmak için ngilizler tarafından tertiplede i kanaatindeydi. Gerçi üphelerinde haksız da sayılamazdı. Lozan görü melerinde Irak'taki Kürtlerin koruyucusu oldu u teziyle masaya oturan Türk heyeti, kendi sınırlarındaki Kürt kökenli subayların devlete isyanıyla zor durumda kalmı tı. Ancak bölgesel bir ayaklanmaya dönü türülemeyen isyanın sadece subayların firarıyla sınırlı kalması, eyh Said isyanına kadar Türkiye'nin Kürt tezinin geçerlili ini korumasında etkili olacaktı. Bu isyan, di er Kürt isyanlarındaki kalıtsal özelliklerden farklı olarak; orduyu içeriden parçalama ve etkisiz hale getirme hedefine odaklanmı tı. syan giri imiyle henüz yeni kurulmu bir devletin ordusunun farklı hiziplere ayrılması da söz konusuydu. Türkiye'nin Lozan'da ordu gücü nispetinde söz hakkı oldu u

---

⁸⁸⁵ Belirtilen firar hadisesi son derece hayati öneme sahiptir. Firar eden subayların akıbeti ve gelecekte ne gibi faaliyetlerde rol aldıklarına yönelik herhangi bir çalı ma bulunmadı ı gibi, National Archive'de Kürtlerle alakalı evrakların büyük bölümünü taramamıza ra men bu subayların faaliyetleri hakkında herhangi bir belgeye ula mamız mümkün olmadı.

⁸⁸⁶ Minorsky, *Kürtler ve Kürdistan*, s. 358.

⁸⁸⁷ Mete Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt Yayınları, Ankara: 1981, s. 173-175.

göz önünde bulundurulunca, ordudan 500 kişinin firarı pek küçümsenebilecek bir hadise de ildi.

syanın planlayıcıları arasında Nasturi isyanını bastırmakla görevli görevli Te men Ali Rıza'nın bulunması, Ankara hükümetinin bölgede Kürtçülük faaliyetleri yürüten devlet memurlarını buldukları makamlardan uzakla tırması açısından önemli bir delil olarak de erlendirildi ve devlet kurumlarında büyük çaplı temizlik yapıldı.⁸⁸⁸ Cibranlı Halit Bey (Albay), Yüzba ı hsan Nuri Bey, Hacı Musa Bey, Yusuf Ziya Bey ve karde i Te men Ali Rıza Erzurumda yakalanıp Bitlis Divan-ı Harp Mahkemesi'nde yargılanarak idam cezasına mahkum edildiler. Kararın infazı ise 1925 eyh Said syanı sırasında gerçekleştirildi.⁸⁸⁹

Musul meselesinde, tarihsel ve kültürel ba ların yanı sıra, Türkiye'nin Kürtlerin koruyuculu unu üstelendi i tezinin altyapısını çıkmaza sürükleyecek asıl geli me 1925'te ya anacaktı. Beytü ebap isyanının üzerinden henüz bir yıl geçmeden 1925'te eyh Said syanı patlak verecek, Lozan Antlaşması sonrasında İstanbul'da İngiltere ile sürdürülen Musul müzakereleri sonlandırılacaktı. Siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle, Türk-Irak sınır sorunu 1926 yılında Milletler Cemiyeti'ne ta nacak ve belirsizlik süreci 5 Haziran 1926 tarihinde Türkiye ve İngiltere arasında imzalanacak Ankara Antlaşması'na kadar devam edecekti.

Bilimsel çalı maların büyük ço unlu unda Nasturi olayları, Beytü ebap ve eyh Said isyanlarında hissiyat olarak, İngilizlerin etkisinin olduğu dü üncesi a ırlık kazansa da, bu isyanların dönemsellerin etkisiyle toplumun kendi dinamiklerinden çıkmı olma ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır. Henüz yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin inkılaplarla halifeli i kaldırması, vergi ve toprak siteminin düzenlenmesine yönelik önemli adımlar atması, a ıret a alarının ve eyhlerin gerek ekonomik çıkarlarına gerekse dini me ruiyetlerine a ır darbe vuruyordu. Tüm bunlara ek olarak, Kürtlerin ya ad ı bölgelerde Ermenistan kurulması tehlikesi de büyük oranda ortadan kalkmı tı. Belirtilen sebepler, isyan için gerekli olan ortamın olu masına ve Kürtlerin cesaretinin artmasına büyük ölçüde katkı sunuyordu. Bu bakımdan belirtilen isyanları tek bir nedene odaklanarak izah etmek ziyadesiyle güç olsa da, bu isyanların Lozan'da Türkiye'nin gücünü çok büyük ölçüde zayıflatt ı a ikardır. TBMM'nin kurulmasıyla birlikte ba layan isyanlarda birçok

⁸⁸⁸ TNA. AIR. 5/556, No: 50-A, Political Station in Mesopotamia and Kurdistan, s. 15.

⁸⁸⁹ Yalçın Toker, *Atatürk'ün Kürt Politikası*, Toker Yayınları, İstanbul: 2010, s. 98.

faktör aynı anda etkili olup, asıl önemli nokta isyanı başlatan kişilerin nihai hedefinin ve bu hedefe ulaşmak için kullandığı yolun ne olduğunu.

Kürt milliyetçileri tarafından Mayıs 1921'de Erzurum'da kurulan "Azadi" (özgürlük) örgütünün 1924 yılında Erzurum'da⁸⁹⁰ düzenlediği gizli kongrede, 1925 yılına kadar Dersim'de bir ayaklanma tertip edilmesi ve İngiliz desteğinin sağlanması konusu tartışıldı. Alınan karar ile bölgesel ayaklanmanın başlatılacağı gün olarak 21 Mart 1925 tarihi belirlendi. Azadi üyesi olan ve Kürdistan'ın kurulması için İngilizler'den umudunu kesen Seyyid Abdülkadir⁸⁹¹ de ayaklanmayı destekleyeceklerine dair söz verenler arasındaki yerini almakta gecikmemiştir. Örgüt içinde yapılan toplantıdan bilgi sızması, Azadi üyeleri arasında anlaşmazlık yaşanması veya gönderilen bir telgrafın yanlış anlaşılması gibi olumsuzluklar nedeniyle, Azadi'nin 1924 kongresinde belirlenen tarihten bir ay kadar önce, Seyyid Said tarafından Piran'da isyan başlatıldı.⁸⁹² Isyan, 13 Şubat 1925'te Brüksel Hattı olarak belirlenen sınırın güneyinde yaşanan Kürtlerin Irak'a mı yoksa Türkiye'ye mi katılmayı istediklerini belirlemek amacıyla Milletler Cemiyeti Komisyonu'nun ara tırması esnasında başladı⁸⁹³ ve birkaç gün içerisinde devleti tehdit edebilecek ölçüde geniş bir alana yayıldı.⁸⁹⁴ İsyanın başladığı ilk gün Ankara hükümeti tarafından basit bir asiye sızlık hadisesi olarak değerlendirildi. İsyanın başlangıcından üç gün sonra Elazığ'ın elden çıkması TBMM'de Ali Fethi Okyar'ın sert eleştirilere maruz kalıp,⁸⁹⁵ görevden uzaklaştırılmasına ve Takrir-i Sükûn Kanunu mecliste oylamaya sunulacak önünün görevi devralmasına zemin hazırlamıştır. 4 Mart 1925 Takrir-i Sükûn Kanunu 22'ye karşı 122 oyla kabul edilmiş, oylamaya katılan ve Kürt vilayetlerini temsil eden 37 vekilden sadece 7'si red oyu vermiştir. Mustafa Kemal 7 Mart 1925 tarihli meclis konuşmasında isyanı "irtica hadisesi" olarak yorumluyordu.⁸⁹⁶ Bu açıklama halifeliyi kaldırılmasının haklılığını ispatlamaya yönelik bir açıklama izlenimi verse de, Kürdistan hedefine yönelik isyanların dini değerlerin kullanılması suretiyle örgütlendiği gerçeğini de yansıtıyordu. Çünkü Seyyid Said isyanı, Kürtçü ve İslamcı önderleri bir arada barındırıyordu.

⁸⁹⁰ Zürcher, *Modern Türkiye'nin Tarihi*, s. 249.

⁸⁹¹ Bu ayaklanma, Seyyid Ubeydullah'ın oğlu Seyyid Abdülkadir'in sonunu hazırlayacak ve 27 Mayıs 1925 yılında idam edilecekti. İdam edilen babasının intikamını almak isteyen Seyyid Abdullah, Yüzbaşı Hısn Nuri ve Seyyid Taha ile iletişime geçip, 6. Hudut Taburu'nun 6 askerini esir alarak Erzurum'da yeni bir isyan organize edecekti (Gökta, *Kürtler, İsyân-Tenkil*, s. 18); ayrıca Seyyid Abdülkadir'in soyu idam edildiği yıl doğan oğlu Seyyid Mehmed'den devam etmiştir (Özoğlu, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, s. 89).

⁸⁹² Öke, *Belgelerle Türk İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu*, s. 307.

⁸⁹³ Jwaideh, *Kürt Milliyetçiliğinin Tarihi Kökenleri*, s. 395.

⁸⁹⁴ Nurgün Koç, "Seyyid Said Ayaklanması", *Turkish Studies*, C. 8/2, Ankara: 2013, s. 153-166.

⁸⁹⁵ Sina Akın, *Kısa Türkiye Tarihi*, İstanbul: Bankası Kültür Yayınları, İstanbul: 2010, s. 195.

⁸⁹⁶ Mango, "Atatürk ve Kürtler", s.16-32.

Kürtçülük fikri temelinde kurulan bir örgütün slamcı yönetim vaat etmesi, isyana katılımı artıran yegâne faktördü. eyh Said'in dindar kimli inden etkilenecek, isyanı slamcı bir ayaklanma çerçevesine odaklayarak de erlendiren çalı malar, onun Azadi örgütü içerisindeki konumuna ve Cıbranlı Halit ile akrabalık ba larına pek de inmemektedir. Bu tür de erlendirmelerde etkili olan faktör, eyh Said'in inançlı bir ki i olmasının, milliyetçi olması ile aynı kategoride de erlendirilemeyece i dü üncesinden ve birazda onu yeni rejimin laik yapısına kar ı çıkan bir figür haline getirme çabasından kaynaklanmaktadır.

isyana katılımın artmasında, 3 Mart 1924'te halifeli in kaldırılması olması fazlasıyla etkili olmu tu. Kürdistan kurmayı hedefleyen "Azadi" nin, halifeli in kaldırılmasından daha önce kurulmu olması, halifeli in manevi etkisinin isyanı geni kitlelere benimsetebilmek amacıyla kullanıldı na açık bir delil olabilir. Bu isyan halifeli in kaldırılması temel alınarak ba latılan bir isyan olmayıp, halifelik sorunu halkın dini duygularının kontrolüne ve isyanın daha geni kitlelere benimsetilmesine olanak tanıyordu. Dahası, geçmi te halifelik makamını do rudan hedef alan Kürt isyanları da göz önünde bulundurulunca, Kürt isyanlarında dini güdülerin isyanın sebebi olmaktan ziyade halkı toparlayıcı bir unsur olarak ön plana çıktı ı daha net görülebilmektedir.

ngilizlerin isyanı destekleme gerekçesi, Musul'un kaybedilmemesi için, ngiltere'nin Kürtler Türkiye'ye ba lı ya amak istemiyor tezini güçlendirmeye yönelik olabilirdi. Zira Lozan'da smet Pa a'nın Kürtler Türkiye Cumhuriyeti yönetimini istiyor tezi, Kürtlerin ba ımsızlık için ayaklanmaları neticesinde fazlasıyla zarar görecekti. Bu noktada, 4. Bölümde "Irak'ta ngiliz Kar ıtı Faaliyetlerin Artması" konu ba lı ı altında de erlendirdi imiz, Lord Curzon'un önerisi çok büyük önem kazanmaktadır. Bu önerinin kısaca de erlendirilmesi konuya önemli bir katkı sunacaktır.

Curzon 1921 yılında Musul'da egemenlik haklarını garanti altına alabilmek için Ankara hükümetine kar ı Sevr Antlaşması'nın 62. maddesi do rultusunda Güney Kürdistan'ın, Türkiye'nin ark vilayetlerindeki Kürt yerle im alanlarıyla birle tirilip, Kürdistan'ın kurulması seçene inin Türkiye'ye kar ı tehdit unsuru olarak kullanılabilce i görü ünü öne sürmü tü. Öneri do rultusunda, e er ki Musul'un kaybedilmesi gibi bir risk ortaya çıkarsa Kuzey ve Güney Kürdistan'ın birle tirilip, tek bir Kürdistan'ın vücuda getirilmesi planının uygulayıcısı yalnızca Churchill olacak ve sadece anla mazlıklar nedeniyle Musul'u

ngiliz mandası altında tutmak imkânsız hale geldi i takdirde plan hayata geçirilecekti.⁸⁹⁷ Bilimsel çalı malarda bu önerinin uygulanıp uygulanmadı ı hakkında herhangi bir resmi kayıt bulunmamaktadır.⁸⁹⁸ Ancak Musul sorunuyla alakalı resmi temaslarda bulunan Türk heyetinden Rıza Nur'un hatıratında bahsetti i çok önemli bir ayrıntı, bu a amada önem kazanmaktadır. Rıza Nur 1923 yılında Musul görü meleri devam ederken, ngiliz heyetinin Süleymaniye-Hakkari hattındaki da lık alanı Türkiye'ye bırakmayı teklif etti ini ancak, Türk heyetinden Tefik Bıyıklıo lu'nun bu teklife itiraz etti ini belirtilmektedir.⁸⁹⁹ Belirtilen teklif 1924 Haliç Konferansı'nda, Ankara ve Londra arasındaki görü melerin restle melere dönü tü ü ve ngiltere'nin Musul sorununu Cemiyet-i Akvam'a ta imaya ta imaya gayret etti i süreç göz önünde bulundurulunca fazlasıyla önem arz etmektedir. ngiltere'nin Musul'u kaybetme riskine kar ı büyük Kürdistan fikrini hayata geçirmeye yöneldi i ve Lord Curzon'un planlamasının gizlilik içerisinde uygulamaya konuldu u ihtimali a ırlık kazanmaktadır. Bu nedenle Süleymaniye ve civarının Türkiye'ye bırakılması teklifi kar ında Türk heyetinin tereddütlü yakla ımının, Curzon'un planı çerçevesinde de erlendirilmesi, Musul sorununa yönelik yakla ımlara farklı bakı açıları kazandırabilir.

Kürtlerin ba ımsızlık amacıyla ngiltere ile itifak aray ı 1923 yılından sonraki süreçte sadece alternatif bir seçene in olu turulamamasından kaynaklanıyordu. Hatta ngilizlere kar ı Kürtlerin sık sık bölgesel gerginlikler çıkarttıkları da gözlemleniyordu. Bu nedenle isyanın büyümesi ve Irak'a kadar yayılması da güçlü bir ihtimaldi. Bu ihtimal isyanın kontrolünün kaybedilmesine ve isyanın ngiltere'nin aleyhine neticelenmesine de sebep olabilirdi. syanın Türkiye'nin bastırabilece i büyüklükte planlanması çok ciddi bir uzmanlık gerektirirdi ve e er ngilizlerin bu isyanda etkileri söz konusu ise planlamaya uygun bir netice elde edilmi ti.⁹⁰⁰

---

⁸⁹⁷ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, Anti British Activites of Turkish Nationalist on Frontiers of Mesopotamia, 5 May 1921, s. 67-69.

⁸⁹⁸ Olson bu planlamanın gizlilik içerisinde uygulanmı olabilece i dü ünçesindedir (Robert W. Olson and William F. Tucker, "The Sheikh Sait Rebellion in Turkey (1925)" A Study in the Consolidation of a Developed Uninstitutionalized Nationalism and the Rise of Incipient (Kurdish) Nationalism, *Die Welt des Islams*, Vol. 18, Issue 3/4, Berlin, 1978, s. 195-211).

⁸⁹⁹ Rıza Nur, *Hayat ve Hatıraları*, İstanbul: 1991, s. 68-70.

⁹⁰⁰ TNA. FO. 371/6346, No: E-5278, Anti British Activites of Turkish Nationalist on Frontiers of Mesopotamia, 5 May 1921, s. 67); 1921 yılında yapılan bu planlama, isyanda ngiliz etkisinin bir kanıtı olarak görülebilir. Ancak ngilizlerin planlarında 1918'den beri sürekli de i imler ya anırken, aradan geçen 4 yıllık süreçte ngiliz planlarının da de i mi olabilece i göz önünde bulundurulmalıdır.

syanın bölgesel gerginlikten veya ngiltere'nin etkisiyle çıkmı olma ihtimalinin yanı sıra en az kabul gören üçüncü bir ihtimal daha bulunmaktadır. Bu ihtimal 1922 yılından itibaren Cizre sınır hattına askeri yıınak yapan Türkiye'nin Musul'a askeri hareket için gerekli artları olu turma amacıyla isyanı desteklemi olması ihtimalidir. syancılarının olası bir yenilgi durumunda Türk-Irak sınırından güney istikametine kaçacakları ku kuya yer bırakmayacak bir gerçeklikti ve nihayetinde bu öngörü gerçekleşecekti. Türk-Irak sınırının resmi statüsünün henüz bir antla mayla belirlenememi olması, Türk ordusunun isyancılara müdahale için sınırı geçmesine ve Musul'a kadar olan bölgeye askeri müdahalede bulunmasına olanak tanıyabilirdi.⁹⁰¹ Bu ihtimal bilimsel ara tırmalarda pek kabul görmemekle birlikte, e er isyanda Türkiye'nin etkisi var ise isyanın kontrollü gelişiminde ba arısız bir netice elde edilmi ti.

Bu ihtimalin az kabul görmesinde, Irak'a girmek için me ru zemin olu turabilecek sınır hattındaki a iretleri te vik etmek yerine, isyan havasının hakim oldu u daha merkezi bir bölgedeki Dersim'de isyan ba latmanın mantıklı bir izahının olmamasıdır. Ayrıca 1917'den beri Dersim ve civarında devam eden gerginli i isyanla neticelendirmek, yeni kurulu bir devletin kurulu a amasında da ılması gibi bir durumu ortaya çıkartabilirdi. Bu pek kolaylıkla göze alınabilecek bir risk olmayıp, bu nedenle isyanın Türkiye tarafından planlanlanmı olması ihtimalinin, di er ihtimallerden çok daha az kabul görmesi daha makul gerekçelere dayanmaktadır.

eyh Said'in isyanı öncesinde ve isyandan sonra Kürtler ve ngilizler arasında ileti im söz konusudur, ancak isyan sırasında i birli ini kanıtlayabilecek çok ciddi kanıtlar bulunmamaktadır. syan hakkında daha somut belgeler bulunana dek, her üç ihtimal de a ırlı mını korumaya devam edecektir. syan artlarının gelişim sürecinde ngiltere'nin etkisini veya tam tersi olarak Türkiye'nin etkisini ispatlamaya odaklanarak yapılacak bilimsel çalı malar ise gerçe in üzerindeki örtüyü kaldırmak için yeterli olmayacaktır. Yine aynı ekilde eyh Said syanını sadece milliyetçi veya sadece dini ö eler çerçevesinde tanımlamak sadece zorlama yorumlarla sa lanabilir. Bu isyan rejimin laik

---

⁹⁰¹ smet nönü bu ihtimali reddetti i gibi isyanda ngilizlerin müdahalesi oldu u dü ünçesindedir. Ya anan isyanın Musul meselesinde ngiltere'nin elini güçlendirmesi ise bu görü ün gerekçesi olarak sunulmaktadır (smet nönü, *Hatıralar*, C.II, Bilgi Yayınları, Ankara: 1987, s. 200).

yapısını hedef göstererek halkın desteğini, akların ve eyhlerin kaybettiği hakları tekrar iadeyi vaadederek lider kadronun desteğini sağlamıştır.⁹⁰²

4.9. eyh Said şyanı Sonrasında Kürtçülük Faaliyetlerinde Örgütlenme Süreci ve Kürt- ngiliz li kileri

eyh Said şyanı'ndan sonra, eyh Said'in kardeşi eyh Mehdi Kürtleri daha kapsamlı bir isyan do rultusunda örgütleyebilmek amacıyla Irak'ta bulunuyordu. Türkiye'deki Kürt milliyetçilerinin kontrolü ise, Ali Batı'nın ölümünden sonra Kürtler arasında ismi ön plana çıkan Haverki A ireti'nden Haco A a'daydı.⁹⁰³ eyh Said şyanı'na katılanların bir kısmı, isyanın ba arımsızlıkla sonuçlanmasıyla, Türkiye'den Irak ve Suriye'ye kaçmak zorunda kalmışlar⁹⁰⁴ ve Haco A a'yla iletişime geçmilerdi. Haco 15 Kasım 1926 tarihinde, Türkiye'den Irak'a sürgün edilenleri ve isyandan dolayı kaçanları yeniden örgütlemek için, Kürtlerin ba rımsızlık sorununun bizzat kendisi tarafından çözüleceğini ve mücadeleye kendi liderliğinde devam edileceğini bildiriyordu. O, eyh Said'in kardeşi eyh Mehdi'yi ve eyh Barzan'ı Simko smail A a'ya vekil tayin etmek suretiyle Kürtleri yeniden örgütliyordu. Ayrıca Kürt ileri gelenlerine mektup kaleme alan Haco, ümitsizli e dü ülmemesi tavsiyesinde bulunarak sözlerine u ekilde devam ediyordu:

...lütfen endi e etmeyin, bizim gibi milliyetçilerin sıkıntılarının unutulacağı zamanlar gelecektir. Allah'ın izniyle yakında isteklerimizi gerçekleştireceğiz. Milletimiz yalnızca sizler gibi yüce insanların destekleri sayesinde ayakta kalabilir. Var olan gücümüz, milletimizin refahı için kanını dökcektir. Milletimizi köle olarak kullanan büyük dü manımız Türklerden ülkemizi kurtarmaya çalışmak bizim görevimizdir. Bu amaç u runda gece gündüz demeden çalışıyorum...⁹⁰⁵

Irak Kürtlerini örgütleme faaliyetini yürüten eyh Mehdi, 1926 Ekim ayında Irak'ın Zaho ehrinde ngilizler tarafından gözetim altına alındı. Lozan'da Musul'un Irak toprağı oldu unun tasdiğiyle birlikte Irak topraklarında Kürtçülük faaliyetlerine yönelik sert önlemler alınmı tı. Gözaltılar Türkiye'de ya anan isyanın Irak'a sirayet edebileceği ihtimaliyle birlikte, kaçan isyancıları yakalamak amacıyla, Türk ordusunun Irak

⁹⁰² Ergün Aybars, *stiklal Mahkemeleri*, İeri Kitabevi, zmir: 1995, s. 309.

⁹⁰³ TNA. AIR. 23/411, No: 40-A, Formation of an Independent Kurdish State, From Special Service Office Mousul to ntelligence Air Headqartes Bagdad, 24 November 1926.

⁹⁰⁴ şyandan sonra Suriye'ye kaçan grup, orada milliyetçi Kürtlerini örgütleyerek 1927 yılında Hoybun Cemiyeti'ni kuracaktı.

⁹⁰⁵ TNA. AIR. 23/411, No: 40-A, Formation of an Independent Kurdish State, 24 November 1926.

topraklarına me ru müdahale hakkı do rultusunda girebilece i dü üncesi de etkiliydi. eyh Mehdi, Haco'nun kendisini Simko smail'in yanında görevlendirmesi do rultusunda, ran'a gitme talebini ngiliz yetkililere bildirdi. ngiliz temsilci Henry Dobbs, Ba dat ngiliz temsilcili ine gönderdi i telgrafta, eyh'in ran'a gönderilmesine müsaade edilmesi talimatını verdi. Ancak bu seyahat esnasında Kürtleri örgütlemeye yönelik hiçbir faaliyete kesinlikle fırsat verilmeyecekti. eyh Mehdi'nin Hanikin üzerinden seyahat etmesine Dobbs'un emri do rultusunda izin verilirken, Irak'taki Kürt yerle im alanları üzerinden geçi ine ise kesinlikle müsaade edilmedi.⁹⁰⁶

ngilizlere istihbarat sa layan ve 1925 yılında eyh Said'in sekreterli ini yapan Liceli Fehmi ismindeki Kürt ajan, 1926 yılında eyh Said'in en büyük o lu eyh Ali Rıza'yı ve Doktor Murat Bey'i Musul'da ziyaret etti. Bu ziyaret esnasında ba ımsız Kürdistan'ın kurulması için Rus mandası konusu ele alındı. Aynı zamanda Dersimli Seyyid Ali Rıza'nın o lu, Suriye'nin Hassa ehrinden Musul'a gelen Doktor Ahmed Sabri ile birlikte Revanduz'a giderek, Kürtleri yeni bir isyan için örgütlemek amacıyla ngilizlere müracaat ettiler. Talepleri bir ngiliz yetkiliye ula nca, yetkili öncelikle Türkiye'ye kar ı herhangi bir isyanda yer almayacaklarına dair güvence istedi. Bu güvence verilemeyince randevu talebi süresiz iptal edildi. Türkiye-Irak sınırının her iki tarafındaki Kürt liderlerin istekleri, ba lı oldukları yönetimler tarafından Kürdistan'ın özerkli inin tanınmasıydı.⁹⁰⁷ Tabiki bu isteklerde kendilerini yönlendiren Seyyid Taha'nın da etkisi de vardı.⁹⁰⁸ Kürt liderlerin ngilizlerden taleplerinin artmasının ardında yatan gerçek, eyh Said syanı'nın etkileri devam ederken daha geni kapsamlı bir isyan çıkartıp, henüz yeni kurulmu Türkiye Cumhuriyeti'ni Kürt ba ımsızlı ını tanımaya razı etmekti.

---

⁹⁰⁶ TNA. AIR. 23/411, No: 39-A, From Secretariat Of. H.E. The High Commisioner for Iraq to Ministry of nterior Bagdad, 2 October 1926.

⁹⁰⁷ ngilizler, ikili ili kiler sürecinin ilk a amasından beri, Kürtler hakkındaki bilgileri genellikle Kürtler arasındaki ajanları vasıtasıyla temin ediyorlardı. Kürtlerin istekleri ve planları hakkında yeterince bilgi sahibi olan ngilizler, Kürtlere kar ı izleyecekleri kısa ve uzun vadeli siyaseti netle tirip ikinci a amada ileti ime geçiyorlardı (TNA. AIR. 23/411, No: 36-A, Recevied From Special Service Officer Kirkuk, Kurdish National Movement, 11 July 1926); Kürt liderler ba ımsızlık için ngilizler'den beklentilerin gerçekleşmesi üzerine, ba ka devletler ile ileti ime geçmi lerdı. Bunun en önemli örneklerinden birisi de 22 Aralık 1922'de Cibranlı Halil Bey'in "Kürt stiklal Komitesi" Ba kanı sıfatıyla Erzurum Rus Konsolosu Pavloski'ye yazdı ı mektuptu. O, satırlarında ngilizlerden beklentilerinin kalmadı ını belirterek, Rusların yardımlarını talep ediyordu (Naci Kutlay, *21. yüzyıla girerken Kürtler*, Peri Yayınları, Ankara: 2011, s. 278).

⁹⁰⁸ TNA. AIR. 23/411, No: 36-A, Recevied From Special Service, 11 July 1926.

ngiltere'nin Musul siyasi temsilcisi Ba dat'a gönderdi i telgrafta Dr. Ahmet Sabri ve Dr. Muradiyan⁹⁰⁹ isminde iki ki inin Musul'da bulundu unu ve kendisiyle görü meye geldiklerini belirtiyordu. Ahmet Sabri ve Muradiyan, 28 Temmuz 1926'da ngiliz Hava Kuvvetleri'nde görevli R.F. Jardine ile görü tüler. Onlar, Türkiye'de; Bitlis, Akçada , Hekimhan, Kemaliye, E in, Harput, Diyarbakır, Ergani, Palu, Erzincan, Erzurum, Hınıs, Van, Suriye'de; Halep, Beyrut, Zor ehirlisinde kurdukları Kürt komitesinin temsilcisi sıfatıyla görü mek için geldiklerini belirtiyorlardı. Ziyaretçilerin söylediklerine bakılırsa Türkiye'de ve Suriye'de komitenin kolları vardı ancak Irak'ta siyasi bir ubeleri bulunmuyordu.⁹¹⁰ Jardine'nin ziyaretçileri her ne kadar Irak'ta herhangi bir ubelerinin olmadığını ifade etseler de Musul'da da Kürdistan Cemiyeti'nin bir ubesi bulunuyordu. ube Türkiye'deki Azadi örgütü örne inde oldu u gibi örgütlenmi ti ve Irak ordusunda görevli Kürt subaylardan Dervi Efendi, Hüseyin Efendi, Abdulvahab Efendi, Hacı Abdullah Efendi ve Molla Emin Efendi Kürdistan Cemiyeti'nin Musul'daki ubesini yönetiyorlardı.⁹¹¹

Jardine, görü meye gelen ki ilerinin kendisini aldatmaya yönelik giri imde bulduklarından üphelenmi ti. O, muhtemelen 16 ubat 1925'te Halep'te kurulan "Kürdistan Cemiyeti"nden⁹¹² haberdar de ildi ve bu nedenle Ahmet Sabri ve Muradiyan'ın Suriye ve Erzurum'da ubeleri bulunan bir örgütlenmeden bahsetmelerine üphe ile yakla ım sergileyerek onları inandırıcı bulmamı tı. Bahsedilen örgüt, "Azadi" örgütünün, Fransız mandasında bulunan, Suriye ubesi konumundaydı. Bu örgüt eyh Said isyanı sırasında halifelik taraftarı bir parti oldu unu ilan ederek siyasalla ma çabasına girmi , Beyrut'ta ya ayan, II. Abdülhamid'in o lu Burhaneddin Efendi'yle de görü erek, onu isyanı desteklemeye davet etmi ti.⁹¹³

Suriye ve Türkiye'de olu turulan komitenin planı, Dersim ve Malatya hattında isyanlar ba latarak, bütün Kürtleri Kürdistan kurmaya razı etmekte. Ansızın ba latılacak isyan için ngiliz hükümetinden maddi yardım ve lojistik destek talep ediliyordu. Plana göre,

⁹⁰⁹ TNA. AIR. 23/411, No: 34-A, Administrative nspector Mosul Liwa, 28 July 1926.

⁹¹⁰ Muradiyan, Beyrut'ta e itim görmü Samsunlu bir Ermeni'ydi. 1913'te Samsun'dan ayrılarak, Rusya ve Erzurum'da siyasi faaliyetler yürütmü , 1926 yılında ise Musul'da ngiliz sa lık dairesinde görev yapmı tır (TNA. AIR. 23/411, No: 34-A, Administrative nspector Mosul Liwa, 28 July 1926).

⁹¹¹ TNA. AIR. 23/411, No: 31-C, 26 July 1926, s. 1-2.

⁹¹² Kürt Mustafa Pa a ve Reza Bey-Trabzon, Refik Halit-Dersim, Lala Kadri-Malatya, Hasan Sadık-Diyarbakır, Kanizade Ali Ulmi ise Kürt Cemiyeti'nin Bitlis sorumlusuydu (TNA. AIR. 23/411, No: 7, Ramadi, 06.03.1925, s. 1).

⁹¹³ TNA. AIR. 23/411, No: 7-A, 06.03.1925, s. 2.

mühimmatlar Irak üzerinden Suriye arazilerine götürülerek, Nusaybin sınırında Kürtlere teslim edilmeliydi. Böylece Ankara hükümeti, İngiliz yönetimine karşı olabilecek üphelerini resmi kanıtlara dayandıramayacağından, Ankara ve Londra arasında gerginliğe fırsat verilmeyecekti. İngilizlerin, Kürt isyancılara desteklerinin gelecekteki karşılığı ise isyanın yalnızca bazı bölgelerde İngiliz mandasının koşulsuz kabul edilmesi olacaktır. Eğer İngiltere yardım talebine olumsuz bir yanıt verirse, lütuflarını diğer uluslararası güçlere sunmaları gerekecekti. Görüşmeyi rapor haline getiren Jardine, Dr. Muradiyan'ın benzer taleplerle Fransızlara müracaat etse de onlardan istediği desteği bulamayacağından emindi. Fransızlar 1919' yılında Kürtleri baskı kaldırmaya teşvik etmelerine rağmen demiryolu hattının kuzeyinde, Türkiye-Suriye sınırındaki Kürtlerin baskımsızlık taleplerine karşı sessiz kalmayı tercih etmişlerdi. Dr. Muradiyan, Jardine'in güvenini kazanmak amacıyla, Seyyid Taha ile yazışmalarının olduğu bir dosyayı ona sunmuş olsa da, Jardine bu yazışmaları, Seyyid Taha'nın imzası taklit edilmek suretiyle oluşturulmuş sahte yazışmalar olarak değerlendirdi. O, Bağdat İngiliz Komiserliği'nden, bu kişilerin isyan hazırlığında olmaları nedeniyle,⁹¹⁴ Musul'da bulunmalarının sakıncalı olacağını ve Bağdat'a götürülerek orada gözetim altında tutulmalarını istedi. Bu kişilerin politik bir maceraya atıldıkları ve Türkler ile İngilizler arasında sınır problemi henüz çözülmemişken, İngilizlerin planlarına büyük zararlar verebilecekleri kaygısı bu kararda etkili oldu. Bu şahısların Kürtçe konu mamaları Jardine'i fazlasıyla ühelenmişti. Onların Musul'da bulunmalarının Irak'ta yaygın Kürtleri İngilizlere karşı isyana teşvik amaçlı olabileceği düşüncesi de bu kişilerin Bağdat'a gönderilerek gözetim altında tutulmalarında etkili olmuştu.⁹¹⁵

Kürt liderlerin, Irak yönetiminin kendilerini siyasi olarak tanıması için gayretleri devam ederken, 21 Ocak 1926'da Irak meclisinde yapılan toplantıda, kuzeyli halklara ve özellikle Kürtlere, milli statülerine uygun düzenlemeler için öncelik verileceği açıklandı. Ayrıca ilerleyen süreçte Kürtlerin çıkarlarına uygun, onların tatmin olabilecekleri bir yönetim sistemi kurulacağı sözü de verildi. İngiliz siyaseti açısından da Kürdistan yönetiminin oluşturulması yönündeki çalışmaların kesintiye uğramadığı açıklaması Henry Dobbs tarafından yapılırken, Irak kabinesindeki Yasin Paşa tarafından da destekleniyordu. Henry Dobbs, Milletler Cemiyeti'nin aldığı kararlar doğrultusunda belirlenen ve "Brüksel Hattı"

⁹¹⁴ TNA. AIR. 23/411, No: 34-A, 28 July 1926.

⁹¹⁵ TNA. AIR. 23/411, No: 36-A, 28 July 1926.

olarak netle tirilen sınırların Irak'ın resmi sınırı olarak kabul edilece ini belirtiyordu. Musul'un "Mezopotamya Yönetimi" adı altında Irak'a ba lı olması sa landı ı gibi, Irak hükümeti tarafından belirlenecek politika Kürtlerin istekleri ile tamamen uyum içinde olacaktı.⁹¹⁶ Kısacası ngilizler, Irak hükümetinin Nasturiler ve Kürtler konusunda alması gereken birkaç özel önlemin dâhil edilece i Irak politikasını destekliyorlardı. Desteklenen haklar Kürtlerin memur olmaları, kendi dillerini konuşmaları ve okullarda ana dilde e itim hakkını da kapsıyordu. Ayrıca aynı artların Nasturiler için de geçerli olaca ı ve Müslüman-Gayrimüslim unsurlara e it yakla ımda bulunulaca ı sözü de veriliyordu.⁹¹⁷

Irak'ta Kürtçü faaliyetlerin denetimden çıkarak ayaklanmaya dönü mesi ihtimaline önlem olarak, Kürtlere belli haklar verme gayretinde olan ngilizler, Türkiye'den kaçarak Irak'ta faaliyet gösteren Kürt milliyetçilerini de yakından takip ediyorlardı.⁹¹⁸ Bu ki ilerden belki de en önemlileri, eyh Said'in karde i eyh Mehdi ve O lu eyh Ali Rıza'ydı. Bu önemli isimler, ara ara Revandüz'de Seyyid Taha ile bir araya gelerek yeni bir isyanı organize edebilmek için fikir alı veri inde bulunuyorlardı.⁹¹⁹ Irak'ta istedi i ortamı olu turamayan eyh Mehdi, ngizlere güvensizli inin tesiriyle ilerleyen süreçte Irak'ı de il de Suriye'yi Kürt isyanlarının organize edilece i merkez olarak belirleme e iliminde olacaktı.⁹²⁰ Fransa'nın Arap milliyetçili ini kendi varlı ı açısından tehlike olarak algılaması da, Fransa'nın Kürtleri denge unsuru olarak de erlendirmesinde ve Suriye'de Kürt örgütlenmelerine fırsat tanınmasında etkili olmu tu.⁹²¹ eyh Mehdi, Suriye'ye geçtikten sonra Muhammed Emin Efendi'ye gönderdi i mektubunda, Kürt Ezidilerin kendisini ammar A ireti'ne götürmek için para talep etmelerinden yakınıyordu. Suriye Kürtlerinde milliyetçilik namına bir his gözlemleyemedi ini ve bundan dolayı organize edilecek bir isyana katılımlarını beklemenin fazlasıyla iyimser bir yakla ım olaca ını belirtiyordu. Gezdi i di er yerlerde a iretler tarafından iyi kar ılandı ını, milli hisleri canlandırmaya

⁹¹⁶ TNA. AIR. 23/411, No: 29, Extrach From Made by the Prime Minister to Chamber of Deputies, 21 January 1926; Sınır planlamaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. (Ek-3, Ek-5, Ek-7).

⁹¹⁷ TNA. AIR. 23/411, No: 29, 21 January 1926.

⁹¹⁸ TNA. AIR. 23/411, No: 21-A, Special Service Office Mosul to Air Staf ntelligence Air Headqartes Bagdad, 7 July 1926.

⁹¹⁹ TNA. AIR. 23/411, No: 21-B.

⁹²⁰ Suriye'deki Kürt milliyetçilerinin en önemli faaliyetleri "Hoybun" un kurulmasıdır. Suriye'de kurulan Hoybun, 1930 yılında A rı isyanlarının komuta kontrol merkezi olaca ı gibi, Kürt-Fransız ili kilerinin de yürütüldü ü bir merkez görevini de yürütecekti (Jwaideh, *Kürt Milliyetçili inin Tarihi Kökenleri*, s. 278); 1935 yılına gelindi inde ise Suriye'de, Hoybun'dan ba ka ba lıcaları "Kürt ttihat Halaskarani", "Kürt Teavün", "Kürt Fukaraperver", "Kürt-Nasturi Birli i" olmak üzere 14 civarında Kürt örgütlenmesi hayat bulacaktı (Saygı Öztürk, *smet Pa a'nın Kürt Raporu*, Do an Yayıncılık, stanbul: 2008, s. 76)

⁹²¹ Abdi Noyan Özkaya, "Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti'nin Politikaları", *USAK*, C.2, No: 8, s. 90-116.

çaba sarfetti ini ve bu hazırlıkları bir isyana dönü türme arzusunda oldu unu beyan ediyordu. eyh Mehdi 20 Haziran 1926'da Milli a ıret i ile yaptı ı görü me do rultusunda, Milli A ıreti a ası brahim Pa a'nın o ullaarının i tirakiyle isyan için tüm hazırlıkların yapıldı ı müjdesini de veriyordu.⁹²² Dersim'den gelen Kürt a alarının da yanında oldu unu belirterek, isyan hazırlı ı için kendisine katkı sunmayan a ıret a alarını vatanseverler olmamakla ve ba ımsız Kürdistan için çalı mamakla suçluyordu.⁹²³

1926'dan sonra, Kürt isyanlarının büyük bölümü Suriye'den yönetilecekti. Kürtçülü ün lider kadrosunun örgütsel yapılanma mirasını, Kürtçülük faaliyetleri kapsamında devam ettirme niyetinde olan ki iler için Suriye ana merkez konumunda olacaktı. A rı isyanlarının organize edilmesinden, PKK terör örgütünü e itim kamplarının kuruldu u sürece dek, örgütlenme süreçlerinin Suriye'de olması raslatlantıdan ziyade Kürt milliyetçili inin örgütsel mirasını kullanma çabasının sonucuydu. 1926 Haziran'ında Milletler Cemiyeti'nin kararı do rultusunda Türkiye-Irak sınır sorununun çözülmesiyle, Kürt- ngiliz ili kileri adeta bıçak gibi kesilecekti. Kürt milliyetçileri tarafından “yasal ve bölünmez co rafya” olarak tanımlanan Kürt co rafyası resmi olarak Türkiye, ran, Irak ve Suriye olmak üzere dört devletin idari sınırlarında kalacaktı. 1926'dan günümüze kadar olan süreçte ise belirtilen devletler sık sık Kürt milliyetçilerinin ba ımsızlık amacı do rultusunda organize edilen isyanlarla mücadele etmek zorunda kalacaklardı.

---

⁹²² TNA. AIR. 23/411, No: 21-B, From Mehdi to Amin Eff. bn-i Hassan Eff. of Rewanduz, 19 June 1926.

⁹²³ TNA. AIR. 23/411, No: 21-C; Ayrıntılı bilgi için bkz. (Nelida Fuccaro, *Manda Yönetimi Suriye'sinde Kürtler ve Kürt Milliyetçili i: Siyaset, Kültür ve Kimlik*, *Kürt Milliyetçili inin Kökenleri*, çev. F. Adsay ve d r., Avesta Yayınları, stanbul: 2005).

SONUÇ

19. yüzyılın ilk yarısından 20. yüzyılın ilk çeyre ine kadar olan zaman zarfında, Osmanlı Devleti'nde ya ayan milletler ba ımsızlı ını ilan ederken, Kürtler neden ba ımsızlık ilan edememi lerd i? Kürtlerin statüsel sorunları konunun hassasiyeti nedeniyle hak etti i ölçüde ara tırılmamı olup, bu sorun günümüzde birçok devleti birinci derecede ilgilendiren ve çözüm üretilememi ortak bir sorun haline gelmi tir. Osmanlı Devleti'nin idari sınırlarında ya ayan di er milletler gibi, Kürtlerin neden devlet kuramadıkları sorusunun cevabı olarak; Kürtleri Osmanlı Devleti'ne ba layan ana etken, Türkler ile aynı inanca sahip olmak ise, halifeye ra men Arapların ba ımsız devletler kurmalarını nasıl açıklayabiliriz? Araplar ngilizler tarafından te vik edilip ayaklandırıldılar ve ba ımsız oldular, Kürtler ise Osmanlı Devleti'ne sadakatin bir devamı olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına katkı sa ladılar; klasikle mi bu ifade var olan sorunların temel kaynaklarını aydınlatma hususunda yetersiz ve sorunların çözümüne katkı sunmayan yüzeysel bir tanımlamadan ileri a amaya geçememektedir. Bu nedenle çalı mada, Kürtlerin di er Müslüman unsurlar ile bir arada ya amasını sa layan gönüllülük-zorunluluk esasları, Kürt- ngiliz ili kileri ba lamında ve milliyetçi Kürt unsurların talepleri de gözetilmek suretiyle incelendi. Kürtler ve merkezi otorite ili kileri ba lamında, Kürt- ngiliz ili kilerinde ekonomik ve kültürel temaslara yer yer de inilmekle birlikte, belirtilen alanlar farklı bir çalı manın konusu olabilece i dü üncesiyle ayrıntılı bir ekilde ele alınmadı.

I. Dünya Sava ı'nın ba lamasını müteakip, da ılma sürecinde olan Osmanlı Devleti'nin payla ımı amacıyla Avrupa'da yapılan pazarlıklar, Sykes-Picot Antlaşması'yla sonuçlanmı tı. Bu antlaşmayla Ortado u için öngörülen sınırlar, Osmanlı Devleti sınırlarındaki Arap ve Kürt co rafyasını birkaç parçaya bölüyordu. dari sınırların planlanlanma sürecinde, Kürtlerin gelecekteki statüsüne dair net bir planlama yapılmazken, Irak, Suriye, Lübnan, Ürdün, Filistin ve Kuveyt'te Arapların statüsü tanınmı tı.

Arap kültürünün de ayrılmaz bir parçası olan a ıretçilik, ba ımsız Arap devletlerinin kurulması a amasında çok büyük bir probleme neden olmamı tı. Arap a ıretlerin co rafi artlara uyum sa lamanın etkisiyle çok fazla parçalanmı bir yapı arz etmiyor olması, bu

hususla önemli bir etkiye sahipti. Her ne kadar İngiltere faktörü belirleyici olsa da, Irak Kralı Emir Faysal faktörü bu durumun izahı açısından son derece önemlidir. Suriye’de 1920 yılında Fransız yönetimi tarafından tahttan indirilen Kral Faysal, bir yıl sonra Londra’nın girişiyle Irak tahtına geçirilmesine karşın, Araplar Emir Faysal’ı benimsemeye zorluğunu kısa sürede atlatmışlardı. Bunun nedeni Mekke Emiri Şerif Hüseyin’in aile üyeleri üstü bir lider olarak kabul görmesiydi. Buna karşın, Kürtler tüm aile üyeleri üzerinde baskın lider olabilecek konumda tek bir lider ortaya çıkarmaya başarısız olduğunu gösteremediler. Ayrıca Kürtlerin farklı dini unsurlara karşı ve yurt sorunu kaynaklı savunma mekanizmaları, din anlayışının öznel konumuna geçmesinde ziyadesiz etkili oluyordu. Bu tür sorunlar Osmanlı Devleti ve Kürtler arasında gönüllülük esasına dayalı dayanışma ruhu ile birlikte, zorunluluğun da belirleyici olduğu bir sürecin oluşmasına neden olmuştu.

19. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti ve İran’da baş gösteren Kürdistan sorunu, Sykes-Picot Antlaşması’nın tatbikiyle oluşturulan yeni sınırların Kürt coğrafyasını dört parçaya bölmesi neticesinde, Suriye ve Irak’ın da dahil olduğu ve dört devletin geleceğini etkileyecek önemli bir sorun haline geldi. Aynı coğrafyadaki Kürt nüfusunun, etnik haritanın dikkate alınmaması suretiyle dört ayrı devletin idari sınırlarına dahil edilmesi, Kürt milliyetçilerince benimsenmiyor ve idari sınırlar “yüzeysel bölünme” tezi çerçevesinde keskin bir dille reddediliyordu. Siyasi sınırların reddi, ilerleyen yıllarda Türkiye, İran, Irak ve Suriye’de Kürdistan sorununun, “Kürt Sorunu” olarak adlandırılan statüsel kaynaklı sorunlara dönüşmesinde ve devlet bütünlüğünü tehdit edecek boyutlara ulaşacak örgütlenmelerin oluşumunda etkili olacaktır.

Sykes-Picot Antlaşması öncesinde, Ortadoğu’nun etnik ve mezhepsel yapısını İngiliz yetkililer tarafından titiz bir çalışmayla derinlemesine araştırılmıştı. Özellikle Mark Sykes’in araştırma ve inceleme raporlarındaki analizler, antlaşma ile çizilen sınırların gelecekte ne gibi sorunlara yol açacağına dair hayati verileri en ince ayrıntılarına kadar barındırıyordu. Bu nedenle ki, Sykes-Picot Antlaşması’nın ihtiva ettiği sınırların, İngiltere, Fransa ve Rusya tarafından aceleyle getirilerek düzenlendiği asla düşünülmemelidir. Antlaşmanın geri planında son derece bilinçli ve sistematik bir çalışma süreci söz konusudur. Harita üzerinde oluşturulan yeni sınırlar, Ortadoğu’nun rahatlıkla sömürülmesini sağlayacak çatışma kültürünün, bilinçli bir anlayışla doğultusunda tüm coğrafyaya yayılması gayretinden ileri gelmekteydi. Bu çerçevede sınır planlamalarının,

Ortado u'da İngiliz ve Fransız egemenliğine karşı çıkabilecek bir güç oluşumunu engeller nitelikte olmasına, özellikle dikkat edilmiştir. Antlaşmanın ihtiva ettiği sınırlar son derece dikkatli bir şekilde; Araplar, Kürtler, Türkler ve daha özelden Sünniler, Şii'ler, Nusayriler, Dürziler, Asuri unsurlar ve daha birçok din ile mezhebin geleceğinin ekilendirilmesine zemin hazırlıyordu. Ortadoğu coğrafyasında yaklaşık yüz yıl devam eden ve normalleşme sürecine giremeyen çekişmelerin kökeninde bu antlaşmayla bilinçli bir anlayışla doğultusunda derinleştirilen etnik, dinsel ve mezhepsel bölünmeler var olup, bu sorunlar etkisini her geçen yıl daha da artırarak devam ettirmektedir.

I. Dünya Savaşı'nın bitimini müteakip, Ortadoğu'da kurulması düşünülen ve kontrolünün İngiltere tarafından sağlanması mümkün görülmeyen bir Kürt devletinin, Ortadoğu'da istikrarın sağlanması açısından anahtar bir rol üstlenebileceği ihtimalinin öngörülmesi olması, İngiltere'nin Kürt devletine sıcak bakmamasının esas nedenidir. Kürtlerin olası başarısızlık ihtimalinin dahi kendi destekleri olmaksızın gerçekleşebileceğini de öngören İngiliz yönetimi, Kürt liderlere yönelik; Kürdistan'ın geleceğinin kendi güvencelerinde olacağı sözünü vererek, onların İngiliz egall kuvvetlerine karşı bir güç haline gelmesini engelleme gayretinde olmuştur. Kürtler ve Hristiyan unsurlar arasında yaşanan olaylar nedeniyle, Kürt devleti fikrinin hayata geçirilmesinin, İngiltere'nin Irak'ta sömürü düzeni oluşturmasına katkı sağlamayacağı açıkça görülebilmekteydi. Kürtçü liderlere vaat ettiği Kürdistan sözü ile Kürt milliyetçilerini yönlendirebilme imkanını elde eden İngiliz temsilciler, bu planın hayata geçirilmesi neticesinde, İngiliz yönetiminin Irak'ta etkisiz konuma itilebileceği hissiyatıyla hareket etmeyi tercih etmişlerdir. Bu çerçevede kalan İngiliz subayı Binbaşı Noel, her ne kadar İngiltere'nin çıkarlarından ziyade Kürtlerin çıkarlarına odaklansa da, İngiltere'nin Kürt siyasetini kendi düşünceleri çerçevesinde ekilendirebilecek kayda değer bir başarı elde edememiştir.

Sykes-Picot Antlaşması doğultusunda, Kürtlerin Ortadoğu'da statüsünün belirlenmesinde Kürtlerin fikirlerinin dikkate alınmadığı ve onların isteklerine büyük ölçüde kayıtsız kalındığı bir gerçekliktir. Bununla birlikte, Kürtlerin de kendi geleceklerine yön verebilecek ölçüde güçlü bir demografik yapıya sahip oldukları; Ortadoğu'da Araplar ve Türklerden sonra üçüncü büyük nüfusu temsil ettikleri bilincinden yoksun bir anlayışla, cesaretli adımlar atamadıkları gerçeği de çok iyi tahlil edilmelidir. Bu bakımdan, Kürt toplumun geleceğine yön veren gelişmelerde egemen güçlerin tesirinden bahsederken, onların ve

eyhlerin kendi çıkarlarına odaklanılarak, düzenlerini bozmamak adına toplumsal dinamikleri harekete geçirmemeleri gibi zafiyetler de kesinlikle göz ardı edilmemelidir. Co rafi planlamalarda her ne kadar egemen güçlerin müdahalesinden bahsedilse de, bölgedeki çatı ma kültürünün i gal kuvvetlerinin planlamalarına uygun bir zemin hazırladı ı gerçe i göz önünde bulundurulunca, bölgesel geli melerin tüm sorumlulu unun dı güçlere yıkılması anlamını yitirmektedir.

Kürtlerin kendi geleceklerini tayin ilkesini içselle tirmelerini engelleyen faktörler ziyadesiyle fazladır. Bunlardan ba lıcaları, a ıret yapısının Kürtler üzerindeki tesiri, co rafi da ınıklık, lider sorunu, Hristiyan unsurlara kar ı güven bunalımı, ba ımsızlık konusundaki deneyimsel yetersizlik ve egemen güçlerin belirtilen tüm zafiyetlerden ustalıkla faydalanmasına olanak sa layacak ölçüde birlik ve beraberlikten yoksunluktur. Çalı mada birçok konuya temas edilirken, Küt- ngiliz ili kilerini ekillendiren bu temel faktörler göz önünde bulunduruldu.

1918-1925 yılları arasında Kürt liderler, halk üzerinde istedikleri etkiyi bırakamamı lar, bu nedenle ngiltere ve ona alternatif olabilecek bölgesel güçlerle temasa geçerek, kurulacak devletin lideri olabilecekleri umuduyla, onlardan destek talebinde bulunmu lardı. 1917'den ba lamak üzere, ngiliz i gal kuvvetleriyle yapılan görü melerin birden fazla Kürt lider tarafından sürdürülmesi, ngilizler nezdinde Kürtlerin en önemli zafiyetlerinden birisini ortaya çıkartmı tı. Bu olumsuzluk ngilizler açısından, Kürt liderlerden herhangi birisiyle ba lantı kesilince birden fazla liderle görü ebilme gibi avantajlı bir durum yaratmaktaydı. Ortado u'da sömürü düzeni olu turmayı hedefleyen ngiltere açısından, bu zafiyet hayati derecede önemli olup, Kürtlerin Ortado u toplumları arasında bir güç olarak ortaya çıkmalarına engel olurken, Türk, Arap ve Fars toplumları arasında denge unsuru haline gelmelerine zemin hazırladı. Bu durum son derece önemli olup, ba ımsızlık veya özerkli in kilit noktasının egemen güçlerin denetiminde olmasına imkan tanımı tır.

Kürtler arasında tek bir liderin ortaya çıkmasını engelleyen en önemli faktör ise, sosyo-ekonomik ve sosyo-kültürel etkenleri içerisinde barındıran a ıret tipi örgütlenmeydi. A ıret sistemi, Kürtlerin kendilerini yer yer di er a ıretler kar ısında farklı bir millet gibi tanımladıkları sosyal bir örgütlenme olup, bir bakıma zorlu ya am ko ullarına uyum

sa lamının bir gere i olarak, Kürt bireyler açısından adeta bir sigorta i levini de sürdürmekteydi.

Kürt kimli inin alt tabakasında a iretçilikten ileri gelen kuvvetli bir biz anlayı ı vardı. Bu sosyal yapı Kürt kültürünün yüzyıllarca korunmasına yardımcı olurken, millet kavramının geli imini engelliyordu. Herhangi bir a irete mensup bir Kürt, her ne kadar farklı bir a iretten olan bir bireyin Kürtlü ünü kavrasa da, a iretçili in etkisi ve çıkarların çakı ması durumunda onu farklı bir unsurun parçasıymı gibi tanımlayabiliyordu. Her a iretin ayrı bir a anın tahakkümünde olması ile birlikte, a alar arası çeki meler de Kürtlerde tek bir ki inin lider olarak ön plana çıkmasını engelliyordu. Bu durum 1918-1925 yılları arasında, ngilizlerin Kürtleri kendi talepleri do rultusunda yönlendirmelerine olanak tanımaktaydı. A iretler arasında ittifakın kurulamaması, Kürtlerin kendi nüfuzlarını devlet kurmaya odaklı pazarlık konusu yapmalarına engel olurken, ngiltere'nin Kürt siyasetine istedi i gibi yön vermesini sa lıyordu. Kürtlere liderlik yapma iddiasıyla ortaya çıkan Kürt liderler de bu gerçe in bilinciyle, dı destek olmadan ba ımsızlı ın sa lanamayaca ı dü üncesi do rultusunda faaliyet göstermek zorunda kalmı lardı. Bu noktada, Kürt liderlerin en önemli zaafiyeti ise, kendi aralarında uzla arak tek lider ortaya çıkartabilme ba arısını gösterememi olmaları ve ngiltere'nin sahadaki aktörleri sürekli de i im halindeyken, Kürt aktörlerin sabit kalmasıydı. ngiliz temsilcilerden Kürtlere ba ımsızlık sözünü veren isimlerin sürekli de i ken olması, yeni bir ismin devreye girmesiyle birlikte Kürt liderlerin istenilen ekilde yönlendirilmesine imkan tanıyordu. Kürt liderlerin sabit kalması ise Kürtlerin gelece ine yönelik farklı e ilimlerin geli tirilebilirli ini engelliyordu.

Kürtlerin tamamına liderlik yapma hedefiyle çeki me halinde olan a a, eyh, molla, seyyid ve Kürt entelektüellerin rekabetindeki süreklilik, Kürtlerin tek lider etrafında birle mesini neredeyse imkansız kılıyordu. Seküler yönetim anlayı nı benimseyen Babanzadeler, dindarlıklarının halk üzerindeki etkisine inanan Nihri Seyyidler (eyh Ubeydullah'ın soyunun önemli figürleri Seyyid Abdülkadir ve Seyyid Taha) ran'da ya macılık faaliyetleriyle ba ımsızlık anlayı nı aynı düzlemde yürütme çabasındaki Simko smail A a, Süleymaniye'nin önde gelen ailesi Berzenciler ve atalarına atfedilen mehdilik yakı tırmasını etkili ekilde kullanma çabasındaki Barzaniler... Bu listeye, birçok Avrupa ülkesine, Mısır ve Suriye'ye sürgüne gönderilen Kürtler, a iretler arası çeki melerden

sıyrılamayan a iretler, Irak'a, Türkiye'ye veya ran'a ba lanma arzusundaki a iret liderleri, ba ımsızlı ın Fransa veya ngiltere mandasında sa lanabilece ini dü ünen Kürtler de eklenince, Kürtlerin ba ımsızlık sorununun önündeki a ılması güç gedik daha net görülebilecektir.

Osmanlı Devleti'nin millet sisteminde üst kimlik durumundaki Müslüman Milleti tanımlaması, a iretlerin büyük bölümünü kapsadı ından, bu durum Osmanlı Devleti'nin a iretler üzerindeki otoritesini peki tirmeye katkı sa lıyordu. Osmanlı millet sisteminin Kürt kimli inin geli imini olumsuz etkilemesinde ku kusuz Kürt a alarının ve eyhlerinin de tesiri vardı. eyhler ve a alar halifenin gücü do rultusunda güçlerini koruyup, dini ve siyasi konumlarını güçlendirdiklerinden, çıkarlarına dokunulmadı ı müddetçe Kürt milliyetçili inin geli im sürecinde sessiz kalmayı tercih etmi lerdi. Bu çerçevenin dı na çıkma gayretinde olan eyh Ubeydullah ise, halkın dindar damarından faydalanıp milliyetçilik anlayı ı do rultusunda bir Kürt devleti kurmayı hedeflese de, halifenin manevi gücüne paralel bir güç olu turamamı ve arkasında olaca ını umdu u halk tarafından yarı yolda bırakılmı tı. Kar ılıklı çıkar ili kisi ba lamında devam eden bu sistem, I. Dünya Sava ı'nda Osmanlı Devleti'nin yenilmesiyle biraz daha farklı bir boyut kazandı. Halk üzerindeki etkisi olan bazı eyhler ve a alar statülerini kullanarak Kürtlere liderlik yapabilecek konuma eri tikleri dü üncesiyle, Kürdistan'ın te kili için seslerini daha fazla yükseltmeye ba ladılar. Yüzyıllarca devam eden ba ımlı ya ama alı kanlı ının etkisiyle, ba ımsızlık yerine özerk bir yönetim isteyen bir kısım eyhleri ve a aları asıl frenleyen etken ise, kendi ya adıkları vilayetlerde Ermenistan ve Asuri devleti kurulabilece i riskini hesap ederek temkinli davranma zorunlulu uydu.

Kürtlerin gelece ini ekillendiren Ermenistan faktörü, Kürtlerin Osmanlı millet sisteminin bir parçası olmaya devam etme zorunlulu u hissetmelerinde fazlasıyla etkili olmu tu. Belirtilen zorunluluk, yurt-toprak sorunu nedeniyle, Ermeniler ve Kürtler arasında ya anan çatı malar neticesinde kazanan taraf olma iste inden ileri gelmekteydi. Avrupa'nın tamamına yakınının ve Amerika'nın siyasi deste ini yanına almayı ba aran Ermenilere kar ı, kazanan tarafta yer alamayaca ından endi elenen Kürt liderler, problemin çözümünde Osmanlı Devleti'yle ittifakın daha avantajlı olaca ı hissiyatıyla hareket ediyorlardı. Hristiyan nüfusun çok yo un olmadı ı, Irak Kürdistanı'nda ya ayan Kürtler

arasında milli hislerin daha canlı olması, Ermenistan faktörünün olu turdu u hissiyatın bölgesel farklılı ını ispatlaması açısından hayati derecede mühimdir.

Kürtlerin Batı Cephesinde ve Çanakkale’de savunma ve taarruz kuvvetleri arasındaki oranı tam olarak bilinmese de, Ermenilere kar ı kendi savunma alanlarını olu turmak için ordudan firar edenlerin oranı ziyadesiyle fazlaydı. Bu nedenle belirtilen cephelerde Kürtler ve Türklerin tek vücut olarak ortak mücadele verdikleri ifadesi, siyasi bir söylem olup, ortak tarih olu turma çabasıdır. Dahası, dönemsel artlar ba lamında, Türkiye’nin Kürt nüfusu kontrol altında tutma çabasını, Irak’ın ekonomik zenginliklerini kaybetmemeye yönelik bir strateji çerçevesinde de tekrar gözden geçirilebilmelidir.

Kürtlerin ya adıkları co rafa da dini ve etnik unsurların bölgelere göre oransal farklılıkları Kürt kimli inin geli im sürecinin bölgeler arası de i kenlik göstermesinde etkiliydi. 1918 yılında Irak-Türkiye sınırının kuzeyinde ya ayan Kürt toplumunda, Ermeni devleti endi esi dini kimli in baskın olmasında etkili oluyordu. Irak sınırının güneyinde ise Gayrimüslim nüfusun Müslüman nüfus tarafından tehdit olarak algılanmaması, toplumlar arası rekabette etnik kimli inin ön plana çıkmasında etkili oluyordu. Irak’taki bu durum di er etnik unsurlarda oldu u gibi Kürtlerde de milli kimli in canlılı ını koruması açısından bir avantaj olmu tu. Yine aynı yıllarda Türkiye- ran sınırının do usunda ya ayan Kürtlerde Asuri cemaatlerin ba ımsızlık taleplerinin Kürtlerde olu turdu u endi e, Kürtlerin dini kimli ini koruma e iliminin artmasında etkili oluyordu. Türkiye-Suriye sınırının güneyinde ise Ezidi Kürtlerin Müslüman unsurların baskısından korunma çabaları dini ve milli kimli in ortak paydası olan Ezidilik anlayı ının korunmasında etkili olmu , Ezidi olmayan Kürtlerin ise kendilerini milli kimlikleri ile tanımlamalarına olanak sa lamı tı.

ran ile Irak arasında herhangi bir sınır anla mazlı ının olmaması, ngiltere’nin ran hükümetiyle ittifakında etkili olmu tu. Rıza Han ile ngilizler arasında siyasi temasların devlet statüsünde sürdürülmesi, ngiltere’nin gözünde ran Kürtlerinin önemini azaltıyordu. ngiltere ran’daki Kürtçülük hareketlerini yakından takip ederek Kürt milliyetçilerinin Irak Kürtlerine örnek te kil edebilecek faaliyetlerine Seyyid Taha aracılı ıyla yer yer sınırlamalar getiriyor, onlara siyasi ve lojistik destek vermekten ise imtina ediyordu.

1918-1925 yılları arasında Fransız i galindeki Suriye’de, ngiltere’nin Kürtçülük faaliyetlerine do rudan bir müdahalesi söz konusu olmamı tı. 1925 yılında eyh Said isyanında aktif rol alan isyancıların Suriye’ye ilticası sonrasında, ngiltere isyana katılan Kürtleri yakından izleyecek ve Irak’a girmelerine mümkün oldu u ölçüde müsaade etmeyecekti. Benzer ekilde Irak’ta da Kürt milliyetçilerinin faaliyetlerine izin vermeyen ngiliz yönetimi Türkiye’nin me ru müdahale hakkı iddiasına kar ı, önlemine pe inen almı olacaktı.

ngiltere’nin Musul’u i gali süreci olan 1917-1918 yılları arasında, Irak Kürtleri için ngilizler bir kurtarıcı olarak görülürken, Türkiye sınırlarındaki Kürtler, Hristiyan unsurlarla ya adıkları çatı maların tesiriyle ngilizleri her eyden önce bir Hristiyan olarak tanımlıyorlardı. 1918’de Musul’un i gali ile birlikte ngiltere’nin güvenlik endi esinin temelinde bu sorun varlı nı hissettirerek devam ettirecekti. Kürt toplumundaki ngiliz korkusu Kürtlere liderlik yapma hevesinde olan lider kadrosunun tamamı için geçerli olmasa da, lider kadrosunun denetim altına alamadı ı Kürt toplumunun ço unlu u için geçerlili ini korumaya devam ediyordu. Ba ımsızlık hedefindeki Kürt liderler ise halkın korkularını yenmesi a masında ba arılı olamadıklarından Kürtler arasında birlikteli i sa lamakta ziyadesiyle yetersiz kalıyorlardı.

I. Dünya Sava ı ba ladı ında halifenin cihat ça rısının Kürtlerde kar ılık bulması, Kürtler ve Ermeniler arasında ya anan gerginliklerin ve anla mazlıkların olu turdu u endi eyle de do ru orantılıydı. Osmanlı Devleti’nin ark vilayetlerinde Ermenistan kurulma riskinin belirginle mesi, co rafi bir tanımlama olarak kullanılan Kürdistan’ın siyasalla ma sürecine, dikkat çekecek ölçüde ivme kazandırmı tı. Kürdistan tanımlamasının siyasalla ması, bir bakıma Osmanlı Devleti’nin ark vilayetlerinin, Hristiyan (Ermeniler-Nasturiler) egemenli ine girebilece i endi esinden kaynaklanıyordu. Osmanlı Devleti, ark vilayetlerinin Ermenistan olarak tanımlanmasına kar ı bir savunma mekanizması olu mu ve Kürtlerin varlı nı barındıran Kürdistan tanımlamasının siyasalla masında önemli bir sakınca görmemi ti. Ancak bu co rafi tanımlama, 1918’den itibaren de Kürtlerin milli kimlik arayı mın geli imine paralel olarak siyasalla ma sürecine devam edecekti. 19. yüzyılda Osmanlı Kürdistanı’nın co rafi bir tanımlamadan siyasi tanımlamaya evrilme sürecinde oldu u gibi, 1970’li yıllarda Do u ve Güneydo u Anadolu kavramının co rafi bir tanımlama sıfatından sıyrılarak, Kürt sorunuyla alakalı siyasi kimlik kazanması da

Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne miras kalan sorunların devamı niteli indeydi. Ayrıca, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Kürt a aların ve eyhlerin ba ımsızlık için daha cesaretli adımlar atmaya ba laması, geçmi yıllarda Ermenistan tehlikesinin olu turdu u endi enin azalmı olmasının tahlili açısından önem arz etmektedir.

Ermeniler ve Kürtler arasında ya anan kar ılıklı katliamlarda rol alan Kürt a aları, ngilizlerin, Ermeniler ve Asuri toplumlar ile aynı dine mensup olmasını, ngiltere'nin onların savunuculu unu üstlenmesi bakımından yeterli görüyorlardı. Bu nedenle onlar ngilizlerin kendilerini cezalandırıcı bir tutum sergileyece i hissiyatıyla, Osmanlı Devleti'yle ittifaka daha sıcak bakıyorlardı. 1914'den I. Dünya Sava ı'nın bitimine kadar olan 4 yıllık süreçte, Kürtlerin Osmanlı ordusunda yer almı olması, ümmetçilik anlayı ının Müslüman di er toplumlar için geçerlili ini yitirse de Kürtler için ortak çıkarlar do rultusunda anlamını korudu unun açık bir ispatıydı. Halifenin cihat ilanı Dersim Bölgesi'nde ya ayan Alevi Kürtlerde tam manasıyla kar ılık bulamazken Kürt toplumunun büyük ço unlu unda kar ılık bulmu tu. Bu a amada Ermenistan riskini göz önünde bulunduran Dersim'deki Alevi Kürtler, cihat u runa olmasa da, kendi kimliklerini ve ya am alanlarını koruyabilmek adına kendi savunma alanlarını olu turma zaruretiyle hareket etmi lerdı. Bu zorunluluk Alevi Kürtlerin halife ile zıt kutuplarda olmasına kar ın ortak bir amaca hizmet etmesini sa lamı tı.

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Sava ı'ndan ma lup ayrılmasıyla, Kürt liderler 1918'de Kürdistan'ın kurulması için artların olu tu u hissiyatıyla hareket ediyorlardı. Fakat ba ımsızlı ın çok karma ık bir sistematik üzerine kurulu oldu unun anlamlandırılması sadece birkaç yıl sürecekti. Toplumumuzda genel kanaat olarak öne çıkan; ngiltere'nin I. Dünya Sava ı ve sonrasında Osmanlı Devleti'ni parçalayıp Kürtlere devlet kurmak için yo un mesai harcadı ı dü üncesinin yanılığdan ibaret oldu u, gerek Osmanlı devletinin gerekse ngiltere'nin resmi yazı malarından açıkça fark edilebilmektedir. ngiltere'nin Kürdistan'ın kurulma sürecini frenleyip Kürtlerin milli duygularındaki geli imi zamana bırakma amacında oldu u, özellikle 1920 yılında Kürtler ve ngilizler arasındaki ileti im sürecinde daha net gözlemlenebilmektedir. Londra'nın bu dü ünçe düzelminde hareket etmesinde, ngiliz yetkililerin Kürtlerin henüz bir devlet yönetebilecek demokratik oldunlu a eri emedikleri dü üncesi de etkili olmu tu.

Kürtlerin nüfus olarak Hristiyan unsurlardan daha fazla olması İngilizlerin gözünde onların de erini artıran asıl faktördü. İngiliz yönetimi Kürt liderler ile sürdürdü ü temaslarda Kürdistan'ın kurulacağı hissiyatını oluştursa da, onların İngiliz egemenliğini pekiştirecek bir denge unsuru olmaları düzleminde politika oluşturdu. Onların asıl amacı, Kürtlerin Osmanlı Devleti ile ittifak yapmasını engellemek amacıyla, kontrolü sağlanabilecek ölçüde Kürt milliyetçiliğini uyarılmasıydı. İngiliz yetkililerin büyük çoğunluğu, Kürdistan kurulsa bile, Türkiye, Irak, İran ve Suriye tarafından baskıya uğrayarak uzun süre ayakta kalamayacağı ve belirtilen devletlerden birisinin veya birkaçının denetimine girecekti. Kürt coğrafyasının farklı devletlerin sınırına dahil olması, İngiliz kazanımlarını tehdit edebilecek bir yapının oluşmasını engellerken, Kürtlerin yaşadıkları farklı idari sınırlarda bağımsızlık talepleri, İngiltere'nin kazanımlarına müdahale edebilecek bölgesel aktörün ortaya çıkmasını frenleyici bir rol üstlenecekti. Londra kendi çıkarlarını zedeleyebilecek bir Kürt devleti kurulmasından farklı olarak; Türklerin, Farsların ve Arapların Kürt sorunuyla mücadele olacağı bir yapı oluşturmaya yönelik bir siyaset izlemi idi.

Paris Konferansı'nda, İngiltere'nin Kürt ve Ermeni temsilcileri ittifak kurmaları için teşvik ettiği, Osmanlı Devleti'nin Musul'u İngiliz işgalinden kurtarmasına engel olma girişi olarak yorumlamak mümkündür. Anlaşmadan sonraki süreçte Kürt ve Ermeni toplumlarının, İngiltere'nin Musul'daki çıkarlarının garanti altına alınmasına kadar etkisiz konuma itilmesi olmaları, İngiltere'nin Kürtlerin statüsel sorunlarını samimi bir şekilde ele almadığını ispatlar niteliktedir.

İngiltere 1919-1920 yılı süresince, aleyhine oluşturabilecek askeri ve siyasi artları engelleyebilmek amacıyla, Kürtler ve Ermeniler arasında Osmanlı Devleti'ne karşı bir blok oluşturabilecek ittifak kurduurma çabasıydı. Ferit Paşa ise Kürdistan'ın kurulabileceği ümidiyle Paris Konferansı'na katılarak, İngiltere'nin Musul'daki konumunun güçlenmesine çok önemli bir katkı sunmuştu. Ferit Paşa haricinde Mısır ve Irak'tan Paris Konferansı'na katılmak isteyen delegelerin konferansa katılımının İngiltere tarafından onaylanmaması Ferit Paşa'nın kontrolden çıkmasını önlemeye yönelik stratejik bir hamleydi.

Ferit Paşa'nın Osmanlı Devleti tarafından İslam ümmetine ihanetle suçlanmasına neden olan Kürt-Ermeni uzlaşması, 1920 yılında hilafet taraftarı Kürt liderler tarafından tam

manasıyla anlamlandırılmamıştı. O, her ne kadar Kürtler tarafından İslam ümmetine ihanetle suçlansa da, bağımsızlığın sağlanabilmesi hususunda başka çaresi olmadığından, İngiltere'nin telkinleri doğrultusunda Ermenilerle anlaşmak zorunda kalmıştı. Erif Paşa Kürt coğrafyasının sadece Kürtlerin denetiminde olmasına, İngiltere'nin sıcak bakmadığını iyi gözlemleyebilmişti. Eğer Kürtlerin tamamı İngiltere'nin denetiminde olursa, Kürdistan'ın kurulması için İngiltere tarafından üretilen mazeretler geçerliliğini yitirecekti. Erif Paşa Ermenilerle sağlanacak mutabakatın, İngiltere'nin Kürdistan'ı tanımasıyla sonuçlanacağını düşünüyordu. Ancak, onun Ermeni heyetiyle uzlaşması Türkiye'de Milli Mücadeleyi yürüten kadronun kendi sınırları içerisindeki Kürtleri kontrol altına almasından ve Lozan görüşmelerinde İngiliz tezinin güçlenmesinden başka bir fayda sağlamayacaktı.

Kürtlerin bağımsızlık isteklerinin İngilizler nezdinde kabul görmesini engelleyen bir diğer faktör de, Kürt toplumunun egemenliğine tabi olduğu devlete bağımlı ya da kanlı yoldan sınırlarını bağımsızlığına dönüştürmek için makul bir gerekçe göremiyor olmasıydı. Kürtlerin durumu 1919 yılında Milli Adaylar Meclisi tarafından en net ifadeyle; bağımsızlık için "deneyimsel yetersizlik" olarak ifade ediliyordu. Bu durum egemen güçlerin Kürt toplumunu istediği gibi yönlendirebilmesini sağlayan itici bir güçtü. Kürtlerde yönetici sıfatıyla denetim gücünü elinde bulunduran ayan ve bey sınıfı, bağımlı oldukları devletin kendilerine tanıdığı haklar çerçevesinde çıkarılışına dayalı bir ya da sürdürmekteydi. Yüzyıllarca devam eden bu çıkarılışının bir anda son bulması beklenemezdi. Bey Ubeydullah'ın örneğinde açıkça görüldüğü üzere, Osmanlı ve İran topraklarında Kürdistan kurmak için başlatılan isyan, isyancıların bağımlı oldukları devlete ve halifeye biat etme zorunluluğunu hissederek beyhi yarı yolda bırakmalarında etkili olmuştu.

Günümüzde Türkiye'de Doğu-Güneydoğu Anadolu, Kürt milliyetçileri tarafından Kuzey Kürdistan olarak adlandırılan bölgenin Türkiye'nin egemenliğinde kalacağını bilincinde olan İngiltere, Kürtleri ve Ermenileri tek devlet çatısı altında birleştirecekleri vaadiyle Türkiye'ye karşı yeni bir ittifak oluşturma gayret ediyordu. Ancak bu plan yurt sorunu temelinde, her iki toplum arasında yaşanan çıkarılış katliamlarının hemen ertesinde gerçekleştirilebilir bir plan değildi. Kürtler ve Ermeniler arasında sağlanan uzlaşmanın ilerlevsellik kazanması ise, ilerleyen yıllarda gerçekleşecekti. Sınırların uluslararası

antla malarla teminat altına alınması ve Türkiye tarafından eyh Said isyanının bastırılması neticesinde, Suriye'ye kaçan Kürt milliyetçileri, 1927 yılı ubat ayında kurdukları "Hoybun" örgütü bünyesinde, Kürt ve Ermeni milliyetçileri olarak Türkiye'ye kar ı birle tiklerini açıklayacaklardı. Paris Konferansı'ndaki Kürt-Ermeni uzla ma metninin hayata geçirildi ini resmen ilan eden "Hoybun" örgütlenmesi, Türkiye sınırlarında Kürdistan ve Ermenistan kurulması amacıyla faaliyetler yürütecekti. Bu ortaklık süreci, PKK terör örgütünün, 1975 yılında Beyrut'ta kurulan Ermeni terör örgütü ASALA ile, 80'li yıllardaki ittifakı ba lamında yoluna devam edecekti.

1921 yılından sonra Kürt milliyetçilerinin Dersim üzerinde yo unla malarında, ngilizlerden beklenen deste in bulamamasının yanı sıra, Türk ve Kürt toplumları arasında ittifakı perçinleyen Ermenistan riskinin zayıflamı olması belirleyici unsurdu. Cumhuriyetin kurulmasıyla aniden ba gösteren Kürt isyanlarında, örgütlenme faaliyetinin en kapsamlı yapıldı ı ilk isyan Beytü ebap isyanıydı. syan halktan umdu u deste i bulamamı , ordu mensuplarının devlete isyanından bir adım ileriye gidememi ve halkın devlete isyanına dönü üm sa lanamamı tı. Bu isyandan bir yıl sonra gerçekleşecek olan eyh Sait isyanı ise halk tabanından fazlasıyla destek görecekti, daha geni bir kitleye hitap etti inden zorlukla bastırılabilirdi. Her iki isyanın da "Azadi" örgütü tarafından organize edilmesine kar ın isyanlar arasındaki en önemli farklılık, isyana öncülük yapan liderlerin statüsüydü. Beytü ebap isyanının planlayıcılarından, gerek Cibranlı Halit Bey gerekse Te men Alırıza bilgi birikimi olan Kürt milliyetçileri olmalarına kar ın, halkın de er verdi i manevi güce sahip de illerdi. Bu gücün olu maması etnik milliyetçili inin halk nazarında tam manasıyla kar ılı ı olmamasından kaynaklanıyordu. Birçok faktörle birlikte, isyan tecrübesi olan örgütsel yapılanmada eyh Said'in manevi gücünün tesiri, isyanın daha geni kitleleri etkilemesinde etkili olmu tu.

20. yüzyılın ilk çeyre inde Kürtlerin milli duygularının anlamlandırılabilmesi için, özellikle 19. yüzyılda organize edilen isyanlarındaki lider kadro ve isyana katılan halk arasındaki ili ki a ı Kürt milliyetçilik algısının anlamlandırılmasına önemli katkı sunmaktadır. syanın koordinasyonunu sa layan liderler milli anlayı a dayalı bir devlet olu umu hedefleseler de, halkın isyana katılımını sa layabilmek adına milli söylemler yerine dini söylemleri ön planda tutmak zorunda kalıyorlardı. eyh Said isyanının kendi kategorisinde de erlendirilebilece i eyh Ubeydullah isyanıyla kar ıla tırılması Kürt

isyanlarının organizasyonunda kaydedilen gelişmeyi göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

eyh Said, isyanı sadece kendisi tasarlamamıştı. isyanın örgütlenme sürecinde 1921 yılında kurulan “Azadi”nin kolektif aklı rol almıştı. eyh Ubeydullah ise isyanı bireysel olarak planlamış ve isyan merkezine kendisini koymuştu. eyh Said’in halk tabanında gücünü artıran faktörler ziyadesiyle fazlaydı. Cumhuriyetin ilk yıllarında inkılaplar ile halifeliğin kaldırılması, a ve eyh sınıfının çıkarlarına darbe vurulması a iretleri fazlasıyla etkilemişti. Ancak eyh Ubeydullah’ın dini fanatizmi tamamen kendi bünyesinde toplayabilecek bir avantajı olmaması, daha zorlu bir süreçte halifenin gücüne ortak olma yolunu denemek zorunda kalmıştı. Ermeniler, Nasturiler ve Kürtler arasındaki problemler de eyh Ubeydullah isyanı sırasında Kürt toplumunun devlete bağı kalmasında etkili olmuştu. Ancak eyh Said böyle bir problemle de karşı karşıya değildi. ki isyan arasındaki en önemli benzerlik eyh’in halk üzerindeki tesiri olup, en önemli fark ise isyanların artık örgütsel yapı bünyesinde organize edilmesiydi. Bu yeni yapı, biraz da geçmişteki isyanlarda edinilen tecrübe ile alakalıydı. isyanın bastırılması durumunda lider ele geçirilse dahi, örgütlenme sayesinde Kürtçülük faaliyetleri duraksamaksızın yoluna devam edebilecekti.

eyh Said isyanından sonra günümüze kadar devam eden süreçte Irak, İran, Suriye ve Türkiye’de yaşanan Kürt isyanlarında, öncelikle örgütlenip devletin gücünü zayıflatma ve daha sonra isyan amaçlarına geçişin daha sistematik bir yapıya bürünmesi tesadüfi bir durum değildir. Beytül-Abap isyanını organize eden Azadi örgütlenmesinin eyh Said isyanını da organize etmesi, farklı devletlerde yaşanan tüm Kürt milliyetçilerinin örgütlenmenin önemini kavramasında ve Kürtçülük faaliyetlerinin kesintisiz bir şekilde yoluna devam etmesinde etkili olmuştu. eyh Said isyanından sonra Türkiye’de Kürt devleti kurmaya çalışan Kürt milliyetçileri Irak’ta İngilizlerin Kürtçülük faaliyetlerini kontrol altında tutması nedeniyle Suriye’de örgütlenerek, Türkiye’deki isyanları Suriye üzerinden organize etmişlerdi.

1925 yılı itibarıyla Türkiye-İrak, sınırının netleşmesinden sonra Türkiye, Irak, İran ve Suriye’de belirtilen devletlerde vatandaşlık tanımlanmasından kaynaklı olduğu düşünülen isyanlarda, vatandaşlık tanımının etkisinin birinci planda değerlendirilmesi ciddi bir hatadır. Günümüzde bu sorun, itici bir güç olarak görüldüğünden, bilinçli olarak fazlasıyla

ön plana çıkartılmaktadır. 1924 anayasasında vatandaşlık tanımının oluşturulmasından önce, 1921 yılında bağımsızlık amaçlayan Azadi, örgütsel yapılanmasını tamamlamı tı. Bu tarihsel farklılık, isyanların temel nedeninin kimlik tanımlamasından ziyade, bağımsızlık amacına yönelik olduğu gözlemlenebilir. 23 Nisan 1920 yılında meclisin çoğunluğu tarafından ve 1921 Anayasası'ndaki vatandaşlık tanımının 1924 Anayasası'na göre daha kapsayıcı olması dahi mutlak bağımsızlık hedefleyen Azadi'nin kurulmasına engel teşkil edememi ti. Çünkü radikal Kürt milliyetçilerinin ilk hedefi bir an önce Kürdistan'ın kurulması olup, Kürtlerin yaşadıkları devletler nezdindeki siyasi statülerinin sorgulanmaya başlaması, bu hedefe ulaşamamasıyla farklı bir boyut kazanmı tı.

İngiltere, 1920 yılından itibaren Musul sorununa odaklı çözüm arayışında oldu. Kürtlerin Irak manda yönetimini tanımalarını arzuluyordu. Bu nedenle, 1921 yılı itibariyle Kürdistan planlamaları İngiltere tarafından rafa kaldırıldı. Uluslararası antlaşmalar doğrultusunda siyasi sınırları belirlenen devletlere, Kuveyt Sorunu, Hatay Sorunu, Kürt Sorunu, Nasturi Sorunu başta olmak üzere birçok sorun miras bırakıldı. Geçen yıllarda Irak, Mısır ve Suriye'de milliyetçi Baas iktidarlarının yükselişinde ve Türkiye'de yaşanan askeri darbelerde Kürt sorununun önemsiz çok büyük payı olacaktı. Kürt nüfusun etnik haritasının dikkate alınmamasıyla oluşturulan yeni idari sınırlarda yaşayan Kürtler, mevcut merkezi otoritelerin bölünme korkusunun sürekli canlı kalmasına neden olurken, bu korkuyla birlikte dış güçler söyleminin de devreye girmesi, gelişmesi gereken demokratik kriterlerin sık sık kesintiye uğramasını doğrudan etkileyecekti.

Süleymaniye Kürtleri, 1939'da "Hewi" örgütü etrafında birleşerek, Irak'tan ayrı bir Kürt devleti kurmayı hedefleseler de başarısız olacaktı. 1943 yılında ise Barzan Alevi lideri Molla Mustafa Barzani yeterli güce ulaştığı düğünceyle isyan başlatacak, fakat İngilizlerin Irak ordusuna sunacağı lojistik destek, isyanın sert bir şekilde bastırılmasında etkili olacaktı. Kürdistan sorununa çözüm arayan Molla Mustafa Barzani, Kadı Muhammed'in girişimiyle ve Rusya'nın desteğiyle 1946'da kurulan Mahabat Cumhuriyeti, Kürtlerin sınırsal olarak ayrışmalar da sosyo-kültürel bakımdan ayrılmaz bir bütün olduklarının en önemli ispatlarından birisiydi.

Milli Alevi lideri Seyh Mahmud'un "yüzeysel bölünme" tezinin geçerliliğini koruyarak olması ve Kürt milliyetçilerin siyasi sınırları dikkate almaması, Kürt örgütlenmelerinin

farklı ülkelerde karılıklı bulmasıyla da açıklanabilir. 1946'da Irak'ta KDP- (Irak Kürdistan Demokrat Partisi) kurulunca, aynı zamanda Irak'ta da faaliyet göstermeye başladı, 1957'de Suriye'de SKDP (Suriye Kürdistan Demokratik Partisi) kuruldu. Bu partinin Türkiye'deki yansıması ise 1965 yılında Diyarbakır'da TKDP'nin (Türkiye Kürdistan Demokrat Partisi) kurulması olacaktır. Üç farklı ülkede örgütlenmenin tek isim altında faaliyet yürütmesi, mevcut idari sınırların tanınmamasının ve Kürt coğrafyasının tekrar birleştirilerek Kürdistan'ın kurulmasına yönelik faaliyetlerin lokal değil, genel bir sorun olduğunu açık bir ispatıydı.

Türkiye'de Kürt milliyetçiliğinin gelişim süreci birkaç isyan denemesiyle günümüze dek farklı aşamalardan geçti. Türk solu ve Kürt solunun ortak faaliyet gösterdiği TDP'nin (Türkiye Demokratik Partisi) askeri yönetim tarafından illegal örgütlenme kapsamında tasfiye edilip 1971 yılında kapatılması, Kürt milliyetçilerini daha derin illegal örgütlenmelere yöneltti. Kürt sorununa değinemediği gerekçesiyle, Türk solu ile ilişkisini tamamen kesen Kürt milliyetçileri örgütsel faaliyetlere ağırlık vererek, Kürt bağımsızlığının önündeki ekonomik engellerden daha önemli bir sorun olarak gördükleri yapısal ve dinsel faktörler üzerine yoğunlaştılar. Geçmişte Kürt kimliğini tanımlama sürecindeki bağırsızlıkların faturası, Kürtleri devlete manevi bağımlı ve zorlayan dini hissiyatın manevi sorumluluğuna ve aidiyeti devlete bağlayan anahtarın siyasal rolüne yüklenmişti. 1975'te "Apocular" olarak ortaya çıkan ve 1978'de PKK (Kürdistan Demokratik Partisi) adını alan terör örgütü değil, sosyal örgütlenmeler ile istediğini elde edemeyen Kürt milliyetçilerinin terörize olma sürecinin bir ürünüydü.

PKK bir taraftan Azadi'den miras kalan örgütsel yapılanmayı daha sistematik bir boyuta taşıma gayretindeyken, diğer taraftan kadını bir figür haline getirerek, "kadını özgürleştirme" propagandasıyla yeni bir ideolojiye yönelmişti. Bu taktiksel yaklaşım, PKK'yı Ortadoğu'da erkek egemenliğinin baskın olduğu terör örgütlerinden çok daha farklı bir konuma taşıırken, örgütün yaşam kanallarının fazlasıyla açık tutuyor ve kadının ev sınırları dahilinde çizilmiş yaşam alanına da yeni bir boyut kazandırıyordu.⁹²⁴

---

⁹²⁴ "Kadının öldürülmesi toplumda infial yaratır" bu sözü bir sohbet ortamında ismini hatırlayamadığım bir kişiden duymuştum. Örgütsel yapılanmalarda kadın incelenirken, konuyu bu bakı açıyla da değerlendirmek konunun farklı boyutlarının da görülmesine imkan tanıyabilir. Bu konuda yapılacak özel bir çalışmada bu hususa da değinilmesi, Kürtlerde kadının yerini ve önemini daha iyi anlamasına çok büyük katkı sağlayabilir.

Türkiye’de 1980’li yıllarda örgütsel yapılanmasını tamamlayıp devlete karşı silahlı eylemlerine başlamasına geçen PKK’nın, özellikle A İret Alaylarını hedef alması, diğer Kürt örgütlenmelerinden farklı bir strateji izlediğinin önemli bir göstergesiydi. PKK liderlik probleminin sorumlusu olarak gördüğü A İret yapısındaki çözülme sürecini hızlandırmak ve A İret Alaylarını sindirerek liderlik problemini çözmek amacıyla A İret Alaylarını hedef alma yolunu seçmişti. Türkiye’nin terör örgütüne karşı ilk tepkisi, güvenlik önlemlerini artırmak ve Hamidiye-A İret Alayları benzeri bir yöntemle koruculuk sistemini hayata geçirmek oldu. Ne var ki 21. yüzyıla girerken Osmanlı Devleti’nin uyguladığı A İret Alayları benzeri bir sistemin başarısı, değişen şartların etkisiyle geçmişe nazaran daha sınırlı olacaktı. Koruculuk sistemi Hamidiye-A İret Alayları ile benzer bir sistem olup farklı bir yapı arz ediyordu. Geçmişte alaylarda görev alan subayların, Beytülbap isyanında ordu içerisindeki gizli örgütlenmesinden ders alınması olacak ki, korucuların üst rütbelere yükselmesini sağlayacak bir sistemin oluşturulmasına özellikle dikkat edilmişti.

90’lı yıllarda köylerin boşaltılmasına neden olan terör sorunu, ilk aşamada devletin örgütsel faaliyetler üzerindeki kontrolünü güçlendirse de, bu durum ilerleyen süreçte çok farklı bir boyuta evrilecekti. A İret yapısından zorunlu olarak kopan ve göç ettiği yeni yerleşim birimlerinde kendisini birey olarak yalnız hisseden Kürtler, savunma mekanizmasının doğal bir sonucu olarak belirli semtlere yerleşerek, legal örgütlenmeler kapsamında meşru savunma mekanizması oluşturmaya yöneleceklerdi. Gerek sosyal gerekse siyasal örgütlenmeler bir bakıma, kente göç eden Kürtler açısından Kürt kimliğini ön planda tutan modern tarzda bir A İret yapılanması olarak görülüyordu.

20. yüzyıl boyunca yaşanan isyanlar nedeniyle, Kürtler isyanların akabinde devletin sorunlarına eğildiği düüncesıyla, sorunlarını devlete kabullendirmenin en etkili yolunun isyan etmek olduğu düüncesi doğultusunda hareket ediyorlardı. Bir taraftan isyan ederken diğer taraftan, farklı idari sınırlarda, farklı kültürler ile yaşamının zorunlu kıldığı ölçüde, yerel dil ve resmi dil olmak üzere iki farklı dil öğrenip yaşamadıkları devletlere uyum sağlamak için çaba gösteriyorlardı.

Günümüzde devletlerin dünyadaki siyasi konumlarının iktisadi faaliyetler kapsamında yeniden tanımlandığı bir süreçten geçiliyor. Egemen güçlerin başını çektiği bu yeni dünya düzeninin Ortadoğu’daki yansıması, kalıcı barış düzeninin kurulmasından ziyade savaş

politikasının sıradanla ması oldu. Ortado u'daki etnik ve mezhepsel sorunların nasıl neticelenebilece ini kestirebilmek ise, zorlama yorumlarla genel bir tanımlama yapılamayacak ölçüde karma ık bir yapı arz etmektedir. Ortado u'nun süreklilik arz edebilecek en önemli sorunu, birçok devleti birinci derecede ilgilendirmesi nedeniyle Kürtlerin statüsel sorunlarıdır. Günümüzde tanımlanmasında dahi uzla ma sa lanamamı olan ve literatürde genellikle Kürt sorunu olarak tanımlanan sorun, asıl olarak Kürtlerin statü ve ba ımsızlık sorunudur. Sorunu gerçek boyutlarını görebilmek ise çözüme bir adım daha yakla mak demektir. 1918-1925 yılları arasında, Kürt- ngiliz ili kilerinde özerklik tartışmaları kapsamında ya anan sorunların, günümüzdeki sorunlarla benzerlikleri problemlerin daha net görülmesine büyük ölçüde katkı sunacaktır.

Kürt milliyetçileri tarafından savunulan ve Kürt co rafyasının parçalanamaz bir bütün olduğunu, “yüzeysel bölünme” tezi çerçevesinde reddeden anlayı , etkisini örgütsel faaliyetler kapsamında fazlasıyla hissettirmektedir. Kürtlerin devletler arası ili kilerde aktif konumda olmalarının önemli bir nedeni de farklı idari sınırlar dahilinde ya asalar da birbirleriyle ileti im sürecini devam ettirme becerisini kazanmı olmalarıdır. Ancak son yüz yıllık süreçte Kürtlerin dört ayrı devletin egemenli inde ya ıyor olması, tek bir milliyetçi görü çerçevesinde örgütlenmeye imkan tanımamaktadır. Yüzüncü yılında Sykes-Picot düzeninin yıkılmaya yüz tuttu u ve bu sürecin etkisiyle, etnik, dinsel ve mezhepsel kaynaklı çatı maların daha da derinle ebilece i göz önünde bulundurulmalı, sorunların çözümüne yönelik daha gerçekçi tahliller yapılmalıdır. Ayrıca Kürt milliyetçili indeki yükseli nin ivme kazanaca ı ve Kürtlerin a ilet-devlet ili kisi ba lamındaki geleneksel yapıdan uzakla tıkları da kabullenilmeli, sorunlar kar ısında kalıtsalla mı çözüm yöntemleri tekrar gözden geçirilerek, alternatif çözüm yöntemleri üzerinde çalı lmalıdır.

KAYNAKÇA

THE NAT ONAL ARCH VE BELGELER (TNA.)

Hava Kuvvetleri, A.I.R.

20-1632; 20/50; 23-656; 20/510; 20/513; 23/397; 23/411; 23/471; 5/556; 23/238; 23/239; 23/334; 23/339.

Bakanlar Kurulu, CAB.

45/99.

Dış İleri Bakanlık Yazı maları, F.O.

608/97; 206/327; 383/236; 608/95; 9737319; 608/96; 608/78; 608/95; 608/113 383/96; 383/242; 371/117668; 608/278; 839/16; 383/462; 371152-879; 371/115496; 371/117676; 371/5067; 371/4193; 383/96; 248/382; 371/15311; 371/4191; 371/4193; 248/1225; 371/5067; 371/5068; 371/6343; 371/6346; 371/6347; 371/6369; 371/6467; 371/7858; 371,9005; 371/9004; 371/9006; 371/9009; 371/953; 208/1246; 371/1010; 371/5067; 371/6346; 371/3385; 371/4147; 371/16038;371/304; 60/612; 248/330; 248/1053.

Haritalar ve Planlar, M.P.K.

1/292-75; 1/292.

Savunma Bakanlık, W.O.

106/63; 106/64; 32/5620; 106/64; 95/5039.

Koloniler Ofisi, C.O.

730/2; 730/4; 730/5; 730/6; 730/7; 730/28; 730/13; 730/16; 730/23; 730/150/6, 730/157/6; 730/161/4; 730/28.

stihbarat Yazı maları, K.V.

2/2; 2/520.

Dı i leri ve Milletler Toplulu u Ofisi, F.C.O.

1927; 2879; 17-1527; 9-2339; 9-2880; 9-2890; 9-2891; 8-3647.

Ba bakanlık Yazı maları, P.R.E.M.

16/1903.

Parlamento Evrakları, P.P

3/1896.

India Office Library, I.O.R.

10/745; 10/782; 10/818.

OSMANLI AR V BELGELER

Babı Ali Evrak Odası, B.E.O.

341181; 4597; 3447408.

Dâhiliye ifre Kalemî, DH. FR.

49/1.28; 107/104; 49/1; 601; 601; 603/30; 625/59; 625/59; 626/162; 632/66; 635/76;
641/48; 642/2; 642/39.1; 643/91; 645/80; 651/96; 89/138; 104/232.

Dâhiliye Emniyeti Umumi Asayi , DH. EUM. AY

23.113; 14.27; 23/97; 27.40; 11.15; 23.113.

Dâhiliye Kelemi Mahsusa, DH. KMS.

53/4.4.343775; 50/03.17; 50/03.29; 53/3.70; 53/3.7; 631/83; 53/3/ 4; 50/03.25; 53/3.17;
41/36; 50/03.25; 52/2-62.

Dâhiliye Siyasi, DH. SYS.

8415/1762; 24/2-4.

Dahiliye, SA D.

173/87.

Hariciye Siyasi, HR. SYS.

2340/98; 2341/79; 2448-19; 2636/22; 2637/11.

Yıldız Parakende Evrakı Askeri Maruzat, Y.PRK. E A.

7/34.

CUMHUR YET AR V

030/18-01-02, No:126-70-16; 030-18-01-No: 129-44-4; 301000-260-6, No:753; 301000-127-8 No: 912; 301000-112-24, No:756.

ATASE

SH.

1/13; 1/1.25-125; 2/2-186; 39/104-1; 14/3-12; 17/4-74; 15/12-16-81; 1490/104; 1543/96; 1546/104; 1546/118; 570/94; 570/94 AB; 570/94-AC; 615/74; 620/102; 630/136; 615/74; 620/102; 630/136; 631/13; 631/47; 631/61; 633/84; 633/91; 633/101; 870/90; 394/22; 410/205; 449/2; 444/2; 449/3; 449/29; 849/3.

ATA. ZB.

12-18/1-34.

K TAPLAR

AHMED, Kemal Mazhar, *Kerkük Tarih politika Etnik Yapı*, çev. Kadri Yıldırım, Avesta Yayınları, stanbul: 2005.

AHMED, Kemal Mazhar, *Tarihin Tarihi Kürtlerde Tarih Tarihte Kadın*, çev. Abdullah Babek Pi deri, Peri Yayınları, stanbul: 1997.

AHMET PA A, Gazi Muhtar, Ahmet Pa a, *Sergüze t-i Hayatımın Cild-i Sanisi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, stanbul: 1996.

AHMET, Mesut, *ngiliz Belgelerinde Kürdistan*, Doz Yayınları, stanbul: 1991.

AKPINAR, Ali an, *Osmanlı Devleti'nde A ıret Mektebi*, Göçebe Yayınları, stanbul: 1994.

AK N, Sina, *stanbul Hükümetleri Millî Mücadele, Mutlakiyete Dönü (1918-1919)*, C.1, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, stanbul: 1998.

AK N, Sina, *stanbul Hükümetleri Millî Mücadele, Son Me rutiyet (1919-1920)*, C. 2, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, stanbul: 1998.

AK N, Sina, *Kısa Türkiye Tarihi*, Türkiye Bankası Kültür Yayınları, stanbul: 2010.

AKYÜZ, Yahya *Türk Kurtulu Sava ında Fransız Kamuoyu (1919-1922)*, T.T.K. Yayınları, Ankara: 1988.

ALAGÖZ, Mehmet, *Old Habits Die Hard A Reaction To The Application Of Tanzimat: Bedirhan Bey Revolt*, Bo aziçi Üniversitesi, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi, stanbul: 2003.

ANZERL O LU, Yonca, *Nasturiler ve 1924 Ayaklanması*, Hacettepe Üniversitesi, Yayınlanmamı Yüksek Lisans Tezi Tezi, Ankara: 1996.

ANZERL O LU, Yonca, *Nesturîler*, Tamga Yayınları, Ankara: 2000.

ATA, Ferudun, *Süleymaniyeli Kürt Mustafa Pa a*, Palet Yayınları, Konya: 2010.

ATAM Başkanlığı, *Atatürk'ün Telgraf Tamim ve Beyannameleri*, ATAM Yayınları, C.4. Ankara: 1991.

ATASE, *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, C. IV, Genelkurmay Basımevi, Ankara: 1996.

ATATÜRK, Mustafa Kemal, *Nutuk*, Günümüz Türkçesine Sadelerle Tiren: Bedi Yazıcı, Süryay Yayınları, Ankara: 1995.

AYBARS, Ergün, *Stiklal Mahkemeleri*, İleri Kitabevi, İzmir: 1995.

AYDOĞAN, Mustafa, *Bir Kürt Aydınından Mustafa Kemal'e Mektup*, Doz Yayınları, İstanbul: 2010.

BAJALAN, Djene Rhys *Jön Kürtler Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Kürt Hareketi*, çev. Burcu Yalçınkaya, Avesta Yayınları, İstanbul: 2010.

BALCI, Ramazan, *Osmanlı'nın Doğu Siyaseti*, Yitik Hazine Yayınları, İstanbul: 2010.

BALLI, Rafet, *Kürt Dosyası*, Cem Yayınevi, İstanbul: 1991.

BAYRAK, Mehmet, *Açık-Gizli/Resmi-Gayri Resmi Kürdoloji Belgeleri*, Öz-Ge Yayınları, Ankara: 1994.

BAYRAK, Mehmet, *Dersim Koçgiri*, Özge Yayınları, Ankara: 2012.

BAYRAK, Mehmet, *Kürdoloji Belgeleri II*, Özge Yayınları, Ankara: 2004.

BAYRAK, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri Üstüne*, Özge Yayınları, Ankara: 1999.

BELL, Gertrude Lowthian, *Amurath to Amurath*, by. William Heinemann, London: 1911.

BELL, Gertrude, *Mezopotamya'da 1915-1920 Sivil Yönetimi*, çev. Vedii İmen, Yaba Yayınları, İstanbul: 2004.

BEKÇİ, İsmail, *Doğu Anadolu'nun Düzeni, Sosyo Ekonomik ve Etnik Temeller*, Bekçi Vakfı Yayınları, İstanbul: 2014.

- BEKÇİ, Smail, *Doğuda Değişim ve Yapısal Sorunlar Göçebe Alikan Ariti*, Atatürk Üniversitesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bekçi Vakfı Yayınları, İstanbul: 2012.
- BEYAZID, Mella Mahmude, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, çev. Abdullah Babekir Pirdari, Peri Yayınları, İstanbul: 1998.
- BEYAZID, Mella Mahmud, *Kürtlerin Örf ve Adetleri*, Peri Yayınları, İstanbul: 1998.
- BIYIKLIOĞLU, Tevfik, *Atatürk Anadolu'da (1919-1921)*, TTK Yayınları, Ankara: 1959.
- BOZARSLAN, Mehmet Emin, *Jin Gazetesi*, Deng Yayınevi, S.5, siveç:1988.
- BRUNESSEN, Martin Van, *Aaeyh Devlet*, çev. Banu Yalkut, İletişim Yayınları, İstanbul: 2011.
- BRUNESSEN, Martin Van, *Kürdoloji'nin Bahçesinde, Kürdologlar ve Kürdoloji Üzerine Söyleşiler ve Makaleler*, çev. Mustafa Topal, İletişim Yayınları, İstanbul: 2012.
- BRUNESSEN, Martin Van, *Kürtlük Türklük Alevilik Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, çev. Hakan Yurdakul, İletişim Yayınları, İstanbul: 2011.
- BUCKINGHAM, J.S., *Travels in Mesopotamia*, London: 1827.
- BUKALPAN, A.B. *Azerbaycan Kürtleri*, çev. Hejere Samil, Peri Yayınları, İstanbul: 2007.
- BURKAY, Kemal, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan*, Deng Yayınları, İstanbul: 1992.
- CELLER, Celile, *eyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, Peri Yayınları, İstanbul: 1998.
- ÇAY, Abdülhaluk, *Her Yönüyle Kürt Dosyası*, Levent Yayınları, Ankara: 1993.
- DERİNGİL, Selim, *ktidar Sembolleri ve deoloji: II. Abdülhamid Dönemi 1876-1909*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul: 2002.
- DURU, Orhan, *Amerikan Gizli Belgeleriyle Türkiye'nin Kurtuluş Yılları*, Bankası Yayınları, Ankara: 2011.

EDMONDS, C.J, *Kürtler Türkler ve Araplar, Kuzey Do u Irak'ta Seyahat ve nceleme (1919-1925)*, çev. Serdar engül-Serap Ruken engül, Avesta Yayınları, stanbul: 2003.

FUCCARO, Nelida, *Manda Yönetimi Suriye'sinde Kürtler ve Kürt Milliyetçili i: Siyaset, Kültür ve Kimlik, Kürt Milliyetçili inin Kökenleri*, çev. F. Adsay ve d r., Avesta Yayınları, stanbul: 2005.

FULLER, Graham E., Henri J. Barkey, *Türkiye'nin Kürt Meselesi*, çev. Hasan Kaya, Profil Yayıncılık, stanbul: 2011.

GOOTTHARD, Jaeschke, *Kurtulu Sava ı le lgili ngiliz Belgeleri*, TTK Yayınları, Ankara: 1991.

GÖKTA , Hıdır, *Kürtler, syan-Tenkil*, Alan Yayıncılık, stanbul: 1991.

GÖLDA , smail, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, stanbul: 1991.

HAKAN, Sinan, *Osmanlı Ar iv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direni leri, 1817-1867*, Doz Yayınları, stanbul: 2011.

HAKAN, Sinan, *Türkiye Kurulurken Kürtler, (1916-1920)*, leti im Yayınları, stanbul: 2013,

HAMD BEY, Ahmet, *slam Âlemi ve ngiliz Misyonerleri*, Yayına Hazırlayan: Zafer Çınar, Yeditepe Yayınları, stanbul: 2007.

HAM LTON, A. M., *Kürdistan'dan Geçen Yol*, çev. Zeki Ya , Avesta Yayınları, stanbul: 2009.

HANIM, Surma, *Ninovanın Yakarı ı Do u Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar emun'un Katli*, çev. Meral Barı , Avesta Yayınları, 3.Baskı, stanbul:2009.

HAN O LU, M. ükrü, "Jön Türkler", *slam Ara tırmaları Ansiklopedisi*, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, stanbul: 2001, C. 23, s. 584-587.

HAUSER, Hans, *Kurdistan*, Langen Muller Press, London: 1975.

HAY, W.R. *Kürdistan'da ki Yıl 1918-1920*, Avesta Yayınları, çev. Fahriye Adsay, stanbul: 2005.

HECKMANN, Lale Yalçın, *Tribe and Kinship among The Kurds*, Peter Lang Publisher, Frankfurt: 1991.

İK, Mustafa Kemal, *A İretten Millet Olma Yapılanmasında Kürtler*, Doz Yayınları, stanbul: 2005,

NANÇALP, Cevdet, *Müderriş Ahmed Naim*, Ülkü Matbaası, stanbul: 1935.

NÖNÜ, smet, *Hatıralar*, C.II, Bilgi Yayınları, stanbul: 1987.

slam Ansiklopedisi, “Musul”, C. VIII, s. 744-745.

Jandarma Genel Komutanlı 1, *Dersim Raporu*, Kaynak Yayınları, stanbul: 2000.

JWA DEH, Waide, *Kürt Milliyetçili inin Tarihi Kökenleri ve Geli imi*, leti im Yayınları, stanbul: 1999.

KARDAM, Ahmet, *Bedirhan Bey'in Kürdistan'daki Son 40 Günü*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2013.

KARPAT, Kemal, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Çev., Bahadır Tırnakçı, TV Yurt Yayınları, stanbul: 2003.

KIRKPINAR, Kenan, *Ulusal Kurtulu Sava ı Dönemi ngiltere ve Türkiye 1919-1922*, Phoenix Yayınları, Ankara: 2004.

K R Ç , Kemal, Gareth M. Winrow, *Kürt Sorunu Kökeni ve Geli imi*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, stanbul: 1997.

KLE N, Janet, *Hamidiye Alayları mparatorlu un Sınır Boyları ve Kürt A iretleri*, leti im Yayınları, stanbul: 2014.

KODMAN, Bayram, *II. Abdülhamid Devri E itim Sistemi*, Ötüken Yayınları, stanbul: 1980.

- KÖÇER, Mehmet, “Hoybun Cemiyeti ve Do u Anadolu’daki Faaliyetleri”, *Fırat Üniversitesi Ortado u Ara tırmaları Dergisi*, C.I, S.2, Elâzı : 2003, s.77-86.
- KSENEPHON, *Anabasis Onbinlerin Dönü ü*, çev. O uz Yarlğa , Alfa Yayıncılık, stanbul: 2015.
- KURTCEPHE, smail, “Rusya’nın Birinci Dünya Sava ı Öncesinde Kürt A iretleri Üzerindeki Faaliyetleri”, OTAM. Yayınları, S. 6, Ankara:1995, s.249-256.
- KURUBA , Erol, *Kürt Sorununun Uluslararası Boyutu*, Ümit Yayınları, Ankara: 1997.
- KUTLAY, Naci, *21. yüzyıla girerken Kürtler*, Peri Yayınları, Ankara: 2011.
- KUTLAY, Naci, *tihat Terakki ve Kürtler*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2010.
- KUTSCHERA, Chiris, *Kürt Ulusal Hareketi*, çev. Fikret Ba kaya, Avesta Yayınları, stanbul: 2001.
- KÜRKÇÜO LU, Ömer, *Türk ngiliz li kileri 1919-1926*, Yayınlanmı Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara: 1978.
- LAZAREV, M.S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu 1917-1923*, Öz-Ge Yayınları, çev. Mehmet Demir, Ankara:1989.
- MAHMUD, Ka garlı, *Divanu Lugati’t Türk*, T.D.K. Yayınları, Ankara: 2014.
- MALM SAN J, *Diyarbakirli Cemilpa azadeler ve Kürt Milliyetçili i*, Avesta Yayınları, stanbul: 2004.
- MALM SANJ, *Kürt Talebe-Hevi Cemiyeti, lk Legal Kürt Ö renci Derne i*, 1912-1922, Editör, Abdullah Keskin, Avesta Yayınları, stanbul: 2002.
- MANGO, Andrew, “Atatürk ve Kürtler”, çev. Hilal Bıçak, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C.1, S.4, Aydın: 2014, s.16-32
- McDOWELL, David *Modern Kürt Tarihi*, çev. Ne enur Domaniç, Doruk Yayınları, stanbul: 2004.

- McDOWELL, David, *The Kurds A Nation Denied*, Minority Rights Group, London: 1992.
- Med Yayınları, *Milletler Cemiyeti Belgelerinden Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşımı*, İstanbul: 1991.
- MIHOYAN, Akire Xdoye, *ki Dünya Savaşı Arasında Irak'ta Kürt Sorunu*, Peri Yayınları, çev. J. Slav, İstanbul: 1998.
- M L NGEN, Frederick, *Wild Life Among The Kurds*, Hurst and Blackett Publishers, London: 1870.
- M NORSEY, Vıladımır ve Diğlereri, *Kürtler ve Kürdistan*, çev. Kamuran Fıratlı, Doz Yayınları, İstanbul: 2004.
- M NORSEY, Vıladımır, *Kürt Milliyetçiliği*, Örgün Yayınevi, İstanbul: 2008.
- M NORSEY, Viladimir, Robert Olson ve diğleri, *Kürt Milliyetçiliği*, Örgün Yayınları, İstanbul: 2008.
- MONTGOMERY, Harriet, *Suriye Kürtleri nâkâr Edilen Halk*, çev. Ümit Aydoğmuş, Avesta Yayınları, İstanbul: 2007.
- MORRER, James, *Hajji Baba of Ispahan*, by. John Murray, Albamarle Street, London: 1828.
- MUMCU, Uğur, *Kürt İslam Ayaklanması 1919-1925*, Umag Yayınları, Ankara: 2012.
- Musul ve Kerkük'le İlgili Arşiv Belgeleri 1525-1919*, Bakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara: 1993.
- NATAL, Daniş, *The Kurds and The State Evolving National Identity in Iraq, Turkey and Iran*, Syracuse University Press, Newyork: 2005.
- NAZDAR, Mustafa, ed., Gerard Chaliand, *A People Without A Country: The Kurds and Kurdistan*, Zed Books, London: 1993.
- N K T NE, Basil, *Kürtler*, Editör, Ö. Andaç Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul: 2010,

NOEL, E.W. Chars, *Kürdistan 1919 Binba ı Noel'in Günlü ü*, çev. Bülent Birer, Avesta Yayınları, stanbul: 2010.

NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, aret ve Fer at Yayınları, stanbul: 1991

NURS , Said-i, *ki Mekteb-i Musubetin ehadetnamesi*, Zehra Yayınları, stanbul: 2013.

OLSON, Robert, *Kürt Milliyetçili inin Kaynakları ve eyh Said syanı*, Özge Yayınları, Ankara: 1992.

ÖKE, Mim Kemal *Musul Meselesi Kronolojisi 1918-1926*, Türk Dünyası Ara tırma Vakfı, stanbul: 1987.

ÖKE, Mim Kemal, *Belgelerle Türk ngiliz li kilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1992.

ÖKE, Mim Kemal, *ngiltere'nin Güneydo u Anadolu Siyaseti ve Binba ı E.W.C Noel'in Faaliyetleri 1919*, Türk Kültürünü Ara tırma Enstitüsü Yayınları, Ankara: 1988.

ÖZ, Baki, *Belgelerle Koçgiri syanı*, Can yayınları, stanbul: 1999.

ÖZCAN, Azmi “ ngiliz Do u Hindistan ırketi”, *slam Ansiklopedisi*, C.22, Türk Diyanet Vakfı Yayınları, stanbul: 2000, s.294-295.

ÖZDEM R, Bülent, “Süryanilerin Dünyü Bugünü 1. Dünya Sava ı'nda Süryaniler,” TTK. Yayınları, Ankara: 2009.

ÖZNUR, Hakkı, *Cah ların Sava ı Kuzey Irak Kürt Hareketi ve Musul-Kerkük Meselesi*, Altın Küre Yayınları, Ankara: 2004.

ÖZO LU, Hakan, *Kurdish Notables and the Ottoman State*, State University of New York Press, 2004.

ÖZO LU, Hakan, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçili i*, Kitap Yayınevi, stanbul: 2005.

ÖZTÜRK, Saygı, *smet Pa a'nın Kürt Raporu*, Do an Yayıncılık, stanbul: 2008.

- PA A, erif, *Bir Muhalifin Hatıraları, ttihat ve Terakki'ye Muhalefet*, Nehir Yayınları, stanbul: 1990.
- RAM Z, Lütfi Ahmed, *20. YY'ın Ba larında Kürt Milliyetçi Söylemine Bir Örnek, Emir Bedirhan*, BGST Yayınları, stanbul: 2007.
- RIFAT, Mevlanzade, *Sürgün Hatıralarım*, Avesta Yayınları, stanbul: 2009.
- SARIHAN, Zeki, *Kurtulu Sava ı Günlü ü, Erzurum Kongresinden TBMM'ye (1919-1920) C. II.*, TTK. Yayınları, Ankara: 1994.
- SASUN , Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yüzyıldan Günümüze Ermeni Kürt li kileri*, Med Yayınları, stanbul: 1992.
- SERF RAZ Mesut, Serhat BOZKURT ve d r., *Yüzüncü Yılında Roji Kurd*, Kürdoloji Çalı maları Grubu, Zend Yayınları, stanbul: 2013.
- SM TH, Eli, H.G. H. Dwight, *in Armenia Including A Journey Thorough Asia Minor, and into Georgia and Persia with A Visit to the Nestorian and Chaldean Chiristians of Ormiah and Salmas*, New York: 1833.
- SOBAR, Yona, *16-17. Yüzyıl Kürdistan Yahudilerinin Halk Edebiyatı*, Çev. Selahattin Çelik, Can Matbaacılık, stanbul, 2005.
- SONYEL, Salahi, *Kurtulu Sava ı Günlerinde ngiliz stihbarat Servisinin Türkiye'deki Eylemleri*, TTK, Ankara: 2013.
- SONYEL, Salahi, *Türk Kurtulu Sava ı ve Dı Politika*, C.I, Ankara: 2014,
- SOYSAL, smail, *Türkiye'nin Siyasal Andla maları*, TTK Yayınları, Ankara: 2000.
- SYKES, Mark, *Dar-ul slam*, A record of a Journey throug ten of the Asiatic Provinces of Turkey, London: 1904.
- SYKES, Mark, *Narrative of Residence in Koordistan*, Vol. I, by. His Widow, London: 1836.

AH N, Enis, “Önemli Bir Ermeni Propaganda Dergisi: The Armenian Herald 1917-1919”, *Tarihi Gerçekler ve Bilimin Işığında Ermeni Sorunu*, Ed. Bülent Bakar ve Diğ erleri, stanbul: 2007.

ENER, Cemal, Türkiye’de Yaşayan Etnik Dinsel Guruplar, Etik Yayınları, stanbul: 2004.

M R, Bilal, *Kürtçülük, 1787-1923*, Bilgi Yayınları, Ankara: 2010.

M R, Bilal, *Lozan Telgrafları 1922-1923*, C.I, TTK Yayınları, Ankara: 1990.

TANSEL, Selahattin, *Mondros’tan Mudanya’ya*, C.1, stanbul: 1991.

TBMM Zabıtları, I. çtım, C.1-3. TBMM Matbaası, Ankara: 1959.

TOKER, Yalçın, *Atatürk’ün Kürt Politikası*, Toker Yayınları, stanbul: 2010.

TOPLU, Abdülhadi, *Tarih içinde Anadolu Sakinleri ve şyanlar Ayaklanmalar*, Ocak Yayınları, Ankara: 1996.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye’de Siyasal Partiler, ikinci Me rutiyyet Dönemi, 1908-1918*, Hürriyyet Vakfı Yayınları, stanbul: 1984.

TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*, Yurt Yayınları, Ankara: 1981.

TÜRKDO AN, Orhan, *Do u ve Güneydo u Kabile-A ıret Yapısı*, IQ Kültür Sanat Yayınları, stanbul: 2005.

TÜRKDO AN, Orhan, *Türk Toplumunda Zazalar ve Kürtler*, Tıma Yayınları, stanbul: 2008.

Türkiye Cumhuriyeti’nde Ayaklanmalar, Genel Kurmay Harp Tarihi Başkanlığı, 1924-1938, Ankara: 1972.

VANLI, smet erif, *Batılı Eski Seyyahların Gözüyle Kürtler ve Kürdistan*, Avesta Yayınları, çev. M. Demirci, stanbul: 1997.

YE EN, Mesut, *ngiliz Belgelerinde Kürdistan, 1918-1958*, Dipnot Yayınları, Ankara: 2011.

YERAS MOS, Stefanos, *Milliyetler ve Sınırlar Balkanlar, Kafkasya ve Orta-Do u*, leti im Yayınları, stanbul: 2015.

YILDIRIM, Kadri, *Muhammed Emin Zeki Bey*, maj Matbaacılık, stanbul: 2013

YILDIZ, Hasan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Doz Yayınları, stanbul: 2005.

YILDIZ, Hasan, *XX. yüzyıl Ba alarında Kürt Siyaseti ve Modernizm*, Nujen Yayınları, stanbul: 1996.

YILDIZ, Kerim, *Irak Kürtleri*, çev. A.H. Engin Urcan, Belge Yayınları, stanbul: 2004.

YILDIZ, Kerim, *The Kurds in Syria Forgotten People*, Pluto Press, London: 2005.

YILDIZ, Zekeriya, *Kürt Gerçe i Olaylar Oyunlar Çözümler*, Yeni Asya Yayınları, stanbul: 1992.

ZÜRCHER, Eric Jan, *Modernle en Türkiye'nin Tarihi*, leti im Yayınları, stanbul: 1996.

SÜREL YAYINLAR

“Abdul Hamid’s Old Friends”, *New York Times*, 1 March 1925.

“Amed Called Disturber Of Peace In Near East”, *New York Times*, 23 August 1925.

“American Mission Attacked In Persia”, *The Observer*, 14 April 1912.

“Armeno-Kurde La Duplici De Cherif Pacha”, *Le Bosphore*, 05.03.1920.

“Feisul Bin Huseyin King of Iraq”, *The Muslim Standard*, S.2, London: 1921.

“Ferit Pa a Kabinesiyle Kat-i Münasebet”, *rade-i Milliye*, S. 2, 17 Eylül 1919.

“Kurdish Rebels To Ask U.N Help”, *New York Times*, 18. October 1962.

“Kurdish Republic Formed”, *New York Times*, 10 July 1922.

“Kürtlerin Lozan Konferansı'na Gönderdiği Mesaj” *Radikal Gazetesi*, 03.02.2008.

“Malatya Hadisatına Dair Mavrut Arıza”, *rade-i Milliye*, S.3, 18 Eylül 1919.

“Millet Davası”, *rade-i Milliye*, S. 4, 28 Eylül 1919.

“Simko, Says Kurdish Chief s Not Bandit But “Man Of The Our”, *New York Times*, 28 February 1922.

“The Case Of Kurdistan I, Kurds in The War”, *The Times*, 15 November, 1919.

“The Case Of Kurdistan II, Future Of Soutern Kurdistan”, *The Times*, 17 November 1919.

“The Case Of Kurdistan III, *The Times*, 18 November 1919.

“The Murder Of British Officers By Kurds”, *The Times*, 12 November 1919.

“Turkey And Persia, 24 January 1908”, *The Times*, 11 November 1919.

AKGÜL, Suat, “Paris Konferansı'ndan Sevr'e Türkiye'nin Paylaşılması Meselesi,” *ATAM Dergisi*, C.VIII, S.23, Mart 1992, s.384-396.

ALAKOM, Rohat, “ emsedinov Kürtleri”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S.1, İstanbul: 2012, s.30-35.

ALTINTA , Zeynep, “1890 Yılına Kadar Osmanlı Arşiv Belgelerine Göre Ermeni Sorununun Ortaya Çıkışında İngiltere'nin Rolü” *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C.VII/I, 2005, s.150-183.

AS, Efdal, “XVI. yüzyıldan Cumhuriyet'in İlk Yıllarına Kadar Türk İnan Sınır Sorunları ve Çözümü”, *T TE Atatürk Yolu Dergisi*, S.46, Ankara: 2010.

ATA, Ferudun, “Divan-ı Harb-i Örfi Reisleri Mustafa Paşalar Hakkında Bir Yanlışın Düzeltilmesi”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.24, Erzurum: 2004, s.261-265

AYABAKAN, Levent, “Kürtlerde Tütün Kültürü ve Kürtlerin Tütün Ekonomisinde İngiltere’nin Rolü 1883-1923” C.1, S.2, *Vanivis UTAD*, Sakarya: 2016, s. 14-29.

AYABAKAN, Levent, “Kürt-Nasturi İlişkileri ve Ağa Petros’un “Özerk Asuri Devleti Projesi (1919-1923)”, *Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi*, C.1, S.1, Sakarya: 2015, s. 49-76

B ÇER, Bekir, “Selçuklular ve Kürtler”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Volume 6/2, February 2013, s. 165-202.

B LG N, Taner, “Birinci Dünya Harbinde Arap Coğrafyasında Türk Askerleri 1914-1918”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 26, Mart 2016, s. 102-128.

BOZKURT, Serhat, “Ahmed Süreyya Bedirhan’ın Sicili”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S.10, İstanbul: 2014, s.52-54.

BURAN, Ahmet, “Kürtler ve Kürt Dili”, *Turkish Studies*, International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish, Volume 6/3, Ankara: 2011.

DO AN, Cabir, “1843-1846 Nasturi Olayları ve Bedirhan Bey”, *SDÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, S.22, Aralık 2010.

F TZGERALD, Edward Peter, “Sykes-Picot Negotiations, and the Oil Fields of Mosul 1915-1918”, *The Journal of Modern History*, Vol. 66, No. 4, University of Chicago Press, Chicago: 1994.

HALAÇO LU, Yusuf, “Osmanlı Belgelerine Göre Türk-Etrak, Kürt-Ekrad Kelimeleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Bellekten*, TTK, C. LX, Ankara: 1996.

ISSI, Murat “Hürriyet A 1 1 Bir Osmanlı Kürt Aydını Mevlanazade Rıfat Bey”, *Toplumsal Tarih Dergisi*, S.196, İstanbul: Nisan 2010, s. 1-6.

ISSI, Murat, “Kürdistan Gazetesi” *Arkeoloji ve Tarih Araştırmalar Dergisi*, S.9, Nisan 2013, s.127-147.

ISSI, Murat, “Yunan Belgelerinde Kürtlere Özerklik”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S.6, 2013, s.30-35.

KILIÇ, Sami, “Asuriler”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S.10, Elazı : 2005, s.97-106.

KOÇ, Nurgün, “Seyh Sait Ayaklanması” *Turkish Studies*, Volume 8/2, Ankara: 2013, s. 153-166.

KUR J, Seyithan, “Suriye Kürdistanı”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S.4, Aralık 2012, s.38-52.

MAUNSEL, F. Richard, “Central Kurdistan”, *The Geographical Journal*, 18/2, London:1091, s. 121-144.

MAUNSELL, F. Richard, “Kurdistan”, *The Geographical Journal*, London: 1984, s. 80-93.

OLSON, Robert W, “The Sheikh Sait Rebellion in Turkey 1925”, *Die Welt des Islams*, Vol. 18, Issue 3/4, Berlin: 1978.

ÖZKAYA, Abdi Noyan, “Suriye Kürtleri: Siyasi Etkisizlik ve Suriye Devleti’nin Politikaları”, *USAK*, C.2, No: 8, s. 90-116.

Roju Kurd, s.y, 6 Haziran 1913.

SARI, Mustafa, “Milli Mücadele Ba larında Bir Devlet Adamı Van Valisi Haydar (Vaner) Bey” *History Studies*, Vol. 4/1, Ankara: 2012. s. 449-488.

SARINAY, Yusuf, “Hoybun Cemiyeti ve Türkiye’ye Kar ı Faaliyetleri”, *Atatürk Ara turma Merkezi Dergisi*, S.40, Ankara: 1998, s.207-244.

SELV , Haluk, “ ngiltere’nin Musul Politikası Kar ısında Osmanlı Devleti ve Bölge A iretleri (1918-1920)”, *Belleten*, C. LXXIV, S.271, Ankara: 2010, s. 790-831.

SELV , Haluk, “Millî Mücadele’de Van’da Valiler Sorunu”, *Türk Dünyası Ara tırmaları*, S.136, stanbul: 2002.

SHEHADI, Kamal S., “Ethnic Self-determination and Break up of States”, *The Adelphi Paper*, Vol. 33, London: December 1993.

SYKES, Mark, “The Kurdish Tribes Of The Ottoman Empire” *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland*, Vol. 38, July: 1908, s. 451-486.

ark ve Kürdistan Gazetesi, Sayı: 1, 1908.

TÜRKMEN, Zekeriya, “Özdemir Bey’in Musul Harekatı ve İngilizlerin Karşı Tedbirleri (1921-1923)”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 49, Ankara: 2001, s. 49-79.

TR POD , Christian, “The Sandeman System of Pacification as Applied to Baluchistan and the North-West Frontier, 1877-1947”, *The Journal of Military History*, Vol: 3, No: 2, Maryland: 2009, s.767-802.

ULUÇ, A. Vahap, “Kürtlerde Sosyal ve Siyasal Örgütlenme”, *Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S.2, Mardin: 2010.

UMAR, Ömer Osman, “İngilizlerin Musul’da Özdemir, Seyh Mahmud ve Aİretlere Karşı Politikası”, *Askeri Tarih Bülteni*, S.52, Ankara: 2000.

URAL, Selçuk, “Şerif-Bogos Nubar Paşa Anlaşması ve Ortaya Çıkan Tepkiler”, *Eraren*, S.14-15, Ankara: 2004.

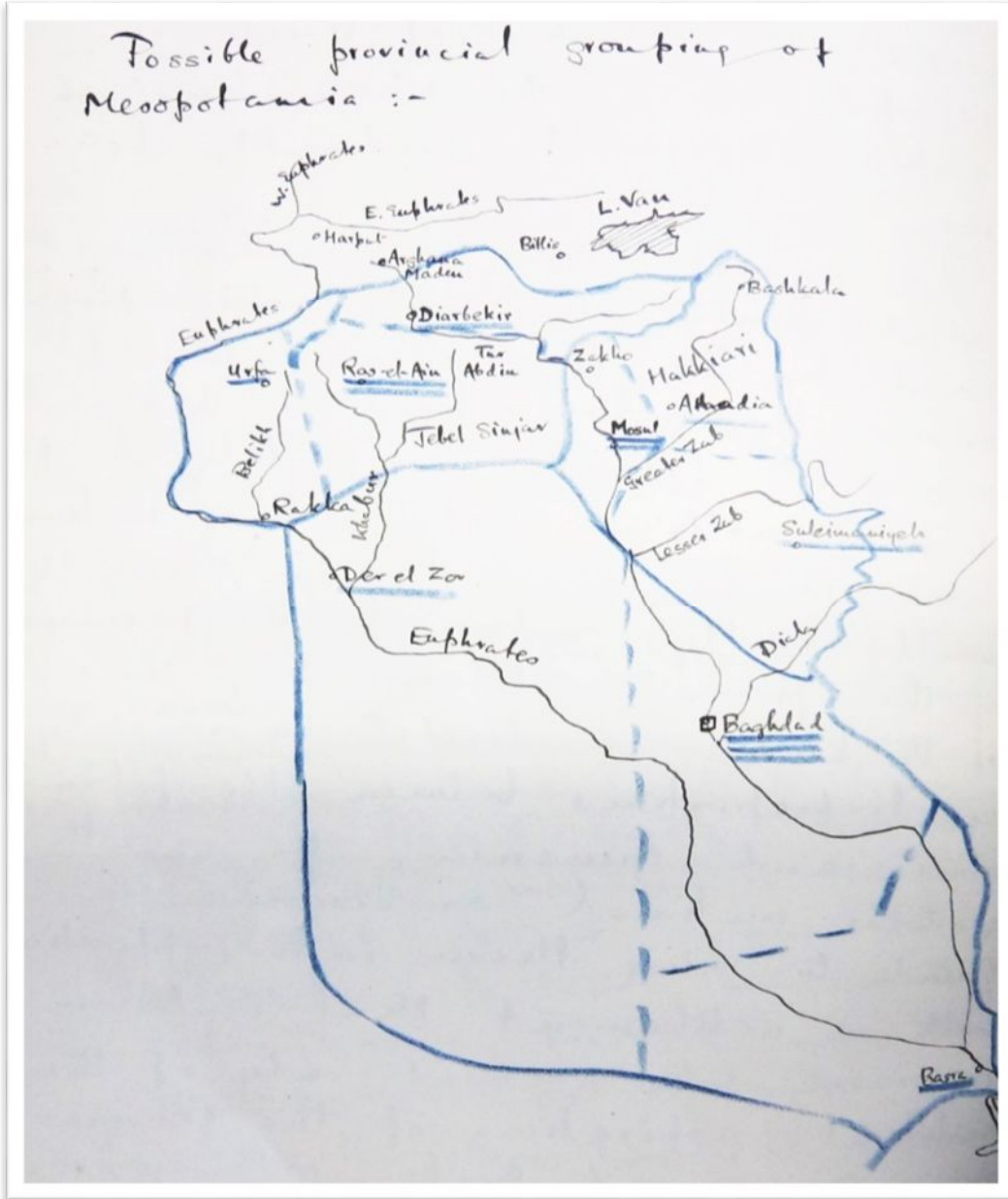
ÜNAL, Fatih, “Rusların Kürt Aİretlerini Osmanlı Devleti’ne Karşı Kullanma Çabaları”, *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 5, S. 17, 2008, s.133-157.

YILMAZ, Abdurrahman, “XX. yüzyılın Başında Nasturiler Kültürleri Kürtler ve Merkezi Otorite ile İlişkileri”, *Turkish Studies*, Volume 8/5 Ankara: 2013.

YÜKSEL, Metin, “Kürtçe’nin Yakın Tarihi’ne Bir Bakış”, *Kürt Tarihi Dergisi*, S.1, İstanbul: 2012, s.16-23.

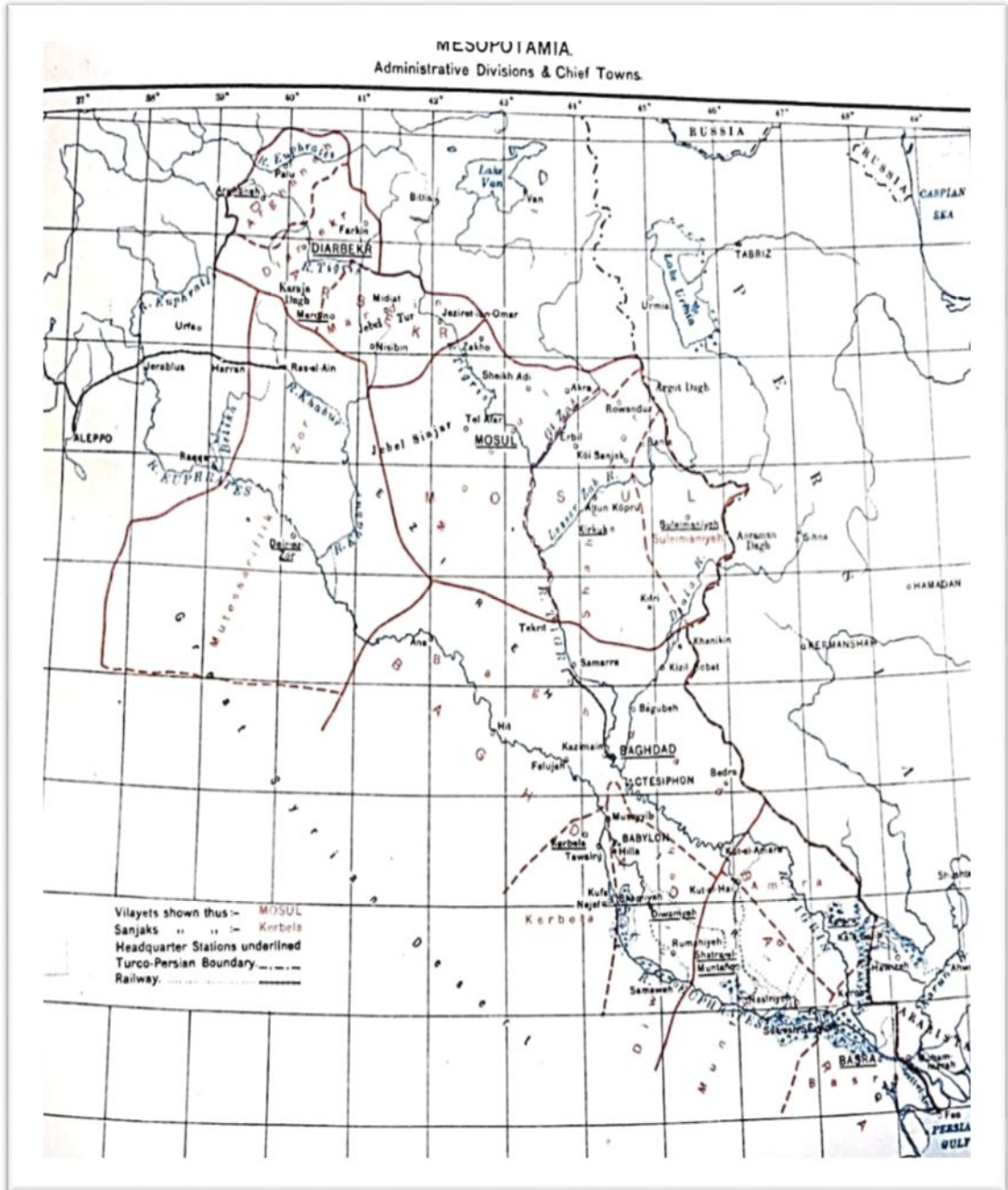
EKLER

Ek 1: Arnold Toynbee tarafından 20.06.1919 tarihinde çizilen, Mezopotamya ve Kürdistan sınırlarını gösteren harita.

Kaynak: TNA. FO. 608/113, s. 405

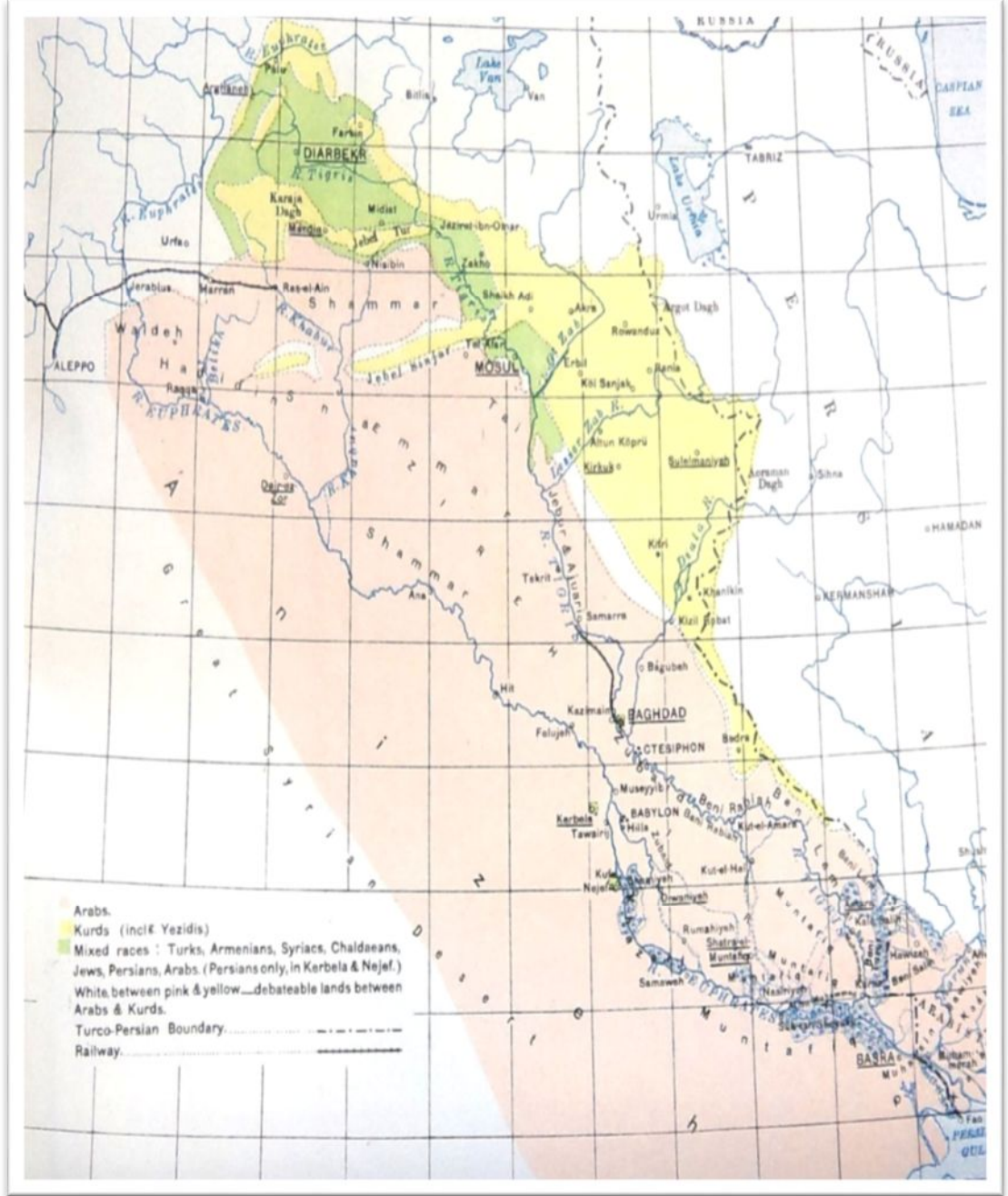
EK 2: Mezopotamya sınırları dahilinde Musul ve hinterlandını gösteren harita.

Kaynak: TNA. FO. 608/96, Map: 1, Station Mesopotamia, A. Toynbee,

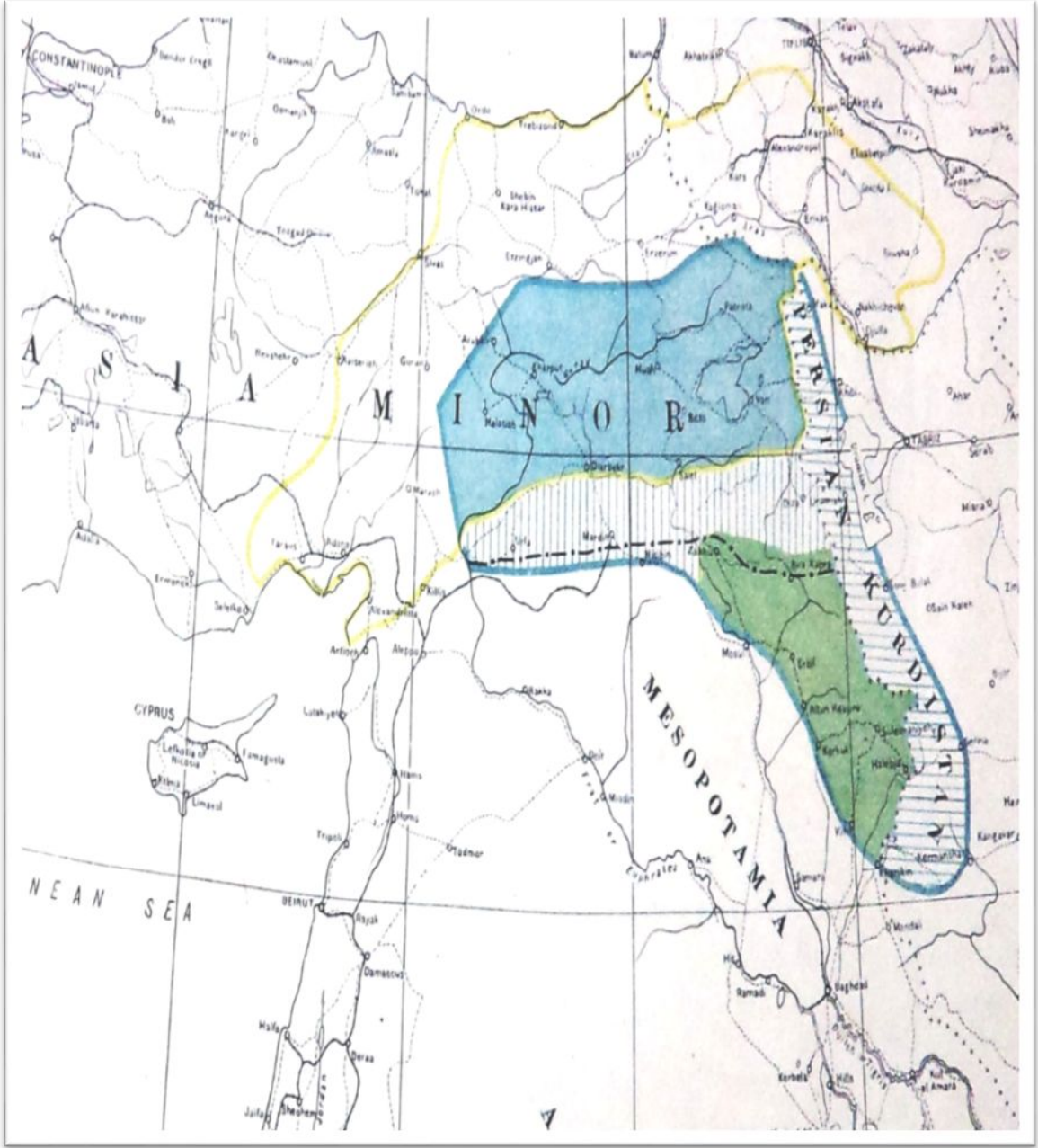
21.01.1919.

EK 3: Türkiye'nin Güneydoğu ve Irak'ta; Arap, Kürt ve di er etnik unsurların da ılımını gösteren harita.

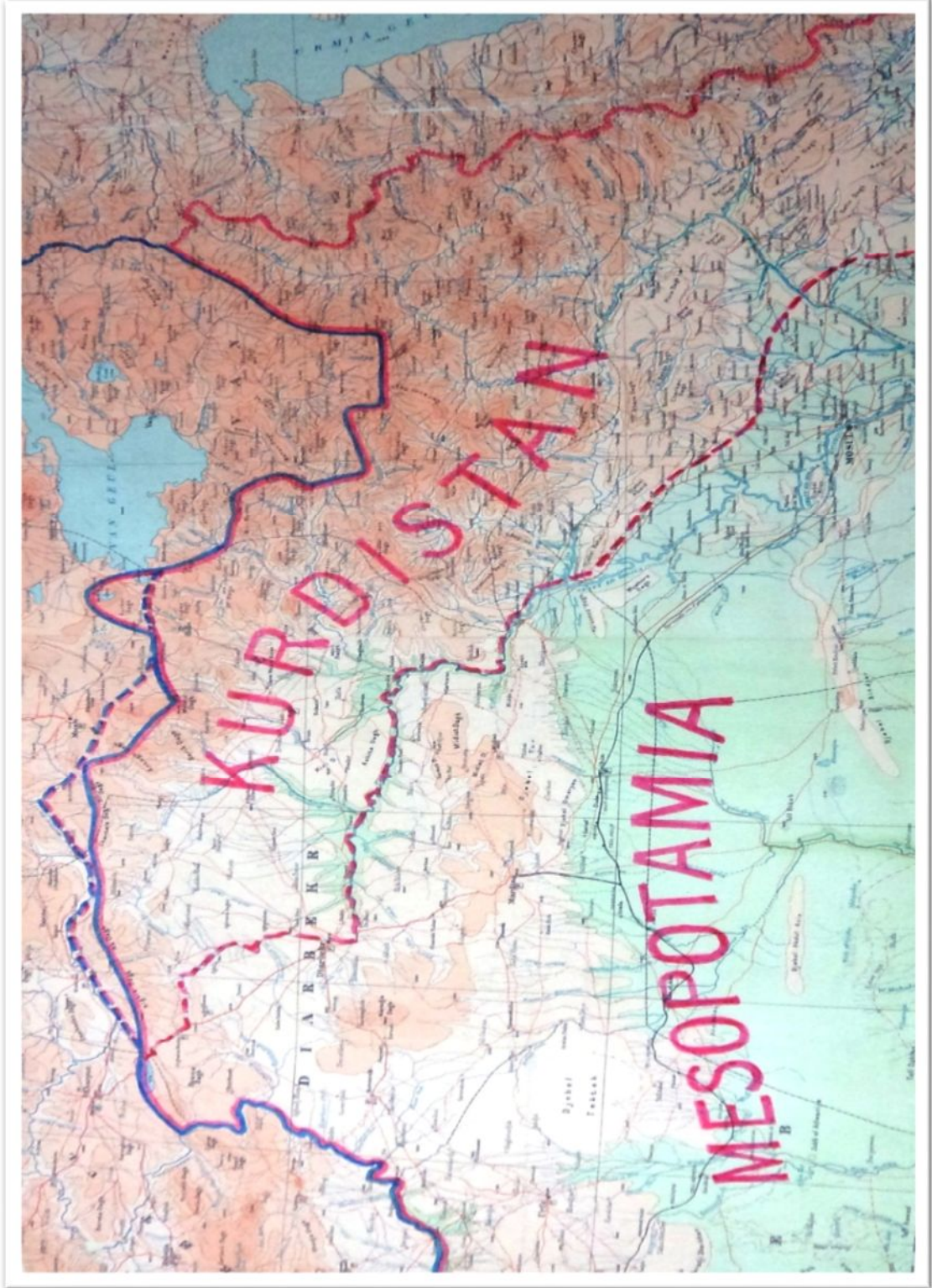
Kaynak: TNA. FO. 608/96, Map: 2, Station Mesopotamia, A. Toynbee,
21.01.1919.

EK 4: Kürt-Ermeni yönetim alanları ve tampon bölgenin sınırlarını gösteren harita.

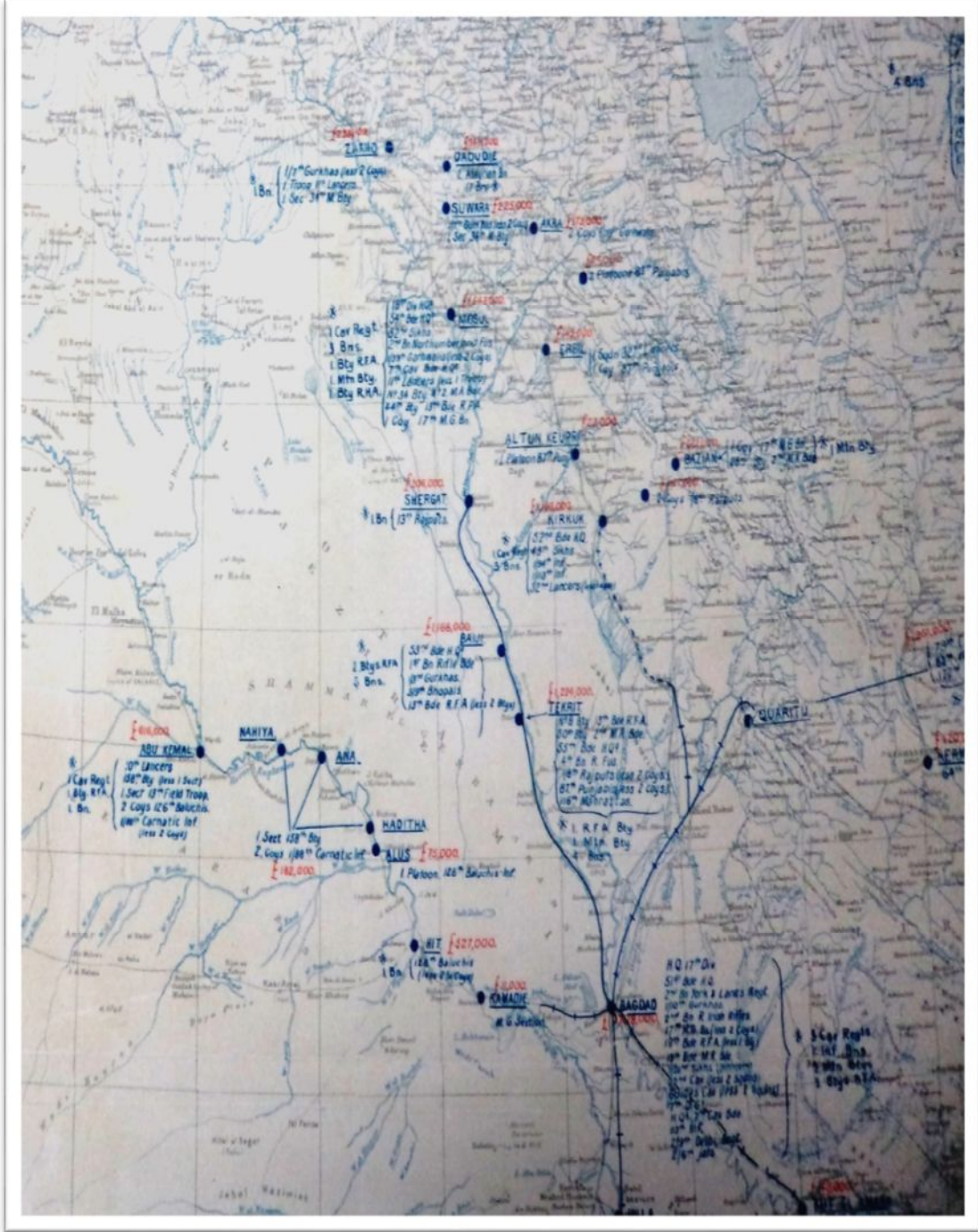

Kaynak: TNA. MPK. 1/292, No: 2

Ek 5: Mezopotamya, Kürdistan sınırlarının ayrımını gösteren harita.

Kaynak: TNA. MPK. 1/292, No: 1.

EK 6: Irak'ta İngiliz Kuvvetlerinin konumunu gösterir harita.

Kaynak: TNA. AIR. 23/471, Vol: L1, *Diary Of The Royal Air Force Iraq Command*, 1921-1924.

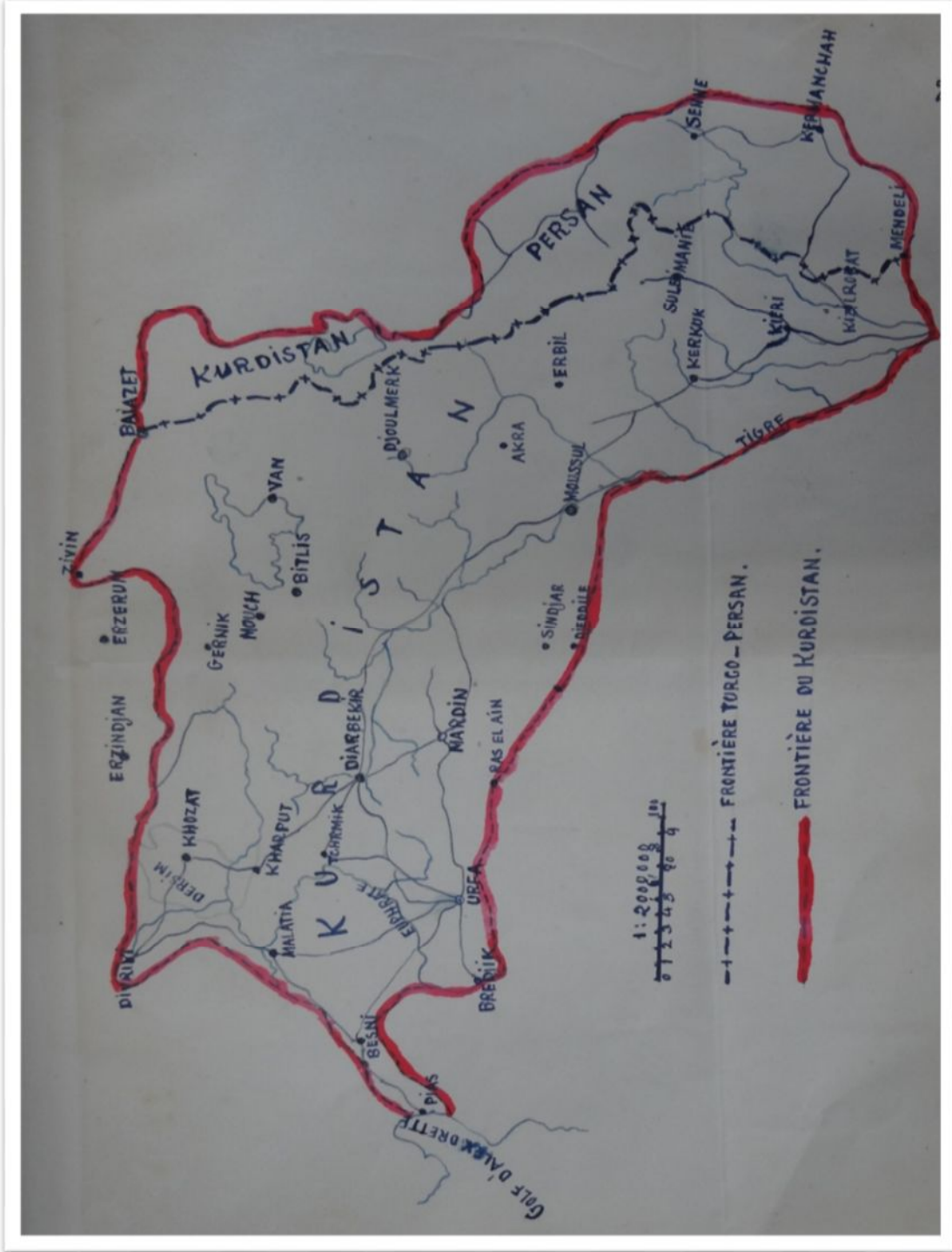
EK 7: A a Petros tarafından çizilen ve İngiliz mandasında kurulması planlanan özerk Asuri devleti sınırlarını gösterir harita.

Kaynak: TNA. FO. 371/9006, No: E-10167, *Memorandum Setting Forth Proposals For Establishment Of An Otonomous Assyrian State n Irak*, 15 October 1923.

EK 8: Paris Konferansı'na sunulmak üzere, Emin Ali Bedirhan tarafından İngiliz Komiserli ği'ne gönderilen Kürdistan sınırlarını gösterir harita.

Kaynak: TNA. FO. 371-5068, E-4396, *From Emin Ali Bedirhani, To British High Commission, 8 March 1920.*

ÖZGEÇM

1981 do umlu ve Malatya-Do an ehir nüfusuna kayıtlı Levent Ayabakan, ilk ve orta ö renimini Malatya'da, Lisans ve Yüksek lisans ö renimini Kafkas Üniversitesi'nde tamamlamı tır. 2007 yılında Emniyet Genel Müdürlü ü Kadrosu'nda polis memuru olarak ba ladı ı görevine 2016 yılı itibariyle devam etmektedir. “Kürtlerde Tütün Kültürü ve Kürtlerin Tütün Ekonomisinde ngiltere'nin Rolü 1883-1923” ve “Kürt-Nasturi li kileri ve A a Petros'un Özerk Asuri Devleti Projesi 1919-1923” ba lıkları altında yayınlanmı iki makalesi bulunmaktadır.

